قایغولوق سلصلر

شنجاڭ خەلق نەشرىياتى

قايغۇلۇق ئۇسۇللىرى

تۈزگۈچىلەر: تۇرسۇن نىياز
ماخمۇت مۇھەممەت

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مۇندەرىجە

ئۇنتۇلماس خاتىرە

مەرھۇم شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى ئەسلەيمەن .....
..... ئېزىز نىيازى 5
ئاكام ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى ئەسلەيمەن .....
..... ئابدۇساتتارھاجى ئابدۇراخمان 9
ئۇنتۇلماس خاتىرە ..... ئابدۇگۇلى ئابدۇللا 15

قايغۇ ئىچىدىكى ئەسلىمىلەر

ئېزگۈ پەزىلەتنىڭ ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدىكى ئىپتىخارى ...
..... ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن 25
مەن بىلىدىغان ئەھمەت زىيائى ..... ماخمۇتجان ئىسلام 33
قايغۇ ئىچىدىكى ئەسلىمىلەر ..... ھاجى ئەخمەت 41
ئەھمەد زىيائى مۇشۇ گازارمىدا قونغان .....
..... ئابلىمىت ئىمىن 57

مەرىپەت مەشئەلى قانداق ئۆچتى

مەرىپەت مەشئەلى قانداق ئۆچتى ..... سىدىق نۇر 69
شائىر نىمشىھىتنى ئەسلەيمەن ..... كېرەم مىجىت 81

ئۇ مەڭگۈ قەلبىمىزدە

زۇنۇن قادىرنى ئەسلەيمىز ..... ياسىن خۇدابەردى 95
ئۇ ئۆز ئەسەرلىرى بىلەن بىللە ياشايدۇ ..... دىلىڭ زىرىن 102
زۇنۇن قادىرنى ئەسلەيمىز ..... ئابدۇراخمان قاھار 109
ئاتاقلىق ئەدەب، مېھرىبان ئۇستاز ..... مەمتىمىن ھوشۇر 127
ئۇ مەڭگۈ قەلبىمىزدە ..... مەھەممەتجان راشىدىن 143
مەن ئۇنى ئارانلا ئىككى قېتىم كۆرەلىگەن .....

..... ئەختەم ئۆمەر 160
خەلق ئۆز يازغۇچىسىنى قەدىرلەيدۇ ... ئالىمجان ئىلىخان 169
ئۇ مەڭگۈ بىزنىڭ پەخرىمىز
سەنئەتكار دوستىمىزنى ئەسلىگەندە .....زۇنۇن قادىرى 183
زىكرى ئەلپەتتا توغرىسىدا ئەسلىمە ..... ئەلقەم ئەختەم 189
سېنىڭ نامىڭ ئەلنىڭ قەلبىدە .... ئابدۇۋەلى جارۇللايوۋ 212
مەرھۇم زىكرى ئەلپەتتانى ئەسلەيمەن ..... ۋەن تۇڭشۇ 217
ئۇ مەڭگۈ بىزنىڭ پەخرىمىز ..... تېيىپجان ھادى 221
تىلدا داستان شائىر نامىڭىز
تىلدا داستان شائىر نامىڭىز ..... نىياز مەخمۇت 245
ئۇنتۇلماس ئۇچرىشىش
ئۇنتۇلماس ئۇچرىشىش ..... ئەخمەت پولات 275
سەن قويغان قەلەمنى مىڭلار قولىغا ئالىدۇ
شائىر تېيىپجاننى ئەسلەيمەن ..... زۇنۇن قادىرى 299
تېيىپجانغا يىغلايمەن ..... ۋاڭ مىڭ 304
شائىر كۆز ئالدىمدا ..... ئابدۇۋەلى جارۇللايوۋ 311
شائىر تېيىپجان ئىلىيۇنىڭ يېزىقچىلىق ئادەتلىرى ۋە
ئىستىلى ..... مۇھەممەت رەھىم 317
سەن قويغان قەلەمنى مىڭلار قولىغا ئالىدۇ .....
..... ئەخەت تۇردى 347
كەمتەر شائىر ..... ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر 372
شائىر بىلەن بولغان سۆھبەت ..... نۇرمۇھەممەت زامان 376
ئۇ خەلق قەلبىدە مەڭگۈ ھايات ..... تۇرسۇن ئىلى 395
يوقالماس كۈلكە، ئۇنتۇلماس تەبەسسۇم
ئۆزۈم توغرىسىدا ..... ئابدۇكېرىم خوجا 413
قايغۇلۇق كۈنلەردىكى ئەسلىمىلەر ..... تېيىپجان ئىلىيېۋ 414
چىرايىدىن كۈلكە يېغىپ تۇرىدىغان ئابدۇكېرىم خوجا...
..... ۋاڭ مىڭ 423

يوقالماس كۆلكه، ئۇنتۇلماس تەبەسسۇم ..... زوردۇن سابىر 428

چىن سەنئەتكار

تالانتلىق خەلق سەنئەتچىسى ئەمەت ئۆمەر .....

..... ياسىن خۇدابەردى 455

چىن سەنئەتكار! ــ ئەمەت ئۆمەرنى ئەسلىگىنىمدە .....

..... ئىمىن تۇرسۇن 459

داڭلىق كومپىدىمك ئارتىس ئەمەت ئۆمەرنىڭ ۋاپاتىغا

چوڭقۇر تەزىيە بىلدۈرىمەن ..... سىراجىدىن زۇپەر 464

مەرھۇم ئەمەت ئۆمەرنىڭ سەنئەت ھاياتى توغرىسىدا

ئەسلىمە ..... مۇھەممەتئىمىن نوروز 466

كەسپىدىشىم ئەمەت ئۆمەرنى ئەسلەيمەن .....

..... ھاجىقىز مەخمۇدىۋا 474

مەرھۇم دادام ئەمەت ئۆمەرنى ئەسلەيمەن.....

..... غۇنچەم ئەمەت 478

ئۇنتۇلماس ئادەم

ئۇنتۇلماس ئادەم ..... تۇرسۇن زېردىن 489

ئۆچمەيدۇ ئەجرىڭىز ئەلنىڭ قەلبىدىن .....

..... غوجائەخمەت يۇنۇس 505

ئەلا ئاخىرقى سۆھبەت

ئەڭ ئاخىرقى سۆھبەت ..... مەمتىمىن ھوشۇر 517

يادىمدىن ئەسلا چىقمايدۇ ..... ماخمۇت مۇھەممەت 530

مەڭگۈ ھايات سىز كىشىلەر قەلبىدە ..... رۇقىيە سابىر 534

دادا، سېنى سېغىندىم ..... بۇۋايىشەم داۋۇت 542

ئونتولماس خاتره

مەرھۇم شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى ئەسلەيمەن

ئېزىز نىيازى

1932 - يىل 7 - ئايلار ئىدى، قۇمۇلدىن تىجارەت بىلەن تۇرپانغا كەلدىم. ئۇزۇن ۋاقىت كۆرۈشمەككە مۇشتاق بولغان زامانىمىزنىڭ ئىنقىلابىي مەشھۇر شائىرى — ئىپتىخارىمىز ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى ئىزدەپ بېرىپ زىيارەتكە نائىل بولدۇم.

مېنى خەلقپەرۋەر ياش زىيالىي دوستۇم ئابدۇراخمان نەئىمىن① باشلاپ بارغانىدى.

ئىشىكنى قاققىنىمىزدىن كېيىن ئۆي ئىچىدىن قىياپىتى گۈزەل بىر يىگىت چىقتى - دە، گويا تونۇش دوستىنى كۆرگەندەك تەبەسسۇم قىلغان ھالدا ئالدىمىزغا كېلىپ بىزدىن ئاۋۋال سالام قىلىپ، قىزغىن قول سىقىپ كۆرۈشتى، «خوش، قېنى مەرھابا، مەرھەمەت» دەپ ئۆيگە تەكلىپ قىلدى. ئەدەب بىلەن ئۆيگە كىردۇق. ئامانلاشقىنىمىزدىن كېيىن ئابدۇراخمان مېنى تونۇشتۇردى ۋە كۆرۈشكە ئارزۇمەن ئىكەنلىكىمنى تەرىپلىدى. بۇنى ئاڭلىغان شائىر ئورنىدىن تۇرۇپ: «رەھمەت سىزگە، مەنمۇ سىزدەك ئاشىققا مەشۇقمەن، ئەمما مەشۇقلۇق ھۆددىسىدىن چىقىش لايىقىتىم يېتەرسىزرەك، شۇنداقتىمۇ مەن سىزگە ئوخشاش دوستلارنى چىن قەلبىمدىن قارشى ئالىمەن» دېدى.

سۆھبىتىمىز شېئىرىيەت ئۈستىدە بولدى. شېئىر يېزىشقا ھەۋەس قىلىدىغانلىقىمنى ۋە ئاددىي، ئۇزۇن - قىسقا بىر نەرسىلەرنى يېزىپ تۇرىدىغانلىقىمنى ئېيتتىم، شائىر سۆزۈمنى

① ئابدۇراخمان نەئىمىن — شۇ يىللاردا ياشىغان شائىر ئىدى.

ئاڭلاپ: «يازغان بىرەر شېئىرىڭىز بولسا ئاڭلاپ باقساق» دېدى. مەن قۇمۇل ۋاڭىنىڭ زۇلمى، بەگلەر، تەييارتاپلار ۋە ياشلار توغرىسىدا 1930 - يىلى يازغان بىر ھەجۋىي شېئىرىمنى كۆرسەتتىم. شائىر شېئىرىمنى ئوقۇپ كۆرۈپ شۇنداق دېدى: «بولىدۇ، كەلگۈسىدە ياخشى شائىر بولغۇدەكسىز، ھېچكىم تۇغما شائىر بولغان ئەمەس، چەت تىللاردىن ئاز - تولا سەۋىيە بولغاندا، شېئىرىيەت زىننىتى تېخىمۇ چىرايلىقلىشىدۇ. مەسىلەن، نەۋائى، فۇزۇلى قاتارلىق شائىرلارنىڭ شېئىرىنى كۆرسەك، بۇنى ئوچۇق ھېس قىلىمىز. ئۇلاردىن باشقا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ جاھانغا مەلۇم يۇقىرى دەرىجىلىك شائىر ۋە پەيلاسوپلىرى ئانا تىلىدىن باشقىمۇ چەت تىللارنى بىلگەن بولۇپ، ئۇلار دۇنيا مىقياسىدا زور ئورۇن تۇتۇپ كەلگەن، مانا مۇشۇ خىلدىكى ئەسەرلەرنى ئىزدەپ ئوقۇش كېرەك.

ئىجادىيەت يارىتىشتا مەقسەت بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ، شۇنىڭدەك ئەدەبىياتتا تىل سەنئىتى — ھەر بىر مىللەتنىڭ ئەينىكى، بۇ ھەقتە نامۇق كامالنىڭ مۇنداق بىر سۆزى بار:

دوك① قەلبىڭ ئىلەخۇنى جىگەر ئىلە غەزەلىيات.

ئايىنەسىدۇر ھەر مىللەتتىن دىل② ئەدەبىيات.

دېمەك، ياخشى ئەسەر سىزدەك ھەۋەسكارلارغا ئىلھامبەخش ئېتىدۇ، شېئىر بولسۇن، نەسرىي بولسۇن، جانلىق، ئەمەلىي بولسا ئوقۇغانلار قىزىقىپ ئوقۇيدۇ، پايدىلىنالايدۇ. ئەرەبلەر شېئىرغا بەك يۇقىرى باھا بېرىدۇ. شېئىر ھەققىدە مۇنداق بىر سۆز بار: «شېئىرىيەت ھېكمەتنى بايان قىلىپ بېرىشى كېرەك، شۇنداقلا ئۇ باشقىلارنى ئۆزىگە سىھىرگەرلىك بىلەن جەلپ قىلىشىمۇ كېرەك»، شۇنىڭدەك، بىر ئەزەربەيجان شائىرى شۇنداق دېگەن: «مىسالى، شېئىرىي پىكىر شۇ قەدەر

① دوك — توك.

② دىل — تىل.

جەزبىلىك ۋە قۇدرەتلىكتۇركى، ئۇنىڭ يېنىدا باشقىلار سۇنۇق ۋە روھسىز كۆرۈندۈ.» ھەقىقەتەن بۇ مىللىي ئەدەبىيات تەشۋىقاتنىڭ جانلىق قورالى. بۇ ھەقتە گەپ جىق. بۇلارنىڭ ھەممىسى كىشىلەرنىڭ تىرىشچانلىق روھىغا باغلىق.» مەرھۇم ئۇستازنىڭ ئاغزىدىن چىققان بۇ تەۋەررۇك سۆزلىرىنى يېزىپ ئولتۇردۇم.

كېيىن سۆھبىتىمىز زامان ئۇستىدە بولدى. ئۇ شۇنداق دېدى: «قۇمۇل ۋاڭىنىڭ زالىملىقى ۋە ياشلارنىڭ غالىبلىقى توغرىسىدا يازغان تەنقىدىي شېئىرىڭىز ئوبدان بوپتۇ. مۇشۇنداقلارنى تازا يېزىش كېرەك. بىزدىكى غەپلەت بالاسىدىن يېتىۋاتقان ئېزىلىش، مەھكۇملۇق نېمىدىگەن ئېچىنىشلىق ـ ھە! بىچارە مىللەتنى باش كۆتۈرتمەي بولۇۋاتقان ئۇۋۇالچىلىقلارنىڭ ئاساسىي نامىلى بۇقىرىدا قېيۇدال مىلىتارىستلار بولۇپ، يۇرتىمىزدىكىلىرى جاڭجۇڭ، دوتەي، شەتەي، لويى، دارىن، ئۆزىمىزدىن چىققان زالىملاردىن ۋاڭ ـ بەگ، جىسا، شاڭيۇلارغا ئوخشاش خائىن،قانخورلار. ئەمما، بىزدە بۇنداقلارغا قارشى ھەرىكەت قىلىشقا ئىقتىدارلىق باتۇر يۇرەك قەھرىمانلار بار بولسىمۇ، باش كۆتۈرتىگەنلەر يەنىلا يۇقىرىدىكى سېتىلمىلار. يۇقىرىقىلارنى تۇپ يىلتىزىدىن يوقىتىپ، ھۇرلۇق ـ مۇساۋات كۈنلىرىگە يېتىشىدىغان نۇرلۇق كۈنلەر ئالدىمىزدا. بۇ ھەقتە كەلگۈسى ئەۋلاد ئۇلۇغ ئۈمىد تۇغىنى تىكلەشكە ھازىر تۇرۇپتۇ.

ئەمدى مەدەنىيەتتىن بىخەۋەر شەخسىي مەنپەئەت زىللىتىگە بويالغان بىخىل بايلارغا كەلسەك، ئۇلارغا لەنەت! نەپرەت! بۇ خوتۇن ئېلىپ، خوتۇن قويۇشتەك خوتۇن قەھرىمانلىقى بىلەن پەخىرلىنىدۇ، يىگىرمە، ئوتتۇزلاپ نىكاھ ئىگىسى بولغانلىقتىن خۇش بولۇپ سۆزلەيدۇ. بۇلار مەدەنىيەت ـ مائارىپ، دارىلئېتام دېگەندىن تامامەن بىخەۋەر، دۇنيادىن بىخەۋەر، مۇشۇنداقلارنىڭ تېگىشلىك جازاسىنى بېرىدىغان كۈنلەرمۇ كېلەر.

دىنىي ئالىملىرىمىزدىن تىبخى ئۈمىد يوق، مۇنەۋۋەر ئەمەس، ئۇلار ئىلىم ئوقۇشتىكى كۆز قاراشلىرىدا، پەقەت دىنىي ئىلىمنى ئاساسىي ئىلىم دەپ، پەن ئىلمىگە تۆۋەن نەزەردە قارايدۇ، ئۇلارنىڭ بۇنداق زىيانلىق قاراشلىرى نەتىجىسىدە ياش ئەۋلادلىرىمىز ئىلىم - پەندىن مەھرۇم قېلىپ، يامان ئاقىۋەتلەرگە ئۇچراۋاتىدۇ. بۇنداق ئەھۋاللارنىڭ مەۋجۇت بولۇشى تېخىمۇ ئېچىنىشلىق، ئىسلام دىنىغا پەننىڭ زىت كېلىدىغان، پەنگە ئىسلام دىنىنىڭ زىت كېلىدىغان ھېچقانداق يېرى يوق، بەلكى ئىسلام پەننى قارشى ئالىدۇ.»

شائىر ئاخىرىدا، قۇمۇلغا بارغاندىن كېيىن «يېڭىلىقلار بولسا يېزىپ تۇرۇڭ» دەپ مەرھەمەت قىلدى. مەنمۇ قەلبىمدىن قوبۇل قىلىدىغانلىقىمنى ۋە كۆپ مىننەتدارلىقىمنى بىلدۈردۈم. بىز تائامدىن كېيىن قايتتۇق.

ئاكام ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى ئەسلەيمەن

ئابدۇساتتارھاجى ئابدۇراخمان

1932 - يىل 12 - ئاينىڭ باشلىرى، قاتتىق سوغۇق بولۇۋاتقان قىش كۈنلىرى ئىدى. ئۇ چاغلار ئون ياشلارغا كىرىپ ئەقلىمنى تېپىپ قالغان چېغىم بولغاچقا، ئاكام ئابدۇ-خالىق ئۇيغۇر قىلىۋاتقان ئىشلارنى كۆرۈپ، ئۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ تۇراتتىم.

بىر كۈنى تۇرپان يېڭىشەھەرگە «پىچانغا قۇمۇلدىن خوجانىيازھاجى چىقىپتۇدەك» دېگەن گەپ تارالدى. ئارىدىن ئىككى - ئۈچ كۈن ئۆتۈپ ئابدۇخالىق ئاكام ئاستانىدىكى مەخسۇت مۇھىتىلارنىڭكىگە كەتتى.

ئۇ يەردىن ئەتىسىلا قايتىپ كېلىپ، ئالدىراش بولۇپ كەتتى. ئۆيدىن ئەتىگىنى چىقىپ كەتسە، ئاخشىمى كەچتە كېلەتتى، بەزىدە ئاپامىلارنى ئەنسىرىتىپ ئۆيگە كەلمەيتتى. بەزى كۈنلىرى بىرنەچچە ئاغىنىلىرى بىلەن كېلىپ، ئىككىنچى قەۋەتتىكى يېزىقچىلىق قىلىدىغان ئۆيىدە ئولتۇرۇپ مەخپى پاراڭلىشاتتى. بۇنداق چاغلاردا بىز ئىككىنچى قەۋەتكە چىقىپ تارتىپ قالساق، «مېڭىگلار، پەسكە چۈشۈپ ئوينىغىلار» دەپ بىزنى چۈشۈرۋۇۋېتەتتى. ئارىدىن نەچچە كۈن ئۆتۈپ، «ھېسامىدىنباي يامۇلدىن 70 تال قورال ئەپچىقىپتۇدەك» دېگەن گەپ بولدى. شۇنىڭ بىلەنلا پۈتۈن تۇرپان تەۋرەپ كەتكەندەك بولۇپ، شەھەر ئىچىدىكى ھۇنەرۋەن - كاسىپ، ئوقەتچىلەر ۋە شەھەر ئاھالىسىدىن تارتىپ باغرى، بۇيلۇق، يار، چاتقال، تۇرپانقىر، يەمشى، قوشدۆڭ تەرەپلەردىن كەلگەن دېھقانلار

ئورغاقلىرىنى تۆزلەپ قىلىچ ياساپ، تاياق - توقماقلار بىلەن قوراللىنىپ، يوپۇرۇلۇپ كېلىپ تۇرپان يېڭىشەھەرنى ئىگىلىدى. ئەتىسى ئابدۇخالىق ئاكامنى «مەخسۇتباي چاقىرىۋاتىدۇ» دەپ ئادەم كېلىپ ئېلىپ كەتتى. ئاكام كەچقۇرۇن قايتىپ كەلدى.

ئىككىنچى كۈنى چاي ۋاقتى ئىدى، ئابدۇخالىق ئاكام ئېغىلدىكى ئاتنى توقۇتۇپ، كىچىك ئاكام ئابدۇقەييۇمنى چاقىرتتى.

— مانا قورال، ئالغىن، — دەپ ئابدۇخالىق ئاكام كىچىك ئاكامغا يانچۇقلىدىن بىر تاپانچىنى چىقىرىپ سۇندى.

ئابدۇقەييۇم ئاكام ئابدۇخالىق ئاكامنىڭ قولىدىن تاپانچىنى ئالدى. ئابدۇخالىق ئاكام ئۇنىڭ دولىسىدىن تۇتۇپ پېشانىسىگە بىرنى سۆيۈپ قويۇپ:

— ئاتقا مىن، جەڭگە ئاتلان! مېنىڭ ئۈكام بولساڭ، ھەرگىز ئارقاڭغا يانما! دۈشمەننى تولۇق يوقىتىپ غەلىبە بىلەن قايتقىن! — دېدى.

بۇ تورۇق ئات مىجىتھاجى دادامدىن قالغان ئارغىماق نەسىللىك ئات ئىدى. بۇ ئاتنى ئائىلىمىزدە ئابدۇخالىق ئاكامدىن باشقا ھېچكىم مىنمەيتتى. ئابدۇقەييۇم ئاكام چاپچىپ، ئۆرەنلەپ تۇرغان ئاتقا ئەپچىللىك بىلەن مىندى - دە، ئاتنى چاپتۇرغان پېتى جەڭگە چىقىپ كەتتى. كۈنپېتىشتىكى قوۋۇق تەرەپتىن پاڭىلداپ مىلتىق ئېتىلىپ، بەزىدە ئۆگزىدىن ۋىزىلداپ ئۇقلار ئۇچۇپ تۇراتتى. ئابدۇخالىق ئاكام تاقەتسىزلىنىپ، ھويلىنىڭ ئىچىدە قولىنى كەينىگە قىلىپ ئۇياقتىن - بۇياققا تىنماي مېڭىپ يۈرەتتى. ئارىدىن ئىككى سائەتتەك ۋاقىت ئۆتۈپ ئابدۇقەييۇم ئاكام قايتىپ كەلدى.

— نېمىشقا قايتىپ كەلدىڭ؟ — دەپ سورىدى ئابدۇخالىق ئاكام ئاچچىقى بىلەن.

ئابدۇقەييۇم ئاكام قولىنى كۆرسەتتى، ئۇنىڭ سول قولى

قان ئىدى. ئابدۇخالىق ئاكام يانچۇقىدىن قول ياغلىقىنى چىقىرىپ يىرتىپ، ئابدۇقەييۇم ئاكامنىڭ قان ئېقىپ تۇرغان قولىنى تېڭىپ قويدى، ئابدۇقەييۇم ئاكام ئاتقا مېنىپ ئۇچقاندەك چىقىپ كەتتى.

كەچقۇرۇنغا يېقىن ئوق ئاۋازى شالاڭلاپ، ئاندا ـ ساندا يىراقلاردا ئاڭلىنىپ، نامازدىگەردە پۈتۈنلەي توختىدى. كۈن بىلەن تەڭ ئابدۇقەييۇم ئاكام ئۈستىبېشى توپا ـ چاڭ باسقان ھالدا قايتىپ كەلدى. ئاكام دەرھال ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ سورىدى:

— قانداق بولدى؟

— چېرىكلەرنى ئۇرتوقماق، سۇرتوقماق قىلىپ قوغلاپ يۈرۈپ، قاچقاننى مىلتىق بىلەن ئېتىپ قىرىپ تۈگەتتۇق، — دېدى ئابدۇقەييۇم ئاكام.

ئابدۇخالىق ئاكام بۇنى ئاڭلاپ بەك خۇش بولۇپ كەتتى.

شۇ چاغدا ئابلارەئىس كېلىپ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ باش شتابى جايلاشقان مەدرىستە ھەمدۇللا ئەلەمئاخۇنۇم بىلەن مەخسۇت مۇھىتى، مەخمۇت مۇھىتى، ما شىمىڭلار ئابدۇخالىق ئاكامنى كۈتۈپ قالغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۇنى بىرگە ئېلىپ كەتتى. ئابدۇخالىق ئاكام شۇ كۈنى كەچتە ئۆيگە كەلمىدى. ئاتام، ئاپاملار ئەنسىرەپ، بىزنىڭ ھارۋىكىشىمىز ئايۇپ ئاكىنى مەدرىسكە ئەۋەتتى. ئايۇپ: «ئابدۇخالىق شويىنى قوزغىلاڭچىلارغا سەنمۇجاڭ قىپتۇ، ئىشى بەك ئالدىراش ئىكەن، ‹ئۆيگە بارالمايمەن› دېدى» دەپ قايتىپ كەلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئابدۇخالىق ئاكام ئۆيگە كەم كېلىدىغان بولدى. كەلگەن چاغدىمۇ ئازراقلا ئولتۇرۇپ، يەنە چىقىپ كېتەتتى. ئارىدىن بىرنەچچە كۈن ئۆتۈپ قوزغىلاڭچىلار تۇرپان كونىشەھەرنىمۇ ئالدى.

1933 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ بېشىدا شېڭ شىسەي قۇمۇل تەرەپتىن تۇرپانغا باستۇرۇپ كەلدى. ئادەم تۇتۇش باشلىنىپ

كەتتى. ئاپام، ئانام ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلار جەم بولۇپ، ئاتنى تەييارلاپ ئابدۇخالىق ئاكامغا «شەھەردىن چەتكە چىقىپ كېتىڭ، بولمىسا ھايانىڭىزغا خەۋپ يېتىدۇ» دەپ كۆپ نەسىھەت قىلدى. ئابدۇخالىق ئاكام ئۇنداق سۆزلەرگە بىرەر ئىپادە بىلدۈرمەي قاپىقىنى تۇرگەن پېتى گەپ قىلمىدى.

ئانام يىغلاپ تۇرۇپ: «دەرھاللا ئاتقا مىنىپ چىقىپ كېتىڭ!» دېگەندە، ئابدۇخالىق ئاكام:

ـ مەن ئوغۇل بالا. ئوغۇل بالا ئەل ـ يۇرتنى تاشلاپ قاچمايدۇ. مەن قېچىپ كەتسەم، ئەل ـ يۇرت، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىمنى دۈشمەن قىيناپ ئازابلايدۇ. مەن نېمە بولسام ئەل ـ يۇرت، خەلق بىلەن بولىمەن. خەلقتىن ئايرىلمايمەن، ـ دەپ ئۇنى كۈتۈپ تۇرغان ئابدۇراخمانقارى، ئابدۇمېيىنھاجى، لاۋسۇڭلارنى يولغا سېلىپ قويۇپ، ئۆزى كەتمەي قېپقالدى.

ئۇزۇن ئۆتمەي روزىمۇللا قاتارلىقلارنىڭ مەلۇمات بېرىشى بىلەن شېك شىسەي ئابدۇخالىق ئاكام بىلەن بىرگە 400 دىن ئوشۇق بىگۇناھ ئادەمنى قاماققا ئالدى.

ئابدۇخالىق ئاكامنى تۇرپان كونىشەھەردىكى زىندانغا قامىدى. مەن ئانام ئەرەمسىماھاجى بىلەن كۈندە ئاكامغا تاماق ئاپىرىپ بېرەتتىم.

1933 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ھاۋا تۇتۇق، ئاسمان ماندىن توپا يېغىپ تۇراتتى. مەن ئانام بىلەن ئېشەكلىك ئەتىگەندىلا كونىشەھەرگە قاراپ يولغا چىقتىم، ئابدۇخالىق ئاكامغا تاماق ئېلىپ باردۇق. بىزنى كونىشەھەرنىڭ دەرۋازىسىدىن چېرىكلەر توسۇپ كىرگۈزمىدى. كوچىدا مىلتىق كۆتۈرگەن، قىلىچ ئاسقان چېرىكلەر ئالدىنقى كۈنلەردىكىدىن جىق ئىدى. بىز ئېلىپ كەلگەن تاماقنى ئامبالنىڭ كاتىپى ئابدۇل جەگەن دېگەن ئادەمگە بېرىپ قويۇپ، كەينىمىزگە يانىدۇق. بىردەمدىن كېيىنلا كوچىغا ئەسكەرلەر توشۇپ كەتتى. گۇباڭ دېگەن خەنـ

زۇنىڭ ئىشىكىگە كەلگەندە ئۇ ئانامنى هويلىسىغا چاقىرىۋالدى. ئانام گوباڭ بىلەن پاراڭلىشىپ كارىۋاتتا ئولتۇردى. مەن يوچۇقتىن قارىسام، كوچىدا مىلتىق، قىلىچ ئاسقان ئەسكەرلەر- دىن باشقا ئادەم يوق، ناهايىتى سۈرلۈك ئىدى.

بىردەمدە كوچىدىن يېگىشەھەر تەرەپكە كېلىۋاتقان ئەسـ- كەرلەر ئۆتۈپ بولدى. بىز چۈشكە يېقىن ئانام بىلەن ئۆيگە قايىتتۇق. يېگىشەھەرگە بارساق كۈنچىقىش دەرۋازىسىدا ئورۇس ئەسكەرلەر تۇرۇپتۇ، بىزنى كىرگۈزمىدى، بىز شەھەرنىڭ جەنۇ- بى بىلەن ئايلىنىپ، كەچقۇرۇن هېرىپ - ئېچىپ ئۆينىڭ ئالدىغا كېلىشىمىزگە «ياڭ زىخۇي 17 ئادەمنى چېپىپ ئۆلتۈرۈپتۇ» دېگەن گەپنى ئاڭلىدىم.

ئانام هويلىغا كىرىپ كەتتى.

مەن «ئابدۇخالىق ئاكام قانداق بولۇپ كەتكەندۇ» دەپ يۈگۈرۈپ شەھەر ئىچىگە — بۇتنىڭ ئالدىغا كەلدىم. كوچىنىڭ بېشىدا تۆت ئورۇس ئەسكەر مىلتىق تۇتۇپ تۇرۇپتۇ. بۇتنىڭ ئال- دىدىكى كىچىك مەيدان قانغا بويىلىپ كېتىپتۇ. ئىككى - ئۈچ چامدامدا بىر ئۆلۈك قانغا بويالغان هالدا يېتىپتۇ. هەر بىر ئۆلۈكنىڭ يېنىدا بىر ئەسكەر قوراللىق تۇراتتى. مەن قانغا بويىلىپ ياتقان جەسەتلەرگە سەپسىلىپ، جانجىگەر ئاكام ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ گەۋدىسى ۋە يوغان بېشىدىن ئۇنى تونۇۋېلىپ ئۇن سېلىپ يىغلاپ كەتتىم.

ئىنسان قېلىپىدىن چىققان ۋەھشىي جاللاتلار ئاكامنى قىلىچ بىلەن چېپىپ تونۇغۇسىز قىلىۋېتىپتۇ! ئۇنىڭ يېنىدا ياتقان تۆمۈرهاجىنىڭ كۆكرىكىنى يېرىپ يۈرىكىنى يۇلۇۋاپتۇ! نەمتۇلهاجىنىڭ كۆزىنى ئويۇۋېتىپتۇ! مەن ئۇن سېلىپ يىغ- لاپ ئۆيگە كېلىپ، مۇسىبەت خەۋىرىنى ئاناملارغا يەتكۈزدۇم. هويـ- لىنىڭ ئىچى يىغا - زارغا چۆمدى...

بىردەمدىن كېيىن ئايۇپ شاڭيۇ، هوشۇرهاجىلار ئادەم

باشلاپ كېلىپ، ئامبىرىمىزدىكى بۇغداي، قوناق ئۇنلىرىنى يۈز تۆگىگە ئارتىپ ئېلىپ كەتتى. بىزگە ئاران بىر تاغار قوناق ئۇنى قاپتۇ. ئۇنىمۇ ئايۇپ هارۇمكەش ئېلىۋاپتۇ. جاللات ئەسكەرلەر كېلىپ ئىشىكلەرگە پېچەت چاپلاپ، تاختاي بىلەن مىخلىۋەتتى. ئۇلار ئابدۇخالىق ئاكامنىڭ يېزىقچىلىق ئۆيىگە باستۇرۇپ كىرىپ، ئۇ ئۆمۇربويى يىغقان كىتاب ـ ماتېرىياللارنى ئالىدىغاننى ئېلىپ، يىرتىدىغاننى يىرتىپ، كۆيدۈرىدىغاننى كۆيدۈرۈپ، بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلدى.

بۇ ئىشلارنىڭ بولۇپ ئۆتكىنىگە بۇ يىل 54 يىل بولغان بولسىمۇ، ئېنىق ئېسىمدە ساقلىنىپ تۇرماقتا.

جانجىگەر ئاكام ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇنىڭدىن 54 يىل بۇرۇن ۋەتەن، خەلقنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن كۆكرەك كېرىپ چىقىپ، قەهرىمانلارچە جەڭ قىلىپ، دۈشمەننىڭ قانلىق قىلىچى ئاستىدا مەردلەرچە قۇربان بولغانىدى.

بۇگۈنكى كۈندە ئۇلۇغ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ مىللىي سىياسىتىنىڭ پارلاق نۇرى ئاستىدا، ئاكامنىڭ نامى ئەسلىگە كېلىپ، ئۇ يازغان ئەسەرلەر يورۇقلۇققا چىقىپ، ئاممىا بىلەن يۈز كۆرۈشتى. ئاكامنىڭ شېئىرلار توپلىمى نەشىر قىلىندى، قەبرىسى يېڭىدىن ياسالدى.

بۇگۈنكى كۈندە مانا مەخسۇس ئىلمىي مۇهاكىمە يىغىنى ئۆتكۈزۈلمەكتە. مەن ۋە مەرهۇم ئاكامنىڭ بارلىق ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى بۇنىڭدىن ئىنتايىن تەسىرلىنىپ، كۆز ياشلىرىمىزنى توختىتالمىدۇق. پارتىيە ۋە هۆكۈمىتىمىزگە مىڭ رەهمەت!

ئۇنتۇلماس خاتىرە

ئابدۇگۇلى ئابدۇللا

بۇ يىل 3 - ئاينىڭ 13 - كۈنى ۋەتەنپەرۋەر ئوت يۈرەك شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ۋاپاتىغا 54 يىل بولدى. يېرىم ئەسىر مابەينىدە شائىرنى چوڭقۇر قايغۇ ۋە كۈچلۈك سېغىنىش ئىچىدە دائىم ئەسلەپ كەلدىم.

بۇ يىل 76 ياشتىن ھالقىدىم. بەختكە قارشى كۆزۈم ئاجىزلىشىپ قالغىنىغا 30 يىلدىن ئاشتى. بىزنىڭ مەرھۇم شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئائىلىسى بىلەن ئاتا جەمەتىمىزنىڭ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى بولغانلىقى ئۈچۈن ئىككى ئائىلە ئوت-تۇرىسىدا بېرىش - كېلىش خېلى قويۇق ئىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ ئوقۇپ قايتىپ كەلگەن چاغدا 18 - 19 ياشلاردا ئىدىم. ئۇ چاغدا تۇرپان يېڭىشەھەر ئاق-ساراي يېنىدىكى ھەمدۇللا داموللامنىڭ مەدرىسىدە ئوقۇيتتۇم. بۇ چاغلاردا مەنمۇ شېئىرىي كىتابلارنى ناھايىتى قىزغىن ھەۋەس بىلەن ئوقۇيتتۇم، ئاكام ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ شېئىرلىرىنى ئىزلەپ يۈرۈپ تېپىپ ئوقۇپ كېتەتتىم. شۇ چاغلاردا ئابدۇخا-لىق ئۇيغۇر ئۆز شېئىرلىرىدا خەلقنى كونا جاھالەتلىك تۇزۇم-گە قارشى كۈرەش قىلىشقا دەۋەت قىلاتتى. ئۇنىڭ ئەركىنلىك، خەلقچىللىق، مەرىپەت ساداسى جاراڭلاپ تۇرغان ئۆتكۈر شېئىر-لىرى خەلق ئىچىگە كەڭ تارقالغانىدى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ بۇ شېئىرلىرى باشقىلار قاتارىدا مېنى ئۆزىگە قاتتىق جەلب قىلىپ قىزىقتۇراتتى.

1931 - يىللىرى، شائىر ۋاپات بولۇشتىن ئىككى يىل بۇرۇن شائىر ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن بىزنىڭ ئۆيگە چىققانىدى. شائىرنىڭ ئاشۇ ۋاقىتتىكى قىياپىتى ۋە جەسۇر ئوبرازى ھېلىھەم ئېسىمدىن چىقمايدۇ: بېشىدا شىلەپە، بوينىدا گالىستۇك، ئۇچىسىدا كاستۇم - بۇرۇلكا، پۇتىغا شىبلىت كىيگەن، بېشىغا چاچ قويۇۋالغان بولۇپ، ئۇنىڭ قۇندۇزدەك قاپقارا چاچلىرى پارقىراپ تۇراتتى.

— قالتىس باشقىچىلا كىيىملەرنى كىيىپ، بېشىڭغا ئورۇس تەك چاچ قويۇۋاپسەنغۇ؟ — دېدىم.

— ئابدۇگۇل، — دېدى ئۇ، — بۇنىڭدىن كېيىنكى ياشلارنىڭ يۈرۈش - تۇرۇشى، كىيىنىشى مۇشۇنداق بولىدۇ.

شۇ كۈنى شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر داستىخانىدىن يېنىپ ھويلىمىزغا چىقىپ، خىيال سۈرۈپ، ئۇيان - بۇيان مېڭىپ يۈرەتتى. كەينىدىن چىقىپ شائىرنىڭ يېنىغا بېرىشىمغا مېنى چاقىرىپ يانچۇقىدىن بىر نەچچە ۋاراق شېئىر يېزىلغان قەغەزنى ئېلىپ سۇندى. ئۇنى قىزىقىپ ئوقۇدۇم. بۇلار جاماەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشمىگىنىگە 60 يىلچە بولغان، بۇگۈنكى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا سوۋغات قىلىۋاتقان «مەقسىتىم»، «زۇلۇم تارىخى» ۋە پارىخور روزىموللا ھەققىدە يېزىلغان شېئىرلار ئىدى.

مەرھۇم شائىرنى جاللاتلارغا تۇتۇپ بەرگەن روزىموللا بىلەن شائىرنىڭ ئوتتۇرىسىدا تارىخىي زىددىيەت بار ئىدى. روزىموللا ئەسلى بىر ساۋۇنچى ئاشلىق تاپشۇرۇۋالغۇچىسى بولۇپ، شۇ ئىشنىڭ ئالدىدىكى يىلى ھۆكۈمەت تۇرپان خەلقىگە 750 دادەن ئاشلىق سېلىق تاپشۇرۇشقا روزىموللىغا يارلىق چۈشۈرسە، نائىنساپ روزىموللا ئۇنىڭغا يەنە بىر ھەسسە چاپلاپ قوشۇپ، تالىپ شاڭيۇ، مەسۇم شاڭيۇ، ئابلىز شاڭيۇ قاتارلىق شاڭيۇلارغا 1400 دادەن ئاشلىقنى دېگەن مۇددەت

ئىچىدە تاپشۇرۇشقا بۇيرۇق قىلىدۇ. 700 دادەن ئاشلىقنى هۆكۈمەت سېغىغا، قالغىنىنى روزىموللا ئۆزىنىڭ مەخسۇس سالدۇرغان سېغىغا قۇيدۇرۇپ، يىل ئاخىرىدا بۇ ئاشلىقنى دارىن بىلەن ئىككىسى بۆلۈشۈۋالىدۇ. خەلقنىڭ هالال ئەمگىكىنىڭ مېۋىسىنى چىرىك مۇستەبىت هۆكۈمەت تارتىۋالغاندىن تاشقىرى، روزىموللا ئۆز قولىدىكى هوقۇقتىن پايدىلىنىپ خەلقنىڭ قېنىنى شوراپ كەلگىنىگە چىدىيالماي شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۇ شېئىرنى يازغان:

«روزىموللا سەنمۇ ئادەم، توۋا قىل، ئەسلىگە يان،
چۈنكى بولدى سەن يۆلەنگەن تاش داۋانىڭ قۇم داۋان.
ئەسكە كەلتۈر، خەلقىمزگە نى زۇلۇملار ئەيلىدىڭ،
قىلما ئۇمىد، تۇتما ماتەم، ئەمدى كەتتى شۇل زامان.
سەن زالىم بولۇپ، خەلققە زۇلۇم ئەيلەپ تىنمىدىڭ،
زار قاقشىتىپ خەلقنى، قىلچە رەهىم قىلمىدىڭ.
هەر كۈنۈڭنى كەچ قىلالماي لالما ئىتتەك قاتىراپ،
ئاخىرەتكە بارغىنىڭدا كۆرەرىڭنى بىلمىدىڭ.
جېن شۇرىندىن كەلسە بۇيرۇق بىرەر خىراجەت توغرۇلۇق،
سەن بىرىنى يۈز قىلىپ، هەر كىمگە مىڭ سەر چاپلىغان.
كىم ئۇنى چاپسان تۇگەتسە چىقار دوزاخ ئاستىدىن،
بولمىسا سەن شەپقەت قىلماي پۈت - قولىنى باغلىدىڭ.»

بۇ ئۆتكۈر مىسرالار نائىنساپ روزىموللىنىڭ ئەندىشىسىنى كۈچەيتكەن. شۇنىڭدىن بېرى روزىموللا ئابدۇخالىق ئۇيغۇردىن چۆچۈپ، ماڭا بالايىئاپەت كەلتۈرگۈدەك دەپ ئۇنىڭ پېيىگە چۈشكەن. قۇمۇل دېهقانلار قوزغىلىڭنى باستۇرۇشقا بارغان شېڭ شىسەي تۇرپانغا كەلگەندە، روزىموللا قاتارلىق هۆكۈمەت يالاقچىلىرى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى «مۇشۇ

قوزغىلاڭچىلارنىڭ تەشۋىقاتچى رەھبىرى» دەپ چىقىشتۇرۇپ تۇرمىگە سولىتىۋەتتى.

شائىر دۇشمەن تۇرمىسىدە يۈمشاق - قاتتىق ۋاستىلەرگە قىلچىمۇ پىسەنت قىلماي كۆرەشنى داۋاملاشتۇرغان، سۈيىقەستنى ئىشقا ئاشىمىغان زالىم شېڭ شىسەي 1933 - يىل 3 - ئاينىڭ 13 - كۈنى شائىرنى سەپداشلىرى بىلەن سازايى قىلىپ جازا مەيدانىغا ئېلىپ چىققان. شۇ يەردە ئەينى ئەھۋالنى كۆرگەن دۈمىڭلىق ئابدۇل مىسكەرچىنىڭ ماڭا ئېيتىپ بېرىشىچە، شائىر جازا مەيدانىدا بوينىغا قىلىچ تىرىلىپ تۇرسىمۇ، دۇشمەنگە باش ئەگمەي، ئۆلۈم ئالدىدا يالقۇنلۇق نۇتۇق سۆزلىگەن ۋە تۆۋەندىكى شېئىرنى ياڭراق ئاۋاز بىلەن ئوقۇغان:

«ئەسىر بولۇپ قالدىممەن دۇشمەن قولىدا،
پۇت - قولۇم باغلاندى ئۆلۈم ئالدىدا.
چىپىلسا قىلىچتا بۇ ئەزىز تېنىم،
تۆكۈلگەي زېمىنغا پاك قىزىل قېنىم.
بىزگە بار ھەر قاچان ئۆلۈم يا كۆرۈم.
ئۆلۈمدىن قورققانلىق ئۆزى بىر لۆم - لۆم.
كۆتۈرگىن بېشىڭنى، تىك تۇت قەددىڭنى،
جەڭ قىلىپ ئۆلسەممەن ئېچىلغاي گۈلۈم.»

شائىر بوينىغا قىلىچ تېگىپ شارىلداپ قان ئېقىپ تۇرغان ھالدا، «ياشىسۇن ئازادلىق! يوقالسۇن زۇلۇم» دەپ توۋلىغىنىچە يىقىلغان. شائىرنىڭ پاجىئەلىك ھالدا قۇربان بولغانلىقىنى ئاڭلاپ بىرقانچە كۈنگىچە كۆزۈمدىن ئىسسىق يېشىم قۇرۇمىدى. بىللە ئوقۇۋاتقان ساۋاقداشلىرىم ماڭا قاراپ ئىچ ئاغرىتىپ تەسەللى بەرگەن بولسىمۇ، ئىختىيارسىز كۆزۈمدىن ياش تۆكۈلۈپلا تۇردى. مانا شۇنىڭدىن بېرى شائىرنىڭ

شېئىرلىرىنى قارىيلاردەك يادلىۋېلىش ئىشتىياقى پەيدا بولۇپ، يادلاشقا كىرىشىپ كەتتىم. شائىرنىڭ جەڭگىۋار شېئىرلىرى قەلبىمنىڭ ئەڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىغا ئالتۇن ئۈزۈككە ياقۇت كۆز ئورناتقاندەك ئورۇنلىشىپ قان ـ قېنىمغا سىڭىپ كەتتى. شائىرنىڭ جەڭگىۋار شېئىرلىرى بىلەن ئۆزۈمنىڭ ئازادلىقتىن ئىلگىرى ۋە كېيىن يازغان بىر قىسىم شېئىر ـ قوشاقلىرىم تۆت كىشىلىك گۇرۇھنىڭ زىيانكەشلىكىدىن خالىي بولالماي كۆيدۈرۈۋېتىلگەن بولسىمۇ، لېكىن قەلبىمدە ساقلىنىپ كەلدى.

مەن شائىرغا بولغان قىزغىن مۇھەببىتىمنى ئىزھار قىلىش ئۈچۈن يەنىمۇ چوڭقۇر ئەسلەپ، بۇ ئىككىدىن باشقا شېئىرلىرىنى جامائەتچىلىككە تەقدىم قىلىشقا تىرىشىمەن.

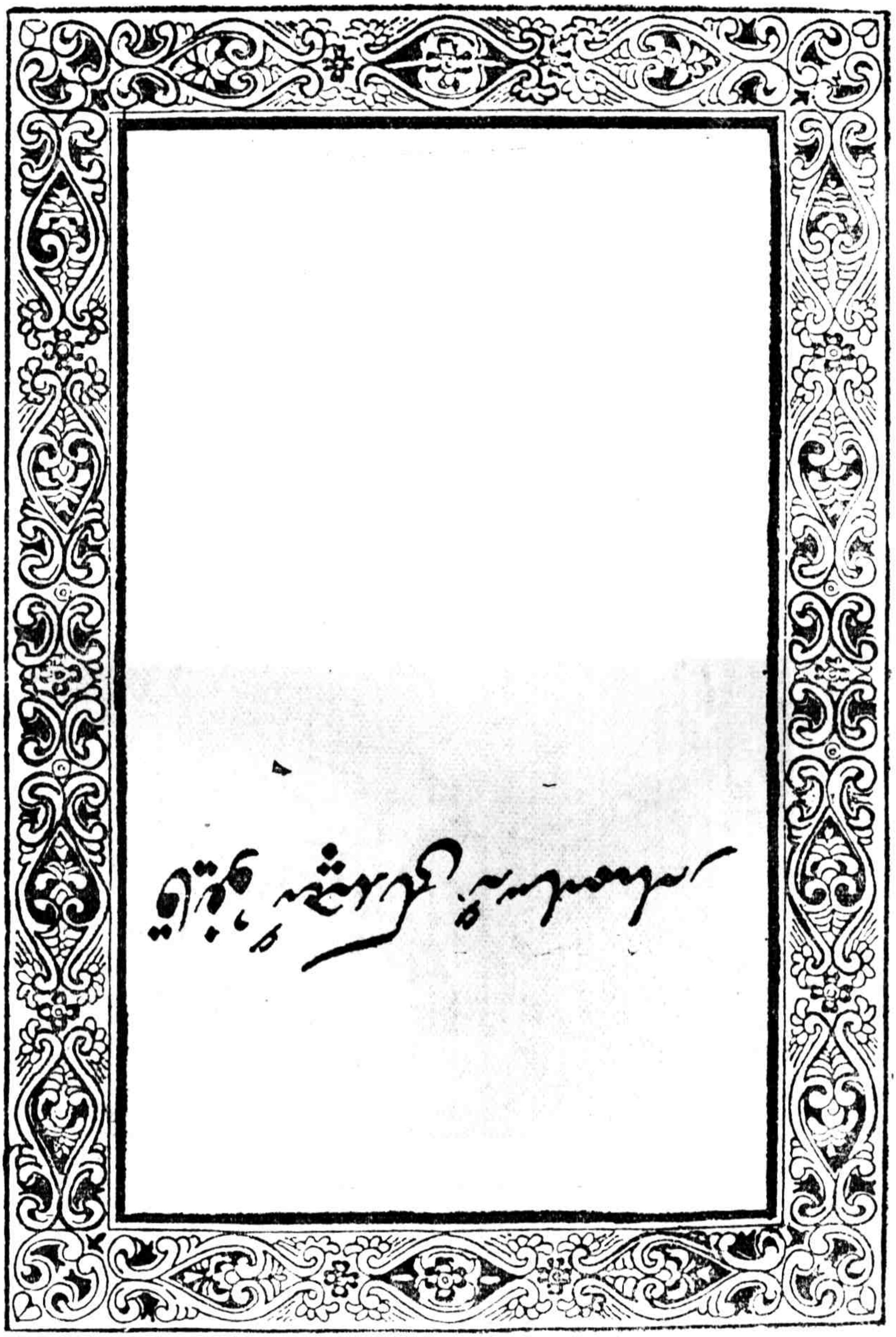

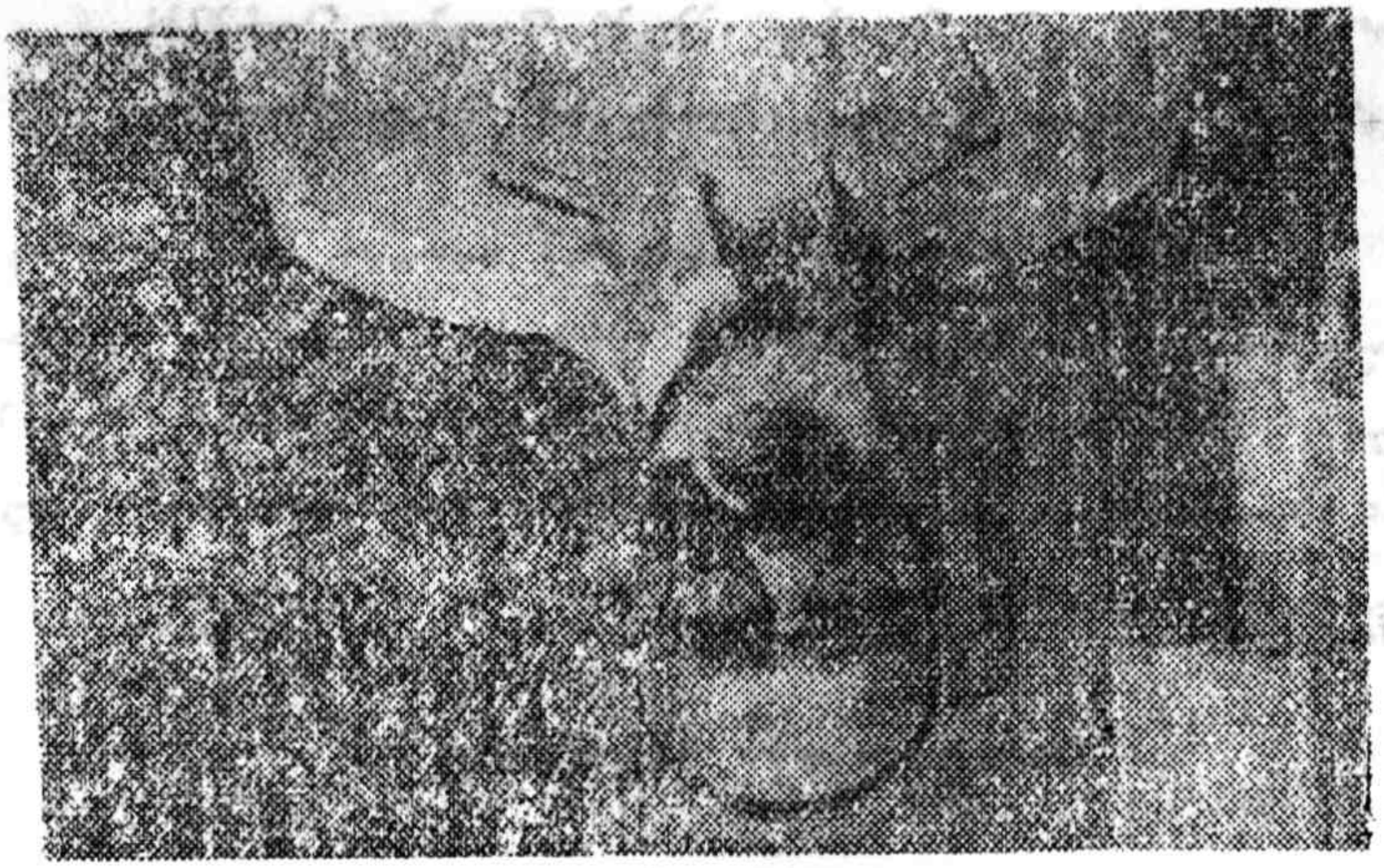

ئېزگۈ پەزىلەتنىڭ ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدىكى ئىپتىخارى

ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن

ئەمدىلەتىن خازانلىق رۇخسارىنى تۈزەپ، ئۆزىنىڭ كۆر-كەم يېڭى باھار ئەييامىنى تەنتەنە قىلىۋاتقان ئۇيغۇر يېڭى زامان ئەدەبىياتى نادىر پېشۋالىرىدىن ئابدۇكېرىم خوجا، تېيىپجان ئېلىيېۋ، زۇنۇن قادىرىدىن ۋىدالاشقاندىن كېيىن، يەنە ئەھمەد زىيائىدىن ئايرىلىپ قالدى!

نەپەستىن قالدى پىر ئۇستاز، ئەقىلنىڭ مەشئىلى ئۆچتى،
بۇرۇچتىن سىرقىدى يۇلتۇز، قەۋستىن يەرگە ياش توشتى.
«بىلىك» داستانغا دەۋران تىلىدىن نەزىم نەقشەيلەپ،
يۈسۈپنىڭ قەبرە - قەسرىگە زىيائى يار بولۇپ كۆچتى.

ئۇلار ھەقىقەتەن كۆپ ئەسىرلىك ئۇيغۇر كلاسسىك مەدەنىيىتىنىڭ ئەسىرىمىزگە يېتىشتۈرۈپ بەرگەن ئەزىمەتلىرى، سوتسىيالىستىك ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ دەسلەپكى سەركەردىلىرى ئىدى. ئۇلار ئۆزلىرىگە خاس ئىلھام بۇلاقلىرى ۋە بەدىئىي ئىجادىيەت گۈلدەستىلىرى بىلەن نەچچە ئەۋلاد ئۇيغۇر ياشلىرىغا روھىيەت بېغىشلىغان. مەيلى قانچە ئون ئەسىر ئۆتۈپ كەتمىسۇن، ئۆز زامانىسىگە يارىشا مەرىپەت تاپقان ئۇيغۇر ئەۋلادى ئۇلارنىڭ مۇنەۋۋەر تۆھپىلىرى ۋە پەخىرلىك ئوبرازىسىز سوتسىيالىستىك ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ قاينامچان تۇنجى سەھىپىلىرى بىلەن تونۇشۇپ كېتەلمەيدۇ، ئەلۋەتتە.

1

ئەھمەد زىيائى (1913 — 1989) بۇنىڭدىن 76 يىل مۇقەددەم قەشقەر خانىئېرىق يېزىسىدا تەرەقىيپەرۋەر دىنىي زىيالىي ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلدى، مەرىپەتپەرۋەر دادىسى مۇللائاخۇن ھاجىم ئۇنىڭ تۇنجى مېھرىبان ئۇستازى ئىدى. ئۇ ئۆز دادىسى تەربىيىسىدە ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى، ئەرەب، پارس تىللىرىنى پۇختا ئۆگەندى.

ئۇ 22 ياشقا كىرگەن يىلى — 1935 - يىلدىن باشلاپ مەشھۇر ئۇيغۇر مەرىپەتچى ۋە يېڭى زامان ژۇرنالىستى قۇتلۇق شەۋقى رىياسەتچىلىكىدە قەشقەردە نەشىر قىلىنىۋاتقان «يېڭى ھايات» گېزىتخانىسىدا تەھرىر بولۇپ ئىشلەشكە باشلىدى. بۇ يىللار ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسىدىن كېيىن ئالەمشۇمۇل ئۇيغىنىش ۋە يېڭىلىققا ئىنتىلىش دولقۇنى كۆتۈرۈلگەن، ئوتتۇرا ئاسىيادا سوتسىيالىستىك جۇمھۇرىيەتلەر شەكىللەنگەن، ئېلىمىزدە يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتى قانات يېيىۋاتقان يىللار ئىدى. قەشقەرنىڭ ئۆزىدىلا ئابدۇقادىر داموللام، قۇتلۇق شەۋقى، مەمتىلى تەۋپىق قاتارلىق مەرىپەتچىلەرنىڭ تەسىرى بارغانسېرى كۈچەيگەن، مۇللانازىم مۇللانىيازى، نەۋرۇز يۇسۇپى، مۇسا خوتەنى قاتارلىق مۇئەللىپلەر ئارقا - ئارقىدىن مەيدانغا كەلگەندى. شىنجاڭدا «ئاپرېل ئۆزگىرىشى» نامىدا دېموكراتىك سىياسىي ئىسلاھات مەيدانغا چىققانلىقى ئەينى زامان ئىچكى-تاشقى ۋەزىيىتىنى گەۋدىلەندۈرگەندى.

ئەھمەد زىيائى 1935 - يىلدىن 1944 - يىلغىچە توققۇز يىل گېزىت ساھەسىدە ئىشلىدى. ئۇ 1943 - يىلغىچە «يېڭى ھايات» (كېيىنچە «شىنجاڭ - قەشقەر گېزىتى») گېزىتخانىسىدا، 1943 -، 1944 - يىللىرى «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى ئەدەبىيات

بېتىده ئىشلىدى. بۇ جەريانىدا ئەھمەد زىيائى ئۆز ئىجادىيىتىنىڭ بىرىنچى مەزگىلىنى بېسىپ ئۆتتى.

ئەھمەد زىيائى 1944 - يىلى مارتتىن 1946 - يىلى ئىيۇنغىچە ئىككى يىلدىن ئارتۇقراق گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ تۇرمىسىدە ياتتى. ئۇ تۇرمىدىن بوشىنىپ چىقىپ، ئوتتۇرا - يېقىن شەرقنى ئايلىنىپ قەشقەرگە قايتىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق ئىجادىيەت مەزگىلى 1947 - 1952- يىللىرى «قەشقەر گېزىتى» گە مەسئۇل بولغان يىللىرى بولدى.

ئەھمەد زىيائى گەرچە 1957 - 1960 - يىللىرى ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىگە يۆتكىلىپ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغان بولسىمۇ، سولچىل ئېقىم بارغانسېرى كۈچىيىۋاتقان بۇ يىللار ئۇنىڭغىمۇ ئەمىنلىك بەرمىدى. ئۇ تاكى 80 - يىللارغىچە ئىلمىي ۋە بەدىئىي ئىجادىيەت پۇرسىتىدىن تامامەن مەھرۇم قىلىنىپ لەنەتلىك يىللارنىڭ تۇتقۇنىغا ئايلاندى.

ئەھمەد زىيائىنىڭ ئۇچىنچى قېتىملىق ئىجادىيەت مەزگىلى پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن باشلاندى، گەرچە ئۇ 80 - يىللاردا 60 ياشتىن 70 ياشقا ئۆتۈۋاتقان، خېلىلا ياشىنىپ قالغان، ئىقتىسادىي تۇرمۇشى ۋەيرانلىقتىن ئەمدىلەتىن قۇتۇلۇۋاتقان بولسىمۇ، ئۇ بۇ قىسقا بىرقانچە يىل ئىچىدە ئۆزىنىڭ ئىلگىرىكى ھەممە ئىجادىيەت نەتىجىلىرىدىن مىقدار ۋە سۈپەت جەھەتتە كۆرۈنەرلىك ئارتۇق تۆھپىلەر ياراتتى. ئۇنىڭ ئوبرازى ھەممىز ئۈچۈن پىر - ئۇستازلىق ھۈرمىتى بىلەن خاراكتېرلەنگەنىدى.

ئەھمەد زىيائى كۆپلىگەن ئىلمىي ۋە بەدىئىي ئەسەرلەر قالدۇرۇپ كەتتى. ئۇ ئون ئۈچ يېشىدىلا دادىسىنىڭ تەسىرىدە پارس تىلىدا «گۈل ۋە بۈلبۈل» ناملىق داستان يازغان. ئۇ 1939 - يىلى يېزىشقا باشلىغان «رابىيە - سەئدىن» رومانى گومىنداڭ تۈرمىسىدە يوقالغان. ئۇ 1947 - يىلدىن باشلاپ «توزۇماس چېچەكلەر» ناملىق غەزەللەر دىۋانى، «لاداخ يولىدا كارۋان» ناملىق ساياھەتنامە، «ۋىجدان ۋە مۇھاكىمە» ناملىق تەپەككۇر ئەدەبىياتى ئەسىرى ۋە «رابىيە - سەئدىن» درامىسىنى ئېلان قىلدى. 80 - يىللاردىن كېيىن ئۇ «ئەھمەد زىيائى تاللانغان ئەسەرلىرى»، «رابىيە - سەئدىن» شېئىرىي رومانى، «يۈسۈپ ۋە مەھمۇد» ناملىق تارىخىي داستانىنى ئېلان قىلىشقا مۇۋەپپەق بولدى، ئەھمەد زىيائى يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ ئون ئۈچ مىڭ مىسرادىن ئارتۇق ھېكمەت قامۇسى «قۇتادغۇبىلىك» نى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر شېئىرىي تىلىدا قايتا ئىشلەپچىقىشتىن ئىبارەت تارىخىي خاراكتېرلىك شەرەپلىك ئەمگەككە ئاساسلىق تۆھپە قوشتى. «قۇتادغۇبىلىك» نى چۈۋەندىگەن ھالدا بىر قاتار ئىلمىي ماقالىلەر ئېلان قىلىپ، كەڭ جامائەتچىلىكنىڭ رەھمىتىگە نائىل بولدى. بۇ «قۇتادغۇبىلىك» تىن ئىبارەت ئوتتۇرا ئەسىر ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ نوپۇزلۇق پىرامىدىسىنى بىر مىليارد نوپۇزلۇق خەنزۇ تىلىدا نەشىر قىلىشقا ئاساس يارىتىپ بەردى.

ئەھمەد زىيائى ئۆز ئىجادىيىتىنىڭ ھەر بىر دەۋرىدىلا زىلزىلە پەيدا قىلىپ تۇردى. ئۇنىڭ بىرىنچى ئىجادىيەت مەزگىلىدىكى شېئىرلىرى بىلەن «رابىيە - سەئدىن» درامىسى ئەينى زاماندىكى فېئوداللىققا قارشى دېموكراتىك ۋە مەرىپەت-

چىلىك پىكىر ئېقىمى مۇخلىسلىرىنىڭ ئاجايىپ ئۇتۇقى بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئىككىنچى ئىجادىيەت مەزگىلىدىكى «توزۇماس چېچەكلەر»، «لاداخ يولىدا كارۋان»، «ۋىجدان ۋە مۇھاكىمە» قاتارلىق ئۇچ كىتابى نۇرمۇھەممەت ئېركى قاتارلىق دېموكراتىك زىيالىيلار قەلبىگە ئۆچمەس يالقۇن قوشقانىدى. ئۇنىڭ ئۇچىنچى ئىجادىيەت مەزگىلىدىكى نەتىجىلىرى ئۇنىڭ ئىلىم - مەدەنىيەت مۇنبىرىدىكى پېشۋالىق ئورنىنى تېخىمۇ جۇلالاندۇرۇۋەتتى.

مەن ئەھمەد زىيائى بىلەن 1985 - يىلى كۈز پەسلىدە جىلىن ئۆلكىسى يەنبيەن چاۋشيەن ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ مەركىزىي يەنجى شەھىرىدە ئېچىلغان «شىمالىي جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر پەلسەپە، ئىجتىمائىي ئىدىيە تارىخى ئىلمىي جەمئىيىتى» نىڭ يىللىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىندا تونۇشتۇم. يىغىن جەريانىدا ئۇ ئەڭ ياخشى ئۇستازىم ۋە ئەڭ يېقىن ئادىمىم بولدى. ئۇ ماڭا دادام بىلەن يېقىن ئۆتكەنلىكىنى، ئازادلىقنىڭ دەسلىپىدە قەشقەر گېزىتىگە ئەۋەتكەن شېئىرلىرىنى كۆرگەنلىكىنى ئېيتتى. مەنمۇ ئۇنىڭ «لاداخ يولىدا كارۋان»، «توزۇماس چېچەكلەر» ناملىق خوتەن قەغىزىگە بېسىلغان ئىككى كىتابىنى ئوقۇغانلىقىمنى ئېيتتىم، ئۇنىڭ خىزمەت ۋە ئىجادىيەت شارائىتىدىكى ئەپسىزلىكلەرگە ئېچىندىم. ئۇنىڭ مەسىلىلىرى تولىمۇ كېچىكىپ ھەل قىلىنغانىدى. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، ئۇ ماڭا «رابىيە - سەئىدىن» ناملىق شېئىرىي رومان يازغانلىقىنى ۋە ئۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن بىز كۆپلىگەن ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرىغا بىللە قاتناشتۇق.

بۇ يىل يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ قەبرىگاھى قايتا پۈتۈش مۇناسىۋىتى بىلەن قەشقەردە ئۆتكۈزۈلگەن «مەملىكەتلىك 2 - قېتىملىق ‹قۇتادغۇبىلىك› ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» غا ئۇ

ئېغىر كېسەل بولۇشىغا قارىماي، دوختۇرنىڭ مۇھاپىزىتىدە قاتناشتى. يىغىندىن قايتىپ كېلىپ ئۇزاق ئۆتمەي بۇ كۆرۈنگەن مەدەنىيەت ئەربابى، پېشۋا مەرىپەتچى، پېشقەدەم ئەدىب ئالەمدىن مەڭگۈ ۋىدالاشتى.

3

ئەھمەد زىيائىنىڭ ۋاپاتى پۈتۈن خەلقىمىزنى ئېغىر ماتەمگە دۇچار قىلدى. مەنمۇ كۆز ياشلىرىمنى سىنەم رىشتىسىغا تىزىپ ناله قىلدىم. ئۇ كۆز ئالدىمدا قايتا گەۋدىلىنىشكە باشلىدى. 1987 - يىلى دوختۇرخانىدا ياتقىنىمدا، ئۇنىڭ نەپەس كېسەللىكلىرى بۆلۈمىدە يېتىپ قالغانلىقىنى ئاڭلىدىم. ئالدىغا كىرىشىم بىلەن ئۇ كۈلۈپ تۇرۇپ: «قارىماملا، باللىق چېغىمدا ئۆپكە يالۇغى بولماپتىكەنمەن، قېرىغاندا فى يەن بولۇپ قاپتىمەن» دېدى. كىم بىلسۇن! بۇ رەھىمسىز ئۆلۈم تېخى ئۇمىد كۈلكىسى لېۋىدە ئويناپ تۇرغان بۇ پېشۋانى ئارىمىزدىن يۇلۇپ كەتتى.

1988 - يىلى ئۇنىڭ بىلەن پوچتىخانىدا ئۇچرىشىپ قالدۇق. ئۇ «رابىيە - سەئىدىن» رومانى ھەققىدە ئېغىز ئېچىپ: «قارىماملا، شۇنچە ئەجىر - ئەمگەك قىلدىم، بىرەر كىشىمۇ بۇ ھەقتە مەتبۇئاتتا ئېغىز ئاچمىدى! مەيلى ماختىمىسۇن، تىللاپ بولسىمۇ بىر نەرسە دېيىشمىدى. ئادەملەر سايىلەردەك يۈرىدۇ، نىيەت بۇزۇلۇپ كەتتى. شۇڭا، تىرىكلەر ناھايىتى ئازدەك كۆرۈنىدۇ!» دېدى. ناھايىتى خىجىل بولدۇم. بىراق مېنىڭ خىجىللىقىم بىر كىشىنىڭلا خىجىللىقى ئىدى.

بۇ يىل يازدا ئۇنى ئۆيىگە بېرىپ يوقلىدىم. ئۇ ماڭا قەشقەردىن ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىش ئۈچۈن ئۇرۇمچىگە كەلگەن يېقىنلىرىنىڭ «ۋاقىت قىس بولۇپ

قالدی، کۆرۈشەلمىدۇق، كەچۈرگەيلا» دېگەن مەزمۇندىكى باغاق چىسىنى كۆرسىتىپ: «ئىستەي، مېنىڭ ساناقلىق كۈنلىرىم كۆپ بولسا ئىدى، مەن ئۇلار بىلەن بىر - بىرلەپ كۆرۈشۈپ كەلسەم بولاتتى!» دېدى.

مەن بۇ يىل 10 - ئايدا ئۇنىڭ قەشقەر يېڭى مېھمانخانىسىدىكى ياتىقىدا ئۇزاققىچە ئولتۇرۇپ، كېسەل ئازابىدا قىينىلىۋاتقان بۇ تەۋەررۈك زاتنى ئۇنىڭ ياشلىق دەۋرىدە، ئۇنىڭ ئوتتۇرا ياشلىق دەۋرىدە پۈتكۈل جەمئىيىتىمىزنىڭ قوغداپ، ئاسراپ قالمىغانلىقىنى ھېس قىلدىم. دەرھەقىقەت، نوپۇزلۇقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان پۈتكۈل جەمئىيىتىمىز ئەھمەد زىيائىنى، ئۇنىڭغا ئوخشىغان بىرمۇنچە تارىخىي جاۋاھىراتلىرىمىزنى قوغداپ، ئاسراپ قالالمىدۇق. بۇ مۇھىتنىڭ ئوڭۇشسىزلىقىدىن تاشقىرى بىزنىڭ روھىيىتىمىزنىڭ كورلۇقى، نادانلىقى، جاسارەتسىزلىكىدىن بولدى. قوغداپ قېلىش، ئاسراپ قېلىش تۈگەل، قوغداپ قېلىش، ئاسراپ قېلىش دېگەن ئاڭمۇ قەلبىمىزدە ھاسىل بولمىدى. ئەكسىچە، جاۋاھىراتلارنى ئۇرۇپ - چېقىش، مەدەنىيەت نامايەندىلىرىنى ھاقارەتلەش تىياتىرىغا ھېرىسمەنلىك قىلدۇق. مەن ئەھمەد زىيائى بىلەن ۋىدالىشىۋېتىپ، بۇ تارىخىي كورلۇق، روھىيەت نادانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلماي تۇرالمىدىم.

ئەھمەد زىيائى ھالال ياشىدى! ئۇ ئابروي - ئاتاق، نوپۇز - شۆھرەت ماجىرالىرى ھەم ھىيلىلىرى بىلەن شۇغۇللانمىدى. ئۇنىڭ ئېرىشكەن نەتىجىلىرى ئۇ ئېرىشەلەيدىغان نەتىجىلىرىدىن ئاز بولدى، بۇ ئۇنىڭ ئارمىنى ئىدى! بۇمۇ ھەممىمىزنىڭ ئۇنىڭغا نىسبەتەن ئورتاق ئارمىنىمىز! ئۇ ئۈچ قەرنە ھايات كۆردى، ئەمما ئۇ پەقەت بىرلا قەرنە ئىجادىيەت ھوقۇقىدىن بەھرىمەن بولالىدى!

ئەھمەد زىيائى مەدەنىيىتىمىز ئۈچۈن كاتتا بىر ئۈلگە.

ئۇنىڭ ئېرىشكەن ئۇتۇقلىرىمۇ، ئۇنىڭ يوقاتقان ئارزۇلىرىمۇ بىز ئۈچۈن چوڭقۇر تەپەككۇر ئۇلگىسى...

خەير، ئەزىز ئۇستاز، روھىڭىز جەننەتتە بولسۇن!

1989 - يىل 11 - ئاينىڭ 6 - كۈنى، ئۈرۈمچى.

مەن بىلىدىغان ئەھمەد زىيائى

ماخمۇتجان ئىسلام

1

ئەھمەد زىيائى ئالەمدىن ئۆتتى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئۆزىنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەت ۋە ئەدەبىيات تەتقىقاتى جەھەتتىكى تەرەققىياتىغا 60 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت هارماي - تالماي ئەجىر سىڭدۈرۈپ كەلگەن بىر تۆهپىكارىدىن ئايرىلىپ قالدى. ئەھمەد زىيائىنىڭ ۋاپاتى دېموكراتىك ۋە سوتسىيالىستىك ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ يىرىك ۋەكىللىرىدىن بولغان زۇنۇن قادىرى، تېيىپجان ئېلىيېۋ، ئابدۇكېرىم خوجا قاتارلىقلارنىڭ ۋاپاتىغا ئوخشاشلا، شىنجاڭنىڭ كۆپ مىللەتلىك سوتسىيالىستىك ئەدەبىياتى ئۈچۈن چوڭ يوقىتىش بولدى.

ئۆزىنىڭ ئۇزۇن يىللىق ئىجادىي ئەمگىكى بىلەن خەلقىمىز قەلبىدىكى تۆردىن ئورۇن ئېلىپ كەلگەن ئەھمەد زىيائىنىڭ نامى ماڭا خېلى بۇرۇندىن تونۇشلۇق بولسىمۇ، ئۇنىڭ «توزۇماس چېچەكلەر»، «لاداخ يولىدا كارۋان»، «ۋىجدان ۋە مۇهاكىمە» دېگەندەك كىتابلىرىنىڭ 1947 - يىللىلا نەشىر قىلىنغانلىقىنى، «لاداخ يولىدا كارۋان» دېگەن خاتىرە شەكلىدىكى پوۋېستىنىڭ ئەينى يىللاردا خەنزۇ، رۇس، ئىنگلىز، ئوردۇ تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنىپ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ بەدىئىي سەۋىيىسىنى نامايان قىلغانلىقى، «توزۇماس چېچەكلەر» ناملىق شېئىرلار توپلىمىنىڭ 1963 - يىلى مىسىردا ئەينەن نەشىر قىلىنىپ، ئوتتۇرا شەرقتە خېلى زور داغدۇغا پەيدا قىلغانلىقىنى

ئاڭلىغان بولساممۇ، ئەمما بۇ ئەسەرلەرنى ئوقۇش، ئەھمەد زىيائى بىلەن كۆرۈشۈش، مۇڭدىشىش پۇرسىتىگە مۇيەسسەر بولالمىغانىدىم. تەلىيىمگە يارىشا، 1987 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى «ئەھمەد زىيائى ئەسەرلىرى» نى مەسئۇل مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىشىمگە تاپشۇردى. بۇنىڭدىن ئىنتايىن خۇشال بولدۇم ۋە ئەندىشىمۇ قىلدىم. خۇشال بولۇشۇمدىكى سەۋەب شۇ ئىدىكى، بۇ كىتابنى ئىشلەش داۋامىدا ئەھمەد زىيائى بىلەن كۆرۈشۈپ، سۆزلىشىپ بۇ پېشقەدەم ئەدىبنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەتتىكى بىر قىسىم تەجرىبىلىرى، ئەسەرلىرى بىلەن بىرقەدەر كەڭ، ئەتراپلىقراق تونۇشالايتتىم. ئەندىشەم بولسا، شۆھرەتلىك بىر يازغۇچىنىڭ ئەسەرلىرىنى قانداق تەھرىرلەر-مەن؟ بەزى مەسىلىدە پىكىردە بىرلىككە كېلەلمەي قالساق قانداق قىلارمەن؟ دېگەنلەردىن ئىبارەت ئىدى. لېكىن، ئەھمەد زىيائى بىلەن تۇنجى كۆرۈشۈشتىلا ئەندىشىلىرىم يوقالدى. بۇ كەمتەر، ئوچۇق كۆڭۈل ئادەم بىلەن ئوبدانلا چىقىشىپ قالدىم. كېيىنكى سۆھبەتلەردە ئەسەرلەرنىڭ تەھرىرلىكى ۋە ئىجادىيەتكە دائىر مەسىلىلەر ئۈستىدە كەڭتاشا، ئوچۇق - يورۇق سۆز-لەشتۇق. مۇشۇ جەرياندا ئەھمەد زىيائىنىڭ سەمىمىي، بارلىقىنى ئىجادىيەتكە ئاتىغان، ۋەتەن، خەلقنى، ياخشىلىقنى كۈيلەشنى ۋىجدانىي بۇرچى ھېسابلايدىغان، ياشلارغا، ئەدەبىياتىمىزنىڭ ساغلام تەرەققىي قىلىشىغا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلىدىغان، ھاكاۋۇرلۇق، مەغرۇرلۇق، خۇشامەتكۈيلۈقتىن خالىي ئادەم ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم. مانا ئەمدى مۇشۇ ئادەم بىزنىڭ ئارىمىزدىن كەتتى.

2

ئەھمەد زىيائى ياشلارغا، ياش ئەدىبلەرنى تەربىيىلەش، يۆلەشكە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلىدىغان ئەدىب ئىدى. ئۇ ئازادىلىقتىن ئىلگىرى گېزىتلەردە «ياش يازغۇچىلارغا ياردەم» دېگەن

نام ئاستىدا يىگىرمە نەچچە پارچە ماقالە يېزىپ، ئەدەبىي ئىجادىيەتنىڭ مەقسىتى، تەلىپى، يازغۇچىنىڭ ئەخلاق ـ پەزىلىتى، بۇرچى، شېئىرىي ھېسسىيات، ئوبراز، بەدىئىي ماھارەت، بەدىئىي تىل قاتارلىق مەسىلىلەرنى ئىخچام، چۈشىنىشلىك قىلىپ شەرھلەپ، ياش يازغۇچىلارنىڭ ئىدىيە ھەم بەدىئىي ماھارەت جەھەتتە تەربىيىلىنىشىگە يېقىندىن يارداەم بەرگەندى.

مەن بىر قېتىملىق سۆھبەتتە:

ــ ئەھمەد ئاكا، سىلى ھازىرقى ياشلار يېزىۋاتقان يېڭىچە، «گۈڭگا» دەپ ئاتالغان شېئىرلارغا قانداق قارايلا؟ــ دەپ سورىدىم.

ــ ئۇ شېئىرلارنىڭ ياخشى ـ يامانلىقىنى كەڭ جامائەت باھالىشى، ئەمەلىيەت ئىسپاتلىشى كېرەك، ــ دېدى ئەھمەد زىيائى دەرھاللا، ــ لېكىن ياشلارنىڭ يېڭىلىق يارىتىش روھىغا ئىلھام بېرىش زۆرۈر. ياش دېگەن سۆزنىڭ ئۆزىدىن مەلۇمكى، ئۇ جۇشقۇنلۇق، ئالغا ئىنتىلىش، يۇقىرى ئۆرلەش دېمەكتۇر. ياشلار ھامان ئالغا ئىنتىلىپ، يېڭىلىق يارىتىش يولىدا ئىزدىنىپ تۇرۇشى كېرەك. ياشلار ئالغا ماڭماي، تىرەچەپ تۇرۇۋالسا، قۇشقۇنغا ئولتۇرۇۋالسا، ياشانغانلار ئۇلارنى ھەدەپ يۆلەپ ـ تارتىپ يۈرسە بولمايدۇ. ئەھۋال شۇنداقلا بولۇپ قالسا، جەمئىيەتمۇ، ئەدەبىياتمۇ تەرەققىي قىلمايدۇ. بولۇپمۇ ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرى جۇشقۇن بولۇشى كېرەك. ئۇلار جۇشقۇنلۇق بىلەن ئىزدىنىش داۋامىدا داغدام يول تاپىدۇ، ئەدەبىياتقا جۇشقۇنلۇق، يۈكسىلىش ئېلىپ كېلىدۇ. ياشلارنى يا مۇنداق، يا ئۇنداق نۇقسانلىرى تۈپەيلى ئەيىبلەۋېرىش زىيانلىقكى، ھەرگىزمۇ پايدىلىق ئەمەس.

ئەھمەد زىيائى كەمتەر ئىدى. ئۇ ئۆز ئۆمرىدە ھارماي ـ تالماي ئۆگىنىش، ئىجاد قىلىش ئارقىلىق 500 پارچىدىن ئارتۇق شېئىر، «رابىيە ـ سەئىدىن»، «يۈسۈپ ۋە مەھمۇد» تەك چوڭ

هەجىملىك داستانلارنى، «ۋاڭ جىڭۋى»، «رابىيە ـ سەئدىن»، «قارا كۈنلەر، نۇرلۇق هايات» دېگەن دراما ـ ئوپېرالارنى، نۇرغۇن ئىلمىي ماقالىلەرنى يازغان، تىلشۇناسلىق، ئەدەبىياتشۇناسلىق بويىچە مول بىلىم ئىگىلەپ ۋايىغا يەتكەن ئالىم ئىدى. بىراق، ئۇ ئۆزىنى باشقىلاردىن هەرگىزمۇ ئۈستۈن تۇتمايتتى، ئۆزىگە تەمەننا قويمايتتى، شان ـ شۆهرىتىم بار دەپ غادىيىۋالمايتتى، هامان ئاددىي ـ سادا كىيىنىپ، چوڭلار، ياشلار بىلەن ئوخشاشلا سەمىمىي ئەهۋاللىشىپ، هال ـ مۇڭ ئېيتىشىپ يۈرەتتى. باشقىلار ماختىسا ۋىللىدە قىزىرىپ، گەپنى دەرهاللا باشقا ياققا بۇرايتتى. كەمتەرلىك هەققىدە مەسىلىهەتلەر بېرەتتى.

مۇنداق ئىككى ئىش ئېسىمدىن زادىلا چىقمايدۇ. بىر كۈنى «ئەهمەد زىيائى ئەسەرلىرى» نى تەهرىرلەشتە يولۇققان بىر قىسىم ئەرەبچە، پارسچە سۆزلەرنى كۆتۈرۈپ ئەهمەد زىيا ـ ئىنىڭ ئۆيىگە باردىم. بۇ سۆزلەرگە ئىزاهات بېرىش كېرەك ئىدى. ئەهمەد زىيائىغا چاقچاق ئارىلاش:

ـ ئەهمەد ئاكا، سىلى «كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ قەدىمىيلىكى ۋە ئۇنىڭ چەت تىل تەسىرىگە ئۇچراش جەريانى» دېگەن ماقالىلىرىدە ئەدەبىياتتا تىلنىڭ پاكلىقىنى ساقلاش زۆرۈرلۈكىنى تەكىتلەپ، ئانا تىلنىڭ ساپلىقىنى بۇزغانلارنى ئەيىبلىگەن، ئانا تىلنىڭ ساپلىقىنى قوغدىغانلارنى ماختىغان ئىدىلە. ئەجەبا، ئۆز ئەمەلىيەتلىرىدە ئۆز سۆزلىرىگە ئەمەل قىلماپلىغۇ؟ ـ دېدىم.

ـ بۇ ئىشتا ناهايىتى خىجىلمەن، ئۇكام، ـ دېدى ئەهمەد زىيائى خۇرسىنىش بىلەن، ـ ئەسەرلىرىمدە پارسچە، ئەرەبچە سۆزلەر خېلى كۆپ ئۇچرايدۇ. بۇ سۆزلەرنى پۇقرانىڭ تولۇق چۈشىنىپ كېتىشى ناتايىن. ئەسەر يازغاندا ساپ ئانا تىل بىلەن يازاي دەيمەنۇ، قولغا قەلەمنى ئالغاندا غەيرىي سۆزلەر ئارىلىشىپ قالىدۇ. هازىر بىزنىڭ بەزى ئوتتۇرا ياش

ياش شائىرلىرىمىز، ھەۋەسكارلىرىمىزمۇ ئەسەرلىرىگە ئىسەرەبچە، پارسچە سۆزلەرنى قوشۇۋېلىۋاتىدۇ. بىزغۇ كونا ئادەملەر، بۇرۇن شۇ تىللارنى ئۆگەنگەن، شۇڭا بىلىپ ـ بىلمەي ئارىلاشتۇرۇپ قويىمىز. ئۇلار نېمىشقا ئارىلاشتۇرۇۋالىدۇ؟ بەلكىم، ئۇ بىزدىن يۇقىرى كېسەل بولسا كېرەك. شۇڭا، مەن خىجىل، ئاخىرقى ئۆمرۈمدە بولسىمۇ، بۇ كېسەلنى ساقايتىش ئۈچۈن ئاز ـ تولا ھەسسە قوشمىسام بولمايدۇ. ئەسەرلىرىمدىكى ھەيرىي تىللارنىڭ ئورنىغا مۇمكىنقەدەر ئۆز تىلىمىزدىكى سۆزلەرنى ئالماشتۇراي.

يەنە بىر نۆۋەت «ئەھمەد زىيائى ئەسەرلىرى» نىڭ تەھرىرلەنگەن نۇسخىسىنى ئېلىپ ئەھمەد زىيائىنىڭ قېشىغا باردىم ۋە:

ــ ئەھمەد ئاكا، سىلىنىڭ ئەسەرلىرىگە قەلەم تەككۈزۈشكە قۇرۇم يەتمەيتتى. ئەمما، تەھرىرلىگەن نەشرىياتچىلىقنىڭ پرىنسىپى، تەلەپلىرىگە ئاساسەن بەزى سۆز، جۈملىلەرنى ئۆزگەرتىشكە توغرا كەلدى، ئەيىبكە بۇيرۇمىغايلا، خاتا جايلىرى كۆرۈلسە ئۇزىتىش بېرەرلا، ــ دېدىم.

ــ ھەممە ئىشنىڭ ئۆز مىزانى، پرىنسىپى بولىدۇ، يەنە بىر تەرەپتىن مەنمۇ ئادەم، ئەۋلىيا ئەمەس، شۇڭا نۇقسانسىز ئەمەسمەن، ئەسەرلەرمۇ شۇنداق، ــ دېدى ئەھمەد زىيائى سەمىمىيلىك بىلەن، ــ ئەسەرلەرنىڭ بەزىلىرىنىڭ يېزىلغىنىغا 40 ــ 50 يىل بولدى، بۇ يىللاردا دەۋردىمۇ، تونۇش، ئاڭدىمۇ نۇرغۇن ئۆزگىرىش بولدى. شۇڭا، ئەسەرلەردىكى بەزى قاراشلارنىڭ ھازىر ئانچە ئەھمىيىتى قالمىدى، بەزى قاراشلارنى، سۆز، جۈملىلەرنى ئۆزگەرتىش زۆرۈر. شۇڭا، بۇ جەھەتتە سىلەرنىڭ پىكرىڭلار، ئەمگىكىڭلارغا ھۆرمەت قىلىمەن.

ئەھمەد زىيائىنىڭ بۇ سۆزلىرى ئۇنىڭ كەمتەرلىكى، سەمىمىيلىكىنىڭ جانلىق ئىسپاتى بولغانىدى.

ئەھمەد زىيائى ئۆزىنىڭ بارلىقىنى ئەدەبىي ئىجادىيەتكە

بىغىشلىدى، ئەڭ ئاخىرقى تىنىقلىرىغا قەدەر ئىجادىيەت ۋە ئەدەبىيات تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللاندى. ئۆزىنىڭ قېرىپ ـ ياشىنىپ، كېسەلمەن بولۇپ قالغانلىقىغا قارىماي «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ نەزمى تەرجىمىسىنى ئىشلەپ بولۇپلا «رابىيە ـ سەئىدىن» داستانىنى، «تارىخىي مىراس ‹قۇتادغۇبىلىك› توغرىسىدا» دېگەن چوڭ ھەجىملىك ئىلمىي ماقالىسىنى يازدى. كېسەل كارىۋىتىدا يېتىپ، داۋالىنىپ تۇرۇپ يۇسۇپ خاس ھاجىپ، مەھمۇد قەشقەرلىرىنىڭ ھاياتىغا بېغىشلانغان يىرىك داستانىنى يېزىپ تۈگەتتى. ھەتتا ۋاپات بولۇش ھارپىسىدىلا ئۇرۇمچىدىن قەشقەرگە بېرىپ، قۇتادغۇبىلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتناشتى. مۇنداق قەيسەرانە روھ ھەربىر ئەدىبنىڭ ئۆگىنىشىگە ئەرزىيدۇ.

ئەھمەد زىيائى كلاسسىك ئەدەبىياتنى تەتقىق قىلىش ۋە خەلققە تونۇشتۇرۇش جەھەتتىلا غايەت زور ئەمگەك قىلىپلا قالماستىن، ئۇنىڭغا قانداق ۋارىسلىق قىلىش، ئۇنىڭدىن نېمىلەرنى ئۆگىنىشنىمۇ ئېنىق شەرھلىدى. كلاسسىك ئەدەبىيات توغرىسىدىكى «كونا ئەدەبىيات بىزگە كېرەك ئەمەس، ئۇ بىزنى كونىلىققا تارتىدۇ»، «كونا ئەدەبىيات ئوبدان، يېڭى ئەدەبىيات ۋە ئۇنىڭ ئىجادىي يوللىرى كېرەك ئەمەس» دېگەندەك ناتوغرا قاراشلارنى تەنقىدلىدى. «بىز كلاسسىك ئەدەبىياتقا تەلتۆكۈس ئىجادىي ياكى سەلبىي قاراشتا بولۇشتىن ساقلىنىمىز ۋە ئۇنىڭدىن تەنقىدىي ئاساستا پايدىلىنىمىز. بىز كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ جەمئىيىتىمىزگە يات بولغان تەرەپلىرىنى رەت قىلىمىز ۋە ئۇنىڭ ئىجابىي يېقىنى تەنقىدىي ئاساستا قوبۇل قىلىۋېلىپ، قايتىدىن ئىشلەپ چىقىپ، سوتسىيالىستىك مەدەنىيىتىمىزگە قوشىمىز» دەپ كۆرسەتتى.

ئەھمەد زىيائى رېئالىزمچى ئەدىب ئىدى. ئۇ ئەدەبىياتتا رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرۈشنى تەشەببۇس قىلاتتى. ئۇ ناھايىتى بۇرۇنلا، «رابىيە ـ سەئىدىن» ئوپېراسىنى يازغان چېغىدىلا،

ئۆزىنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ھاياتىدىن ئېلىنغان ۋەقەلەر ئاساسىدا «پەرھاد ـ شىرىن»، «لەيلى ـ مەجنۇن» دەك ئەسەرلەرنى يېزىش مەقسىتىدە ئىزدەنگەنلىكى توغرىسىدا سۆزلەپ كېلىپ، پەخىر لىنىش بىلەن مۇنداق دېگەندى: «بەختكە يارىشا، ماڭا بۇ مەقسەتكە ئېرىشىش مۇيەسسەر بولدى. مەن بۇنى تاپتىم. ئۇنى ئەرەبىستان چۆللىرىدىن، باغداد ۋادىلىرىدىن، ئەرەمنىستان تاغلىرىدىن ئەمەس، بەلكى ئۇيغۇرلارنىڭ قايناۋى بولغان قەشقەرنىڭ بايتوقاي يېزىسىنىڭ جىگدە ـ سۆگەتلىكلىرى ئارىسىدىن، يامانيار ئۆستەڭنىڭ بويىدىن تېپىۋالدىم.» بۇ ئوپېرانىڭ مۇھىم بىر ئالاھىدىلىكى شۇكى، «ئوپېرا قەھرىمانلىرى ئۇيغۇر، ئوپېرا ۋەقەلىكى خىيالىي ئەمەس، بەلكى چىنىدۇر.» ئەھمەد زىيائى رېئاللىققا يۈزلىنىش، رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرۈشنى ئەنە شۇنداق زور خۇشاللىق دەپ بىلگەن، ئۆمۈر بويى رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرۈشكە تىرىشقانىدى. ئۇنىڭ ھەممە ئەسەرلىرى رېئاللىقنىڭ مەھسۇلى ئىدى. ھەربىر ئەسەر ئۆز دەۋرىنىڭ رېئاللىقنى، ئۆز دەۋرىنىڭ روھىنى ئەكس ئەتتۈرۈشتە تېگىشلىك ئاكتىپ رول ئوينىغانىدى.

ئەھمەد زىيائى بىلەن ئەك ئاخىرقى بىر قېتىملىق ئۇچرىشىشىم دوختۇرخانىدا بولدى. ئۇ شۇ قېتىمدا ماڭا: «يازغانلىرىم كۆپ ۋە تازا ساز بولۇپ كەتتىدى. جىسمانىي جەھەتتىن بەردەم چاغلىرىم سولچىل لۇشىيەننىڭ زىيانكەشلىكىدە بىھۇدە ئۆتۈپ كەتتى، خەلققە كۆپرەك ئىش قىلىپ بېرەلمىدىم، كۆپرەك ئىش قىلاي دېگەن چېغىمدا بولسا قېرىپ قالدىم، ئارمان بولسىمۇ دەرمان يوق. ھازىر زامان تۈزەلدى، ئىمكانىيەت كەك. سىلەر ياشلار كۆپرەك ئۆگىنىڭلار، كۆپرەك يېزىڭلار. ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئىستىقبالىلىق ئەدەبىيات. ناھايىتى زور يوشۇرۇن كۈچ بار. ھەممەيلەن بىردەك ئىنتىپاقلىشىپ، ئورتاق تىرىشىدىغانلا بولسا، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى پات ئارىدا جاھانغا

قونۇلىدۇ...» دېگەنىدى. ئىشىنمەنكى، ئەھمەد زىيائى ھەمىدە ئەدەبىياتىمىزنىڭ بىر تۈركۈم كۆزگە كۆرۈنگەن ۋەكىللىرى ئالەمدىن ئۆتكەن بولسىمۇ، بىز تىرىكلەر ئىنتىپاقلىشىپ تىرىشىدىغان، پېشقەدەملەرنىڭ ئىزىنى بېسىپ، ھارماي ئىزدىنىدىغان، ئىجاد قىلىدىغانلا بولساق، پېشقەدەملەرنىڭ ئارمانلىرىنى ئىشقا ئاشۇرالايمىز، ئەدەبىياتىمىزنى تېز سۈرئەتتە گۈللەندۈرەلەيمىز.

قايغۇ ئىچىدىكى ئەسلىمىلەر

يۇرت ـ ئەل ئۈچۈن تارتقان ئازابنى شاھلىق تەختىگە قىياس ئەتكۈلۈك،
خەلق يولىدىكى بىر مىنۇت قايغۇ مىك يىللىق راھەت ئۈچۈن يەتكۈلۈك.

ـــ ئەھمەد زىيائى

ھاجى ئەخمەت

1

ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ باشلامچىلىرىدىن بىرى، تالانتلىق شائىر، ئەدەبىياتشۇناس، ئالىم ئەھمەد زىيا ـ ئىنىڭ ۋاپاتى ھەققىدىكى مۇسىبەت خەۋىرىنى ئاڭلاپ يۇرەك ـ باغرىم ئېزىلدى.

ئۆزىنىڭ يېرىم ئەسىردىن كۆپرەك ئۆمرىنى ئەل ـ يۇرت قايغۇسى ۋە ئىجاد ئىشقىدا كۆيۈپ ئۆتكۈزگەن ۋە بۇ ئاشىقلىق گۇناھى ئۈچۈن ئەڭ ئېغىر بەدەل تۆلىگەن بۇ قەلەم ئىگىسى ئالدى بىلەن پاك ۋىجدانلىق، غۇرۇرلۇق ھەقىقىي ئىنسان ئىدى. ئۇلۇغ گۇمانىست شائىر نەۋائىنىڭ: «ھەقىقىي ئىنسان بولغىنىم مەن ئۈچۈن ھەممىدىن ئەۋزەل» دېگىنىدەك، ئۇ پۈتۈن ئۆمرىدە ئۆزىنىڭ چىن ئىنسانلىقىدىن پەخىرلىنىپ ياشىدى ۋە ئۆزىنىڭ ساپ ئىنسانىي پەزىلىتى بىلەن زاماندىشلىرى ھەمدە شاگىرتلىرىنىڭ قەلبىدىن مەڭگۈلۈك ئورۇن ئالدى.

«توزۇماس چېچەكلەر» نامىلىق توپلىمىغا كىرگۈزۈلگەن

ئۆلمەس ئەسەرلىرى بىلەن كىتابخانىلار ئارىسىدا يۇقىرى ئىناۋەتكە ئېرىشكەن بۇ مۆتىۋەر شائىرنى تۇنجى قېتىم كۆرگەن چېغىمدىكى ئاجايىپ مەنزىرە هېلىمۇ ئېسىمدە. «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دەپ ئاتالغان جاهالەتپەرەسلەر هەرىكىتى ئىككىنچى يىلغا قەدەم قويغان ئەتىياز كۈنلىرىنىڭ بىرى ئىدى. هەر خىل جىنايى بەتنامىلار بىلەن «جىن - شەيتان» دەپ تارتىپ چىقىرىلغان بىر مۇنچە ئوقۇتقۇچىلار شامالباغ يېزىسىنى قاپ ئوتتۇرىدىن كېسىپ ئۆتىدىغان چوڭ يول بويىدىكى ئۆستەڭدىن مەكتەپنىڭ كۆكتاتلىقىغا قۇم توشۇۋاتاتتۇق، مەن بىلەن زەمبىل كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقان بىر پېشقەدەم ئوقۇتقۇچى توساتتىن:

— قارىسىلا، زىيائى ئەپەندى كېلىۋاتىدۇ! — دېدى.

ئىتتىك ئارقامغا بۇرۇلۇپ، تاغار ئارتىلغان بىر نەچچە ئېشەكنى هەيدەپ كېلىۋاتقان ئورۇققىنا بىر ئاقساقال كىشىنى كۆردۇم، ئۇ بېشىغا سەرپۇش تۇماق، ئۇچىسىغا كونىراپ كەتكەن ئۇزۇن كەمزۇل چاپان كىيىۋالغان بولۇپ، ئىزغىرىن شامالنىڭ سوغۇقىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن بولسا كېرەك، بېلىنى شوينىدا باغلىۋالغانىدى. كۆزلىرىمگە ئىشەنمەي قالدىم. دېمەك، ئۇمۇ «بەش خىل ئۇنسۇر» لار قاتارىدا ئاللىقاچان تارتىپ چىقىرىلىپ، مەجبۇرىي ئەمگەككە سېلىنىۋاتقان ئىكەن - دە، نەزەرىمدە يۇلتۇزدەك يۇكسەكلىكتە تۇرىدىغان شائىر بىلەن مېنى قىسمەت ئەنە شۇ تەقلىدتە ئۇچراشتۇردى! ...

بالايىئاپەتلىك يىللارغا خاتىمە بېرىلىپ، ئىلىم ئەهلى ئەمدىلا كۈننىڭ سېرىقىنى كۆرۈۋاتقان 1981 - يىلنىڭ ياز پەسلىدە شائىر بىلەن بىر سورۇندا ئولتۇرۇپ، دىدارلىشىش پۇرسىتىگە ئېرىشتىم. ئەهمەد زىيائى قەشقەر سەهنىسىدە ئوينىلىۋاتقان «رابىيە - سەئىدىن» درامىسى مۇهاكىمىسىگە قويۇلغان بۇ يىغىنغا تەكلىپ بىلەن قاتناشقانىدى. ئۇنىڭ ئاقارغان چاچ-

ساقىلى پاكىز ياستىلغانىدى، قان يۇگۈرۈپ ئوبدانلا تۈزۈلۈپ قالغان چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇراتتى، شۇنداقتىمۇ ئۇنىڭ ئازراق ئولتۇرۇشۇپ قالغان كۆزلىرىدىن مەشئۇم يىللارنىڭ ئازاب - زەخمەتلىرىدىن قالغان مۇڭ - قايغۇ ئىزناسىنى كۆرگەندەك بولدۇم.

شۇنىڭدىن كېيىنكى ئىككى - ئۈچ يىل ئىچىدە بۇ مۆتىۋەر ئالىم بىلەن بىر نەچچە قېتىم ئۇچرىشىپ ۋە ھەمسۆھبەتتە بولۇپ، چوڭقۇر تونۇشلۇق ئورناتتىم. ئۇ بىلىمىنىڭ كەڭلىكى، تەپەككۇرىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، تەسەۋۋۇرىنىڭ بايلىقى بىلەن مېنى ھەيران قالدۇردى. ئارىمىزدا بولۇپ ئۆتكەن ھەر قېتىملىق سۆھبەتتىن كېيىن نەزەر دائىرەم كېڭىيىپ، كۆز ئالدىمدا يېڭى بىر دۇنيا ئېچىلغاندەك بولاتتى. بۇ ھال مەن ئۈچۈن ئەدەبىي ئىجادىيەتتە زور تۈرتكىلىك رول ئوينىدى. ئەھمەد زىيائى ۋە ئۇنىڭ ئىجادىي پائالىيىتى ھەققىدە يېزىلغان «توزۇماس چېچەكلەر»، مۇھەممەت فەيزى ھەققىدە يېزىلغان «مەرىپەت ئاسمىنىدىن ئېقىپ كەتكەن يۇلتۇز» قاتارلىق ئەدەبىي ماقالىلىرىم بىلەن «قىزىل يۇلغۇن» ناملىق ئوچېركىم ۋە يەنە بىر مۇنچە ئەسەرلىرىم ئەنە شۇنداق ئۇنتۇلغۇسىز مىنۇتلارنىڭ ماڭا بەخش ئەتكەن ئىلھامىدىن تۇغۇلغان.

2

ئىلىم ساھەسىدىكى بىر قىسىم نوپۇزلۇق كىشىلەر ئۆزىنىڭ باشقىلاردىن ئۈستۈنلۈكىنى كۆرسىتىشكە، ھەر خىل سورۇنلاردا داغدۇغىلىق كەيپىيات ھاسىل قىلىشقا ئامراق. ئەھمەد زىيائى دەل بۇنىڭ ئەكسىچە، ئۆزىنى مۇناسىۋەتتە سەممى ئىدى، ھەشەمەتچىلىك بىلەن چىقىشالمايتتى، ئاددىي - سادىدا تۇرمۇش كەچۈرەتتى.

1984 - يىل 10 - ئاينىڭ مەلۇم بىر كۈنى ئەھمەد زىيائى ئايروپىلان ئىستانىسىدىن كىچىك ماشىنا بىلەن شەھەر- گە كىرىۋېتىپ، ئۇ بۇ قېتىم قەشقەرگە كېلىشتىكى مۇددىئاسىنى تۆۋەندىكىچە بايان قىلدى:

— مەن مۇنداق ئىككى ئىش بىلەن كەلدىم. بۇنىڭ بىرى يۈسۈپ خاس ھاجىپ مەقبەرىسىنى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىگە دائىر ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئوتتۇرىغا قويغان ئىككى لايىھە توغرىسىدا مەمۇرىي مەھكىمە مەسئۇللىرىنىڭ پىكرىنى ئېلىش؛ ئىككىنچىسى، «رابىيە - سەئ- دىن» داستانىدىكى قىسمەن بوشلۇقلارنى تولدۇرۇش ئۈچۈن راھىيە - سەئدىن قەبرىسىنى زىيارەت قىلىش ۋە شۇ يەردىكى ئەھۋالدىن خەۋەردار مۇيىسىپىتلار بىلەن سۆزلىشىپ، بۇ ئىككى بەختسىز ئاشىق - مەشۇقنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىگە دائىر ئۆزۈمگە قاراڭغۇ بولۇپ تۇرغان قىسمەن ئەھۋاللارنى ئېنىقلىۋېلىش. مۇشۇ ئىشلارنى تۈگەتكەندىن كېيىن دەرھال ئۇرۇمچىگە قاي- تىپ، يىل ئاخىرىغىچە داستانىمنى ئاخىرقى قېتىم ئىشلەپ قول- دىن چىقىرىشنى نىيەت قىلىۋاتىمەن...

قىزغىن سۆھبەتكە بېرىلىپ، شەھەرگە يېقىنلاپ قالغىنىمىزنى سەزمەي قاپتۇق. مەن بۇ ئەزىز مېھماننى قەيەرگە ئورۇنلاشتۇرساق ياخشى بولار، دېگەن مەسىلە ئۈستىدە باش قاتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ پىكرىنى ئالماقچى بولدۇم.

— ياخشىسى، ئۆز ئۆيۈمگە چۈشەي، — دېدى شائىر قەتئىي تەلەپپۇزدا، — «ئۆز ئۆيۈمنىڭ خۇشلۇقى، پۈت - قولۇم- نىڭ بوشلۇقى» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ؟ «ئىسلىق ئۆيۈم، ئىسسىق ئۆيۈم» دېگەندەك، كونا بولسىمۇ، ھەر كىمگە ئۆزى- نىڭ ئۆيى ياخشى. مۇشۇنداق قىلسام، بىرىنچىدىن، ھەر خىل رەسمىيەتلەرنى ئۆتەش مەجبۇرىيىتىدىن ئازاد بولىدىكەنمەن، ئىككىنچىدىن، كۆڭلۈم تىنچ، خاتىرجەم بولىدىكەنمەن...

بۇ ئالەمنىڭ پۈتۈن ئېغىرچىلىقىنى ئۆز يەلكىسىگە ئېلىشتىن قاچمايدىغان پىداكار يۈرەكنىڭ جاۋابى ئىدى. ئۆز ئېغىرىنىمۇ باشقىلارغا يۈكلەپ، ئانا يەرگە يۈك بولۇپ ياشايدىغان بەزىـ بىر كىشىلەر بىلەن ئوتتۇرىدىكى پەرق قانچىلىك زور - ھە!؟...

3

ئۇرمۇش چىنلىقىغا ـــ ھەقىقەتكە سادىق بولۇش ئەھمىـدە زىيائىنىڭ ئىجادىيەت مىزانى ئىدى. ئۇ ئۆز ئەسەرلىرىدە كىچىككىنە ئېنىقسىزلىقنىڭ بولۇشىغا ھەرگىزمۇ يول قويمايتتى. بۇ شائىرنىڭ ئۆز ئەسەرلىرى ئارقىلىق خەلق ئاممىسى بىلەن بىر تەن - بىر جان بولۇپ يۇغۇرۇلۇپ كېتىشىنىڭ مۇھىم سەۋەبلىرىدىن بىرى بولسا كېرەك.

ئۇ قەشقەرگە كېلىپ، تەشكىل ئورۇنلاشتۇرغان خىزمەتلىـرىنى بىر تەرەپ قىلىۋالغاندىن كېيىن ماڭا رابىيە ـ سەئىدىن قەبرىسىنى زىيارەت قىلىش ئارزۇسىدا بولۇۋاتقانلىقىنى ئېيتىپ بىللە چىقىشىمنى تەۋسىيە قىلدى. بۇ ئۇزۇن يىللاردىن بېرى مېنىڭمۇ قەلبىمدە ياشاپ كېلىۋاتقان ئارزۇ بولغاچقا، بۇ تەكـلىپنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلدىم.

ئارمىدىن ئىككى كۈن ئۆتۈپ، ۋەدىلەشكىنىمىز بويىچە رابىيە ـ سەئىدىنىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن يولغا چىقتۇق. شەھەرنىڭ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭلۇق كوچىلىرىنى ئارقىمىزدا قالدۇرۇپ، قىزىل دەريا سىنىڭ كۆۋرۈكىنى بېسىپ ئۆتكەندىن كېيىن سۆھبىتىمىز باشلاندى.

زىيائى ئەپەندىم ئىلمىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللىنىش پۇرسىتىگە قايتىدىن ئېرىشىپ، ئىلمىي تەتقىقات ئورنىدا ئىشـلەشكە باشلىغان ئۇچ يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بېرى باشقىلار بىلەن بىرلىكتە جاپا چېكىپ، يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ شاھ

ئەسىرى «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ نەزمە يەشىمىسىنى نەشىرگە تەييارلاش خىزمىتىنى غەلىبىلىك ئاياغلاشتۇردى. ئۇ ئۆزىگە بېرىلگەن بىر مەزگىللىك ئارام ئېلىش پۇرسىتىدىن كېچىپ، ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا «رابىيە ـ سەئىدىن» ناملىق داستاننى يېزىشقا كىرىشكەنىدى.

ـــ بىر بۇرادىرىمىزنىڭ تۇيۇقسىز ئۆلۈمىدىن كېيىن چۆچۈپ قالدىم. يېشىم يەتمىشتىن ھالقىدى. ئاخىرقى ئۆمرۈمدە مىللىتىم ئۈچۈن تۈزۈكرەك بىر نەرسە قالدۇرۇپ كېتەي دېگەن ئارزۇدا قولۇمغا قەلەم ئېلىپ كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ يېزىشنى داۋاملاشتۇردۇم. ھەر كۈنلۈكى ئاز دېگەندىمۇ 60 بېيىتتىن يېزىشنى ئۆزۈمگە ۋەزىپە قىلدىم. نەتىجىدە ئالتە ئايغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە ئون مىڭ مىسرادىن ئارتۇق بۇ تارىخىي ئەسەرنى يېزىپ تاماملىدىم...

شائىرنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ قېتىمقىسى «رابىيە ـ سەئىدىن» نىڭ ئۈچىنچى مەرتىۋە يېزىلىشى ئىكەن. بىرىنچى قېتىمقىسى 1939 ـ يىلى، ئىككىنچى قېتىمقىسى 1957 ـ يىلى يېزىلغان بولۇپ، ھەر ئىككىسى مۇسادىرە قىلىۋېلىنغان.

ـــ بۇ قېتىمقىسى، ئىنشائاللا، خەلق بىلەن تىنچ ئامان يۈز كۆرۈشەر، ـــ دېدى شائىر ئىستىھزا بىلەن.

30 كىلومېترغا يېقىن يول يۈرۈپ، يېڭىشەھەر ناھىيىسى ياندۇرما رايونىنىڭ كۆكچى يېزىسىغا قاراشلىق سۇبھانىاللا كەنتىگە يېتىپ كەلدۇق. چوڭ يول بويىدىكى مەسچىتنىڭ يان تەرىپىدىكى ئاپئاق شور ئۆرلەپ تۇرغان تۇپراقتا ئاندا ـ ساندا قاتۇرۇلغان قەبرىلەر خارابىسى كۆزگە چېلىقاتتى.

ـــ سەئىدىن بىلەن رابىيەنىڭ قەبرىسى مانا مۇشۇ، ـــ دېدى بىزنى قەبرىستانلىققا باشلاپ كەلگەن بوۋاي يارنىڭ لېۋىگە جايلاشقان بىر قەبرىنى كۆرسىتىپ.

بۇنى قەبرە دېگەندىن كۆرە، قەدىمىي قەبرىنىڭ خارا ـ

بىسىدىن قالغان بىرنەچچە قاپ توپا دۆۋىسى دېيىش مۇۋا-
پىقراق ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىدىن ئۆسۈپ چىققان بىر تۈپ
يۇلغۇن باراقسانلاپ، ئايلانمىسى 20 مېتر كەلگۈدەك يەرنى
قاپلاپ تۇراتتى. رابىيە - سەئدىن قەبرىسىدىن ئۆسۈپ چىق-
قان يۇلغۇن ئەتراپتىكى باشقا يۇلغۇنلاردىن ئۆزىنىڭ چوڭلۇقى
بىلەنلا ئەمەس، بەلكى رەڭگى بىلەنمۇ ئالاھىدە پەرقلىنەتتى،
ئۇنىڭ غولىمۇ قىپقىزىل، چېچىكىمۇ قان رەڭگىدە تاۋلىنىپ
تۇراتتى. بۇ كۆرۈنۈش بىزنى تولىمۇ ھەيران قالدۇردى.

— ھەي، بۇ يەرگە 7 -، 8 - ئايلاردا كەلگەن بولساق
بەكمۇ ياخشى بولىدىكەن، — دېدى زىيائى ئەپسۇسلانغان
ھالدا يەرگە يېتىۋالغان يۇلغۇن شاخلىرىنىڭ قۇرۇشقا باشلى-
غان چېچىكىنى ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ، — يۇلغۇننىڭ تازىمۇ ۋايىغا
يەتكەن چېچەك پەسلىنى كۆرەر ئىكەنمىز.

— شۇنداق، — دەپ سۆز قىستۇردى بوۋاي، — 7 - ئاي-
لاردا بۇ يۇلغۇنلار بەكمۇ گۈزەللىشىپ كېتىدۇ.

بوۋاينىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، سەئدىن بىلەن رابىيە-
نىڭ قەبرىسىدىن ئىككى تۈپ يۇلغۇن ئۆسۈپ چىققان بولۇپ،
بىرى قىزىل، ئىككىنچىسى ئاق رەڭدە چېچەكلەيدىكەن، بۇ
ئىككى تۈپ يۇلغۇن تېخى يېقىنقى ۋاقىتلارغىچە ياشىرىپ تۇر-
غانىكەن. لېكىن، بۇنىڭدىن ئون نەچچە يىل بۇرۇنقى «تۆت
كونىنى بۇزۇش» ھەرىكىتىدە بۇ يەردىكى قەبرىلەر چېقىپ -
تۈزلىنىپ، يۇلغۇنلار تۈپ يىلتىزىدىن قومۇرۇۋېتىلگەن، كېيىنكى
يىللاردا بۇ قەيسەر يۇلغۇنلار قايتىدىن ئۆسۈپ چىققان بول-
سىمۇ، لېكىن رابىيە - سەئدىن قەبرىسىدىكى ئاق يۇلغۇننىڭ
ئىز - نىشانى قالمىغان.

مۇشۇ يەرلىك مويىسىپىتلارنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، بۇ
قەبرىگە دەسلەپ سەئدىننىڭ جەسىتى قويۇلغانىكەن، ئىككىنچى
يىلى ئەتىيازدا كىشىلەر قىشچە قار - مۇزلار ئاستىدا ياتقان

رابىيەنىڭ جەستىنى تېپىۋالغان. كىشىنى بەكمۇ ھەيران قالدۇرىدىغىنى شۇكى، تەلۋىچۇك دەريا سىنىڭ دولقۇنلۇق ئېقىنى رابىيەنىڭ جەستىنى داۋاملىق تۆۋەنگە ئېقىتىپ كېتىشكە ئامالسىز قالغان. بۇ پىداكار قەلب ئىگىسىنىڭ روھى ئۆز يارىغا تارتىشىپ، سەئىدىن قەبرىسىنىڭ دەل ئۇدۇلىغا كەلگەندە، شاخ - شۇمبۇلارغا ئىلىنىپ توختاپ قالغان. كىشىلەر بۇ ئارىلىقنى ئۆلچەپ كۆرگەندىن كېيىن ياقىسىنى چىشلەپ «بۇ خۇدانىڭ قۇدرىتىدىن بولغان ئىش ئىكەن» دېيىشكەن. ئۇلار ئارىسىدىكى رابىيەنىڭ ئاتىسى ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمۇ «بىكاردىنلا ئىككى ياشنىڭ ھاياتىغا زامىن بولۇپتۇق» دېيىشىپ، كۆز يېشى قىلىشقانىكەن.

زىيائى مويسىپىتلارنىڭ بۇ تەسىرلىك ھېكايىسىنى جەمجەت ئولتۇرۇپ تىڭشىدى. ئارىغا بىر پەس جىملىق چۈشتى. خىيالچان نەزەر بىلەن يىراققا تىكىلدىم. زېمىننىڭ ئۈپۈق بىلەن تۇتاشقان سىزىقى بىردىنلا لۆمشۈپ ئېقىۋاتقان چوڭ ئېقىنغا ئايلاندى - دە، سۇ يۈزىدە خۇددى كىنو ئېكرانىغا ئوخشاش ھەر خىل كۆرۈنۈشلەر ئەكس ئېتىشكە باشلىدى.

... ئەنە، باھار مەزگىلى ئېتىز قىرىدا ئېچىلغان چىرايلىق گۈلدەك قىزلىق ھۆسنىگە تولغان پەرىزاتتەك گۈزەل رابىيە. ئۇنىڭ ئىشقىدا مەجنۇندەك كۆيۈپ، سارغايغان سەئىدىن كۆيۈك ئازابىدا ئاھ ئۇرۇپ، رابىيەگە تەلپۈنمەكتە، ئاشىق - مەشۇقلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بوشلۇقتا بىردىنلا جابىرنىڭ قاراڭغۇ كۆلەڭگىسى پەيدا بولدى. ئۇ دەۋىدەك بىھەيۋەت كۆرۈنۈشتە نىجىس قولىنى سوزۇپ، خۇددى ئېچىلىپ تۇرغان بىر تال گۈلنى ئۈزگەندەك، رابىيەنى چاڭگاللىغىنىچە كۆزدىن غايىب بولدى. بىچارە سەئىدىن بىر ئۇھ چەكتى - دە، ھالسىزلىنىپ يىقىلىپ، ئاخىرقى نەپىسى ئۈزۈلدى...

ئەنە، چوڭ ئېقىننىڭ دولقۇنلۇق قاينىمىدا ئېقىپ كېتىپ

بارغان رابىيە ئۇنىڭ سۇمبۇل چاچلىرى سۇ يۈزىگە تال - تال يېيىلىپ، كۆزىدىن تۆكۈلگەن ياشلىرى بۇژغۇنلارنى ھاسىل قىلماقتا. ۋاپادار مەشۇقە ئۆز يارىنىڭ ۋەسلىگە يېتىش ئۈچۈن ئالدىراپ كېتىۋاتىدۇ...

قۇلىقىم تۇۋىدە شائىرنىڭ يېڭى ئەسىرىگە كىرگۈزۈلگەن رابىيە ھەققىدىكى غەزىلىنىڭ مۇنۇ مىسرالىرى مۇڭلۇق ئەكس سادا بېرىشكە باشلىدى:

گۈزەل قىز كۆڭلىنى باستى ئۆزى بىلمەيدىغان بىر غەم،
ۋۇجۇدى گۈلشىنىنى چەيلىدى، قىلدى تامام بەرھەم.
ئېلىپ بىر زەئفرانە تۇس، سولاشتى ئەرغىۋانى يۈز،
مۇھەببەت يۈكىنىڭ ئاستىدا بولدى سەۋرى قەددى خەم.
ئېقىپ نەرگەس كۆزىدىن گۈل يۈزىگە قەترە - قەترە ياش،
قىزىل گۈل بەرگىگە ئانداغكى چۈشتى دانەئى شەبنەم.
دىلىدا ئوت، كۆزىدە ياش ۋە لېكىن شۇ ئاجايىپكىم،
بۇ ئوتنىڭ يالقۇنى ئارتتى قۇيۇلغانسىرى كۆزىدىن نەم.
گىچەك زۇلفىغە ئوخشاش كۆڭلىگە مىڭ - مىڭ تۈگۈن چۈشتى،
قەيەردە بىر تىبىكىم ئەيلىسە دىل دەردىگە مەرھەم...

ئارىغا چۈشكەن ئېغىر سۈكۈناتنى بىرىنچى بولۇپ زىيائى بۇزدى:

— ئۆزلىرىدىن مەن ئۈچۈن ئەڭ ئەھمىيەتلىك بولۇپ تۇرغان بىر ئىشنى سورىماقچىمەن، — دېدى ئۇ مويسىپىتلار- دىن بىرىگە مۇراجىئەت قىلىپ، — رابىيەنىڭ جەسىتىنى كىشىلەر قانداق بايقاپ قالغان؟

— كۈنلەرنىڭ بىرىدە كىشىلەر قارىغۇدەك بولسا، بىر توپ قاغا - قۇزغۇن شۇ ئەتراپتا ئېگىز - پەس ئۇچۇپ يۈرۈپتىكەن، — دېدى بوۋاي قولى بىلەن بىز تۇرغان قەبـ رىستانلىقنىڭ تۆۋىنىدىكى ساسلىقنى كۆرسىتىپ، — بۇ ئەھۋال

ئۇلارنىڭ ئېتىبارىنى ئۆزىگە تارتىپ، شۇ ئارقىلىق رابىيە قىزنىڭ جەسىتىنى تېپىۋېلىشقانىكەن.

ئەھمەد زىيائى ئەپەندىمنىڭ چىرايىدا خۇشال تەبەسسۇم جىلۋىلىدى.

— مانا بۇ گەپ مېنى گۆھەردىنمۇ قىممەترەك ماتېريال بىلەن تەمىن ئەتتى، — دېدى ئۇ هاياجانلانغان هالدا ماڭا قاراپ، — داستانىمدا رابىيەنىڭ جەسىتى قانداق تېپىلغانلىقى توغرىسىدىكى ئەھۋالنى بىلەلمەي، بۇ ئورۇننى بوش قالدۇرغانىدىم، يۇقىرىقى پاكىت ۋەقەنى ئەڭ ئىشەنچلىك دەرىجىدە بېيىتىدىغان بولدى...

شۇ سۆزلەردىن كېيىن ئۇ ئۆزىگە ئەھۋال تونۇشتۇرغان مويسىپىتلارغا رەھمەت ئېيتىپ، خاتىرە ئۈچۈن ئۇلار بىلەن سۈرەتكە چۈشتى.

قەبرىستانلىقنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى ساسلىققا چۈشتۈق، بۇ جاي ئەسلىدىن تارىختا نامى بار قەدىمىي دەريا — تەلۋە چۈكنىڭ ئەسلىدىكى ئېقىن ئىزى ئىكەن. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بەڭباش دەريا ئۆز ئېقىنىنى ئۆزگەرتىپ، قەبرىستانلىقنىڭ جەنۇب تەرىپىگە، ئەسلى ئورنىدىن ئاۋانلا كۆز يەتكۈدەك يىراقلىقتىكى جايغا كۆچۈپ كېتىپتۇ.

ئېغىر خىياللار ئىچىدە قەبرىستانلىقتىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، ماشىنىمىز توختىغان يەرگە قايتىپ كەلدۇق. خوشلىشىش ئالدىدا زىيائى مويسىپىتلارنى ئەتراپىغا يىغىپ:

— رابىيە - سەئىدىن قەبرىسىدىن ئىبارەت بۇ ئۆتمۈش تارىخىي يادىكارلىقنىڭ ئىز - نىشانىسى يوقىلىپ كېتىش هالىتىگە كېلىپ قاپتۇ، بۇ تولىمۇ ئەپسۇسلىنارلىق ئىش، يېقىن كەلگۈسىدە بۇ جاي مەملىكەت ئىچى ۋە هەتتا خەلقئارادىن كەلگەن سایاهەتچىلەرنىڭ زىيارەتگاهىغا ئايلانغۇسى، شۇڭا هەر بىرلىرى باش بولۇپ، رابىيە - سەئىدىن قەبرىسىنى هازىرچە

ئاددىيراق بولسىمۇ قايتىدىن ياساپ قويۇش ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسىتىشىلە تولىمۇ خاسىيەتلىك ئىش بولار ئىدى!...

— بەختسىز ئاشىقلارنىڭ روھى خۇش بولاتتى، — دېدىم سۆز قىستۇرۇپ.

سۆھبەت ئارىسىدا مەكتەپتىن قايتقان بىر توپ بالىلار بىزنى ئورىۋالغان بولۇپ، قارا كۆزلىرىنى مۆلدۈرلەتكەن ھالدا ھەيرانلىق بىلەن گەپ - سۆزلەرگە قۇلاق سېلىپ تۇرۇشاتتى.

بىز بۇ يەرنى تاشلاپ كېتىشكە كۆزىمىز قىيىمغان ھالدا رابىيە - سەئىدىننىڭ يۇرتداشلىرى بىلەن خوشلاشتۇق.

4

ئىنسانىي غۇرۇرنى قەدىرلەش كىشىلىك پەزىلىتىنىڭ مۇقەددەسى. ئىنسان ۋۇجۇدىدىكى بارلىق ياخشى خىسلەتلەر ئەنە شۇ مۇقەددەسلىك ئاساسىدا راۋاجلىنىدۇ. ئەھمەد زىيائى ئۆزىنىڭ بىر غەزىلىدە:

تەكەببۇرلۇق زىلالەتتىن ئىبارەت بولمىسا ئەردى،
بويۇن ئەگمەس ئىدىم بولغاندىمۇ شاھى جاھان، يارەب.

دەپ يازغىنىدەك، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا روھىي قۇللۇق، خۇشامەتگۈيلۈقتىن قىلچە ئەسەر يوق ئىدى. جاھالەت ۋە زوراۋانلىق ئالدىدا مەغرۇرانە قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان بۇ غۇرۇر ئىگىسى ئەنە شۇنداق قەيسەر مىجەزى بىلەن ئۆزىگە ھەددى - ھېسابسىز ئاۋارىچىلىكلەرنى تېپىۋالدى.

سەھنىدە ئوينىلىۋاتقان كومېدىيىدەك كۈلكىلىك تۇس ئالغان مۇنداق بىر كۆرۈنۈش ھېلىمۇ ئېسىمدە. ئەھمەد زىيائى بىلەن بىرلىكتە مەھمۇد قەشقەرى قەبرىگاھىنى زىيارەت قىلىپ قايتقان × ئىدارىسىدىكى ئەدەبىيات مۇخلىسلىرى شائىرنى

«بىر دەم ئولتۇرۇپ، ھاردۇقلىرىنى چىقىرىۋالسىلا» دەپ ئىشخانىغا تەكلىپ قىلدى. ماشىنىدىن ئەمدىلا چۈشۈپ تۇرۇۋىشىمىزغا ئىدارە باشلىقى كېلىپ قالدى. قول ئاستىدىكىلەرنىڭ خۇشامىتىگە كۆنۈكۈپ قالغان بۇ ئادەم بىزدىن ئون مېترچە يىراقلىقتا قولىنى ئارقىسىغا تۇتقان پېتى غادىيىپ تۇراتتى. باشقىلار ئارقا ـ ئارقىدىن ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ سالاملاشتى، لېكىن زىيائى ئۆز ئورنىدا گىگانت ھەيكەلدەك جىملا تۇرىۋەردى، باشلىق بىر پەس كۈتۈپ تۇرغاندىن كېيىن ئوڭايسىزلىنىپ قالدى ئەتىمالىم، بىر بېسىپ ـ ئىككى بېسىپ شائىر تەرەپكە يېقىنلاپ كېلىشكە باشلىدى...

5

مەن تونۇشقان پېشقەدەم يازغۇچى، شائىرلار ئارىسىدا زىيائى ئەدەبىي ئىجادىيەتكە بولغان چەكسىز قىزغىن مۇھەببىتى بىلەن ئاجرىلىپ تۇراتتى، ئۇنىڭ بىلەن قىلىشقان ھەر قانداق سۆھبىتىمىز پەقەت ئەدەبىي ئىجادىيەت توغرۇلۇقلا بولاتتى ۋە قەلبىمگە چەكسىز ھۇزۇر بېغىشلايتتى. كۆرۈنۈشى بىر ئاز سۈرلۈك، ئەمما مېھرى ئىللىق بۇ تەلەپچان ئۇستاز ئۆزىدىن باشقىلارنىڭ ئەسىرىنى ئوقۇمايدىغان بىر قىسىم ئەدىبلىرىمىزنىڭ ئەكسىچە ئۈمىدلىك ياش قەلەم ئىگىلىرىنىڭ يېڭى ئەسەرلىرىنى ئۈزۈلدۈرمەي ئوقۇپ، ئۇلارنىڭ ئىجادىيەت يولىنى كۆزىتىپ باراتتى.

ـ «ياخشىلىق» دېگەن ھېكايىلىرىنى ئوقۇپ چىقتىم، ـ دېدى ئۇ مېنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىۋېتىپ، ـ ماڭا يارىدى. ئەسەردىكى پىرۇمىتنىڭ قىسمىتى ئىنسانلار ئۈچۈن ياخشىلىق ئىزدەيدىغان بارلىق كىشىلەر دۇچ كېلىدىغان ئېچىنىشلىق قىسمەت. خېلىدىن بېرى نەسرىي ئەسەرلەرنى ئوقۇپ، بۇ ھېكا-

یىنى ئوقۇغاندەك ھۇزۇرلانمىغانىدىم...

خىجىللىق ئىچىدە ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ «ئەزگۈ نىيەتلىرى ئۈچۈن ھەر بىر قەدىمىدە ئېغىر ئازابلارغا دۇچ كەلگەن بۇ سەزگۈر ئادەم پىرۇمىتى ئوبرازىدىن ئۆز تەقدىرىنى كۆرگەن بولسا كېرەك» دېگەن پىكىر خىيالىمدىن كەچتى.

ئۇزۇن يىللىق كىتاب ئوقۇش خاتىرىلىرىمدىن پايدىلىنىپ تۈزگەن «سىرلىق ھايات» (ئەدەبىيات تارىخى سەھىپىسىدىن تەرجىمىلەر) ناملىق كىتابىمدىن بىر قىسىم ماۋزۇلارنى تاللاپ «قەشقەر ئەدەبىياتى» دا ئېلان قىلدۇرغانىدىم. بىر قېتىملىق كۆرۈشۈشتە زىيائى مۇشۇ توغرۇلۇق سۆز ئېچىپ قالدى:

— «ئەدەبىيات تارىخى سەھىپىسىدىن تەرجىمىلەر نى» كۆر- دۇم، ئۇنىڭدا ئاتاقلىق يازغۇچى، شائىرلارنىڭ ھايات پائىلـ لىيىتىگە دائىر نۇرغۇن قىزىقارلىق ۋەقەلەر ھەم ئەدەبىيات ھېرىسـ مەنلىرى بىلۈۋېلىشقا تېگىشلىك مول مەزمۇنلار بار ئىكەن. «ئاكا ـ ئۇكا يازغۇچىلار» دېگەن سەھىپىدە ئۆز ئىسمىمنى كۆرۈپ ھەم خۇشاللاندىم، ھەم خىجىل بولدۇم. ئاشۇنداق دۇنياۋى ئەدىبلەر قاتارىدا ئۆزىنى كۆرۈش راستىنلا ئادەمنى خىجىل قىلىدىكەن، مۇنداق كاتتا سورۇنغا ئىشتىراك قىلغىنىمنى مەن ئۈچۈن ھەيدەكچىلىك ۋە ئىلھاملاندۇرۇش دەپ چۈشەندىم.

ئۇنىڭ سەممىي كۈلۈمسىرەش بىلەن نۇرلىنىپ تۇرغان چىرايىغا قاراپ «ئاخىرقى ئۆمرىنىڭ ھەر بىر مىنۇتلىرىنىمۇ بوش ئۆتكۈزمەي، كېچەيۇ كۈندۈز ئىلمىي پائالىيەت ۋە ئىجا- دىيەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان بۇ قەيسەر ئادەم يېڭىلا نەشىردىن چىققان بۇ ژۇرنالدىكى ماقالىلەرنى قاچانمۇ كۆرۈپ ئۈلگۈرگەندۇر؟» دەپ ھەيران بولدۇم. دېمىسىمۇ بۇ

كۆنلەردە ئۇ ياشىنىپ، تېنى ئاجىزلاپ قالغىنىغا قارىماي، ئاجايىپ قىزغىن شىجائەت بىلەن ئىشلىمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ قىسقىغىنا بىر نەچچە يىل ئىچىدە ئۇنىڭ تەۋەررۇك قامۇس «قۇتادغۇبىلىك» نىڭ نەزمى يەشمىسىنى نەشىرگە تەييارلىشى، «تارىخىي مىراس ‹قۇتادغۇبىلىك› ھەققىدە مۇھاكىمە ۋە بايان» قاتارلىق يىرىك ئىلمىي ئەسەرلەرنى، «رابىيە ـ سەئىدىن»، «يۇسۇپ ۋە مەھمۇد» قاتارلىق زور ھەجىمدىكى داستانلارنى ئىجاد قىلىشى، ئۆزىنىڭ ئەسەرلەر توپلىمىنى («ئەھمەد زىيائى ئەسەرلىرى») تەييارلاپ چىقىشى ھەمدە «قۇتادغۇبىلىك» تەتقىقاتىغا دائىر ئونلىغان ئىلمىي ئەسەرلەرنى تەرجىمە قىلىشىنى راستىنلا بىر مۆجىزە دېيىشكە بولاتتى!

كېسەللىك ئۇنىڭ دەرماننى قۇروتۇپ، ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغان كۈنلەردىمۇ ئۇ ئىزدىنىش، پىكىر قىلىشتىن توختىمىدى. «دېگىز ئۇنچىلىرى» نىڭ توالۇقلىنىپ قايتىدىن نەشىر قىلىنماقچى بولغانلىقىنى ئاڭلاپ:

ــ بەك ياخشى بوپتۇ! بۇ كىتابتىن ئىلمىي تەتقىقات ئىشلىرىدا مەن كۆپ پايدىلاندىم، باشقىلارمۇ ئۇنىڭدىن جىق نەپ ئالالايدۇ، ــ دېدى ۋە «قامۇسىمىزنىڭ باشلانغۇچ تومى» دېگەن ماۋزۇدا بۇ كىتابنىڭ قايتا نەشرىگە سۆز بېشى يېزىپ بەردى.

ئۆز ئەقىدىسىگە سادىق چىن ئىختىساس ئىگىسىلا ئۆلۈمنىڭ ۋەھىمىسىدىن قورقمايدۇ. ئۆمۈر بويى ئۆز ئېتىقاتىدىن ئېغىشماي ئۆتكەن بۇ ھەقىقىي ئىنسان ئۆلۈم ئەلچىسىنى خاتىرجەم كۈتۈۋالدى.

كېسىلى ئېغىرلىشىپ، ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغان كۈن

لەردە دوست ـ بۇرادەرلەر پات ـ پات بىرىپ ئۇنى يوقلاپ تۇراتتۇق. ئاغرىق ئازابىدىن جۇدەپ بىر تىرە ـ بىر سۆكەك بولۇپ قالغان شائىر كىيىنكى قېتىم يوقلاپ بارغىنىمىزدا زادىلا ئورنىدىن تۇرالمىدى. شۇنداقتىمۇ ئورۇقلاپ قورايدەك بولۇپ كەتكەن قوللىرىغا تايىنىپ ئۆرە بولۇشقا ئۇرۇناتتى. بىز ئۇنى بىئارام قىلماسلىق ئۈچۈن تىترەپ تۇرغان مۇرىسىدىن ئاۋايلاپ بېسىپ ياتقۇزۇپ قويماقچى بولۇۋىدۇق، لېكىن زادىلا ئۇنىماي «مېنى يۆلەپ ئولتۇرغۇزۇپ قويۇڭلار» دېدى. ھال ـ ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن شائىر بىر پەس جىم بولۇپ قالدى، ئاندىن كېيىن ئۆز ـ ئۆزىگە سۆزلەۋاتقاندەك تۆۋەن ئاۋازدا:

ـ مەن تىببىي ئىلىم توغرىسىدىكى بىر نوپۇزلۇق كىتابنى كۆرۈپ چىقتىم ۋە مېنىڭ كېسىلىمگە ھېچقانداق داۋا يوقلۇقىنى بىلدىم.

جاھان لەڭگەر، كىشىلەر كەلدى ـ كەتتى، كەلمىدى ھەرگىز، ئۇ كەتكەنلەر نەكويدا، ھېچكىمەرسە بىلمىدى ھەرگىز ...

مېنىڭچە بۇ لەڭگەردىن كېتىش ۋاقتىم يېقىنلاپ قالدى، بەلكى بۇ ئاخىرقى كۆرۈشۈشىمىز بولۇپ قالار، ـ دېدى.

يۈرىكىم جىغىدە قىلىپ، تۇكۇرۇكۇمنى كۇچىنىپ يۇتتۇم ـ دە، ئۆزۈمچە بۇ سۆيۈملۈك ئادىمىمگە تەسەللى بەرمەكچى بولدۇم:

ـ بۇنداق دېمىسىلە زىياكا، خۇدا ئۆزى شىپالىق بېرەر، ياخشىلىنىپ كېتەرلا...

زىيائى بۇ گەپلىرىمدىن ھەيران بولغاندەك بىر پەس ماڭا قاراپ قالدى، ئارقىدىن ئەيىبلەش تەلەپپۇزىدا:

ـ ھەي ... سىلىدىن مۇنداق گەپنى كۈتمىگەنىدىم، سىلى بىزگە ـ قۇرۇق تەسەللىنىك نېمە كېرىكى، بۇ ـ ئىشنىك

هەقىقەتنى كۆرۈپ تۇرۇپمۇ يالغان گەپ بىلەن ئۆزىمىزنى ئالدىغانلىق ئەمەسمۇ! ـــ دېدى.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ دېمىم ئىچىمگە چۈشۈپ كەتتى. تەپەككۇرى دۇنيانى كېزىپ ئەقىل كۆزى بىلەن ھايات سىرلىرىنى كۆرۈپ ئۆگەنگەن بۇ دانىشمەن ئادەم بەئەينى لوقمان ھېكىمگە ئوخشاش ئۆزىنىڭ قازا پەيتىنىمۇ بىلىپ يەتكەنكەن ـ دە...

راستىنلا مېنىڭ زىيائى بىلەن ئەڭ ئاخىرقى يۈز كۆرۈشۈشۈم بولۇپ قالغانىدى. ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەيلا شائىر بۇ ئالەم بىلەن مەڭگۈ ۋىدالاشتى. لېكىن، ئىسمى ـ جىسمىغا مۇناسىپ ھالدا ئۇنىڭ قالدۇرۇپ كەتكەن ئەدەبىي، ئىلمىي مىراسلىرى مەدەنىيەت تارىخىمىز ئاسمىنىدا پارلاق نۇر چېچىپ تۇرماقتا.

ئەھمەد زىيائى مۇشۇ گازارمىدا قونغان

(ئەسلىمە)

ئابلىمىت ئىمىن

1986 - يىل 7 - ئاينىڭ 12 - كۈنى كەچ سائەت ئالتە بىلەن قەشقەر ۋىلايەتلىك ترانسپورت شىركىتىنىڭ بىر ئاپتوبۇسى ئاقتۇ بۇلۇڭكۆل گەز چېگرا مۇداپىئە تەكشۈرۈش پونكىتىغا كېلىپ توختىدى. ئاپتوبۇستىكىلەر ھەجگە ماڭغان كىشىلەر ئىدى. ھاۋا سوغۇق، يامغۇر تاراسلاپ يېغىۋاتاتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە كەچ كىرىۋاتاتتى. جەڭچىلەر، ئوفىتسېرلار بىردەك ھەرىكەتكە كېلىپ يولۇچىلارنىڭ رەسمىيەتلىرىنى بىر دەمدىلا تەكشۈرۈپ بولۇپ، شوپۇرغا مېڭىشقا ئىجازەت بەردۇق. شوپۇر بىر ھازا جىم ئولتۇرۇپ كەتكەندىن كېيىن:

— يول بەك ئوسال ئىكەن، ھەممە يەردە يول ياسىغۇچىلار تاغلارنى پارتلىتىپ يولنى توسۇپ قويۇپتۇ، سائىتىگە يىگىرمە كىلومېتردىن ئارتۇق ماڭغىلى بولمايدۇ. قەشقەردىن چىقىپ مۇشۇ يەرگە يەتتە سائەتتە يېتىپ كەلدىم (گەز چېگرا مۇداپىئە پونكىتى جۇڭگو - پاكىستان يولى ئۈستىدە بولۇپ، قەشقەر شەھىرى بىلەن ئارىلىقى بىر يۈز يىگىرمە بەش كىلومېتر كېلىدۇ)، ئەمدى كەچ كىرىپ كەتتى، مۇشۇ يەردىلا قونسام قانداق؟ — دېدى.

بۇ چاغ جۇڭگو - پاكىستان تاشيولى قاتناشنى توختىتىپ قويماسلىق ئاساسىدا ياسىلىۋاتقان چاغلار بولۇپ، يول

بویلىرىدا ئادەملەرنىڭ قونۇپ قېلىش ئەھۋاللىرى ئانچە ـ مۇنچە بولۇپ تۇرسىمۇ، پونكتىمىز ئالدىغا مۇنداق بىر ماشىنا ئادەم كېلىپ توختىغان ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە گازارمىدا ئادەم قوندۇرۇش مەنئى قىلىنغانلىقى ئۈچۈن بىز مېھمان قوبۇل قىلالمايتتۇق.

ــ ئۆزىڭىزگە مەلۇم، ــ دېدىم، ــ بۇ دېگەن ھەربىي ئورۇن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئادەملىرىڭىز كۆپكەن.

ــ ماڭا بىر كىشىلىك ئورۇن بولسا بولدى، ــ دېدى شوپۇر يېلىنىش ئاھاڭى بىلەن.

ــ قالغانلارچۇ؟

ــ سىزگىغۇ شۇنداق قىلارمىز، يولۇچىلارنىچۇ؟

ــ ئۇلارنىڭ ھەممىسى ھەجگە ماڭغانلار، ــ دېدى شوپۇر تاماكىسىنى قاتتىق شوراپ، تۈتۈننى زەرب بىلەن ھاۋاغا پۈركۈۋەتكەندىن كېيىن، ــ ھەج قىلىش ئۈچۈن ئانچە ـ مۇنچە جاپا چەكسە ساۋاب بولىدۇ. ئازادلىقتىن بۇرۇن ھەجگە بارىدىغانلار مۇشۇ يوللاردا پىيادە ماڭغانىكەن (ھازىرقى يول پامىر ئېگىزلىكىدىكى قەدىمكى يىپەك يولىنى بويلىتىپ ياسالغان)، ھازىر بۇلار ماشىنىدا ئولتۇرۇپ مېڭىۋاتىدۇ. بىر كېچە جاپا تارتسا ھېچ گەپ يوق. ئۇلار ئاپتوبۇستا ياتسۇن، ياتمىسا كېچىچە ئىبادەت قىلىپ ئۇرە تۇرسۇن.

گەزدە يامغۇر ياغقان، ھاۋا تۇتۇلغان كۈنلىرى 7 ـ ئاي ىدىمۇ 12 ـ ئاينىڭ سوغۇقى بولىدۇ. يولۇچىلارنىڭ ئېغىر يۈك ـ تاقلىرى ۋە يېپىنچىلىرى يۈك ماشىنىسى بىلەن ئالدىدا كەتكەن بولۇپ، مۇنداق سوغۇق ھاۋادا بىر كېچە قونۇپ قالسا ھالى يامان بولاتتى. بىر دەمدىن كېيىن بىر قىسىم يولۇچىلار جەينەمازلىرىنى ئۈستىگە ئارتىپ ماشىنىدىن چۈشتى. بىر نەچچىسى چۈشكۈرۈشكە باشلىدى، ئۇلار گازارما ئىچىگە قاراشتىيۇ، ئەيمىنىپ دەرۋازىدىن كىرىشكە پېتىنالمىدى.

ساناپ باقسام قىرىق ئادەم ئىكەن. قانداق قىلىش كېرەك؟ ئازادلىقتىن كېيىن ئېچىلمىغان ھەجنىڭ يولى 3 - ئومۇمىي يىغىندىن كېيىن ئېچىلدى. جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى ئىسلام دىنىدىكى بەش پەرھىزنىڭ بىرى بولغان ھەج پەرزىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن پارتىيىمىزگە رەھمەت ئېيتىپ، بۇ ئۇزاق سەپەرگە چىقتى. تېخى دۆلەت چېگرىسىدىن چىقماي تۇرۇپلا، بىز تۇرۇپ مۇشۇنداق جاپاغا قالامدۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە بىز خەلقنىڭ ئەسكىرىغۇ؟ ...

بىزنىڭ پەقەت يۇقىرىدىن باشلىقلار ياكى ئەسكەرلەرنىڭ ئاتا - ئانىسى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى كەلسە ياتىدىغان ئىككى ئېغىزلىق ياتقىمىز بولۇپ، ئون بەش ئادەمنى سىغدۇرالايتتۇق. بىز بىر نەچچىمىز مەسلىھەتلىشىپ، بىر كارىۋاتتا ئىككىدىن ئادەم ياتسا ئوتتۇز ئادەم ئۈچۈن ئورۇن بولدى دېگەن گەپ. يەنە ئون ئادەمنى بىر ئامال قىلالايمىز دېدۇق، شۇنىڭ بىلەن ئۇ-لارنىڭ قونۇشىغا رۇخسەت قىلدۇق.

يولۇچىلار ئاپتوبۇستىن چۈشۈپ، ئىشخانا بىناسى ئالدىدىكى لەمپە ئاستىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ يامغۇردىن پاناھلىنىپ، سو-غۇق سۇ بىلەن نان يېيىشكە باشلىدى. ياتاق يەتكەنلەر ياتاقلىرىغا كىرىپ كەتتى. ياتاق يەتمىگەنلەر تېخى لەمپە ئاستىدا ئىدى.

شۇ ئەسنادا يولۇچىلاردىن بىرەيلەن ماڭا:

— ئۇكام، بىزغۇ ياتاققا كىردۇق، ئارىمىزدا بىر پېشقەدەم ئەدەب بار ئىدى. ئۇ ئادەمگە ياتاق يەتمەپتۇ. ياشلار ماشىنىدا ياتسۇن، ھېلىقى ئەدەبنى ئۆزىگىز ياتاققا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويىسىڭىز بوپتىكەن، قېرى ئادەم سوغۇقتا قالمىسۇن،— دېدى.

— ئۇ كىم؟

— ئىسمىنى بىلمەيمەن، — دېدى ھېلىقى يولۇچى، — ئۇرۇمچىدىن يولغا چىقىش بىلەن تەڭ، ھەممىز ھەرەمگە

بارماي تۇرۇپلا بىر - بىرىمىزنى «هاجىم» دەپ ئاتاشقا ئادەتـ لەندۇق، ئىسمىنى سورىماپتىمەن. قايسى بىرى ئۇنى 30 - يىلـ لاردىلا ئاتالغان شائىر دېگەندەك قىلىۋىدى.

شۇئان مەن جىددىيلەشتىم، «زۇنۇن قادىرمۇ ياكى شۇكۇر يالقۇنمۇ، كىمدۇ ئۇ؟» مەن شۇلارنى ئويلاپ يولۇچىغا قاردىم. هېلىقى يولۇچى «بولدىلا، مەن ئىسمىنى سوراپ كىرەي» دەپ سىرتقا چىقىپ كېتىپ، بىر دەمدىلا ئىشخانىغا كىرىپ دېدى:

— ئىسمى ئەھمەد زىيائى ئىكەن.

— ئەھمەد زىيائى؟! — بۇ ماڭا بالىلىقىمدىن تونۇش ئىسىم ئىدى. بىر ئۆمۈر كۆرمىگەن ۋە كۆرمەي تۇرۇپ ئىخلاس قىلغان بىر ئادەمنىڭ بوسۇغاڭغا كېلىپ قالغاندا تونۇمىساڭ ... شۇنداق، ئەھمەد زىيائى ئەپەندىنۇ ئۆزىنىڭ ناتونۇش ئىخلاسـ مەنلىرىدىن بىرىنىڭ مۇنداق بىر گازارمىدا بولۇشىنى نەدىن بىلىسۇن؟ مەن خىجىللىق ۋە خۇشاللىق ئىچىدە ئىشخانامدىن چىقتىم.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! — بوسۇغام تۆۋىدە نېپىز ئەدىيال ئۈستىدە چازا قۇرۇپ ئولتۇرۇپ سوغۇق سۇ بىلەن قاتتىق نان يەۋاتقان، بېشىغا نىمكەش چىمەن تاشكەنت دوپپا كىيگەن، كۆزىگە كۆزەينەك تاقىغان، يۈزلىرى ئۇزۇنچاق، چاسا ساقال بۇ پېشقەدەم ئەدىبنىڭ قولىنى هۇرمەت بىلەن سىقتىم، ئەھمەد زىيائى خېلىلا توكۇپ كەتكەنىدى. هۇرمەتلىك شائىرنى بىرگە ھەجگە چىققان تۇغقانلىرى ۋە بىر نەچچە سەپەرداشلىرى بىلەن بىرگە ياتاقتا باشلاپ كىردىم. مەشكە ئوت يېقىپ ئۆينى ئىسىتتىم. ئەدىبنىڭ ئالدىغا قىزىق دەملەنـ گەن چاي قۇيدۇق. جەكچىلەر ئاشخانىدىن چايدان - چايدانـ دا چاي ئېلىپ چىقىپ، باشقا بولۇچىلار ئۇچۇنمۇ مۇلازىمەت قىلىشقا باشلىدى. ئىۋزاق ئۆتمەي ئاشپەزلەر ھورى چىقىپ

تۇرغان مەززىلىك سۇيۇقئاشنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، ئەھمەد زىيائى ۋە ئۇنىڭ سەپەرداشلىرىنىڭ ئالدىغا قويدى. تاماقتىن كېيىن ئەھمەد زىيائى كۈلۈپ تۇرۇپ دېدى:

— يەتمىش نەچچە ياشلىق ئۆمرۈمدە تۇنجى قېتىم يەنى بۈگۈن ھەربىلەرنىڭ تامىقىنى يەپتىمەن. بۇ مەن ئۈچۈن ھەم يېڭىلىق، ھەم خۇشاللىق بىر ئىش بولدى. ياتاقلىرىڭلار ياخشى ئىكەن. جەڭچىلەرمۇ شۇنداق مېھرىبان، ئەدەبلىك ئىكەن، — ئۇ كىتاب جاۋەنلىرىگە نەزەر تاشلاپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — مانا، كىتابمۇ كۆرەلەيدىكەنسىلەر، بۇ كىتابلار ياتاققا بەدىئىي تۈس بېرىپتۇ. كىتاب ئوقۇشقا ۋاقىت چىقامدۇ؟

— چىقىدۇ، — دېدىم.

— سىزغۇ كوماندىر ئىكەنسىز، جەڭچىلەرمۇ كىتاب كۆرەلەمدۇ؟

— كۆرەلەيدۇ.

— ياخشى ئىكەن، كىتاب كۆرۈش كېرەك، ئەلەم بىلەن قەلەمنى بىرلەشتۈرۈش كېرەك، شۇنداق قىلغاندىلا ياخشى ھەربىي بولۇپ چىققىلى بولىدۇ. مەن شائىر بولغىنىم بىلەن ھەربىي تۇرمۇشنى چۈشەنمەيمەن. شۇڭلاشقا ھەربىيلەر توغرۇلۇق يازغان ئەسەرلىرىم يوق. بىزنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىمۇ بۈگۈنكى كۈندە ئاجايىپ غەلىبىلەرگە ئېرىشتى، بىلىشىمچە يىگىرمىدىن ئارتۇق رومان، بىرەر يۈزدىن ئارتۇق پوۋېست يېقىنقى يىلاردىن بۇيان نەشىردىن چىققان بولسىمۇ، يەنىلا سىلەر توغرۇلۇق يېزىلغىنى يوق. يازغۇچىلار جەمئىيىتىمۇ يېزا تېمىسىدىكى ئەسەرلەر مۇھاكىمە يىغىنى، سانائەت تېمىسىدىكى ئەسەرلەر مۇھاكىمە يىغىنلىرىنى ئۇيۇشتۇرغان بولسىمۇ، ھەربىي تۇرمۇش ئىجادىيىتى يىغىنى چاقىرمىدى. ھازىرغىچە سىلەر توغرىسىدا پەقەت مۇخبىرلارلا خەۋەر يېزىۋاتىدۇ، كېيىنچە يازغۇچىلار جەمئىيىتىمۇ مەربىي تېمىغىمۇ كۆڭۈل بۆلىدۇ، — دېدى.

بىزنىڭ گازارمىدىكى ھەر مىللەت جەڭچىلىرى ئۆمرىدە تېخى مۇنداق داڭدار شائىرنى كۆرۈپ باقمىغىنى ئۈچۈن، ھەممىسى بۇ پېشقەدەم ئەدىبنىڭ ئاغزىغا قارىشىپ تۇرۇشاتتى.

ئىككىمىز گەپنى «توزۇماس چېچەكلەر» دىن باشلاپ، «رابىيە ـ سەئىدىن» گە كېلىپ توختىدۇق. ئاندىن ئەھمەد زىيائى يەنە:

ـــ ھازىر «يۇسۇپ ۋە مەھمۇد» ناملىق تارىخىي ـ ئىلمىي داستان ئۈستىدە ئىشلەۋاتىمەن. ئاللائىگەم تېنىمنى سالامەت قىلسا، ھەجدىن قايتىپ كېلىپ «ئۈچ قېتىم يىقىلىپ قوپقان ئادەم» دېگەن تېمىدا بىر ئەسەر يازماقچىمەن. ۋەقەلىك ۋە ئەسەرنىڭ قۇرۇلمىسى كاللامدا ئاساسەن پىشتى، پەقەت قەغەزگە چۈشۈرسەملا كۇپاپە، ـــ دېدى.

ـــ تارىخىي تېما ئىكەن ـ دە؟ ـــ دېدىم قىزىقىپ.

ـــ شۇنداق، تارىخىي تېما، بۇ ئۆزۈم توغرىسىدا يېزىلىدىغان تەزكىرە خاراكتېرلىك ئەسەر بولىدۇ، ـــ دېدى.

ئاندىن سائىتىگە قاراپ خۇپتەن نامىزىنىڭ ۋاقتى بولغانلىقىنى ئېيتىپ ئۆزىنىڭ خاھلىق سوراپ ئورنىدىن تۇردى. ئالاقىچى بىر چەينەك تەرەت سۈيى تەييارلاپ بەردى. ئەدىب نامازدىن يانغۇچە بىز ئامباردىكى زاپاس ھەربىي يوتقان ـ كۆرپىلەرنى ئېلىپ چىقىپ دىجورنىخانىنىڭ ئۈستىدىكى بوش ئۈيگە ئەدىب ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئۈچۈن ئورۇن راسلاپ بولدۇق. ئەھمەد زىيائى نامازدىن تۇرغاندىن كېيىن كىتاب جاۋىنىگە نەزەر تاشلىدى. بۇ بەلكىم، ئەدىبلەرگە خاس ئادەتتۇر. مەن ئۇنىڭغا:

ـــ كىتاب ئېلىۋېلىش خىياللىرى بارمىدى؟ ـــ دېدىم.

ئەھمەد زىيائى جاۋەندىكى رەتلىك تىزىلغان كىتابلارغا چىراغ يورۇقىدا نەزەر تاشلاۋېتىپ دېدى:

ـــ بۇ يەردە سىز بىلەن كۆرۈشۈپ قالغىنىمغا خۇرسەنمەن. مېڭىشىمدىمۇ ئالدىراش مېڭىپ قالدىم، چەت ئەلدە دوست

لىرىم قولۇمغا قارايدىغان گەپ، — دېدى.

— ئۇنداق بولسا كۆڭۈللىرىگە ياققان كىتابلارنى تالـ لىۋالسىلا، — دېدىم.

ئەھمەت زىيائى خۇرسەن بولغان ھالدا جاۋەندىن ھاجى ئەھمەد بىلەن مىرزاھىت كېرىمنىڭ «ئالتۇن ئاچقۇچ»، مۇھەممەت ئىمىننىڭ «رەيھان بەرگىدە شەبنەم»، ئۇچقۇنجان ئۆمەر رەتلىگەن «سەلەي چاققان لەتىپىلىرى»، قۇربان ئىمىنـ نىڭ «قەشقەر ئاۋازى»، قەييۇم تۇردىنىڭ «كۆرەشچان يىللار» رومانىنىڭ 1- ، 2 - قىسمى، ئابدۇللا تالىپنىڭ «قاينام ئۆر- كىشى» قاتارلىق ئون نەچچە كىتابنى تاللىدى. مەن ئۇنى چە- رايلىق تېگىپ، پېشقەدەم ئەدىبكە سوۋغات قىلدىم. ۋاقىت بىر يەرگە بېرىپ قالغان، يەنە گەپكە توتىۋېرىشكە بولمايتتى. ئەتىگەندىن بېرى ئاپتوبۇسنىڭ يېگى ياسىلىۋاتقان كاتاك يول- دا سىلكىشى بىلەن چارچىغان ئادەم سەھەردە يەنە يولغا چىقاتتى. مەن ئەھمەد زىيائىنى ياتاققا ئېلىپ چىقىپ قويدۇم.

ماشىنا سەھەر قوزغالدى. ئەھمەد زىيائى خوشلىشىش ئالدىدا:

— بالام، ۋاقتىمىز قىس بولدى. سەپەر ئۇستى ئۇزۇنراق ھۆكۈمشالمىدۇق. لېكىن، سىلەرنىڭ جەڭچىلەر قەلبىمدە بىر خىل ھۇرمەت تۇيغۇسىنى قوزغىدى، كەلگۈسى يەنە كۆرۈشىمىز. شۇنىڭغىچە خەير - خوش! — دېدى.

ئەھمەد زىيائى ئۇزاپ كەتكەندىن كېيىن جەڭچىلەر بىر- دەك: «ھەي ئىسىت، بۇ ئۇلۇغ ئەدىب بىلەن بىر سۇرەتكە چۈشۈۋالغان بولساق نېمىدېگەن ياخشى بولاتتى - ھە!» دېيىشىپ ھەسرەت چېكىشتى. راست، سۇرەتكە چۈشەلمىدۇق. چۈنكى، ئەھمەد زىيائى بىلەن بىز تونۇشقان چاغدا قاراڭغۇ چۈشكەنىدى. ئۇزاتقان چاغدا تېخى تاڭ ئاتمىغانىدى. بىزدە

يورۇتۇش چىرىغى بار ئاپپارات بولمىغانلىقتىن خاتىرە ئۈچۈن سۈرەتكە چۈشۈش مۇمكىن بولمىغانىدى.

كېيىن مەن «يۈسۈپ ۋە مەھمۇد» داستانىنىڭ دەسلەپكى بابلىرىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدۇم. ئەمما، ئەدىب ئەھمەد زىيائى «ئۈچ قېتىم يىقىلىپ قوپقان ئادەم» دېگەن ئەسەرنى يازغانمۇ ياكى ۋاقىت يار بەرمىگەنمۇ، بىلمەيمەن. بەلكىم، ئەدىب ئۇ ئەسەرنى يازغاندۇ. يازمىغان بولسا ئەھمەد زىيائىنى تولۇق چۈشىنىدىغان بىر قەلەم ئىگىسىنىڭ ئاخىر ئاشۇنداق بىر ئەسەر يېزىشىغا ئىشىنىمەن.

ئەھمەد زىيائى ئالەمدىن ئۆتتى. گەز چېگرا مۇداپىئە پۇنكىتىدىكى جەڭچىلەر ئۇ قونۇپ ئۆتكەن ئاشۇ ئۆينى «شائىر قونغان ئۆي» دەپ ئاتىشىدىغان بولۇشتى.

ئەھمەد زىيائى قەلبىمىزدە مەڭگۈ ھايات!

مەرپەت مەشئلی قانداق ئۆچتی

مەرىپەت مەشئەلى قانداق ئۆچتى

(شائىر نىمشىھىتنى ئەسلەيمەن)

سىدىق نۇر

1979 - يىلى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ سۆيۈملۈك پەرزەنتى، ئاجايىپ سۆز سەنئەتكارى، ئۇلۇغ شائىر نىمشىھىت مەرھۇمنىڭ تۇپراق بېشىغا باردىم. چوڭقۇر خىياللارغا چۆمۈلگەن ھالدا كۆجۈم باغنى ئارىلاپ ئۆتۈپ، جىمجىتلىققا چۆمگەن قەبرىستانلىق ئالدىدا بىر پەس تېڭىرقاپ، قايغۇلۇق سۈكۈتتە تۇردۇم ... توساتتىن باھار ئەلچىسىنىڭ «كاككۇك! كاككۇك» دېگەن مۇڭلۇق ناۋاسى ئاڭلاندى. بۇ ئالەمدىكى پۈتۈن ئازابئۇقۇبەت، تۇزاق - كىشەنلەردىن بىر يولىلا ئازاد بولۇپ، ۋەتەن قۇچىقىدا ئەبەدىي خاتىرجەم ئۇيقۇغا كەتكىنىگە ئازغىنا كەم سەككىز يىل بولغان شائىرنىڭ ئاددىي قەبرىسىنى پۈركەپ، چىرايلىق گۈل - چېچەكلەرنىڭ ئۆسۈۋاتقانلىغىنى كۆردۇم.

يىراقلاردىن ئاڭلىنىۋاتقان كاككۇكنىڭ ئاۋازىدىن «مەرىپەت مەشئەلى قانداق ئۆچتى؟» دېگەن دەردلىك سادا ئاڭلانغاندەك قىلاتتى. كۆڭلۈم دەپتىرىدە «ئىخ! مەرىپەت مەشئەلى، سەن ئۆچتۈڭ! بىراق، شۇ مەشئەل تاراتقان ئۇچقۇننىڭ شولىسى يۈلتۈزلارغا ئايلىنىپ، كۆكتە مەڭگۈ نۇر چاچىدۇ!» دېگەن خەتلەر كۆرۈنگەندەك بولدى. غەرىب توپا دۆۋىسى ئالدىدا توختاپ غايىبانە كۆزلىرىم بىلەن يەر ئاستىغا تىكىلدىم: ئەنە! ئۇنىڭ مەرۋايىتتەك نۇرلۇق چېھرى، مەرىپەت نۇرلىرى چاقناپ تۇرغان مۇلايىم كۆزلىرى ...

كۆزلىرىمدىن تۆكۈلگەن ئىسسىق ياش قۇياش نۇرىدا تاۋلىنىپ تۇرغان تۇپراق ئۈستىگە تامچىلايتتى ... بىردىنلا خىيال كەپتىرىم قاناتلىنىپ، بۇ غېرىبانە قەبرىستانلىقنىڭ بىر-دىنبىر ھەمراھى بولغان كاككۇكنى ئەگىشىپ يىراقلارغا پەرۋاز قىلىشقا باشلىدى ...

قاراڭغۇلۇق ئىچىدە يانغان مەشئەل

1904 - يىلى كۈزدە، قەدىمىي سايرامدا، باي ناھىيىسىنىڭ ھازىرقى توقسۇن گۈڭشىيسىغا قاراشلىق «تىزەكقاغا» كەنتىدىكى كىمبەغەل دېھقان ئىلاخۇن ئائىلىسىدە بىر پەرزەنت دۇنياغا كەلدى. ئۇ — ئۇلۇغ شائىر، مۇتەپەككۇر نىمشىھىت — ئارمىيە ئىلى (ئارمىيە داموللاھاجى) ئىدى.

جامائەتچىلىككە مەلۇم بولغىنىدەك، ئۇنىڭ ئازادلىققا قەدەر ئۆتكەن پۈتكۈل ھاياتى — ئەركىنلىك، ۋەتەنپەرۋەرلىكنى كۈيلىگەن ھايات ئىدى. ئۇ گويا قاراڭغۇلۇق ئىچىدە يانغان مەشئەل ئىدى. دۆلىتىمىزنىڭ ئازادلىقى بۇ مەشئەلنىڭ تېخىمۇ لاۋۇلداپ يېنىشىغا، مەرىپەت ئاسمىنىدا ئالتۇن شولا چېچىپ پارلىشىغا ئىمكانىيەت بەردى. ئەپسۇسكى، 60 - يىللارنىڭ كېيىنكى يېرىمى ئىچىدە كۈيىقاپتىن كۆتۈرۈلگەن تەتۇر قۇيۇن بۇ نۇرلۇق مەشئەلنى ئۆچۈرۈپ تاشلىدى!

نىمشىھىتنى — مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا شۆھرەت قازانغان بۇ شائىرنى تۇنجى قېتىم 1960 - يىلى كۆرگەنىدىم، بىر كۈنى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ساۋاقدىشىم بولغان ئابدۇرېھىم ئىلى (شائىرنىڭ چوڭ ئوغلى) بىلەن ئۇنىڭ ئۆيىگە باردىم. ئىشىكتىن كىرىشىمىزگە ئاددىي ئىش ئۈستىلىگە يۆلەنگىنىچە كىتاب كۆرۈۋاتقان ئاق يۈزلۈك، كۆز، قۇلاقلىرى چوڭ كەلگەن، ئاق كىرگەن شالاڭ ساقاللىق، ئىگىكىنىڭ سول

تەرىپىدە تىرناقتەك تاتۇقى بولغان، ۋىجدىككىنە مويىسىپىت كىشى بېشىنى كۆتۈرۈپ بىزنى ئىللىق چىرايى بىلەن قارشى ئالدى ۋە بىز بىلەن بىللە چاي ئىچكەچ ئۆگىنىش ئەھۋالىمىزنى سوريدى، ئارقىدىن پەننى سۆيۈپ، تىرىشىپ ئۆگىنىشىمىزنى ئۈمىد قىلدى.

ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي مەكتىپىمىز ئۇيۇشتۇرغان ئەدەبىيات كېچىلىكىدە شائىرنى يەنە بىر قېتىم كۆرۈشكە، ئۇنىڭ ئىلىھامبەخش سۆزلىرىنى ئاڭلاشقا مۇيەسسەر بولدۇم. شائىرنىڭ ئۇلۇغ، ئەمما ئاددىي، ھەيۋەتلىك، يارقىن، مۇلايىم، خۇش خۇي، كىچىك پېئىل ئوبرازى قەلبىمگە ئۆچمەس تامغا بولۇپ بېسىلغانىدى.

تۆھمەت

تۇرمۇشتا ئامانەتكە پالاكەت، خۇشاللىققا قايغۇ يانداشىپ كېلىدىغان ئىشلار بولۇپ تۇرىدۇ. بەخت گۈلزارى كېپىنەك، ھەسەل ھەرىلىرىگە ئارىلىشىۋالغان چاققاق سىرتق ھەرىلەردىن خالىي بولالمايدۇ. شائىر نىمشىھىتىنىڭ 1956 - يىلىدىكى جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى ۋەكىللەر ئۆمىكى تەركىبىدە چەتكە چىقىپ ئىسلام مەملىكەتلىرىگە قىلغان قۇتلۇق سەپىرى لىن بياۋ ۋە «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» نىڭ شائىرغا «دىنىي نىقاب ئاستىدا چەتئەلگە باغلانغان ئۇنسۇر»، «پانتۇركىست»، «پارتىيىگە، سوتسىيالىزمغا قارشى گېزەندە» دېگەندەك قالپاقلارنى كىيدۈرۈشىگە سەۋەب بولدى.

لىن بياۋ، جياڭ چىڭ سۈيىقەستچىلەر گۇرۇھىنىڭ ئاپىشارىكىلىرى ئۇيغۇر شېئىرىيىتى ئاسمىنىدا يانغان چولپان يۇلتۇز — شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپنى قارغاشقا باشلىغاندا، بۇ كۆرەلمەسلەر نىمشىھىتكىمۇ «گومىنداڭنىڭ داشقىلى» دېگەن تۆھمەتنى چاپلاشتى.

كۈن تۈتۈلۈپ، زېمىننى زىمىستان قاپلىغان 1967 - يىلنىڭ بىر كۈنى، كىشىلەر كوچا ئايلاندۇرۇپ سازايى قىلىۋاتقان كىشىلەر توپى ئىچىدە «ئاقسۇ ۋە بايدىكى پارتىيىگە قارشى گۇرۇھنىڭ غوللۇق ئۇنسۇرى» دەپ قارىلانغان، بويىنىغا يوغان تاختاي ئېسىلغان بۇ ئوت يۈرەك شائىرنى كۆرگەندە ئۆز كۆزلىرىگە ئىشەنمەي قالدى.

تارىخنىڭ ھەقىقىي باھالىغۇچىسى بولغان ئاق كۆڭۈل خەلق نىمشىپىتتى ھۇرمەتلەيتتى، چوڭقۇر سۆيەتتى. ئۇلار شائىرغا چاپلانغان تۆھمەتلەرنىڭ ئويدۇرما ئىكەنلىكىنى بىلەتتى، بىراق، ئاغزىدىن چىقىرالمايتتى. ئاڭلاڭ:

ئۆلسەم تېنىم قۇچىقىڭدىن جاي ئالسۇن،
پاك ۋەتىنىم روھىم سەندە شادلانسۇن.
شۇنىڭ ئۈچۈن تېزرەك ساڭا يەتسە دەپ،
تۆت كۆز بىلەن كېچە - كۈندۈز سېغىندىم.

... ...

ۋەتەن ھېسسى ھەممە ئادەم دىلىدا،
ئەمدى مەككە، مەدىنىگە ئەلۋىدا.
ۋىدالىشىپ بىز ئۇ يەردىن قايتقاندا،
ئەزىز ۋەتەن جانانىمنى سېغىندىم.

... ...

بۇ ئوتلۇق مىسرالار شائىرنىڭ پۈتۈن قەلبىنىڭ نامايەندىسى، ۋەتەننى چەكسىز قەدىرلەش ھېسسىياتىنىڭ جەۋھىرى

ئەمەسمۇ؟ ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ئۇچۇن قالدۇرغان مول ۋەتەن سۆيۈش دەرسلىكى ئەمەسمۇ!؟ بۇنى ئىلىپنىڭ سۇنۇقىنىمۇ بىلمەيدىغان مەرىپەت قارىغۇلىرى چۈشەنسۇنمۇ!؟

شائىر نىمشىھىت بىر نەچچە يىللىق كۈرەش قىلىنىش، ئېغىر جىسمانىي ئەمگەككە سېلىنىشتىن كېيىن 1969 - يىل 9 - ئايدا يەرلىك تۈرمىگە تاشلاندى. ئۇ ئۆزى بىلەن بىرگە سولانغانلار قاتارىدا «ئوتقا قاقلاش»، «قۇلاقنى ئامبۇر بىلەن قىسىش»، «بەدەنگە مىخ قېقىش»، «گاڭزىغا بېسىش»تەك فاشىستىك قىيىن - قىستاقلار ئالدىدىمۇ قىلچە تىز پۈكمىدى. 1970 - يىل 2 - ئايدا شائىر يەنە بىر قاراڭغۇ كامېرغا قامىلىپ، ئۇزۇنغىچە كۈن نۇرى كۆرمىگەنلىكتىن، مەرىپەت نۇرى چاقناپ تۇرىدىغان كۆزلىرى خىرەلەشتى. شائىر شۇ يىلى 7 - ئايدىن تاكى ۋاپات بولغانغا قەدەر مۇزات دەرياسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىغا سۈرگۈن قىلىنىپ، ئېغىر ئەمگەكلەرگە سېلىنىدى. نومۇسسىز تۆھمەت قەلبى سەدەپتەك ئاق، سىمابتەك پاك بولغان گۇناھسىز شائىرنىڭ كېيىنكى ھاياتىنى ئەنە شۇنداق ئازاب - ئوقۇبەت، خار - زارلىق دېگىزىغا ئىتتىرەردى.

مەرسانلىق

شائىرنىڭ بېشىغا چۈشكەن قىسمەت بۇ بەختلىك ئائىلىنىڭ پۈتۈن كىشىلىرىنى ۋەيران قىلىۋەتتى. ئالۋاستىلار شائىرنىڭ ئائىلىسىنى ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ئۈچ قېتىم ئاختۇرۇپ قولىغا چىققانلا نەرسىنى ۋە شائىرنىڭ پۈتۈن قان - تەرى سىڭگەن قول يازمىلارنى بۇلاپ كەتتى.

دەسلەپتە شائىرنىڭ ئىش ھەققى، كېيىن ئازغىنا تۇرمۇش پۇلىمۇ توختىتىلغانلىقتىن، خېلى بۇرۇنلا ئوقۇشتىن چېكىنىشكە مەجبۇر بولغان شائىرنىڭ چوڭ ئوغلى ئابدۇرېھىم قىيىن ئەھـ

ۋالدا قالغان ئائىلىسىنى قامداش ئۈچۈن سىرچىلىق، ئەينەكچىلىك ئەسۋابلىرىنى كۆتۈرۈپ كىشىلەر ئىشىكىدە تەمتىرەشكە باشلىدى. 1968 - يىلى قىشتا ئۇمۇ «نەق ئەكسىلئىنقىلابچى» دېگەن بەتنام بىلەن 15 يىللىق قاماققا ئېلىندى.

1970 - يىلنىڭ شۇىرغان ھۇۋلاپ تۇرغان قىش كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، ناھىيىلىك دوختۇرخانىدا يىرتىلغان كىيىملىرىدىن بەدىنى كۆرۈنۈپ قالغان، كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ پىلدىرلاپ قالغان بىر بالا لابوراتورىيە ئىشىكى ئالدىدا تەلمۈرۈپ سوغۇقتىن كۆكىرىپ كەتكەن لەۋلىرىنى مىدىرلىتاتتى. بۇ شائىر نىمىشىھىتىنىڭ ئوغلى ئابدۇرۇپ ئىدى. ئۇ ئۇ يەردە نېمە ئىش قىلىدىغاندۇ؟ ئاڭلاڭ! «قان ساتىمەن ... قان ساتىمەن!» ئاھ! ئۇ قان ساتىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ ھايات مەنبەسىنى ئازغىنا پۇلغا تېگىشىدۇ، ئۇنىڭغا نان، دورا سېتىۋېلىپ سولاقتا ئازاب چېكىپ ياتقان ئاغرىقچان قېرى دادىسىنى قۇتقۇزىدۇ!

كىشىلەر ھەمىشە شائىرنىڭ كىچىك قىزى بۇۋۋى ھەجەرنىڭ سولاقخانا ئالدىدا بوينىنى قىسىپ مەيۇس ھالەتتە قارا دەرۋازىغا تەلمۈرۈپ تۇرغانلىقىنى كۆرەتتى. ئۇ ئاكىسىنىڭ ئىسىق قېنى بەدىلىگە كەلگەن نان، تۇخۇم، گۆش ۋە دورىنى ئېلىپ كەلگەن. بىراق، كۆزلىرىدە ئۈمىدنىڭ كىچىككىنە شولىسى ئەكس ئەتكەن ساددا قىز ئەكەلگەنلىرىنىڭ گۇندىپايلارنىڭ قارنىغا كىرىپ كېتىشىنى نەدىن بىلسۇن!

1970 - يىل 7 - ئايدا شائىرنىڭ ئايالى ئىمىرنىساخان ئاچا ئۇچ ئوغۇل، بىر قىزىنى ئارقىسىغا ئەگەشتۈرۈپ ئازغىنا ئۆۋي - ۋاقتىنى ھارۋىغا بېسىپ سۈرگۈن قىلىنغان ئومباش گۇڭشىپىسىنىڭ 9 - دادۇيىگە كېلىپ ئورۇنلاشتى.

ئۇلارنىڭ يېڭى ئۆيى بىزنىڭ ئائىلىمىز بىلەن قوشنا بولغانلىقتىن، ئۇزۇن قالمايلا ئۇرۇق - تۇغقانلاردەك چىقىشىپ كەتتۇق. ئاردىدىن كۆپ ئۆتمەي «ئازاد» قىلىنغان شائىر

نىمشىھىت قايتىپ كەلدى. دادام بىلەن شائىر نىمشىھىت كۈندۈزلىرى بىللە ئەمگەك قىلسا، ئاخشاملىرى ئۈزۈنغىچە مۇڭدىشاتتى...نىمشىھىت تۇتقۇنلىغا ئېلىنغاندىن كېيىن تۇغۇلغان شائىرنىڭ كەنجى ئوغلى رەجەپنىڭ كېسەللىك ۋە ئاچلىق ئازاۋىدىن كېچە - كېچىلەپ ئاغلىنىدىغان يىغا - ئاۋازى زادى ئېسىمدىن چىقمايدۇ!

يامغۇرلۇق كېچە

شائىر نىمشىھىت دادۇينىڭ «ئېتىبار» قىلىشى بىلەن كوللېكتىپنىڭ قوي - ئۆچكىلىرىنى بېقىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، گۈڭشېنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى بىر چاپارمىنى شائىرنىڭ 13 - دادۇيگە يۆتكىلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى، كۈن غەربكە قايرىلغاندا، بىز شائىر ۋە ئۇنىڭ ئائىلە - تەۋەلىرىنى كۆزدىن يىراق ياش ئالغان ھالدا ئۇزىتىپ قالدۇق. ئۇلار دەسلىپىدە دادۇيدىكى مەكتەپنىڭ بوش ئۆيلىرىدىن بىرىگە ئورۇنلاشقان بولسىمۇ، كۆپ ئۆتمەي دادۇينىڭ كالا قوتىنىغا يانداپ سېلىنغان بىر ۋەيرانە كەپىگە قوغلىنىپتۇ.

1970 - يىلى كەچكۈزنىڭ بىر يامغۇرلۇق ئاخشىمى ئۆيىمىزنىڭ ئالدىغا بىر ھارۋا تاراقلاپ كېلىپ توختىدى. بىز ئىشىكنى ئېچىپلا يالت قىلىپ ئۆتكەن چاقماق يورۇقىدا سۆيۈملۈك شائىر نىمشىھىتنى كۆردۇق. شائىر ئۇستىبېشى چىلىق - چىلىق ھۆللەنگەن ھالدا تۇراتتى. قېپقالغان ئازغىنا بىساتلىرىنى ئېلىپ كەتكىلى كەلگەنىكەن، جىسمانىي جەھەتتىن زەئىپلەشكەن نىمشىھىت پۇتلىرىنى يۆتكىيەلمەيتتى. ئۇنى دادام بىلەن ئىككىمىز ئۆيگە يۆلەپ ئېلىپ كىردۇق. دادام ھەش - پەش دېگۈچە بىر ئوغلاقنى سويدى - دە، شورپا قىلىپ شائىرنىڭ ئالدىغا قويدى، تاماقتىن كېيىن شائىر دادام بىلەن مۇڭ-

دەشىشقا باشلىدى. سۆزلەر باشقا كەلگەن كۆلپەتلەر ئۈستىدە بولدى.

— ئىككىمىز ھاياتلا بولساق، — دېدى شائىر سۆھبەتنىڭ ئاخىرىدا، — ھەقىقەتنىڭ پارلاپ نۇر چاچقانلىقىنى ئۆزكۆزىمىز بىلەن كۆرۈشكە نېسىپ بولار.

ئۇ چوڭقۇر ئۇھ تارتتى. مەن خىرە چىراغ يورۇقىدا شائىرنىڭ چىرايىغا سەپسالدىم. دەرد ـ ئەلەم ئۇنىڭ چاچساقاللىرىنى ئاقارتقان، خىرەلەشكەن كۆزلىرىنىڭ ئەتراپىغا سانسىز قورۇقلار سالغان، سەلتەنەتلىك گەۋدىسى كىچىكلەپ كەتكەندەك ئىدى.

«ئىخ! چاقماق، نۇر خەنجىرىڭ بىلەن تۆھمەت، بالايىئاپەت كۆكسىنى يېرىپ ئۆتسەڭچۇ» دەيتتىم ئىچىدە پىچىرلاپ.

شىددەتلىك يامغۇر شائىرنىڭ ۋە دادامنىڭ ساقاللىرىنى نەمدەپ، ئېقىۋاتقان ئىسسىق ياشلىرىدەك تاڭ ئاتقۇچە شارقىراپ ياغدى.

بىز ئىككىنچى كۈنى شائىر نەمشېھىتنى قايغۇ ئىچىدە ئۈزتىپ قويدۇق. ئۇنىڭدىن بىزگە ئانارگۈللۈك بىر دانە شىرە بىرگە ئۆتكەن قىسقىغىنا ھاياتنىڭ يالدامىسى سۈپىتىدە نەمۇنە قالدى.

مۇزات غەزىپى

شاۋقۇنلۇق مۇزات دەريىاسى مۇڭلىنىپ ئاقاتتى. شائىر دەريا بويىدا خىياللارغا چۆمەتتى. يېزىپ تۈگىتىشكە ئامال قىلالمىغان «گور ئاغزىدىن يانغاندا» رومانى ۋە يېزىشنى كۆڭلىگە پۈككەن مۇھىم تارىخىي ئەسەرلىرى ئۈستىدە مۇتالىئە قىلاتتى، باش قاتۇراتتى، يۇرىكى ئىجادىيەت ئىستىكى بىلەن يانغان شائىر قولىغا قەلەم ئالغۇسى كېلەتتى. بىراق، ئالۋاستىـ

لار ئۇنىڭ قەلىمىنى، ئۆتكۈر زېھنىي كۈچىنى، يېزىش ھوقۇقىنى تارتىۋالغان تۇرسا، يەنە بەت ئۈستىگە سۆز دۇردانىسىنى چاچالىشى مۇمكىنمۇ!؟ ...

ئۇنىڭ ۋەتەن، خەلق ئۈچۈن قىلغان ھەر بىر ئىشى بويىنىدىكى زەنجىرگە «گۇناھ ھالقىسى» بولۇپ قوشۇلۇپ تۇرسىمۇ، يەنە خەلق ئۈچۈن تەۋرەنمەي ئىشلىدى.

ئۇ بۇ چەت كەنتكە ماكانلاشقاندىن كېيىن «مۇزات دەريا سى بويىدا چىرايلىق باغ بىنا قىلىش كېرەك»، دەپ ئويلىدى. شۇ يولدا ئىشلىدى، تەر تۆكتى، چارۋىلار غاجاپ نابۇت قىلىۋەتكەن تاشلاندۇق باغنى سۇ قويۇپ كۆكەرتتى، مېۋىلىرىنى ئۈلىدى، مېۋىلىك كۆچەتلەرنى سالدى، سوتسىيالىستىك يېڭى يېزا قۇرۇلۇشى ۋە ئېتىز - ئېرىق قۇرۇلۇشىنىڭ گۈيىخۇا خەرىتىسىنى سىزىپ چىقىپ، ئامىنغا تەقدىم قىلدى، ئەپسۇسكى، بۇ مېھنەتلىرى ئۈچۈن «سەن ئورمانلارنى كېسىپ ۋەيران قىلدىڭ»، «خەرىتە سىزىپ چەت ئەلگە ئەۋەتىشكە ئورۇندۇڭ» دېگەن تۆھمەتنى ئىشتىمىدىمۇ!؟ شۇنداقلا بۇ ئىشلىرى «نازارەت» تاسمىسىنىڭ تېخىمۇ چىڭىتىلىشىغا سەۋەب بولمىدىمۇ!

شائىر تىنىمسىز ئېقىندىن كۆزىنى يۇتكەپ، ئورنىدىن تۇراتتى-دە، ھاسىسىنى تايانغان ھالدا، ئاجىز گەۋدىسىنى تەسلىكتە يۇتكەپ قايتىپ كېلەتتى. ئەزىم دەريا ئۇنىڭ غېمىنى يەڭگىللىتەلمەيتتى.

نىمشېھىت ئائىلىسىدىكى «نوپۇسسىز» لارغا دادۇيدىن قەرز ئاشلىقى ھېسابىدا دان بېرىلەتتى، ئۇنى بىر ئامال قىلىپ يۇمشىتاتتى، ئىمىرنىساخان ئاچا چىشلىرى چېقىپ تاشلانلانغان نىمشېھىتنىڭ سۇغا چىلانغان قاتتىق زاغرىنى يېيەلمەي قىينىلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەندە، قانچە قېتىم يوشۇرۇن يىغلىۋالدىكىن!؟

1971 - يىل 8 - ئاينىڭ 22 - كۈنى سەھەردە ئاسماندىكى يۇلتۇزلارنىڭ ئۆچۈشى بىلەن تەڭ ئۇلۇغ شائىر، مۇتەپەككۇر نىمشىھىتنىڭ مەرىپەت مەشئىلى يېنىپ تۇرغان بىر جۈپ كۆزى ئاستا يۇمۇلدى. ئادەمخور ئالۋاستىلارنىڭ ئەجەل كالتىكى ئاستىدا يانجىلغان يۈرەك سوقۇشتىن توختىدى!

مۇزات دەرياسى شاۋقۇنلۇق ئەركىلەيتتى، قىرغاقلارغا غەزەپلىك ئۇرۇلاتتى ...

«ئۆلۈكنى زەھەرلەيدۇ»

شائىر ۋاپات بولۇش ئالدىدا ئايالى ۋە بالىلىرىغا ئۆزىنى ئانا يۇرتى — «تىزەك قاغا» دا دەپنە قىلىشنى ۋەسىيەت قىلغان بولسىمۇ، بىچارە ئايال بۇ ۋەسىيەتنى ئورۇندىشقا چارىسىز ئىدى. قايغۇسى ھالىدىن كەتكۈزگەن مەسۇمە ئايال زار - زار يىغلىغان ھالدا دۇي باشلىقلىرىغا: تاۋۇت بېرىشنى (مەسچىتلەر چېقىپ تاشلانغاچقا، تاۋۇت دۇي ئىسكىلاتىدا تۇراتتى)، نىمشىھىتنىڭ نامىزىنى چۈشۈرۈپ قەبرىستانلىققا ئاپىرىپ، يەرلىكتە قويۇشقا يارەملىشىش ئۈچۈن ئادەم ئاجرىتىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلدى. لېكىن، دىلى قازانىنىڭ قارىسىدەك بىر نادان: «تاۋۇتنى بېرىشكە بولمايدۇ، چۈنكى تاۋۇت زەھەرلىنىپ قالىدۇ، ئۇنىڭ جەسىتىنى قەبرىستانلىققا قويۇشقا بولمايدۇ، چۈنكى ئۆلۈكلەرنى زەھەرلەيدۇ» دېدى.

نىمشىھىت ئائىلىسىنىڭ بىردىنبىر مۇلكى بولغان كارىۋاتنىڭ تۆت پۇتى ئېلىپ تاشلىنىپ تاۋۇت قىلىندى، «زەھەرلەنسىمۇ مەيلى» دەپ قارالغان ئۇچ — تۆت «ئۇنسۇر» تاۋۇتنى كۆتۈرۈپ، مەھەللە ۋە قەبرىستانلىققا يىراق بولغان چۆلتاغ باغرىدىكى يۇلغۇن تۈۋىگە ئېلىپ باردى.

ئىمىرنىساخان يۆلەنچىكىدىن ئايرىلغان بالىلىرىنى ئەگەشـ

تۇرۇپ، قاراڭغۇ، زەي، سۇرلۇك كەپىسىگە قايتىپ كەلدى.

لېكىن، يورۇق كۈن ئۇنىڭغىمۇ نېسىپ بولمىدى. 1975 - يىل 6 - ئاينىڭ 29 - كۈنى مۇسىبەت دەردىدە مۇكچەيگەن مەرھۇمنىڭ رەپىقىسى ئۇ دۇنياغا ئۇزاپ مەرھۇمنىڭ روھى بىلەن ئۇچراشتى! ئەپسۇسكى، مەرھۇم كۆرۈشنى ئارزۇ قىلغان ھەقىقەت نۇرىنى ئۇمۇ كۆرەلمىدى!

مەرىپەت يۇلتۇزى قايتا پەيدا بولدى

1979 - يىلى باھاردا شائىرنىڭ جەڭگىۋار شېئىرلىرى رادىئو دولقۇنلىرىدا پەيدا بولدى. خەلق ئۆز شائىرلىرىنىڭ ئاقلانغانلىقىدىن شادلىق يېشىنى تۆكتى، مۇزات دەريەسى چاۋاك چالدى. باي خەلقى چوڭقۇر سېغىنىش، تولۇپ تاشقان ھۆرمەت ھېسسىياتى ئىچىدە شۇ يىلى 5 - ئاينىڭ 30 - كۈنى شائىرنىڭ جەسىتىنى ئومباش گۇڭشېسىنىڭ «ئوي قومۇش» دېگەن يېرىدىكى يۇلغۇن تۇۋىدىن «ئىتتىپاق» گۇڭشېسىنىڭ «يۇقىرىقى بۇلۇق» دېگەن يېرىدىكى تاش ئۆستەڭ بويىغا يۆتكەپ قايتا دەپنە قىلدى، گۇلچەمبىرەكلەر ياساپ شائىر ۋاپاتىنىڭ سەككىز يىللىقىنى خاتىرىلىدى...

قەبرە ئەتراپىغا گۈل تېرىدى.

— يېڭى دەۋرنىڭ سۇزۇك ئاسمىنىدا مەرىپەت يۇلتۇزى قايتا پەيدا بولدى.

* * *

مەن سۇكۇتتىن ئېغىرلاشقان بېشىمنى كۆتۈرۈپ، ئەينەكتەك يالتىراپ تۇرغان سۇزۇك ئاسمانغا قاردىم. ئىپار چېچىپ تۇرغان باغدىن ئۇچۇپ چىققان بىر توپ قۇشقاچلار زاراتگاھلىق ئۇس

تىدىن قانات قېقىپ ئۆتتى.

زاراتگاھلىقتىن چىقىپ سومكامغا قول سالدىم، قولۇمدا نىمشېھىتنىڭ «يۇرەك سۆزى» ناملىق شېئىرلار توپلىمى نۇر چېچىپ تۇراتتى... ئارقامغا بۇرۇلۇپ ھېلىقى تۇپراققا يەنە بىر نەزەر سالدىم ـ دە، شائىر بىلەن خەيرلەشتىم.

شائىر نەمشىھەتنى ئەسلەيمەن

(ئەسلىمە)

كىرەم مەجىت

بۇگۈنكى كۈندە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاتاقلىق ۋە تالانتلىق شائىرى، ھۈرمەتكە سازاۋەر مەشھۇر زات ــ نەمشىھەت ئارمىيە ئىلى داموللا ھاجى سايرامىنىڭ ئارىسىدا يوق بولۇشى ھەر مىللەت خەلقى ۋە يازغۇچىلىرىنى چوڭقۇر، ئىچىنىشلىق مۇسىبەت، ئەلەملىك قايغۇغا سالدى. بىز مەرھۇمنى ئەسلەيمىز، سېغىنىمىز، ئۇنىڭ روھى ھامان بىز بىلەن بىللە بولۇپ، ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزنىڭ تاغۇ دەريالىرىنى كەزمەكتە، كۆيلىمەكتە. بۇ جاراڭلىق سادالار قايغۇمىزنى بېھىساپ كۈچكە ئايلاندۇرماقتا.

1

مەن مەرھۇم بىلەن بۇرۇن ئەسرا بولمىغان، ئەمما يازغان ئەسەرلىرىنى ئىنتايىن ئەتىۋارلاپ سۆيۈپ ئوقۇغان ۋە بەزى شېئىرلىرىنى يادلىۋالغانىدىم. بىر كۆرۈشنى تولىمۇ تەشنالىق بىلەن ئارزۇ قىلاتتىم. بەختىمگە يارىشا 1959 ــ، 1960 ــ، 1962 ــ يىللىرى ئۇچ قېتىم ئۇرۇمچى، بېيجىڭلاردا تەۋنۇشۇپ قالدۇق. بىر ياتاقتا يېتىپ ھال ــ مۇڭ بولۇشۇش جەريانىدا ئارىسىدا ئۈزۈلمەس چوڭقۇر دوستلۇق، مېھىر ــ مۇھەببەت ئورنالغانىدى.

بېيجىڭنىڭ 7 - ئاي مەزگىللىرى ناھايىتى ئىسسىق بولىدۇ، ھاۋا بەكمۇ دىمىق، مەلۇم بىر كۈنى كەچلىك تاماقنى يەپ بولۇپ، مېھمانخانىنىڭ باغچىسىنى بىردەم ئايلىنىپ، سەگىدەپ ياتاققا قايتىپ كىرسەم، مەرھۇم جەڭگە ھازىرلانغان پالۋانلاردەك تاشقى لىباسلىرىنى سېلىۋېتىپ، ئىش ئۈستىدە تەپەككۇر دەرياسىدا كاراپتەك ئۈزمەكتە ئىكەن. مەرھۇمنىڭ كارامەت كۆرسىتىپ كەلگەن ۋىجىككىنە بارماقلىرى «يۇڭشېڭ» ماركىلىق قەلەمنى چىڭ قامىۋالغان ھالدا بىر نەرسە يېزىۋاتاتتى، پېشانىسىدە ئىجادىي مېھنىتىدىن پەيدا بولغان كۈمۈش رەڭلىك ئۈنچىدەك تەر تامچىلىرى يالتىرايتتى، قولى قەغەز ئۈستىدە شېئىر مەزمۇنلىرىنى سالمىقىنىڭ ئېغىرلىقىدىنمۇ ئەيتاۋۇر يېقىملىق بىر خىل رىتىم بىلەن شىرت - شىرت قىلغان ئاۋازغا تەڭكەش ھالدا ئاستا يۆتكەلمەكتە ئىدى.

«شائىرنىڭ ئىشىغا دەخلى يەتكۈزۈپ، تەپەككۇر دەرياسىنى شاخاپ - ئېرىقچىلارغا بۆلۈۋەتمەي، يۈرەك قان تومۇرلىرىدا شاۋقۇن سېلىپ ئۆركەشلەۋاتقان بېھىساب ھېسسىياتلىرىنى چېچىپ قويماي» دېگەن ئوي بىلەن پۇتۇمنىڭ ئۇچىدا يەڭگىل ئاياغ بېسىپ، ئاستاغىنا كارىۋېتىمغا بېرىپ ئولتۇردۇم - دە، بىر تال تاماكا يۆگەپ تۇتاشتۇرۇپ، مەززە قىلىپ شوراۋېتىپ كۆز قىرىمنى شائىرغا تىكتىم. ئۇ بىر پارچە شېئىرىنى تۈزىتىۋاتقانىكەن. پېشانىسىدىكى سەدەپتەك تەر تامچىلىرى بىردەمدە چوڭىيىپ، شېئىر ئۈستىگە چۈشتى. مەرھۇم بىر تەرەپتىن شېئىر يېزىلغان قەغەزگە قارىسا، يەنە بىر تەرەپتىن بىر نەرسە ئاختۇرغاندەك قىلدى. مەن دەرھال پەملەپ يۈز ئېرتىدىغان لۆڭگىنى ئېلىپ بەردىم. باش - كۆزىنى سۈرتۈپ يەنە ئىشقا كىرىشىپ كەتتى. قېرىشقاندەك كاساپەت تەر يەنە پەيدا بولۇشقا باشلاپ، شائىرنىڭ ئىشىغا دەخلى قىلىشقا باشلىدى، مەرھۇم ئورنىدىن دەس تۇرۇپ بەللىرىنى تۇتۇپ، بارماقلىرىنى ئۇۋۇلاپ، قوللىرىنى

سىلكىۋالغاندىن كېيىن، يەنە يۈز - كۆزىنى سۈرتۈپ كۆزەيـ
نىكىنى تۈزەشتۈردى. ئاندىن شېئىرنى بىر قۇر ئوقۇپ چىقـ
تى- دە، يەنە قەلەم تەۋرىتىشكە باشلىدى، ئۇ ئۈزلۈكسىز تەكـ
رار - تەكرار تۈزەتمەكتە ئىدى، ئېھتىمال بىر سائەتتەك ۋاقىت
ئۆتكەندۇ، مەن ئاستا بېرىپ شامالدۇرغۇچنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ
قويىدۇم، شائىر بۇنىڭدىن ھاسىل بولغان سالقىن شامال يۈز
كۆزلىرىنى سىيپاپ ئۆتكەندە ئەندىككەندەك بېشىنى كۆتۈرۈپ،
مەن تەرەپكە بىر قارىۋالدى - دە، يەنە بارلىق دىققەت - ئېتىـ
بارىنى يىغىپ، تۈزىتىلگەن شېئىرنى ئاخىرقى قېتىم ئوقۇپ
چىقتى. قەلىمنى ئىش ئۈستىلىگە قويدى.

— ھاجىكا، خېلى مۇكەممەل يېزىلغان شېئىر تۇرۇپ،
قاتتىق جېدەللەپ تۈزەپ كەتتىلىغۇ؟ — دەپ سورىدىم كۈـ
لۈپ تۇرۇپ.

— ئۇكام، بىرەر ئىش قىلغاندا تەنتەكلىك بىلەن ئالدىـ
راپ ئۇنى ۋايىغا يەتتى دەپ قارىغىلى بولمايدۇ، ھەر قانداق
بىر نەرسىنى يېزىپ بولغاندىن كېيىن قايتا - قايتا ئوقۇپ،
تەكرار - تەكرار تۈزەتكەندە، ئۇنىڭ ئىدىيىۋىلىكى ۋە بەدىئىيـ
لىكى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، كىتابخانلار سۆيۈپ ئوقۇيدىغان ئەـ
سەر بولۇپ چىقالايدۇ، — دېدى.

مەرھۇمنىڭ بېشى چوڭ، غەلىتە كۆرۈنگەندەك قىلىسىمۇ،
ئەمما ئۇنىڭدىكى ئەقىل - پاراسەت، تالانتنىڭ كۆپلۈكىدىن
شۇنداق زورايغاندەك سېزىلەتتى. گۆھەردەك كۆزلىرى قويۇق
كىرپىكلىرى ئارىسىدىن گاھى كۆك ئاسماندىكى پلانېتلارنى
سەيلە - تاماشا قىلىۋاتقاندەك يۇقىرى تاشلانسا، گاھى ئىش
ئۈستىلىدىكى تۈزىتىۋاتقان شېئىرغا گويياكى جاھىل قورغانغا
ھۇجۇم قىلىۋاتقان باتۇرنىڭ قىلىچىدەك قادىلاتتى، ئىنچىكە
ئۇزۇن بىلەك ۋە بارماقلىرىنىڭ قان تومۇرلىرى كۆپۈشكەن،
شېئىرىيەت ئىلھامى ئۆركەشلەۋاتقاندەك لىپ - لىپ قىلىپ ئىتتىك-

ئىتتىك سېلىنىشلىرىمۇ ناھايىتى ئېنىق بىلىنىپ تۇراتتى. شاۋ ئىرنىڭ كەمتەر، ئاجايىپ يېقىملىق قىياپىتى قەلبىمدە ئۇنىڭغا بولغان مېھىر - مۇھەببىتىمنى كۈچەيتىپ، ئەقىدەمنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇردى. مەن يەنە بىر تال تاماكا يۆگىگەندىن كېيىن ئۇخلاشنىڭ تەرەددۇتىنى قىلىپ، كارىۋاتتىكى نەرسە-كېرەكلەرنى تۈزەشتۈرگىلى باشلىدىم.

— ئۇكام، رەنجىپ قالمىسلا، بىر - ئىككى سائەتتىن بېرى مەن ئىش ئۈستىلىدىن باش كۆتۈرەلمىدىم، سىلىگە قارىيالمىدىم. بىر نەچچە كۈندىن بېرى شىنخۇا ئاخبارات ئاگېنتلىقى، «خەلق گېزىتى»، «خەلق ئەدەبىياتى» قاتارلىق ئورۇنلاردىن يارى - بۇرادەرلەر مېنى زىيارەت قىلىپ كېلىپ، تەييارلاپ ئالغاچ كەلگەن ئەسەرلىرىمدىن بىر نەچچىنى بېرىشنى تەلەپ قىلدى. ماقۇل دەپ قويۇپتىمەن، ۋەدىگە ۋاپا قىلماسلىق — دوستلارغا قىلىنغان ۋىجدانسىزلىق بولىدۇ. ياخشى پىشۇرۇلمىغان خىشتىن قوپۇرۇلغان ئىمارەتنىڭ ئۆمرى كۆنە بولغىنىدەك، ئانچە مۇكەممەل بولمىغان ئەسەرلەرنى مەملىكەت خاراكتېرلىك مۇنداق چوڭ گېزىت - ژۇرناللاردا ئالدىراپ - تېنەپ ئېلان قىلغاندا، ئۆزىگىمۇ، باشقىلارغىمۇ زىيان يەتكۈزىدۇ ھەم كۈلكىگە قالىدۇ، شۇڭا مەن مۇشۇنداق جىددىيلىشىپ كەتتىم، — دېدى ئۇ كەچۈرۈم سورىغاندەك.

مەرھۇم شائىرنىڭ ماڭا ئۆزرە ئېيتىپ تۇرۇپ، ھەر بىر سۆزىنى شۇنچە نەپىس، شۇنچە ئىخچام، مەزمۇنلۇق، ئەپچىللىك بىلەن دەل جايىغا تەگكۈزۈپ دەيدىغان مۇنداق ماھارىتى كۆڭلۈم بېغىنى يايرىتىۋەتتى. ئۇنىڭ بۇ سۆزلىرىدىن شۇنداق تەسىرلەندىمكى، شۇتاپتا ئۇ ماڭا ۋىجدانى شۇنچە پاك، مىجەزى ياخشى، ئىنسانىي تەبىئىتى شۇنچە گۈزەل بىر گىگانىتتەك سېزىلدى.

— ھاھىكا، بالىلىرىدىن سىلىنىڭ ئىشلىرىغا ۋارىسلىق

قىلالىغۇدەكلىرىدىن بارمۇ؟ — دېدىم. مەرھۇم بىر ئۇلۇغ-كىچىك تىنىۋېلىپ:

— بالىلار ئۇششاق، ھازىرچە كېرەككە كەلگىنى يوق. ياشلىق ئويناق ئاتقا ئوخشاش كۆڭلى خالىغان يەردە چاپچىپ يۈرگەندەك، پېقىرمۇ ئۇ جاي - بۇ جايدا يۈرۈپ، بۇ تەرەپكە دىققەت قىلمىغانكەنسىز، ئۇنىڭ ئۈستىگە مەنمۇ ھازىر ياشىنىپ قالدىم، كۆڭلۈمدە ئويۇم جىق. بىر نەرسە يازسام ئانچە-مۇنچە يارى ھەمدەم بولغۇدەك كىشى ھازىرچە يوق. بالىلىرىم چوڭ بولسا، ماڭا ۋارىس بولامدۇ، يوق؟ ھازىرچە بىر نېمە دېگىلى بولمايدۇ. مەن كۆپرەك باغ قىلىپ كۆچەت تىكىپ، مېۋىسىنى ئەۋلادلارغا قالدۇرۇشنى ئۈمىد قىلىمەن، — دېدى - دە، ئۇھ تارتتى. مېنىڭمۇ كۆڭلۈم غەش بولدى. مەن:

— ھاجىكا، مەنمۇ تىل - ئەدەبىيات ۋە تارىخقا بەكرەك قىزىقىمەن، سىلىنىڭ يازغانلىرىنى رەتلەشكە يارەملىشىش ئارقىلىق تەلىملىرىنى ئالغان بولاتتىم، — دېدىم.

— «ئوتى بار يەرنىڭ سۈيى يوق، سۈيى بار يەرنىڭ ئوتى يوق» دېگەن شۇ، — دېدى شائىر نېمىگىدۇ كۈلۈمسىرىگەن ھالدا ئويچانلىق بىلەن ۋە ئۇشتۇمتۇت سوراپ قالدى، — ئۇكام، ئەرشىدىن تاتلىقنى تونۇملا؟

— تونۇيمەن. 1951 - يىلى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش-زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش مەزگىلىدە كۈچادا كۆرۈشكەن، شېئىرلىرىنى ئوقۇغان، ئەمما چوڭقۇر تونۇشلۇق ئەمەسمەن.

— ئەرشىدىن ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ھازىرقى «قىزىلبايراق» مەيدان موللا قوغۇنچىدىن، خېلى ئىقتىدارلىق ئادەم، ئوبدان يازىدۇ. بىز خېلىدىن بېرى ئۇلپەتچىلىك قىلىمىز. ئۇ ھازىر «شىنجاڭ ئەدەبىيات - سەنئىتى» ژۇرنىلى تەھىرىر ھەيئىتىدە ئىشلەيدۇ. ئادەمنىڭ ئۆمرى ئۇزۇنمۇ بولىدۇ، قىسقىمۇ بولىدۇ، ياخشى كۈنلەرمۇ بولىدۇ، يامان كۈنلەرمۇ

بولىدۇ. ئۇ پۈتۈن ئۆمرىدە، قەلبىم مۇستەقىل بولسا، ئۆمرۈمنى قەلبىمگە بېقىندۇرسام، دەپ ئويلايدىغان ھېسسىياتقا باي ۋىجدانلىق، ياخشى ئادەم ... ئادەم غۇرۇرلۇق، ۋىجدانلىق بولسا، دۈشمەنلىك بولۇپ قالىدۇ،— دېدى ۋە چوڭقۇر تىنىپ قويدى.

مەن بۇنىڭدىن پېشقەدەم شائىرنىڭ يولداش ئەرشىدىن تاتلىق بىلەن كۆز قاراش ۋە ھېسسىياتتا بىردەكلىكىنى ۋە بىر - بىرىنى ھۇرمەتلىشىدىغانلىقىنى ھېس قىلدىم، مانا بۇ- گۈنكى كۈندە يولداش ئەرشىدىن مەرھۇمنىڭ ئۈمىدىنى ئو- رۇندىماقتا...

مەن بىر پارچە شېئىرنى سىياھ قەلەم بىلەن ئىككى نۇسخا قىلىپ چىرايلىق كۆچۈرۈپ بەردىم، ئۇ تىنىش بەلگىلىرىگىچە بەكمۇ دىققەت قىلدى، كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن بىر قۇر ئوقۇپ چىقىپ، خاتىرىسىنىڭ ئىچىگە قاتلاپ سېلىپ قويدى.

— ھاجىكا، سىلى ھەممىدىن بەك نېمىگە ھەۋەس قىلىلا؟ — دەپ سوردىم ئۇنىڭدىن.

شائىر ئۇنچىقماستىن قاراچاي، ناۋات ئىسسىقلىق دورا - دەرمەكلەرنى ئالدى - دە، ئىككى چاشكىغا بۆلۈپ سالدى، چاي- دانىدىن چاشكىلارغا چاي قۇيغاندىن كېيىن بىرىنى مېنىڭ ئالدىمغا قويۇپ، بىرىنى ئۆزى سۈمۈرگەچ سۆز باشلىدى:

— مېنىڭ ھەۋەس قىلىدىغىنىم كۆپ، ھەۋەس قىلىش بىلەن ئىش پۈتمەيدۇ، ھەۋەس قىلىشنىلا ئويلىساق، بىزگە تۇرمۇشنى كىم يارىتىپ بېرىدۇ؟ مۇھىمى ئۆگىنىش، بىلىش، ئىشلەش كېرەك. مەن ھەممىدىن بەكرەك خەلق تىلىنى، خەلق تۇرمۇشنى، خەلقنىڭ تارىخىنى ئۆگىنىشنى ھەۋەس قىلىمەن.

2

شائىر شۇكەملەردە ياشانغان بولسىمۇ، كۆڭلى ياشلىقنى

ئەسلىتەتتى، قىزىقچىلىق قىلىپ تۇرمۇشقا ئائىت ھەر خىل قىزىق چاقچاقلارنىمۇ قىلىپ قويىاتتى.

بىر كۈنى ئىككىمىز مېھمانخانىدىن بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ چوڭ كوچىغا چىقىپ قالدۇق. بېيجىڭنىڭ كەچلىك مەنزىرىسىنى تاماشا قىلىپ ئايلانماقچى بولدۇق. ئېلېكتر چىراغلار بېيجىڭ شەھىرىنى ئايدەك يورۇتۇۋەتكەنىدى، ھاجىكام كېتىۋېتىپ زورلانغان ھالدا، ھەر خىل قىزىق چاقچاق، پاراڭلارنى قىلىپ ماڭدى، بەزىدە ئۆزى بۇرۇن ئوقۇغان شەرق كلاسسىكلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى مۇتالىئە قىلاتتى ۋە ئارىلاپ شۇ ئەسەرلەردە ئۇچرايدىغان ناھايىتى قىزىقارلىق ۋەقە، ھادىسىلەرنى كۈلكىلىك لەتىپىلەر شەكلىدە ئايلاندۇرۇپ، شۇنداق جانلاندۇرۇۋېتەتتىكى، بۇ چاغدا ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالماي قاقاقلاپ كۆلۈپ كېتەتتىم.

— ھاجىكا، ئۆزلىرى نېمىدېگەن شوخ، نېمىدېگەن تېتىك، ھېچ ياشانغان ئادەمگە ئوخشىمايلا، خۇددى ياش يىگىتتەك - ھە؟! - دېدىم بىردىنلا ئۇنىڭغا بۇرۇلۇپ قاراپ. ھاجىكام ئۆزىمۇ كۈلگەن ھالدا:

— ئۇكام، ئادەم ئۆزىنى ھەممە ۋاخ خۇشال تۇتۇشى كېرەك، ئادەم خۇشال يۈرسە روھىي ھالىتى كۆتۈرەڭگۈ، تېنى ساغلام بولىدۇ،— دېدى.

مەرھۇمنىڭ يەنە «ئۇكام، ياشلىق — ئەزىم دەريا، شاش تۇل چار، قىران بۇركۈتنى ئەسلىتىدۇ. ئادەم ياشلىقنىڭ قەدرىنى ياشلىقتا ئانچە بىلمەي قالىدۇ. ياش 45 — 50 لەرگە يەتكەندە بىلىدۇ. ياشلىق مەنىلىك ئۆتۈشى كېرەك» دېگەن سۆزلىرى ھېلىمۇ ئېسىمدىن كەتمەيدۇ.

مەن يېزىشنى ھەۋەس قىلغان بولسامۇ، شېئىرىيەت ھەقىقىدە ساۋاتسىم چەكلىك، تۇرمۇشنى ئۆگىنىشىم يېتەرسىز، قەلىپ

مىمۇ ئاجىز ئىدى. شۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، «دوستلۇق كۆلى» قاتارلىق بىر نەچچە شېئىرىمنى كۆرۈپ بېرىشنى ئىلتىجا قىلدىم. مەرھۇم قولىغا ئېلىپ كەمتەر لېكىن جىددى، ئەستايىدىللىق بىلەن كۆرۈپ چىقتى ـ دە:

ـ ئۇكام، قەلەمنى يېڭىلا قولغا ئالغان ئوخشايلا، قەلەملىرىدە ئۇمىد بار، ـ دېدى.

ـ ھە، ئەمدىلەتتىن ھەۋەس قىلىۋاتىمەن.

ـ قۇرۇق ھەۋەستىن شېئىر چىقمايدۇ. توغرا، ھەۋەس بولۇشى كېرەك، لېكىن مۇھىمى تۇرمۇشنى پىششىق ئۆگىنىش كېرەك، تەكرار ـ تەكرار مەشق قىلىش كېرەك، تىل ـ ئەدەبىيات ئاساسىي بىلىملىرىنى، ئەدەبىيات نەزەرىيىسىنى، پېشقەدەم يازغۇچىلارنىڭ ئەسەرلىرى، بولۇپمۇ خەلق قوشاقلىرىنى كۆپ ئوقۇش، ياخشىلىرىنى يادلىۋېلىش، شۇنداقلا خەلق تىلىنى پىششىق بىلىۋېلىش لازىم. كەچكىچە بارماق ساناپ، بوغۇم بىلەن بوغۇلۇپ، قاپىيە بىلەن قاپىيىلىشىپ قالسا بولمايدۇ. ئىدىيىۋى مەزمۇنى چوڭقۇر، بەدىئىيلىكى يۇقىرى، تىلى راۋان نادىر ئەسەرلەرنى يارىتىشتا زور كۈچ سەرپ قىلىپ، تۇرمۇش ئۆگەنمەي بولمايدۇ. يازسىلا، يېزىپ مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىشقا ئالدىرىماي، ياخشى يازالايدىغانلارغا كۆرسىتىپ، ئۇلارنىڭ پىكىرلىرىنى سەممىي ـ كەمتەرلىك بىلەن ئاڭلاپ، تۇزىتىپ تاكامۇللاشتۇرۇش لازىم. ھەرگىز بىر قىسىم ئوغرىلارنى دوراپ، باشقىلارنىڭكىنى كۆچۈرىدىغانلاردىن بولمىسىلا، بۇ بەكمۇ شەرمەندىلىك، تىرىشسىلا، كېيىنچە چوقۇم ياخشى يېزىپ كېتەلەيلا.

بۇ سۆزلەر ھازىرقىدەك ئېسىمدە ساقلانماقتا. مەن كىچىنچىرەك بايىقا خىزمەتكە بېرىش مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنى ئىككى قېتىم ئالاھىدە يوقلاپ باردىم. مەرھۇم مېنى قەدىناسلارچە كۆتۈۋالغانىدى. يېڭىدىن بىنا قىلغان كىچىككىنە بېغىغا قويغان كۆچەتلەر مېۋىگە كىرگەن بولۇپ، باغنى سەيلە قىلىپ

مەۋملەرگە ئېغىز تەگدىم. تۇرمۇشى يامان ئەمەس، قەدىر ئەھۋال ئىكەن. ئەينەكچىلىكتىن ئىبارەت قوشۇمچە كەسىپ بىلەنمۇ شۇغۇللىنىدىكەن، بۇ كەسىپتىمۇ ماھارەتلىك ئىكەن...

3

ئاسمان - زېمىننى قارا تۇتەك قاپلىغان، «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» زورلۇق - زۇمبۇلۇق قىلغان كۈنلەردە، تىلىمىز تۇتۇلۇپ، پۇتىمىز چۇشىلىپ، قولىمىز باغلىنىپ، بېشىمىزغا ئېغىر دىشۋارچىلىق يېتىپ، خورلىنىپ ھالىمىزدىن كەتكەن چاغلار... بىرىمىز تاغقا پالىنىپ پادا باقساق، بىرىمىز قۇم چۆلىگە پالاندۇق. شۇنىڭ بىلەن ئالاقىمىز ئۈزۈلۈپ قالغاندى. ياۋۇز مەلئۇنلار بىزنى پەقەتلا جىسمانىي جەھەتتىن يىراقلاشتۇرالىدى، لېكىن مېھىر - مۇھەببەت ۋىشتىمىزنى ئۈزەلمىدى.

1972 - يىلى كەچكۈزدە، مەرھۇمنىڭ خورلۇق ئىچىدە ئېچىنىشلىق ھالدا ۋاپات بولغانلىقىنى ئاڭلىدىم. خۇددى يۈرەك باغرىمنى تېنىمدىن سۇغۇرۇۋالغاندەك ئازابلاندىم، ئېچىندىم، يىغلىدىم. مەرھۇم بۇگۈنكىدەك باھار غۇنچىلىرىمىز ئېچىلىپ، دىل بۇلبۇللىرىمىز خەندان ئۇرۇپ سايراۋاتقان پەيتتە، بىز بىلەن بىللە ئەدەبىيات - سەنئەت باغچىلىرىدا سەيلە قىلغان بولسا نېمىدېگەن ياخشى بولاتتى - ھە؟...

ئېخ، ھاجىكا! بۇگۈن ئارىمىزدا يوقسىز، «ياغ بۇلاق»① ئەھۋالى ۋە پۇتۇن مەملىكەتتىكى ئەھلى جامائەت سىزنى ئەسلىمەكتە، سىزنىڭ دوستلىرىڭىز، ۋارىسلىرىڭىز دەۋرىمىزنىڭ نەۋباھارىنى زوق - شوق بىلەن كۈيلىمەكتىمىز.

① «ياغ بۇلاق» — باي ناھىيىسىدە ياغلىق دان كۆپ تېرىلىپ، ياغ كۆپ چىقىدىغان بولغاچقا، بۇ يۇرتنى «ياغ بۇلاق» دەپمۇ ئاتايدۇ.

سىزنىڭ سىمايىڭىز ئەمدىلا قولۇمغا ئېلىشىم بىلەنلا تار-
تىۋېلىپ، داتلىشىپ قالغان قەلىمىمنى قايتىدىن تازىلاپ تەۋرىـ
تىشكە ئىلھامبەخش ئەتتى.

«قەلىمىڭىزدە ئۈمىد بار» دېگەن قىممەتلىك مەدىتىـ
ڭىزدىن كۈچ ئېلىپ، ئۇلۇغ ۋەتەننى، پارتىيىنى، سوتسىيالىزمـ
نى، يېڭى ئۇزۇن سەپەرنىڭ پەرھاتلىرىنى كۈيلەپ ھارمايدىغان
بۇلبۇلىڭىز بولىمەن!...

بسم اللہ الرحمن الرحیم

زۇنۇن قادىرنى ئەسلەيمىز

ياسىن خۇدابەردى

مەشھۇر يازغۇچى زۇنۇن قادىرنىڭ ۋاپاتى ئەدەبىياتىمىز ئۈچۈن چوڭ يوقىتىش بولۇپ، كۆڭۈللەرگە ئۆچمەس جۇدالىق ئوتىنى ياقتى. بۇ جۇدالىق تۈپەيلىدىن ئەدەبىياتىمىز ئاسمىنىدىكى بىر يۇلتۇز ساقىپ چۈشتى.

ئەدەبىياتىمىزنىڭ بۈگۈنكى ئەھۋالىغا نەزەر سالساق يازغۇچى، شائىرلىرىمىزنىڭ ئۇنىڭدىن 30 — 40 يىل ئىلگىرىكىگە قارىغاندا زور دەرىجىدە كۆپەيگەنلىكىنى، ئەسەرلىرىمىزنىڭ سۈپىتىنى ئۆسكەنلىكىنى، شۇنىڭدەك ئەدەبىياتىمىزنىڭ ھەر جەھەتتە تەرەققىي قىلىپ، يۈكسىلىپ، زور نەتىجىلەرگە ئېرىشىۋاتقانلىقىنى خۇشاللىق بىلەن كۆرەلەيمىز. مانا مۇشۇنداق چاغلاردا ئاشۇ ھەيۋەتلىك ئەدەبىيات قەسىرىمىزنىڭ ئۇلىنى قۇرۇپ بەرگۈچىلەرنى، جۈملىدىن زۇنۇن قادىرغا ئوخشاش ئەڭ ئېغىر كۈنلەردىمۇ خەلق بىلەن بىر سەپتە تۇرالىغان، ساختا شان ـ شۆھرەتلەرگە ئەسىر بولمىغان؛ باشقىلارنىڭ ئازاب ـ ئوقۇبىتى بەدىلىگە ئارام، باشقىلارنىڭ ئامەتسىزلىكىدىن ئامەت، ئۆزگىلەرنىڭ كۆز يېشىدىن بەخت ئىزدىمەيدىغان، ھاياتىنىمۇ، تەقدىرىنىمۇ خەلقنىڭ ھاياتى ۋە تەقدىرى بىلەن چەمبەرچاس باغلىغان ئېسىل پەزىلەتلىرى بىلەن يازغۇچى دېگەن ئۇلۇغ نامغا مۇناسىپ ئىش قىلغان نامايەندىلىرىمىزنى كامالىي ئېھتىرام بىلەن ئەسلىمەسلىكىمىز مۇمكىن ئەمەس، ئەلۋەتتە.

زۇنۇن قادىرى بىلەن تونۇشقىنىمغا ئاز كەم يېرىم ئەسىر

بولۇپ قالدى. شۇ جەريانىدا زۇنۇن قادىرى بىلەن بىللە بولدۇم، بىللە ئىشلىدىم. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا نۇرغۇن ئىپسىل پەزىلەتلەر-نىڭ بارلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم.

ھەقىقىي يازغۇچى، بولۇپمۇ دراماتورگ سەنئەتكە ۋە سەنئەتچىلەرگە ناھايىتى يېقىن بولىدۇ. زۇنۇن قادىرنىڭ ھاياتى بۇ نۇقتىنى تولۇق ئىسپاتلىدى.

1944 - يىل 8 - ئايدا ئىلى ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قارىمىقىدىكى سانايىنەپىسەنىڭ بىر گۇرۇپپا ئارتىسلىرى سۇيدۇك ناھىيىسىگە ئويۇن قويۇش ئۈچۈن كەلگەنىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا سانايىنەپىسەنىڭ بەدىئىي رەھبىرى زۇنۇن قادىرمۇ بار ئىدى. مەن ئۇ چاغدا سۇيدۇك ناھىيىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدا ئىشلەيتتىم. بىز غۇلجىدىن كەلگەن بۇ ئارتىسلار بىلەن بىللە چارۋىچىلىق رايونلىرىغا بېرىپ، توغراسۇ، كۆكسالا، سايرام قاتارلىق يايلاقلاردا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەشھۇر ئوپېراسى «غېرىب - سەنەم» نى ئوينىدۇق. ھېچقانداق دېكراتسىيە ئىشلەتمەي، تەبىئىي مەنزىرىدىن پايدىلىنىپ ئوينالغان بۇ ئوپېرا ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك چىقتى. بولۇپمۇ شاھى ئاب باسنىڭ تاغقا شىكارغا چىقىشى، قاراقچىلارنىڭ غېرىبنى تاغ ئارىسىدا توتۇۋېلىپ چەببەرچاس باغلاپ سوراققا تارتقانلىقى قاتارلىق كۆرۈنۈشلەر گۈل - چېچەكلەر بىلەن قاپلانغان تاغ ئېتىكىدە ئولتۇرۇپ ئويۇن كۆرۈۋاتقان تاماشىبىنلارنى چىنلىق تۇيغۇسىغا چۆمدۈرۈپ، ئاجايىپ ھاياجانلاندۇرۇۋەتكەنىدى. بۇ ئويۇننىڭ مۇۋەپپەقىيىتىدىن مەمنۇن بولغان زۇنۇن قادىرنىڭ خۇشاللىقىدا قىز - قىزىغا پاتماي گۈل - چېچەككە پۈركەنگەن يايلاقتا ئېغىناپ كەتكەنلىكى، گۈرۈپپىنىڭ كاتىپى مۇھەممەت باقى كامالنىڭ يانچۇقىدىكى بىر شىشە سوۋېت كانياكىنى ئېلىۋېلىپ، ئۆزى بىر ئوتلىغاندىن كېيىن ئارتىسلارنىڭ ھەممە-

سىگە بىر يۇتۇمدىن ئوتلاتقانلىقى، شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ھەمـ
مەيلەننىڭ غۇلجىنىڭ ئادىتى بويىچە قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتـ
كەنلىكىمۇ ھازىرقىدەك ئېسىمدە.

بىر ئۆمەكنىڭ بەدىئىي رەھبىرىنىڭ ئارتىسلار بىلەن
بۇ قەدەر ئىجىل - ئىناقلىقى ماڭا قاتتىق تەسىر قىلغانىدى.
شۇنىڭدىن كېيىنمۇ زۇنۇن قادىرىنىڭ ئىلىدا ۋە ئۈرۈمچىدە
سەنئەتچىلەر بىلەن يېقىن مۇناسىۋەتتە بولغانلىقىنى، ئۆزئارا
ھەمكارلاشقانلىقىنى كۆپ قېتىم كۆرگەنىدىم.

ھەممىگە ئايانكى، ئەدەبىياتتا ھەر بىر يازغۇچىنىڭ ئۆزىـ
گە لايىق ئورنى بولىدۇ. بۇ ئورۇن ھەممىدىن بۇرۇن شۇ ياز-
غۇچىنىڭ ئىجادىيەت مىراسىنىڭ سالمىقى، ئەدەبىيات خەزىنـ
سىگە قوشقان تۆھپىسى ۋە ئىنسانىي پەزىلىتى بىلەن
ئۆلچىنىدۇ.

زۇنۇن قادىرى ئاز يازدى. لېكىن، ساز يازدى. ئۇ يازغان ھەر
بىر ئەسەر خەلقىمىز ھەممە ۋاقىت سۆيۈپ ئوقۇيدىغان، ئەتـ
ۋارلاپ كۆرىدىغان مەنىۋى بايلىققا ئايلاندى. ئۇ يازغان ئەـ
سەرلەر ئۆلمىدى، بەلكى ۋاقىت ئۆتكەنسېرى ئۇلاردىكى ھاياتىي كۈچ
تېخىمۇ روشەن ئىپادىلىنىۋاتىدۇ. كېيىنكى يىللاردا ئۇ ئۆزىنىڭ
كۆپ يازالمىغانلىقى، ئىجاتكار ئۈچۈن ئەڭ قىممەت بولغان
ۋاقىتنىڭ زايا بولۇپ كەتكەنلىكى ھەققىدە پات - پات ئەپسۇسـ
لىنىپ سۆزلەيدىغان بولۇپ قالغانىدى. دەرۋەقە، زۇنۇن قادىرىـ
نىڭ ئىجادىيەت مىراسى سان جەھەتتىن ئانچە كۆپ ئەمەس.
ئۇ خېلى ئۇزۇن مەزگىل سولچىللىقنىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ،
ئىجاد قىلىش ئىمكانىيىتىدىن ئايرىلىپ قالدى. بۇ مەزگىل
ئاجايىپ تىل ئۇستىسى بولغان تالانتلىق يازغۇچىنىڭ تازا
قىرانىغا يەتكەن ئالتۇن دەۋرلىرىگە توغرا كەلدى. شۇڭا، ئۇ
ئازراق يازغان بولسىمۇ، لېكىن بۇنداق ئازلىق ئۇنىڭ ئىجا-
دىيىتىنىڭ سالمىقىنى ئەسلا يەڭگىللىتەلمەيدۇ.

كەمتەرلىكى، ئاددىي ـ ساددىلىقى، خۇشچاقچاقلىقى، ئاق كۆڭۈللۈكى، قانائەتچانلىقى، هالاللىقى بىلەن جامائەتچىلىك ئارىسىدا يۈكسەك ئىززەت ـ هۆرمەتكە سازاۋەر بولغان زۇنۇن قادىرى هاراملىق، ساختىلىق، مەككارلىق، هاكاۋۇرلۇق، خۇشامەتچىلىك، چېقىمچىلىق، يالغانچىلىققا ئوخشاش يامان ئىللەتلەر بىلەن زادىلا چىقىشالمايتتى. قەلەم ئىگىلىرى ئىچىدە ئاشۇنداق ئىللەتلەرنىڭ بىرەرىگە گىرىپتار بولغانىنى كۆرسە، ئۇلارنى ئۆتكۈر سۆزلەر بىلەن ئايىماستىن قامچىلايتتى، تەنقىد قىلاتتى. ئۇنىڭدىكى بۇنداق ئېسىل خۇسۇسىيەت ئۇنىڭ خەلق ئارىسىدىكى ئابرويىنى تېخىمۇ ئۆستۈرگەنىدى.

يازغۇچى ـــ خەلقنىڭ ۋىجدانى. لېكىن، هەقىقىي يوسۇندا خەلقنىڭ ۋىجدانى بولۇش ئىنتايىن مۇشەققەتلىك ئىش. ئۆز قەلىمى بىلەن خەلقنىڭ ئوي-پىكرىنى، ئارزۇ-ئارمىنىنى، بەختسائادىتىنى، دەرد ـ ئەلەملىرىنى هېچقانداق ساختا بويىاقلارسىز ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىش، هەرقانداق جىسمانىي ۋە روهىي بېسىملار ئالدىدا هەقىقەتتىن ۋاز كەچمەسلىك پەقەت هەقىقىي يازغۇچى دېگەن مۇقەددەس نامغا سازاۋەر بولغان، هېچنېمىدىن قورقمايدىغان قەيسەر، جاسارەتلىك ئادەملەرنىڭلا قولىدىن كېلىدۇ. زۇنۇن قادىرى مانا شۇنداق ئادەم ئىدى.

دىلى بىلەن تىلى، يازغىنى بىلەن ئۆزى ئوخشاش بولۇش تېخىمۇ مۇشكۇل. يازغىنى باشقا، ئۆزى باشقا كىشىلەرنى ئاز ئۇچراتمىدۇققۇ؟! ئەدەبىياتنى ئابروي تىكلەشنىڭ ئىنتايىن ئەرزان قورالىغا ئايلاندۇرۇماقچى بولغان كىشىلەر ئارىسىدا ئاز ئەمەسقۇ؟!

زۇنۇن قادىرى بۇنداق قىلىقلارغا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن قارشى ئىدى. ئۇ ۋىجدانى نېمىنى بۇيرۇسا شۇنى يازدى، بىرەرىنىڭ ياخشى كۆرۈشى، بىرەرىنىڭ مەيلى ئېتىبارىنى جەلپ قىلىش ئۈچۈن هېچقانداق ئەسەر يازمىغان زۇنۇن قادىرى

هەقىقەتەن دۇنياغا پاك كېلىپ، پاك كەتتى.

زۇنۇن قادىرى ئۇيغۇر پروزىسىنىڭ يول ئاچارى ۋە ئاساسچىسى بولدى. ئۇ تۇرمۇشقا باي، تىلغا ئۇستا، شەيئىلەرنى بايقاش تۇيغۇسى كۈچلۈك ۋە تالانتلىق يازغۇچى ئىدى.

ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ئۇزىنىڭ ئۆتكۈر ئىجتىمائىي مەزمۇنى، ئىخچام شەكلى، چىرايلىق تىلى، زېچ قۇرۇلمىسى، قېنىق تۇرمۇش پۇرىقى بىلەن كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ قەلبىگە سىڭىپ، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ مەنىۋى بايلىق خەزىنىسىگە بىر ئۇلۇش مەڭگۈ ئۆچمەس تۆھپە بولۇپ قوشۇلدى.

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى دەۋرىدە ئەدەبىيات، تىياتىرچىلىق ۋە ئاخباراتچىلىقتىن ئىبارەت بىر - بىرىگە مۇستەھكەم باغلانغان ئۇچ ساھەنىڭ تەرەققىي قىلىشىدا يازغۇچى، دراماتورگ، بەدىئىي رەھبەر ۋە مۇھەررىر زۇنۇن قادىرنىڭ رولى ھەقىقەتەن خېلى چوڭ بولغانىدى. ئەينى زاماندا ئىلىدا نەشىر قىلىنغان «ئىتتىپاق»، «كۈرەش» قاتارلىق ژۇرناللار ۋە گېزىتلەر ئۇنىڭ مۇھەررىرلىكى ۋە باش مۇھەررىرلىكى بىلەن چىقىرىلغانىدى. ئۇنىڭ بۇ جەھەتتىكى مول تۆھپىلىرىنى ئەينى زاماندا ئۇچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى بىلەن ئەخمەتجان قاسىمى يۇقىرى باھالىغانىدى. خەلق رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمى زۇنۇن قادىرنىڭ تالانتى بىلەن ئۇنىڭ ياخشى پەزىلەتلىرىنى بايقاپ ۋە ئۇنى ئادىل باھالاپ، ئۇنى باشقىلارغا ئۈلگە قىلىپ كۆرسەتكەنىدى. مۇنداق بىر ئىشنى نۇرغۇن كىشىلەر ھازىرغىچە ئەسلەيدۇ: 1948 - يىلى ئەخمەتجان قاسىمى غۇلجا شەھىرىدە بىر قىسىم ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرنى چاقىرىپ، ئۇلار بىلەن سۆھبەتلەشكەن. ئاشۇ سۆھبەتتە ئۇ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسىدىن كېيىنكى ئۇچ ۋىلايەتتە ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىدا خېلى يۇكسىلىشنىڭ بولغانلىقىنى ۋە بۇ ساھەدە ياش تالانت ئىگىلىرىنىڭ يېتىشىپ چىقىۋاتقانلىقىنى ئېيتىپ، بەزى

كەمچىللىك، يېتەرسىزلىكلەرنىڭمۇ مەۋجۇدلۇقىنى، بەزى شېئىر-
لاردىن يىغا پۇراپ تۇرىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ ئۆتكەن ۋە زۇ-
نۇن قادىرىددىن: «سىز بۇ مەسىلىگە قانداق قارايسىز؟» دەپ
سوريغان. زۇنۇن قادىرى: «مېنىڭچە، بۇنىڭ ھەيران قالىدىغان
يېرى يوق. چۈنكى، ئۇچ ۋىلايەت خەلقى ئازاد بولغان بىلەن
كۆپ سانلىق تەشكىل قىلىدىغان يەتتە ۋىلايەت خەلقى تېخىچە
گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ تاپىنى ئاستىدا ئېزىلىۋاتىدۇ،
ئازاب چېكىۋاتىدۇ، ئىنكاۋاتىدۇ. شۇڭا، شائىرلارنىڭ شېئىرلا-
ردىن يىغا پۇراپ تۇرۇشى تۇرغان گەپ...» دەپ جاۋاب
بەرگەن. ئۇنىڭ بۇ تەغرا جاۋابى ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق
جىلىي سۆھبەت ئەھلىنى قايىل قىلغاچقا، ئۇنىڭغا بولغان مېھىر-
مۇھەببەت، ئىززەت - ھۆرمەت تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈر-
ۋالگەن.

يازغۇچى بولۇشنىڭ شەرەپلىكلىكى ھەم قىيىنلىقى شۇ
يەردىكى، ئۇنىڭ ھەممە ئىش - ھەرىكىتى، گەپ - سۆزى،
ھەتتا ئوي - پىكرىمۇ خەلق قەلبىدە دەرھال ئەكس ئېتىپ
تۇرىدۇ. ئۇ ھېچ نەرسىنى خەلقتىن يوشۇرمايدۇ ۋە يوشۇرالمايدۇ.
ئۇ ھەمىشەم خەلقنىڭ باھا تارازىسىدا، خەلقنىڭ دىققەت -
ئېتىبارى مەركىزىدە ئۆز ۋىجدانى، ئۆز ئېتىقادىدىن تىنماي
ھېساب بېرىپ تۇرىدىغان ئادەم. يازغۇچى خەلقتىن ئۆگىنىدۇ،
خەلق يازغۇچىنى ئۆز ۋەكىلى دەپ قارايدۇ، خەلق يازغۇچى-
نىڭ ئەسىرىدىن ئۆزىنى كۆرەلىسە، ئۆز ئوي - پىكىرلىرىنىڭ
ئىنكاسىنى ھېس قىلالىسا، ئۇنى بىزنىڭ يازغۇچىمىز، دەپ
ھېسابلايدۇ. بۇنداق يازغۇچىلارنىڭ شان - شۆھرىتى چەكسىز
يۇقىرى بولىدۇ. ئىنسانىيەت سەپىرىنىڭ مۇساپىسى ئۇزاق،
مۇرەككەپ، جاپالىق بولغاچقا، يۇقىرىدىكى تەلەپكە باشتىن -
ئاخىر ئىزچىل جاۋاب بېرەلەيدىغان يازغۇچىلارنىڭ ئۇنچە كۆپ
بولماسلىقى تەبىئىي، زۇنۇن قادىرى بولسا بۇ تەلەپكە جاۋاب

بېرەلىگەن يازغۇچى ئىدى. بۇ يەردە شۇنى ئالاھىدە كۆرسىتىپ ئۆتۈش كېرەككى، 40 يىلدىن بېرى بەزى يازغۇچىلار، بولۇپمۇ بەزى شائىرلار كۆپ يازدى. لېكىن، بۇ ئەسەرلەرنىڭ تولىسى مەدھىيىۋازلىق، قۇرۇق شوئاردىن ئىبارەت بولۇپ، خەلقنىڭ كۆڭلىگە ئۇنچە ياقمىدى. زۇنۇن قادىرىدا مۇنداق مەدداھلارچە خۇشامەتچىلىك بىلەن ئېتىقادسىز شاللاقلىق يوق ئىدى. شۇڭلاشقا، تارىخ ۋە خەلق ئالدىدا ئۇنىڭ يۈزى يورۇق، ئىجادىيەت ئالدىدا ئۇنىڭ يۈزى يورۇق، ئىجادىيەت ئالدىدا يازغۇچىلىق ۋىجدانى پاك قالدى.

بىز ئۆزىمىزنىڭ سۆيۈملۈك يازغۇچىمىزدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىمىز ئۈچۈن قاتتىق قايغۇرىمىز ۋە ئۇنى چوڭقۇر ياد ئېتىمىز.

ئۇنىڭ ئېسىل پەزىلەتلىرىنى، خەلق يازغۇچىسىغا خاس ياخشى خىسلەتلىرىنى ئۆگىنىپ، ئىجادىيەت ئىشلىرىمىزنى تېخىمۇ يۈكسەلدۈرۈش ئۈچۈن تىرىشايلى!

ئۇ ئۆز ئەسەرلىرى بىلەن بىللە ياشايدۇ

— بىر خەنزۇ كىتابخانىنىڭ قەلبىدىكى زۇنۇن قادىرى دىك زىرىن

زۇنۇن قادىرى ئالەمدىن ئۆتتى. ئەمما، ئۇنىڭ بىزگە قالدۇرۇپ كەتكەن ھېكايىلىرى، دراممىلىرى ئۇ بىر ئۆمۈر خىزمەت قىلغان ئۇيغۇر كىتابخانىلىرى (تاماشىبىنلىرى) قەلبىدىلا ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى سۆيۈپ ئوقۇيدىغان خەنزۇ كىتابخانلىرى قەلبىدىمۇ ئۇزاققىچە ساقلىنىدۇ. مەن مانا شۇنداق بىر خەنزۇ كىتابخان.

مەن زۇنۇن قادىرنىڭ ھېكايىلىرى بىلەن 50 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تونۇشقانىدىم. ئۇ داشۆنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىم ئىدى. كۆپ نەرسىلەرگە قىزىقىدىغان ۋە بۇگۈنكى زامان ئەدەبىياتىغا قىزغىن ئىشتىياق باغلىغانلىقىم ئۈچۈن «يەنئەن دەرياسى»، «خەلق ئەدەبىياتى» قاتارلىق ژۇرناللاردىن شىنجاڭدىكى قېرىندىاش مىللەتلەرنىڭ تۇنجى رەت خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىنغان ھېكايە ۋە دراممىلىرىنى ئوقۇشقا كىرىشتىم. بۇلارنىڭ ئىچىدە زۇنۇن قادىرنىڭ «چېنىقىش» ھېكايىسى بىلەن «غۇنچەم» دراممىسى بار ئىدى. ئارىدىن 30 نەچچە يىل ئۆتۈپ كەتتى، ئەمما دەسلەپ «چېنىقىش» نى ئوقۇغان چېغىمدا ھېكايىدىكى قويۇق يۇمۇرىستىك پۇراقنىڭ تەسىرىدە چىن دىلىمدىن كۈلۈمسىرىگىنىم، ھېكايىدىكى باش قەھرىمان مەتنىيازنىڭ «ئۇجمە پىش، ئاغزىمغا چۈش» دەپ چېقىر ئۇجمە سايىسىدە

ئوڭدا ياتقانلىقى توغرىسىدىكى تەپسىلات ھېلىغىچە يادىمدا. مەتنىيازنىڭ خىلمۇ خىل قىلىقلىرى ئىختىيارسىزلا كىشىنىڭ ئېسىگە لۇشۇن ياراتقان ئۆلمەس تىپ «AQ» نى سالىدۇ. مەتنىيازنىڭ ۋۇجۇدىدىكى بەزى «AQ چىلىق» ئۇيغۇرلارغىلا خاس ئالاھىدىلىك بولۇپ، ئۇ بىر يېڭى دېھقان بولغانلىقى ئۈچۈنلا تېخىمۇ سۆيۈملۈك تۇيۇلىدۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن 1958 - يىلى زۇنۇن قادىرىنىڭ جۇڭگو يازغۇچىلار نەشرىياتى نەشىر قىلغان ھېكايىلەر توپلىمى «چىنىقىش» ۋە جۇڭگو تىياتىر نەشىر قىلغان كىتابچە «غۇنچەم» — نى ئارقا - ئارقىدىن ئوقۇپ چىقتىم. يازغۇچىنىڭ ھېكايىلەر توپلىمىغا «چىنىقىش» ھېكايىسىدىن باشقا «ماغدۇر كەتكەندە»، «مۇئەللىمنىڭ خېتى» ۋە «شەپقەت ھەمشىرىسى» قاتارلىق ئۈچ ھېكايىسى كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، بۇ ئۈچ ھېكايىدە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئازادلىقتىن ئىلگىرىكى ھاياتى تەسۋىرلىنىدۇ. ۋەتىنىمىزنىڭ بۇ چوڭ ئائىلىسىدىكى قېرىنداش ئۇيغۇر مىللىتىنى تېخىمۇ ئويدان چۈشىنىش ئىستىكىدە «ماغدۇر كەتكەندە» قاتارلىق ئۈچ ھېكايە بىلەن «غۇنچەم» نى بىرگە تەتقىق قىلىپ ئوقۇدۇم. مانا شۇ قاينام - تاشقىنلىققا چۆمگەن چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش يىللىرىدا ناتونۇش مىللەت ئەمگەكچىلىرىنىڭ كونا جەمئىيەتتە كۆرگەن ئازاب - ئوقۇبەتلىك تۇرمۇشىغا چۆكۈپ، كونا جەمئىيەتتىكى خەنزۇ ئەمگەكچىلىرىنىڭ ھاياتى تەسۋىرلەنگەن ئەسەرلەرنى ئوقۇغان چاغدىكىگە ئوخشاشلا مۇڭغا پاتقانىدىم. باقى، غۇنچەم، نۇرۇم، روزى قاتارلىقلارنىڭ ئېچىنىشلىق كەچمىشى ۋە مەنىۋى ئازابلىرىغا يۈرىكىم سىقىلغانىدى. ئۇلارنىڭ ھۇرلۇق ئۈچۈن قىلغان كۈرەشلىرىگە ئىزگۈ تىلەك بىلدۈرگەنىدىم. ھەتتا بۇ ئەسەرلەرنى ئوقۇغاندىن كېيىنكى تەسىراتىمنى خەنزۇلار ئارىسىدا تارقىلىپ يۈرگەن «جاھاندىكى قاغىلارنىڭ ھەممىسى قارا» دېگەن بۇ تەمسىلگە

يىغىنچاقلىغانىدىم. ئەلۋەتتە، تەسىراتىم بۇلا ئەمەس ئىدى. مەن زۇنۇن قادىرىنىڭ بۇ ھېكايە، درامىلىرىدىن ھەمدە ئەينى ۋاقىتتا نەشىر قىلىنغان «ل. مۇتەللىپ شېئىرلىرىدىن تاللانما» دىن بىر مىللەتنى، شۇنداقلا بىر مىللەتنىڭ ئەدەبىيات - سەنئىتىنى تونۇشقا باشلىدىم.

ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈشنىڭ ئالدىدا يەنە ئەدەبىي تەقرىز» ژۇرنىلىدىن يولداش چېن بەيجۇڭ بىلەن چېن جۇنۋۇ بىرلىشىپ يازغان «زۇنۇن قادىرىنىڭ دراما ۋە ھېكايە ئىجادىيىتى توغرىسىدا» ناملىق ماقالىنى ئوقۇدۇم. بۇ ئەينى ۋاقىتتا ئېلان قىلىنغان ئاز سانلىق مىللەت يازغۇچىلىرى تەتقىق قىلىنغان ۋە تونۇشتۇرۇلغان چوڭ ھەجىمدىكى بىرنەچچە پارچە ماقالىنىڭ بىرى ئىدى. بۇ ماقالىدىن زۇنۇن قادىرىنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ئىجادىيىتىگە بولغان تونۇشۇمنىڭ تېخى يېتەرلىك ئەمەسلىكىنى، ئۇنىڭ 1956 - يىلى مەملىكەتلىك تۇنجى نۆۋەتلىك دراما كۆرىكىدە ئۈچىنچى دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكەن «توي» دارمىسىدىن خەۋەرسىز قالغانلىقىمنى بىلدىم. ماقالىدە: «‹چېنىقىش› بىلەن ‹توي› زۇنۇن قادىرىنىڭ يېڭى بىر ئىجادىيەت دەۋرىگە كىرگەنلىكىنىڭ بەلگىسى ھەمدە ئىنقىلابىي رېئالىزمنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتى بېغىدا ئەڭ دەسلەپ بەرگەن مېۋىسى...» دېيىلگەنىدى. مەن «توي» نىڭ خەنزۇچە تەرجىمىسىنى ئىزدەپ تېپىپ ئوقۇغۇچە بېيجىڭدىن كېتىپ قالدىم.

مەن 1960 - يىلى داشۆنى پۈتتۈرۈپ شىنجاڭغا كەلدىم.

ئەسلىدە ئۈرۈمچىگە كېلىپ خىزمەت قىلىشىم زۇنۇن قادىرىنى چۈشىنىشىم ئۈچۈن بىرقەدەر پايدىلىق شارائىت بىلەن تەمىن ئېتىشى كېرەك ئىدى. ھالبۇكى، مەن «خەلق ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىدىن زۇنۇن قادىرىنىڭ «رودۇپاي» ناملىق ھېكايىسىنى ئوقۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي تارىخنىڭ بوران - چاپقۇنى ۋە ھاياتـ

نىڭ ئەگرى - توقايلىقلىرى تۈپەيلىدىن ئۇ شىنجاڭنىڭ ئەدەبىـ
يات مۇنبىرىدىن «غايىب بولدى». يازغۇچى «رودۇپاي»نى 1947-
يىلى يازغانىدى. بۇ سېھرىي تۈستىكى ھېكايىدىن زۇنۇن قادىرى
ھېكايىلىرىنىڭ يەنە بىر تەرىپىنى تونۇپ يەتكەندەك بـولدۇم.
يالماۋۇز رودۇپاينىڭ ھېكايىسى يـازغۇچىنىڭ قـەلىمى ئـاستىدا
ئۇيغۇر خەلق رىۋايىتىدىن بەدىئىي يۈكسەكلىككە كـۆتۈرۈلگەن.
ھېكايىنىڭ سىمۋولىستىك كـۈچى ئـۆتكۈر ۋە تـىرەن، ئـۇنىڭ
بىمەنە ھەم سېھرىي تۈسى ئـادەتتىكى بايانلارغا سىڭـدۈرۈۋېتىلـ
گەن. ھالبۇكى، «جاھاندا تۇنجى بولۇپ رودۇپاينى ئۆلتۈرگەن»
ئەزىمەت سەنۇبەر ۋە يالماۋۇزنىڭ كۈشەندىسى — قىزىل لاچىن
يازغۇچىنىڭ غايىسى ئىدى. ھەتتا مەن ئۈچ - تۆت مىڭ خەت
كەلگۈدەك بۇ ھېكايىنى خۇشاللىق بىلەن ئەينى ۋاقىتتا تەشەبـ
بۇس قىلىنىۋاتقان «ئىنقىلابىي رېئالىزم بىلەن ئىنقىلابىي رومانـ
تىزمنى بىرلەشتۈرۈش» نىڭ ئىسپاتى قىلغانىدىم. يېقىنقى يىلـ
لاردىن بېرى مەملىكىتىمىز ئەدەبىياتى يېڭى ئېقىمىدا «سېھرىي
رېئالىزم» لىق ھېكايىلەر ئوتتۇرىغا چىقتى. ھەر قېتىم بۇ ئاتالـ
غۇ ھەققىدە گەپ بولغىنىدا ئىختىيارسىزلا زۇنـۇن قـادىرىنىڭ
«رودۇپاي» ھېكايىسى ئېسىمگە كېلىدۇ. ھـەتتا مـەندە مـۇنداق
ئويمۇ بار: مۇبادا بىرەر كىم مەملىكىتىمىزنىڭ بۈگۈنگى دەۋر
ئەدەبىياتىدىكى سېھرىي رېئالىزملىق پىروزىلىرىنىڭ تەرەققىياتـ
نى ئەستايىدىل تەتقىق قىلماقچى بولسا، 60 - يىللارنىڭ باشـ
لىرىدا ئېلان قىلىنغان «رودۇپاي» نى بىرىنچى ئەۋلاد ئـەسەرـ
لەر قاتارىغا كىرگۈزسە بولىدۇ.

بىراق، ئۇ چاغـلاردا بىز زۇنۇن قـادىرىنىڭ ئـەسەرلىرىنى
ئوچۇق - ئاشكارا مۇھاكىمە قىلالمايتتۇق. ئازراق ۋاقىت ئۆتۈپ
ئىشتىن سىرتقى ئەدەبىي تەقرىزچى بولغان مەن ئۆزۈم ھەققـ
ىدىمۇ گەپ قىلالمىغان يەردە زۇنـۇن قـادىرى ھەقـقىدە گـەپ
ئېچىش قانداقمۇ مۇمكىن بولسۇن؟

شۇنداق، «تارىخنىڭ يولى نىۋا كوچىسىنىڭ پىيادىلەر يولى ئەمەس»، چېرنىشىۋسكىنىڭ بۇ سۆزى قالتىس جايىدا ئېيتىلغان. بىز ھەممىمىز پارتىيىمىزنىڭ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىغا تەشەككۇر ئېيتىمىز. شۇنىڭدىن كېيىنلا بىز ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدىكى قالايمىقانچىلىقنىڭ ئوڭشىلىشى ۋە سىياسەتنىڭ ئەمەلىيلىشىشى بىلەن زۇنۇن قادىرىنى تىلغا ئالالايدىغان بولدۇق. 1980 - يىلى جۇڭگو يېڭى دەۋر ئەدەبىيات تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ كۇنمىڭدىكى يىللىق يىغىنىدا بىر قىسىم ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى يېڭىدىن تەسىس قىلىنغان جۇڭگو يېڭى دەۋر ئازسانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى دەرسىنىڭ ئوقۇتۇش تەلىپىگە ماسلىشىش ئۈچۈن «يېڭى دەۋر ئازسانلىق مىللەت يازغۇچىلىرى ئەسەرلىرى ھەققىدە لېكسىيە» يېزىپ چىقىشنى قارار قىلدى. تەلىيىمگە بۇ كىتابنىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرلىرىنىڭ بىرىگە كۆرسىتىلدىم. پۈتۈن كىتابنىڭ ئومۇمىي قۇرۇلمىسى بويىچە شىنجاڭدىن ئون ئەتراپىدا يازغۇچىنىڭ ئەسىرى بۇنىڭغا تاللاپ كىرگۈزۈلەتتى. مەن تەبىئىي ھالدا ئالدى بىلەن زۇنۇن قادىرىنىڭ «چېنىقىش» ھېكايىسىنى ئويلىدىم ھەم بۇ ھېكايە ھەققىدىكى تەھلىلى ماقالىنى يېزىشقا يولداش چېن بەيجۇڭ بىلەن خۇجيەننى تەكلىپ قىلدىم.

كېيىنچە مەن «جۇڭگودىكى ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى» ۋە «جۇڭگودىكى ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ يېڭى دەۋر ئەدەبىياتى» دىن ئىبارەت ئەدەبىيات تارىخى خاراكتېرىدىكى ئىككى پارچە مەخسۇس ئەسەرنى يېزىش خىزمىتىگە قاتنىشىشقا مۇۋەپپەق بولدۇم. بىرىنچى كىتابنىڭ 6 - بابى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى قىسمى ئىدى. «زۇنۇن قادىرىنىڭ دراما ۋە ھېكايە ئىجادىيىتى» دېگەن پاراگرافنى يېزىش مېنىڭ زىممەمگە چۈشتى. بۇنىڭ بىلەن مەن «غۇنچەم»، «ماغدۇر كەت-

كەندە» قاتارلىق ئەسەرلەرنى ھەم زۇنۇن قادىرى ھەققىدىكى خەنزۇچە ماتېرىياللارنى تېپىپ، قايتىدىن ئوقۇپ، ئۇنىڭ ئاشۇ مۇنەۋۋەر دراما ۋە ھېكايىلىرىنىڭ 30 - يىللارنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرى ۋە 40 - يىللاردىكى ئۇيغۇر ئىجتىمائىي تۇرمۇشىنىڭ ئەينىكى ئىكەنلىكىنى، ئاشۇ تارىخىي مەزگىلدىكى خەلقنىڭ كۆرەشلىرىنىڭ بەزى تەرەپلىرىنى بەدىئىي يوسۇندا خاتىرىلەگەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم. «4 - مايى» دىن كېيىن تەرەققىياتقا ئېرىشكەن ئۇيغۇر يېڭى ئەدەبىياتىدا زۇنۇن قادىرى ئاساس سالغۇچى ۋەكىللەرنىڭ بىرى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ دراما ۋە ھېكايە ئىجادىيىتى ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى تارىخىدا يول ئاچقۇچلۇق ئورۇندا تۇرىدۇ.

زۇنۇن قادىرنىڭ ھېكايە ۋە دراما ئىجادىيىتىنىڭ ئېلىمىزنىڭ يېڭى دەۋر ئەدەبىياتى تارىخىدىكى ئورنى توغرىسىدىكى باھا «زۇنۇن قادىرنىڭ دراما ۋە ھېكايە ئىجادىيىتى توغرىسىدا» ناملىق ماقالە بىلەن باشلىنىپ خېلى كۆپ تەقرىزچىلەر ئۇ توغرۇلۇق ماقالىلەر يازدى. مەركىزىي مىللەتلەر ئىنستىتۇتىدىكى يولداش ۋۇ جۇڭياڭ تۈزگەن «جۇڭگو يېڭى دەۋر مىللەتلەر ئەدەبىياتىغا ئومۇمىي نەزەر» ناملىق كىتابنىڭ «ھېكايە ئىجادىيىتى ھەققىدە قىسقىچە بايان» دېگەن قىسمىدا «چېنىقىش» مۇھاكىمە قىلىندى، «دراما ۋە كىنو ئەدەبىياتى ھەققىدە قىسقىچە بايان دېگەن قىسمىدا يەنە «توي» مۇھاكىمە قىلىندى. ھازىر ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتلىرىدا ئۆتۈلۈۋاتقان «جۇڭگو يېڭى دەۋر ئەدەبىياتى» دەرسلىكىدە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىتى ئۈستىدە توختالغاندا ئۇنىڭ «چېنىقىش» ھېكايىسىمۇ تىلغا ئېلىندى. جۇڭگو يېڭى دەۋر ئەدەبىياتى ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ يېتەكچىلىكىدە تۈزۈلگەن جۇڭگو يېڭى دەۋر ئەدەبىياتىنى تۈرلەرگە ئايرىپ تەتقىق قىلىدىغان مەخسۇس ئەسەرلەرنىڭ

بىرى بولغان «جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلىرىنىڭ يېڭى دەۋر ئەدەبىياتى» ناملىق كىتابنىڭ (مەنمۇ بۇ كىتابنىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرلىرىنىڭ بىرى) ئۇيغۇر ئەدەبىياتى بابىدا زۇنۇن قادىرى ھەققىدە توختالغان مەخسۇس بىر پاراگراف بار. بۇ پاراگرافتا زۇنۇن قادىرنىڭ يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى ئىجادىيىتىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان «چېنىقىش»، «توي»، «خاتىرىلەر» قاتارلىق ئەسەرلىرى بىرقەدەر تەپسىلىي تونۇشتۇرۇلدى ۋە ئۇلارغا باھا بېرىلدى.

كۆڭۈلدىكى گەپنى قىلسام يېقىنقى يىللاردىن بېرى پۈتۈن مەملىكەت كىتابخانىلىرىغا زۇنۇن قادىرنىڭ ھېكايە ـ دراملىرىنى تونۇشتۇرۇش ئىشىنى قىلىۋاتقىنىمدا 70 ياشتىن ھالقىغان بۇ يازغۇچىنىڭ يېڭى ئەسەرلىرىگە بەكمۇ تەشنا ئىدىم. شۇڭا، «مىللىي يازغۇچىلار» ژۇرنىلىدا ئۇلاپ بېسىلغان «خاتىرىلەر»نى ئوقۇپ بەكمۇ خۇش بولغانىدىم. زۇنۇن قادىرى بۇ ئەسىرىدە قەلىمىدىن گۈل ئۈندۈرۈپ، كىتابخانىلارغا 20 ـ ئەسىرنىڭ 20 ـ 30 ـ يىللىرىدىكى ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ يەرلىك پۇراققا باي كارتىنىلىرىنى ئەينەن سىزىپ بەرگەن. بىز بۇ كىتابنىڭ داۋامىنى كۆرۈشكە ئىنتىزار ئىدۇق. ئەمما، زۇنۇن قادىرى ئالەمدىن ئۆتتى. بۇنىڭغا ئەلەكمۇلىللا دېمەي نېمە ئىلاج! ئەمما، ئەدەبىيات ـ سەنئەتكە زور تۆھپە قوشقان بىر يازغۇچىنىڭ ھاياتى ئۇنىڭ ئالەمدىن ئۆتۈشى بىلەنلا ئۈزۈلۈپ قالمايدۇ. چۈنكى، ئۇ ئالەمدىن ئۆتكىنى بىلەن ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ئالەمدىن ئۆتمەيدۇ. شۇنداق، كېيىنكى ئەۋلاد كىتابخانىلار، جۈملىدىن خەنزۇ كىتابخانىلار زۇنۇن قادىرنىڭ ئۇنتۇمايدۇ. ئۇ ئۆز ئەسەرلىرى بىلەن بىللە ياشايدۇ...

كامىل تۇرسۇن تەرجىمىسى

زۇنۇن قادىرنىڭ ئەسلەيمەن

ئابدۇراخمان قاھار

ئاتاقلىق يازغۇچى، دراماتورگ، بىزنىڭ ھۇرمەتلىك ئۇستاز زىمىز زۇنۇن قادىرى ئالەمدىن ئۆتتى. ئۇنىڭ ۋاپاتىغا، جىنازىسىنى كۆتۈرۈپ ماڭالمىغىنىمىغا، قەبرىسىگە تۆت كەتمەن توپا تاشلىيالمىغىنىمىغا قاتتىق ئېچىنماقتىمەن. ئادەم تۇغۇلىدۇ، چوڭ بولىدۇ، قېرىپ دۇنيادىن ئۆتىدۇ. ئۆلۈمغۇ تەبىئەتنىڭ ئىنسان بېشىغا سالغان ئەڭ رەھىمسىز قانۇنىيىتى. بىراق، زۇنۇن قادىرى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىسى، قەلىمى پىشىپ كامالەتكە يەتكەن يازغۇچى، ئۆزىگە خاس ئۇسلۇب شەكىللەندۈرگەن، ئەخلاقلىق، پەزىلەتلىك ئەدىب ئىدى. ئۇنى ھەممىلا ئادەم «ياشىسىكەن» دەپ ئارمان قىلاتتى. ئەپسۇس تەبىئەتنىڭ ئۆز كۈچىنى بۇنچە تېز ئامايان قىلىشىنى كىم ئويلىغان؟! نەزەرىمىزدىكى شۇنداق بۈيۈك ئادەمنىڭ ئارىمىزدىن كېتىشى ۋە ئۇنىڭ ھاياتىنىڭ قايتا ئەسلىنىشى كىشىنى قىينىمامدۇ، ئازابلىمامدۇ؟! شۇ تاپتا مەنمۇ ئازابلىق ھېسسىيات ئىلكىدە، ئۇنىڭ ھاياتلىقىدىكى ئۇنتۇلماس ئىشلىرى ۋە ماڭا قىلغان تەسىرىدىن ئەسلىمە يېزىش ئۈچۈن قولۇمغا قەلەم ئالدىم.

زۇنۇن قادىرى كىچىكىدىنلا بەدىئىي ئەدەبىياتقا تەشنا بولۇپ ئۆسكەن. قىشنىڭ ئۇزاق كېچىلىرىنى ھەم بىكار ۋاقىتلىرىنى ساتىراش ـ موزدۇزخانىلاردا خەلق ناخشا ـ قوشاقلىرىنى، چۆچەك ـ رىۋايەتلىرىنى ئاڭلاش، قاينىغان بازار ـ مەيدانلاردا

مەدداھلارنىڭ تۈرلۈك حەكنامە - قىسسىلىرىنى تىڭشاش بىلەن ئۆتكۈزگەن ۋە ئۇنىڭغا قاتتىق بېرىلگەن. ئۇ دىنىي، پەننىي مەكتەپلەردە ئوقۇپ، ساۋاتىنى ئوبدان چىقىرىۋالغاندىن كېيىن يازما ئەدەبىياتىنى ئۆگىنىشكە كىرىشكەن. ئۇنىڭ «ئالتۇننىڭ تەسىرىدە». «پەرمان»، «رودۇپاي» قاتارلىق ئەسەرلىرى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئۆزىگە قاتتىق تەسىر قىلغانلىقىدىن تۇغۇلغان.

1935 - يىلى ئۇ غۇلجىدا ئېچىلغان ئوقۇتقۇچىلارنى يېتىشتۈرۈش كۇرسىنى پۈتتۈرۈپ ئوقۇتقۇچى بولغان. 1936 - يىلدىن باشلاپ ئەدەبىي ئىجادىيەتكە رەسمىي كىرىشكەن. ئۇ دەسلەپكى ئىجادىيىتىنى شېئىر يېزىشتىن باشلاپ نۇرغۇن شېئىر-داستانلارنى يازغان. ئارقىدىنلا دراما ئىجادىيىتىگە ئۆتكەن. 1937 - يىلى ئىلىم ئىزدەپ ئۈرۈمچىگە بارغاندا، غۇلجىدا يېزىلىپ بىر نەچچە قېتىم ئاددىي سەھنىلەردە ئوينالغان «جاھالەتنىڭ جاپاسى» ناملىق درامىسىنى ئالغاچ بارغان ۋە ئىشتىن سىرتقى ھەۋەسكار ئارتىسلارنىڭ قىزغىنلىقى بىلەن قىسقا تەيىارلىقتىن كېيىن سەھنىگە چىقارغان. زۇنۇن قادىرى ئۇنىڭغا ئۆزى رېژىسسورلۇق قىلغان، رول ئالغان. «جاھالەتنىڭ جاپاسى» بىرىنچى مەيداندىلا زور قىزىقىش، تەسىر قوزغاپ، تاماشىبىنلارنىڭ تەلىپى بويىچە كۆپ قېتىم ئوينالغان. ئىلغار پىكىرلىك زۇنۇن قادىرى شۇ مەزگىللەردە جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىغا قاتناشقان ھەم يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىدە ئاكتىپ باشلامچىلاردىن بولغان. شۇ چاغلاردا يازغان شېئىر، داستانلىرى، درامىلىرى، ئاكتىپ پائالىيەتلىرى بىلەن ئاپرېل ئۆزگىرىشىدىن كېيىنكى يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىنىڭ، ئۇيغۇر دېموكراتىك ئەدەبىياتىنىڭ ئالدىنقى ۋەكىللىرىدىن بولۇپ قالغان.

يېڭى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ئۇنىڭ تەسىرىگە ئۇچ

رىمىغان ئەدىب ئىنتايىن ئاز. ھېلىمۇ ئېسىمدە: 1949 - يىلى كەچكۈز مەزگىلى مېنىڭ ھەرەمباغ مەكتىپىدە تۆتىنچى سىنىپتا ئوقۇۋاتقان چېغىم. دراماتورگ ماناپ قادىرى شۇ چاغدا بىزنىڭ تىل - ئەدەبىيات مۇئەللىمىمىز ئىدى. بىر كۈنى دەرسكە كىرىپلا:

— «ئىنتىپاق» ژۇرنىلىنىڭ 8 - سانى قايسىڭلارنىڭ ئۆيىدە بار؟ — دەپ سورىدى.

ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى مۆلدۈرلەپ، ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرۇشاتتى. مەن ئۇنى قەيەردىدۇر كۆرگەندەكلا قىلاتتىم. بىر - ئىككى مىنۇتتىكى ئويلانغاندىن كېيىن تېخى تۇنۇگۈنلا ئاكامنىڭ ئۆيىدە كۆرگەنلىكىمنى ئېسىمگە ئالدىم.

— بىزنىڭ ئۆيىدە بار، — دېدىم ۋە مۇئەللىمنىڭ رۇخسىتى بىلەن ئۆيگە چاپتىم.

ئاكامنىڭ ئۆيىگە كىرىشىم راست دېگەندەك ئۇ ژۇرنال ئۈستەل ئۈستىدە تۇرۇپتۇ. ئۇنى ئالدىمدا، مەكتەپكە قاراپ يۈگۈردۈم (ئۇ چاغلاردا ئوقۇتقۇچى ئىشقا بۇيرۇسا ئىنتايىن خۇشال بولۇپ كېتەتتۇق). ژۇرنالنى كۆتۈرۈپ سىنىپقا كىرگىنىمدە ئوقۇتقۇچىمۇ خۇشال بولۇپ كەتتى ۋە ژۇرنالنى قولۇمدىن ئېلىپ:

— ھازىر سىلەرگە زۇنۇن قادىرىنىڭ «ماغدۇر كەتكەندە» ناملىق ھېكايىسىنى ئوقۇپ بېرىمەن، ياخشى ئاڭلاڭلار، — دېدى-دە، ئوقۇشقا كىرىشتى.

مۇئەللىم ھېكايىنى ئازراقلا ئوقۇش بىلەن ھەممىمىز بېرىلىپ كەتتۇق. سىنىپ ئىچىدە ئوقۇتقۇچىنىڭ ئېغىزىدىن چىقىۋاتقان ھەسرەتلىك جۈملىلەردىن باشقا، ھېچقانداق تىۋىش يوق ئىدى. ھېكايە ئوقۇلغانسېرى باقى ھەم ئۇنىڭ ئائىلىسى پاجىئەلىك تەقدىرگە دۇچ كېلىۋاتاتتى... ئەنە، باقى ئاللەمدىن ئۆتتى. كىشىلەر ئۇنىڭ جىنازىسىنى كۆتۈرۈپ ماڭدى. بۇ كۆرۈنۈش مۇنداق تەسۋىرلەنگەنىدى: «... جىنازا ئالدىدا

باقىنىڭ يەتتە ياشلىق ئوغلى يىغلامسىراپ، بۇرنىنى تارتىپ، ئۆز گەۋدىسىنى جۇڭقۇرالماي، مۆدۈرۈپ - مۆدۈرۈپ كېتىپ باراتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن بەش ياشلىق سىڭلىسى پىلدىرلاپ، ئەگىشىپ باريدۇ. بۇ كىچىككىنە قىزنىڭ يۇمشاق چاچلىرى ئايلاپ تارغاق كۆرمەي پاخماق بولۇپ قالغان. پۇتى يالاڭغىداق، ناھايىتى ئۇچىسىدا ھەر رەڭلىك لاتىلار بىلەن يامالغان كىر، يىرتىق كۆڭلەكلا بار ئىدى. ئۇ كىچىككىنە كۆزلىرىنى كۆچ بىلەن ئېچىپ، بىر ئارقىسىغا، بىر ئالدىغا مۆلدۈرلەپ قارايدۇ. بىر يۇگۇرىدۇ، بىر توختاپ ئاكىسىنىڭ قولىنى تۇتۇۋالىدۇ. ئۇنىڭ مونچاقتەك پارقىرىغان كۆزىدىن: «ئاپام قېنى، ئەمدى دادامنى نەگە ئېلىپ بارىسىلەر، بىز قانداق قىلىمىز؟» دېگەن مەنىلەر ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. خۇددى شۇ ۋاقىتتا باقىنىڭ تۇمانلىق ۋە قاراڭغۇ ھاياتى ئېغىر كۆلەڭگە بىرلۇپ، جىنازا ئۈستىدىن ئۆتەتتى. مەن تەسىر دەريا سىغا چۆمگەن ھالدا بېشىمنى تۆۋەن سېلىپ كېتىپ باريمەن، مېنىڭمۇ بەش ياشلىق چاغدىكى تەجرىبىسىز يۈرىكىدە مۇنداق كۈنلەرنىڭ ئاچچىق دېغى قالغانىدى...» ھېكايىنىڭ ئاخىرىدىكى مۇشۇ قۇرلار ئوقۇلۇغاندا بىز ئۆزىمىزنى تۇتۇۋالالماي قالدۇق. كۆزلىرىمىزدىن ئىختىيارسىز ھالدا تاراملاپ ياش تۆكۈلدى. ئوقۇتقۇچى ماناپ قادىرنىڭمۇ ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ كەتتى ... سىنىپ ئىچىنى قانداقتۇر بىر ئېغىر روھىي ئازاب چۇلغىۋالدى.

ئۆيگە قايتقاندىن كېيىن ئاكامنىڭ ماتېرىياللىرىنى ئاختۇرۇۋىدىم، قولۇمغا «ئالىماناخ» دېگەن كىتاب چىقتى. ئۇ 1947-يىلى نەشىر قىلىنغانىكەن. كىتابقا زۇنۇن قادىرنىڭ «غۇنچەم» دراممىسىدىن بىر پەردە، «مۇئەللىمنىڭ خېتى» ناملىق ھېكايىسى بىسىلغانىكەن. بۇ ئەسەرلەرنى پۈتۈن ۋۇجۇدۇم بىلەن بېرىلىپ ئوقۇپ چىقتىم. ئوقۇغانسېرى قىزىقىپ، قايتا - قايتىلاپ ئوقۇدۇم. شۇنداق بولغاچقىمىكىن، بۇ ئەسەرلەر ماڭا يادا بولۇپ كەتتى.

ئادەم هایاتىدا هەر كۈنى دېگۈدەك چۈش كۆرىدۇ، ئەمما نۇر-غۇنلىرى ئۇنتۇلۇپ كېتىدۇ. بىز يەنە ئەدەبىي ئەسەرلەنمۇ ئۇزۇلدۇرمەي ئوقۇپ تۇرىمىز. ئۇنىڭمۇ نۇرغۇنلىرى خۇددى ئۇنتۇلۇپ كەتكەن چۈشتەك پاتلا يادىمىزدىن چىقىپ كېتىدۇ. ئەمما، زۇنۇن قادىرىنىڭ ھېكايىلىرى، دراملىرى، 40 - يىللاردىن تارتىپ ھازىرغىچە — مەرھۇم تېيىپجان ئېلىيوپ توغرۇلۇق يازغان ئەسلىمىگىچە، ئېسىمدىن چىققىنى، ئۇنتۇلۇپ كەتكىنى يوق. ئەكسىچە، مېنى داۋاملىق چوڭقۇر ئويلارغا سېلىپ كەلمەكتە.

شۇنداق قىلىپ، زۇنۇن قادىرىنىڭ بالىلىق چېغىمدىلا ئۇ-قۇغان، يادلىغان ئەسەرلىرى ئەدەبىياتقا بولغان ھەۋىسىم، ئىشتىياقىمنى قوزغىغان بولۇپ، ئۇلار دەسلەپكى ئۇستازىم بولۇپ قالغانىدى. شۇنىڭدىن كېيىنلا زۇنۇن قادىرى دېگەن ئىسىم قەلبىمدە سۆيۈملۈك بولۇپ قالدى. ئۇنى بىر كۆرۈشنى ھەر ۋاقىت ئارزۇ قىلىپ يۈردۈم. 1957 - يىلى ماي ئېيىدا بىرىنچى قېتىم-لىق يازغۇچىلار قۇرۇلتىيى ئىچىلدى. مەن ئارزۇلىغان ئادەمنى كۆرۈش، پەقەت مۇشۇ قۇرۇلتايدىلا نېسىپ بولدى.

1960 - يىلىمۇ ياكى 1961 - يىلىمىكىن، يازدا غۇلجىغا كەلدىم. بىر كۈنى ئابدۇرېشىت ئىككىمىز ئۇنى يوقلاپ كېلەيلى، دەپ ئۆيىگە باردۇق (ئۇ چاغدا زۇنۇن قادىرى ئالتە شوئار مەھەللىسىدە ئولتۇراتتى). ئۆيىگە كىرگىنىمىزدە ئۇ خۇشال بولۇپ كەتتى:

— ياخشى كەلدىڭلار، — دېدى ئۇ خۇش‌خۇيلۇق بىلەن، — راسا ئۇلپەت سېغىنىپ ئولتۇراتتىم.

ئۇ بىزنى ئۆيگە باشلاپ قويۇپ، بىر ھازاغىچە يوقاپ كەتتى، كېيىن بىر تەخسىنى كۆتۈرۈپ كىرىپ ئۇستەل ئۈستىگە قويدى. قارىساق گۆشسىز چەيزە سەي ئىكەن. ئاندىن تومپۇچ-كىدىن بىر بوتۇلكا پارچە ھاراق ئالدى ۋە جوزىدىكى قېتىپ كەتكەن يوغان ئىككى ئۆي نېنىنى قاراسلىتىپ سۇندۇردى.

— كىشىلەر ياراتمايدۇ، چەيزىنى گاڭ سىركە بىلەن قورۇسا قالتىس مەززىلىك سەي بولىدۇ. قاتتىق نان ھەرقانداق يۇمشاق ناندىن تاتلىق بولىدۇ. نېمىشقا دېسەڭ، ئۇنى غاجىلاپ، تامشىپ يەيسەن ئەمەسمۇ، ... ئۇ شۇنداق دېدى - دە، راھەتلىنىپ كۈلدى.

ئاز - ئازدىن ئىچىشىپ پاراڭغا چۈشتۇق.

— زۇنۇنكا، نېمە يېزىۋاتىسىز؟ — دېدىم قىزىقىشىمنى ئىپادىلەپ.

«غېرىب - سەنەم» نى سىناريىلەشتۈرۈپ چىقتىم، — ئۇ بىر ئاز ئويلانغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئىشقىنى ئىزھار قىلىپ ناخشا ئېيتىپلا يۈرمەي، دۇشمەنلىرىڭ بىلەن ئېلىش، دەپ غېرىبنىڭ قولىغا قىلىچ تۇتقۇزۇپ قويدۇم. ۋەقەلىكنى ئەسلىدىكىدىن مۇرەككەپلەشتۈرۈپ، قارىمۇ قارشىلىقنى ئۆتكۈرلەشتۈردۇم، — ئۇ بىر ئاز توختىۋېلىپ يەنە مۇنداق دېدى، — خەلق داستان - قىسسىلىرىنى رەتلىگەندە، ئۆز پېتىچە كۆچۈرۈپ قويماسلىق كېرەك. رېئاللىققا ھۇرمەت قىلغان ئاساستا قانات - قۇيرۇقنى بىر ئاز قىرقىپ ۋە ئۇنىڭغا زۆرۈر ئىپىزوتلانى قوشۇپ، يۇقىرى سەنئەت دەرىجىسىگە كۆتۈرۈش كېرەك. بەدىئىيلىكى يۇقىرىراق بولسا، كىشىلەرگە چوڭقۇرراق تەسىر قىلىدۇ. سەنئەتكارنىڭ ۋەزىپىسى خەلقنى تەربىيىلەش، بەدىئىي زوق بېرىش ئەمەسمۇ! — ئارقىدىن ئۇ سەدىردىن ئەينىنىڭ «خاتىرىلەر» ناملىق كىتابىنى ماختاپ سۆزلەپ كەتتى، — «ئاكام تۇگمەنگە كىرىپ كەتتى، مەن ھالۋا يېدىم.» ئۇ نېمىشقا شۇنداق دەپ يازدى؟ بۇ يەردە ئۇ ئاددىي ھالدا ئاكىسىنىڭ تۇگمەنگە كىرىپ كەتكەنلىكىنى، ئۆزىنىڭ ھالۋا يېگەنلىكىنى دەۋاتقىنى يوق. ئۇنىڭدا سەۋەب بار، مەقسەت بار، — دېدى ئۇ، ئەمما قانداق سەۋەب، نېمە مەقسەتنىڭ بارلىقىنى دېمىدى.

— سەدىردىن ئەينى، — دېدى ئۇ سەلدىن كېيىن، —

ئىجادىي ئۆمرىنى پۈتۈنلەي دېگۈدەك ئۆتمۈشنى يېزىشقا سەرپ قىلىپ ئۆتۈپ كەتتى. ئۆتمۈشنى يېزىش كېرەك. ياشلارغا ئاتا-بوۋىلىرىنىڭ ئۆتمۈشى قانداق ئۆتكەنلىكىدىن بەدىئىي خاتىرىلەر قالدۇرۇش كېرەك. سىلەر ياش، ئۆتمۈشنى كۆرمىگەن. كۆرگەن بولساڭلارمۇ ئۇنىڭ ئاچچىق ئۇچىنى بىلمەيسىلەر. بىز كۆرگەن، خېلى چوڭقۇر بىلىمىز...

ئۇ ئۆزىنىڭ بالىلىقىدىن تارتىپ، ئۇرۇمچىگە ئىلىم ئىزدەپ بارغۇچە بولغان جەريانىدىكى يەنى 1920 - يىلىدىن تارتىپ 1937 - يىلغىچە بولغان ئارىلىقتىكى سىياسىي، ئىجتىمائىي، مەدەنىي ئەھۋاللارنى بايان قىلىدىغان سەرگۈزەشتە خاراكتېرلىك بىر ئەسەر يېزىۋاتقانلىقىنى سۆزلەپ بەردى ۋە ئۇستەل تارتمىسىدىن بىر تۈرتەك قول يازمىلارنى ئېلىپ، ئۇنىڭ ئىچىدىن ئالدى بىلەن «مېنىڭ جا بېلەت سېتىپ ئۇتۇلۇپ قېلىشىم» دېگەن بىر بابنى ئوقۇدى. ئۇنىڭدا غۇلجىغا تۇنجى قېتىم ئاۋازسىز كىنو كەلگەنلىكى، ئۇنى لەڭزە بېشىدا بورا بىلەن توسۇپ ياسىغان كۇلۇبتا قويغانلىقى، كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭغا ئاجايىپ قىزىققانلىقى يېزىلغانىدى. ئەمما، ئۇنى يېرىمىغىچە ئوقۇپ توختىتىپ قويدى. ئاندىن هېلىقى قول‌يازمىلار ئىچىدىن «ياغاچ ئاستىدىكى يىگىت» دېگەن يەنە بىر بابنى ئېلىپ ئازراقلا ئوقۇپ ئۇنىمۇ توختىتىپ قويدى. بىز ئاخىرغىچە ئوقۇپ بېرىشنى شۇنچە تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالساقمۇ ئۇ قوشۇلمىدى. پەقەت «بېسىلغاندا كۆرۈڭلار» دەپ تۇرۇۋالدى.

— بۇنى 1945 - يىلى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مەزگىلىدە يازغانىدىم. گېزىتكە بەرسەم باشلىقلار كىملەردىندۇر ئېھتىيات قىلىپ باسمىغان، — دېدى ئۇ.

سۆھبىتىمىز قىزىدى. مەن ئۇنىڭدىن بەدىئىي ئەدەبىيات هەققىدە ئىككىنچى قېتىم بىۋاسىتە دەرس ئالدىم. بىز كەچ كىرىپ قاراڭغۇ چۈشكەندە قايتىپ كەلدۇق.

1960 – يىل 10 – ئاينىڭ ئاخىرى، خىزمەت بىلەن ئالـ تايغا بېرىپ قايتىشىمدا شىخۇدا بىر نەچچە كۈن تۇرۇپ قالدىم. بىر كۈنى قاتناش بېكىتىنىڭ ئالدىدا تۇرسام، ئۇرۇمچى تەرەپتىن كەلگەن بىر قارا ماشىنا بېكەت ئالدىغا كېلىپ توخـ تىدى. ماشىنىنىڭ كەينىدە ئولتۇرغان زۇنۇن قادىرنى كۆرۈپ قالدىم. ئۇنىڭ بۇ يەردە ئۇچراپ قالغىنىغا خۇشال بولۇپ، يۈگۈرۈپ ئالدىغا باردىم. ئۇ ماشىنىدىن چۈشتى، كۆرۈشتۇق. ماشىنىدىكى ئادەملەرنىڭ ھەممىسى، بولۇپمۇ ئىككى كەينىدە ئولتۇرغان زۇنۇن قادىرى توپا-چاڭغا كۆمۈلۈپ قاپتۇ. شوپۇر ماشـ ىنىدىن چاتاق چىققانلىقىنى، ئۇنى ئوڭلىغۇچە تۆت سائەت ۋاقىت كېتىدىغانلىقىنى ئېيتتى:

— نەگە ماڭدىڭىز زۇنۇنكا؟ — دېدىم مەن.

— نەگە بولاتتى، ئۆيىنى كۆچۈرۈپ كەلگىلى غۇلجىغا كېتىپ بارىمەن، — دېدى ئۇ كىيىملىرىنى قېقىشتۇرۇپ.

ئۇ چاغدا ئۇ ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات – مەنئەتچـ لەر بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئىدى.

— قاراڭا بولۇپ كەتكىنىڭىزنى، كىچىك ماشىنىدا ماڭىسـ ىڭىز بولمامدۇ؟

ئۇ كۈلۈمسىرەپ مۇرەمگە قولىنى قويدى.

— سەن بىلمەيسەن، — دېدى ئۇ، — 1937 – يىلى ئوقۇيمەن دەپ ئۇرۇمچىگە ماڭغاندا بۇ يولنى بىر ئايدا باسـ قان. ھازىر ئۇچ كۈندە بارغىلى بولىدۇ، نېمىدېگەن راھەت دېگىنە.

مەن: مۇنداقمۇ باشلىقلار بولىدىكەن – ھە، دەپ ھەيـ ران قالدىم.

ئۇ بىزدىن نېرىراقتا تۇرغان ئاق سېرىق يۈزلۈك، كۆزى كۆك ياش چوكاننى ئىگىكى بىلەن ئىما قىلىپ:

— ئاۋۇ چوكاننىڭ چىرايىغا سەپسېلىپقارىغىنا، — دېدى.

مەن ئۇلار بىلەن بىر ماشىنىدا كەلگەن چوكانغا قاريدىم-
دە، ئانچە ئويلانمايلا:
— كۆلگۈنچەك ئايالدەك قىلىدۇ، — دېدىم.
— ئۆزى كۆلۈپ تۇرغان بىلەن، — دېدى ئۇ بېشىنى
لىڭشىتىپ، — هېسسىياتىغىچە تازا ددقىقەت قىلىپ قاريساڭ،
چىرايىدا بىر ئېغىر هەسرەتنىڭ ئەكىس ئېتىپ تۇرغانلىقىنى
بايقىيالايسەن، قارا، زەن سال...
شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ نېمىشقا شۇنداق دېگەنلىكىنى
يېشىپ بەردى:
— ئۇ ئايال ئېرىدىن ئاجرىشىپ كەلدى، ئەر - ئايال
ئىككىسى ئاجايىپ ئىناق ئۆتۈشكەنكەن، بىر بالىسىمۇ بار
ئىكەن. لېكىن، ئېرى ناهايىتى يامان يۇقۇملۇق بىر ئاغرىققا
دۇچار بوپتۇ. دوختۇر، ئىككىسىنىڭ ئاجراشمىسا بولمايدىغانلى-
قىنى ئېيتىپتۇ. نېمە ئىلاج، ئىككىسى ئاجرىشىپتۇ... بىز ماشى-
نىغا چۈشۈپ ماڭىدىغان چاغدا، چىرايى تېگى - تېگىدىن
سېرىق، رەزگى، قورايدەك قۇرۇپ قالغان ئېرى ئۇنى ئۇزىتىپ
كەلدى ۋە مەيۇس ئاۋازدا: «يولدا يۈزىڭىزنى ئېرىتارسىز» دەپ
بىر لۆڭگىنى سۇندى. ئايال تاراملاپ تۆكۈلۈپ كەتتى، مەنمۇ
ئۆزۈمنى توتۇۋالالمىدىم... هەي، هەي، چىخوپ بولغان بولسا
يەنە بىر «هەسرەت» ①نى يازغان بولاتتى.
ئىككىمىز خۇددى ماتەمدار كىشىلەردەك بېشىمىزنى تۆۋەن
سېلىپ ئاشخانىغا كىردۇق، تاكى تاماق يەپ كوچىغا چىقىقۇچە
بۇ ئېغىر جۇدالىقنىڭ بېسىمى بىلەن بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمى-
مىدۇق. كېيىن شىخۇنىڭ تازا ئاۋات بازىرىغا كەلدۇق. با-
زاردا ئادەملەر كۆپ ئىدى، ئات، ئېشەك هارۋىلار، پىيادىلەر

① روسىيە يازغۇچىسى ئا. پ. چىخوپنىڭ «هەسرەت» ناملىق هېكا-
يىسى بار.

ئۇياقتىن - بۇياققا ئۆتىشەتتى. چاڭ - توزانلار ئۈزلۈكسىز كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى. تۈرلۈك ئوقەتچىلەرنىڭ ئۆز ماللىرىنى داڭلاپ ۋارقىراشلىرى قۇلاقنى ياراتتى... بىز يولنىڭ چېتىدە قايناق بازارغا قاراپ تۇردۇق.

— ئاۋۇ ئىككى ئادەمنى كۆردۈڭمۇ؟ — دېدى زۇنۇن قادىرى تۇيۇقسىز.

مەن ئۇ كۆرسەتكەن، بازارنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر ئۇياققا- بىر بۇياققا قارىشىپ تۇرغان بىرى قېرىراق، بىرى ياشراق ئىككى ئادەمنى كۆردۈم.

— ئاۋۇ قېرىراقى قەشقەردىن، — دېدى ئۇ ئىشەنچلىك ھالدا، ياشراقى كۇچادىن.

مەن بۇ ئىككىسىنى زۇنۇن قادىرى تونۇسا كېرەك، دەپ ئويلاپ:

— ئۇلار بىلەن كونا تونۇش ئوخشىمامسىز؟ — دېدىم.

— ياق، تونۇمايمەن، چىرايىغا قارىمامسەن، مانا مەن دەپ تۇرمامدۇ، — دېدى ئۇ، — يۈر، سوراپ باقايلىمۇ؟

ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلدۇق، ئىككىسى سالام قىلدى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام. قەشقەردىن قاچان چىققان؟ — دېدى زۇنۇن قادىرى قېرىراقىغا قاراپ.

— بۇلتۇر چىققان.

— ئەمدى قايتتىڭمۇ؟

— ھەئە.

— خوتۇن - بالىلىرىڭغا نېمە ئالدىڭ؟

— كۆڭلەكلىك، ئانچە - مۇنچە نەرسىلەر.

— ھە، سەن كۇچادىن قاچان چىققان، ياش خوتۇننى تاشلاپ؟ — دېدى زۇنۇن قادىرى ياشراقىغا قاراپ.

— مەنمۇ بۇلتۇر چىققان.

— خوش، خوتۇنۇڭغا نېمە ئالدىڭ؟

— ئىشلەپ ئازراق پۇل تاپقان، پۇلۇمغا تۇشاۋۇق كىيىم-كېچەك ئالدىم.

— ياش خوتۇننى تاشلاپ چىقىمغۇلۇق، بۇ ياقتىكى ئېتىكى كەك، بۇدو چىقساك خوتۇنۇڭنى ئالغاچ چىق، سىگىپ كېتىسەن.

مەن بۇ پېشقەدەم يازغۇچىنىڭ ئىجتىمائىي تۇردۇشنى، ئادەملەرنى كۆزىتىش ئىقتىدارىغا ھەيران قالدىم. تۇرمۇشنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزەتكەندىلا، ھايات تەجرىبىسىگە باي بولغاندىلا «ماغدۇر كەتكەندە»، «چېنىقىش»، «غۇنچەم»گە ئوخشاش ئۆلمەس ئەسەرلەرنى يارىتالىغلى بولىدۇ. زۇنۇن قادىرى تۇرمۇش ئۆگىنىشنى، تۇرمۇشقا چوڭقۇرچۆكۈشنى بىلىدىغان ۋە ئۇنىڭدىن پارلاق مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشكەن ھەقىقىي يازغۇچى ئىدى.

شۇ قېتىملىق دىدارلىشىشتىن كېيىن ئۇنى ئۇزاق مەزگىلگىچە كۆرەلمىدىم. ئاقسۇغا چۈشۈرۈلۈپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىنلا كۆردۇم.

بىر كۈنى قېيۇم تۇردى ئىككىمىز تېيىپجان ئېلىيېۋنى يوقلاپ ئۆيىگە كىرگەنىدۇق، بىر ئازدىن كېيىن زۇنۇن قادىرىمۇ كىرىپ كەلدى. مەن ئۇنىڭ رەڭگىرويىغا قاراپلا قاپتىمەن، مەن كۆرگەن چاغلاردىكى يۇپيۇملاق، تولۇق ئاق يۈزلۈك، گەۋدىلىك، جۇشقۇن زۇنۇن قادىرى چاچلىرى پۈتۈنلەي ئاقىرىپ كەتكەن، ئادەمنىڭ ئىچى سىيرىلغۇدەك جۇدىگەن، يۈزىگە نۇرغۇن قۇرۇقلار چۈشكەن، ۋىجىك ئادەمگە ئايلىنىپ قاپتۇ. بېشىغا پۈرلىشىپ كەتكەن سىرىق شاپاق شەپكە كىيىۋاپتۇ.

— ئابدۇراخماننى تونۇدۇڭمۇ؟ غۇلجىدىن كەلدى، — دېدى تېيىپجان ئېلىيېۋ مېنى تونۇشتۇرۇپ.

— نېمىشقا تونۇمايمەن، تۇرسۇننىڭ ئىنىسى تۇرسا بۇ، بىز كېزنا تونۇش، — دېدى ئۇ، ئاندىن ئۈستەل ئۈستىدىكى رومكىلارغا قاراپ، — ماڭا ھاراق تۇياي دېمەيسەنغۇ، — دېدى.

— نەچچە رومكا ئىچسەن؟
— ئىككىنى ئىچسەم بولدى.
— ئۆيدە سۇيۇقئاش ئېتىۋاتىدۇ، — دېدى تېيىپجان ئېلىيېۋ كۈلۈمسىرەپ، — بىر ئاپقۇرنى تۇگىتىپ ئىچىۋەتسەڭ ئىككىنى ئەمەس، ئۈچ رومكا قۇيۇپ بېرەي.
— بولدى، قۇيە، سۇيۇقئېشىڭدىن ئىككى ئاپقۇر ئىچىۋېتىمەن.
زۇنۇن قادىرى ئۈچ رومكا هاراق ئىچكەندىن كېيىن:
— بۇدۇ بىرنى قۇيمىساڭ، ئېشىڭنى ئىچمەيمەن، — دەپ تۇرۇۋالدى. تېيىپجان ئېلىيېۋ:
— مۇنداق ۋەدىسىدە تۇرمايدىغان تۇۋك - دە بۇ، — دېدى - دە، تۆتىنچى رومكىنى قۇيۇپ بەردى. ئۇ سۇيۇقئاشتىن بىر ئاپقۇر ئىچىۋەتكەندىن كېيىن قېيۇمنىڭ مۇرىسىگە قولىنى قويدى.
— سەن قارلىغاچ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا بىرىنچى بولۇپ رومانچىلىقنى ئېلىپ كىرگەن قارلىغاچسەن.
شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ سوۋېت ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا رومانچىلىقنىڭ خېلى بۇرۇنلا باشلانغانلىقىنى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ئەمدىلا باشلىنىۋاتقانلىقىنى زوق بىلەن سۆزلىدى.
يەنە بىر قېتىم ئۇرۇمچىگە بارغاندا، ئۇنى بىۋقلاپ ئۆيىگە بارغانىدىم. ئورۇندۇقتا ئەمدىلا ئولتۇرۇشۇمغا:
— تېيىپنىڭ ئۈستىدىن يېزىلغان هېلىقى دازىباۋنى ئوقۇدۇڭمۇ؟ — دېدى.
ئۇنىڭ چىرايىدىن بىر خىل ئېچىنىش ۋە غەزەپ ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. مەن دەرهال «كىتابلارغا باها» ژۇرنىلىغا بېسىلغان «شېئىرىيەتتىكى هەييارلىق» نامىلىق ماقالىنى دەۋاتىسا كېرەك، دەپ ئويلىدىم - دە:
— هەئە، ئوقۇدۇم، — دېدىم.

— تىيىپنىڭمۇ بەزى سەۋەنلىكلىرى بار، ئەمما ئۇ ماقالە ئەمەس. مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا چىققان دازىباۋلاردىنمۇ يامان-راق دازىباۋ. تىيىپنى ھىمايە قىلىڭلار. ئۇ مۇشتەك بالا چېغىدىن تارتىپ شېئىرىيەتكە بېرىلگەن، بېشىغا ھەرقانداق بالا-قازا كەلسىمۇ، شېئىر يازغىنىغا شۇنچە تاياق يېسىمۇ، ئۇنىڭدىن ۋاز كەچمىگەن. ھەقىقىي شائىرلا مۇشۇنداق بولىدۇ، تىيىپ ھەقىقىي تالانتلىق شائىر، ئەدىب، تىل ئۇستىسى، ئۇنى ھىمايە قىلىڭلار... تېخى ئۇنىڭ شائىرلىقىنىمۇ ئېتىراپ قىلماپتۇ، — دېدى.

زۇنۇن قادىرى يەنە بىر قېتىم قەيەردىدۇر بىر يەردە ئۇچراپ قېلىپ:

— زوردۇننىڭ «قۇشنىلار» ھېكايىسىنى ئوقۇدۇڭمۇ؟ — دەپ سوريدى مەندىن.

— ھەئە، ئوقۇدۇم.

— ھە، ئۇ يازغۇچى بوپ بۇپتۇ.

مەن ئۇنىڭ سالامەتلىكىنىڭ ناچارلىقىغا، بىر كۆزىنىڭ كۆرمەس، ئىككىنچى كۆزىنىڭ خىرەلىشىپ قالغىنىغا قارىماي، يەنە شۇنچە كۆپ ئەسەرلەرنى ئوقۇشقا ئۈلگۈرگەنلىكى ۋە ئۇلارغا ئۆز باھاسىنى بېرىپ كېلىۋاتقانلىقىغا ھەيران قالدىم. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ ھەقىقىي يازغۇچى ئىدى. ھەقىقىي يازغۇچىلاردىلا مۇشۇنداق روھ بولىدۇ. ئۇ ئىجادىيەت سۆھبەت يىغىنلىرىدا رېئاللىققا سادىق بولۇش، رېئاللىقنى ھۇرمەت قىلىشنى تەكىتلەپ كۆپ سۆزلەيتتى.

1985 - يىلى زۇنۇن قادىرى بىلەن خوتەندە ئېچىلغان ئەدەبىي ئىجادىيەت سۆھبەت يىغىنىدا بىللە بولۇپ قالدىم. خەلق سۆيگەن، خەلققە ياققان يازغۇچىنى خەلقنىڭ قانچىلىك قەدىرلەيدىغانلىقىنى، ھۇرمەتلەپ، بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرىدىغانلىقىنى شۇ يەردە تېخىمۇ چۈشەنگۈر ھېس قىلدىم. بىز سۆھبەت يىغىنىغا قاتناشقۇچىلار ئارىسىدا زۇنۇن قادىرنىڭ بولغانلىقى

بىلەن ئىپتىخارلانساق، يەرلىك ئاممىا زۇنۇن قادىرىنىڭ خوتەنگە كەلگەنلىكى بىلەن پەخىرلەندى. بۇ ھالەت ئىلچىدا، لوپتا، قاراقاشتا، چىرا، كىرىيىلەردە ئالاھىدە ئىپادىلەندى. كەڭ ئاممىا، ئىشچىلار، دېھقانلار، ئەدەبىيات ـ سەنئەت خادىملىرى، ئارتىسلاردىن تارتىپ، خوتەننىڭ شۇ چاغدىكى ۋالىيسى نۇرمەھەممەت خۇدابەردى ۋە ھەربىر ناھىيىنىڭ ھاكىملىرىنچە ئۇنى ئالاھىدە ھۆرمەت قىلدى. ئۇ ماشىنىغا چىقسا ـ چۈشسە قولتۇقىدىن يۆلەيتتى، تەبىئىي ھالدا كۆيۈمچانلىقىنى ئىپادىلەيتتى. قەيەرگە بارمايلى، بىزنى قارشى ئالغان كىشىلەرنىڭ كۆزلىرىنىڭ زۇنۇن قادىردا ھۆرمەت ۋە مېھرىبانلىق بىلەن تىكىلگەنلىكىنى بايقىغانىدىم.

قاراقاشقا بارغىنىمىزدا بىزنى قارشى ئېلىش يۈزىسىدىن كەچكى كۆڭۈل ئېچىش، شېئىر ئوقۇش، ئويۇن كۆرسىتىش پائالىيىتى ئۆتكۈزۈلدى. ھازىرقىدەك ئېسىمدە تۇرۇپتۇ. قاراقاش ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ياش ئارتىسى:

ـ مەن ھازىر ئاتاقلىق دراماتورگىمىز زۇنۇن قادىرىنىڭ «غۇنچەم» دراماسىدىن، غۇنچەمنىڭ «ئالمىلار پىشاي دەپتۇ» دېگەن ناخشىسىنى ئېيتىپ بېرىمەن، ـ دېدى ـ دە، ناخشىسىنى باشلىدى:

ئالمىلار پىشاي دەپتۇ،
شاخ ـ شاخىدا مەي بولۇپ.
.....

ئۇ ناخشا ئېيتقاچ ئۈستەل ئۈستىدىكى ئالمىدىن بىرنى ئېلىپ زۇنۇن قادىرغا تۇتتى. زۇنۇن قادىرى ئورنىدىن تۇرۇپ «ھەشقاللا» دەپ ئىككى قوللاپ ئالدى ـ دە، ھايىاجىنىنى باسالماي يىغلىۋەتتى. بىز بۇ ھۆرمەتنى گۈلدۈراس چاۋاكلار

بىلەن ئالقىشلىدۇق ۋە كۆز ياشلىرىمىزنى تۆختىتىۋالالماي قالدۇق ...

ئارتىس ناخشىسىنى پۈتۈنلەي ئىلى شېۋىسىدە ئىنتايىن يېقىملىق ئېيتتى. ئويۇندىن كېيىن مەھەممەتجان راشىدىن ئىككىمىز ئۇ قىزغا تەسىراتىمىزنى ئىزھار قىلدۇق:

— ناھايىتى ياخشى ئېيتتىڭىز، ئاپتىورنىمۇ، بىزنىمۇ تەسىرلەندۈرۈۋەتتىڭىز، رەھمەت سىزگە.

— بىز بۇ يەردە «غۇنچەم» دراممىسىنى كۆپ قېتىم ئويناتتۇق، مەن غۇنچەنىڭ رولىنى ئالغان. زۇنۇن قادىرى ئاكىنى بىر كۆرۈشنى شۇنچىلىك ئارزۇ قىلاتتىم. بۇگۈن ئارزۇلىغان ئادەمنى كۆرۈپ تۇرۇپ ئېيتقانلىقىم ئۈچۈن ئۆزۈممۇ ھېسسىياتىمنى باسالماي قالدىم. ناخشا ئېيتىپ تۇرۇپ ئاپتىورغا ئالما سۇنۇش، بۇرۇن ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىش ئەمەس،— دېدى ئۇ.

خەلق سۆيگەن يازغۇچى ئۈچۈن بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق مۇكاپات بارمۇ!؟

«غۇنچەم» دراممىسىنى ئوينىمىغان بىپايان تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ بىر چېتىدىكى قاراقاش ناھىيىسىمۇ قالمىغانىكەن. ئۆز ۋاقىتلىرىدا ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمەكلىرى قۇرۇلمىغان مەزگىللەردە «غۇنچەم» يېزىلاردا، مەھەللىلەردە، مەكتەپلەردىكى سەنئەت كۇرۇژوكلىرىدا ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ھەۋەسكارلىرى تەرىپىدىن ئۇزۇلمەي ئوينىلىپ كەلگەنىدى. بىر-ئىككى قېتىم ئوينىلىپ قايتا سەھنىگە چىقالمايدىغان دراملار-مۇ بارغۇ. «غۇنچەم» دراممىسى 1942 - يىلى يېزىلغان. ھازىرغىچە سەھنىدىن چۈشكىنى يوق. شىنجاڭدا ئۇنى ئوينىمىغان جايلار ئىنتايىن ئاز دېسەك ھەرگىزمۇ ئاشۇرۇۋەتكەن بولمايمىز، ھەتتا ئۇ چەت ئەللەردىمۇ كۆپ قېتىم ئوينالغان. بىر سوروندا مەرھۇم شائىر تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ: «زۇنۇنكام بىر دراممىسى،

ئىككى ھېكايىسى بىلەن كەلگۈسى ئەۋلادلىرىمىز تەرىپىدىن ئۇلۇغ سەنئەتكار، كلاسسىك سەنئەتكار، دەپ ئاتىلىشى مۇمكىن. بىز ھازىر يېتەرلىك باھا بېرەلمەيۋاتىمىز» دېگىنى ھەرگىز تاسادىپىي ئېيتىلغان ئەمەس.

خوتەننىڭ لاسكۇي دېگەن يېرىدە تۇرۇۋاتقان چېغىمىز ئىدى. بىر كۈنى ئۇ مەندىن:

— ئەمدى نېمە يازاي دەۋاتىسەن؟ — دەپ سورىدى.

— تارىخىي تېمىدا رومان يېزىشنى ئويلىشىۋاتىمەن، يىغقان ماتېرىياللىرىممۇ خېلى بار، — دېدىم ۋە نېمىنى، قايسى دەۋرنى يازماقچى بولغانلىقىمنى سۆزلەپ بەردىم.

— ياخشى تېمىنى تۇتۇپسەن. بۇ توغرۇلۇق ئۆز ۋاقتىدا مېنىڭمۇ يىغقان ماتېرىياللىرىم بار ئىدى. يوقىتىپ قويدۇم. ئېسىمدە قالغانلىرى بار، ساڭا بېرەي، — دېدى ئۇ، — ئالدىرىماي ياز، ماتېرىيالنى كۆپ يىغ، تارىخىي تېما كۆپ ماتېرىيال بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ، ماتېرىيالغا قانچە باى بولساڭ، شۇنچە ئەركىن، بەھۇزۇر يازالايسەن. بەزىلەر ئازراقلا ماتېرىيال ئۇچراپ قالسا رومان يېزىشنى ئويلايدۇ. بۇ ئوسال ئادەت، ئۇنداق ئادەمدىن ياخشى يازغۇچى چىقمايدۇ. مۇختەر ئەۋەزۇپ ئاباينى يازماقچى بولۇپ، ئون تومغا سىغقۇدەك ماتېرىيال يىغقان، ئۇلۇغ سەنئەتكار ئۇنىڭدىن پەقەت تۆت تومۇلۇق كىتاب يازغان.

زۇنۇن قادىرى ئىلىم - پەن ئەھلىلىرىنى، ئىقتىدارلىق كىشىلەرنى ھۈرمەت قىلاتتى، ھىمايە قىلاتتى. ئۇلارنىڭ نەتىجىلىرىدىن مەمنۇن بولاتتى ھەم توغرا باھا بېرەتتى.

1986 - يىلى غۇلجىدا شىنجاڭ بويىچە ئىسلاھات تېمىسىدىكى ئەسەرلەر مۇھاكىمە يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. بۇ يىغىندا زۇنۇن قادىرى بىلەن يەنە بىللە بولۇپ قالدىم. بىر كۈنى ئوبزورچى ئابدۇۋەلى كېرىم زۇنۇنكام باشلىق بىر نەچچىمىزنى ئۆيىگە چاقىردى. ئارىلىقتا تەنەپپۇس قىلىپ ھويلىغا چىققانىدۇق،

ئۇ مۇئاۋىن تەتقىقاتچى ئابدۇشۇكۈر تۇردىنىڭ بىلىكىدىن تۇتۇپ، مەمنۇنلۇق بىلەن:

— خېلى چوڭ ئىشلارنى قىلىۋاتىسەن جۇمۇ سەن، يارايسەن... سەن بىر مېۋىلىك دەرەخ. ئەمما، مېۋىلىك دەرەخكە تاش ئاتىدىغانلار كۆپ بولىدۇ، قورقما، ئۇنى تىرەك قويۇپ يۆلىۋالىدىغانلارمۇ كۆپ بولىدۇ، — دېدى. ئۇنىڭ قويۇق قورۇق كىرىپ كەتكەن چىرايىدىن مەمنۇنلۇق، مېھرىبانلىق ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

زۇنۇن قادىرىنىڭ «خاتىرىلەر» ناملىق ئەسلىمىسى نەشىر قىلىنغاندا، يېنىپ - يېنىپ ئوقۇدۇم. ئۇ ئادەتتىكى تۇرمۇش ئەسلەنگەن ئەسلىمە بولسىمۇ،ئۇنىڭدا يازغۇچىنىڭ ئۆزىگە خاس بىر خىل ئۇسلۇبى — تۇرمۇشتىكى ئۇششاق - چۈششەك ۋەقەلەر ئارقىلىق زور ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى يورۇتۇپ بېرىش ئالاھىدىلىكى ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. «ئەگەر ئاپتورنىڭ بۇرۇنقى ساغلام، جۇشقۇن ھالىتى ھازىر بولغان بولسا، — دەپ ئويلىدىم ئېچىنىش بىلەن،—مۇشۇ ئەسلىمىلەرنىڭ ھەر بىرىنى بىردىن ناھايىتى گۈزەل پوۋېست، ھېكايە قىلىپ يازغان بولار ئىدى.» ئۇنىڭ ئىچىدىكى «ياغاچ ئاستىدىكى يىگىت» ئەسلىمىسى ماڭا قاتتىق تەسىر قىلدى. ھاياجانلاندىم، چوڭقۇر ئويلارغا چۆكتۈم. خىيالىم 20 - يىللارغا ۋە ئاشۇ يىللاردا مۇراد - مەقسىتىگە يېتەلمىگەن ساپ مۇھەببەت ئىگىلىرى — چوغلۇق ھەم ئىبدىمىنلارغا كەتتى. ئۇلارغا قاتتىق ئېچىندىم - دە، شۇ ئەسلىمىنى ئاساس قىلىپ بىر پوۋېست يازغۇم كەلدى. ۋەقە يۈز بەرگەن جاي سۇلتانئۇۋەيىس مازار يېزىسىغا چىقتىم. ئەينى ۋەقەگە مۇناسىۋەتلىك ئەھۋاللارنى سۈرۈشتۈردۈم، چوغلۇق بىلەن ئىبدىمىن ياشىغان يەرلەرنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. شۇنىڭ بىلەن زۇنۇن قادىرىنىڭ ئاشۇ ئەسلىمىسى «ياغاچ ئاستىدىكى يىگىت» ئاتا قىلغان ئىلھامدىن «چوغلۇق - تۇغلۇق» پوۋېستىم دۇنياغا كەلدى.

1989 - يىل 5 - ئايدا ئۇرۇمچىگە بارغانىدىم. ئۇنىڭ ئاغرىپ يېتىپ قالغانلىقىنى ئاڭلاپ دوختۇرخانىغا باردىم. مەن ئۇنىڭغا «چوغلۇق - تۇغلۇق» پوۋېستىنى ئوقۇپ بەرمەكچى، پىكىر ئالماقچىدىم. ئەپسۇسكى ئاغرىقى ئېغىر بولۇپ، سۆزلىيەلمەس، كىشىنى بىردە تونۇپ، بىردە تونۇيالماس بولۇپ قالغانىكەن. ئۇنىڭغا قاراۋاتقان ئوغلى ئۈمىد مېنىڭ يوقلاپ كەلگىنىمنى ئۇنلۇكىرەك ئاۋازدا ئېيتىۋىدى، ئۇنىڭ كۆز چاناقلىرى ياشقا تولدى ۋە تاراملاپ، مەڭزىنى بويلاپ ئاقتى. مەنمۇ ئۆزۈمنى توتۇۋالالمىدىم... شۇنداق قىلىپ، پوۋېستىنى ئوقۇپ بېرەلمىدىم، ئەگەر ئاڭلىغان بولسا خۇشال بولار ئىدى، دېگەن ئوي بىلەن مەيۇسلىنىپ يانىدىم.

كىمدۇر بىرى: «بۇ دۇنيا ئارمانلىق دۇنيا» دېگەنىكەن. ھەقىقەتەن راست گەپ ئىكەن. ئۇنىڭ ئەسلىمىسىنىڭ ئىلھامى بىلەن يېزىلغان پوۋېستىمغا ۋە يېزىۋاتقان رومانىمغا (ئۇ كەڭ قورساقلىق بىلەن ماڭا خېلى كۆپ ماتېرىياللارنى بەرگەنىدى) پىكىر - مەسلىھەت ئالماقچىدىم. نېمە ئىلاج. بۇ ئىش يۈرىكىمدە بىر ئارمان بولۇپ قالدى. ئۇ بىزدىن ئايرىلدى. ئەمما، تۈپلىنىپ كىتاب بولۇپ نەشىر قىلىنغان ئەسەرلىرى، دەرسلىك لەرگە كىرگۈزۈلگەن ھېكايە - مەسەللىرى، سەھنىلەردە تېخى ئۇزۇلمەي ئوينىلىدىغان دراملىرى بىلەن ئەۋلادتىن ئەۋلادقىچە، مەڭگۈ - مەڭگۈگە ياشايدۇ.

ئاتاقلىق ئەدەب، مېھرىبان ئۇستاز

(زۇنۇن قادىرى خاتىرىسىگە)

مەمتىمىن ھوشۇر

ئويلىسام، 1989 - يىل ئەدەبىيات سېپىمىز ئۈچۈن ئانچە كۆڭۈللۈك يىل بولماپتۇ. يىل بېشىدىلا ئاتاقلىق شائىرىمىز تېيىپجان ئېلىيېۋ ئارىمىزدىن كەتتى، تېيىپجان ئېلىيېۋ ئۈچۈن باغلىغان ئاقلىرىمىز تېخى يېشىلمەي تۇرۇپلا يەنە بىر تېيىپجان — تالانتلىق يازغۇچى، ھارماس تارىخچىمىز تېيىپجان ھادى ئالەمدىن ئۆتتى؛ بۇ جۇدالىقلار تېخى ئۇنتۇلماي تۇرۇپ، ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ پېشۋاسى زۇنۇن قادىرىنىڭ ماتەم خەۋىرى يېتىپ كەلدى. ئادەملەر بۇ شۇۇم خەۋەرنى ئېغىزىدىن چىقارغۇسى يوقتەك بىر - بىرىگە ئاستا پىچىرلىشاتتى. شۇ مىنۇتتا تومۇرلىرىمدىكى ئىسسىق قان ئېقىشتىن توختاپ قالغاندەك بولدى. كۆز ئالدىمدا كەچكۈزنىڭ سىم - سىم يامغۇرى سارغايغان ياپراقلار ئۈستىدە تۆكۈلمەكتە ئىدى. قوغۇشۇندەك ئېغىر بۇلۇتلار ھاۋانى ئەمەس، كىشىلەرنىڭ يۈرىكىنى بېسىپ تۇرغاندەك قىلاتتى. نېمىدېگەن زور يوقىتىش! بىر يىل ئىچىدىلا بۇ ئۈچ چوڭ دەرەخ يىقىلىۋىدى، ئەدەبىيات باغچىمىز چۆلدەرەپ قالغاندەكلا بىلىنىپ قالدى.

1981 - يىلى 30 يىللىق مۇنەۋۋەر ئەدەبىي ئەسەرلەرنى مۇكاپاتلاش يىغىنىغا قاتناشىش ئۈچۈن ئۇرۇمچىگە بارغىنىم ئېسىمدىن چىقمايدۇ. بىر توپ قەلەمكەشلەر يىغىنغا تىزىلىشىش

ئۈچۈن بىرىپ «تاردىم» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمىگە يىغىلىپ قالغانىدۇق. بىر چاغدا «زۇنۇنكام كەلدى!» دەپ ھەممە ئورنىدىن تۇرۇشۇپ كەتتى، قارىسام، بېشىغا ئاددىي سىرىق شەپكە، ئۈستىگە تۆت يانچۇقلۇق كۆك چاپان كىيگەن، كۆزەينەك تاقىغان بىر كىشى ئىشىكتىن كىرىۋېتىپتۇ. ھەممەيلەن ئالدىغا بىرىپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشتۇق. بۇ مېنىڭ زۇنۇنكامنى تۇنجى قېتىم كۆرۈشۈم ئىدى. بالىلىق ۋاقتىمىزدىن باشلاپ ئۇنىڭ كىتابلىرىنى ئوقۇغان، تالاي قېتىم ئەسەرلىرىنى ۋاراقلاپ، يېزىش ئۈچۈن ئۆزىمىزگە ئۆرنەكلەرنى ئاختۇرغان بولساقمۇ، بىز دېمەتلىكلەر قاتارغا قېتىلىپ، ئۇنى ئىزدىگۈدەك بولغان ۋاقتىمىز بۇ ئادەم يىراق تارىم بويىدىكى بىر يېزىغا «ئىدىيە ئۆزگەرتىش» كە ھەيدەلگەنىدى. شۇ تاپتا ئالدىمدا غۇلجا كوچىلىرىدا بىزگە ھەر كۈنى ئۇچراپ تۇرىدىغان ئاددىي شەھەر پۇقرالىرىدىن ھېچقانداق پەرقلەنمەيدىغان بىر مويسىپىت ئولتۇراتتى. ئۇ ئىلگىرى مەن خىيالىمدا تەسەۋۋۇر قىلغان زۇنۇن قادىرغا ھەم ئوخشايتتى، ھەم ئوخشىمايتتى. ئۇنىڭ گەپلىرى تولىمۇ ئاددىي، يۇمۇرلۇق ئىدى.

— مۇشۇ ھەممىگىلارلا يازىدىغانلارما؟ دېگەنبىلەن خېلىلا جىق ئادەم بولۇپ قاپسىلەر جۇمۇ! — دەپ كۈلدى ئۇ.

راست، 30 - يىللاردا مۇشۇ زۇنۇن قادىرى قاتارلىق كىشىلەر يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىنى باشلىغاندا، بۇ سەپتە بارماق بىلەن سانىغۇدەك بىر نەچچىلا ئادەم بار ئىدى. زۇنۇن قادىرى 24 ياشلىرىدىن باشلاپ قولىغا قەلەم ئالغان. 40 يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە ئۇ «رودۇپاي»، «ئالتۇننىڭ تەسىرىدە»، «كۈچۈككە ھۇجۇم»، «ئىككى بارمىقىم بىلەن»، «پەرمان»، «ماغدۇر كەتكەندە»، «چېنىقىش» قاتارلىق 20 نەچچە ھېكايە، 30 غا يېقىن شېئىر، مەسەل، ئون پارچىدەك ئەدەبىي ماقالە ۋە دراملارنى يازدى. ئۆزبېك، تاتار يازغۇچىلىرىنىڭ ۋە شىنجاڭ

قازاق ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بولغان تاڭجارىقنىڭ بىر قىسىم ئەسەرلىرىنى تەرجىمە قىلىپ تونۇشتۇردى. نۇرغۇن ماقال ـ تەمسىل، چۆچەك، خەلق قوشاقلىرىنى توپلاپ ئېلان قىلدى. بۇ ئادەمنىڭ ئۇلۇغلۇقى شۇ يەردىكى: ئۇ بىرىنچى بولۇپ ئۇيغۇر هازىرقى زامان پروزىچىلىقى ئۈچۈن يول ئاچتى، هازىرقى زامان ئۇيغۇر هېكايىچىلىقىنىڭ مۇكەممەل ئۇلگىسىنى ياراتتى. ئۇلگە ياراتماق، ئۇلگىگە قاراپ يازماققا قارىغاندا تەس، ئەلۋەتتە.

ئەپسۇسكى، 60 ـ يىللارنىڭ بېشىدىلا ئۇ خاتا سىياسەتنىڭ ئېغىر زەربىسىگە ئۇچرىدى. شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇ سەپكە قايتىپ كەلگۈچە ئارىلىقتا توپتوغرا 20 يىل ئۆتۈپ كەتتى. بىر ئادەمنىڭ ئۆمرىدە مۇشۇنداق 20 يىلدىن زادى قانچىسى بولىدۇ؟ بولۇپمۇ ئوتتۇرا ياشقا بېرىپ قالغان بىر يازغۇچى ئۈچۈن بۇ 20 يىل تولىمۇ قىممەتلىك ۋاقىت ئىدى. زۇنۇن قادىرنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئۈچۈن تۈزگەن يېڭى پىلانلىرىنى مۇشۇ كۈلپەتلىك يىللار بەربات قىلىۋەتتى، رومان يېزىش ئۈچۈن يىغقان ماتېرىياللىرى چېچىلىپ تۈگىدى. ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئەلەملەر دەستىدىن ئەمدى ئۇ هارغان، ئېزىلگەن بىر بوۋايغا ئايلىنىپ قالغانىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇ ئالجىشتىن، هاياتتىن بىزار بولۇشتىن يىراق ئىدى، يەنە ئۇنىڭ پۈتۈن سىياقىدىن ئۈمىد ۋارلىق، پەزىلەت ئىگىسىگە خاس سالاپەت، سالماقلىق ۋە كېلىشىملىك چىقىپ تۇراتتى.

1985 ـ يىل 8 ـ ئايدا، «تارىم» ژۇرنىلى بىلەن «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈملىرى خوتەندە «ئەدەبىي ئىجادىيەت مۇھاكىمە يىغىنى» چاقىردى. يىغىن ئەھلى ئىچىدە زۇنۇن قادىرى، ئەلقەم ئەختەم، ئىمىن تۇرسۇن، تۇرغۇن ئالماس، تۇردى سامساق قاتارلىق پېشقەدەملەر بولغاچقىمىكىن، بۇ يىغىننىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى داغ

دۇغدىسى خېلى زور بولدى. مەن مۇشۇ يەردە زۇنۇنكام بىلەن ئوبدانراق تونۇشۇش پۇرسىتىگە ئىگە بولدۇم.

شۇ قېتىم بىز خوتەننىڭ نىيە بىلەن گۇما ناھىيىسىدىن باشقا ھەممە ناھىيىلىرىنى ئارىلىدۇق، قەيەرگە بارمايلى بىزنى دېھقانلار، كاسىپلار، شۇ يەرلىك زىيالىيلار ئورىۋالاتتى. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئارىمىزدىكى داڭلىق يازغۇچىلارنىڭ ئەسىرىنى ئوقۇغان، نامىنى ئاڭلىغان بولسىمۇ، ئۆزىنى كۆرمىگەنىدى. ئۇلار «زۇنۇن قادىرى دېگەن ئاشۇ كىشىكەن» دەپ بىر - بىرىنى نوقۇپ شەرەت قىلىشاتتى. خوتەن خەلقى نامراد بولسىمۇ، بىز ئۈچۈن مول داستىخان سالدى. ئۇلارنىڭ ھالال ئەمگىكى بىلەن ئۆز ئەترابىدا ياراتقان گۈزەل مۇھىتى — سالا ئېتىزلار، چۆللۈك لەرنى توسۇپ تۇرغان ئىھاتە ئورمانلار، كۆز يەتكۈسىز مېۋىلىك باغلار، بىر - بىرىگە تورىدەك توتۇشۇپ كەتكەن راۋان يوللار بىزدە چوڭقۇر تەسىرات قالدۇردى. ئېتەكلىرىدە شېغىل توشۇپ يول ياساۋاتقان دېھقانلارنى قەدەمدە بىر ئۇچراتاتتۇق.

— بۇ خوتەنلىكلەر ئاجايىپ خەلق، — دەيتتى زۇنۇنكام، — تەرسا، ئىشچان، ئاق كۆڭۈل. قارا، ئاۋۇ ئەسكى كىيىملەر بىلەن ئىشلەۋاتقان ئايالىرىنىڭ گۈزەللىكىنى...

يىغىن قاتناشقۇچىلىرى خوتەننىڭ لاسكۇي يېزىسىدا ئون نەچچە كۈن تۇرۇپ مۇھاكىمە يىغىنىنى داۋاملاشتۇردۇق. بىز چۈشكەن يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ ئارقىسى چوڭ باغ ئىكەن. ساھىبخانلار مېھمانلارنى خالىغان چاغدا كىرىپ مېۋە يېيىۋەن دەپ باغنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ قويىدى. تەكلىماكاندىن ئۇرغان شامال قۇم چاڭلىرىنى ئۇچۇرتۇپ كېلىپ تۇرغاچقىمىكىن، بۇ يەرنىڭ دەل - دەرەخلىرىنىڭ يېپۇرماقلىرىنى دائىم بىر قەۋەت چاڭ بېسىپ تۇرىدىكەن. بىر نەچچە تال مېۋىنى ئۈزگۈچە ئاۋايلىمىسىڭىز تېپا - چاڭغا كۆمۈلۈپلا قالىدىكەن. زۇنۇنكام مېۋىگە ناھايىتىمۇ ئامراقكەن، ھەر كۈنى سەھەر تۇرۇپ،

ئېرىنىمەي باغقا كىرىپ مېۋە ئۈزۈپ چىقاتتى. بەزىدە ئۇمۇ چاڭغا كۆمۈلۈپ، تۈگمەندىن چىققان ئادەمگىلا ئوخشاپ قالاتتى. كېيىن يىغىن باشقۇرغۇچىلارنىڭ بىرى ئۇنى باغقا قارايدىغان دېھقانغا تونۇشتۇرۇپ قويدى. ھېلىقى دېھقان تاكى بىز قايتقۇچە، ھەر كۈنى ئەتىگەندە زۇنۇنكامغا بىر ياغلىق ئامۇت، شاپتۇل تېرىپ ئەكىرىپ بېرەتتى. زۇنۇنكام بۇ مېۋىلەرنى پاكىز سۈرتۈپ ئىشتىھا بىلەن يەپ تۈگىتەتتى. قارىغان كىشىگە ئۇ قۇرۇق تەكەللۈپتىن، ساختا جازىلاردىن خالىي، چىن ئادەمنىڭ تەسىراتىنى بېرەتتى.

قاراقاش ناھىيىسىدىكى بىر ئىش ئەسلەپ ئۆتۈشكە ئەرزىدۇ. بىز قاراقاش ناھىيىسىگە يېتىپ كەلگەن كۈنى كەچلىكى ناھىيىلىك سەنئەت ئۆيىدىكى ئويۇن قويۇپ بەردى. بىر ناخشىچى قىز زۇنۇنكامنىڭ «غۇنچەم» دراممىسىدىكى ناخشىلارنى ئورۇندىغاندا، ناخشا ئېيتىپ كېتىپ بېرىپ، ۋەكىللەرنىڭ ئالدىدىكى جوزىلارنىڭ بىرىدىن قىزارغان بىر تال ئالمىنى ئالدى - دە، ناخشا ئاخىرلاشقاندا زۇنۇنكامنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئېگىلىپ تۇرۇپ ئالمىنى سۇندى. پۈتۈن زالدىكىلەر گۈلدۈراس ئالقىش ياڭراتتى. زۇنۇنكام ئالمىنى رەھمەت ئېيتىپ قولىغا ئالغاندا، كۆزلىرىدە ئىختىيارسىز ياش ئەگىدى.

كىنو، تېلېۋىزور دېگەندەك نەرسىلەر ئومۇملاشمىغان ئىلگىرىكى دەۋرلەردە تىياتىر سەھنىسى مەدەنىيەت تارقىتىدىغان بىردىنبىر مەركەز بولغانىدى. ئەينى يىللاردىكى ئاۋام خەلق مەدەنىيەتكە بولغان تەشنالىقىنى سەھنە ئويۇنلىرىنى كۆرۈش قىزغىنلىقى بىلەن ئىپادىلەيتتى. 1940 - يىللارنىڭ ئالدى - كەينىدە قەلەم تەۋرىتىشكە باشلىغان ئىلغار زىيالىيلار بۇ نۇقتىنى تېزلا چۈشىنىپ يەتكەن. غۇلجىدا زۇنۇن قادىرى، جالالىدىن يەھيارى، قاسىمجان قەمبىرى قاتارلىق كىشىلەر قىزغىنلىق بىلەن سەھنە ئەسەرلىرىنى يازغان ۋە ئۆزلىرى

روللارغا چىققان. زۇنۇن قادىرى ئۆز ئۆمرىدە «جاھالەتنىڭ جاپاسى»، «غۇنچەم»، «گۈلنىسا»، «توي» قاتارلىق ئونغايېقىن سەھنە ئەسىرى يازدى. ئۇنىڭ «غۇنچەم» ئەسىرى قويۇق يەرلىك پۇراق، كەسكىن دراماتىك توقۇنۇش، قىزىقچىلىق ۋە تەسىرلىك مۇزىكىلاردىن ئىبارەت ئۇيغۇر درامىچىلىقىدا بولۇشقا تېگىشلىك ھەممە تەرەپلەرنى ئۆزىگە جەمقىلغان نادىر ئەسەر بولۇش سۈپىتى بىلەن بۈگۈنگىچە سەھنىدە ئوينالماقتا. خەلقنىڭ زوراۋان كۈچلەرگە قارشى كۈرىشىۋە ئەركىنلىككە ئىنتىلىش روھى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بۇ ئەسەر تەڭرىتاغنىڭ شىمالىدىلا ئەمەس، تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىدىمۇ قىزغىن ئالقىشقا ئېرىشكەنىدى. ئېھتىمال زۇنۇنكام ئۆز ئۆمرىدە كۆپ مۇكاپاتلارغا ئېرىشكەن بولغىيدى. ئەمما، ھېلىقى ناخشىچى قىز سۇنغان بىر تال ئالما ئۇنىڭ ئۈچۈن ھەممىدىن قىممەتلىك سوۋغات بولدى. چۈنكى، ئۇ خەلقنىڭ ئۆز يازغۇچىسىغا سۇنغان ئالىي مۇكاپاتى ئىدى.

1986 - يىل 2 - ئايدا ئاقسۇدا ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە «پوۋېست ئىجادىيەت يىغىنى» چاقىرىلدى. يولدا زۇنۇن قادىرى قاتارلىق ئون نەچچە ئادەم بىللە بولۇپ قالدۇق. توقسۇغا يېتىپ كەلگەندە تاماق يېيىشكە توغرا كەلدى. چوڭ يولنىڭ ئۈستىدىكى بىر ئاشخانىغا كىردۇق. ئاشخانا خوجايىنى يېشى توختىغان، سالاپەتلىك بىر ئايال ئىكەن. چىراي - شەكلىمىزگە قاراپ بىزنى بۇ يەرنىڭ ئادەملىرىگە ئوخشاتمىغان بولسا كېرەك.

— ھەر قايسىلىرى نەدىن كېلىشتىلە، نەگە كېتىپ بېرىشىلا؟ — دەپ سوراپ قالدى.

بىز ئۈرۈمچىدىن چىققىنىمىزنى، ئاقسۇغا يىغىنغا كېتىپ بارغىنىمىزنى ئېيتتۇق.

— ھە، ھەرقايسىلىرى يازىدىغان ئادەملىكەنلىدە، ئارىـ

لىرىدا زۇنۇن قادىرى دېگەن ئادەممۇ بارمۇ؟ — دەپ سورىدى.
— مانا، زۇنۇن قادىرى دېگەن مۇشۇ ئادەم ئەمەسمۇ! — دەپ زۇنۇنكامنى كۆرسەتتۇق.
خوجايىن ئايال زۇنۇنكامغا ئېگىلىپ تەزىم قىلدى.
— سىلىنىڭ يازغانلىرىنى كۆپ ئوقۇغان، مانا بۇگۈن ئۆزلىرىنى كۆرۈشكە نېسىپ بوپتۇ. هاي چايچى باللا، قېنى سىلەر، مېهمانلارغا يېڭى چاي پۈلاكلار! — دەپ بۇيرۇدى.
ئاشخانا خىزمەتچىلىرى پايپېتەك بولۇشۇپ كەتتى. ئالدىمىزدىكى سىركايىلار بىلەن چاي چۆگۈنلىرىنى يىغىشتۇرۇپ، ئۈستەللەرنى باشقىدىن سۈرتتى. چوڭ چىنىلەرگە چاي سېلىپ، ئۈستىگە قايناق سۇ قۇيۇپ، هەربىر چوڭ چېنىنىڭ ئۈستىگە بىردىن تەخسىنى يېپىپ ئالدىمىزغا قويدى (كۇچا، توقسۇ ئەتراپلىرىدا مۇنداق خام چاي دەملەپ بەرگەننى «چاي پولاش» دەپ ئاتايدىكەن). تاماقنىمۇ ناهايىتى ئوخشىتىپ ئېتىپ بەردى. قايتقان ۋاقتىدا هېلىقى ئايالغا تاماق هەققىنى تەڭلىۋىدۇق:
— هەرقايسىلىرىنى قوي سويۇپمۇ چاقىرىۋالغىلى بولمايدۇ. بۇگۈن يول ئۈستىدە ئاشخانامغا كېلىپ قېلىشىپلا، زۇنۇن قادىرلار ئاشخانامغا كېلىپ تاماق يەپ كەتكەن، دېسەممۇ ماڭا چوڭ ئابروي. پۇل تەڭلەشسىلە خاپا بولمەن، — دەپ زادىلا ئالغىلى ئۇنىمىدى.
بۇ ئاددىي خەلقنىڭ زۇنۇنكامغا بولغان هۆرمىتى ئىدى.
ماشىنىغا چىققاندا زۇنۇنكام چاقچاق قىلىپ:
— مېنىڭ بانايىمدا بىكارغا لەڭمەن يەۋالدىڭلار ـدە، — دەپ كۈلدى.
ئاقسۇغا بارغاندا زۇنۇنكام يىغىن ئارىلىقىدا ئالاهىدە ۋاقىت چىقىرىپ، ئىلگىرى ئۆزى «ئىدىيە ئۆزگەرتىش» تە تۇرغان يېزىغا بېرىپ، ئېغىر كۈنلەردە بىللە بولغان دېهقانلارنى يوقلاپ كەلدى. ئاڭلىساق، شۇ يىللاردا نۇرغۇن ياخشى ئادەملەر

ئۇنىڭغا ياردەم قولىنى سۇنغانىكەن. ئېھتىمال، خەلقنىڭ شۇنـ
داق قوللىشى بولمىغان بولسا ئۇ ئاللىبۇرۇنلا پۈتۈن ئائىلىـ
سى بىلەن ۋەيران بولغان بولاتتى.

«ئويلىساڭ كۈلكىلىك ئىشلار، — دەپ ھېكايە قىلاتتى
زۇنۇنكام، — ‹مەدەنىيەت ئىنقىلابى› باشلىنىشى بىلەنلا ئىسـ
يانچىلار مېنى ئېلىپ چىقىپ سازايى قىلىشماقچى بولۇشتى. بېشىمـ
دا ‹شيۇجېڭجۇيىچى› دېگەن قالپاق بار ئىدى. زىلەيخان
ھەدەڭلار (زىلەيخان زۇنۇن قادىرىنىڭ ئايالى) ‹نامىڭىز شيۇجېڭـ
جۇيىچى بولغاندىن كېيىن ساندۇقتىكى كىيىملىرىڭىزنى
كىيىپ شيۇجېڭجۇيىچىغا ئوخشاپ چىقىڭ› دەپ، ساندۇقتىكى
نافتالىن پۇراپ تۇرغان كاستۇم - بۇرۇلكا، پەلتويۇمنى ئېـ
لىپ كىيگۈزۈپ، ياساپ قويدى. بىر توپ چوقانچىلار ئارىغا
ئېلىپ ‹جىن - شەيتانلارنى يوقىتايلى!› دەپ قىقاس سېلىپ،
مەھەللىمۇ مەھەللە سازايى قىلىپ ئېلىپ ماڭدى. ئۆي - ئۆيـ
دىن يۈگۈرۈپ چىققان خوتۇنلار مېنى كۆرۈپ ياقىسىنى تۇتۇپ
‹توۋا! جىن - شەيتان دېگەن قانداق نېمىكىن دېسەك، بىر
چىرايلىقلا ئادەملەركەنغۇ...› دېيىشەتتى. كۈندۈزى كۈرەش قىلاتـ
تى، كېچىلىرى كىملەر ئەكىلىپ قوياتتىكىن، ئىشىكىمىزنىڭ
ئالدىدا نان - توقاچ، گۆشلەر پەيدا بولۇپ قالاتتى...»

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ھەممە ئادەم ئۈچۈن بىر سىناق
بولدى. قىسمەن ئەدىبلەر يېزىقچىلىقنى جان بېقىشنىڭ، مۈشـ
كۈل ئەھۋالدىن قۇتۇلۇشنىڭ دەسمايىسى قىلىۋالدى. ئۇلار بۈگۈن
سىياسىي سەھنىگە بىرى چىقسا، خۇدىنى بىلمەي ماختايتتى؛
ئەتىلا ئۇ غۇلاپ چۈشسە، قىزارماي تۇرۇپ تىللايتتى. ئۇلاردا
مەيدان، مەۋقە دېگەن نېمە قالمىدى، زۇنۇن قادىرىمۇ ئېھتىمال
شۇنداق ئەسەرلەردىن بىر - ئىككىنى يېزىپ مەدھىيىۋازلىق
قىلغان بولسا تارىم چۆللۈكىدىن بۇرۇنراق قايتىپ چىققان
بولاتتى. لېكىن، ئۇ چاكىنىلىقنى، تالانت بىلەن باشقىلارنىڭ

ئايىغىغا يىقىلىشنى، ئۆز كۆڭلىدىن چىقمىغان تەمسىز نەرسىلەرنى يېزىپ ئۆز ئوبرازىنى خۇنۇكلەشتۈرۈشنى خالىمىدى، قاتتىق ـ يىرىك كۈنلەرنى ئاددىي خەلق بىلەن بىللە تارتىپ، شۇ تۇرمۇشتىن ئۆزىگە تەسەللى ۋە خۇشاللىق تاپالىدى. چۈنكى، ئۇ خەلقنىڭ ئۆز يازغۇچىسى، ئۆز ئادىمى ئىدى.

ئاقسۇدا بىر كىشىنىڭ زۇنۇنكامنى ئالاھىدە ئىزدەپ كېلىپ، قوي سويۇپ مېھمانغا چاقىرغىنى ئېسىمدە تۇرۇپتۇ. بۇ ئادەم ئىلگىرى زۇنۇنكام بىلەن بىر يېزىدا تۇرغان، ئىككىسىنىڭ ئائىلىسى ناھايىتىمۇ ياخشى ئۆتۈشكەنكەن. زۇنۇنكام:

— يۈرە، مېنىڭ بانايىمدا يەنە بىر مېھمان بولۇۋال! — دەپ مېنىمۇ باشلىۋالدى.

سورۇنغا زۇنۇنكامنىڭ ئاقسۇدا بىللە ئۆتكەن يېقىنلىرىدىن يەنە بىر قانچەيلەن يىغىلغانىكەن. قېيۇم تۇردى، تۇردى سامساق، ئابلىمىت سادىق قاتارلىق يازغۇچىلارمۇ بىللە بولدى. شۇ يەردە زۇنۇنكامنىڭ ئاقسۇدىكى كەچۈرمىشلىرى توغرىسىدا نۇرغۇن تەسىرلىك ھېكايىلەر سۆزلەندى. تۇردى سامساق ئاكىنىڭ ھاياجانلىنىپ:

— بۇ گەپلەرنى باشقىلار يېزىۋالماڭلار جۇمۇ، زۇنۇنكام توغرىسىدىكى خاتىرىلەرنى ئۆزۈم توپلاۋاتىمەن! — دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتكىنى كۆز ئالدىمدا تۇرۇپتۇ.

شۇڭا، ئۇ سورۇندا بولۇنغان ھېكايىلەرنى يېزىپ ئولتۇرىمىدىم، ئېھتىمال تۇردى سامساق ئاكا زۇنۇن قادىرى توغرىسىدىكى خاتىرىلەرنى شۇ تاپتا جىددىي يېزىۋاتقاندۇ ياكى يېزىپ بولغاندۇ...

شۇ يىغىننىڭ ئاخىرىدا يەنە ئاقسۇنىڭ ئاۋات ناھىيىسىگە دولان مەشرىپىنى كۆرۈشكە باردۇق. ئاۋات ناھىيىسىنىڭ ئادەملىرى ئەسلىدە دولانلىقلارنىڭ ئەۋلادى بولۇپ، بۇ يەردە دولان مەشرىپى ئويناش ئەنئەنىسى ساقلانغانىكەن. مەشرەپ بىز يېتىپ

بارغان كۈنى كەچلىكى ئۆتكۈزۈلدى، ئەتىسى قايتىش ئالدىدا ناھىيە بازىرىنى ئارىلىدۇق. بازار ئىچىدە يېگىدىن سېلىنغان بىر ماگىزىن بار ئىكەن. ھەممە يېرى ئەينەكتىن قىلىنغان پوكەيلىرىنى ئارىلاپ مال كۆرۈپ كېتىپ بارسام، بىرى چاپىنىمنى تارتىدۇ، قارىسام، ئارقامدا زۇنۇنكام تۇرۇپتۇ.

ئاۋۇ ئەينەكتىن نېرىراق تۇر، — دېدى ئۇ.

— نېمە بولدى؟ — دەپ ھەيران بولدۇم.

— ئۇرۇمچىگە قايتىپ چىققىنىمدا، پۇتۇمدا يوغان ئاياغ. بىر ماگىزىننا كىرىپ ئايىغىم پوكەينىك مۇشۇنداق بىر ئەينەكنىڭ تېگىپ كېتىپ 20 يۈەن تۆلىگەنىدىم...

ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ كۈلۈۋەتتىم. شۇ تاپتا زۇنۇنكام سەھرادىن كىرگەن ساددا بىر بوۋايغىلا ئوخشاپ قالغانىدى. ئېھتىمال ئۇنىڭ كىشىگە يېقىملىق كۆرۈنىدىغىنىمۇ ئاددىي ئادەملەردىن پەرقلەنمەيدىغان ئاشۇنداق مىجەزىدىن بولسا كېرەك.

ئاقسۇدا لۇتپۇللا مۇتەللىپ ھەققىدە كۆپ خاتىرىلەر ساقلانغانىكەن. بىز بۇ ۋەتەنپەرۋەر شائىرنىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلدۇق. قايتىپ كېلىۋاتقىنىمىزدا مەن زۇنۇنكامدىن:

— زۇنۇنكا، سىز لۇتپۇللا مۇتەللىپنى كۆرگەنمۇ؟ — دەپ سورىدىم.

— كۆرگەن، غۇلجىدىكى چاغدا ئۇ دائىم تەھرىر بۆلۈمىگە ئەسەرلىرىنى ئېلىپ كېلەتتى، — دېدى ئۇ.

— قانداقراق كىشى ئىدى؟ — دېدىممەن.

— بىردەمدە قارىساڭ گىمناستوركىلارنى كىيىپ رۇسلاردەك ياسىنىۋالىدىغان، بىردەمدە قارىساڭ خۇرۇم چاپانلارنى كىيىپ لىيۇتچىكلاردەك بولۇۋالىدىغان بالا ئىدى. دەسلەپتە كۆرگەندە «غەلىتە نېمىكىنا بۇ!» دەپ قالغانىدىم. بايا ئۇ يۈرىكىدە ئوت يالقۇنلاپ تۇرىدىغان يىگىت ئىكەن، ئاڭلىدىڭمۇ ئۇنىڭ ئاقسۇدا كۆرسەتكەن قەھرىمانلىقلىرىنى... — دەپ كۈلۈپ گېپىنى داۋام

قىلدى زۇنۇنكام، — بىر قېتىم ئۇ مېنىڭ گېزىتىكە چىققان بىر شېئىرىمنى ئوقۇپتىكەن، نېمىلەرنى يازغىنىمغۇ ھازىر ئېسىمدە يوق. لۇتپۇللا يېنىمغا كېلىپ «زۇنۇنكا، سەن شېئىرنى قويۇپ، ئۆزۈڭنىڭ ئاشۇ ھېكايىلىرىڭنى يېزىۋەرسەڭ بولغۇدەك» دېۋىدى، ئويلاپ تۇرۇپ كېتىپ، شۇنىڭدىن باشلاپ شېئىر يازىدىغاننى قويغانىدىم.

زۇنۇن قادىرى ئاشۇنداق ئۆزىنىمۇ، باشقىلارنىمۇ پەرداز-لاپ كۆرسەتمەيدىغان ئادەم ئىدى. ئۇ ئۇيغۇرلار ئىچىدىن چىققان تۇنجى ئەۋلاد مۇخبىر، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مەزگىلىدە ھەربىي مۇخبىر بولغان، «رىزۋانگۇل» قاتارلىق ئوچېرك ۋە قىممەتلىك خاتىرىلەرنى يازغان. بىر قېتىم مەن ئۇنىڭغا:

— زۇنۇنكا، سىز ئۇرۇش دەۋرىدە ئالدىنقى سەپتە مۇخبىر بوپتىكەنسىز، قەھرىمانكەنسىز جۇمۇ! — دېدىم.

— مېنى دەمسەن؟ — دېدى ئۇ، — تازا قورقۇنچاقتىم. جان دېگەن تاتلىق دېگىنە، تاراسلاپ ئوق چۈشكىلى تۇرغاندىلا غاچچىدە ئاكوپقا چۈشۈۋېلىپ، قولۇمغا قەغەز - قەلەمنى تۇتۇپ ئولتۇرۇۋالاتتىم. باشقىلار «نېمە قىلىۋاتىسەن؟» دېسە، «يېزىۋاتىمەن»لا دەيتتىم...

مۇنداق ئۆز - ئۆزىنى شاڭخو قىلىش پەقەت ئۆزىگە ئىشەنچىسى بولغان ئادەملەرنىڭلا قولىدىن كېلىدۇ.

1986 - يىل 7 - ئايدا ئىلىدا «تارىم»، «شۇغىلا»، «ئىلى دەريىاسى»، «ئىلى ئايدىنى» ژۇرناللىرىنىڭ تەھرىر بۆلۈملىرى بىرلىشىپ «ئىسلاھات تېمىسىدىكى ئەدەبىي ئەسەرلەر مۇھاكىمە يىغىنى» چاقىردى. يىغىنغا كەلگەنلەر ئىچىدە زۇنۇن قادىرى، تېيىپجان ئېلىيېۋ، رەخمىتۇللا ئەبىشە، ئابدۇشۇكۇر تۇردى، ئۆمەرغازى ئايتان، تېيىپجان ھادى، ئابدۇبەگ قاتارلىق نۇرغۇن پېشقەدەملەر بار ئىدى. سەكسەندىن ئوشۇق ئۇيغۇر، قازاق ئەدەبىياتچىلىرى قاتناشقان بۇ يىغىنىڭمۇ داغدۇغىسى

ناھايىتى زور بولدى. يىغىن جەريانىدا زۇنۇنكام قازاق، ئۇيغۇر قەلەمكەشلىرىنىڭ ئىناقلىقىدىن ناھايىتى خۇشال بولۇپ، يىغىنىنىڭ يېپىلىش مۇراسىمىدا «بۇ قېتىمقى يىغىن قازاق، ئۇيغۇر ھەر مىللەت يازغۇچىلىرىنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى ئىلگىرى سۈردى» دېگەنىدى.

شۇ قېتىم غۇلجىغا كەلگەندە زۇنۇنكام ئۈستىگە قاراكۆك كاستۇم - بۇرۇلكا كىيىپ گالىستۇك تاقىغان، بېشىغا چىمەن دوپپا كىيگەن بولۇپ، بۇ كىيىملەر ئۇنىڭغا ئۆزگىچە سالاپەت بەرگەنىدى. روھلۇق، تېتىك كۆرۈنەتتى. يىغىن جەريانىدا ۋە يىغىندىن كېيىن ئۇ غۇلجىدىكى ئاپتورلار، ياشلار بىلەن ئۇچرىشىپ نۇرغۇن خاتىرە رەسىملەرنى قالدۇردى. ئويلىسام ئاشۇغەنىيمەت كۈنلەر بولغانىكەن.

يىغىن تۈگىگەندىن كېيىن زۇنۇنكام غۇلجىدىكى ئوغلىنىڭ ئۆيىدە بىر مەزگىل تۇرۇپ دەم ئالدى. شۇ چاغدا ئىلى ئىجتىمائىي تېخنىكۇم ئەدەبىيات سىنىپىنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرىدىغان ئوقۇغۇچىلىرى مېنى ھېكايىچىلىك ھەققىدە ئانچە - مۇنچە بىر نەرسە دەپ بېرىشكە تەكلىپ قىلغانىدى. «غۇلجا شەھەرلىك قەلەمكەشلەر جەمئىيىتى» نىڭ ئۇيۇشتۇرۇشى بىلەن بۇ يىغىنغا شەھەردىكى ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرىمۇ قاتناشماقچى بولغانىدى، مەن «ھازىر شەھىرىمىزدە زۇنۇنكام تۇرۇپتۇ. ھېكايىچىلىك توغرىسىدىكى گەپنى يەنىلا زۇنۇنكامنىڭ قىلغىنى تۈزۈك» دەپ ئويلاپ ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئەھۋالنى ئېيتتىم. زۇنۇنكام:

— بىز دېگەن كونا زامانىنىڭ ئادەملىرى بولۇپ قالدۇق دېگىنە، قىلغان گەپلىرىمىز ھازىرقى زامانغا ماس كەلمەي قالىدۇ، مېنى ئاۋارە قىلماي ئۆزۈڭ سۆزلەۋەرگىن. قورقىدىغان يېرىڭ بولسا، مەن بېرىپ يېنىڭدا ئولتۇرۇپ، بولالمىغان يېرىڭگە لوقما سېلىشىپ بېرەي، — دەپ چاقچاققا ئايلاندۇردى.

يىغىن باشلانغاندا ئۇ ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىپ يېتىپ كەلدى.

يىغىننىڭ ئاخىرىدا تۇرمۇش ئۆگىنىشىنىڭ مۇھىملىقى توغرىسىدا ناھايىتى قىسقىلا سۆز قىلدى. ئۇ تولىمۇ كەمتەر ئىدى. مەن تونۇشقانلىرىدىن بىرى ئۇنىڭ ئۆزىنى ياكى يازغانلىرىنى ماختاپ بىرەر ئىغىز سۆز قىلىپ باققىنىنى ئاڭلاپ باقمىدىم. ئەدەبىيات توغرىسىدا ئاغزى بىسىلماي ۋاتىلداپ كىشىلەرنىڭ ۋاقتىنى ئالىدىغانلار بىلەنمۇ خۇشى يوق ئىدى.

شۇ يىلى ئۇ ئۇرۇمچىگە قايتىش ئالدىدا، ئىرىنمەي ئۆيۈمگە كىلىپ بىر چىنە چىيىمغا داخىل بولدى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ سۆزلەپ بەرگەن بىر ھىكايىسى ماڭا ناھايىتى قىزىق تۇيۇلغانىدى.

«سىلەرگە كونا زاماندىكى بىر گەپنى قىلىپ بېرەيمۇ، — دەپ گىپىنى باشلىغانىدى داستىخان ئۈستىدە ئولتۇرغان بىر نەچچىمىزگە قاراپ زۇنۇنكام، — ياش ۋاقتىدا ئادەم دېگەن سارالىدەكلا خىياللاردا بولىدىغان ئوخشايدۇ. بىر ئىچەرمەن ئاغىنەم بولىدىغان. ئىككىمىز ئىچىپ ئولتۇرۇپ گېزىتتىكى بىر پارچە خەۋەرنى ئوقۇپ قالدۇق. ياۋروپادا بىر دۆلەت بار ئىكەن. ئۇلارنىڭ بىزنىڭ مۇشۇ ‹غىرىب - سەنەم› گە ئوخشاش ئاشىق-مەشۇقلار توغرىسىدىكى مەشھۇر بىر داستانى بولغانىكەن. بۇ داستاننىڭ ئەسلى قول يازمىسى چىڭگىزخان ياۋروپاغا يۈرۈش قىلغاندا يىتۈپ كەتكەنىكەن. ئۇلار: بۇ داستاننىڭ قول يازمىسىنى چىڭگىزخاننىڭ ئادەملىرى شەرقتە ئېلىپ كەتكەن بولۇشى مۇمكىن، ئۇرۇش ئوتىدا كۆيۈپ كەتمىگەنلا بولسا، بۇ قول يازما ھازىرغىچە بىر يەردە ساقلىنىۋاتىدۇ، دەپ قارايدىكەن، ھېلىقى گېزىتتىكە: مۇشۇ داستاننىڭ قول يازمىسىنى كىم تېپىپ بەرسە ئۇنىڭغا مۇنچىلىك پۇل بېرىمىز، بىر قېتىم پۈتۈن دۇنيانى ئايلاندۇرۇپ ساياھەت قىلدۇرىمىز، دەپ يېزىپ تۇر. بۇنى ئوقۇپ ھېلىقى ئاغىنەم ئىككىمىز بىر - بىرىمىزگە قاراپ ئولتۇرۇپلا قالدۇق، بېرىدىغان پۇلغۇ تۇرۇپ تۇرسۇن،

هېلىقى پۈتۈن دۇنيانى ئايلاندۇرىمىز دېگەن گېپىلا ئىچىمىزگە ئىوت يېقىۋەتتى. ئىچىپ تازا قىياممىزغا يەتكەن ۋاقتىمىز بولسا كېرەك.

— قانداق، قول يازمىنى بىر ئىزدەپ باقىمىزمۇ يا؟ — دېدىم.

— نېمە دەيدىغانسەن، نەدىن ئىزدەيمىز؟ — دېدى ئۇ.

— سۇلتان ئۇۋۇەيىسنى چىڭگىزخاننىڭ ئەۋلادى، دەپ ئاڭلىۋىدىم، بىر بولسا مۇشۇ سۇلتان ئۇۋۇەيىس مازىرىدىن چىقىپ قالامدىكىن دەيمىنا، — دېدىم.

شۇنداق قىلىپ، مەستچىلىكتە سۇلتان ئۇۋۇەيىس مازىرىغا قاراپ مېڭىپتۇق. ئەتىسى مازارغا يېتىپ چىقىپ، شەيخنى ئىزدەپ تېپىپ، ئۆزىمىزنى تونۇشتۇردۇق. «سىزدە كونا كىتاب، قول يازمىلار بولسا كۆرۈپ باقساق» دېدۇق.

شەيخ بىر قاراڭغۇ ئۆيگە كىرىپ كېتىپ، ئاراشلىرىنى قەغەز بىلەن چاپلىغان بىر كونا ساندۇقنى كۆتۈرۈپ چىقتى. «بىسمىللا!» دەپ بىر دۇم كۆمتۈرۈۋۈىدى، ساندۇقنىڭ ئىچىدىن بىر نەچچە كونا ھەپتىيەك، قۇرئاندىن باشقا ھېچنېمە چىقمىدى.

— يەنە بارمۇ؟ — دېسەك، بېشىنى چايقىدى.

شۇنىڭ بىلەن سالپىيىپ قايتىپ كەلگەنتۇق. شۇ ئاغىنەم مازىرمۇ بار. مېنى كۆرسە «قانداق زۇنۇن، سۇلتان ئۇۋۇەيىس كە چىقامدۇق!» دەپ قويىدۇ...»

1988 - يىلى ئۇرۇمچىگە بارغاندا زۇنۇنكامنى يوقلاپ ئۆيىگە چىقتىم. گېپىمىز ئىلى سانايىنەپىسەنىڭ ئىشلىرى توغرىسىدا بولدى. ئۇ چاغدا مەن ئاتاقلىق ناخشىچىمىز ئابدۇۋەلى جارۇللايوپنىڭ ھاياتىغا بېغىشلاپ يېزىۋاتقان كىتابىمنى پۈتتۈرۈپ قالغانىدىم. زۇنۇن قادىرى 40 - يىللاردىكى ئىلى تىياتىرىنىڭ ئاكتىپ ئۇيۇشتۇرغۇچىلىرىدىن بىرى ئىدى. ئۇ ئەينى يىللاردا سەھنە ئەسەرلىرى يېزىپلا قالماي يەنە ئارتىس،

رېژىسسور ۋە دىكراتور بولغان، ئۇنىڭدىن شۇ يىللاردىكى ئەھۋاللارنى سوريسام ئۇ:

— ئۇ چاغلاردا ھازىرقىدەك شارائىت نەدە دەيسەن، قەغەزدىن گۈللەرنى كېسىپ، سەھنىگە قۇرۇق شاختىدىن بىرنى تىكلەپ، قەغەزدىن يوپۇرماقلارنى ياساپ، راست ئالمىلارنى ئۇيەر - بۇيىرىگە ئېسىپ قويۇپ باغلارنىڭ مەنزىرىسىنى ھاسىل قىلاتتۇق. ھەرە كېپىكىنى بويىاپ سەھنىگە چېچىپ قويساق، چىدىمەنزارلىقنىڭ ئۆزى بولاتتى... ھەممە نەرسە شۇنداق ئاددىيلا ئىدى، ئەمما تاماشىبىنلارغا بېرىدىغان تەسىرى يەنە قالتىس بولاتتى. شۇ چاغلاردا نۇرغۇن كۈلكىلىك ئىشلار بولغانىدى. ئولتۇرۇشلاردا بۇنى سۆزلەپ بېرىپ خېلى يىللارغىچە خەقلەرنى كۈلدۈرۈپ يۈرگەنىدىم. ئادەم قېرىغاندا غەلىتە بولۇپ قالىدىكەن، قارا، ھازىر بىرىمۇ ئېسىمدە يوق... — دېدى.

ھەقىقەتەنمۇ، كېيىنكى چاغدا ئۇنىڭغا قېرىلىق يېتىپ قالغانىدى. ھېلىقى كۈلپەتلىك يىللارنىڭ جاراھىتى ئەمدى ئۇنىڭغا تەسىر كۆرسىتىۋاتقاندەك قىلاتتى.

— كۆزۈمدىن كېتىۋاتىمەن، كۆزۈمدىن!... — دېگەنىدى شۇ چاغدا ئۇ.

باشقىلاردىن ئاڭلىشىمغا قارىغاندا، ئىسىيانچىلار زۇنۇنكامنى كۈرەش قىلىۋېتىپ، چىرايىنى بەتبەشىرەشتۈرۈپ جىن - شەيتانغا ئوخشاتماقچى بولۇپ، بېشىغا قارا سىرنى تۆككەندە، سىر ئېقىپ چۈشۈپ ئۇنىڭ بىر كۆزىگە كىرىپ كەتكەنىكەن.

ئۇنىمىغىنىمغا قويماي مېنى ئۇ ئىشىك ئالدىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى.

— مۇنۇ گۈلنىڭ ئىسمى نېمە، بىلەمسەن؟ — دېدى ئۇ بىنانىڭ ئالدىدىكى گۈللۈكتە ئېچىلىپ تۇرغان بىرگۈلنى كۆرسىتىپ.

— ھەشقىپىچەكقۇ! — دېدىممەن.

— ھەشقىپىچەك ئەمەس، ئىشقىپۇچەك. ئازراقلا ئېچىلىپ

لىپ، ھېلىلا كۆزىنى يۇمۇۋالىدۇ. شۇڭا، كونىلار بۇ گۈلگە «ئىشقىپۇچەك» دەپ نام بەرگەن. ياخشى يازا، ماۋۇنىڭغا ئوخشاش ئىشقىنىڭ پۇچەك بولۇپ قالمىسۇن ـ ھە! ـ دەپ چاقچاق قىلدى ئۇ.

كىمنىڭ خىيالىغا كەلسۇن، بۇ مېنىڭ زۇنۇن قادىرى بىلەن ئەڭ ئاخىرقى قېتىم كۆرۈشۈشۈم بولۇپ قالدى. ھازىر ئويلىسام، ئۇنىڭ «ئىشقىپۇچەك» توغرىسىدىكى سۆزىمۇ چوڭقۇر مەنىگە ئىگە ئىكەن. ئۆز خەلقىگە قايناق ئىشقى بولغان يازغۇچىنىڭ قەلىمىدىلا خەلق سۆيۈپ ئوقۇيدىغان ئەسەر پۈتۈپ چىقالايدۇ. زۇنۇن قادىرنىڭ ئەنە شۇنداق مۇھەببەت بىلەن ياراتقان «كۆپ تەرەپلىمىلىك ئىجادىي ئەمگىكى ئۇنى ئۆز خەلقى بىلەن مۇستەھكەم باغلىغان، ئۇنىڭ تۇرمۇشىمىزنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىنى ئۆزىگە خاس بەدىئىي يۇكسەكلىكتە يورۇتۇپ بەرگەن بىر قاتار ئەسەرلىرى خەلقىمىز ھاياتىنىڭ ئەڭ ياخشى بەدىئىي خاتىرىسى، مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ پارلاق سەھىپىسى... ئىدى. ئۇ ئۆز ئەمگىكى بىلەن ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىغا ئاساس سېلىپلا قالماي، يەنە ئۆزىنىڭ خۇشامەتتىن، ئەمەل تەمە قىلىشتىن خالىي، كەمتەر، كۆڭۈلچەك، راستچىل، ئۆز خەلقىنى چوڭقۇر چۈشىنىدىغان پەزىلەتلىرى بىلەن كېيىنكى قەلەمكەشلەرگە ئۈزۈلمەس ئۈلگە تىكلەپ بەردى. مېنىڭ قەلىمىدە ئۇ مېھرىبان ئۇستاز، سەممىي سۆھبەتداش، كۆڭلى يۇمشاق بىر ئاتىنىڭ تەسىرىنى قالدۇرۇپ كەتتى.

ئۇ مەڭگۈ قەلبىممزدە

(ئەسلىمە)

مەھەممەتجان راشىدىن

تالانتلىق يازغۇچى، دراماتورگ زۇنۇن قادىرى ئاكىنىڭ ئالەمدىن ئۆتكەنلىكى ھەققىدىكى قايغۇلۇق خەۋەرنى مەن شەھەردە بىر دوستۇمدىن ئاڭلىدىم. بىز چوڭقۇر ئىچىنىش ئىچىدە ئۇن ـ تىنسىز ئۇزاقتىچە ئولتۇرۇپ كەتتۇق. بۇ سىنە تەبىرنىڭ ئاخىرلىرى بولۇپ، تەبىئەت يالىڭاچلىنىشقا باشلىغان، دەرەخلەردىن ھېلىدىن ـ ھېلىغا غازاڭلار تۆكۈلۈپ تۇرغان مۇڭلۇق مەزگىل ئىدى. بايىقى خەۋەر بىلەن كۆڭلۈم تىخىمۇ غەشلىككە تولدى. كوچىلار چۆلدەرەپ قالغانىدەك سىيزىلىپ ئۆزۈم يېتىمسىرىگەندەك بولۇپ قالدىم. شەھەردىن شۇ كۈنى تولىمۇ پەرىشان ھالدا قايتىپ چىقتىم.

مەن قايغۇرغانسىرى يازغۇچى بىلەن بولغان ئەھمىيەتلىك كۈنلەر كۆز ئالدىمدا يېڭىباشتىن بىر ـ بىرلەپ نامايان بولۇشقا باشلىدى. گاھ ئۆيگە كىرەتتىم، گاھ تالاغا چىقاتتىم. بەزىدە ئولتۇرۇپ ئەلبوم ۋاراقلاپ، مەرھۇم بىلەن چۈشكەن سۈرەتلەرگە ئۇزاقتىن ـ ئۇزاق قاراپ تۇرۇپ قالاتتىم. بۇ مەڭگۈلۈك جۇدالىق ئىدى. بۇ ئاخشىمى پاتقان قۇياشنىڭ ئەتىسى چىققىنىغا، بۇگۈن غايىب بولغان باھارنىڭ قىش ھالىقىپ يەنە كېلىدىغانلىقىغا، كەنكەن قاقىرلارنىڭ يەنە قايتىپ كېلىشىگە زادىلا ئوخشىمايدىغان بىر ئىش ئىدى. بۇ ئۇيغۇر

ئەدەبىيات - سەنئىتى ئۈچۈن تولىمۇ چوڭ يوقىتىش ئىدى. يازغۇچىنىڭ سورۇنلىرىمىزدا بوش قالغان ئورنىنى ئۇنىڭدەك ئىككىنچى بىر كىشى بىلەن تولدۇرۇش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس. رەھىمسىز ئۆلۈم ئەدەبىيات - سەنئەت سېپىمىزنىڭ پىشقان بىر جەڭچىسىنىلا ئەمەس، بەلكى ھۈرمەتلىك بىر سەركەردىسىنى ئېلىپ كەتتى. مەرھۇم بىزنى بىر تەرەپتىن بەدىئىي ئىجادىيەتنىڭ ئۆز قەلىمىدىكى نادىر ئۈلگىلىرى ئارقىلىق تەربىيىلىگەن بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆزىنىڭ گۈزەل ئەخلاقىي پەزىلىتى ئارقىلىق تەربىيىلەپ كەلگەنىدى.

ۋاقىت — ھەممىنى ئۇنتۇلدۇرىدۇ! دەيدۇ. ئەمما، مەن ئۇنىڭ ئۇنتۇلۇپ كېتىشگە ھەرگىز ئىشەنمەيمەن. چۈنكى، ئۇ ئۈلگىلىك ۋە ئەھمىيەتلىك ياشىغان ئادەم.

تۇنجى تەسىرات

بەدىئىي ئەدەبىياتقا، خۇسۇسەن شېئىرىيەتكە بولغان مەندىكى زوق - ھەۋەس، راستىنى ئېيتقاندا، مەرھۇمنىڭ «قوشچى بىلەن چاشقان» دېگەن مەسەلىنىڭ كۈچى بىلەن قوزغالغانىدى. ئۇ مېنىڭ گۆدەك چاغلىرىم ئىدى. ئارقىدىنلا «شەپقەت ھەمشىرىسى» ۋە «غۇنچەم» قاتارلىقلارنى ئوقۇدۇم. شۇنىڭ بىلەن مەندە يازغۇچىنى بىر كۆرۈش ئارزۇسىمۇ تۇغۇلدى. لېكىن، مۇنداق پۇرسەت دەسلەپكى ھەۋەس پەيدا بولۇپ توپتوغرا 30 يىلدىن كېيىن نېسىپ بولدى. بۇ — 1982 - يىل 12 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ئىدى. بىز تېخى ئالدىنقى كۈنىلا ئۈرۈمچىدە تۈرمىدىن قويۇپ بېرىلگەنىدۇق. نېغمەت رەھمىتۇللا ئىككىمىزيېڭى يىلنىڭ قىستاپ قالغىنىغا ۋە ئائىلە - تەۋەلىرىمىزنىڭ تەقەززا بولۇپ تۇرغىنىغا قارىماي، غۇلجىغا قايتماي تۇرۇپ، ئاۋۋال ئۈرۈمچىدە ئابدۇشۈكۈر يالقۇن، مۇھەممەت سالىھ، زۇنۇن قادىرى قاتارلىق چوڭ مۆتىۋەرلەرنى يوقلىدۇق.

بىز زۇنۇن ئاكىنىڭ ئۆيىگە كىرگەندە، ئۇ بىزنى مېھ

ماندەك ئەھەس، بەلكى ئۆز تۇغقانلىرىدەك قارشى ئالدى. زىلەيخان ھەدەم ئىككىسى خۇشاللىق سۆزلىرىنى تۆكۈپ تۇرغانچە مېھمانخانىغا باشلىدى. زۇنۇنكام بىزنى ئۆينىڭ تۆر تەرىپىگە قويۇلغان ساپاغا ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن، ئۆزىمۇ يېنىمىزدا ئولتۇرۇپ، خۇددى كۆرۈشمىگىلى ئۇزۇن بولغان بالىلىرى، نەۋرىلىرى بىلەن كۆرۈشكەندەك، باش - كۆزلىرىمىزنى سىلاپ كەتتى:

— مانا، مانا! ئاخىر قۇتۇلۇپ چىقتىڭلار، «كەتكەنلەر كېلىدۇ، كەتمەنلەنگەنلەر كەلمەيدۇ!» دېگەن مانا شۇ. يەنە كېلىپ ئوبدان تۇرۇپسىلەر، ئۈمىدلىك كىشىلەرلا مانا شۇنداق ئۆزلىرىنى يوقىتىپ قويمايدۇ، — دېدى خۇشال بولۇپ. كېيىن ماڭا قاراپ، — سېنىڭ غېمىڭنى كۆپ قىلدۇق. تېيىپمۇ (تېيىپجان ئېلىيوپنى دېمەكچى) ئۇ يەر - بۇ يەرگە قۇلاق ئۇرۇپ، سېنىڭ يولۇڭنى خېلى مېڭىپ، گېپىڭنى خېلى قىلىپ باقتى. شۇنداقتىمۇ ھەر ئىشنىڭ ئۆز ۋاقتى - سائىتى كەلمىسە بولمايدىكەن. مانا ئەمدى تازا ياخشى ۋاقتىدا چىقتىڭ، راسا يازغىن، سېنىڭ تېخى كۇچ - قۇۋۋىتىڭ بار.

— ھوي، سىز مېھمانلارغا ئېسىلىپلىۋالدىڭىزغۇ؟ ساھىبخان دېگەن تۆۋەندە ئولتۇرۇپ پاراڭلاشمامدۇ؟ قاراڭا، مېھمانىدەك تۆرگە چىقىۋالغىنىڭىزنى! — دېدى سۆز نۆۋىتى تەگمەي تۇرغان زىلەيخان ھەدەم ئىشىك تەرەپتە تۇرۇپ. ئەمما، زۇنۇنكام بوي بەرمىدى:

— بۇلار دېگەن بىزنىڭ تەقدىرداشلار، قەدىناسلار. بىزنى ئاسان تېپىشتى دەمسەن؟! ئەمدى پەگادىمۇ بىللە ئولتۇرىمىز، تۆردىمۇ بىللە ئولتۇرىمىز، ماڭ، چېيىڭغا تۇتۇش قىل، — دېدى زۇنۇنكام جاۋابەن.

ھەممىمىز خۇرسەنچىلىكتە كۈلۈشۈپ كەتتۇق. بىز ئۇياقتىن، بۇياقتىن پاراڭلىشىپ خېلى ئولتۇردۇق. مەن بۇ يازغۇ-

چىنىڭ بىزگە شۇنچىلىك كۆڭۈل بۆلگەنلىكىدىن تەسىرلەندىم.

كىشىدە بىر ياخشىنىڭ، بىر ياماننىڭ تەسىراتى تېز قالىدۇ، دەيدۇ. تۇنجى قېتىملىق بۇ ئۇچرىشىشتىلا ئۇ مەندە ياخشى تەسىرات قالدۇردى. ئۇنىڭ سۆز - ھەرىكىتى تولىمۇ تەبىئىي ئىدى. مىجەزىدە كىبىر دېگەننىڭ كۆلەڭگىسىمۇ يوق ئىدى. ئۈستىگە كىيىۋالغانلىرىمۇ ئاددىي، پاكىز ئىدى. قەلبىنى ئوچۇق تۇتاتتى. كىشىگە زادىلا سىرلىق تۇيۇلمايتتى. مۇنداق ئادەملەرنىڭ يېنىدا (ھۇزۇرىدا) مېھمانمۇ ئاسانلا ئازادىلىشىپ كېتىدىكەن. شۇڭا، مېنىڭ بۇ يازغۇچىنىڭ يېنىغا كىرگەندە ئۆزۈمنى قانداق تۇتۇشۇمنىڭ زۆرۈرلۈكى ھەققىدە دەسلەپتە باش قاتۇرغانلىرىم پۈتۈنلەي بىھۇدە بولۇپ چىقتى. ئۇنىڭ تىلىمۇ، تۇرمۇشىمۇ، ئۆزىمۇ ئاددىي ئىكەن. بۇ قېتىمقى ئۇچرىشىشتىن ئالغان تۇنجى تەسىراتىم: «يازغۇچى دېگەن ئەسلىدە مۇنداق بولىدىكەن - دە!» دېگەندىن ئىبارەت بولدى. نېخمەتقۇ تۇغقان بولغاچقا 17 — 18 يىل ئىلگىرى بۇ ئادەم يىلەن ئۇچرىشىپ تۇرغانىكەن. ئەمما، ماڭا نىسبەتەن ئېيتقاندا، مەشھۇر ئادەملەرنىڭ ئالىيجاناب پەزىلەتلىرى ھەققىدە كىتابلاردىن ئوقۇغانلىرىمدىن باشقا، بىرىنچى قېتىملىق ئەمەلىي تەربىيە مۇشۇ يەردىن باشلانغانىدى.

ئۇنىڭ مەنىۋى دۇنياسىدا

يازغۇچى زۇنۇن قادىرى مەنىۋى مەھسۇلات ياراتقۇچىلار ئىچىدىكى مەنىۋى گۈزەللىككە ئەڭ باي كىشى ئىدى. زۇنۇنكام بىلەن قويۇقراق ئارىلاشقان چاغلىرىم 1985 - يىلدىن باشلاندى. ئۇنىڭ پەۋقۇلئاددە پەزىلەتلىك يازغۇچى ئىكەنلىكىنى شۇ چاغدىن باشلاپ تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشىنىشكە باشلىدىم. شۇ يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار جەم-

ئىيىنتى «تارىم» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە، خوتەندە «ئەدەبىي ئىجادىيەت مۇھاكىمە يىغىنى» ئاچقاندى. غۇلجىدىن: ئابدۇراخمان قاھار، مەمتىمىن ھوشۇر، ماخمۇت مۇھەممەت، ئابدۇكېرىم ھاشىم، مەن ـ بەشەيلەن تەكلىپ قىلىندۇق. ھەرقايسىمىز ئىلگىرى ـ كېيىن يولغا چىققانلىقىمىز ئۈچۈن ماڭا يالغۇز سەپەردە بولۇشقا توغرا كەلدى. بۇ 7 ـ ئايىنىڭ ئاخىرلىرى ئىدى. زېرىكەرلىك سەپەرنىڭ 4 ـ كۈنى گۇما ناھىيىسىدىكى بىر تۇغقىنىمنىڭكىدە قونۇپ، ئەتىسى بېكەتتە قەشقەردىن كېلىدىغان ئاپتوبۇسنىڭ بېلىتىنى ئېلىپ قويۇپ ئولتۇرسام، ئۇرۇمچىنىڭ ئاپتوبۇسى كىرىپ كەلدى. كۈتىمىگەندە ئۇنىڭدىن زۇنۇنكام، تۇردى سامساق، تۇرغۇن ئالماس قاتارلىق پېشقەدەملەر بىلەن يەنە بىر توپ ياش قەلەم ئىگىلىرى چۈشتى. ئۇلار ماڭا گويا بىر يەردىن تىوي تارتىپ كېلىۋاتقان كىشىلەردەك تۇيۇلۇپ كەتتى. بىز قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتۇق. تونۇشمىغانلار تونۇشتۇق. ئۇلار بۇ يەردە بىردەم دەم ئالدى، غىزالاندى. مەن ئۇلارغا دىققەت قىلدىم. ياشلارنىڭ ھەممىسىلا چوڭلاردىن ئايرىلماي يۈرەتتى. خۇسۇسەن، زۇنۇنكام ھەر دائىم تۆت ـ بەشەيلەننىڭ ئارىسىدا ئىدى. ئۇلار زۇنۇنكامدىن: «نېمە يەيسىز؟ نېمە ئىچىسىز؟» دەپ سوراپ ئاشخانا، چايخانىلارغا باشلايتتى، ماشىنىغا يۆلەپ چىقىراتتى، ماشىنىدىن يۆلەپ چۈشۈرەتتى. قارىغاندا زۇنۇن ئاكا بۇ سەپەردە ئۇلار ئۈچۈن بىردىنبىر ھۇزۇر بەخش ئەتكەن كىشى ئىدى. ئۇلارنىڭ بۇ سەپىرىگە زوقۇم كەلدى. مۇبادا مەن ئۇرۇمچىدە زۇنۇنكامدەك بۇنداق خاسىيەتلىك ئادەملەرنىڭمۇ ئادەتتىكى كىرا ئاپتوبۇسى بىلەن يولغا چىقىدىغانلىقىنى بىلگەن بولسام، ئۇلارنى ئىزدەپ تېپىپ، بىللە ماڭغان بولاتتىم. سەپەردىن ئۆزۈم ئالىدىغان ھۇزۇردىن ئېلىپ ئېيتقاندىمۇ مۇشۇنداق ئويلاش توغرا. ئەمما، مەن مۇشۇنداق

داڭلىق، مۆتىۋەر ۋە ياشانغان بىر يازغۇچىنىڭمۇ بىرەر ئايرو-
پىلان بېلىتى تاكى بىرەر كىچىك ماشىنىنىڭ بىر كىشىلىك
ئورۇندۇقىغا مۇيەسسەر بولالماي، بەش كۈنلۈك يولنى مۇشۇ
كىرا ماشىنىسىدا سىلكىنىپ - چايقىلىپ بېسىپ كېلىۋاتقىنىغا
ھەيران قالدىم. بۇنىڭ سەۋەبىنى كوچىلىغىم كەلدى. بۇ ياز-
غۇچىنىڭ ئارامىغا تەئەللۇق مۇھاكىمە ئىدى. بۇنىڭ ئېنىق
جاۋابىنى مەن ئاخىر يولداشلاردىن ئۇققان بولساممۇ، لېكىن زۇنۇن-
كامنىڭ ئۆزىدىنمۇ سورىماي تىنچ تاپمىدىم.

— ئايروپىلانغا چۈشكەن بولسامغۇ سىلەردىن بەش كۈن
بۇرۇن خوتەندە يۈرەتتىم. كىچىك ماشىنىمۇ سىلىق ئىدى، —
دېدى ئۇ ھېچ پەرۋا قىلماي، — مانا مۇشۇ ئاپتوبۇس تېخىمۇ
ياخشىكەنغۇ! سىلەر بىلەن گۇڭۇر - مۇڭۇر قىلىشىپ كېتىپ
بارىمىز. بۇنداق كۆڭۈللۈك سەپەرنىڭ ئالدىدا ئايروپىلان،
پىكاپ دېگەنلەرنىڭ گېپىنى قىلىپ نېمە قىلاتتۇق؟!

جىم بولۇپ قالدىم. بۇنداق جاۋابقا تەكرار سوئال ھاجەت-
سىز ئىدى. مەن ئۆز خىيالىمغا زورلىدىم. مۇبادا بىزنى بىراۋ
ئاشۇنداق تاتىلاپ قويىدىغان بولسا، دەرد تۆكۈپ يېرىلىپ
كېتەر ئىدۇق. رىۋايەت قىلىنىشىچە، چۈمۈلىنىڭ ئالىيجاناب خىس-
لەتلىرىگە ھەيران قالغان بىر زات ئۇنىڭغا بەرگەن ئۈچ
سوئالنىڭ ئاخىرقى بىرىدە: «نېمىشقا سىزنىڭ كەينى تەرىپىـ
ڭىز شۇنچىۋالا چوڭ؟» دەپ سوراپتۇ. «بۇنىڭ سەۋەبى، —
دەپتۇ چۈمۈلە، — بۇ دۇنيانىڭ بارلىق دەرد - ئەلەم، كۆڭۈل-
سىزلىكلىرىنى كەينىمگە تاشلىۋەتكەنمەن!» دەرۋەقە، زۇنۇنكاممۇ
ھەر قانداق كۆڭۈلسىزلىكنى كەينىگە تاشلىۋېتىدىغان، ئۇنى
تەكرار تىلغا ئالمايدىغان كىشى ئىكەن. مەن ئۇنىڭ ھەممىنى
ئىچىگە يۇتۇپ كېتەلەيدىغان سىڭىرىشلىك مەنىۋى ئىشتىھاسىغا
ھەيران قالدىم. ئۇنىڭدا قىلچىمۇ «ئېتىبار» ئىلتىجا قىلىدىـ
غان ئالامەت، سالاھىيىتىگە خاس سورۇن كۆزلەيدىغان ئوي يوق

ئىدى. ئەپسۇسكى، بەزىلەر زۇنۇن ئاكىنىڭ جەمئىيەتتە كى يۇكسەك ئابرويىنى، چەكسىز ھۇرمىتىنى جايىدا مۆلچەر قىلالمايتتى ياكى مۇتلەق چۈشەنمەيتتى... ئۇنىڭ يارا تىقان ئۆز ئەسەرلىرى بەدىلىگە قازانغان شان ـ شەرىپى، ئېرىشكەن ھۇرمىتى ئىنتايىن زور ئىدى. مەن بۇ قېتىم خوتەندە بۇنىڭ ئەمەلىيىتىنى كۆردۇم:

بىز شۇ كۈنى خوتەنگە يېتىپ بېرىپ، ئەتىسىدىن ئېتىبارەن (20 ـ ئاۋغۇستقا قەدەر داۋاملىشىدىغان) پائالىيەتلىرىنى باشلىۋەتتۇق. بىز ۋىلايەتلىك بىرىنچى مېھمانخانىغا چۈشكەنىدۇق، شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن بازارغا چىقتىم. مېھمانخانا دەرۋازىسىغا بىقىندا بىر توپ بىكارچىلار ھەدەپ قارتا ئويناۋاتاتتى. توساتتىن بىرەيلەننىڭ سۆزى قۇلىقىمغا كىرىپ قالدى:

ـ ھەي ئاغىنىلەرەي، مۇشۇ بىزنىڭ خوتەنگە شىنجاڭدىكى جىمى گەپدانلار يىغىلىپتۇ، دەيدۇ. ئۇقتۇڭلارمۇيايا؟ ـ دەپ سورىدى.

ـ مانا مۇشۇ مېھمانخانىنىڭ ئۆزىدىكەن يا! ـ دېدى يەنە بىرى جاۋابەن، ـ تۈنۈگۈن بىر نەچچىسىنى بازاردا كۆردۇق.

ـ زۇنۇن قادىرى دېگەن يازغۇچىنىمۇ كەپتۇ، دەيدۇ. راستمىكەن؟ ـ دېدى 30 ياشلار چامىسىدىكى يەنە بىر ئەزىمەت، ـ باشقىسىنى كۆرەلمىسەممۇ شۇ كىشىنى بىر كۆرۈۋالسام بولاتتى. «غۇنچەم»نى بەك بەلەن يېزىۋەتكەن ـ دە!

ـ بار ئوخشايدۇ، ـ دېدى يەنە بىرى تەھقىلەپ، ـ بىر قېرى مويىسپىتىنىڭ ئەتراپىدا بىر توپ ئادەم سايىدەك ئەگىشىپ يۈرىدۇ، زۇنۇن قادىرى دېگەن كىشى كەلگەن بولسا، پەممىچە شۇ بولدى ئەتىمالىم...

ـ ھەر كۈنى مەشىدىن كەتمىسەك، ھەممىز كۆرۈ

ىمىز! — دېدى يەنە بىرى.

ئۇلار تاپقان ئامالىغا خۇش بولغاندەك كۈلۈشۈپ كەتتى.

مەن بۇ دىئالوگلاردىن خوتەنلىك قېرىنداشلارنىڭ قەلبىدە ئەڭ ئاۋۋال زۇنۇن قادىرىغا بولغان ھۈرمەتنىڭ تولۇپ ياتقانلىقىنى چۈشەندىم. ئەمەلىيەتتىمۇ، كېيىن لوپ، كىرىيە، چىرىيە، قارىقاش قاتارلىق ناھىيىلەرگە قىلغان زىيارەت، ئېكسكۇرسىيىلىرىمىزدە باغلارغا، يىغىن زاللىرىغا تۈزۈلگەن سورۇنلاردا ھە دېگەندىلا بىزنى تونۇشتۇرۇش باشلىنىپ كېتەتتى، بولۇپمۇ زۇنۇن ئاكا تونۇشتۇرۇلغاندا، گۈلدۈراس ئالقىش - چاۋاكلار ئۇزاققىچە بېسىلمايتتى. تەلمۈرۈپ تۇرغان كىشىلەرنىڭ كۆزلىرى مۇرادىغا يېتىپ، يۈرەكلىرى قانغاندەك بولاتتى. پۈتكۈل سورۇن باشقىچە جانلىنىپ كېتەتتى. بۇنداق چاغلاردا زۇنۇنكام دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، مىننەتدارلىق بىلدۈرەتتى. بۇ يازغۇچىنى كۆرگەن كىشىلەرنىڭ بۇنى باشقىلارغا نەچچە كۈن - نەچچە كۈن سۆزلەپ يۈرۈشىدە، بۇنىڭ بىلەن ئۆزلىرىنىمۇ بەختلىك ھېسابلىشىدا شەك يوق ئىدى. بىز مۇنداق سورۇنلاردا زۇنۇنكامنىڭ ھۈرمەتتىن تاپقان بەختىگە زوقلىناتتۇق. ئۇنىڭ جەمئىيەتتىكى ئىناۋىتىنىڭ خەلق ئىچىدە شۇنچە يىلتىز تارتىپ كەتكەنلىكىگە ئاپىرىن ئوقۇيتتۇق. يازغۇچىلار كوللېكتىپىمىزنىڭ پەقەت زۇنۇنكامدەك پېشقەدەملەر بىلەنلا ھەيۋەتلىك ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۈرەتتۇق.

يۇقىرىقىلار زۇنۇنكامنىڭ جەمئىيەتتىكى كۈچلۈك تەسىرى، يۇقىرى ئىناۋىتىنى تولۇق مۆلچەرلىيەلمەيدىغانلار توغرىسىدا توختالغىنىمدا قىلىنغان قوشۇمچىدىنلا ئىبارەت. تۆۋەندە يەنە ئەسلى سۆزۈمگە قايتىمەن.

ئۇنىڭ كىشى قەلبىگە ئازادىلىك ۋە زوق ئاتا قىلغۇچى خۇش تەبىئىتى بىزنى ئۆزىگە ماگنىتتەك تارتىپ تۇراتتى. زۇنۇنكامدا بىزدەك ئەمەلسىز ئاددىي ئادەملەرگە ئارىلىشىپ

يۇرۇشنى هار ئالىدىغان ياكى ئادەتتىكى ماشىنىلاردا بىللە ئول تۇرۇشنى خالىمايدىغان ئىللەت زادىلا يوق ئىدى. شۇڭا، بىز نىڭ زۇنۇنكامدىن پەقەتلا نېرى بولغىمىز كەلمەيتتى. ھەر بىر جايدىن قوزغىلىدىغان ياكى ئېكسكۇرسىيىگە ماڭىدىغان چاغدا خۇددى بالىلار دەرس باشلاش قوڭغۇرىقى چېلىنىش بىلەنلا ئۆز سىنىپىغا تېنىمەيلا ماڭغاندەك، زۇنۇنكامۇ ئاپتوبۇسقا قاراپ ماڭاتتى. سەپنىڭ ئالدىدا تىزىلىپ تۇرغان پىكاپلارغا قاراپمۇ قويمايتتى. بۇنداق چاغلاردا ماخمۇت مۇھەممەتكە ئوخشاش ياشلار ئىككى قولتۇقىدىن ئالاتتى ـ دە، «غاز ـ غاز» قىلغانچە ئاپتوبۇسقا ئېلىپ چىقىپ كېتەتتى. تاماق ۋاقتىدا كۆپ ھاللاردا بىز بىر جوزا بولۇۋالاتتۇق، ئۇنىڭ تەبىئىتىدە جوزا تاللايدىغان، تاماق خىللايدىغان ئىشلار ئەسلا مەۋجۇت ئەمەس ئىدى.

خوتەن ۋىلايەتلىك پارتكوم بىلەن ۋالىي مەھكىمە بىز-نىڭ كېيىنكى ئىككى ھەپتىلىك پائالىيىتىمىزنى ئەڭ ياخشى جاي ـ لاسكۇي يېزىسىغا ئورۇنلاشتۇردى. بىز يېزىلىق پارتكوم ۋە يېزىلىق ھۆكۈمەت بىناسىغا چۈشتۇق (خوتەن يىپەك توقۇمىچىلىق فابرىكىسىمۇ دەل مۇشۇ يەردە ئىكەن). يېزا رەھبەرلىكى ياتاق، ئاشخانىلىرىمىزنى ئالاھىدە ئورۇنلاشتۇرغانلىقى سىرتىدا بىنانىڭ ئارقىسىدىكى بىراۋغا ئاللىقاچان كۆتۈرە بېرىۋېتىلگەن چوڭ باغنى شۇ شەخىس بىلەن كېلىشىپ بىزگە ئېچىۋەتتى. بىز ھەر كۈنى باغنى خالىغانچە ئايلىنىپ، ئۇنىڭدىن خالىغانىنى يەپ ھۇزۇر قىلاتتۇق. ھەپتە بولمايلا كۆپچىلىكىمىزدە سەھەر تۇرۇپ، باغقا چىقىپ شاپتۇل يەيدىغان ئادەت شەكىللەندى. شۇنداق بىلەن بىر ۋاقىتتا ھەر ئەتىگەنلىكى شاپتۇلنىڭ ئەڭ ياخشىلىرىنى تاللاپ ئۈزۈپ زۇنۇنكامغا ئېلىپ كىرىشكىمۇ ئادەتلەندۇق. ئۇ بۇنىڭدىنمۇ خۇشال بولۇپ كېتەتتى (بەزىدە ئۆزىمۇ بىزدىن ئەتىگەن تۇرۇپ باغقا چىقىپ

بىزگىمۇ ئېلىپ كىرەتتى). ھەممىمىزلا ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئېلىپ غەمخورلۇق قىلىشقا تىرىشاتتۇق. تاتاملارنىڭ ئالدىنى زۇنۇن-كامغا سۇناتتۇق. قوغۇن - تاۋۇزنىڭ تاتلىقىنى زۇنۇنكامغا تۇتاتتۇق.

ئۇ تولىمۇ ئاق كۆڭۈل، ئوچۇق - يورۇق ئىدى. ئۆزىنى زادىلا سىرلىق تۇتمايتتى. ئەترابتىكىلەر بىلەن چاقچاقلىشىپ يۈرۈشنى ياخشى كۆرەتتى، لاسكۇيىدىكى ھاياتىمىزمۇ خوتەن شەھىرىدىكىگە ئوخشاشلا كۈلكە - چاقچاق بىلەن باشلانىدى. ئۇ يەردە: زوردۇن سابىر، ئابدۇراخمان قاھار، مەمتىمىن ھوشۇر، مەن — تۆتىمىز زۇنۇنكاملارنىڭ ياتىقىنىڭ قارشىسىدىكى ياتاققا جايلاشقانىدۇق. ئىككى - ئۈچ كۈن ئۆتۈپ، بىر ئەتىگىنى ئۇ بىزنىڭ ياتاققا شىپىرلاپ كىرىپ كەلدى - دە:

— ھە، سەن تۆتىنىڭ قانداقراق يېتىشۋاتىسەن؟ ... مونۇ زوردۇننىڭ خورەكلىرىگە چىداۋاتامىسلەر؟ — دەپ چاقچاق قىلدى.

— ۋاي، سىز تېخى ئۇقمايسىز، — دېدى ئابدۇراخمان، — مۇھەممەتجان زوردۇننى بىر چوقۇۋالىدىكەن.

— ۋاھ، ئەمىسە ئىككىنىڭ قانداق قىلاي دەۋاتىسەن؟ — دېدى زۇنۇنكام كۈلكىدىن ئاران ئۆزىنى توختىتىپ.

تېخىچىلا كۈلۈۋاتقان مەمتىمىن كۈلگىنىچە ئېيتتى:

— مۇشۇنداقلا بولىدىغان بولسا، ئاز كۈندىن كېيىن بىزمۇ قوشۇلۇپ كېتىدىغاندەك تۇرىمىز! ...

— ئۇتىنىڭ تېشىدا كۆيگۈچە، ئىچىدىلا كۆيەيلى، دېگەن يەرگە كەپسىلەر - دە! — دېدى زۇنۇنكام.

بىز تېخىمۇ كۈلۈشۈپ كەتتۇق. شۇنىڭ بىلەن تېخىمۇ يۇمۇرلۇق چاقچاق، قىزىق پاراڭلار باشلىنىپ كەتتى، بىزنىڭ ياتاق بازاردەك قايناپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەمىشەم دېگۈدەك زۇنۇنكامنى ئەكىرىۋېلىپ كۆرگەن - بىلگەنلىرىنى سۆزلىتەتتۇق.

بىر كۈنى كەچتە يەرلىك ھۆكۈمەت كاتتا زىياپەت ئۆتكۈزۈپ بەردى. ئارتىسلار ساز چېلىپ، ناخشا ئېيتىشتى. ئارقىدىن تانسا قىلىپ بەردى. ئارىلاپ شائىرلار شېئىر ئوقۇشقا تەكلىپ قىلىندى. مەن تۇرمىدە يازغان «چەك» دېگەن غەزىلىمنى ئوقۇپ بەردىم. زۇنۇنكامغا بۇ شېئىرىم ناھايىتى ياراپ كەتتى. مېنى قىزغىن تەبرىكلىدى. باشقا شېئىرلىرىمنىڭمۇ شۇنداق چىقىشىغا تىلەكداشلىق بىلدۈردى. كەچتە ياتاققا قايتىپ كىرگەندىن كېيىن باشقىلارمۇ بۇ شېئىرنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىنى تىلغا ئالدى. ئەتىسى ئەتىگەنلىكى زۇنۇنكام بىزنىڭ ياتاققا كىرىپ، زوردۇن، ئابدۇراخمانلارغا مېنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

— بۇ مۇھەممەتجاننى «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» نىڭ ئېتىۋەتمىگىنى تولا ياخشى بوپتىكەن. بولمىسا، ئاخشامقى شېئىر ئۆزى بىلەن كېتەتتى. ئەمەسمۇ؟! — دېدى چاقچاق قىلىپ.

گەپنىڭ مۇنداق تەلەپپۇزدا قويۇلۇشى بىلەن ھەممىمىز كۈلۈشۈپ كەتتۇق. ئەسلىدە زۇنۇنكام مېنىڭ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا قولغا ئېلىنىپ، ئىككى يىل كېچىكتۈرۈپ ئىجرا قىلىنىدىغان ئۆلۈمگە بۇيرۇلغانلىقىمنى نەزەردە تۇتۇپ قىزىقچىلىق قىلغانىدى.

زۇنۇنكامدىكى خۇش تەبىئەت ھەممىمىزگە مەنىۋى نۇر چېچىپ، كۆڭلىمىزگە ھۇزۇر بەخش ئېتەتتى. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، تالانتلىق يازغۇچىمىز بىلەن خوتەندە ئۆتكەن كۈنلىرىمىز مەڭگۈ ئەسلەشكە ئەرزىيدۇ. ماڭا نىسبەتەن ئېيتقاندا، زۇنۇنكام بىلەن بىللە بولغان كېيىنكى يىللاردىكى كوللېكتىپ پائالىيەتلەرمۇ ئۇنىڭدىن مەنىۋى گۈزەللىك دەرسلىرىنى قوبۇل قىلىشتا تېخىمۇ چوڭ دەرسخانا بولدى. مەن بۇنداق ياخشى تەبىئەتلىك ئادەملەرنىڭ دۇنيادا كۆپ بولمايدىغانلىقىنى كېيىن ئېيتالايمەن. ئاشۇ سورۇنلار (پائالىيەتلەر) ئارقىلىق، بىر كىشى

ئۇچۇن ياخشى ئادەملەر بىلەن كۆپرەك ئۇچرىشىشنىڭ پەۋقۇلـ ئادده غەنىيمەت ئىش ئىكەنلىكىنى چۈشەندىم. بۇنى باشقىسى ئەمەس، دەل زۇنۇنكامنىڭ ئەخلاق - پەزىلىتى چۈشەندۈردى.

مەرھۇم بىزگە كىبىرىدىن ساقلىنىپ، كەمتەرلىككە ئادەتلىـ نىشنى؛ ھەسەتخورلۇقتىن خالىي بولۇپ، كەڭ قورساق، سەمىمىي بولۇشنى؛ نام - مەنپەئەت، ئەمەل - مەنسەپ كۆيىدا بولماي، شەرەپلىك پۇقرا بولۇش ئىستىلىدا ياشاشنى ئۆگەتتى. بەزى كىشىلەر تەبىئىتىدىكى مەنمەنلىك، پوچىلىق، چوڭچىلىق، بىلەرـ مەنلىك، ماختىنىش ... قاتارلىق ئىللەتلەر ئۇنىڭدا زادىلا چىلىقمايتتى. مەرھۇمنىڭ مەنىۋى دۇنياسىدا بىز قەلەم بىلەن سۈرىتىنى سىزىپ، تىل بىلەن تەسۋىرلەپ بېرەلمەيدىغان نۇرغۇن گۈزەل نەرسىلەر بار ئىدى. ئەگەر بارلىق قەلەمكەشـ لەر بۇ گۈزەللىكلەرنى ئۆز ۋۇجۇدىغا كۆچۈرۈۋالالايدىغان ئىمكانىيەت بولسا ئىدى، ئۇ چاغدا بەزى كىشىلەرنىڭ بىزدىن ئاغرىنىپ: «يازغۇچى، شائىر دېگەنلەرنىڭ ئەسىرىنىلا ئوقۇپ، ئۆزلىرىنى كۆرۈشنى ئارزۇ قىلىسىمۇ بولىدىكەن!» دېيىشلىرىگە ئورۇن قالمايتتى.

شان - شەرەپ قۇچىقىدا

بىر يازغۇچى ئۇچۇن ئىپتىقاندا، ئۆز ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ گۈلدۈراس ئالقىش - چاۋاكلىرىدىن، ئۆزى ئۈچۈن قىلىنغان تەبىئىي تەنتەنىلەردىن ئالغان مەنىۋى ھۇزۇر ھەر قانداق ماددىي پاراۋانلىقلاردىنمۇ ئۈستۈن تۇرىدۇ، ئەلۋەتتە. مەن: يازغۇچى ئۈچۈن بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق شان - شەرەپ بولمايدۇ دەيمەن. يازغۇچى زۇنۇن قادىرى ئەنە شۇنداق شان - شەرەپـ تىن دائىمىي بەھرىمەن كىشى ئىدى. بىز ئۇچۇن ئۇيۇشتۇـ رۇلغان سورۇنلاردا يازغۇچىغا زوق بىلەن تەلمۈرۈپ تۇرغان

يۈزلىگەن - مىڭلىغان كۆزلەر ئۇنىڭ ئىجادىيەت ھاياتىدا قالدۇرغان قەلەم تۆھپىسىگە ئاپىرىن ئوقۇغۇچىلار يۈرەكلىرىنىڭ تەبىئىي بۇيرۇقىدا ئىدى. ئۇلار يىراقلاردىن كېلىشەتتى. ئۇلارنى بۇ يەرگە ھېچكىم مەجبۇرىي يىغقان ئەمەس ئىدى. ئۇلارنىڭ يازغۇچى شەنىگە چالغان چاۋاكلىرى ماھىيەتتە يازغۇچى ئۈچۈن ھەر قانداق قىمەتلىك بۇيۇم بىلەن تەڭلەشتۈرۈپ بولمايدىغان ئالىي مۇكاپات ئىدى. ئۇنىڭدا قىلچىمۇ قۇلچىلىق، خۇشامەت، زەررىچىمۇ سۈنئىيلىك، ياسالمىلىق مەۋجۇت ئەمەس ئىدى. بىز خوتەندە بولغان كۈنلەردىكى مۇنداق ھاياجانلىق سورۇنلارنىڭ ئەڭ كاتتىسى قارىقاش ناھىيىسىدە بولدى.

بىز بۇ ناھىيىگە يېتىپ بارغىنىمىزدا، ناھىيە رەھبەرلىرى ئالاھىدە كۈتۈۋالغاننىڭ تاشايىنىدا، ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىمۇ بىزنىڭ شەرىپىمىزگە كۆڭۈللۈك كېچە ئۇيۇشتۇردى. پائالىيەت باشلانمايلا زال ئەتراپى مىغىلداپ تۇرغان ئادەملەر بىلەن تولغانىدى. زال ئىچى چىرايلىق بېزەلگەنىدى: زال ئەتراپىغا ئۈستەل، سافا - ئورۇنداقلار قويۇلغان بولۇپ، ئۈستەل ئۈستىگە خىلمۇ خىل نازۇ نېمەتلەر، ئالما، شاپتۇل قاتارلىق مېۋە - چېۋىلەر تىزىلغانىدى. زال ئىچى يوپيورۇق يورۇتۇلغان. ئارتىسلار ئۈچۈن لازىمەتلىك مۇزىكا ئەسۋابلىرى تەق قىلىنغانىدى.

بىز كىرىپ بارغاندا، ئالدىن كېلىپ بولغان رەھبەرلەر، ئامما ۋەكىللىرى ۋە سەنئەتچىلەر ئورۇنلىرىدىن «دۈررىدە» تۇرۇشۇپ، بىزنى ھۈرمەت چاۋاكلىرى بىلەن قارشى ئالدى. زال ئىچى قاينام - تاشقىنلىققا چۆمۈلگەنىدى. زۇنۇن قادىرى، تۇرغۇن ئالماس، تۇردى سامساق قاتارلىق پېشقەدەم يازغۇچىلار تۆردىن ئورۇن ئالدى.

پائالىيەت باشلاندى. ئاۋۋال قارشى ئېلىش نۇتۇقلىرى

سۆزلەندی. ئاندىن يازغۇچى ـ شائىرلار تونۇشتۇرۇلدى. بۇ پۇرسەتتە، يۇقىرىقى پېشقەدەملەردىن باشقا ياش يازغۇچىلاردىن: زوردۇن سابىر، ئابدۇراخمان قاھار، ئايشەم ئەخمەت ... قاتارلىقلار شەرىپىگەمۇ ھەيۋەتلىك ئالقىش ـ چاۋاكلار ياڭرىدى. پائالىيەتنىڭ شۇنىڭدىن كېيىنكى كۈن تەرتىپى شائىرلارنىڭ شېئىر ئوقۇشلىرى بىلەن سەنئەتچىلەرنىڭ كونسېرت نومۇرلىرى ئارىلىشىپ داۋام قىلغاچقا، سورۇن تېخىمۇ جانلىنىپ كەتتى. ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ «ئوسمان نازۇك» قىزىقچىلىقلىرى بىلەن كۆتۈرۈلگەن كۈلكە ـ قىقاسلار زالنى بىر ئالدى. بولۇپمۇ قىزلار ئىچىدىكى تالانتلىق ناخشىچىلار خەلق ناخشىلىرىنى شۇنچىلىك ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئېيتتىكى، شېرىن تۇيغۇلار ئىچىدە مەست بولىدىغان بىرىمىزمۇ قالمىدۇق. بىز بۇنداق ناخشىلارنىڭ كېچىچە ئېيتىلىشىنى، بۇ كېچىنىڭ ئۇزاق بولۇشىنى ئارزۇ قىلاتتۇق. بىزنىڭ ئارزۇيىمىزنى چۈشەنگەندەك ئەڭ ياخشى نومۇرلارنى تاللاپ ئورۇندايتتى. بەزى نومۇرلار ئالاھىدە ماھارەت، ئۆزگىچە شەكىل بىلەن ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى. بۇنىڭ سەنئەت پۇرىقى تېخىمۇ قويۇق، سەنئەت تۈسى تېخىمۇ يۇكسەك ئىدى.

ـ «غۇنچەم» دراماسىدىن ئارىيە! ـ دەپ ئېلان قىلىنىدى تۇيۇقسىز.

زال ئىچى خۇشاللىق تەنتەنىسى ئىچىدە چايقالغانىدەك بولدى. ماڭا بىزنىڭ ھۆزۇر قىلىدىغان مىنۇتلىرىمىز ئەمدىلا باشلانغانىدەك تۇيۇلدى. يەنە چاۋاكلار ياڭرىدى. ئېيتىلماي تۇرۇپ، داغدۇغا كۆتۈرۈلۈۋاتقان بۇ ناخشىنىڭ مۇنچىلىك ئالقىشلىنىشىنىڭ بىر سەۋەبى، ئەسلى بۇ ناخشىنىڭ مۇڭلۇق، يېقىملىق ئىكەنلىكىدە بولسا، يەنە بىرى دراما يازغۇچىسى زۇنۇن قادىرنىڭ مەزكۇر سۈرۈندا ئولتۇرغانلىقىدىن ئىدى. ئۇيغۇر سەھرا قىزلىرى پورمىسىدا ياسانغان زىلۋا كەلگەن

چىرايلىق بىر قىز ئوتتۇرىغا چىقتى. ئۇ سازچىلارنىڭ ھەيۋەت بىلەن چالغان پائۇزىسىدىن كېيىن «ئوما ئورىسەن كۈندە» دەپ باشلىنىدىغان بىرىنچى ناخشىنى باشلىدى. قىز ناخشىنى باشلاش بىلەن تەڭلا ئاستا قەدەم بىلەن زۇنۇن قادىرى تەرەپكەقاراپ ئىلگىرىلىدى. ئۇنىڭ كۆزى تامامەن يازغۇچىغا تىكىلگەنىدى. ئۇنىڭ ناخشىسى زالدا ئاجايىپ بىر گۈزەل ۋە يېقىملىق كەيپىيات پەيدا قىلغانىدى. بىرىنچى ناخشىنىڭ ئايىغلىشىشى بىلەن مۇزىكا پائۇزى ئىككىنچى ناخشىغا يۆتكەلگەندە، ئۇ زالنىڭ ئوتتۇرىسىغا بېرىپ بولغانىدى. ناخشىچى قىز پائۇزا بېرىلىۋاتقان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، يانداكى بىر ئۈستەلگە يېقىنلاشتى ھەمدە «ئالىملار پىشىپ قاپتۇ» دەپ ئىككىنچى ناخشىنى باشلىدى ـ دە، ئۈستەل ئۈستىدىن راسا ۋايىغا يېتىپ پىشقان بىر تال ئالمىنى قولىغا ئالدى. ئۇنىڭ «ناخشىلىق سەپىرى» مۇ ئەمدى تېخىمۇ مەزمۇن ئېلىشقا باشلىدى. ناخشىچى قىز يەنىلا زۇنۇن قادىرى تەرەپكە قاراپ يول ئالدى. مۇشۇ تاپتا ھاياجانغا چۆمۈلگەن تاماشىبىنلار قەلبىنىڭ قايىسى دەرىجىدە لەرزىگە كەلگەنلىكىنى مۆلچەرلەش قىيىن ئىدى. ناخشىدىن كېيىنۋاتقان كۈچلۈك تەسىراتلار ھەر بىر ئاڭلىغۇچىغا خۇددى دەممۇ دەم قىرغاقلارغا ئۇرۇلۇپ تۇرغان دەريا دولقۇنلىرىنى ئەسلىتەتتى. بىز ئاللىقاچان «غۇنچەم» دراماسىدىكى غۇنچەم بىلەن نۇرۇمدىن ئىبارەت ئاشىق ـ مەشۇقلارنىڭ پاك مۇھەببىتىنى، ئىنتىزارلىق ئىچىدىكى سېغىنىشلىرىنى ئەكس ئەتتۈرگەن مۇڭلۇق، گۈزەل كۆرۈنۈشلەر ئىچىگە غەرق بولغانىدۇق. لېكىن، بىزنى بۇ ھېسسىياتلارغا غەرق قىلغان ياش ناخشىچى ئۆزى پەيدا قىلغان بۇ كۆرۈنۈشنىڭ تېخىمۇ تەنتەنىلىك مەنزىرىسىگە باشلاپ ماڭدى. ئۇ ناخشىنىڭ ئىككىنچى كۈپلېتىنى ئېيتقانچە يازغۇچىنىڭ ئالدىغا يېتىپ بارغاندا، ھەممىزنىڭ نەزەرىدە ئۆز قولىدىكى ئالمىنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزغانلىقى

قارارلىشىپ بولغانىدى. بىز ئۆزىمىزنى باسالماي قالدۇق. ئەنە ياش ناخشىچى ئاخىر ناخشىنىڭ ئاخىرىنىمۇ غەلىبىلىك ئاياغلاشتۇردى - دە، يېرىم ئېگىلىپ تۆرۇپ، ھېلىقى ئالمىنى يازغۇچىغا ئىككى قوللاپ تۇتتى. بۇ چاغدا، يازغۇچى زۇنۇن قادىرى ئاكىلا ئەمەس، ھەممىمىز ئورۇنلىرىمىزدىن تۇرۇشۇپ كەتتۇق. ماڭا يىغا يامىشىپ، كۆزلىرىمنى ياش پەردىلىرى توسۇپ كەتتى. پۈتۈن سورۇن زىلزىلىگە چۆمدى. زۇنۇن قادىرىمۇ تەسىرلەنگەنلىكىدىن قوللىرى تىترەپ: «رەھمەت! رەھمەت!» دېگەنىدىن ئارتۇق سۆز قىلالمىدى. ئۇنىڭ شۇ مىنۇتلاردىكى ئىچكى كەچۈرمىشلىرىنى پەقەت ئۆزىلا بىلەتتى. بىر تال ئالمىنىڭ ناخشىچى قىز تەرىپىدىن ئۇنىڭ ئۆزىگە تەقدىم قىلىنىشى مىليونلىغان مىننەتدار كۆڭۈللەرنىڭ ئالما ئارقىلىق ئىپادىلىنىشى ئىدى. بىز قارىقاش ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ بۇ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا، ناخشىچى قىزنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىگە ئاپىرىن ئوقۇدۇق، مەن شۇ چاغدا كالىلامدىن: «ئىگەر بىر يازغۇچى ئۆز ئۆمرىدە يازغان بىرەر ئەسىرى ئۈچۈن مۇبادا بىرەر قېتىم مۇشۇنداق شان - شەرەپ قازىنىدىغان بولسا، ئۇنىڭ يەنە نېمىنى ئارمان قىلىشى مۇمكىن؟ ئۇ ھەر قانداق مۇنبەرلەردە ئالغان مۇكاپاتلارىنىمۇ ئۈستۈن ئەمەسمۇ؟!» دېگەن ئويلارنى كەچۈردۇم.

× × ×

يازغۇچى زۇنۇن قادىرى ھەققىدىكى ئەھمىيەتلىك ئەسلىمىلەر يۇقىرىقى بىلەنلا تۈگىمەيدۇ. مەرھۇم بىلەن يەنە مەن 1986 - يىلى ئىلىدا ئۆتكۈزۈلگەن «ئىسلاھات تېمىسىدىكى ئەسەرلەر مۇھاكىمە يىغىنى» مۇناسىۋىتى بىلەن غۇلجا شەھىرىدە، نىلقىدا، قاش بويى ئېرەنلىكتە، قورغاستا بىللە بولدۇم.

1987 - يىلى قاراماىدا ئىچىلغان ئىجادىيەت يىغىنىدا بىللە بولدۇم. ئەمدى ئۇ بەختلىك كۈنلەر شىرىن ئەسلىمىلەرگە ئايلىنىپ قالدى. هازىر ئىرەنلىكتىكى كۆكۈللۈك ئۇلتۇرۇشلارنى ئەسلىسەم، شۇ سورۇننىڭ بىر خاتىرىسى سۈپىتىدە قولۇمدا ساقلىنىۋاتقان هۇسەنجان جامى، نۇرمەھەممەت تۇرسۇن، سەيدۇللا توختىلارنىڭ نەغمىسىگە قوشۇلۇپ لەرزان ناخشا ئېيتىۋاتقان زۇنۇن قادىرى، تېيىپجان ئېلىيوپ، ئابدۇرېھىم ئىمىن، مۆمىن سەپىرى قاتارلىقلارنىڭ لىرىك سۈرىتىگە ئۇزاق - ئۇزاق قاراپ قالىمەن. قاراماىدىكى كۈنلەرنى ئەسلىسەم، مەيلى نېفىت قۇدۇقلىرى بېشىدا بولسۇن، مەيلى يىغىن زالىغا ياكى تاماقخانىغا ماڭغاندا بولسۇن، يازغۇچى دىلبەر قېيۇم، قاراماىلىق ناخشىچى گۈلگىنەلەر دائىم زۇنۇن ئاكىنى خۇددى ئۆز دادىسىدەك قولتۇقلاپ يۈرگەن قىممەتلىك كۆرۈنۈشلەر كۆز ئالدىمدىن ئۆتىدىغان بولدى.

مۇبادا رەۋايەتلەردە ئېيتىلغانلار راست بولۇپ، مەرھۇم بۇ دۇنيادىن كۆز يۇمغاندىن كېيىن، يەنە بىر غايىبانە دۇنيانىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ كەتكەن بولسا، ئېھتىمال، ئەڭ ئاۋۋال ئۇنىڭ ئالدىغا بۇ ئالەمنىڭ راهىتىنى كۆرمەي ئۆلۈپ كەتكەن باقى بىلەن باهارخانلار ① چىققاندۇ! بەلكىم، غۇنچەم بىلەن نۇرۇم ② يازغۇچىنىڭ ئىككى يېنىغا ئۆتۈپ، قولتۇقلىغانچە جەننەتنىڭ دەرگاهىغا ئېلىپ كىرىپ كەتكەندۇ، دەيمەن.

يازغۇچى زۇنۇن قادىرىبىز بىلەن بىللە مەڭگۈ خوشلاشتى. ئۇنىڭ قەبرىسىنى چەت ئەلدە قالدى دەيدۇ. ياق، ئۇنىڭ قەبرىسى بىزنىڭ قەلبىمىزدە، ئۇنى ئۇنتۇش مۇمكىن ئەمەس.

---

①② باقى بىلەن باهارخان «ماغدۇر كەتكەندە» هېكايىسىنىڭ، غۇنچەم بىلەن نۇرۇم «غۇنچەم» دراماسىنىڭ پېرسوناژلىرى.

مەن ئۇنى ئارانلا ئىككى قېتىم كۆرەلمىگەن

(ئەسلىمە)

ئەختەم ئۆمەر

راست، مەن ئۇنى ئاران ئىككى قېتىم كۆرەلىدىم، ئۇنىڭ بىلەن تونۇشمىغان تەلۋە كىتاب مەستانىسى چاغلىرىمدا ھەر بىر ئەسىرنى بېشىمچىلاپ كىرىپ كەتكىنىمچە تەكرار ئوقۇپ، تاكىغا يېقىن كىتاب بەتلىرىنى مىجىقلىغانچە چۈشەكەپ ئويغانغان چاغلىرىمدا، بۇ سۆيۈملۈك كىتابنى پۈرلىۋەتكىنىم ئۈچۈن ئۆزۈمنى ئەيىبلەپ كەتكىنىم ۋە «بۇ ھۇرمەتلىك زات قانچىلىك ئادەمدۇ، بەستى يوغان، تازا كېلىشكەن، چىرايلىق ئادەم بولسا كېرەك، ئۆمرۈمدە ئۇنى بىرەر قېتىم كۆرەلەرمەنمۇ؟ ...» دەپ ئويلىغانلىرىم ... بۇ بالىلىقتىكى سەبىي، پاك ھېسسىياتلىرىم ئىدى. بۇ ئۇنىڭ مەن تويماي ئوقۇيدىغان ئەسەرلىرى سىگىدۇرگەن ھۇرمەت ھېسسىياتى ئىدى.

كۈتۈلمىگەن، تاسادىپىي چاغدا ئۇنى تۇنجى قېتىم كۆردۈم. ئۆزىنى كۆرمەي تۇرۇپ، ئەسەرلىرىدىن سىگگەن يازغۇچىغا — پىر ئۇستازغا بولغان ھۇرمەت، ئۆزىنى كۆرگەندىن كېيىن تېخىمۇ چوڭقۇرلىشىپ، ئۇنىڭ يازغۇچىلىق كامالىتىدىن ئادەملىك كامالەتنىڭ كۆپ ئۇستۇنلۇكى، بەلكى يازغۇچىلىق ئۇسۇلىدىن كۆپ يىراقلاپ — ئارتىپ كەتكەنلىكى مەندە ئۇنتۇلماس تەسىرات قالدۇردى.

1986 - يىلى ئاۋغۇست، ساناقسىز ئۇنتۇلماس خاتىرىلىرىم

ئىچىدىكى ئەڭ سەرخىل خاتىرە «تارىم» ژۇرنىلى غۇلجىدا چاقىر-
غان ئىسلاھات تېمىسىدىكى ئىجادىيەت يىغىنىغا قاتنىشىش شەرىپى
مېنى خۇشاللىقتىن گاڭگىرىتىپ قاتۇرۇپلا قويغانىدى. مەن كۆرۈ-
دىغان «تۇنجى» لار بۇ پۇرسەتتە ناھايىتى كۆپ ئىدى. ئاۋۋال
كىچىكىمدىنلا تولا ئاڭلاپ نامى ياد بولۇپ كەتكەن سادىر پالۋان
يۇرتى — «ئىلىخو» نى كۆرىمەن، ئاندىن كېيىن مەن ئەسەر-
لىرىنى سۆيۈپ ئوقۇيدىغان يازغۇچى، شائىرلىرىمىزنى كۆرىمەن،
ئۆمرۇمدە تۇنجى قېتىم ئاشۇلارنىڭ يىغىنىغا قاتنىشىمەن، ئۇلار
قانداق ئادەملەر، ماڭا ئوخشايدىغان ئادەملەرمۇ ياكى باشقىچە
تەقلىدتىكى ئادەملەرمۇ، بىر كۆرەي. مەن تېخىچە ئۆزۈمگە
ئىشەنمەيتتىم.

تېڭىرقاپ يۇرۇپ، يىغىن ئورنىنى تەستە تاپتىم. غۇلجا
شەھىرى شۇنداق چىرايلىق، ئازادە، باغچىغا ئوخشىمۇ، مەن
ئۇچۇن شەھەر كۆرمىگەن سەھرا بالىسى ئۇچۇن ئوي - چو-
قۇرى تولا بولۇپ كەتكەنىدى. مەن تىزىمغا ئالدۇرۇپ ياتاق
بوسۇغىسىدىن ئاتلاپ بولغۇچە «ئۇھ» دېگۈدەك ھالىم قالمىدى.
بىر مۇنچە ئادەملەرنى كۆردۇم. ئۇلار شۇنچە شوخ، پاراڭچى
بولۇپ، خۇددى قەدىناسلاردەك ئەركىن پاراڭلىشاتتى. تەبىئىي
سەزگۈم ھەم مەن كۆرگەن رەسىملەر ئۇلارنىڭ يازغۇچى، شائىر-
لىرىمىز ئىكەنلىكىنى بىلدۇردى. «ۋۇي، ئۇلارمۇ بىزگە ئوخشاي-
دىكەنغۇ، مېنىڭ دادام مۇئەللىم. مەن كۆرگەن باشقا كىشىلەرگە،
ھەتتا بەزىسىنىڭ تۇرقى، گەپ - سۆزى كوچىدىكى ئالمقاپلار-
نىڭ دەل ئۆزىگىلا ئوخشايدىكەنغۇ؟!» دەپ ئويلىدىم، بىرقىسـ
مىلا بولۇپ قالدىم، دېمەك، ئوخشايدىكەنمىز. تەسەۋۋۇرۇمدا ئۇلار
ئادەتتىكى ئادەملەردىن پۈتۈنلەي ئۆزگىچە، بىزگە ئوخشماي-
دىغان، گەپلىرى بىزگە چۈشىنىكسىز، ناھايىتى سۈرلۈك، قەيسەر
ئادەملەر ئىدى. ھەممىسى ماڭا ياتسىراپ قاراۋاتقاندەك «بۇ
بالا بىرەرىنىڭ غۇلجىنى كۆرسەتكىلى ئالغاچ كەلگەن بالىسى

دۇر ياكى بىزنى كۆرگىلى،ئوينىغىلى كەلگەن بالىمىدۇر؟» دەۋاتـ
قاندەك تۇيۇلدى. ئۇلار ئۆز يولىغا كېتىۋاتسىمۇ، ئۆزگېپىنى قىلىـ
ۋاتسىمۇ، ئۆزخىيالى بىلەن بولسىمۇ، ماڭاشۇنداق تۇيۇلدى. شۇڭا،
تەرلەپ، بېشىمنى ئۈستۈن قىلالماي، ياتاققا ئۇلاشقۇچە روھىي
جىددىيلىكتىن ھېرىپ كەتتىم. ھېلىمۇ ياخشى ياتاققا كىرىپلا
ئابلىمىت ھاجى ئاكا بىلەن سېغىنىش ئىچىدە كۆرۈشتۇق.
ئابلىز ئۆمەر ئاكىمۇ كىردى، ئۇلارمۇ مېنى تونۇيدۇ، مەنمۇ ئۇلار-
نى تونۇيمەن. «ھېرىپ ئۆلەي دېدىم!» دەپ، ھالىمنى دەپ
بەرگەنىدىم، ئۇلار كۈلۈشۈپ كېتىشتى، يەڭگىللەپ قالدىم.
— ھەممىڭلار كارىدورغا چىقىڭلار!...
سىرتتىن قوپال توۋلانغان ئاۋاز ئاڭلاندى. ئەپتىدىن سەپەر
ھاردۇقى چىقىپ تۇرغان ئادەملەر ياتاقلاردىن چىقىپ، كۈلۈشۈپ
تۇرغانىدى، ئېگىز بويلۇق، قارا قاش، ئورا كۆز بىر ئادەم:
— ھازىر شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن
يازغۇچى، شائىرلار، ئۆزۈڭلارنى رۇسلاپ، رەتلىك تۇرۇڭلار!
مەشھۇر شائىر روزى سايىت سىلەرنى قوبۇل قىلىدۇ، — دېدى.
ئۇنىڭ قويۇق خوتەن شېۋىسىگە تولغان قىزىق چاقچىقى
ھەممىمىزنى تېلىقتۇرۇپ كۈلدۈرۈپ، ئارىدىكى ياتسىراش، سىپايىـ
لىكنى تۈگىتىپ، ھاردۇقىمىزنى چىقىرىۋەتتى.
— ئالدىمغا قالايمىقان كېلىۋەرمەي، رەتلىك تىزىلىپ
مېنىڭ قوبۇل قىلىشىمنى كۈتۈپ تۇرۇڭلار، مەن ئاۋۋال زۇنۇن
قادىرىنى قوبۇل قىلىشتىن باشلايمەن.
ھەممەيلەن پاراقلاپ كۈلۈشتى. يۈرىكىم سېلىپ، كۆزلىرىم
چوڭ ئېچىلغانچە، ئادەملەر قارىغان تەرەپكە نەزەر ئاغدۇردۇم،
ئەخەت تۇردى ئاكا بىلەن ئابدۇساتتار ناسىرى كۆزەينەكلىك،
چىرايىدىن نۇر يىغىپ تۇرغان، خۇشپىچىم بىر بوۋاينى قولتۇق-
لاپ كەلدى. ھەممە ئادەم بۇ ھۈرمەت ئىگىسىنىڭ قولىنى
چەكسىز ئىپتىخار بىلەن تۇتاتتى. روزى سايىت ئۇنىڭ ئالدىغا

يۇگۈرۈپ بېرىپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى:

— ئاكا، ئەمدى ئەدەبسىزلىكىمنى كەچۈرۈڭ، سىزنىمۇ سېغىندىم، ھەممىنى سېغىندىم، ياتىقىڭىزغا كىرىپ كۆرۈشەي دېسەم خوتەندىن كەلگۈچە ھارغاندىنىمۇ بەك ھېرىپ كەتكۈدەكمەن، شۇڭاسىزدىن باشلاپ ھەممەيلەن بىلەن بىرلا ۋاقىتتا كۆرۈشەي، قوبۇل قىلاي دېدىم ...

ھەممىسىز يەنە كۈلۈشتۇق.

— مېنى راستىنلا قوبۇل قىلدىڭمۇ گاداي! — دېدى ژۇنۇن قادىرى كۈلۈپ تۇرۇپ.

— سىز ئادەتتىكى يازغۇچى بولسىڭىزمۇ، قوبۇل قىلماي بولمىدى، چۈنكى مەن مەشھۇر بولساممۇ كەمتەر ئادەممەن ...

تولا كۈلۈپ، ژۇنۇن ئاكىنىڭمۇ كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى. مەن ئۇ كىشىنىڭ بوۋايلارغا خاس يۇمشاق قوللىرىنى تۇتقىنىمدا پۈتۈن سەزگۈم يوقالغاندەك بولدى. دېمەك، مۇشۇ مىنۇتتا ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ بىر تۈۋرۈكىنىڭ قولىنى تۇتقانىدىم!

يىغىن جەريانى مەن ئۈچۈن ھاياتىمدىكى ئەڭ قىيىن مىنۇتلار بولدى. مەن ئوتتۇرىغا قويغان «زېمىن، قارا ئادەملىرىڭگە» پوۋېستى مېنى بەس - مۇنازىرە تاش بورىنى ئاستىدا قويدى. مەيداندا يالغۇزلۇق ھېس قىلدىم. ھەممە ئادەم بېشىمغا تاش ئېتىۋاتقاندەك تەرلەپ، بېشىمنى كۆتۈرەلمەي، يىغلىغۇم كېلىپ كەتتى. خېلى كۆپ يىغىنغا قاتناشقان، لېكىن بۇنداق يىغىنغا قاتنىشىپ باقمىغانىدىم، بۇ يىغىنغا كەلگىنىمگە، پوۋېستىمنى «ئەسەر» دەپ ئوتتۇرىغا قويغىنىمغا مىڭ پۇشايمان قىلدىم.

— شامالدۇرغۇچىنى ئەختەمگە توغرىلاڭلار، بولالمىدى.

ئارىدىن بىرى چاقچاق قىلدى.

كۈلىشەكچى بولۇۋېدىم، ئاغزىم تارتىشىپ قېلىپ كۈلەلمىدىم،

شۇنچە قورقۇنچلۇق گەپلەر ئىچىدىن بىرىنچى بولۇپ مۇھەممەت جان راشىدىن ئاكا بومبا پارتلىغاندەك ۋارقىرىدى:

— نەدە بۇنداق ئىش يوقكەن؟ بار، بىزدە، بىزنىڭ جەمئىيىتىمىزدە بار!

ئاندىن ئەخەت تۇردى ئاكا ۋە سىددىق ھاجى روزىلار جانسىزلىنىپ كەتكەن روھىمنىڭ قوللىرىدىن تۇتۇپ - تارتىپ مېنى ئۆرە قىلدى، يۇرىكىمگە سۇ پۈركۈپ، ئېسىمگە كەلتۇردى، ئۇلار ئايىماستىن سۆزلەيتتى، ۋەزىيەت تىركىشىش ھالىتىدە ئىدى، دەم ئېلىش بولدى، شائىر نەسرۇللا ئابلەت ياتقىمغا كىرىپ:

— سىزنى زۇنۇن ئاكام چاقىرىدۇ، — دېدى.

«نېمە دەر؟» پۇت - قولۇمدا جان قالماي، ئورنۇمدىن تۇردۇم، قانداق مېڭىۋاتىمەن، قەيەردە ئۇچرىدى، نامەلۇم. زۇلپىقار ئۇچراپ:

— سىز ئۇچۇن دەشنام يەپ، ئىچىم ئۆرتىلىپ كېتىۋاتىدۇ. راستىنى دېسەم، ئاچچىقىمدا كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى، ئەمما تۇگىشىپ كەتمەك! ئۇلار دەيدۇ، ئاغزى كۆنۈپ كەتكەن، بۇمۇ ئۆتۈپ كېتىدۇ، — دېدى.

بۇلاق سۈيى شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇرغان ھاۋالىق بىر چۆپلۈكتە زۇنۇن قادىرى، تېيىپجان ئېلىيوپ ئاكا، تېيىپجان ھادى ئاكا، مەمتىمىن ھوشۇرلار ئولتۇرغانىكەن، بۆككىدە دەرەخ سايىسى سالقىن بولۇپ، ئادەمنى راھەتلەندۈرەتتى.

— كېلە، دولانلىق شاكىچىك، — دېدى تېيىپجان ئاكا چاقچاق قىلىپ.

— يېنىمغا يېقىن ئولتۇر، — دېدى زۇنۇن ئاكا مېنىڭ قورۇنۇپ تۇرغىنىمنى كۆرۈپ.

مەن ئولتۇردۇم، ئۇنىڭ كۆزەينەك ئاستىدىكى ئولتۇرۇشۇپ، قىزارغان كۆزلىرىدىن سۈنماس بىر كۈچنى كۆردۈم ھەم

تېخىمۇ قورۇندۇم، ئۇ ماڭا خېلى ئۇزاق تىكىلىپ قارىدى، نەپەس ئېلىشلىرى تېز - تېز ھەم كۈچلۈك ئىدى، قولۇمدىن كاپپىدە تۇتتى، قورقۇپ كەتتىم.

يائاللا، قېرى ئادەمنىڭ قولىدۇ شۇنداق قاتتىق بولامدۇ؟ ئوتتۇرا مەكتەپتە مۇئەللىم كەپسىزلىكىم ئۈچۈن قۇلىقىمنى يېرىم غېرىچ سوزۇۋەتكەندىمۇ بۇنداق ئاغرىمىغانىدى.

— مەن سېنى ماڭا يېقىن ئولتۇر دېدىم، — دەپ تارتتى مېنى زۇنۇنكام، بوينۇم سوزۇلۇپ، يېقىن سۈرۈلدۇم. كۈلۈشكە تىرىشتىم، لېكىن ئۇنۇم چىقمىدى. باشقىلار بولسا پاراقلاپ كۈلۈشۈۋاتاتتى. ئۇ قۇلىقىمنى قويۇۋەتمەستىن:

— ئاڭلا دولانلىق، مەن ھەممىنى ئاڭلىدىم، ئەسىرىڭنى تېيىپجان، روزى گادايلار ئوقۇپ بەردى. سەن يازغۇچى بولۇشىتىن ئاۋۋال خەت ساۋاتىڭنى چىقار.

— خېتىڭنى ھېچكىم ئوقۇيالمىدى، روزى گادايمۇ «مەن تەھرىر ھەر قانداق خەت بولسا شاما قىلىۋېتىمەن» دەپ ئوقۇيالماي چۈرۈۋەتتى. دولانلىق، دولان قويىنىڭ مۈڭگۈزىدەك خەت يازىدىكەنسەن، — دېدى تېيىپجان ئاكا سۆز قىستۇرۇپ.

خىجىل بولغىنىمدىن يەرگە كىرگۈدەك بولۇپ كەتتىم.

— كونا يېزىقنى ئۆزىڭىز ئۆگەنگەنمۇ؟ — سورىدى مەرھۇم ئۇستاز تېيىپجان ھادى ئاكا.

— ھەئە.

— قانچە ۋاقىت بولدى؟

— يېزىشنى ئۆگەنگىلى بىر يىل بولدى.

زۇنۇنكامنىڭ قولى يەنىلا قۇلىقىمدا ئىدى.

— ماڭا قارا، سەن قورقۇپ كەتتىڭمۇ؟

— .....

يەرگە قارىۋالدىم، كۆزۈمگە ياش كەلدى، كۆرسەتمەسلىككە تىرىشىپ، بېشىمنى ئۇستۇن قىلىمدىم.

— هۇ، نانقىپى، تىخى يازغۇچى بولارئىمىش! سەن ئەرمۇ، ئايال؟

بىشىمنى شاپىدە كۆتۈردۈم، تىترەپ كەتتىم، ھەممىسى كۈلدى، زۇنۇنكام كۈلدى:

— ساڭا دەي، قورقما، ئىسىڭدە چىڭ تۇت، ئىت يىرىم يىلدا يەتتە - سەككىزنى كۈچۈكلەيدۇ، ئىت بولىدۇ. يولۋاس ئون يىلدا بىر تۇغىدۇ، يولۋاس بولىدۇ. ئوبدان يىيزىپسەن، بۇزۇلۇپ كەتمەي ياز، تىرىش، كۆپ كۆر، بىز تۇگىدۇق، ھەمە ئىش ئەمدى سىلەر ياشلارغا قالدى ...

ئەكبەر غۇلام كىلىپ ھەممىزنى رەسىمگە تارتتى. ھەممەيلەن قوزغىلىپ ماڭدى، تىيىپجان ئىلىيۇ بىلەن يەنە بىرى زۇنۇنكامنى قولتۇقلاپ كىچىك ماشىنىغا چىقاردى. بۇۋاينىڭ كەينىدىن تىكىلىپ قالدىم، ھازىر ئۆزۈمنى باشقىچە روھلۇق ھىس قىلماقتا ئىدىم.

— ھاي تىيىپجان ئاكا، بۇ ماشىننى مەركەزدىن مەخسۇس سىزگە بەردىمۇ؟

— ھە، نىمە دەيسەن، گاداي؟

روزى سايىت بىلەن تىيىپجان ئىلىيۇ ئاكا ئوتتۇرىسىدا چاقچاق باشلاندى.

— سىزدەك ئادەتتىكى شائىرغا پوبىدا بەرگەن بولسا، مەن روزى سايىتتەك مەشھۇر شائىرغا ھۆكۈمەت مەخسۇس ئايرو-پىلان ياساۋاتقان ئوخشىمامدۇ؟

ھەممىز پاراقلاپ كۈلۈشۈپ تىلىقىپ، كۆزىمىزدىن ياش چىقىپ كەتتى.

— گەپ قىلە، گاداي! — دېدى زۇنۇنكام سالماق ئولتۇرۇپ، — سەن بولمىساڭ سورۇن قىزىمايدۇ، جۇمۇ!

— بۇ ماشىنىغا مەنمۇ چىقىدىكەنمەن - دە، بوپتۇ، مەن مەشھۇر، سىلەر ئادەتتىكىچە بولساڭلارمۇ كەلگۈسىدە بىز روزى

سايىت بىلەن بىر ماشىنىدا بىرگە ئولتۇرۇۋالغان، دەپ ئاغزىڭلارنى تاتلىق ئېتەرسىلەر.

— چىقە گاداي، كەلگۈسىدە ئايروپىلانىڭغا بىزنىمۇ ئولتۇرغۇزارسەن، — تېيىپجان ئېلىيېۋ ئاكا روزىنىڭ قولىدىن تارتىپ يېنىغا ئولتۇرغۇزدى ۋە كۈلۈشلەر ئىچىدە ماشىنا يۈرۈپ كەتتى.

نىلقا يايلىقىدا تۇرۇپلا:

— ھەي دولانلىق، دولان ئۇسۇلى ئويناپ بەر، — دېدى زۇنۇنكام.

— راست بىر كۆرەيلى، — دېدى تېيىپجان ئاكىمۇ خۇشال بولۇپ.

— يالغۇز ئادەم ئوينىغىلى بولمايدۇ، — دېدىم مەن.

— قورقماي ئوينا، مەن قېرى بار، ئېزىپ كەتسەڭ، تېيىلىپ كەتسەڭ بىز يۆلىۋالىمىز، يالغۇز ئەمەسسەن ...

مەن ئۇلارغا ھاياجان بىلەن قارىدىم. ئۇلار چاقچاق قىلغانىدى ھەم چاقچاق قىلمىغانىدى. مەن ئۇلارنى دائىم ئەسلەپ تۇردۇم، ھەربىر گېپىنى ئېسىمدىن قايتا - قايتا ئۆتكۈزدۈم.

ئىككىنچى قېتىم ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيىدا ئۇنى كۆرگىنىمدە، مەرھۇم ئۇستاز تېيىپجان ئاكا بىزنى تاشلاپ كەتكىنىگە بىر قانچە كۈن بولغانىدى. مەن قايغۇ ھەم سېغىنىش ئىچىدە زۇنۇن ئاكىنىڭ قولىنى چىڭ تۇتتۇم. ئەپسۇس، ئۇنى تېيىپجان ئاكا ئەمەس، باشقا سەپداشلار قولتۇقلىغانىدى. بوۋاي ئۆزىنىڭ كۆنگەن قول - پۇتىدىن، يۈرىكىدىن ئايرىلغاندەك بەكمۇ شۈكلەپ، جۈدەپ - ئاجىزلاپ كەتكەنىدى.

— ئاكا، مېنى تونۇدىڭىزمۇ؟ مەن — ئەختەم.

— ھە، تونۇدۇم، — مېنىڭ كۆڭلۈم ئۈچۈن شۇنداق دېدى.

بىر قانچە كۈندىن كېيىن بىرى ماڭا:

— ئەختەم، زۇنۇنكام ئىسمىڭنى ئاتاپ ئىزدەۋاتىدۇ، —

دېدى. مەن يۇگۇرۇپ زۇنۇنكامنىڭ ياتقىغا چىقىپ قولىنى تۇتتۇم.

— زۇنۇنكا، مېنى ئىزدىدىڭىزمۇ؟

— ياق، — دېدى ئۇ، كۆڭلۈم يېرىم بولدى، كۆڭلۈم بۇزۇلدى.

— بايا سورىغانىدى، — دېدى يېنىدىكىلەر.

زىياپەتتە تۆۋەن گرادۇسلۇق بىر رۇمكا ئۈزۈم ھارىقىنى زۇنۇنكامغا تۇتتۇم:

— ئاكا، ئادەتتە مەن پەقەت ئىچمەيمەن، مۇشۇ بىر رۇمكا ھاراقنى سىز بىلەن ئىچىشنى ئارزۇ قىلىمەن.

بوۋاي ئورنىدىن تۇرماق بولدى، ئوغلى بەختىيار بىلەن يەنە بىرى يۆلەپ تۇرغۇزدى.

— دادام ئىچمەيدۇ ...

زۇنۇنكام مەن ئۇزاتقان رۇمكىنى قولىغا ئېلىپ لېۋىگە تەگكۈزۈپ:

— ھازىر مېنىڭ ئاغزىم سەندە، سەن ئىچكىن، — دېدى.

مەن كۆتۈرۈۋەتتىم. بۇ ھاراق پۇتۇن تومۇرلىرىمغا قان بولۇپ سىڭىپ كەتكەندەك تۇيۇلدى.

1990 - يىل 13 - ماي، لەنجۇ.

خەلق ئۆز یازغۇچىسىنى قەدىرلەيدۇ

(زۇنۇن قادىرى خاتىرىسىگە)

ئالىمجان ئېلىخان

ئاتاقلىق یازغۇچى، دراماتورگ، خەلقىمىز قەلبىدە ئۆلمەس شۆھرەتكە ئىگە جامائەت ئەربابى زۇنۇن قادىرى بىلەن كۆرۈشۈش، بىر نەچچە كۈن ھەمسۆھبەتتە بولۇپ بىللە يۈرۈش بەختى ماڭىمۇ نىسىپ بولدى. بۇ 1986 - يىلى يىاز ئايلىرى ئىدى. مەن بۇ قىسقىغىنا ئۇچرىشىشنىڭ ھۇرمەتلىك ئۇستاز بىلەن ئەڭ ئاخىرقى قېتىملىق يۈز كۆرۈشۈش بولۇپ قالىدىغانلىقىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىكەنمەن. تۇرمۇش قىسمەتلىرى ئەنە شۇنداق رەھىمسىز بولىدىكەن. ۋاقتى قىسقا، ناھايىتى تېز ئۆتۈپ كەتكەن بۇ ئۇچرىشىش مەندە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر پروزىچىلىقىغا ئاساس سالغۇچى، تۇنجى ئەۋلاد مۇخبىر زۇنۇنكام توغرىسىدا ئۇنتۇلغۇسىز تەسىراتلار قالدۇردى. مەن بۇ جەريياندا زۇنۇنكامنىڭ جامائەتچىلىكىنىڭ نەقەدەر كەڭ، چوڭقۇرلۇقىنى، خەلق ئىچىدە يۈكسەك ئابرويغا ئىگە ئىكەنلىكىنى، خەلقنىڭ ئۇنى خۇددى ئەڭ يېقىن قېرىندىشىدەك ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم.

1986 - يىل 7 - ئايدا ئىلىدا «ئىسلاھات تېمىسىدىكى ئەدەبىي ئەسەرلەر مۇھاكىمە يىغىنى» ئۆتكۈزۈلدى. زۇنۇنكام بۇ يىغىننىڭ تەبىئىي ئىشتىراكچىسى ئىدى. ئۇ يىغىن ئېچىلمىشتىن خېلى ئىلگىرىلا غۇلجىغا كېلىپ، ئوغلىنىڭ ئۆيىگە چۈشتى. بۇ

چاغلار ئىلى ۋادىسىنىڭ يېشىللىققا،گۈل - گىياھقا پۈركەنگەن گۈزەل پەسلى ئىدى. باغلار — ياپيېشىل بۇ ۋادىنىڭ كۆزى، زىننىتى، ئەلۋەتتە. تەبىئەتنىڭ بۇ گۈزەل پەسلىدە پۈتۈن ئىلىـ لىق ئۆيلىرىنى تاشلاپ باغلارغا كۆچۈپ چىققاندەك، ھەممىلا پائالىيەت، ھەممىلا ئادەم باغدا قاينايدۇ.

زۇنۇنكام ياشلىقىدا ئىزى قالغان ئاشۇ باغلارنى، باغدىكى سۆھبەت، باغدىكى مەشرەپلەرنى سېغىنغان. ئۇنىڭ بـــۇ قېتىم غۇلجىغا بالدۇر كېلىشىمۇ ئەنە شۇ باغلارنى كۆرۈش، ئايلىنىش ئۈچۈن ئىدى. لېكىن، ياشىنىپ قالغانلىقى ئۈستىگە، سول لۇشىيەن ھۆكۈم سۈرگەن يىللاردا جىسمانىي جەھەتتىن زەئىپلەشكەن بۇ- ۋاي بۇ كەڭ ۋادىنى نېمە بىلەن ئارىلايدۇ؟ ئۇنىڭ مەخسۇس ماشىنىسى يوق ئىدى. ھارۋا يا ئاپتوبۇسقا چۈشسۇنمۇ؟ ياكى پىيادە ماڭسۇنمۇ؟ ياق، ياق. زۇنۇنكامنىڭ گۈس - گۈس دەسـ سەپ ماڭىدىغان قىران چاغلىرى ئارقىدا قالغان.

زۇنۇنكام غۇلجىغا كېلىپ بىر نەچچە كۈندىن كېيىن غۇلجا شەھەر مەشرەپباي كوچىسىدىكى يەككە تىجارەتچى ئەخمەتجان «شاڭخەي» مارکىلىق قارا پىكاپىنى ھەيدەپ، زۇنۇنكامنىڭ ئالـ دىغا باردى ھەمدە سالام - سائەت ۋە تىنچ - ئامانلىق سورـ شىشلاردىن كېيىن ئۆزىنىڭ كېلىش مەقسىتىنى ئېيتىپ:

— زۇنۇنكا، سىز غۇلجىدىن كەتكۈچە بۇ ماشىنا سىزنىڭ ئىختىيارىڭىزدا، شوپۇرلۇقىڭىزنى ئۆزۈم قىلىمەن، — دېدى.

— رەھمەت ئۇكام، رەھمەت، — دېدى زۇنۇنكام بۇمېھرىبان يىگىتنىڭ كۆڭۈل سوراپ كەلگەنلىكىگە مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ، ئۇنىڭ قوللىرىنى چىڭ سىقىپ تۇرغىنىچە.

قۇرۇق جازا پەيدا قىلىپ، ئورۇنسىز تۇزۇت قىلىش، ياسالـ ما تەكەللۇپ دېگەندەك ئىشلارنى زۇنۇنكـــامنىڭ ۋۇجۇدىدىن تاپقىلى بولمايىتتى. ئۇلار ئەنە شۇنداق قول سىقىشىش بىلەنلا خۇددى ئاتا-بالىلاردەك چىقىشىپ كەتتى. ئەخمەتجانمۇ لەۋزىگە

ئەمەل قىلىدىغان يىگىتلەردىن ئىكەن. ئۇھەرقېتىم دېگەن ۋاقتىدا زۇنۇنكامنىڭ ئالدىغا كېلەتتى - دە، دېگەن يەرلىرىگە ئاپىرىپ ئەكىلەتتى.

1986 - يىل 6 - ئاينىڭ 23 - كۈنى غۇلجا ناھىيىسىنىڭ قاش يېزىسى مەشرەپ ئۆتكۈزدى. ئۇلار غۇلجا شەھىرىدىن زۇنۇن قادىرى قاتارلىق بىر نەچچە كىشىنى تەكلىپ قىلغانىكەن. زۇنۇنكام، «ئىلى گېزىتى» نىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى مەھەممەت توقسۇنوپ، غۇلجا خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ باشلىقى ھېببۇللام ۋە مەن تۆتىمىز ئەخمەتجاننىڭ قارا پىكاپى بىلەن ئەتىگەندىلا قاشقا يۈرۈپ كەتتۇق. بىز سورۇنغا كىرگەندە، مەشرەپ تىبخى باشلانمىغان، ئالدىن يېتىپ كەلگەنلەر مەخسۇس ئۆيلەردە ئارام ئېلىۋاتقانىكەن. ساھىبخانلار زۇنۇنكامنىمۇ مەخسۇس ئۆيگە باشلىماقچىدى، لېكىن خەلق ئۇنى ئورنۇالدى. شۇ ئەسنادا رەتلىك تىزىلغان بىر توپ ئوقۇغۇچى ئۆسمۈر توپ ئارىسىنى يېرىپ كېلىپ:

— سالام ئۇستاز! سالام قەدىردان! — دەپ ھۇرمەت بىلدۈردى ۋە زۇنۇنكامنى گۈل بىلەن كۆمۈۋەتتى.

زۇنۇنكام ھايا-جىننى زوردىغا بېسىپ، ئۇلارنىڭ باشلىرىنى سىلاپ مىننەتدارلىقىنى بىلدۈردى ۋە:

— بالىلىرىم، مەن سىلەردىن ئىنتايىن مىننەتدار بولدۇم، ئاتا - ئاناڭلارغا مەندىن سالام ئېيتىڭلار، ئۇلار بىر نان تاپسا يېرىمىنى سېتىپ، يېرىمىنى سىلەرگە يېگۈزۈپ، ياخشى ئوقۇتسۇن، تەربىيىلىسۇن، — دېدى.

— رەھمەت ئۇستاز! رەھمەت ئاتىجان!

— ئۆسمۈرلەرنىڭ جاراڭلىق ساداسى زۇنۇنكامنىڭ قەلبىنى يەنە بىر قېتىم لەرزىگە سالدى. ئۇ كۆزلىرىنى ياغلىقى بىلەن سۈرتۈپ، ئۆسمۈرلەر ئارىسىدىن ئارانلا سۈغۈرۈلۈپ چىقتى - دە، دەۋرەپ تۇرغان ياشلار، ئوتتۇرا ياشلىقلار بىلەن قولمۇ قول

كۆرۈشۈپ، ئاخىر سورۇننىڭ كۈنىپىتىش تەرىپىدىن ئورۇن ئالغان، ئاپئاق ساقاللىرى مەيدىسىگە چۈشكەن، بۇ يۇرتنىڭ تەۋەررۈك بوۋايلىرى ئارىسىغا بېرىپ ئولتۇردى.

زۇنۇنكام تا مەشرەپ ئاياغلاشقىچە ئەنە شۇ يەردىن قوزغالماي، ئۇلار بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولدى. فوتوچىلارنىڭ ئاپپاراتلىرى دەممۇ دەم بۇ ئۇلۇغ پېشىۋاغا توغرىلىنىپ، توختىماي سۈرەتكە ئالاتتى. مەشرەپ تۈگىدى. ئەمما، مەشرەپ ئەھلىنىڭ كۆزى يەنىلا زۇنۇنكامدا ئىدى. كوچىدىكى كىشىلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەكلا زۇنۇنكامغا تەلپۈنۈپ قارايتتى. زۇنۇنكام كىشىلەر توپى ئارىسىدىن سۈغۈرۈلۈپ چىقالماي قالدى.

بىز ئېرەنلىكنى ئايلىنىپ، دۆڭمازارغا ئۇلاشقاندا، زۇنۇنكام چەكسىز كەتكەن باغلارغا قاراپ:

— ئەسلەپ باقسام، شېخىدىن ئۇزۇپ ئۆرۈك يېمىگىلى خېلى يىللار بوپتۇ. بىرەر باغقا كىرىپ، شېخىدىن ئۇزۇپ، بىر نەچچە تالدىن ئۆرۈك يېمەيمىزمۇ؟ — دەپ قالدى.

بىز بىر نەچچە باغقا سەپسالدۇق، لېكىن شېخىدا ئۆرۈك كۆرمىدۇق. دۆڭمازار قاتناش تۈگۈنى، قايناق بازار بولغاچقا، كىشىلەر ئۆرۈكنى كۆك پېتى ئۈزۈپ، بېدىگە ئوراپ پىشۇرۇپ، ئاللىبۇرۇنلا سېتىپ تۈگەتكەنىكەن. لېكىن، بەش كىلومېتىر نېرىدىكى سۇلتانئۇۋەيس مازار يېزىسىدا ئۆرۈك ئاسانلىقچە ئۆكسىمەيتتى. شۇڭا، مەن ئۇلارنى سۇلتانئۇۋەيس مازاردىكى دادامنىڭ ئۆيىگە ئۆرۈك يېيىشكە تەكلىپ قىلدىم. بۇ تەكلىپىم زۇنۇنكامغا تولىمۇ ياقتى. ئۇ خۇشال بولۇپ:

— سىز سۇلتانئۇۋەيس مازارلىقمۇ؟ مەن ئۇ يەردىن بالا ۋاقتىمدا بىر قېتىم ئۆتكەن. كېيىن قول يازما ئىزدەپ بىر قېتىم چىققان. ئۇنىڭ ھېكايىسى تولىمۇ قىزىق ① ... مانا

① بۇ ھېكايە مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ «ئىلى دەرياسى» ژۇرنىلىنىڭ 1990 - يىل 1 - سانىغا بېسىلغان «ئاتاقلىق ئەدىب، مېھرىبان ئۇستاز» ناملىق ئەسىردە توقۇق بايان قىلىنغاچقا بۇ يەردە ئۇنى قايتا بايان قىلمىدىم. (ئاپتوردىن)

ئەمدى ئاردىن تالاي يىل ئۆتكەندە يەنە بىر قېتىم چىقىش نىسىپ بوپتۇ. چىقايلى، چىقايلى، — دېدى.

ھەممىز زۇنۇنكامنىڭ تەشنالىقىنى قاندۇرۇشنى ئويلايتىتۇق. شۇڭا، ئەخمەتجان قارا پىكاپنى خۇشاللىق بىلەن نىلقا تاشيولىغا بۇرىدى.

دەرۋازىدىن كىرىشىمىزگىلا ئىسىق نانىنىڭ خۇش پۇراق ھىدى دىماغىمىزغا ئۇرۇلدى. زۇنۇنكام ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا سەل توختىۋېلىپ چوڭقۇر بىر نەپەس ئالدى ۋە:

— قاراڭلار ماۋۇ نانىنىڭ خۇش پۇراق ھىدىنى، ئىنسان تۇرمۇشى مانا مۇشۇنداق ئەمگەك، خۇش پۇراق بىلەن كۆڭۈللۈك. ناۋاينىڭ نېنىنى يەپ كۈن ئۆتكۈزۈۋاتقان تالاي كىشىلەر مانا مۇنداق لەززەتتىن مەھرۇم، — دېدى مەنىلىك قىلىپ.

زۇنۇنكامنىڭ نان ھەققىدە قىلغان بۇ سۆزى تا ھازغىچە كاللامدا پىرقىراپ، ئويلاشقا، پىكىر قىلىشقا ئۇندەپ، تۇرمۇشتىكى نۇرغۇن ئىشلارنىڭ ماھىيىتىنى چۈشىنىشىمگە، ياشاش يولىنى تاللىشىمغا ياردەم بېرىپ ئۇنسىز يېتەكلىمەكتە.

دادام، ئاپام، ئىنىنى - سىڭىللىرىم ئۆزلىرىنىڭ ئالدىدا تۇرغان بوۋاينىڭ زۇنۇن قادىرى ئىكەنلىكىنى بىلگەندە چەكسىز شادلىققا چۆمدى. دادام ئەڭ ئېسىل ئۆرۈكلەرنىڭ شاخلىرىنى ئېگىپ، زۇنۇنكامنىڭ ئۆز قولى بىلەن ئۈزۈپ يېيىشىگە ياردەملەشتى. ئاپام يۈزى چەلگىنىپ تۇرغان ئەتكەن چاي، ئىسسىق قاتلىما توقاچ بىلەن مېھمان قىلدى. چايدىن كېيىن دادام بېقىۋاتقان قۇيرۇقلۇق قارا قوزىنى كۆتۈرۈپ بېسىپ، پىچاق سۈرەي دېگەندە، زۇنۇنكام چىقىپ قولىنى تۇتۇۋالدى.

— توختاڭ ئېلىخان، قوينى سويۇشقا ئالدىرىماڭ. تۇرقۇمنى كۆرۈپ تۇرۇپسىز، مەن بىر ئاغرىقچان بوۋاي. ئىچىدىغان دورىلىرىمنىڭ ھەممىسى ئۆيدە قاپتۇ. ماڭا يول قويۇڭ! ...

— ياق، ئۇنداق دېسىڭىز بولمايدۇ. مېنىڭ ئۆيۈمگە سىز-

دىن ئارتۇق مېھمان كەلمەيدۇ. بۇ قوزىنى سىزگە ئاتىدىم. ئۆيىمىزنى لايىق كۆرمىسەڭلار تىرىك ئەكىتىڭلار ...، — دېدى دادام، شۇنداق قاتتىق تۇرمىغۇچە زۇنۇنكامنىڭ ئۇنىمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ.

— سىز گەپتە ئۇتتىڭىز، بوپتۇ، قوزا مېنىڭ بولسۇن. ئەمما، ئۇنى ھازىر ئەمەس، ئىككى ھەپتىدىن كېيىن چىقىپ مۇشۇ ئۆيىڭىزدە يەيلى، بولامدۇ؟

— رەھمەت سىزگە، ئەمىسە مەن يولۇڭلارغا قارايمەن ...

زۇنۇنكام بارىدىغان يېرى، كۆرۈشىدىغان ئادىمىنىڭ كۆپ لۇكىگە، ئىشلىرىنىڭ ئالدىراش، يېشىنىڭ چوڭ، سالامەتلىكىنىڭ ناچار بولۇشىغا قارىماي ۋەدىسىگە ئەمەل قىلدى. نەق بەلگىلەنگەن كۈنى دادامنىڭ ھۇزۇرىدا ھازىر بولدۇق. بىز ھويلىغا كىرىپلا ھەيران قالدۇق. ھويلا، باغ ئىچى ياش قۇرامى ئوخشىمايدىغان ئادەملەر بىلەن توشقانىكەن، قولۇم - قوشنىلار ئۆيلىرىدىن كىگىز - كۆرپىلەرنى ئەپچىقىپ باغقا سېلىپ سورۇننى كېڭەيتىپتىكەن. كىشىلەر ئۇزۇلمەي كىرمەكتە. ئۇلارنى ھېچكىم بۇ سورۇنغا چىللىغان ئەمەس. زۇنۇنكامنىڭ سۇلتانئۇۋەيس مازارغا چىقىپ ھېچكىمگە كۆرۈنمەي كەتكەنلىكى، ئىككى ھەپتىدىن كېيىنكى بۇگۈنكى كۈندە يەنە چىقىدىغانغا ۋەدە بەرگەنلىكى قۇلاقتىن قۇلاققا يېتىپ ئۆزلۈكىدىن يىغىلغان. دادام قوزىغا چوڭ بىر قوينى يانداپ سويۇپ قازانغا ساپتۇ. ئۇ شۇ تاپتا گويا ئۆمرىدە بىرلا قېتىم ئۇچرىتىشقا مۇۋەپپەق بولالىغان خىزىرغا داستىخان سېلىۋاتقاندەك خۇشال ئىدى. ئوتتۇز ئوغۇلنىڭ بېشى ئەركىن رېھىم زۇنۇنكامنى قولتۇقلىۋالدى ھەمدە باغقا باشلاپ كىرىپ سورۇن ئەھلىگە تونۇشتۇردى.

— كۆپچىلىك، ئالدىڭلاردىكى بۇ ئادەم ھېلىقى بىزنىڭ نۇرۇمغا غۇنچەمنى چېتىشقا كۆڭلى ئۇنىمىغان باغرى قاتتىق يازغۇچى زۇنۇن قادىرى بولىدۇ. قانداق؟ چاقچىقىمغا كۈلمەيسىز

لەرغۇ؟ ماسلاشمىدى ـ ھە!؟ ئەسلى زۇنۇنكامنىڭ نۇرۇم بىلەن ئۇنچەمنى چاتقۇسى، توي ئوينىغۇسى بار ئىدى. لېكىن، جاھان يول قويمىغان. زۇنۇنكام كۆڭلى يۇمشاق ئادەم. بىز دېھقانلار-نى ياخشى كۆرىدۇ ... قاراڭلار، زۇنۇنكام ياش ۋاقتىدا ئوبدان چېنىققاچقا، ماغدۇرى كەتكەندىمۇ يول ئازابىنى يېگىپ بىز بىلەن كۆرۈشكىلى چىقىپتۇ.

يىگىت بېشى چاقچاق بىلەن يازغۇچىنىڭ «چېنىقىش»، «ماغدۇر كەتكەندە» ناملىق ئىككى ھېكايىسىنى ئەسلەتتى. باغ ئىچى كۈلكە شاۋقۇنىغا چۆمدى.

زۇنۇنكام بۇ خۇش چاقچاق، ساددا دېھقان يىگىتنىڭ قىزىقچىلىق ئارىلاش تونۇشتۇرۇشىدىن شۇنچىلىك لەززەتلەندىكى، سورۇن ئەھلى بىلەن تەڭ سەپىي بالىلاردەك ۋىلدىقلاپ كۈلدى. ئۇلارنىڭ كۈلكىسى شۇ قەدەر يېقىملىق ئىدى. زۇنۇنكامنىڭ ھېكايىلىرى بۇ يەردىكى دېھقانلارنىڭ قەلبىگە ئاللىبۇرۇن سىڭىپ كەتكەنىكەن. بۇگۈن بۇ يەردە ئۇنىڭ شۇ قەدەر قىزغىن كۈتۈلۈشىمۇ ئەنە شۇ تەسىردىن ئىدى. ئۇلار زۇنۇنكامنى ئۆز ئادىمى، ئۆز يازغۇچىسى سانايدۇ. چاقچاق قىلىشىدۇ، كۈلۈشىدۇ، قانمايدۇ. بىر يازغۇچى ئۈچۈن ئۆز خەلقىنىڭ مۇشۇنداق ئىشەنچىسىگە ئېرىشىشتىن ئارتۇق يەنە قانداق شان ـ شەرەپ كېرەك؟!

باغدىكى سورۇن كۈن ئولتۇرۇشقا تارقىدى. يېزا باشلىقى خەيرۇللا زۇنۇنكامنى ئەتىسى ئەتىگەنلىك چايغا تەكلىپ قىلدى.

ئەتىسى بىز ئورنىمىزدىن تۇرغاندا، ئاپام مېھمانلار ئۈچۈن چۆچۈرە توگۈۋاتقانىكەن. ئەمما، زۇنۇنكام مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ:

ــ بىز خەيرۇللامغا ئەتىگەنلىك چايغا ۋەدە قىلغان، شۇ يەرگە بارايلى. بۇئۆيدە چۆچۈرە ئېچىۋالساق، خەيرۇللامنىڭ ئۆيىدە تىكلا ئولتۇرساق بولىدۇ. ئۇنداق قىلساق تېخىمۇ ھۇرمەتسىزلىك بولىمامدۇ؟ بىزگە ئەمدى يول قويۇڭلار، رەھمەت سىلەرگە، ــ دەپ ئۆزىنىڭ ئېيتتى.

دادام بۇ قېتىم يول قويدى. بىز زۇنۇنكامنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئىككى كىلومېتىردەك ئارىلىقتىكى ئەگرى - بۇگرى يېزا يولىنى پىيادە بېسىپ خەيرۇللامنىڭ ئۆيىگە باردۇق. خەيرۇللامنىڭ ئۆيىمۇ خۇددى بىر چوڭ تويغا قوپقاندەك ئەتىگەندىلا ئادەملەر بىلەن توشۇپتۇ. بىر نەچچە كىشى باغقا ئېسىلغان چوڭ قازاندا گۆش پىشۇرۇۋېتىپتۇ. قىزغىن سۆھبەت يەنە قۇرۇلدى. ئارىندىن كېيىن قورۇما گۆش، قازان كاۋاپ، بىر نەچچە بوتۇلكا ئۈزۈم ھاراقى، پىۋا كەلتۈرۈلدى. ئارىمىزدا يېشى ئانچە چوڭ بولمىسىمۇ، ھاراقنىڭ گېپى چىقسا نەچچە كىلومېتىر يىراق قاچىدىغان مويىسپىتلار بار ئىدى. لېكىن، بۇگۈن ھېچكىمنىڭ سورۇندىن قوزغالغۇسى يوق ئىدى. پىۋىلار سىركايىلەرگە توشقۇزۇلدى. ئۈزۈم ھاراقىمۇ ئاستا مىدىرلىدى. شۇ چاغدا بىر مويىسپىت تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ:

— ئەكەل ساقىي، ئاۋۇ مۇسەللىسىگىدىن ماڭىمۇ تولدۇرۇپ بىر پىيالە قۇيغىنا! شاراب ئىچكەن ئادەم دوزاخقا كىرىدۇ، دەيدىكەن. زۇنۇنكام بىلەن بىللە كىرىدىغان دوزاخ بولسا، بولدى مەنمۇ كىردىم، — دېدى.

سورۇندا قاتتىق كۈلكە كۆتۈرۈلدى. خەيرۇللامنىڭ ئۆيىدىكى مېھماندارچىلىق ئەنە شۇنداق كۈلكە - چاقچاق ئىچىدە تولىمۇ كۆڭۈلدۈك ئۆتتى. چۈشلەرگە يېقىن زۇنۇنكام رەھمەت ئېيتىپ ئورنىدىن تۇردى. ئەمما، ئويلىمىغان يەردىن بىر توپ كىشى قوللىرىنى كۆكسىگە قويۇپ سالام بېرىپ ئالدىنى توستى:

— بىز مەھەللە جامائىتىگە ۋەكالىتەن سىلەرنىڭ ئالدىڭلارغا كىردۇق. زۇنۇنكامغا ئېغىر كەلمىسە، يېرىم كۈن ۋاقتىنى بىزنىڭ ئىختىيارىمىزغا بېرىشىڭلارنى سورايمىز، — دەپ قول قوشتۇرۇپ ئالدىغا چىقتى ئۇلار ئىچىدىكى بىرەيلەن.

زۇنۇنكام يەنە بىر قېتىم قاتتىق ھايۋانلاندى ۋە كۆپچىلىككە قاراپ شۇنداق دېدى:

— مانا كۆڭلۈڭلارنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىن، ئۆيۈڭلارنىڭ تۆرىدىن مۇشۇنداق كەڭ ئورۇن بەرگەنلىكىڭلارغا رەھـــمەت. مەنچە بولسىغۇ سىلەر بىلەن قانغۇچە مۇڭداشقۇم، بىللە كۈلگۈم بار. لېكىن، مېنىڭ سالامەتلىكىم مۇنداق ئۇزۇن ئولتۇرۇپ كـۆڭـ ڭۈل ئېچىشنى، خۇشال بولۇشنى كۆتۈرەلمەيدۇ، جامائەتنىڭ مېنى ئەيىبكە بۇيرۇماسلىقىنى، كەچۈرۈشـــنى ســـورايمەن، رەھمەت.

— سىزگە «رودۇپاي» دەك چاپلىشىۋالغان قانداق كېسەل ئۇ؟! ئەكىلىڭا قولىڭىزنى، مەن مۇنۇ «ئىككى بارمىقىم بىلەن» تومۇرىڭىزنى تۇتۇپ باقاي.

يىگىت بېشى ئەركىن يەنە چاقچاق قىلدى. زۇنۇنكامنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ھاياجان كۈلكە بىلەن ئالماشتى. قـاراڭ، مـــۇنۇ دېھقانلار يازغۇچىنىڭ «رودۇپاي»، «ئـىككى بـــارمىقىم بىلەن» ئەسەرلىرىدىنمۇ خەۋەردار ئىكەن. ھەقىقىي خەلق يازغۇچىسىنىڭ ئەسەرلىرىلا ئۆز خەلقىنىڭ قەلبىدە ئەنە شۇنداق چوڭقۇر ئورۇن ئالالايدۇ.

شۇنداق قىلىپ يازغۇچى سۇلتانئۇۋەيس مازاردىن كۆڭۈللۈك قايتتى. ئادەملەر توپى ئۇنى تا قىزىل كۆتەلگىچەئۇزىتىپكەلدى.

كىشىلەر زۇنۇن قادىرىنى نېمە ئۈچۈن شۇ قەدەر قەدىرلەيـ دۇ؟ ئۇنىڭغا كۆيۈنىدۇ؟ قاش، سۇلتانئۇۋەيس مازار يېزىسىدىكى بوۋايلار، ئوتتۇرا ياش، ياشلار، ئوقۇغۇچىلار؛ مۇنۇ ھەر كۈنى سەھەر تۇرۇپ ئۆز ئىشى ئۈچۈن ئالدىرايدىغان قارا پىكاپنىڭ ئىگىسى ئەخمەتجان بىلەن زۇنۇنكام ئوتتۇرىسىدىكى بىر - بىرىـ نى قىيالمايدىغان مۇناسىۋەتنىڭ سىرى زادى نېمە؟

زۇنۇنكام خەلقپەرۋەر يازغۇچى. ئۇ بىر ئۆمۈر خەلق بىلەن ھەمنەپەس ئۆتتى. قۇرۇق ئاتاق، بىردەملىك شۆھرەت، نام - مەنپەئەت ئۈچۈن ۋىجدانىغا قارشى ئىش قىلىدىغان ساختىپەزـ لەر يولىغا قەدەم باسمىدى. ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرغىچە خەلققە سادىق بولۇپ ياشىدى. سىر ئەنە شۇ يەردە.

ئۇ مەڭگۈ بىز تىلڭ پەخرسىز

سەنئەتكار دوستەمزنى ئەسلىگەندە

زۇنۇن قادىرى

خەلق كومپوزىتورى زىكرى ئەلپەتتا بەختكە قارشى ۋاپات بولدى. بۇ قايغۇلۇق ماتەم بىلەن سەنئەت گۈلزارىمىزنىڭ خۇش پۇراق بىر گۈلى خازان بولۇپ، سەنئەت بېغىمىزنى يورۇتۇپ تۇرغان چىراغلاردىن بىرى ئۆچتى.

«شىنجاڭ سەنئىتى» ژۇرنىلىنىڭ بۇ تالانتلىق خەلق سەنئەتكارىنى خاتىرىلەش يۇزىسىدىن مەخسۇس بەت ئېچىپ، ئۇنىڭ سەنئەت هاياتىنى تونۇشتۇرماقچى بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، زىكرى ئەلپەتتانىڭ قەدىناس دوستى بولۇش سۈپىتىم بىلەن تىياتىر سېپىدە بىللە ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرىمىزنى ئەسلەپ ئۆتمەكچىمەن.

پېشقەدەم خەلق سەنئەتكارى زىكرى ئەلپەتتا بىرىنچىدىن، كامالەتكە يەتكەن چالغۇچى ئىدى. ئۇ خەلقنىڭ مول ۋە يېقىملىق كۈيلىرىنى چوڭقۇر هېسسىيات ۋە ئۆزىگە خاس يۇقىرى ماهارەت بىلەن ئورۇندايتتى. ئۇنىڭ بارماقلىرى تار ئۈستىدە ئوينىغاندا گويا دۇتار تىلغا كىرىپ، نازۇك هېسسىيات ۋە يېقىملىق شېئىرىيەت تىلى بىلەن سۆزلەۋاتقاندەك ئاڭلىناتتى. ئىككىنچىدىن، ئۇ خەلق ئاھاڭلىرىغا ۋارىسلىق قىلغۇچى هەم ئۇنى ئىجادىي بېيىتقۇچى خەلق كومپوزىتورى ئىدى. ئۇ ئۇيغۇر ئاھاڭلىرىنى ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەن ئون ئىككى مۇقامنىڭ يوقالغان قىسىملىرىنى قېزىپ رەتلەشتە جاپالىق ئىزدىنىش ئېلىپ بارغانىدى. مەسىلەن، ئۇ داستانچى سازەندە

لەر ئارىسىغا، ھاپىزلار سىپىگە قوشۇلۇۋېلىپ، ئۇلارنىڭ ھۆك مەتلىرىنى تىڭشايتتى، ئۆگەنگەن ئاھاڭلىرىنى مۇقام قىسىملىرى بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆرەتتى. ئۇلاردىن پايدىلىنىپ ئىجادىي يوسۇندا مۇقام نەغمىلىرىنىڭ كەم قىسمىنى تولۇقلاشقا تىرىشاتتى. زىكرى خانىقاغا كىرىپ سوپىلارنىڭ ئارىسىدا ئولتۇرغاندا ھاپىزلار ئۇنىڭغا غەيرىي كۆز بىلەن قاراپ «زىكرى بۇ يەرگە ئىبادەت ئۈچۈن ئەمەس، ھۆكمەت ئاھاڭىنى ئوغرىلاش ئۈچۈن كېلىدۇ» دەيتتى.

زىكرى بىر كۈنى ماڭا مۇقام توغرىسىدا سۆزلەپ: «پېشقەدەم سازەندىلەرنىڭ ئېيتىشىچە ئون ئىككى مۇقامنىڭ كىرىش قىسمى ئوقۇلغاندىن كېيىن 72 نەغمە ئوقۇلىدۇ. ئەسلىدە مۇقام 12 بۆلەك ۋاقىت يەنى 24 سائەتكە تەقسىملەنگەن. دېمەك ھەر بىر مۇقام ئىككى سائەت داۋام قىلىپ بىر سوتكىدا تامام بولىدۇ. ئەگەر شۇنداق بولسا بىر مۇقامنىڭ داستان نەغمىسى ئالتىدىن بولۇشى كېرەك ئىدى، لېكىن ھازىر بەزى مۇقاملارنىڭ بىر نەچچىدىن نەغمىسى يوق. مەن مۇشۇ ئۆلچەم بويىچە ئىزدىنىپ يۈرىمەن. ھازىرچە ئۆزھال (نالەش) نىڭ تۆت نەغمىسى بار ئىدى. ئىككى نەغمىنى ئىجادىي تەييارلاپ ئالتە قىلىپ رەتلەپ باقتىم» دېگەنىدى. مەن ئۇنىڭغا: «ئۇنداق بولسا، سەن ئاڭلىغىنىڭ بويىچە ئون ئىككى مۇقامنىڭ كىرىش قىسمى ۋە ئۇلارنىڭ داستان، نەغمە، مەشرەپلىرىنىڭ ھازىر غۇلجىدا ئېيتىلىپ يۈرگەن قىسىملىرىنىڭ تەقسىم قىلىنىش سانلىرىنىڭ بار - يوقىنى كۆرسىتىدىغان بىر جەدۋەل تەييارلىغىن. مەن كۆپچىلىكنىڭ مۇزاكىرە قىلىپ پىكىر يۈرگۈزۈشى ئۈچۈن بىر پارچە ماقالە يېزىپ گېزىتكە بېرەي» دېدىم - دە، ۋەدەم بويىچە «ئۇيغۇر خەلق مۇزىكىسى توغرىسىدا بىر نەچچە ئېغىز سۆز» سەرلەۋھىلىك بىر پارچە ماقالە يېزىپ ئۇنىڭدا مەشھۇر ناخشىچى، سازچىلارنىڭ ماھارىتىنى ۋە مۇقام توغرى-

سىدىكى چۈشەنچىلىرىنى ئىزاھلاپ، زىكرى ئەلپەتتا تۈزۈپ چىققان جەدۋەل بىلەن توشۇپ گېزىتتە (تەخمىنەن 1945 - يىلى 1946 - يىللاردا) ئېلان قىلدىم. بۇ ماقالە جامائەتچىلىك ئارىسىدا، بولۇپمۇ بىلىملىك زىيالىي ۋە ناخشىچى - مۇزىكانتلار ئىچىدە خېلى تەسىر قوزغىغانىدى. ئۇلار ئۇنىڭ ئىككى مۇقام توغرىسىدا يېپىقلىق قاپقاق ئېچىلىپتۇ. بۇ توغرۇلۇق پىكىر يۈرگۈزۈش كېرەك ئىكەن» دېيىشكەنىدى. لېكىن، ئۇنىڭ ئىككى مۇقامنى تولۇقلاپ رەتلەش خىزمىتى ئۇ چاغدا تېخى تەشكىلىي جەھەتتىن ئىش باشلىمىغانىدى. ئازادلىقتىن كېيىن پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىكىدە ئۇيغۇر خەلق ئاھاڭلىرىنىڭ ئانىسى، يەنى ئۇزاق تارىختىن بېرى نەسىلدىن نەسىلگە كۆچۈپ خەلق ئاغزىدا ساقلىنىپ كېلىۋاتقان، ناخشا - مۇزىكا قامۇسى بولغان مۇقامنى قۇتقۇزۇپ قېلىش ۋە تولۇقلاش، رەتلەش ئىشى باشلىنىپ كەتتى.

جۈملىدىن جەنۇبىي شىنجاڭدا بۇ قامۇسقا ۋارىسلىق قىلىپ كېلىۋاتقان داڭلىق مۇقامچى تۇردى ئاخۇن بوۋاي ۋە مۇقامنىڭ ئىلى نۇسخىسىنى ساقلاپ كېلىۋاتقان روزى تەمبۇرلەر ئۇرۇمچىگە تەكلىپ بىلەن ئەكەلدۈرۈلۈپ، ئۇنىڭ ئىككى مۇقام ئۇنىڭ ئالغۇ ۋە پلاستىنكىغا ئېلىندى. كېيىن كومپوزىتور ۋەن تۇڭشۇ ئۇنىڭ نوتىسىنى يېزىپ چىقتى. شۇنىڭ بىلەن زىكرى ئەلپەتتىنىڭ ئارزۇسى ئەمەلگە ئېشىپ، ئۇيغۇر مۇزىكىسىدا قولغا كەلتۈرۈلگەن بۇ چوڭ نەتىجىدىن كۆڭلى بەكمۇ سۆيۈندى.

زىكرى 1940 - يىللارنىڭ ئالدى - كەينىدە غۇلجا سەھنىلىرىدە ئۇيىنالغان «غېرىب - سەنەم»، «پەرھاد - شىرىن»، «رابىيە - سەئىدىن»، «لەيلى - مەجنۇن»، «غۇنچەم»، «ئارشىن-مال ئالان» قاتارلىق چوڭ تىپتىكى مۇزىكىلىق دراملارنىڭ ناخشا- مۇزىكىلىرىنى ئەسەردىكى ۋەقەلىك تەلەپ قىلغان جايلارغا ئورۇنلاشتۇرۇشتا سەپداشلىرىغا مەسلىھەت بېرىپ تۇردى، نۆۋەتـ

تىكى ئويۇننىڭ ناخشا - مۇزىكىسى يېتىشمەي قالسا ئۇنىڭغا ئۆزى يېڭى ناخشا ئىجاد قىلىپ بەردى. مەسىلەن، 1942 - يىلى مەن «غۇنچەم» ناملىق مۇزىكىلىق درامىنى يازغىنىمدا ئۇ ناھايىتى خۇشال بولۇپ، بۇ دراما ئۈچۈن پېشقەدەم سازچى ھەسەنكامغا بىر ناخشا ئىجاد قىلىپ بېرىشنى ھاۋالە قىلغانىدى. بۇ دراما ئۈچۈن ئۆزىمۇ بىر ناخشا ئىجاد قىلىپ بەردى ۋە بىر نەچچە جايلىرىغا خەلق ناخشىلىرىنى رەتلەپ ئورۇنلاشتۇردى. بۇ دراما سەھنىدە بىر نەچچە يىل ئوينىلىپ قايتا - قايتا تۈزىتىلدى. كېيىن ئەسەر ۋەقەلىكىنىڭ ئېھتىياجى بىلەن درامىغا يەنە ناخشا قوشۇشقا توغرا كەلدى. بۇ چاغدا يولداش زىكرى ئەلپەتتا ياش كومپوزىتور ھۈسەنجان جامىغا ئىككى ناخشا ئىجاد قىلىپ بېرىشنى ئورۇنلاشتۇرغانىدى. ئوتتۇز نەچچىنچى يىللىرى ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى سانايىنەپىسە ئۆمىكى تەرىپىدىن «غېرىب - سەنەم» داستانى ئاساسىدا سەھنىلەشتۈرۈلگەن مۇزىكىلىق دراما «غېرىب - سەنەم» بىر قانچە يىل سەھنىدە ئوينىلىش جەريانىدا، زىكرى بۇ درامىنىڭ ئون ئىككى مۇقام ئاساسىدىكى داستان نەغمىلىرىدىن ئېلىنغان ناخشىلىرىنى رەتلىگەن ۋە تەلەپ قىلغان جايلىرىغا يېڭى ناخشا ئىجاد قىلىپ ئۇنى بېيىتقانىدى. مەسىلەن، 1945 - يىلى مەن بۇ مۇزىكىلىق درامىغا قوشۇمچە قىلىپ: «شىكار ئۈستىدە» ۋە «مەكتەپ» كۆرۈنۈشلىرىنى يېزىپ چىققانىدىم، زىكرى بۇ ئىككى پەردە ئۈچۈن ئىككى ناخشا ئىجاد قىلىپ بەرگەنىدى. كېيىن ئۇنىڭ ئون ئىككى مۇقام نەغمىلىرىگە تەقلىد قىلىپ يېڭىدىن ئىشلەپ چىققان ئىجادىي يەتتە ناخشىسىنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ «غېرىب - سەنەم» مۇزىكىلىق درامىسىغا مەن يەنە بىر قانچە يېڭى كۆرۈنۈشلەرنى قوشتۇم. يەتتە ناخشا كىرگۈزۈلگەن بۇ دراما توققۇز پەردىگە تەرەققىي قىلدى، دېكوراتسىيە تۈزۈلۈشىنىڭ قالاقلىقى بىلەن دراما ئىككى كېچە ئوينىلاتتى. كېيىن بۇ ئېغىرچىلىقنى

تۇگىتىش ئۈچۈن دراممىنى يەتتە پەردىگە قىسقارتىپ بىر كېچىدە ئۇيناپ تۈگىتىدىغان قىلدۇق، كېيىنچە «غېرىب ـ سەنەم» مۇزىكىلىق دراممىغا قوشۇلغان بۇ ناخشىلار زىكرىنىڭ ئون ئىككى مۇقامغا تەقلىد قىلىپ ئىشلەپ چىققان «رۇخسارى» ناملىق چوڭ مۇزىكىلىق ئەسىرنىڭ داستان قىسىملىرى بولۇپ قالدى.

زىكرى مۇزىكا بىلەنلا شۇغۇللىنىپ قالماي، ئارتىسلىق بىلەنمۇ شۇغۇللىنىپ، بىر نەچچە سەھنە ئەسەرلىرىدە رول ئالغانىدى. ئۇنىڭ تۇنجى قېتىم رولغا چىقىشى هېلىمۇ ئېسىمدە. قاسىمجان قەمبىرىنىڭ «زەينەپكە تۆهمەت» ناملىق دراممىسى سەھنىلەشتۈرۈلمەكچى بولۇپ ئارتىس تاللىدۇق. دراممىدا ئىككى تەرەپ بولۇپ مۇشتلىشىدىغان كۆرۈنۈش بولۇپ، مۇشتلاشچىلارنىڭ باشلىقىغا كىمنى تەيىنلەش مۇزاكىرە بولغاندا، مەن بۇ رولغا زىكرىنى كۆرسەتكەنىدىم، چۈنكى بىز ئۆسمۈر ۋاقتىلىرىمىزدا مەھەللىلەر ئارا تەرەپ بولۇپ مۇشتلىشاتتۇق. بىزنىڭ شەھەر ئىچىلىك ياشلارنىڭ ئىچىدە نوچىسى زىكرى بولۇپ، كۈچلۈك هەم چەبدەس ئىدى. تەكلىپىم قوبۇل قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن زىكرى رىپېتىتسىكە قاتنىشىپ، نوچىنىڭ رولىنى چەبدەسلىك بىلەن ئورۇنداپ ئارتىسلار قاتارىغا ئۆتتى. كېيىن ئۇ «غېرىب ـ سەنەم» دراممىسىدا شاهنىڭ رولىنى ئورۇندىدى. ئۇنىڭدىن باشقا چوڭ تىپلىق سەھنە ئەسىرى «پەرهاد ـ شىرىن» دە ئىككىمىز مەسلىھەتلىشىپ، زىكرى پەرهادنىڭ رولىغا، مەن دوستى شاپۇر رولىغا چىقىدىغان بولدۇم. ئۇ پەرهاتنىڭ رولىنى هەقدادىغا يەتكۈزۈپ ئورۇنداپ، يېقىملىق ئاۋازدا ئېيتقان ناخشىلىرى بىلەن تاماشىبىنلارنى شېرىن هېسسىيات دېڭىزىغا چۆمدۈرگەنىدى.

زىكرى كەمتەر ئىدى، ئۇ ناخشا ئېيتىشقا باشقىلار بىلەن ئۈزەڭگە سوقۇشتۇرمايتتى، رولغا چىققۇچىلارغا زېرىكمەي ناخشا

ئۆگىتىپ، ئۇلارنىڭ ئۆز ماھارىتىنى ئاشۇرۇشىغا يارداەم قىلاتتى. بىز ئۆز كەسپىنى قەدىرلەيدىغان بۇ پېشقەدەم سەنئەتكار دوستىمىزنى ئەسلىگەندە، ئۇنىڭ خۇشامەتتىن، مەنمەنلىكتىن، ئۆز كۆمىچىگە چوغ تارتىشتىن خالىي، كەڭ قورساق ئالىيجاناب پەزىلىتىنى ئۆگىنىشىمىز لازىم.

زىكرى ئەلپەتتا توغرىسىدا ئەسلىمە

ئەلقەم ئەختەم

1

زىكرى ئەلپەتتا ئۆزىنىڭ بىر پۈتۈن ھاياتىنى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ سەنئەت ئىشلىرىغا ئاتاپ، ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ تەرەققىياتى ۋە راۋاجلىنىشى ئۈچۈن ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشتى. ئۇ بالىلىق چاغلىرىدىن باشلاپلا مۇزىكىغا ھەۋەس قىلغاچقا، خەلقتىن ۋە خەلق ئىچىدىن يېتىشىپ چىققان سەنئەتكارلاردىن تىرىشىپ ئۆگىنىپ، ئاتاقلىق ناخشا ئىجادچىسى ۋە ئاتاقلىق مۇزىكانت ھەم مۇقامشۇناس دەپ ئاتالغانىدى. ئۇ كۆكسى - قارنى كەڭ، كەمتەر، ئالىيجاناب ئەخلاقىي پەزىلەتلەرگە گە ئىگە كىشى ئىدى. شائىر كېۋىر نىياز، شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپلەر 1937 - يىلدىن تارتىپ ئۇنىڭ بىلەن يېقىن ئۆتۈشەتتى ۋە ئۇ ئىجاد قىلغان «ئارزۇگۈل» ناخشىسىنى زوقلىنىپ ئېيتىشاتتى.

1938 - يىلى، زىكرى ئەلپەتتا خەلقتىن، خەلق ناخشىچىلىرىدىن ئۆگەنگەن ناخشىلىرىنى رەتلەش، تەرتىپكە سېلىش بىلەن شۇغۇللانغان، 1939 - يىلنىڭ ئىچىدە ئۇ «رۇخسارى» مۇقامىنى ئىجاد قىلىپ، ئۇنى ياش ھەۋەسكار سازەندىلەرگە ئۆگەتكەنىدى. ئۇنىڭدىن كېيىنكى يىللاردا زىكرى ئەلپەتتا ئىجادىيەت ئىشىغا تېخىمۇ تىرىشچانلىق بىلەن كىرىشىپ، «رۇخسارى» مۇقامىنىڭ تەزىسى ۋە ئۇنىڭ داستانلىرىنى كەين-

كەينىدىن ئىجاد قىلىپ، ئاممىا بىلەن يۈز كۆرۈشتۈرگەنىدى. بىراق، بۇ يىللاردا شائىر كېۋىر نىياز غۇلجىدا بار بولغان بولسىمۇ، شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ غۇلجىدا بولمىغانلىقى ئۈچۈن زىكرى ئەلپەتتانىڭ بۇ ئىجادىي پائالىيەتلىرىدىن خەۋەردار ئەمەس ئىدى.

1944 - يىل 8 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئابدۇغوپۇر ناسىرى، ئەزەم، مۇھەممەت توغراق دېگەن كىشىلەر ئىلىدىن ئاقسۇغا كەلگەنىدى، ئەزەم شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ بىر مەكتەپتە بىللە ئوقۇغان ساۋاقدىشى ھەم يېقىن دوستى، سىردەشى ئىدى. شۇنداقلا ئەزەم زىكرى ئەلپەتتادا مۇزىكا تەربىيەسى ئالغان ۋە ئۇ زىكرى ئەلپەتتانىڭ ئالدىنقى قاتاردىكى شاگىرتى ئىدى. غۇلجىدا ئەزەمنى كىشىلەر ئىسكىرىپكىچى ئەزەم دەپ ئاتىشاتتى. شۇ ۋاقىتتا ئەزەم لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىلەن ئاقسۇدا كۆرۈشتى، بۇ شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ بېشىدا ئوت كۆيۈۋاتقان ئېغىر يىللار ئىدى. لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئەزەم، ئابدۇغوپۇر ناسىرى، مۇھەممەت توغراقلاردىن «زىكرى ئاكام سالامەتمۇ، بالا - قازالاردىن ئامانمۇ» دەپ سوراپ، ئۇزۇندىن ئۇزۇنغىچە يىغلاپ كەتكەن. شۇ ۋاقىتتا ئەزەم لۇتپۇللا مۇتەللىپكە زىكرى ئەلپەتتا ئىجاد قىلغان «رۇخسارى» مۇقامىنى تەپسىلىي تونۇشتۇرۇپ، ئۇنىڭ بەزى جايلىرىنى بىر نەچچە كۈنلەپ ئۆگىتىپ قويغان. بۇ شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ «تاھىر - زۇھرە» ناملىق سەھنە ئەسىرىنى يېزىپ پۈتتۈرۈپ، ئۇنى ئىۋىناش ئۈچۈن يېڭى ئاھاڭ ۋە يېڭى ناخشىلارغا بەكمۇ ئىنتىزار بولۇپ يۈرگەن چاغلار بولغاچقا، بۇنىڭدىن ناھايىتى خۇشال بولۇپ: «مەن ‹تاھىر - زۇھرە› داستانىنى سەھنىلەشتۈرۈپ چىقىپ، بۇ ئەسىرىمگە قايسى ناخشىلارنى ئورۇنلاشتۇرارمەن، دەپ بېشىم قېتىپ تۇراتتى. ئىش ئوڭىغا تارتتى، مانا ئەمدى بۇگۈنكى كۈندە مىڭلىغان، ئۇن مىڭلىغان تاھىر - زۇھرەلەر-

نىڭ ئاھۇ زارىنى، قايغۇ - ھەسرەتلىرىنى زىكرى ئاكام يا-
راتقان «رۇخسارى» مۇقامى ئارقىلىق خەلقىمگە يەتكۈزۈشكە
مۇيەسسەر بولدۇم» دېگەن. شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ شۇ ۋاقىت-
دا «چال سازەندەم» ماۋزۇلۇق مۇخەممەسىنى مۇقامشۇناس
زىكرى ئەلپەتتاغا بېغىشلاپ يازغان. شائىرنىڭ بۇ شېئىرى
1944 - يىل 9 - ئايدا ئاقسۇ گېزىتىدە بېسىلىپ چىققان.
ئابدۇغوپۇر ناسىرى، ئەزەم ۋە مۇھەممەت توغراقلار شۇ يىلى
9 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئاقسۇدىن ئىلىغا يېنىپ چىقىپ،
شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ
قورشاۋى ئاستىدا قالغان ئېغىر ئەھۋالىنى، شائىرنىڭ زىكرى
ئەلپەتتاغا بېغىشلاپ يازغان «چال سازەندەم» ماۋزۇلۇق شېئىرى-
نى ئۇنىڭ سالىمى بىلەن بىرگە زىكرى ئەلپەتتاغا يەتكۈزگەندە
ئۇ: «ھە لۇتپۇللا مۇتەللىپ شۇ كۈنلەر ئىچىدە قاپتىمۇ، ئەمدى
قانداق قىلغۇلۇق» دەپ ھۆكرەپ يىغلاپ كەتكەن. بۇ چاغدا
زىكرى ئەلپەتتا 32 ياشقا، شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ 22 ياشقا
كەلگەنىدى.

مەن زىكرى ئەلپەتتانىڭ ئۆزىدىن ئاڭلىغانلىرىم بىلەن
باشقىلاردىن ئاڭلىغانلىرىمنى بىرلەشتۈرۈپ، ئۇنىڭ توغرىسىدە-
كى ئەسلىمەمنى يېزىپ چىقتىم. شۇنداقلا تارىخىي كىتابلارغا
سىلىشتۇرۇپ بەزى جايلىرىغا ئىزاھات قوشتۇم. ئەسلىمىنىڭ
خاتا كەتكەن ۋە كەمچىل جايلىرى بولسا يولداشلارنىڭ تولۇق-
لاپ، تۈزىتىپ كېتىشلىرىنى ئۈمىد قىلىمەن!

2

زىكرى 1912 - يىلى، غۇلجا شەھەر ئىچىدە شەھەر كەم-
بەغىلى ئەلپەتتا ئائىلىسىدە دۇنياغا كېلىپ، سەككىز يېشىغىچىلىك
ئائىلە تەربىيىسىدە بولدى. ئۇ 1920 - يىلدىن 1923 - يىلغىچە

دىنىي مەكتەپتە 1923 - يىل 9 - ئايدا زىكرى ھاجى خەلپىتىم دېگەن كىشىنىڭ تەشەببۇسى ۋە ھەيدەكچىلىك قىلىشى ئارقىسىدا، 1925 - يىلنىڭ ئاخىرىغا قەدەر غۇلجا شەھەر ئىچىدىكى بەيتۇللا مەسچىتىنىڭ يېنىدا ئېچىلغان يېڭىچە پەننىي مەكتەپتە ئوقۇدى.

زىكرى ئەلپەتتا مەكتەپنى تۈگەتكەندىن كېيىن 1935 - يىلىغا قەدەر روزى ساقال، زۇنۇن پاينەك، روزى تەمبۇر، ھەسەن تەمبۇر، بارات تەمبۇرلەردىن ناخشا - مۇزىكا ئۆگەندى ۋە ئۆگەنگەنلىرىنى تەتقىق قىلىش بىلەن شۇغۇللاندى، غۇلجا شەھەر ئىچىدىكى ھېكىم بەگ خوجىنىڭ چوڭ ئوغلى پاشا خوجا كۆپرەك ئۇيغۇر تارىخى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋە ئىلى زېمىنىدىكى ناخشا، ساز سەنئىتى بىلەن مەشغۇل بولاتتى. ئۇنىڭدا بۇ ھەقتىكى كىتابلار نۇرغۇن ئىدى. زىكرى ئەلپەتتا پاشا خوجا بىلەن يېقىن مۇناسىۋەت ئورنىتىپ، ئۇنىڭ كىتابلىرىنى كۆپ ئوقۇغانىدى، ھەتتا زىكرى ئەلپەتتا پاشا خوجا بىلەن بىللە غۇلجا شەھەر ئىچىدىكى ھېكىم بەگ خوجىنىڭ ئوردىسىدا ئۆتكۈزۈلىدىغان كاتتا مەرىكىلەرگە قاتنىشىپ تۇراتتى. غۇلجا شەھىرىدىكى داڭلىق ناخشىچىلار، مەشھۇر سازەندىلەر ھېكىم بەگ خوجىنىڭ ئوردىسىدىن نېرى كېتەلمەيتتى. زىكرى ئەلپەتتا ئەنە شۇ داڭلىق ناخشىچىلاردىن، مەشھۇر سازەندىلەردىن ئۈلگە ئالغانىدى. زىكرى ئەلپەتتا غۇلجا شەھەر ئىچىلىك ئۆمەرجان، غۇلجا شەھىرىدىكى تېيىپ زات خەلپەت قاتارلىقلار بىلەن ئىلى زېمىنىدىكى ناخشا، ساز سەنئىتى ھەققىدىكى كىتابلارنى كۆپلەپ مۇتالىئە قىلىشاتتى. زىكرى ئەلپەتتا 1936- يىلنىڭ بېشىدا قورغاس ناھىيىسىدىكى ئابدۇللا ئەپەندى دېگەن كىشىنىڭ قىزى بىلەن تۇرمۇش قۇرغانىدى، بۇ ئادەم ئۇزۇندىن بۇيان ئۇيغۇر تارىخى بىلەن مەشغۇل بولۇپ كەلگەنىدى. بۇ يىللاردا ئابدۇللا ئەپەندى قورغاستىن غۇلجا شەھىرىگە كېلىپ،

زىكرى ئەلپەتتانىڭ ئۆيىدە تۇراتتى. مۇنداق چاغلاردا ئوقۇتقۇچى ئۆمەرجان، تىل ئىلمى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان تىپىپ زات خەلپەت، ئۇيغۇر تارىخىنى تەتقىق قىلغۇچى ئابدۇللا ئەپەندىلەر كۆپىنچە ئىلمىي مۇھاكىمە ئىشلىرىنى ئېلىپ باراتتى. زىكرى ئەلپەتتا ئۇلارغا ئارىلىشىپ مۇنداق ئىلمىي مۇھاكىمىلەردىن جىق نەپ ئالاتتى. زۇنۇن قادىرىنىڭ ئاكىسى تۇردى قادىرى غۇلجا شەھىرىدىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىپ ئوقۇپ كەلگەن بولۇپ، زىكرى ئەلپەتتا ئۇنىڭدىن مەلۇم ۋاقىت تەربىيە ئالغانىدى.

1939 ـ يىلىغا كەلگەندە زىكرى ئەلپەتتا «رۇخسارى» مۇقامىنى ئىجاد قىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىنكى يىللار ئىچىدە ئۇ «رۇخسارى» مۇقامىنىڭ تەزىسى ۋە ئۇنىڭ داستانلىرىنى كەيىن-كەيىندىن يازىتىپ، ئاممىا بىلەن يۈز كۆرۈشتۈردى. بۇنىڭ بىلەن زىكرى ئەلپەتتا ئۇيغۇر مۇزىكا خەزىنىسىگە غايەت زور تۆھپە قوشتى. «غېرىب ـ سەنەم»، «پەرھاد ـ شىرىن»، «غۇنچەم» قاتارلىق ئوپېرا ۋە دراملارغا مۇزىكا يېزىپ ئاھايىتى زور مۇۋەپپەقىيەت قازاندى. زىكرى ئەلپەتتا كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالغان تالانت ئىگىسى بولۇپ، ئۇ ئېغىر ـ بېسىق، سالماق، كىچىك پېئىل، باشقىلاردىن زېرىكمەستىن ئۆگىنىدىغان، ئۇلارنى ھۆرمەتلەيدىغان، سەپداشلىرىغا ۋە ياشلارغا بىلگىلىرىنى ئېرىنمەستىن ئۆگىتىدىغان، كۆكسى ـ قارنى كەڭ، ئاق كۆڭۈل سەنئەتكار ئىدى. ئۇنىڭ بۇ خىل ئەخلاقىي پەزىلەتلىرىنى نۇرغۇنلىغان كىشىلەر ئۇزۇندىن بۇيان تەرىپلەپ كېلىشكەنىدى.

كېيىنكى يىللاردا زىكرى ئەلپەتتا ئۆزىنىڭ ئىجادىي ئىزدىنىش يوللىرى، غۇلجا شەھىرىدىكى ناخشىچىلار، سازەندىلەرنىڭ تۆھپىلىرى ۋە شۇلارغا مۇناسىۋەتلىك بولغان ئاجايىپ قىزىقارلىق ۋەقەلەر ھەم ئىلى زېمىنىدىكى ناخشا، ساز سەنئەت

تىنىڭ تارىخى ۋە ئۇلۇغ مۇقامشۇناسلارنىڭ ھاياتى، ئەدەبىياتچىلارنىڭ ئىش ئىزلىرى ھەققىدە مۇنۇلارنى بايان قىلىپ يۈرگەنىدى:

مەن غۇلجا شەھەر ئىچىدە تۇغۇلۇپ، 13 ياشقا كىرگەن ۋاقتىمدا يېڭىچە مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ تولۇق ساۋاتلىق بولۇپ چىققان. مەن 13 ياشقا كەلگەندە ناخشا، سازغا قىزىقىپ ئۇنىڭغا بېرىلدىم. دادام يوقىسىز ئادەم ئىدى، ئۆزۈم شوخ، نانىنىڭ، چاينىڭ، كىيىم ـ كېچەكنىڭ قانداق كېلىدىغانلىقىنى ئويلىمايتتىم، بىلمەتتىم. مەن غۇربەتچىلىك زامانىدا بۇرنۇمنى يەرگە تىرەپ قاتارغا قوشۇلغانمەن. مەن چوڭ بولۇپ قاتارغا قوشۇلغۇچە نۇرغۇن ئىشلارنى كۆردۈم، ئېغىر يىللارنى بېشىمدىن ئۆتكۈزدۈم. ئۇ چاغلاردا مەن بىرەر ناخشا ئېيتىشقا ئۇستا ئادەمنى ياكى ساز چېلىشنى بىلىدىغان كىشىنى كۆرسەم ئۇلارنىڭ كەينىگە كىرىۋالىدىغان بولدۇم، ھەتتا بەزەن كۈنلىرى «مەن نېمىشقا ناخشىنى تۈزۈكرەك ئېيتالمايمەن، نېمىشقا دۇتار، تەمبۇرنى چالالمايمەن؟» دەپ يىغلاپمۇ كېتەتتىم. مەن بۇ مەزگىللەردە روزى ساقالنىڭ كەينىگە كىرىپ ئۇنىڭدىن نۇرغۇن ناخشا ئاڭلىدىم. روزى ساقال ناخشىنى بەلەن ئېيتىپ، مېنى چوڭقۇر خىياللارغا سالاتتى. ئۇ مېنى ناخشىغا قىزىقتۇراتتى. روزى ساقالنىڭ ماڭا بەرگەن تەسىرى چوڭقۇر ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن روزى ساقالنى دەسلەپكى ئۇستازىم دەپ ھېسابلايمەن. ساز ئۆگىنىشتە زۇنۇن پاينەك دېگەن ئادەم ماڭا كۆپ ياردەم بەرگەن. باراۋات تەمبۇر، ھۇسەن ئاكام (بۇ كىشىنى بىز ھەسەن تەمبۇر دەيمىز)، روزى تەمبۇرلەر ماڭا ئۇستاز بولغان. ھازىر ئۇ كىشىلەر يوق، ئۆلۈپ كېتىشتى. كېيىن مەن ناخشا ئېيتالايدىغان، دۇتار چالالايدىغان بولۇپ قالدىم، مۇشۇ چاغلاردا ھېكىم بەگ غوجىنىڭ ئوتتۇرانچى ئوغلى ئەكرەمخان بىلەن ئاغىنە بولۇپ قالدىم. ئۇ مېنىڭدىن چوڭ ئىدى، كېيىن ئۇ

هېنى غۇلجا شەھىرىدىكى مەرىكىلەرگە، يېزا - سەھرالاردىكى تويلارغا بىللە ئېلىپ بارىدىغان بولدى. بۇ يەرلەردە مەن ناخشىنى ئاجايىپ ياخشى ئېيتىدىغان ناخشىچىلارنى، دۇتار، تەمبۇر چالىدىغان ماھىر سازەندىلەرنى كۆرۈپ ھەيران قالغانىدىم. كېيىن مەن ئۇلارنىڭ ئۈستىلىق بىلەن ئېيتىدىغان ناخشىلىرى، ماھىرلىق بىلەن چېلىشىدىغان دۇتار، تەمبۇرلىرىنىڭ قائىدە-تەرتىپلىرىنى ئۆگىنىۋالدىم. ئۇلار مېنىڭ ئۇستازلىرىم بولۇپ قالدى. غۇلجا شەھەر ئىچىنىڭ ئوردا مەھەللىسىدىكى ھېكىم بەگ غوجىنىڭ چوڭ ئوغلى پاشا غوجا ئۇستا رەسسام، ئۇستا ھۆسىن خەتچى ۋە تاريخ بىلىمىدىن خەۋىرى بار كىشى دەپ ئاتالغانىدى. ئۇ سەنئەتكە مۇھەببىتى بار، دىنىي ئېتىقادى كۈچلۈك، ياۋاش، كىبىرى يوق ئادەم ئىدى. ئەمما، نۇقتىئىنەزەرى تارراق كىشى ئىدى. پاشا غوجا كۆپ ئادەملەر بىلەن مۇناسىۋەت قىلىشاتتى. ئۇ غۇلجا شەھەر تاقىچىلىق بازىرىدىكى مۇتالى خەلىپەم، مەخسۇت ھاجىم، مەنسۇر ئاقساقال (مەنسۇر ئاخۇن ئۇسسۇلچى)، تۇرغىنكۆۋرۈك مەھەللىسىدىكى باۋۇدۇن ھاجىم، ھەرەمباغدىكى ئىمىن تاريخ، شەھەر ئىچىلىك ئەختەم ھاپىز، يۇسۇپ ئاخۇن (يۇسۇپ ئاخۇن جۇرىپن)، تېيىپ زات خەلىپىتىم، خۇنخاي مازارلىق ئىمىنجان شاكىۋ (ئىمىنجان تاريخ)، ئاۋزەر خەلىپەم، قاينۇقلۇق زىكرىيا ئىمام، يۇقىرىقى پەنجەملىك نادىخان داموللام، ئۇلاستايلىق ئاق بېلىق داپچى دېگەن كىشىلەر بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولۇپ، پات - پاتلا ئۇلار بىلەن ئۇچرىشىپ تۇراتتى. بۇ ئادەملەر شۇ چاغلاردا ئۇيغۇر تاريخى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋە ئىلى زېمىنىدىكى ئۇيغۇر ساز، ناخشا سەنئىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشىلەر ھېسابلىناتتى. مەن پاشا غوجىنىڭ ئۆيىدە شۇ ئادەملەر بىلەن تونۇشۇپ، ئۇيغۇر ساز، ناخشا سەنئىتى، ئۇيغۇر تاريخى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ھەققىدە جىق ئەھۋاللارنى ئاڭلاپ، ئۇلاردىن كۆپ

نەپ ئالغاندىم.

مەن ئوقۇغان كىتابلىرىم ۋە ئاڭلىغانلىرىمغا ئاساسلانغاندا ساۋۇت بىدىك، مەسۇم توقۇم، ئابدۇللا چوكچوك دېگەن ئادەملەر ئۆز ۋاقتىدا غۇلجىدا ناخشىچى دەپ داڭقى چىققانىكەن. ھەسەن تەمبۇر، جامى تەمبۇر (بۇ كىشى ئاتاقلىق تەمبۇرچىمىز ھۇسەنجاننىڭ دادىسى ئىدى)، زۇنۇن پاينەك، باراق تەمبۇر، قاھار غىجەك (بۇ ئادەم يازغۇچى ئابدۇراخماننىڭ ئاتىسى ئىدى)، ئاق تىيىپ دېگەن كىشىلەر مەشھۇر سازەندىلەر ھېسابلىنىدىكەن. بۇ داڭلىق ناخشىچىلارنىڭ ۋە مەشھۇر سازەندىلەرنىڭ بەزىلىرىدىن مەنمۇ تەلىم ئالغانىدىم. روزى تەمبۇر، ھۇسەن تەمبۇرلەر بولسا، شۇ مەزگىللەردە يۇقىرىدا نامىلىرى ئېيتىلغان داڭلىق ناخشىچىلاردىن، مەشھۇر سازەندىلەردىن كىچىك بولۇپ، ئۇلار شۇ چاغلاردا ياش روزى تەمبۇر، ياش ھۇسەن تەمبۇر دېيىلىدىكەن. روزى تەمبۇر، ھۇسەن تەمبۇرلەرمۇ ئوخشاشلا مەشھۇر سازەندىلەر ئىكەن.

شۇ ۋاقىتلاردا ئۆزىنى توختاتقان، چوڭ سۈپەت، مەشھۇر سازەندىلەرنىڭ يەنە بىرى ئابدۇللا دۇمباق دېگەن كىشى ئىكەن. ئۇ سۈيدۈكلۈك بولۇپ، ساتار، تەمبۇر، دۇتار چېلىشقا ماھىر ئىكەن. ئابدۇللا دۇمباقنىڭ سۈيدۈك، غۇلجا شەھەرلىرىدە ئىناۋەت - ئابرۇيى چوڭ ئىكەن. غۇلجا شەھىرىدە كاتتا مەرىكىلەر ئۆتكۈزۈلگەندە ئۇ كىشى سۈيدۈكدىن غۇلجا شەھىرىگە ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنىدىكەن. مەن بۇ يىللاردا كىچىك بالا ئىدىم. غۇلجا شەھىرىدىكى ئاتاقلىق ناخشىچىمىز ئابدۇۋەلى جارۇللايوپ، غۇلجا شەھىرىدىكى داڭلىق ناخشىچىلارغا، مەشھۇر سازەندىلەرگە قويۇق ئارىلىشىپ، ئۇلاردىن ناخشا ئۆگىنىپ، سورۇنلاردا ناخشا ئېيتىپ يۈرگەچكە، ئۇ غۇلجا شەھىرى بويىچە «ئاۋازى ساز، قائىدىلىك ناخشا ئېيتىدىغان بالا» دەپ ئاتىلاتتى. شۇ يىللاردا مەن ئابدۇۋەلى جارۇللايوپ بىلەن تونۇشۇپ

ئاغىنە بولۇپ، ئۇنىڭدىن بىر قانچە ناخشىلارنى ئۆگىنىۋالغانىدىم ۋە شۇنىڭدىن تارتىپ ئابدۇۋەلى جارۇللايوپ مېنىڭ سەپدىشىم بولۇپ قالغان، كېيىن مەن دۇتارغا بېرىلىپ زۇنۇن پاينەك، باران تەمبۇر، ھەسەن تەمبۇرلەردىن دۇتار چېلىشنى ئۆگەندىم (بۇ كىشىلەر دۇتارنى قائىدىلىك، ناھايىتى سىلىق چېلىشاتتى). ھەرەمباغلىق داڭلىق ناخشىچى ساۋۇت بىدىك دېگەن ئادەمدىن «سادىر 1 ـ »،«سادىر 2 ـ »، «سادىر 3 ـ » ناخشىلىرىنى نۇرغۇن قېتىم ئاڭلاپ، سادىر پالۋاننىڭ قوشاقلىرى بىلەن ناخشىلىرىنى ئۆزۈمگە ئۆزلەشتۈرۈۋالغانىدىم.

بۇ يىللارنىڭ ئالدىدىكى چاغلاردا ياز پەسىللىرىدە غۇلجا شەھىرىنىڭ شەرقىدىكى گۈلشەنباغدا، جىرغىلاڭدا، ئىلى دەريا-سى بويىدا، زايومكىدا (ئاق رۇسلارنىڭ ئۇفىتسىرلىرى، 1918 ـ 1919 ـ يىللىرى شىنجاڭغا قېچىپ كېلىپ، غۇلجا شەھىرى دۆڭمەھەللىسىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى، ئىلى دەريا-سىنىڭ بويىدىكى ئورمانلىقنى ئۇلار «زايومكا» دەپ ئاتاشقانىكەن. ئىلى زېمىنىدىكى ئاق رۇسلارنى ئىلى خەلقى «تۇگمەنچى، تۇگمەنچىلەر» دەپ ئاتىشىپتىكەن.) يۇقىرىقى پەنجىمىنىڭ غولىدىكى قارىياغاچ-لىقتا، قىش پەسىللىرىدە بولسا، غۇلجا شەھەر ئىچىدىكى ھېكىم بەگ غوجىنىڭ ئوردىسىدا ۋە بايلارنىڭ ئۆيلىرىدە كاتتا مەرىكىلەر ئۆتكۈزۈلۈپ تۇرىدىكەن. بۇ كاتتا مەرىكىلەرگە غۇلجا شەھىرىدىكى داڭلىق ناخشىچىلار، مەشھۇر سازەندىلەر، ئاتاقلىق ئۇسسۇلچىلار، خەلقتە تونۇلغان قوشاقچىلار، بېيىتچىلار، شائىرلار، قىزىقچىلار، چاقچاقچىلار توپلىشىپ، ناخشا ئېيتىشىپ ساز چېلىشىدىكەن. ئاتاقلىق ئۇسسۇلچى مەنسۇرجان ئاقساقال ۋە باشقا ئۇسسۇلچى-لار «ئىلى سەنىمى»، «چىم ـ چىم ئەتتىم چىم بىلەن»، «ئەنە گۈللەۋلە، مانا گۈللەۋلەي»، «قارا يورغام» ئۇسسۇللىرىنى ئوينىشىدىكەن. ئۇنىڭدىن كېيىن شۇ سورۇنلاردا قوشاقچىلار

خەلق قوشاقلىرىنى، بېيىتلىرىنى، سادىر پالۋاننىڭ قوشاقلىرىنى، موللا بىلال موللا يۇسۇپنىڭ، ھېيىت مۇھەممەت، سېيىت مۇھەممەتنىڭ قوشاق، بېيىتلىرىنى، نەزمىلىرىنى، شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى بەس - بەس بىلەن ئوقۇشۇپ، ئۇلارنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى، ئازاب - ئوقۇبەتلىك كۈنلىرىنى ئەسلەپ يىغلاپ كېتىشىدىكەن. ئاندىن كېيىن قىزىقچىلار قىزىقچىلىق قىلىشىدىكەن، چاقچاقچىلار چاقچاق قىلىشىدىكەن.

شۇ يىللاردا ئىلى زېمىنىدىكى ناخشىچىلار، سازەندىلەر «ئون ئىككى مۇقام» نى ئازراق ئۇرۇندايدىكەن. بۇنىڭ سەۋەبى: ئۇلار «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ داستان، مەشرەپلىرىنىڭ بىر قىسمىنلا بىلىشىدىكەن، «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمىسىنى بىلمەيدىكەن، ھەتتا غۇلجا شەھىرىدىكى داڭلىق ناخشىچىلار ۋە مەشھۇر سازەندىلەرمۇ «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمىسىنى تولۇق ئاڭلاپ باقمىغانىكەن. «ئون ئىككى مۇقام» ھەر بىر جايلاردىكى، يۇرتلاردىكى خەلقلەرنىڭ ياخشى ئاھاڭ، ئۇلگىلىك ساز (مۇزىكا)، نەمۇنىلىك ناخشىلىرىنىڭ بىرىگە قوشۇلۇشى ۋە ئۇلارنى ئۆز تەركىبىگە ئېلىپ بېيىپ، راۋاجلىنىپ ئاستا - ئاستا تولۇقلىنىپ ۋۇجۇدقا كېلىپ، ئون ئىككى يۇرۇشلۇك مۇزىكا بولۇپ تۇراقلىشىپ، بىزنىڭ زامانىمىزغىچە ساقلىنىپ كەلگەنىكەن. [بۇ سۆزلەرنى مۇھەممەت موللا (كاروشاڭ ئاخۇنۇم) غۇلجا شەھىرىدىكى داڭلىق ناخشىچىلارغا، مەشھۇر سازەندىلەرگە كۆپ سۆزلىگەنىكەن.]

مەن ھاياتىمدا شۇنى چوڭقۇر ھېس قىلدىكى، ھەر قانداق كىشى ئۆزى سۆيگەن ئىشتا تىرىشچانلىق كۆرسەتسە چوقۇم نەتىجىگە ئېرىشەلەيدىكەن، ھاڭۋېقىپ يۈرسە ھېچ نەرسە ئۆگىنەلمەيدىكەن، چەتتە قالىدىكەن. خەزىنە دېگەن خەلقنىڭ ئىچىدە، بۇ خەزىنىنى خەلقنىڭ ئۆزى ياراتقان. توختاخۇن ناخشىچى، توختاخۇن دۇتارچى، سادىر پالۋان دېگەن ئادەملەر،

هېلىم، سېلىم، كاروشاڭ ئاخۇنۇم دېگەن ئۇلۇغ مۇقامشۇناسلار، ساۋۇت بىدىك، ئابدۇللا چۇكچۇك، مەسۇم توقۇم دېگەن داڭلىق ناخشىچىلار، ھەسەن تەمبۇر، زۇنۇن پاينەك، بارات تەمبۇر، جامى تەمبۇر، ئابدۇللا دۇمباق، قاھار غىجەك، روزى تەمبۇر، ھۇسەن تەمبۇر دېگەن مەشھۇر سازەندىلەرنىڭ ھەممىسى خەلق خەزىنىسىدىن ئوزۇقلىنىپ، خەلقتىن ئۆگىنىپ سەنئەتكار بولغان. مەن شۇلارنىڭ تەربىيىسىنى كۆرۈپ سەنئەتكارلار سېپىدىن ئورۇن ئالغان. خەلق بولمىسا، ئۇلۇغ مۇقامشۇناسلار، داڭلىق ناخشىچىلار، مەشھۇر سازەندىلەرمۇ بولمايتتى. ئۇلار بولمىسا مەنمۇ بولمايتتىم. ئۇستازلارنىڭ ئىسمىنى، تەرجىمىھالىنى بىلىپ قويۇش بىلەن كۇپايە قىلمايدىكەن. مۇھىمى ئۇلارنىڭ بېسىپ ئۆتكەن يوللىرىنى، سەرگۈزەشتىلىرىنى، قالدۇرۇپ كەتكەن تۆھپىلىرىنى، خىسلەت، مىجەزلىرىنى بىلىش، ئۇلارنى سەنئەت ئەھلىگە بىلدۇرۇش ھەممىدىن زۆرۈر ئىكەن. ھېلىم، سېلىم، مۇھەممەت داموللاملارنىڭ قالدۇرۇپ كەتكەن تۆھپىلىرى مول، ئالىي پەزىلەتلىك ئېسىل كىشىلەر. ئۇلار مېنىڭ ھۇرمەتلىك ئۇستازلىرىم.

ئاتام رەھمىتى ھېلىم، سېلىم دېگەن مەشھۇر مۇقامچىلار تۇغرىسىدا جىق بىلەتتى. بىزنىڭ پەدەرىنىڭ ئىسمى داۋۇت ئاخۇن بولۇپ، ئۇ شۇ مەزگىللەردىكى نەغمىچىلەرنىڭ بىرى ئىكەن. ئاتام مۇقامنى ھېلىم، سېلىملاردىن ئۆگىنىپ ئۇلار بىلەن بىللە يۇرۇشكەنىكەن. ئۇ ۋاقىتتىكى ئەھۋاللارنى، ھېلىم، سېلىملارنىڭ تارىخىنى، بەدۋلەت قەشقەردە ئوردا قۇرۇپ ھۆكۈم سۈرگەن چاغلاردىكى قايغۇلۇق كۈنلەرنى ئاتام ماڭا مۇنداق سۆزلەپ بەرگەنىدى: «ھېلىم، سېلىم دېگەن مۇقامچىلار قەشقەرلىك ئىدى. ئۇلار قەشقەر، يەكەن، خوتەن، ئاقسۇ، كۇچالاردا مۇقام ئېيتىپ، نەغمە قىلىپ يۇرۇشۇپ، خەلق ئىچىدە چوڭ ھۇرمەتكە ئىگە بولۇشقان. ھېلىم، سېلىملار مۇقامنى ياخشى

ئېيتىددىغان ئادەملەر ئىدى.

ياقۇپ بەگ 1866 - يىلى قەشقەردە ئوردا قۇرغاندا، هېلىم، سېلىم دېگەن داڭلىق مۇقامچىلارنى ئوردىسىدىكى هەرەمخانىسىدا تۇرغۇزغان. شۇ چاغدا هېلىم 44 ياشتا، سېلىم 42 ياشتا ئىدى. هېلىم ساتار، سېلىم داپ چالاتتى. بۇ چاغلاردا بەدۋلەتنىڭ ئوردىسىدا مىرزىلىرى، ئۇنىڭ يېقىن ئادەملىرى، چاپارمەنلىرى، ئادەتتىكى كىشىلەر خىزمەت قىلىشاتتى. بەدۋلەتنىڭ ئوردىسىنىڭ ئىچىدە يەتتە ئېغىزلىق هەرەمخانىسى بولۇپ، بۇ ئۆيلەر ئىنتايىن هەشەمەتلىك ياسالغانىدى. ياسىداق ئۆيلەرنىڭ بەش ئېغىزىدا كۇچادىن كەلتۈرۈلگەن چىرايلىق چوكانلاردىن ئوتتۇز نەچچىسى تۇراتتى، سىرلىق ئۆيلەرنىڭ پەنجىرىلىرى يىپەك پەردىلەر بىلەن ئورالغانىدى. بەدۋلەت مەخسۇس بىر ئۆيدە تۇراتتى، هېلىم، سېلىملار بىر ئۆيدە تۇرۇشۇپ، كېچىسى نەغمە قىلىپ بەدۋلەتنى ئۇخلىتاتتى، ئۇلار سەهەر تۇرۇشۇپ، نەغمە قىلىشىپ بەدۋلەتنى ئۇيقۇسىدىن ئويغىتاتتى. هەرەمخانىغا كېچە - كۈندۈز هېچقانداق كىشى كىرمەيتتى. بەدۋلەتنىڭ هەرەمخانىسىنى ناهايىتى مەخپىي تۇتاتتى. هەرەمخانىدا 16 ياشلىق مۇهەممەت مولا دېگەن بالا ئىشلەيتتى. ئۇ هەرەمخانىدىكى ئوتتۇزدىن ئارتۇق چوكاننىڭ خىزمىتىنى قىلاتتى هەم ئۇلارغا ۋە هېلىم، سېلىملارغا چاي، تاماق توشۇيتتى. مۇهەممەت مولا هەرەمخانىدا هېلىم، سېلىملار بىلەن بىللە بىر ئۆيدە تۇرۇپ، يېتىپ - قوپۇپ يۈرۈپ، ئۇلاردىن «ئون ئىككى مۇقام»نى پىششىق ئۆگىنىۋالغانىدى. ئۇنىڭ دادىسى ئەخمەتباقى قەشقەر كونىشەهەرلىك بولۇپ، ئۇ كونىشەهەر بازىرىدا ئولتۇرۇپ سۈپۈرگە ساتاتتى. مۇهەممەت مولا مۇقامنى ياخشى ئېيتاتتى. ئاۋازى مۇڭلۇق، ساز ئىدى. ئۇ تارتىنچاق، قىز بالىدەك ياۋاش، مۆمىن بالا ئىدى. مۇهەممەت مولا هەرەمخانىدىكى ئوتتۇزدىن ئارتۇق چوكاننى پەردازلىتىپ،

ئېيتىشىدىغان غەزەللىرىنى، سەت - ئۇياتلىق گەپ - سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئىزا تارتاتتى. بەزىدە ئۇ چوكانلارنىڭ كېچىلەردە نۆۋەت بىلەن بەدۆلەتنىڭ ياتىدىغان ئۆيىگە كىرىپ قىلىدىغان بەتقىلىق ئىشلىرىغا دۇچ كېلىپ قالاتتى. مۇنداق چاغلاردا ئوردىدىكى بەدۆلەتنىڭ مىرزىلىرى ئۇنى ئىشخانىغا چاقىرتىۋېلىپ قاتتىق ئۇرۇپ تاشلايتتى. مۇھەممەت موللا زەخىملىنىپ، مىرزىلارنىڭ ئىشخانىسىدىن ئۆزىنىڭ ياتىدىغان ئۆيىگە چىقىپ، خۇداغا نالە قىلىپ ئولتۇرۇپ ھەسرەتلىك يىغلايتتى. ھېلىم، سېلىملار ئەھۋالنى بىلىپ، بىچارە مۇھەممەت موللىنىڭ يارىلانغان تەنلىرىگە قاراپ، ئۇنىڭ بىلەن تەڭ يىغلىشىپ ‹سۇبھاناللا› دېيىشىپ ياقىلىرىنى تۇتۇشاتتى.

بەدۆلەت ئالدامچى، ساختىپەز، ھىيلە - مىكرى تولا، شەھۋانىي، زالىم ئادەم ئىدى. ئەمما، ئۇ بەش ۋاخ نامازدىن قالمايدىغان، ئۆزىنى بەگلەرنىڭ، ئاخۇنلارنىڭ ۋە جامائەتنىڭ ئالدىدا پەرىشتە قىلىپ كۆرسىتىدىغان مەككار، ھارامزادە ئىدى. لېكىن، بەدۆلەت كېچىسى ھەرەمخانىغا كىرىۋېلىپ، كىشى تاقەت قىلىپ تۇرالمايدىغان ئەسكىلىكلەرنى قىلىدىغان، نومۇس دېگەننى بىلمەيدىغان، خۇدادىن قورقمايدىغان بۇزۇق ئىدى. بەدۆلەتنىڭ ئوردىسىدا خىزمەت قىلىدىغان كىشىلەر، چاپارمەنلەر كۆپ ئىدى. ئۇلار بەدۆلەتنىڭ ھەرەمخانىسىدىكى سىرلارنى، بەدۆلەتنىڭ قىلمىش - ئەتمىشلىرىنى تامامەن بىلىشەتتى. لېكىن، ئۇلار ھېچقانداق يەردە، ھېچكىمگە لام - جىم دېيىشمەيتتى. ئۇ ھەرەمخانىسىغا كۆزى چۈشۈپ قالغان ئادەملەرنى سېزىپلا قالسا، مىرزىلىرىغا ئېيتىپ بىر كېچىدىلا جايلىتىۋېتەتتى. بەدۆلەت ئالدى بىلەن داڭلىق ساتارچى بائىز دېگەن كىشىنى زىندانغا تاشلاپ ئۆلتۈردى. خوتەن، يەكەن، قەشقەر، ئاقسۇ، كۇچا، قاراشەھەرلەردىكى مۇقامچىلار، نەغمىچىلەر بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلىشىپ، ماتەمدار بولۇشۇپ ئۆز-

لىرىنى چەتكە ئېلىشقانىدى. لېكىن، ئالتەشەھەردىكى مۇقامچى، نەغمىچىلەرنى ئۇ يەرلەردىكى مەنسەپدارلار، بەگلەر، بايلار ئۆيلىرىگە قىچقارتىپ، نەغمە قىلدۇرۇپ يۈرۈشكەنىدى. ئەمما، مۇقامچىلارنى، نەغمىچىلەرنى ئۇلار ئۆيلىرىنىڭ تاپسىلىرىدا ئولتۇرۇپلا نەغمە قىلىشقا ئىجازەت قىلىشاتتى. مۇقامچىلارنىڭ، نەغمىچىلەرنىڭ ئۆيلەرنىڭ تۆرىگە چىقىپ مۇقام ئېيتىشىغا، نەغمە قىلىشىغا جايلاردىكى مەنسەپدارلار، بەگلەر، بايلار ھېچ قانداق رۇخسەت قىلمايتتى. «جانىۋارلار ئاسمانغا ئۇرلەپ ئۇچسا قۇش يەيدۇ، نەغمىچى ئۆينىڭ تۆرىگە چىقسا مۇشت يەيدۇ» دېگەن سۆز بەدۋەلەتنىڭ مۇقامچىلىق، نەغمىچىلىق ئىشلىرىنى بوغۇپ، يەرگە ئۇرۇۋاتقان يىللاردا كېلىپ چىققانىدى. بەدۋەلەتنىڭ ئوردىسىنىڭ ئىچىدىكى ھەرەمخانىدا تۇرىدىغان نەغمىچى ھېلىم، سېلىم، مەھەممەت مولىلار يىللاپ ئوردىنىڭ سىرتىنى كۆرۈشمەيتتى. بىر كۈنى ھېلىم، سېلىملار مىرزىلارنىڭ باشلىقىنىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ، مىرزىلار باشلىقىغا «تەقسىر، بىزنىڭ بالا ـ چاقىلىرىمىز بار، كەمبەغەل ئادەملەرمىز. ھەپتىنىڭ پەيشەنبە كۈنى چۈشتىن كېيىن ئۆيلىرىمىزگە قايتىپ، بىر كېچە قونۇپ بالا ـ چاقىلىرىمىزنىڭ ھال ـ ئەھۋاللىرىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرۇشساق» دەپ ئىلتىماس قىلىشقان. مىرزىلارنىڭ باشلىقى ھېلىم، سېلىملارنىڭ بۇ ئىلتىماسلىرىنى بەدۋەلەتكە مەلۇم قىلغاندا، ئۇ تېرىكىپ، بۇغۇلۇپ «ھەر ئىككىسىنى ھەرەمخانىدىن يوقىتىڭلار» دېگەن. مىرزىلارنىڭ باشلىقى بۇنى چاپارمەنلىرىدىن تۆتىگە ئېيتىپ، بىر كېچىدىلا ھېلىم، سېلىملارنى ئۆلتۈرگۈزۈۋەتكەن. ئۇلار بۇ سىرنى مەخپىي تۇتۇپ باسۇرۇۋېتىشكەن. ھېلىم، سېلىملار بىلەن بىر ئۈيدە تۇرىدىغان مۇھەممەت مولىمۇ بۇ ئىشتىن خەۋەرسىز قالغان. ئۇ ئۆيگە كىرىپ ھېلىم، سېلىملارنىڭ يوقىلىپ كەتكەنلىكىنى بىلگەن. لېكىن ئۇ، بۇ ھەقتە ھېچكىمگە بىر نەرسە دېيىشكە پېتىنالماس

تىن، كۆزىگە زورلاپ ھەرەمخانىدىكى ياتىدىغان ئۆيىدە يالـ غۇز يىغلاپ يۇرگەنىكەن» دەپ سۆزلەپ بەرگەن. بىزنىڭ پەدەر بۇ ھەقتە كۆپ بىلەتتى. يۇقىرىقىلار ئۇنىڭ ئېيتىپ بەرگەنلىرىنىڭ پەقەت بىر قىسمى.

يىللار ئۆتۈپ ئاپرىل ئىنقىلابىمۇ (ئاپرىل ئۆزگىرىشى) بولدى. 1933 - يىلدىن باشلاپ ئىلىدا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى. غۇلجا شەھىرىدە ۋە يېزا - سەھرالاردا يېڭى مەكـ تەپلەر ئېچىلىپ ئىلىم - مەرىپەت، ناخشا، ساز سەنئىتى جانـ لىنىپ كەتتى. مەن بۇ چاغلاردا «ئامەت كەلدى» دەپ خۇشال بولۇپ كەتتىم. بىر مەزگىل ناخشىچىلىرىمىز، سازەندىلىرىمىز، ئەدەبىياتچىلىرىمىزنىڭ روھى كۆتۈرۈلۈپ ئىجادىيەت ئىشىغا كىرىشىپ كەتتى.

1933 -، 1934 - يىللىرى غۇلجا شەھىرىدىكى ئۇمىد مەكـ تىپىگە مەرۇپ سەئىدى دېگەن كىشى ئاۋۋال مۇئەللىم، كېيىن مۇدىر بولغانىدى ھەم شۇ يىللاردا ئۇ ئىلى گېزىتى ئىدارىـ سىنىڭ ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىدە خىزمەتمۇ قىلغانىدى. مەرۇپ سەئىدى شۇ يىللاردا ئاتاقلىق شائىر ۋە مەرىپەتپەرۋەر ئادەم ئىدى. شۇ ۋاقىتلاردا مەرۇپ سەئىدىنىڭ بىر شېئىرىغا مەن ئاھاڭ ئىجاد قىلىپ ناخشا قىلدىم. ئۇنىڭ شېئىرىنىڭ ماۋزۇسى «ئېچىلغان گۈل قىزىل گۈل» ئىدى. بۇ ناخشىنى غۇلجا شەھـ رىدىكى، سەھرا - يېزىلاردىكى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ۋە كەچ كۇرسلاردا ئوقۇيدىغان چوڭ ياشلىق كىشىلەر، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلىرىدا خىزمەت قىلىدىغان كىشىلەر، تىياتىرلاردىكى ئارتىسلارنىڭ بارلىقى ئېيتتى. بىر كۈنى مەرۇپ سەئىدى، ئايۇپ مەنسۇرى، خېلىل ساتتارى دېگەن كىشىلەر بىزنىڭ ئۆيگە كېلىپ «زىكرى ئەلپەتتا، بىز سىزنى يوقلاپ كەلدۇق. تىرىشىپ يېڭى ناخشىلارنى، يېڭى ئاھاڭلارنى كۆپـ لەپ ئىجاد قىلىڭ! ئىجتىھات قىلىپ ماھىر سازەندە بولۇڭ!

بىز سىزگە تەلەكداشىمىز» دېيىشتى. بۇ چاغدا مېنىڭ روھىم كۆتۈرۈلۈپ، بېشىم ئاسمانغا يەتكەندەك بولۇپ كەتتىم. مەرۇپ سەئىدى پاكىزە چىرايلىق، كېلىشكەن كىشى ئىدى. ئۇ ئاپرىل ئىنقىلابىدىن بۇرۇن يۇقىرىقى دادامتۇ، نوغايىتۇ يېزىلىرىدا يېگىنچە مەكتەپ ئېچىپ، بالىلارنى ئوقۇتقان. 1930 - يىلى غۇلجا شەھەر توغرىكۆۋرۈك مەھەللىسىدە ئېچىلغان يېگىنچە مەكتەپكە مۇدىر بولغان. بۇ ئادەمنىڭ بۇرادىرى ئايۇپ مەنسۇرى غۇلجا شەھەر تېرەكمازار مەھەللىسىدىكى مۇتالى خەلپەمنىڭ سىگلىسىنىڭ ئوغلى ئىدى. ئۇ 1928 - يىلغا قەدەر سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىياسىدا ئوقۇغانىكەن. ئايۇپ مەنسۇرى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قايتىپ كېلىپ، ئاپرىل ئىنقىلابىغىچىلىك غۇلجا شەھىرىدىكى يېگىنچە مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچى بولغان. خېلىل ساتتارى، لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ ئۇستازى شائىر ئەنۋەر ناسىرىنىڭ دوستى ئىدى. مەرۇپ سەئىدى 1918 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئۆز يۇرتى ئىلىغا قايتىپ كەلگەن. خېلىل ساتتارى 1930 - يىللار ئىچىدە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئىلىغا يېنىپ كېلىپ، ئارا ئۆستەڭ يېزىسىنىڭ ئارا مەھەللىسىدە ئۆسكەنىكەن. ئەنۋەر ناسىرىمۇ 30 - يىللار ئىچىدە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئىلىغا ئۆتكەن. بۇلار ئاپرىل ئىنقىلابىدىن كېيىن ئىلى گېزىتى ئىدارىسىدە خىزمەت قىلىشقان. بۇلارنىڭ ھەممىسى ناخشا، سازغا خۇشتار كىشىلەر بولۇپ، ئومۇمەن مەدەنىيەت - مائارىپ، سەنئەت تەرەققىياتى ئۈچۈن جانلىرىنى ئاتىغان كۆرەشچان ئۇيغۇر زىيالىيلىرى ئىدى. 1936 - يىلى شېك شىسەي مەرۇپ سەئىدى، ئايۇپ مەنسۇرى، خېلىل ساتتارلارنى ئىلىدىن ئۇرۇمچى شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسىنىڭ ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىگە يۆتكەپ كەتكەنىدى. ئەنۋەر ناسىرى ئىلىدا قالغانىدى.

مۇشۇ يىللاردا شائىر كېۋىر نىياز «ماۋ زېدۇڭ، جۇ دې

بىزگە يولباشچى» دېگەن قۇرلىرى بار بىر شېئىر يازغانىدى. ئۇنىڭ بۇ شېئىرى غۇلجا شەھىرىدە ناخشا قىلىپ ئېيتىلغانىدى. شۇ چاغدا ئىلى گېزىتىگە:

«باب - باراۋەر تارالسۇن،
ھەر مىللەتكە نۇرلۇق تاڭ.
مەدەنىيەت بىلەن،
گۈللەنسۇن شىنجاڭ.»

دېگەن بىر شېئىر چىققان. بۇ شېئىر كىم تەرىپىدىن يېزىلغانلىقىنى بىلمەيمەن. بۇ شېئىرمۇ «ئۇن ئىككى مۇقام» نىڭ بىر ئاھاڭىغا تېكىست قىلىپ سېلىنغانىدى. بۇنى ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ ناخشا قىلىپ، كۇلۇبلاردا ئېيتىپ چىقاتتى. 1937 - يىلدىن تارتىپ كېژىر نىياز، لۇتپۇللا مۇتەللىپلەر مېنىڭ بىلەن سۆزلىشىپ يېنىدىن نېرى كېتىشمەيتتى. ئۇلار شۇ چاغلاردا مېنىڭ دوستلىرىم بولۇپ قالغانىدى. 1935 - يىلى بولسا كېرەك ئەتىمالىم، مەن 23 ياشقا كەلگەن چاغدا ئىلى ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ تەركىبىدىكى تىياتىرغا كىردىم. بۇ تىياتىردا قاسىمجان قەمبىرى تازا كۆچەپ ئىشلەۋاتقانىكەن. ئۇ سەنئەتخۇمار، قابىل ئارتىس ھەم شائىر ئىدى. بۇ يىللاردا غۇلجا شەھىرىدە ناخشا، ساز سەنئىتى، تىياتىرچىلىق تازا يۇكسەلگەنىدى. خۇددى شۇنىڭدەك سۇيدۇكىدىمۇ ناخشا، ساز سەنئىتى، تىياتىرچىلىق تەرەققىي قىلغانىدى. سۇيدۇكىدە ھەۋەسكارلار ۋە زىيالىيلار كۆپ ئىدى. ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ قاسىمجان قەمبىرى بىلەن بىر يۇرتلۇق بولۇپ، ئۇ 1928 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قورغاسقا ئۆتۈپ، سۇيدۇكىدە تۇرغانىدى. بۇ يىللاردا ئابباسوۋ غۇلجا شەھىرىگە كۆچۈپ كېلىپ لۇتپۇللا مۇتەللىپ، كېژىر نىيازلار بىلەن بىلىم ئېلىش

يولىدا جىددىي كۇچ سەرپ قىلىۋاتقانىدى. مەن ناخشا ئىجادىيىتى بىلەنلا بولۇپ كەتكەنىدىم. مەن يۇقىرىدا «ئالا بايتال يوقالدى، ئەمدى ئۇيغۇر ناخشا، ساز سەنئىتىگە توسالغۇلۇق قىلىدىغانلار يوق» دەپ چوتنى خاتا سوققانىكەنمەن. ئاپرىل ئىنقىلابىدىن كېيىن مەن خۇشال بولۇپ كېتىپ «ئامەت كەلدى» دەپ ئالدىنىپ قالغانىكەنمەن. 1937 - يىلنىڭ ئاخىرلىرىدا ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكي ۋاقىتلاردا پالاكەتلىك بېسىپ غوجامنىياز هاجى باشلىق نۇرغۇنلىغان ئادەملەر زىندانغا تاشلاندى. بۇ ئىشقا مەن هەيران بولدۇم. نەق مۇشۇ چاغدا قاسىمجان قەمبىرى ئىلى گېزىتىگە بىر شېئىر يازغانىدى، ئۇنىڭ يازغان شېئىرىنىڭ ئىككى قۇرى مۇنداق ئىدى:

«ياغدى لاهوت ئاسمىنىدىن چۈشتى يۇرەككە داغ،
نۇرلار ئۆچۈپ هازىر قالدى يەنە يەككە قارا چىراغ.»

مەن بۇ شېئىرنى ئوقۇپ، نۇرلار ئۆچۈپ كېتىپتۇ دەپ هەسرەت چېكىپ يۇردۇم. ئاز كۈن ئۆتمەستىنلا قاسىمجان قەمبىرى ئۆزىمۇ ئۆچۈپ كېتىپتۇ. بۇ سۆزنى ئاڭلاپ مەن قايغۇ ئىچىدە يان - يېنىمدىن ئۇركۈپ يۇردۇم. ئامال قانچە، شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ 1938 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچىلىك روزى تەمبۇرگە ئەگىشىپ يۇرۇپ «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ داستان، مەشرەپلىرىنى ئۆگەندىم ۋە ئۆگەنگەن ناخشىلىرىمنى رەتلىدىم. بىر نەچچە ناخشىلارنى ئىجاد قىلىپ، ئۇلارنى «غېرىب-سەنەم»، «پەرهاد - شىرىن» قاتارلىق سەهنە ئەسەرلىرىگە قوشتۇم. يەنە بىر تەرەپتىن ئابدۇۋۇلى جارۇللايوپنىڭ بىلىكىدىن تۇتۇپ، ئۇ نەگە بارسا مەنمۇ شۇ يەرلەرگە بېرىپ، ئىلى خەلق ناخشىلىرىنى چوڭقۇرراق قېزىپ ئۆگىنىشكە، ئۇلارنى كۆزىتىشكە كىرىشىپ كەتتىم. بۇ يىللاردا مېنى كىشىلەر «ناخشا

ئىجادچىسى زىكرى، تالانتلىق سازەندە زىكرى» دېيىشىپ ماخ-
تاپ، ھۇرمەتلىشىدىغان بولۇپ قالدى. شۇنداق قىلىپ مەن
«زىكرى ئەلپەتتا» دەپ ئاتىلىپ قالدىم. ئەمما، يۈرەك پوك -
پوك ئىدى.

1941 - يىلى لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئۇرۇمچىدىن ئىلىغا
كىلىپ، بىر كۈنى مېنى يوقلاپ ئۆيگە كىرىپ كەلدى. لۇتپۇللا
مۇتەللىپ مىسكىنلىشىپ قالغانىكەن. ئۇ ماڭا «ئىش قىڭغىر
چىقىپ كەتتى، ھۆركىرەيدىغانلار ھۆركىرەۋاتىدۇ. ئەمما، يارۇ
بۇرادەرلەرنىڭ يۈرىكى پوك - پوك. 1940 - يىل 4 - ئاينىڭ 11 - كۈنى
كېچىسى ئۇرۇمچىدە مەرۇپ سەئىدىنى، ئىككى ئايدىن كېيىن
ئايۇپ مەنسۇرى، خېلىل ساتتارلارنى شېك دۇبەن قىلغا
ئالدى. سۇرۇشتۇرۇپ كۆرسەم 1941 - يىل 4 - ئايدا ئىككىنچى
تۇرمىدە شېكنىڭ ۋەھشىي سوراقچىلىرى مەرۇپ سەئىدى،
ئايۇپ مەنسۇرى، خېلىل ساتتارلارنىڭ بويۇنلىرىغا سىرتماق
سېلىپ ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ. ئۇلار ھازىر يوق» دېدى. شۇ يەردە
مەن دۇم يېتىپ يىغلىدىم. شۇ كۈندىن باشلاپ روھىي چۈش-
كۈنلۈككە ئۇچراپ جىق ئىچىدىغان بولۇپ كەتتىم. لېكىن،
سىرىمنى ھېچكىمگە تىنمىدىم. باشقىلارغا كۈنۈم ئويۇن - كۈل-
كە بىلەن ئۆتۈۋاتقاندەك تۇيۇلسۇن دەپ كەلمەس
چاقچاقلارنى قىلىۋەردىم. زادى مەن چوتنى خاتا سۆققاند-
كەنمەن. ئۆتمۈشلەردە ئالا بايتال ھەمدە ئۇنىڭ خوجايىنلىرى
تەرىپىدىن قىرىلغان بولساق، ئەمدى شېك دۇبەن دېگەن
ھارامزادىنىڭ قولىدا تۇگىشىدىغان ئوخشايمىز دەپ مىس-
كىنلىشىپ قالدىم. ھەي ئېغىر، مۇشكۈل كۈنلەر يۈرەكلەرنى مۇجۇۋەت-
تىغۇ، قايسى بىرىنى ئېيتاي، «نېمە بولدى، سولىنىپ كەتتى،
نېمە بۇپتۇ، ئۆلتۈرۈلۈپتۇ.» بىلەنلا ئۆتۈۋاتقان يىللارغۇ بۇ؟
لېكىن، شۇنداق ئېغىر، شۇنداق دەھشەتلىك يىللار قوينىدا
ئىجادىيەت ئىشىمدىن ۋاز كەچىمدىم. كۆزۈمدىن ياش قۇيۇلۇپ

تۇرسىمۇ، «ئەلگە كىرسەڭ ئېلىڭچە، سۇغا كىرسەڭ بېلىڭچە» دەپ بۇلۇڭ - پۇچقاقلارغا كىردىم ۋە باردىم. روزى تەمبۇرنىڭ پېشىنى تۇتۇپ ئاخىر «رۇخسارى» مۇقامىنى يارانتىم. «تاما-تاما كۆل بولا» ئەمەسمۇ؟ بىر مېنىڭ شەخسىي مۇلكۇم ئەمەس، ئۇ يەنىلا خەلقنىڭ مۇلكىغۇ! مەن ئۇيلىنىپ باقسام «رۇخسارى» مۇقامىنى يارىتىشتا ئالدىراپ كەتكەنكەنمەن. ئىش بولماپتۇ دەپ خەلق ئىچىگە تېخىمۇ چوڭقۇرراق كىرىپ ئۇيغۇر سەنئەت خەزىنىسىنى قېزىشقا كىرىشتىم. غۇلجا شەھەر ئىچىلىك ئەختەم هاپىزنىڭ، خونۇقاي مازارلىق ئاۋزەر خەلپەمنىڭ كەينىگە كىرىپ خانىقالارنى ئارىلىدىم. پېرە ئۇيۇنلىرىغا باردىم. خەلق خەزىنىسىنىڭ بىر قىسمى خانىقالاردا، يەنە بىر قىسمى پېرە ئۇيۇنلىرى بولىدىغان جايلاردا ساقلىنىپ قاپتۇ. بىراق، شۇ ئېسىل، قىممەتلىك ئاھاڭلارغا باشقىچە تۈس بېرىلىپ قالغانىكەن. خانىقالاردا هاپىزلىق قىلىشاتتى، پېرە ئۇيۇنلىرىدا هۆكۈمەت ئېيىتىشاتتى. يەنە بەزى ئۇيۇنلاردا ئاجايىپ بېيىت، ناخشىلار ئېيتىلاتتى، مەن خانىقالارنى ئارىلاپ، هاپىزلىق هەمدە پېرىخۇن ئۇيۇنلىرىغا بېرىپ يۈرۈپ هۆكۈمەت ۋە خىلمۇ خىل ئېيتىلىدىغان ناخشىلارنى، نەزمە - بېيىتلارنى ئۆگىنىۋالدىم. بۇلارنى مۇقاملارنىڭ چوڭ نەغمە، داستان، مەشرەپلىرىگە سېلىشتۇرۇپ كۆرۈپ زور دەرىجىدە ئىلهاملاندىم. مەن مۇنداق ئۆگىنىش ئۇسۇلىدىن زىيان تارتمىدىم، بەلكى جىق پايدا ئالدىم. بىراق، مەن كېچىكىپ قاپتىمەن، دۇنيادا «يىلتىزسىز گۈل، مەنبەسىز سۇ يوق»، كىشىنى تەئەججۈپلەندۈرىدىغان ئاھاڭلار، ناخشىلار، مۇزىكىلىق داستانلار ئۆز - ئۆزىدىن يارىلىپ ئاسماندىن چۈشۈپ قالغان ئەمەس. ئۇلارنىڭ ئاساسى بار، بۇ خەلق ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاھاڭ، ناخشىلىرى، ئۇسسۇللۇق دەستۇرلىرى، خىلمۇ خىل مۇزىكىلىرى پەيدىنپەي تەرەققىي قىلدى. ئۇلگىلىكلىرى تاللىنىپ، ناچارلىرى شاللاپ چىقىرىپ

تاشلىنىپ بۇگۈنكى كۈنگە يېتىپ كەلگەن. لېكىن، بۇنى هايت-
هۇيت دەپ بىر كۈندىلا قىلىۋېتىدىغان ئىش ئەمەس، مەن
«رۇخسارى» مۇقامىنى ياراتقان ۋاقتىمدا تازا قېتىرقىنىپ ئىز-
دىنىشىم، بۇلۇك - پۇچقاقلارغا چۈكۈپ كىرىشىم يېتەرلىك
دەرىجىدە بولمىدى. بۇ جەھەتتىن ئالغاندا «رۇخسارى» مۇقامى
نى يارىتىشتا ئالدىراپراق ئىش قىلغانلىقىمنى تولۇق سېزىپ
قالدىم. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن دۇچ كەلگەن ئاھاڭلار قېلىپلى-
شىپ، «رۇخسارى» مۇقامى تەركىبىدىن مۇۋاپىق ئورۇن ئالال-
ماي قالدى. ئالدىراقسانلىق شەيتاننىڭ پەيلى، بۇ ھەقتە
ئالدىراقسانلىق قىلغانلارنى جۇنۇپمۇ قويىمەن. بۇ ئىشتا ئۆزۈمنى
نى كاچاتلاپ يۈرىمەن.

شۇنىمۇ ئېيتىپ يۈرۈشۈم زۆرۈركى، مەن غۇلجا شەھەر ئىچىلىك روزى ساقال ۋە جانى يولداشۇلارنى ئىزبدان بىلىمەن، ئۇلار بىلەن مەن كۆپ يىللار ئۇلپەتچىلىك قىلىپ بىللە ناخشا ئېيتىشىپ يۈرۈشكەن. لېكىن، ئۇلارنىڭ ئېيتىدىغان ناخشىلىرىغا ھوشۇمنى يىغىپ دىققەت قىلمىغانىكەنمەن. كېيىن روزى ساقال، جانىلارنىڭ ئېيتىدىغان ناخشىلىرىغادىققەت - ئېتىبارىمنى بەرسەم خەلق خەزىنىسىنىڭ يەنە بىر قىسمىغا پۇتلىشىپ يۈرگەنىكەنمەن. بۇ ئىش ئۈستىدە ئۆزۈمنى كاچاتلاش ئەمەس، ئۆزۈمنى مۇشتلاش دەرىجىسىگە يەتتىم. جانى ئۆلۈپ كەتتى، روزى ساقال ھازىر ھايات. لېكىن، ئۇ ياشىنىپ قاپتۇ. ئەپسۇسكى، مەن ئەقىل - ھوشۇمنى بۇرۇنراق يىغىپ ئىشقا سالماپتىكەنمەن. بۇ ئۆكۈنۈشۈم دىلىمدا ساقلىنىپ قالدى. پەيت-ۋاقىت قولدىن كېتىپ قالغان، پۇشايمانىنى ئالىدىغان قاچا يوق. خانىقالاردا، پېرە ئويۇنلىرى بولىدىغان جايلاردا خەلق خەزىنىسى كۆمۈلۈپ قالدى، ناتوغرا تەبىر بېرىلىپ، ئۇلارنى توپا بېسىپ كەتتى. روزى ساقالغا ئوخشاش كىشىلىرىمىز سەپتىن چىقىپ قالدى. ئەپسۇس دەيمەن، ئىلاجىم يوق. ھازىر مىڭلىغان ساز،

ناخشا تالانت ئىگىلىرى يېتىشىپ چىقتى، ئارقا - ئارقىدىن يېتىشىپ چىقىۋاتىدۇ. بۇلار خەلقىمىزنىڭ، دەۋرىمىزنىڭ قىز-مەتلىك بايلىقى. مۇنداق سازچى، ناخشىچىلىرىمىز ئۇرۇمچىدە، ھەر بىر ۋىلايەت، ئوبلاستلاردا، ناھىيە ھەتتا يېزا، مەھەللىلەردە بار. بۇلارغا كەڭ قورساقلىق بىلەن ياردەم قولىمىزنى سۇنۇشىمىز، ئۇلاردىن كىچىك پېئىللىق بىلەن ئۆگىنىشىمىز زۆرۈر.

مەن مەرھۇم زىكرى ئەلپەتتا ھايات ۋاقتىدا ئېيتىپ بەرگەن ۋەقەلەرگە ئاساسەن ئۇنىڭ مۇزىكا ھاياتىغا ئائىت بىر قىسمىنى قىسقارتىپ رەتلەپ چىقتىم. يۇقىرىقىلار ئۇنىڭ ئېيتىپ بەرگەنلىرىنىڭ پەقەت ئىنتايىن ئاز قىسمىدىنلا ئىبارەت. ئۇ مول تۇرمۇش سەرگۈزەشتىلىرىگە ئىگە، تالانتلىق مۇزىكىشۇناس ئىدى. بىز ئۇنى ئەسلەۋاتقان بۇگۈنكى كۈندە ئۇيغۇر مۇزىكىسىنى يەنىمۇ گۈللەندۈرۈش يولىدا خۇددى زىكرى ئەلپەتتاغا ئوخشاش جانپىدالىق بىلەن كۈرەش قىلىشىمىز، بۇرۇنقىلار ياراتقان كلاسسىك مۇزىكا ئەنئەنىلىرىگە ۋارىسلىق قىلىپ، ئۇيغۇر مۇزىكىسىنى يەنىمۇ زامانىۋىلاشتۇرۇپ، دۇنيا سەھنىسىدىن ئورۇن ئالدۇرۇشقا تىرىشىشىمىز لازىم.

سېنىڭ نامىڭ ئەلنىڭ قەلبىدە

(يېقىن سەپدىشىم — مەرھۇم زىكرى ئەلپەتتانى ئەسلەيمەن)

ئابدۇۋەلى جارۇللايۇۋ

سەپدىشىم زىكرى ئەلپەتتانىڭ ۋاپاتىدىن خەۋەر تېپىپ ئىنتايىن قايغۇردۇم. سەنئەت ئىشىمىز ئۆزىنىڭ تالانتلىق بىر يېتەكچىسىدىن ئايرىلىپ قالدى. بۇ مۇسىبەت ھەممىزنى ئېچىندۇرىدۇ.

زىكرى بىلەن مەن تەخمىنەن 1925 - يىلدىن كېيىن تونۇشقانىدىم. ئۇ چاغلاردا ھەر ئىككىمىز «كىچىك ھەۋەس مەنلەر» دىن ئىدۇق. نۇرغۇن سورۇنلاردا بىللە ناخشا ئېيتىشقانىدۇق. زىكرى شۇ چاغلاردىلا دۇتارنى ياخشى چالاتتى، مەنمۇ ئۇنىڭ چالغان دۇتارىغا ناخشا ئېيتىشنى ياخشى كۆرەتتىم.

1934 - يىلى غۇلجا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى قارىمىقىدا سانا-يىنەپىسە قۇرۇلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ بىز سەنئەت سېپىگە بىللە قەدەم قويدۇق. ئەينى يىللاردا ئۇينالغان نۇرغۇن سەھنە ئەسەرلىرىدە بىز بىللە رول ئالغان. مەسىلەن: «قانلىق داغ» دا ئۇ ناسىر رولىغا، مەن ئەيسا رولىغا؛ «باي ۋە مالاي» دا ئۇ باي رولىغا، مەن مالاي رولىغا؛ «غېرىب - سەنەم» دە ئۇ شاھى ئاببىاس رولىغا، مەن غېرىب رولىغا؛ «پەرھاد - شىرىن» دە ئۇ خۇسراۋ رولىغا، مەن پەرھاد رولىغا چىققانىدۇق. شۇ

چاغلاردا زىكرىنىڭ سەھنە ئەسەرلىرىدە رول ئېلىش سەنئىتى خېلىلا كامالەتكە يەتكەنىدى. بولۇپمۇ ئۇ «غېرىب ـ سەنەم» دىكى شاھى ئاببباس رولىنى ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇنـ دىغانىدى. «غېرىب ـ سەنەم» ئەسىرىنى ئۇزۇن يىللار ئوينىاش جەريانىدا مەن شاھى ئاببباس رولىنى زىكرى ئەلپەتتادەك قاملاشتۇرغان ئارتىستنى ناھايىتى كەم ئۇچراتتىم.

«غېرىب ـ سەنەم» ئەسلىدە يەتتە پەردىلىك كىتاب ئىدى. كېيىن بۇ ئەسەر ئىككى كېچە ئۇلاپ ئوينالىدىغان قىلىپ، توققۇز پەردە، ئون كۆرۈنۈشكە ئۆزگەرتىلدى. ئۆزگەرتىش ئىشىغا ئاساسەن ئاتاقلىق دراماتورگ زۇنۇن قادىرىكۇچ چىقارـ دى، زىكرى ئەلپەتتا ئۇنىڭغا يېڭىدىن نۇرغۇن ئاھاڭلارنى ئىشلەپ قوشتى. بۇ ئىسلاھاتتىن كېيىن «غېرىب ـ سەنەم» يېڭى بىر تۇسكە كىردى. سانايىنەپىسەندىك ئەينى يىللاردىكى سەنئەت يېتەكچىسى ئاتاقلىق سازەندە ھاسان تەمبۇر زىكرىـ نىڭ تۆھپىسىنى ماختاپ: «‹غېرىب ـ سەنەم› سەنئەت جەھەتـ تىن يەنە بىر بالداق كۆتۈرۈلدى» دېگەنىدى.

ئەينى يىللاردا زىكرى «نۇردۇركام ناخشىسى»، «ئېچىلغان گۈل قىزىل گۈل»، «تىرىخۇ چىللاپ تاڭ ئاتتى»، «ئارزىگۈل» قاتارلىق ئاھاڭلارنى ئىشلىگەن. ئۇ ئىشلىگەن ئاھاڭلار يېقىملىق بولۇپ، خەلق ئىچىگە تېز تاراپ كېتەتتى. ئۇ يەنە «پەرھاد ـ شىرىن» سەھنە ئەسىرىگىمۇ نۇرغۇن ئاھاڭلارنى ئىشلەپ كىرگۈزگەن. 1942 ـ يىلى «غۇنچەم» دراماسى دەسلەپتە ئوينالغاندا ئۇنىڭ ئاھاڭلىرىنى رەتلىگەنىدى. شۇ يىللاردا ئىلىدا شۆھرەت قازانغان ئاتاقلىق ئارتىس گۈلسۇم نۇرغۇن سەھنە ئاھاڭلىرىنى زىكرى ئەلپەتتادىن ئۆگىنىپ، ئۇنىڭغا كۆپ قېتىم مىننەتدارلىق بىلدۈرگەنىدى.

زىكرى ئەلپەتتانىڭ مۇزىكا ساھەسىدىكى تالانتى ئاسـ ماندىن چۈشكەن ئەمەس، بەلكى پېشقەدەملەردىن، خەلق ئىچـ

بدىكى سەنئەت ئۇستىلىرىدىن كەتتەرلىك بىلەن قېتىرقىنىپ ئۆگەنگەن جاپالىق ئەجرىدىن كەلگەن. ئۇ غۇلجىدا ئۆتكەن ھاسان تەمبۇر، ھۇسىين تەمبۇر، روزى تەمبۇر، جانى يول-داشوپ، ئاق تىيىپھاجى، ئابدۇل چۇكچۇك، مەسۇم توقۇم، ساۋۇتكام دۇتارچى، رۇشىدىنكام، زۇنۇن پاينەك، روزەم سابىر، ھېزىم مولا قاتارلىق سەنئەت ئۇستىلىرى بىلەن دائىم بىللە بولۇپ، ئۇلارنى ھۇرمەتلەپ، ئۇلارنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى قوبۇل قىلغان. ئۆزىمۇ دۇتار چېلىشتا ئالاھىدە بىر ئۇسۇلۇب يارىتقان. ئۇنىڭ قول ئۇرۇشىدا بىر خىل خاسلىق بار ئىدى. دۇتارنى تولىمۇ چىرايلىق، يېقىملىق چالاتتى. ئۇ ئۇيغۇر ناخشا - سازلىرىغا ماھىر بولۇپلا قالماي، ئۆزبېك ئاھاڭلىرىنى ئورۇندىشىمۇ ئۇستا ئىدى. شۇڭلاشقا، ئۆزبېك شائىرى نەسرۇللا قارى (پەرھەتى) نىڭ مەرھۇمغا كۆڭلى ناھايىتى يېقىن ئىدى.

زىكرى تىۋى - تۆكۈن، مەشرەپ قاتارلىق ئاممىۋى سورۇنلاردا ئولتۇرغانلارنىڭ چوڭ - كىچىكلىكىگە قاراپ، ئۇ-لارنىڭ كۆڭلىدىكىنى تېپىپ ساز چالالايدىغان سەنئەتچىلەردىن ئىدى. ناخشا ئېيتىشتا دائىم ئىككىمىز بىللە بولاتتۇق.

1946 - يىلى ئىلىدا «ئىتتىپاق تىياترى» قۇرۇلدى، 1954 - يىلى ئۇ «ئىلى ئۇيغۇر تىياترى» غا ئۆزگەرتىلدى. زىكرى بىلەن بىز بۇ تىياتىر ئۆمىكىدە 1959 - يىلغىچە بىللە ئىشلىدۇق. مەن ئۆمەك باشلىقلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىدىم. زىكرى ئەلپەتتا كەسپىي بۆلۈمنىڭ باشلىقى بولۇپ، تىياترنىڭ ئىجادىيەت گۇرۇپپىسى ۋە ئۇسسۇل - مۇزىكا گۇرۇپپىلىرىغا رەھبەرلىك قىلىپ، ئىلى رايونىنىڭ سەنئەت ئىشلىرىنىڭ گۈللىنىشى ئۈچۈن نۇرغۇن تۆھپىلەرنى قوشتى. بىز خىزمەت جەريانىدا بار مەسلىھەت بولۇپ، ھەممە ئىشلارنى كېڭىشىپ ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئىناق ئۆتكەنىدۇق.

زىكرى ئەلپەتتا «رۇخسارى» مۇقامىنى ئىجاد قىلىپ، مۇقام خەزىنىمىزنى بېيىتتى. بۇ ئۇنىڭ مۇزىكا ئىجادىيىتىدىكى چاقناپ تۇرغان چوڭ بىر تۆھپىسىدۇر. ئېسىمدە قېلىشىچە، 1952 - يىلى مەرھۇم ئابلىزخان مامۇت غۇلجا «ئىسھاقبېك كۇلۇبى» دا بۇ مۇقامنى تۇنجى قېتىم ئورۇندىغاندا، تاماشىبىنلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشكەنىدى.

زىكرى 1953 - يىلى ئابدۇنەبى ماناپوۋ، مەريەم كېرىم، سىراجىدىن زۇپەر، ئابدۇكېرىم رازىيوپ قاتارلىق ئارتىسلار بىلەن بىللە بېيجىڭغا بېرىپ كۆرەكىكە قاتنىشىپ، ئۇيغۇر سەنئىتىنى پايتەختكە تونۇشتۇردى. 1956 - يىلى بىز ئاپتونوم رايۇنلۇق ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكىگە يۆتكىلىپ كەتتى. ئۇ ئۇرۇمچىگە بارغاندىن كېيىن مەشھۇر مۇقامچى ئوردى ئاخۇن ئاكا قالدۇرۇپ كەتكەن مۇقام مىراسلىرىنى قايتا ئىشلەپ، رەتلەپ، ئىجادىي تۇرغۇزۇپ چىقىشتا مۇھىم تۆھپە قوشتى. زىكرىنىڭ ياش ۋاقتىدا ھاسان تەمبۇر، ھۇسىيىن تەمبۇر، روزى تەمبۇر قاتارلىق مۇزىكا ئۇستىلىرىدىن ئوبدان ئۆگىنىپ، كېيىن مەرھۇم تۇردى ئاخۇن ئاكىنى ئۇستاز تۇتۇپ، مۇقام ئاھاڭلىرىنى پەرقالەندۇرۇش ئىقتىدارىنى تىرىشىپ ئۆستۈرگەنلىكى ئۇنىڭ بۇ قېتىمقى خىزمەتنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئېلىپ بېرىشىغا ئاساس بولدى.

سەپدىشىم مەرھۇم زىكرى ئەلپەتتا ئۆمۇر بويى كەمتەرلىك بىلەن ئۆگەنگەن ۋە بىلگەنلىرىنى كەڭ قورساقلىق بىلەن باشقىلارغا ئۆگەتكەن. ئۇ ئەتراپىدىكىلەر بىلەن ئىناق ئۆتىدىغان، پېشقەدەملەرنى ھۆرمەتلەيدىغان، ئۇچۇق، خۇش چاقچاق ئادەم بولۇپ، مۇزىكا جەھەتتىكى كەڭ بىلىمى، كەڭ قورساقلىق ۋە كەمتەرلىك پەزىلەتلىرى بىلەن خەلقنىڭ ئالاھىدە ھۆرمىتىگە سازاۋەر ئىدى. 1934 - يىلدىن باشلاپ بۇگۇنگىچە 50 يىلدىن ئوشۇق ۋاقىت ئىچىدە زىكرى بىلەن سەنئەت سېپىدە جاپا ۋە ھالاۋەتتە بىللە بولدۇق. بىز بىر - بىرىمىز گە يول بېرىپ، بىر - بىرىمىزنى ھۆرمەتلەپ ئۆتكەنىدۇق. ئاشۇ يېرىم ئەسىردىن ئوشۇق سەنئەت ھاياتى، خەلقنىڭ سەنئىتىنى گۈللەندۈرۈش يولىدىكى ئورتاق ئەقىدىمىز بىزنى سىرداش بۇرادەرلەرگە ئايلاندۇرۇپ، دوستلۇق رىشتىمىزنى تېخىمۇ چىڭىتتى. زىكرى ئەلپەتتا ھايات ۋاقتىدا ۋەتەن ئۈچۈن شۇنچە كۆپ خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن بولسىمۇ، يەنە بۇ تۆھپىلىرىنى ئاز كۆرۈپ: نۇرغۇن ئۆمرۇم بىھۇدە ئۆتۈپ كەتتى، دەپ ھەسرەتلىنەتتى. بۇگۇن ئويلاپ باقسام، سەنئەت سېپىمىزدە بىز قۇراملىق ئادەملەردىن بارماقتا سانىۋالغۇدەك بىرنەچچىمىزلا قاپتىمىز، لېكىن ئارقىمىزدىن يېتىشىپ كېلىۋاتقان ياشلار يەنە سان-ساناقسىزدۇر. مەن سەنئەتساھەسىدىكى ياش كۈچلەرنىڭ خەلقىمىز، پارتىيىمىز يارىتىپ بەرگەن ئىمكانىيەتلەردىن تولۇق پايدىلىنىپ، ۋاقتىنى چىڭ تۇتۇپ، پېشقەدەملەرنىڭ ھارماي - تالماي ئىجاد قىلىشتەك روھىدىن ئۆگىنىپ، پېشقەدەملەر ئورۇندىيالمىغان ئىشلارنى ئورۇنداپ، سەنئەت ئىشلىرىمىزغا تېخىمۇ زور تۆھپىلەرنى قوشۇشنى ئۈمىد قىلىمەن.

ئەلۋىدا، يېقىن سەپدىشىم، خەلقىمىزنىڭ ئاتاقلىق مۇزىكانتى، مۇقامشۇناس دوستۇم زىكرى ئەلپەتتا، ئەلۋىدا! سېنىڭ

ھاياتىڭ مەنىلىك ئۆتكەن ھايات. سەن پۈتۈن ئۆمرۈڭنى خەلقىمىزنىڭ سەنئەت ئىشلىرىغا بېغىشلاپ، سەنئىتىمىزنىڭ گۈللىنىشى ئۈچۈن يۈرەك قېنىڭنى سەرپ قىلىپ ئالەمدىن ئۆتتۈڭ. سېنىڭ تۆھپەڭ ئۆچمەيدۇ، سېنىڭ نامىڭ خەلق قەلبىدە مەڭگۈ ساقلىنىدۇ.

1986 - يىل 23 - ئاپرېل، غۇلجا.

مەرھۇم زىكرى ئەلىپەتتانى ئەسلەيمەن

ۋەن تۈگشۈ

1 - ئاپرىل كەچتە يولداش زىكرى ئەلپەتتانىڭ تۇيۇق سىز ۋاپات بولغانلىق شۇم خەۋىرىنى ئاڭلاپ قەلبىم چەكسىز ئازابلاندى. يولداش زىكرى ئەلپەتتانىڭ ۋاپاتى ئۇيغۇر مۇزىكا ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ۋە يېڭىنقى زامان جۇڭگو مىللىي مۇزىكا ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن زور يوقىتىش بولدى.

يولداش زىكرى ئەلپەتتا ۋاپات بولغان مۇشۇ مۇسىبەتلىك كۈنلەردە، ئۇنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى بىر قىسىم ئىش-پائالىيەتلىرى بىر - بىرلەپ كۆز ئالدىمدىن ئۆتتى.

1959 - يىل ئۆكتەبىردە جۇڭگو مۇزىكانتلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسى قۇرۇلدى، يولداش زىكرى ئەلپەتتا غۇلجا سەنئەت ئۆمەكتىن بۇ جەمئىيەتكە يۆتكىلىپ كەلدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن كۆپ ھاللاردا ئۇنىڭ بىلەن بىرگە ئىشلىدىم. 20 نەچچە يىللىق خىزمەتداشلىق جەريانىدا بىز يېقىن دوستلاردىن بولۇپ قالغانىدۇق. 1962 - يىلى قىشتىن 1963 - يىلى يازغىچە قەشقەر ۋىلايىتىدە ئۇنىڭ بىلەن بىرگە ئىشلىگەن چاغلىرىم ھەرگىز ئېسىمدىن چىقمايدۇ، ئۇ ۋاقىتتا بىز «جۇڭگو خەلق ناخشىلىرى توپلىمى» نىڭ ئۇيغۇر، قىرغىز، تاجىك خەلق ناخشىلىرى قىسمىنى ئىشلەش ۋە مەكتىتكى «دولان مۇقامى» نى توپلاش ئۈچۈن جەنۇبىي شىنجاڭغا بارغانىدۇق. قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى ئاجرىتىپ بەرگەن ئىككى ئېغىز ئۆينى ھەم ئىشخانا، ھەم ياتاق، ئىسكىلات

قىلىپ ئىشلەيتتۇق. شۇ چاغدا زىكرى ئەلىپەتتا 50 ياشلاردا بولۇپ، ئارىمىزدا يېشى ئەڭ چوڭ ئىدى. خىزمەت شارائىتىمىز ناچار، تاماق يەيدىغان مۇقىم ئاشخانا بولمىغاچقا، بەزىدە سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئاشخانىسىدا، بەزىدە يېقىن ئەتراپتىكى ئىداردىلەرنىڭ ئاشخانىلىرىدا ۋە بەزىدە كوچىلاردىكى ئاشخانىلاردا غىزالىناتتۇق. يېزا ـ قىشلاقلارغا چىققان ۋاقىتلىرىمىزدا كۆپىنچە قۇرۇق نان يەپ ئىشلەشكە توغرا كېلەتتى، مۇشۇنداق قىيىن شارائىت ئاستىدىمۇ، يولداش زىكرى ئەلپەتتانىڭ بىرەر قېتىم ۋايساپ باققىنىنى ئاڭلىمىغانىدىم.

بىز كۆپىنچە يېزىلارغا چىقىپ دېھقانلارنىڭ ئولتۇرۇشلىرىغا قاتنىشىپ، خەلق ناخشىلىرىنى توپلايتتۇق، يولداشلار ئۇنىڭغا، رەسىم ئاپپاراتى ۋە ئورۇن ـ كۆرپىلىرىنى ئۆزلىرى كۆتۈرۈپ ماڭاتتى، بەزىدە يولۇچىلار ئاپتوبۇسلىرىغا ئولتۇراتتۇق، بەزىدە يارىيار ھارۋىغا ئولتۇرۇپ ماڭاتتۇق. يەكەندىن مەكتىكە ئاشۇنداق يارىيار ھارۋىدا بارغانىدۇق، يولداش زىكرى ئەلپەتتا گەرچە يېشى چوڭ بولسىمۇ يول ئازابىغا قارىماي ھەر قېتىم قونالغۇغا چۈشكەندە يۈك ـ تاقلارنى تالىشىپ كۆتۈرەتتى. بىز ھەر كۈنى ئەتىگەندىن كەچكىچە خەلق ناخشىلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ ئەھۋال ئىگىلەپ، ئۇلارنىڭ ئېيتقان ناخشىلىرىنىئۇنىڭغا ئېلىش بىلەن شۇغۇللىناتتۇق، خىزمەت جىددىي ھەم مۇشكۈل ئىدى. بۇلۇپمۇ يولداش زىكرى ئەلپەتتا سالامەتلىكى ياخشى بولمىغان ئەھۋال ئاستىدىمۇ قولىلىرىنىڭ تىترەپ تۇرغىنىغا قارىماي يۈزدىن ئارتۇق تېكىستنى خاتىرىلەپ چىققانىدى. ئاشۇ يېرىم يىللىق خىزمەت جەريانىدا بىز ئۇنىڭ جاپادىن قاچمايدىغان، سەمىمىي، سادىق، ئەمگەك سۆيەر، خىزمەتلەرگە ئەستايىدىللىق بىلەن مۇئامىلە قىلىدىغان ئالىيجاناب پەزىلىتىدىن چوڭقۇر تەسىرلەنگەنىدۇق. شۇنىڭ ئۈچۈن كۆپچىلىك ئۇنى بەكمۇ ھۆرمەتلەيتتى.

ئون يىللىق مالىمانچىلىقتىن كېيىن زىكرى ئەلپەتتامۇ باشقا سانسىز يولداشلارغا ئوخشاش تۆھمەت - ھاقارەت قايىنىمىدىن قۇتۇلۇپ چىقتى. لېكىن، ئۇ ھەرگىزمۇ زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلىقى سەۋەبلىك خىزمەتكە بولغان ئىشەنچىسىنى يوقاتمىغانىدى. پارتىيە سىياسىتىنىڭ ئىللىق نۇرى ئاستىدا ئۇ يەنىلا غەيرەت، شىجائەت بىلەن ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىلىرىنى توپلاش، رەتلەش خىزمىتىگە قايتىدىن ئاتلاندى. 80 - يىللارنىڭ ئالدى - كەينىدە ئۇ ھۇسەنجان جامى قاتارلىق يولداشلار بىلەن بىرلىكتە ئىلى رايونىغا بېرىپ، يوقىلىپ كېتىش ئالدىدا تۇرغان دىنىي مۇزىكا «خانىقا» نى توپلاپ رەتلەپ چىقىپ، بىزنى كلاسسىك مىللىي مۇزىكىلارنى تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ تەتقىق قىلىش ئۈچۈن قىممەتلىك ماتېرىيال بىلەن تەمىن تەتتى. ئۇ مىللىي مۇزىكا ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش يولىدا ئاشۇنداق پىداكارلىق بىلەن ئىشلەۋاتقان چېغىدا 1982- يىلى تۇيۇقسىز پالەچ كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ، ئۇزاققىچە ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى ...

يولداش زىكرى ئەلپەتتا كېسەل تۇرۇپمۇ مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ خىزمەتلىرىنى زادىلا ئېسىدىن چىقارمىدى. ئۇ كېسەللىك سەۋەبىدىن خىزمىتىنى داۋاملاشتۇرالمىغانلىقىغا بەكمۇ ئېچىناتتى. بىز ئۇنىڭ ئوبدان داۋالىنىپ، بالدۇرراق ساقىيىپ بىز بىلەن بىرگە ئىشلىشىنى قانچىلىك ئارزۇ قىلاتتۇق - ھە؟ بىز ئۇنىڭ بىلەن مەملىكىتىمىز ۋە چەت ئەللەرنىڭ يېقىنقى زامان مۇزىكا تەرەققىياتلىرى توغرىسىدا ۋە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مۇزىكا ساھەسىدە قولغا كەلتۈرۈلۈۋاتقان نەتىجىلەر توغرىسىدا پاراڭلاشقان چاغلىرىمىزدا ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن شادلىق نۇرلىرى چاقناپ كېتەتتى.

يولداش زىكرى ئەلپەتتا تۆت يىل ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ، قاتتىق كېسەل ئازابى تارتىپ ئاخىر بىز بىلەن مەڭگۈلۈك

ۋىدالاشتى ...

ئەلۋىدا زىكرى ئەلپەتتا، ئەلۋىدا!

دۆلىتىمىزنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى تېز يۈكسىلىۋاتقان، خەلق تۇرمۇشى كۈنسايىن ياخشىلىنىۋاتقان بۇگۈنكى كۈندە، سىزنىڭ ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىلىرىنى سىستېمىلىق توپلاپ، رەتلەپ چىقىشتىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار ئارزۇ ـ ئارمىنىڭىز چوقۇم ئەمەلگە ئاشىدۇ!

خەنزۇچىدىن: ئابلىكىم ئابدۇراخمان تەرجىمىسى

ئۇ مەڭگۈ بەزنىڭ پەخرىمىز

(مۇقامشۇناس زىكرى ئەلپەتتانىڭ ۋاپاتى مۇناسىۋىتى بىلەن)

تەيىپجان هادى

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كلاسسىك ئەدەبىيات ۋە سەنئەت مەراسلىرى ئۆزىنى نامايان قىلىشقا مۇۋەپپەق بولغان هازىرقى دەۋرىمىزگىچە بىسىپ ئۆتكەن ئۇزۇن مۇساپىنىڭ سەپىرىدە، ئۇزۇلۇپ توختاپ قېلىپ ۋە قىسمەن يوقىلىش خەۋپىلىرىگە دۇچار بولۇپ كەلدى. لېكىن، شۇنىڭغا قارىماي ئاشۇنداق ئەندىشىلىك چاغلاردىمۇ پاكدىل، ئىلغار ئىجتىمائىي كۆز قاراشقا ئىگە بولغان هەقىقىي تالانت ئىگىلىرىمىز ئەجدادلىرىمىزنىڭ بۇ مىراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ، «سەنئەت ساهەسىدە، مۇدهىش شارائىتلارغا قارىماي ئەڭ ياخشى ئەدەبىياتنى، كىشى هەيران قالارلىق بەدىئىي سەنئەتنى ۋە هەممە زوقلىنىدىغان ئاجايىپ مۇزىكىنى بارلىققا كەلتۈرۈپ، ناهايىتى چوڭ كۆچنى كۆرسەتتىپ»، ئەدەبىيات، سەنئەتنى خەتەرلەردىن ساقلاپ قالالىدى ۋە يەنىمۇ ئىلگىرى سۈرۈپ كەلدى. مانا مۇشۇنداق ئىلگىرى سۈرگۈچىلەرنىڭ بىرى ۋە نامايەندىسى سەنئەت ئەربابى ۋە مۇقامشۇناس مەرهۇم زىكرى ئەلپەتتا ئوغلىدۇر.

مەن بۇ ئەسلىمەم ئارقىلىق مەرهۇم بىلەن بولغان ئۇزۇن يىللىق هەمراهلىقىمدا ئۆزۈم بايقىغان ۋە سەپىسالغان ۋەقەلەر ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتىمەكچىمەن.

1 ئۇ ئاتاقلىق چالغۇچى ئىدى

سەنئەت سېپىگە ئاتلىنىش نىيىتىدە بولغان ھەر قانداق بىر شەخسنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئارزۇلىرىنىڭ بىرى چالغۇ ئۇگىنىشتىن ئىبارەت. زىكرى ئەلپەتتا ئوغلىنىڭ 15 ياش چېغىدىلا دۇتار چېلىشتىكى تۇنجى ئۇستازى زۇنۇن ئاخۇن ئاكا (پاينەك) دۇر. زىكرى ئاكىنىڭ ئەڭ دەسلەپتە ئۇگەنگەن پەدىسى «سىرتما» پەدىسى. مۇشۇ بىرىنچى پەدىسىدىلا ئۇنىڭ ئاتاقلىق چالغۇچى بولىدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن زۇنۇن ئاخۇن ئاكىغا چوڭ مەدەت بەرگەن ھەم رىغبەتلەندۈرگەن. كىچىك زىكرى شۇ دەۋرنىڭ ئاتاقلىق چالغۇچىلىرىغا ئەگىشىپ، مەشرەپ، باراۋەت - ئولتۇرۇشلىرىدا، بولۇپمۇ ئىلى كلاسسىك ناخشىلىرىنىڭ ئۇستازى ھەسەنەم ئاكا تەمبۇرنىڭ كەينىدە يۇرۇپ، ئىلى كلاسسىك ناخشىلىرىنى ئۇگەنگەن. ئۇ ئىلى كلاسسىك ناخشىلىرىنى ئۇگەنگەندىن كېيىن 1930 - يىلدىن 1944 - يىلغىچە بولغان ئارىلىقتىكى ئون نەچچە يىل جەريانىدا مەشھۇر مۇقامچى ۋە داستانچى روزى تەمبۇرنىڭ كەينىدە يۇرۇپ، ئون ئىككى مۇقام ۋە ئۇنىڭ داستان، مەشرەپلىرىنى روزى تەمبۇر قانچىلىك بىلسە، شۇنچىلىك ئۆزلەشتۈرگەن.

دېمەك، زىكرى ئاكىنىڭ ئۇگەنگەن ئۇستازلىرى تولا بولسىمۇ، ئىلى كلاسسىك ناخشىلىرى بويىچە ئۇستازى ھەسەن تەمبۇر، مۇقام بويىچە ئۇستازى روزى تەمبۇرلاردۇر. ئۇنىڭ دۇتار چېلىشتىكى ماھارىتىنى ئاتاقلىق ناخشىچى ئابدۇۋۇھەلى جارۇللايۇۋ مۇنداق كۆرسىتىدۇ: «1955 - يىلى ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرى قاتارىدا ئۆزبېكىستاندا زىيارەتتە بولغان مەزگىلىمىزدە، ئۆزبېكىستان رادىئو ئىستانسىسىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن بىر قانچە نومۇر بېرىشكە توغرا كەلدى. ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە زىكرى ئىشلىگەن «ئاغچا ئانا مېھرىبانىم» نى مەن

ئىجرا قىلىدىم، تەمبۇرنى ھۇسەنجان، ئىسكىرىپكىنى تۇرسۇن تېـ يىپ ۋە دۇتارنى زىكرى ئۆزى چالدى. مەن ناخشىنى ئىجـرا قىلىپ بولغاندىن كېيىن، بۇلار مەرغۇلنى ئورۇندىدى، زىكـرى دۇتارنى شۇنداق چالدىكى، ئورۇنداپ بولۇشىغا ئۆزىبىك، رۇس مۇتەخەسسىسلىرى زىكرىنىڭ قولىنى چىڭ تۇتۇپ: ۋات① دۇتار ھەم دۇتارنى چالغۇچى ...» دەپ ئۇنى تـەبرىكلەشتى، ئـارقـ دىنلا زىكرىنىڭ ئۆزىنىڭ دۇتارى بىلەن بىر نومۇر ئورۇنداپ بېرىشنى سوراشتى. زىكرى قوبۇل قىلىپ، ئىلى خەلق ناخشـ لىرىدىن «باسلا بىللە بارايلى» نى شۇنچىلىك يۇكسەك ماھا- رەت بىلەن چالدىكى، بۇنى تەرىپلەپ چۇشەندۇرۇش تەس. دېـ مەك، زىكرى ئەنە شۇنداق ھەممىنى قايىل قىلىپ زوق بېـ غىشلايدىغان ئاتاقلىق چالغۇچى ئىدى.

2. خۇش ئاۋازلىق ناخشىچى ئىدى

خۇش ئاۋاز — سەنئەتچى ئاتالغان ھەممە ئادەمگىلا نېـ سىپ بولىۋەرمەيدىغان خۇسۇسىيەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ، تەبـ ئەت زىكرى ئەلپەتتاغا ياڭراق تەسىرلىك، خۇش ئـاۋازنـىـۋ تەقدىم قىلغان. كامالىغا يەتكۇزۇپ چىلىش بىلەن ھـەقدادىغـا يەتكۇزۇپ ناخشا ئېيتىپ ھەممىنى قايىل قىلىش ئاز ئۇچرايدىغان خۇسۇسىيەتلەربولۇپ، بۇ ھەر ئىككى خۇسۇسىيەتنىڭزىكرى ئەلپەتـ تا ئوغلىدا جەم بولۇشى ئۇنىڭ سەنئەت ساھەسىدىكىئارتۇقچىلىـ قىنى ئاشۇرىدۇ ۋە ئۆگىنىش تەلىپىنى كۇچەيتىدۇ.

ئىلى كلاسسىك ناخشىلىرىنىڭ تومۇرى بىر بولسىمۇ، ھەر بىر دەۋرنىڭ ئاتاقلىق چالغۇچى، ناخشىچىلىرى ئۆز ئـالدىغـا بىر - بىردىن پەرقلىق ئۇسلۇبلارنى يـاراتقان. شـۇ قـاتـاردا

① ۋات — رۇسچە مانا دېگەن سۆز.

زىكرى ئەلپەتتانىڭ ئۇسلۇبىمۇ ئۆزگىچە بولۇپ، بىرىنچىدىن، بىيىت بىلەن ئاھاڭنىڭ قاتتىق جىپسلىشىشى؛ ئىككىنچىدىن، مۇزىكىدىن ئىلگىرى ـ كېيىن قالماي تەڭ ئىجرا قىلالىشى؛ ئۈچىنچىدىن، كەمتۈك ياكى ئارتۇق قىلىپ قويماي، ناخشىنىڭ شىرنىسى ـ تەسىرىنى كەتكۈزمەي ئىجرا قىلىشى؛ تۆتىنچىدىن، ئاھاڭلارنى ھەددىدىن ئارتۇق سوزۇۋۇتىمەي ياكى تولىمۇ قىسقا قىلىپ ئىيتماي مۇۋاپىق، ھۇزۇرلانغۇدەك ئىجرا قىلىشى؛ بەشىنچىدىن، ئىلاجى بولسا ھەر بىر ناخشىنىڭ ئۆز بىيىتىنى تېپىپ سېلىشى؛ ئالتىنچىدىن، يۇرۇشلۇك ناخشىلارنى ئىجرا قىلغاندا، بىر ناخشىنىڭ ئاھاڭى تۈگەش بىلەن باشلىنىدىغان ئاھاڭنىڭ مىسراسىنى ئۇلاپ راۋاجلاندۇرۇپ داۋاملاشتۇرۇشى؛ يەتتىنچىدىن، كەرەشمىلىك ـ ھۆسن ـ جامال ئىگىلىرىنىڭ گەپ سۆز، ھەرىكەتلىرىگە بىرىكتۈرۈپ قاش، كۆز ياكى لەۋلىرىنى بىر تۈرلۈك ھەرىكەتكە سېلىپ، تىڭشىغۇچىنىڭ قەلبىگە ئوت يېقىپ، يۈرەكىكە دەرد ياكى ھۇزۇر بېغىشلاشتەك خۇسۇسىيەتلىرى بىلەن ئالاھىدە خاراكتېرلىكتۇر.

زىكرى ئاكا مۇشۇ ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن ئۇزۇن يىل ئىلىنىڭ دەريا بويى، تاللىق ـ جىگدىلىكلىرى، ئۆرۈك ـ ئالما پىشقان باراقسان باغلىرى، مەي باغلىغان قوغۇنلۇق باراڭلىرى، قوزا ـ تايچاقلار ئوينىغان تاغ ـ ئوتلاقلىرى، ئىلىنىڭ ھەر بىر بولۇڭ ـ پۇچقاقلىرىدىكى ئۆيلەر ۋە سانايىسىز پەسەلەرنىڭ ھەرقايسى سەھنىلىرىدىكى بارلىق ئاڭلىغۇچىلارنىڭ قەلبىنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن ناخشىچى ئىدى.

كۆپىنچە سازچى ـ ناخشىچىلار (ئۆزلىرى بىلەن دائىم بىللە بولماي، بىر ئورتاقلىققا ئىگە بولالمىغانلار) بىرەر سورۇندا بىللە بولۇشۇپ قالغاندا ھەر كىم ئۆز ئۇسلۇبىغا تارتىپ كۆڭۈلسىزلىك تۇغدۇرۇشىدۇ. لېكىن، زىكرى ئەلپەتتا ھەر قانداق ناخشىچى ياكى سازچى بىلەن ئوخشاشلا ماسلىشالايدۇ، شۇلارنىڭ ئۇسلۇبىدا ياكى ئۆز ئۇسلۇبىدا باشلامچىلىق بىلەن

ماڭالايدۇ، بۇ زىكرى ئەلپەتتادىكى ھەممىنى قايىل قىلىدىغان ئارتۇقچىلىقتۇر.

3. كۆپ بىلگۈچى ئىدى

زىكرى ئەلپەتتا ئىلىدىكى داڭلىق مۇقامچى ۋە چالغۇچىلاردىن بولغان ھەسەن تەمبۇر ۋە روزى تەمبۇرلەردىن ئۇلاردا بار بولغان بايلىقلارنى بىر قاتار سۈمۈرۈۋالغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئۆگىنىش ئىشتىياقى يەنىمۇ ھەسسىلەپ ئاشتى. شۇ چاغلاردا ئىلىدىكى مەشھۇر چالغۇچى ـ ناخشىچىلاردىن ھۇسەن تەمبۇر، جامى ئاكا، ساۋۇتۇم ئاكا، باراتكام تەمبۇر، ئاق تېيىپ ھاجىم، ئابدۇللا چۈكچۈك ۋە باشقا سازچى ـ ناخشىچى ئاتالغان كىشىلەرنىڭ چېلىش ۋە ئېيتىش ئۇسلۇبلىرىنى كەمتەرلىك بىلەن ئۆگەندى ۋە قوبۇل قىلىشقا لايىق قانچىلىك ئارتۇقچىلىقلىرى بولسا، ئۇنى سەممىي قوبۇل قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ تەخمىنەن 1941 ـ يىلدىن باشلاپ ئۆزبېك ئەلنەغمىچىلىكى بىلەن تونۇشۇشقا كىرىشىپ كەتتى. مەلۇمكى، بۇ چاغدا ئىلىدا ئۆزبېكلەر خېلى جىق ساندا ئولتۇراقلاشقان بولۇپ، ئىلى ۋىلايەتلىك ئۆزبېك مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ تەركىبىدە خېلى داڭلىق بولغان سانايىنەپىسە بۆلۈمى ئىشلەپ تۇراتتى. ئۆزبېك ياشلىرى ۋە سەنئەتكارلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۆزئارا ئۆگىنىشكە ئىمكانىيەت يارىتىلغانىدى. زىكرى ئاكا مانا شۇ سورۇنلاردا ئۇلار بىلەن بىللە بولدى ھەم كېچىلىرى رادىئو يېنىدىن قوپماي، ئۆزبېكچە ئاھاڭلارنى ئۆگىنىشكە كىرىشىپ كەتتى. زىكرى ئاكىدىكى بۇ مەستانىلىككە ھەيران بولغان مەرھۇم ھەسەن ئاكا تەمبۇر زىكرى ئاكىنىڭ يېقىنلىرىغا: «ئۇ ‹زىكرى› ئالدىراپلا

ئۆزبېكلەرنىڭ كەينىگە كىرىۋالدى، ئۇ بىزنىڭ يېنىمىزدىن ئايرىلماي تۇرسا ئۇنىڭغا ئۆگىتىدىغان يەنە خېلى نەرسىلەر بار ئىدى، ئون ئىككى مۇقام ۋە ئۇنىڭ چوڭ نەغمىلىرى تۇغرىسىدا ئۇ تېخى ساۋاتسىز، خەير، ئامال قانچە؟!»① دېگەن ھەسرەتنى بىلدۈرگەن بولسىمۇ، بۇ پىكىر زىكرى ئاكىغا ۋاقتىدا يەتكۈزۈلمىگەن. شۇڭا، ئۆزىمۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە ھەسرەت چېكىپ، ھەسىنەم ئاكا مەرھۇمنىڭ روھىدىن ئەپۇ تىلىگەنلىكىنى نەچچە قېتىم ئېيتقانىدى.

زىكرى ئەلپەتتا ئۆزبېكچە ئاھاڭلارنى ئۆگەنگەندىن سىرت، ئۆز دەۋرىنىڭ چاڭچىلە ئاھاڭلىرىنىمۇ كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلايتتى. ئۇ دادىسى ئەلپەتتا ئاكا ۋە مەرھۇم ئاكىسى تۇرسۇن (سېرىق) لار بىلەن خەنزۇچە تىياتىر ئويۇنلىرىنى كۆرەتتى ۋە شۇ ئويۇنلار ھەققىدە جىددىي مۇنازىرە قىلىشاتتى. ئۇ كېيىن بۇ تىياتىرخانىنىڭ ئارتىسلىرى ۋە چالغۇچىلىرى بىلەن دوستانە مۇناسىۋەتتە پىكىرلىشەتتى.

ئازادلىق زىكرى ئاكىغا چوڭ خۇشاللىق ۋە بەخت ئېلىپ كەلدى. ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى ھارپىسىدىلا، ئۇ مەملىكىتىمىزنىڭ مەركىزى بېيجىڭ ۋە باشقا ئۇرۇنلىرىغا زىيارەتكە باردى، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت سەنئەتچىلىرى بىلەن تونۇشتى. 1957 - يىلى ئۇنىڭ خىزمىتى ئۈرۈمچىگە يۆتكەلدى. ئۇ خىزمەت ۋە ئېكسكۇرسىيىلەر بىلەن سەنئەت ماكانى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ چوڭ شەھەرلىرىدە بولدى. بۇ يەرلەردىن ئۇ ناھايىتى كۆپ نەرسىلەرنى ئۆگەندى، كېيىن مۇقامشۇناس مەرھۇم تۇردى ئاخۇن ئاكىنىڭ ئېيتقانلىرى ئېلىنغان پلاستىنكىلار زىكىر

---

① كېيىن مەلۇم بولۇشىچە ھەسىنەم تەمبۇر كارۇشاك ئاخۇنۇمدىن تولۇق ئۆگەنگەن ۋە ئاخۇنۇم مۇقام بېيىتلىرى يېزىلغان دەپتىرىنى ھەسىنەم ئاكىغا بېرىپ كەتكەن ۋە دۇئا قىلغانلىقى بايانىدى.

ری ئەلپەتتاغا تاپشۇرۇلدی. ئۇ بۇلارنی كۆرۈپ ئۆزلەشتۈردی. بۇ ئەھۋاللار مەرھۇمنىڭ نەزەر دائىرىسىنى، مەنىۋى ئۇيۇقىنى تولىمۇ كېڭەيتتى. شۇڭا، ئۇ دەۋرىمىزدىكى كۆپنى بىلگۈچىلەر-دىن بولۇپ قالدى.

4. ئۇ داڭلىق ئارتىس ئىدى

زىكرى ئەلپەتتا 1935 - يىلدىن ئېتىبارەن «ئىلى ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشما سانايىنەپىسە» گە كىرگەن. ئۇ سانايىنەپىسەگە كىرگەن چېغىدىن باشلاپلا كۆپچىلىك ئۇنىڭ سەنئەت ساھەسىدە قايىل قىلارلىق چېلىش، زوقلانغۇدەك ئېيتىش ۋە زوقنى قوزغىغۇدەك ئارتىسلىق خۇسۇسىيەتلىرى بىلەن تونۇشۇپ، ھەر تەرەپلىمە پىشىپ يېتىلگەنلىكىنى بىلىشكەن. شۇڭا، سانايىنەپىسەگە كىرگەن يىللىلا «قانلىق داغ» دىكى روشەننىڭ دادىسىنىڭ رولىنى؛ «غېرىب - سەنەم» ۋە «پەرھاد - شىرىن» ئوپېرالىرىدىكى سەنەم ۋە پەرھادلارنىڭ دادىلىرى— پادىشاھلارنىڭ روللىرىنى ئىشەنچ بىلەن ئۇنىڭغا تاپشۇرغان، زىكرى ئەلپەتتا بۇ روللارنى خەلقنى قايىل قىلارلىق ھالدا ئورۇنداپ چىققان.

زىكرى ئەلپەتتانىڭ رول ئېلىش جەريانىدىكى مۇنۇ بىر ۋەقە كىشىنى تولىمۇ قايىل قىلىدۇ.

1941 - يىلنىڭ كەچكۈز مەزگىللىرىنىڭ بىر ئاخشىمى. ئىلى سانايىنەپىسەسى تەييارلىغان «پەرھات - شىرىن» دىرامىسى قويۇلىدىغانلىقى ئېلان قىلىنىپ، كۆپچىلىك پەردىنىڭ ئېچىلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ تۇرۇشماقتا ئىدى. تۇيۇقسىزلا پەرھادنىڭ رولىنى ئالغۇچى ئارتىس ئاغرىپ قېلىپ رولغا چىقالماس بولۇپ قالدى. بۇ ئەھۋال سەھنە ئۈستىدە جىدىي تەييارلىق ھەرىكىتىدە بولۇۋاتقان ھەممە ئادەمنى، بولۇپمۇ رېژىسسور جالالىدىن يەھياروپنى ئېيتقۇسىز ھالدا خىجىل

لىق ۋە ئەلەمگە قويدى. ھەممە سۈكۈت ئىچىدە چارە ئىزدەشـ
مەكتە ئىدى. ۋاقىت ئويۇننى باشلاش مۇددىتىگە سۈرۈپ كەلـ
مەكتە. قانداق قىلىش كېرەك؟ بىرمۇ ئىنساندىن سادا چىقمـ
دى. سەھنە ئۈستىنى ۋەھىمە ھەم سۈر باسماقتا ... دەل مۇشۇنـ
داق جىددىي پەيتتە، چەتتەرەك پەرھادنىڭ دادىسىنىڭ رولـ
نى ئالماقچى بولۇپ گىرىملىنىپ بولغان زىكرى ئەلـپەتتانىڭ
بوم، ياڭراق، خۇش ئاۋازى سۈس ئاڭلاندى.

— جالالىدىن!

رېژىسسور جالالىدىن خۇددى ۋەھىدەك ئاڭلانغان بۇ
ئاۋازنىڭ ئىگىسىگە ئەلەم ۋە ئۈمىدتە تىكىلدى.

— سىز مېنىڭ رولۇمنى ئالالايسىزغۇ؟

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تۇنجى قېتىملىق رېژىسسورى ئاتالغان
نۆۋەر يىگىت جالالىدىن يەھياروپ ئۆزى باش بولۇپ ئۆگىتىـ
ۋاتقان بۇ روللارنى نېمە ئۈچۈن ئالالمىسۇن، مەرھۇمنىڭ يۈزـ
لىرى قىزاردى، چىشلىرى جۇپلەشتى. كۆزلىرىدىن ئوت يالقۇنـ
لىرى چاقنىدى. ئۇ:

— ئالالايمەن! — دېدى زور ئىشەنچ بىلەن.

— مېنى پەرھادچە كىيىندۈرۈڭ! — دېدى زىكرى ئەلپەتـ
تا كەمتەرلىك بىلەن.

— نېمە؟ — دەپ جالالىدىن يەھياروپ زىكرى ئەلپەتـ
تانىڭ ئالدىغا ئوقتەك ئېتىلىپ بېرىپ قاتتىق باغرىغا باستى.
ئۇ ھېچكىمنى ئۆمۈر بويى مۇنچىلىك مېھىر ـ مىننەتدارلىق
بىلەن باغرىغا باسمىغان بولغىيدى. ئۇلار ئىككىسى يېتەكلىشىپ
گىرىمخانىغا كىرىپ كېتىشتى. بۇ ئەھۋاللارغا دىققەت قىلىپ
كۆزىتىپ تۇرغان باشقىلار يېنىك تىن ئالدى. چىقىش يولى
تېپىلغانلىقتىن ھەممىنىڭ يۈزلىرىگە تەبەسسۇم يۈگۈرۈشتى.

پەرھادنىڭ رولىنى ئالىدىغان ۋە كەڭ جامائەت ئالدىدا
خىجىللىقتىن قۇتۇلدۇرىدىغان يول تېپىلدى، ئەمما نەۋائىنىڭ

ئەسىرنى سەھنىلەشتۇرگەن ئۆزبېكىستان يازغۇچىسى خۇرشىد رەشىدوۋنىڭ بۇ دراماسى شېئىرىيەت بىلەن يېزىلغان بولۇپ، قاپىيىلەشتۇرگەن سۆزلەر چاتماسى ئىدى. ناھايىتى پىششىق ئۆزلەشتۇرەلمىگەن ئارتىسلار بۇنى باش - ئاخىرغىچە ئاچىقىپ كېتىشى ناھايىتى تەس. ئېلىپ كۆرمىگەن بۇ رولنى زىكرى ئەلپەتتا ئېلىپ كېتەلەرمۇ؟ دېگەن گۇمان بۇ سىرنى بىلگەن ھەممە كىشىنى يوشۇرۇن قىينايتتى.

پەرھادچە كىيىندۇرۇلگەن زىكرى ئەلپەتتا پادىشاھ رولىدا كىيىندۇرۇلۇپ ئۆزى بىلەن گىرىمخانىدىن بىللە چىقىۋاتقان جالالىدىن يەھياروپقا يېنىچە قاراپ:

— سازچىلارغا يەنە بىر بالداق يۇقىرى كۆتۈرۈپ تەڭشەشنى ئېيتىسىڭىز! — دەپ مۇراجەت قىلدى.

— نېمە دەيسەنوي، زىكرى، كۇپايە قىلمامدۇ، ھېلىمۇ كۆتۈرەڭگۈلۈۋقۇ ساز! — دەپ تىكىلدى جالالىدىن يەھياروپ.

— ئەندىشە قىلماڭ، كۆتۈرگۈزۈڭ!

ھاياجانلانغان جالالىدىن دەرھال ئورۇنلاشتۇردى. پەردە ئېچىلىش بىلەن تەڭ پۈتۈن تاماشىبىن ھەم خىزمەتچىلەر جىمجىتلىق ئىچىدە سەھنىگە تىكىلىشكەندى. ئۇلار سەھنىدە نەچچە چاغلاردىكىدەك ۋىجىك پەرھادنى ئەمەس، ئىسمى - جىسمىغا لايىق ھەقىقىي پەرھاتنى كۆرۈشتى ۋە ئۇنىڭ سالماق رول ئالغانلىقىغا قايىل بولۇشتى، كۆزلىرىنى تىكىشتى. «پەرھاد - شىرىن» ئوپېرىسى بارغانسېرى مۇرەككەپلىشىپ، ۋەقەلىكنىڭ جىددىي يەرلىرىگە ئۇلاشماقتا، پەردىلەر يۆتكەلمەكتە، زىكرى ئەلپەتتا ئۆز رولىنى يۇقىرى ماھارەت بىلەن ئېلىپ بارماقتا. ۋەقەلىك راۋاجلىنىپ، پەرھاد ئۆز سۆيگۈنى شىرىننىڭ ئىشقىدا:

«ۋادەرىخا ئايرىلىپ قالدىم، ئۇل ئاي يۈزلۈك نىگارىمدىن» دېگەن ناخشىنى باشلىشى بىلەن تەڭلا دەھشەتلىك جۇدالىق ئۇنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇيدۇ. بۇنىڭ تەسىرى بىلەن ئۇ

تەبىئىي يىغلامسىراپ ناخشىنى داۋام قىلىپ نالىسىنى كۆككە ياڭرىتىدۇ ـ دە:

«يۈزىنى كۆرمەك بىلەن ئايرىلدىم، ئەقىل ـ ھوش خىيالىدىن ...» دەپ زارلانغاندىلا كۆزدىن تەبىئىي ھالدا تۆكۈلۈۋاتقان ياشلار ئېلېكتىر نۇرىدا يالتىرايدۇ. بۇ چاغدا تاماشىبىنلارنىڭ كۆڭلى راستىنلا بۇزۇلۇپ، ئۇلارمۇ كۆز يېشى قىلىشىپ، كۈلۈب ئىچىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋېتىدۇ. ئۇيۇن يەنىمۇ مۇرەككەپ ۋەقەلىكلەرنى داۋاملاشتۇرۇپ ئىلگىرىلەۋېرىدۇ. شىرىننىڭ پەرھاد بىلەن كۆرۈشۈش نىيىتى پەرھادقا يەتكۈزۈلگەندە، بۇ خۇش‌خەۋەرنى ئىپادىلەيدىغان «مۇژدى كەلدى» ناخشىسىدىكى

«بۇ خەۋەرلەر چارىسى، دەردىمگە دەرمان ئەيلىدى،
ھەم بۇزۇلغان كۆڭلۈمنى، گۈيا گۈلۈستان ئەيلىدى،
گەرچە باغرىمنى مۇرۇۋەتسىمۇ پەلەك قان ئەيلىدى.»

دېگەن مىسىرالىرىنى بالدۇر سۈس ئاھاڭدا باشلاپ ئېيتىپ كېلىۋېتىپ:

«ماڭا بۇگۈن ئۇل نىگارىم لۇتپى ئىھسان ئەيلىدى» دېگەن مىسىراسىغا كەلگەندە، ئۇ ئاۋازىنى شۇنچىلىك يۇقىرى بالداققا كۆتۈرۈپ ئېيتىشكى، كۈلۈۋېتىشكى پۈتۈن تاماشىبىن ھەم خىزمەتچىلەرنى: «ئاپلا! ... بۇنىڭ ئايىغىنى قانداقمۇ چۈشۈرەر؟!» دېگەن ئەندىشىلىك تۇيغۇغا سالدى، لېكىن ئۇلاپلا:

«تۇغرا كەلدى بەختىمگە ھەر نەرسە پال ئەيلەر ئىدىم!» دېگەن بېيىتلىرىنى ئوينىتىپ ئاخىرلاشتۇرغاندا، تاماشىبىنلار ئاندىن يېنىك نەپەس ئالدى ۋە ئۇزۇلدۇرمەي تەبرىك، خۇشالىلىق چاۋاكلىرىنى ياڭراتتى.

ئۇيۇن ئاخىرلاشتى، سەھنىدىن چىقىپ تېخى گىرىمخانىغا كىرىپ ئۈلگۈرمىگەن زىكرى ئەلپەتتانىڭ ئەتراپىغا نۇرغۇن

ئادەملەر يىغىلدى، ئۇلار بىر - بىرى بىلەن تالاشقان ھالدا ئۇنى باغرىغا بېسىشتى، گۈلدەستىلەرنى ئېتىشتى.

مەن شۇ كۈنى ھاياجانلانغانلىقىمدىن ئۇن - تىنسىز كۆز يېشى قىلىپ ئۆيگە قايتتىم. مەن شۇ كۈنى ئۆيگە قاچان ۋە قانداق يېتىپ بارغانلىقىمنىمۇ بىلمەيمەن.

ئۇ ئىشلارنىڭ ئۆتكىنىگە 45 يىل بولۇپتۇ. مەن شۇنىڭدىن بۇيان ئىلىنىڭ ئاتاقلىق ناخشىچىسى ۋە ئاتاقلىق ئارتىسلىرى ھەمدە شىنجاڭنىڭ ئاتاقلىق ئارتىس ۋە ناخشىچىلىرى بىلەن بىللە بولدۇم ۋە شۇلار ئارىسىدا ئۆستۈم. ئويلىسام ماڭا شۇ چاغلاردىكى زىكرى ئاكىنىڭ ناخشىسىدەك يېقىملىق ئاڭلانغان ناخشىلار يوقتەكلا بىلىنىدۇ. بۇ ئىشلار ھېلىلا كۆرگەن ۋە ئاڭلىغاندەك زادىلا ئېسىمدىن كەتكىنى يوق.

ئۇ شۇ كۈنلەردىن كېيىن ئۇچ نۆۋەت غېرىب ۋە بىر قانچە نۆۋەت پەرھاد رولىنى ئېلىپ چىقتى.

زىكرى ئەلپەتتادەك تالانت ئىگىسى بۇگۈن ئارىمىزدىن كەتتى، ئۇنىڭ بۇ خەيرلىك ئىشلىرىنى بۇ ئىشنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولغان زامانداشلىرى ۋە كۆرمىگەن ياش بۇغۇنلارغا ئەينى بىلەن يەتكۈزۈش ماڭا نېسىپ بولغانلىقى ئۈچۈن سۆيۈنۈش ھېس قىلماقتىمەن.

5. ئۇ ئىجادىيەتچى ئىدى

ئۇيغۇرچە، ئۆزبېكچە ھەم خەنزۇچە كلاسسىك ناخشىلارنى خېلى كۆپ پىششىق ئۆزلەشتۈرگەن زىكرى ئاكىنىڭ قەلبىدە خېلى بۇرۇنلا ئىجادىيەت بىخلىرى بىخلىنىپ سىرتقا تېپىشكە باشلايدۇ. مانا بۇلارنىڭ دەسلەپكى مېۋىسى سۈپىتىدە بىرىنچى قېتىم 1937 - يىلى «ئېچىلغان گۈل قىزل گۈل» خورىنى ئىشلەپ، ئۆزىنىڭ ئەجرىسى سۈپىتىدە خەلققە تەقدىم قىلىدۇ. ئىلى

سەھنىسىدە ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى قارىمىقىدىكى سانايىنەپىسەنىڭ چالغۇچى، ناخشىچىلىرى تەرىپىدىن بۇ خور ئىجرا قىلىنغاندا، ئىلى خەلقى زىكرى ئەلپەتتانىڭ ئىجادىيىتىگە زور ئۈمىد بىلەن قارايدۇ. زىكرى ئاكا خەلقنىڭ ئۈمىدىنى يەردە قويماي، 1939 - يىلى «تەشنامەن» نى ئىشلەيدۇ. 1939 - يىلى «رۇخسارى» مۇقامىنى ئىشلەپ بولغان بولسىمۇ، شۇ چاغدىكى «مۇقام ئىلاھى نەرسە» دېگەن ئەقىدىنىڭ تەسىرىدىن ئۇتتۇرىغا چىقىرالماي، 1945 - يىلغىچە «غېرىب - سەنەم» ئوپېراسىنىڭ تەلىپىگە مۇۋاپىقلاشتۇرۇپ رۇخسارى مۇقامىنىڭ تەزىسى «گۈلرىزامەن يارىدىن» ۋە ئۇنىڭ داستانلىرى «ئاغىچا ئانا مېھرىبانىم» ۋە مەرغۇلى «نەچچە ۋاقىتتىن ئاھ ئۇرۇپ مەن»، «ئاغىچا ئانا باغدان شەھىرىدىن»، «تەسەددۇقۇڭ مەن بولاي»، «قۇربانىڭىز مەن بولاي»، «سەنەم جانىم سېنىڭ ئۈچۈن» قاتارلىقلارنى ئىشلەپ، ئۇنىڭ داستانىنى تولدۇرۇش بىلەن «غېرىب - سەنەم» ۋەقەلىكىنى بېيىتىشقا ئۆز ھىسسىسىنى قوشىدۇ. ئۇ ئۆز تەتقىقاتىغا ئاساسەن پەنجىگاھ مۇقامىنىڭ كەم داستانلىرىنى تولۇقلاش مەقسىتىدە: «ھەزرىتى ئادەم بىنا بولغاندا مەن بىللە ئىدىم»، «ماڭا چۈشكەن تەنىلەر»، «غېرىب سېنىڭ بېشىڭدىن» (كېيىن «ئۇچۇردۇم شۇڭقار قۇشۇمنى» غا يۆتكەلدى) لەرنى ئىشلىدى. يولداش زۇنۇن قادىرنىڭ «غۇنچەم» دراممىسىغا «تاغلار ئارا شامال كېلىپ» ناخشىسىنى ئىشلەپ بېرىش بىلەن ئۇنىڭ باشقا ئورۇنلاشتۇرۇرۇشىغىمۇ كۆپ كۈچ قوشتى. ل. مۇتەللىپنى ئاساس قىلىپ ئىشلەنگەن كىنو «يىراقتىكى ئۇچقۇنلار» غا ئىككى ناخشا ئىجاد قىلىپ بېرىش بىلەن بىللە، كىنودىكى ساتىراش بوۋاي ئاغزىدىن بېرىلگەن بۇ ناخشىلارنى زىكرى ئاكا ئۆزى دۇتار چېلىپ ئۆزى ئېيتىپ بەردى. كلاسسىك ناخشىلاردىن «يار سېنىڭ دەردىڭا» سەھنىدە ئىجرا قىلىشقا بىئەپ بولغىنى ئۈچۈن «قاپقارا قوي كۆزلۈكۈم» بېيىتىغا

سېلىپ، «يا سېنىڭ دەردىڭ يامان» نى ئىشلىدى.

كۆمۈلۈپ كەتكەن كلاسسىك ناخشىلاردىن «ئاق بېلىق»، «جېنىم مودەنىخان»، «1 - ئايارەي» (ياكى« رەخمىتۇللا ئاكامنىڭ ناخشىسى»)، «2 - ئايارەي»، «ئەينى سادىر» ناخشىلىرىنى تىرىلدۈردى. 1955 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرىگە قىلغان زىيارەتلىرى داۋامىدا ئۆزبېكلەر تەرىپىدىن «خۇدىيارخان» بېيىتلىرىغا سېلىنىپ ئۆزبېكچىلەشتۈرۈپ كەتكەن بىر يۇرۇشلۇك، ئالتە ئاھاڭلىق ناخشىنى ئاجرىتىۋېلىپ، شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن «قەلەمدەك قاشلىرىڭ» بېيىتلىرىغا سېلىپ قۇتقۇزۇپ قالدى ۋە ئۆلكە سەھنىسىدە ئۆزىنىڭ باشلامچىلىقىدا ھۇسەنجان جامى قاتارلىقلار بىلەن ئىجرا قىلىپ تارقاتتى.

دېمەك، زىكرى ئاكىنىڭ ئىجاد قىلغان مۇقام، داستان ۋە ناخشىلىرى خەلقىمىز تەرىپىدىن خۇددى كلاسسىك ناخشا، نەغمىلەر قاتارىدا قوبۇل قىلىنىپ، ئۆزلىرىنىڭ دائىملىق دوستىچورىسى بولۇپ قالغان.

6. ئۇ تەتقىقاتچى ئىدى

زىكرى ئەلپەتتا ئۇيغۇر كلاسسىك ناخشىلىرىنى ئۇزۇن يىل جاپالىق ئىشلەش جەريانىدا، تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىش ئارقىلىق نۇرغۇن ئېسىل ناخشىلارنىڭ «چاتما يۇرۇشلۇك» تەركىبىدىن چېقىرىۋېتىلىپ، ئىككىنچى بىر كىشى شۇ ناخشىنى ئەسلىسە ئېيتالايدىغان، بولمىسا تاشلىنىپ قېلىۋاتقانلىقىنى سېزىپ يەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ، ھەسىنەم ئاكا تەمبۇر ۋە ئۆزى ياراتقان ئۇسلۇب بويىچە قايتا «چاتما يۇرۇشلەشتۈرۈش» كە خېلى چوڭ ئەمگەكلەرنى سىڭدۈرگەن. ئۇ بۇ توغرىدا ئۆلگە كۆرسىتىپ، ياش ئەۋلادلارغا قالدۇرۇش ئۈچۈن 1955 - يىلى

ئۆلكىمىزدىكى ئاتاقلىق ئىلى ناخشىچىلىرىدىن جانى يولداشوپ بىلەن 120 ناخشىنى رەتلەپ لېنتىغا ئېلىش ئىشىغا كىرىشىپ، قىرىققا يېقىن ناخشىنى ئۆزى باشلامچىبولۇپ ئۇنىڭغا ئالدۇرۇ-ۋاتقاندا، قىسمەن سەۋەبلەر بىلەن بۇ ئىش توختاپ قالغان ۋە تۈرلۈك ھەرىكەتلەرنىڭ سەۋەبىدىن تاشلىنىپ كەتكەن. شۇ-نىڭدىمۇ ئۇ، بۇ ئارزۇسىدىن يانماي تەتقىقات ئىشىنى داۋام-لاشتۇرغان. ئۇنىڭ تەتقىق قىلىشىچە نۇرغۇنلىغان ئىلى كلاسسىك ناخشىلىرىنىڭ «چاتما يۇرۇشلەشتۈرۈلگەن» قىسمى زورىمۇ زور دېگۈدەك چېتىلىپ قالغان. بۇنى ئېيتىشتا ناھايىتى كامىل، ئۇستا سازچى، ناخشىچى بولمىسا، ناخشىنى ناخشىغا ئۇلاپ كۆچۈش تەسكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن پەيدىنپەي ئۆزگەرتىپ كىرگۈزۈلمەي قالغان ئەڭ ياخشى ناخشىلارنى سەپكە تۈرغۇزۇپ، قايتا يۇرۇشلەشتۈرۈش كېرەككەن. بۇنىڭ ئاز قىسمىنى ئۆزى ھايات ۋاقتىدا ئىشلىدى، كۆپ قىسمىنى قىلالمىدى. بۇنى ئىشلەش قالغان ئىز باسار كەسىپ ئەھلىلىرىنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان قەرزى ھەم بۇرچىدۇر.

7. ئۇ مۇقامشۇناس ئىدى

زىكرى ئەلپەتتا مۇقامشۇناسلىق بىلەن خېلى بۇرۇنلاشۇ-غۇللىنىپ، روزىم ئاكىدىن 11 مۇقام ۋە ئۇنىڭ داستانلىرىنى ئۆگ-نىدۇ، كېيىن ھەسىنەم ئاكا تەمبۇر زىكرى ئاكىغا: ئون ئىككى مۇقام چوڭ نەغمىلەر بىلەن 72 داستان ۋە مەشرەپلەردىن تەركىب تاپقانلىقىنى ئېيتىدۇ.زىكرى ئاكا ھەسىنەم ئاكىغا بىپەرۋا قاراپ ئۇنىڭ نەغمىلىرى قايسىلار؟ دېگەن سوئالنى بەرمەيلا. «ئون ئىككى

زىكرى ئاكىنىڭ كېيىن چۈشىنىشچە، ھەسىنەم ئاكا ئون ئىككى مۇقام ۋە ئۇنىڭ نەغمە، داستانلىرىنى خېلىلا پىششىق ئۆزلەشتۈرگەن بولۇپ، ئۇنىڭغا بىپەرۋا قارىغانلىقىغا ئۆمۈر بويى ئەپسۇسلىنىپ ئۆتتى.

مۇقام، 27 داستان» سۆزىگە ئېسىلۇېلىپ، بۇنى تەتقىق قىلىش قا كىرىشىدۇ. ھەر بىر مۇقامدا ئالتىدىن داستان بولسا، ئون ئىككى مۇقامدا 72 داستان بولۇشى تەبىئىي دەپ ئويلايدۇ. ھازىر بارى 21. ئۆزھال مۇقامىنىڭ ئالتە داستانى تۇرۇپتۇ. دېمەك ئۇ ئەمەلىيەتتە بولسا، خەلق ئىچىدە «ئون ئىككى مۇقام، 72 داستان» دەپ تىلغا ئېلىنىپ يۈرمەيدۇ، دېگەن ئەقىدە بىلەن ئۇ بار بولغان

ئون ئىككى مۇقام ۋە ئۇنىڭ داستانلىرىنىڭ بار - يوقىنى كۆرسىتىش جەدۋىلى

№	مۇقام ناملىرى	بار مۇ يوق	داستان لىرى	داستاندىن بارى	داستاندىن يوقى	
1	راك مۇقامى	بار	6	3	3	
2	چەنبىات	〃 〃	6	3	3	
3	مۇشاۋرەك	〃 〃	6	4	2	
4	چارگاھ	〃 〃	6	—	6	
5	پەنجىگا	〃 〃	6	—	6	
6	ئۆزھال	〃 〃	6	6	—	
7	ئەجەم	〃 〃	6	—	6	
8	ئوشاق	〃 〃	6	2	4	
9	بايان	〃 〃	6	—	6	
10	ناۋا	〃 〃	6	3	3	
11	سىگاھ	〃 〃	6	—	6	
12	يوق	〃 〃	6	—	6	
13	مۇقام	〃 〃	72	21	51	جۈملە ھەممىي

مۇقام داستانلىرىنى تۇرغۇزۇشقا كىرىشىپ، بۇنى ئىشلەپ ۋە قايسى مۇقامنىڭ قانچىدىن داستانى بار ياكى يوق دېگەن ئۇيدا تۆۋەندىكى سخېمىنى ئىشلەپ چىقتۇق.

دېمەك، مۇقامدىن يوقى بىر، داستاندىن بارى 21، يوقى 51. قانداق قىلىش كېرەك؟ يىراقلارغا، ناخشا مۇقامىنىڭ ماكانى جەنۇبىي شىنجاڭغا بېرىپ ئىزدىنىشكە ئۇ چاغدىكى شارائىت يار بەرمەيتتى. ئۆز خۇسۇسىي راسخوتى بىلەن بېرىشقا چامىسى يەتمەيتتى. شۇڭا ئۇ، ئىلى خەلقى ئىچىدىن، خانىقالاردىكى هاپىزلاردىن، يېزا - قىشلاقلاردىكى باقشىلارنىڭ پىرىددىكى داپچىلاردىن، يەككە چالغۇچى - ناخشىچىلار ئارىسىدىن ئىزدىنىشكە كىرىشكەن بولسىمۇ تېپىلمايدۇ. ئاخىر ئۇ باتۇرلۇق بىلەن ئۆزى ئىجاد قىلىپ، قانچىلىكىنى تولدۇرالىسا، شۇنچىلىك ئىشلەپ كۆرۈشكە ئاتلىنىدۇ. نەتىجىدە ئۇ كەم مۇقام ئورنىغا «رۇخسارى» مۇقامىنى، نەزمىسى ئۇچۇن «گۈلرىزامەن يارىدىن» ۋە «ئاغىچا ئانا مېهرىبانىم باغدات شەھىرىدىن» قاتارلىق ئالتە داستاننى ئىشلەپ، رۇخسارىنىڭ داستانلىرىنى تولۇقلاش بىلەن پەنجىگاه مۇقامى ئۇچۇن ئۇچ داستان ئىشلەپ، مۇقامنى ئون ئىككىگە، داستاننى ئوتتۇزغا يەتكۈزىدۇ.

ئۇلكىمىز ئازاد بولدى. پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە خەلق هۆكۈمىتىمىز بۇرۇقتۇرمىلىقتا تۇرۇۋاتقان هەرساهە، هەر كەسىپ ئەهلىلىرىنىڭ ئۆز ماهارىتىنى جارى قىلدۇرۇشىغا كەڭ ئىمكانىيەت يارىتىپ بەردى. خۇشاللىققا چۆمگەن زىكرى ئەلپەتامۇ ئۆز كۆڭلىدىكى ئارزۇ - ئارمىنىنى يېزىپ، سخېمىلاشتۇرۇپ، 1954 - يىلى ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىگە ئەۋەتتى. بۇ لايىهە قوبۇل قىلىنىپ، پۈتۈن شىنجاڭدىكى ئەدەبىيات - سەنئەت ئورۇنلىرى، سەنئەتچىلەر، يازغۇچى - شائىرلار، خەلق ناخشىچىلىرىغا زىكرى ئاكىنىڭ بۇ تەشەببۇسى يەتكۈزۈلدى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭغا بېرىپ ئىزدىنىش قارار قىلىنىپ

دی. بەزی سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن بۇ خىزمەت ئىشلەنمەي قېپ قالدى. مەرھۇم قاسىمجان قەمبىرىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن مۇقام چى تۇردى ئاخۇن ئاكا ئۇرۇمچىگە ئالدۇرۇلۇپ ئون ئىككى مۇقام، چوڭ نەغمە ـ داستان ۋە مەشرەپلىرى بىلەن پىلاستىنكىلارغا ۋە دەسلەپكى قەدەمدە نوتىغا ئېلىندى. بۇ ئىشلار ئۈچۈن ھېچكىم زىكرى ئاكىدەك خۇشال بولمىغان بولسا كېرەك. 1959 ـ يىلى زىكرى ئەلپەتتانىڭ خىزمىتى ئۇرۇمچىگە يۆتكەلدى ۋە كېيىنكى كۈنلەردە تۇردى ئاخۇن ئاكىنىڭ پىلاستىنكىغا ئېلىنغان مۇقام، نەغمە ـ داستانلىرى زىكرى ئەلپەتتاغا تاپشۇرۇلدى. زىكرى ئەلپەتتا بۇ بايلىققا ئىگە بولغاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ باشلىغان ئىشىنىڭ توغرا ئىكەنلىكىگە يەنىمۇ چوڭقۇر ئىشەنچ باغلىدى. چۈنكى، تۇرداخۇن ئاكا ئىجرا قىلغان داستانلاردىن يەنە ئالتە داستان چىقىپ بارلىق داستان ئوتتۇز ئالتىگە يەتتى. دېمەك، يەنە 36 داستان يوق ئىدى. مەرھۇم زىكرى ئاكىنىڭ ئەس ـ يادىتاكى ئۇ ۋاپات بولغۇچە مۇشۇ 36 داستان ئۇستىدە بولۇپ كەلدى.

ئۇنىڭ پەرەز قىلىشىچە ئون ئىككى مۇقامنىڭ چوڭ نەغمىسى تولۇق بولمىسىمۇ، ئاساسەن سەككىز ـ توققۇز تۈرلۈك ئىسىم بىلەن بېرىلىدۇ. ھازىرچە قالغان تۆت مۇقامنىڭ يوق قىسىملىرىنى تولۇقلاش كېرەك. چۈنكى، بۇ تۆت مۇقام سەككىز مۇقامغا سېلىشتۇرغاندا خېلىلا كەم ۋە چولتا. مەسىلەن، سەككىز مۇقامنىڭ ئىچىدە راكىنىڭ چوڭ نەغمىسى تولۇق، قالغان مۇقاملارنىمۇ مۇشۇ تەقلىدتە تولدۇرۇش كېرەككەن. ئۇ مانا مۇشۇ پەرىزىگە ئاساسەن ھۇسەنجان جامىلار بىلەن غۇلجىغا كېلىپ، ھاپىزلارنى يىغىپ نۇرغۇن ئاھاڭلارنى لېنتىغا ئالغان. ئۇ يەنە جەنۇبىي شىنجاڭغا بېرىپ مۇشۇنداق بايلىقلارنى ئىزدەشنى نىيەت قىلغانىدى. لېكىن، ئۇنى رەھىمسىز كېسەل ئۆز قۇچىقىدا نۇرغۇن يىل ياتقۇزۇپ، بۇ ئۇلۇغۋار مەقسىتىگە يەتكۈزمىدى. ئۇنى ئارىمىزدىن ئېلىپ كەتتى.

مەرھۇم زىكرى ئەلپەتتا ئاكىغا تەبىئەت ئاتا قىلغان خۇسۇ-

سىيەتلەر يۇقىرىقىلار بولۇپ، ئۇ ئۆزىگە نىسىپ بولغان بۇ خۇسۇسىيەتلەرنى قاتتىق ئىزدىنىپ، مەشق قىلىپ تەكشۈرۈپ ۋە تەتقىق قىلىپ ۋايىغا يەتكۈزۈش بىلەن خەلقىمىزنىڭ سەنئەت مىراسلىرىنى بېيىتىشقا، كەم ئورۇنلىرىنى تولدۇرۇشقا ۋە يوقىلىش خەۋپىدە قالغانلىرىنى قۇتقۇزۇشقا سەرپ قىلدى. بۇ ئىش نۇرغۇنلىغان جاپالىق ئەمگەكلەرنى تەلەپ قىلغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئەمگىكى، تارتقان جاپا ـ مۇشەققەتلىرى بىكارغا كەتمىدى. ئۇ يۇقىرىقىدەك ئادەم زوقلانغۇدەك خۇسۇسىيەتلىرى بىلەن نېمە ئۈچۈن مەغرۇرلانماي، گىدىيىپ، كېرىلىپ كەتمەي ئۆز ئىشىنى كۆزلىگەن مەقسىتىگە يەتكۈزەلىدى؟ ھەممىمىز قايىللىق بىلەن شاھىتلىق بېرەلەيمىزكى، ئۇ ئۆزىنىڭ ھەلقىقە تەقدىم قىلماقچى بولغان نېمەتلىرى ئالدىدا ئۇنى بۇ ئىشتىن چەتلىتىدىغان، قول ئۈزدۈرىدىغان جۈت نەپسىنى قاتتىق تىزگىنلىدى. ئۇنىڭدىن سەسكىنىپ، نومۇسلاندى ... زىكىرى ئەلپەتتا ئۇغلىدىكى ئادەم ئاپىرىن ئوقۇپ، ئۇنىڭغا قايىللىق بىلەن ھۇرمەت بىلدۈردىغان پەزىلەتلەرنىڭ بىرى شۇكى، ئۇ كەمتەر!

بۇنىڭغا مۇنداق بىر كىچىككىنە ئىشنى مىسال قىلايلى، خىزمەت ئۇنۋانى، يېشى خېلىلا چوڭ بولغان بىر زات، زىكىرى ئەلپەتتا بىلەن ئۇلپەتلىشىش كويىدا بولۇپ ئولتۇرۇشقانىكەن، زىكىرى ئەلپەتتا بىر ئېغىزمۇ گەپ ـ سۆز قىلماپتۇ. ھېلىقى ئەمەلدار زات ئۆز تۇرقىغا لايىق بولمىغان يالغان ـ ياۋىداق ئەپسانىلەر بىلەن زىكىرى ئەلپەتتانى كۆتۈرۈپ ئاسمانغا ئۇچۇرغانىكەن. زىكىرى ئەلپەتتانىڭ قاپاقلىرى چۈشۈپ، بۇنىڭدىن قانداق قۇتۇلۇش چارىسى ئۈستىدە خىيال سۈرۈپتۇ. مەن كىرىپ كەلگەندىم، ھېلىقى ئەمەلدار ماختاشنى يەنە داۋام قىلىپ:

— ئۆز زاقىتىدا روزىكام تەمبۇر بىلەن ئىككىگىلار بىرباغدا ساز قىلغىنىڭلاردا بۇلبۇل كېلىپ دۇتار ـ تەمبۇرۇڭلارنىڭ قولىقىغا قونغانىكەن، بۇ راستمۇ؟ — دېدى.

بایاتىن زۇۋان سۈرەي ئولتۇرغان زىكرى ئاكىنىڭ يۈزىگە زاڭلىقىدىلىش كۈلكىسى يۈگۈردى ـ دە، ھېلىقى ئەمەلدار زاتقا قاراپ:

ـ روزىكامنىڭ تەمبۈرىنىڭ قۇلىقىغا سەپسالماپتىمەن، مېنىڭ دۇتارىمنىڭ قۇلىقىغا چىۋىنمۇ قونمىغان، مۇشۇنداق بىمەنە گەپلەرگىمۇ ئىشىنىپ يۈرەمسىز؟! ـ دەپ تىكلەندى.

دۇنيادا ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ، كەشپىياتچى، ئىختىراچى، تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلغۇچى ۋە ئىجادچىلارنىڭ تەرەپدارلىرى، شۇنىڭدەك قىتىغۇر، ھەسەتخورلىرى بارلىقىغا ئوخشاش، مەرھۇمنىڭمۇ بىزگە تەقدىم قىلغان ئەمگەكلىرىگە چىن يۈرەكتىن سۆيۈنگۈچىلەر سان ـ ساناقسىز كۆپ بولۇپ، ئۆزىنىڭ شەخسىي يالغان شۆھرىتىنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن ئۇنىڭغا قارشى پىتنە ـ ئىغۋالارنى تارقاتقۇچى تۆھمەتخورلىرىمۇ بولغان. ئەگەر مەرھۇم زىكرى ئەلپەتتا ئاشۇ ھەسەتخورلارنىڭ ئىغۋالىرى بىلەن ئۆزىنى ئاقلاش يولىدا جانپىدالىق قىلىپ كەلگەن بولسىدى، بىزگە تەقدىم قىلغان ئۇ خەيرلىك ئىشلىرى تاشلىناتتى ـ دە، بۇ سەنئەت ئەربابى ئۈچۈن مۇنچىلىك ئۆكسۈپ ياش تۆكمىگەن بولاتتۇق ... ئۇ ھەقىقىي ئىنسان. ھەقىقىي ئىنسانلىق ئالاھىدىلىكلىرىنىڭ بىرى شۇكى، ئۆزىنىڭ ھەق دەپ ئېتىقاد قىلغان ئەقىدىسى ۋە ساپ دەپ داۋام قىلدۇرۇۋاتقان بىلىمى، مەسلىكى ئالدىدا، دۇنيانىڭ ھەر تۈرلۈك ئاچچىق مۇشەققەتلىرى ۋە ئېغىرچىلىقلىرىغا ھەرگىز شىكايەت ـ نالەت قىلماسلىقىتا ۋە كۆڭلىگىمۇ ئالماسلىقتا ... مەرھۇمنىڭ ھاياتلىقىدا بۇنىڭ بۇ خۇسۇسىيەتلىرىنى ھۆكۈمەت ۋە كەڭ خەلق ئاممىسى ئېتىراپ قىلغانلىقى ئۈچۈن ئۆز كەسپى، ئەقىدىسى بويىچە ئەڭ ئالىي ئورۇن ـ شىنجاڭ مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ پەخرى رەئىسى ئۇنۋانىنى بەردى ۋە ئاشۇ نام بىلەن دۇنيادىن ئۆتتى. بۇ ئورۇن ئۇنىڭغا ھەر ئىككى دۇنيادا ھەقلىقتۇر. شۇڭلاشقا، ئۇ بىزنىڭ مەڭگۈلۈك پەخرىمىزدۇر.

تیلدا داستان شائر ناشکنر

تىلدا داستان شائىر نامىگىز

لۇتپۇللا مۇتەللىپنى ئەسلەيمەن

نىياز مەخمۇت

I

1944 - يىل 6 - ئايلاردا بىز پۇتۇن ئائىلىمىز بىلەن غۇلجىدىن ئاقسۇغا كۆچۈپ كەلدۇق ۋە دادام رەھمەتلىك ئاچقان ساتىراشخانىنىڭ تاپاۋىتىگە تايىنىپ كۈن كەچۈرۈشكە باشلىدۇق. بۇ چاغدا گەرچە ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلابىنىڭ ئوت ئۇچقۇنلىرى تىيانشاننىڭ جەنۇبىغا ئەمدىلا تۇتىشىشقا باشلىغان بولسىمۇ، لېكىن ھەيۋەتلىك تۆمۈر چوققىسى يەنىلا قارا بۇلۇت ئىچىدە ئىدى. ئاقسۇنىڭ ھەممە يېرىنى دەھشەتلىك ئاق تېررورلۇق قاپلىغان بولۇپ، گومىنداڭنىڭ ساقچى ئىدارىلىرى، ئىشپىيونلۇق ئورگانلىرى ئىلغار ياشلارنىڭ ۋە دېموكراتىك زاتلارنىڭ پېيىگە چۈشكەنىدى. دەل مۇشۇ زۇلمەتلىك كۈنلەردە مەن ۋە ئائىلەمدىكىلەر شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىلەن كۆرۈشۈشكە مۇيەسسەر بولغان، شۇنداقلا ئۇنىڭ بىلەن ۋىدالىشىش دەقىقىلىرىنى باشتىن كەچۈرگەنىدۇق. بۇ تارىخىي ۋەقە قەلبىمدە مەڭگۈ ئۆچمەيدۇ.

دادام ئاچقان ساتىراشخانا ئاقسۇنىڭ شۇ چاغدىكى سىلىگبۇ كوچىسىدا بولۇپ، ئانچە كۆركەم، ھەشەمەتلىك بولمىسىمۇ، لېكىن باشقا ساتىراشخانىلاردىن ئۆزىنىڭ پاكىز، ئازادىلىكى، ھۇنەر - چابدۇق، سايمانلىرىنىڭ ئۆزگىچىلىكى بىلەن پەرق ئېتىپ تۇراتتى. ئۇنىڭدا دادامنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرى، شاگىرتلار بولۇپ بىرقانچەيلەن ئىشلەيتتى. ئوبدانلا ئاۋات

بولغنى ئۈچۈنمىكىن، بۇ جايدا تۈرلۈك ئادەملەر بىلەن كۆرۈشۈپ قېلىش ئەجەبلىنەرلىك ئەھۋال ئەمەس ئىدى. ساتىراشخانىمىزدا چاچ - ساقال ئالدۇرىدىغانلار ئولتۇرىدىغان ئورۇندۇقلاردىن باشقا، كارىۋات ۋە ئۈزۈن - قىسقا بەندىگلار بار ئىدى. كىگىز - پالاس سېلىنغان كاك ئۈستىدە يۇمىلاق ياكى تۆت چاسا جۈزىلار قويۇلاتتى، ئۇنىڭدا پىيالە - چەينەكلەر تىزىقلىق تۇراتتى. ساماۋەر پورۇقلاپ قاينىپ تۇراتتى. ساتىراشخانىمىزنىڭ ماختاشقا سازاۋەر بولىدىغان بىرلا يېرى بۇلۇڭدىكى شىرە ئۈستى ئىدى. ئۇ يەردە كونا - يېڭى تارىخىي كىتابلار، داستانلار، قول يازمىلارنى كۆرۈشكە بولاتتى. ئازراقلا ساۋاتى بار كىشىلەر «شاھنامە»، «جەمشىتنامە»، «مىڭ بىر كېچە»، «چاھار دەرۋىش»، «كەلىلە - دەمنە»، «يۈسۈپ ئەخمەت»، «لەيلى - مەجنۇن»، «پەرھاد - شىرىن» ... قاتارلىق كىتابلارنى ۋاراقلايتتى ياكى «نەۋائى»، «مەشرەپ» لەرنى قولىغا ئالاتتى - دە، ئۇلارنىڭ شېئىرى - نەزمىلىرىنى ئوقۇشقا ئالدىرايتتى. يېزىدىن كىرگەن دېھقانلار، مويسىپىت قېرىلار بەھۇزۇر ئولتۇرۇپ ساز تىڭشايتتى ياكى ئۆزلىرىمۇ چاچ - ساقاللىرىنى ئالدۇرۇپ بولۇپ، تامدا ئېسىقلىق دۇتار - تەمبۇرنى قولىغا ئېلىپ، ئۇنىڭ نازۇك تارىلىرىنى چىرتىپ كۆرەتتى، ئۆز - ئارا رىۋايەت - ھېكايىلەرنى سۆزلىشەتتى. قانداقتۇر زامان چەكلىگەن خەۋەرلەرنى پىچىرلىشاتتى. مەن ئەمدىلا ئون بەش ياشقا كىرگەنلىكىم ئۈچۈن ساتىراشخانىدىكى بۇ كىشىلەرنىڭ دەردى - ئەھۋالى ھەسرەت - نادامىتى بىلەن كارىم يوق ئىدى. پەقەت ھۇنەر ئۆگىنىش بىلەنلا بەنت ئىدىم.

لۇتپۇللا مۇتەللىپنى 1944 - يىلنىڭ كۈز پەسلىدە مۇشۇ ساتىراشخانىدا تۇنجى قېتىم كۆردۇم. بىر كۈنى نامازدىگەر ۋاقتى ئىدى. ساتىراشخانىمىزغا يىگىرمە بىر - يىگىرمە ئىككى ياشلاردىكى ئوتتۇرا بويلۇق، يۈزلىرى يۇمىلاققىنا كەلگەن ئاق

سىرتق بىر يىگىت كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ بېشىدا قارا سوك نىدىن تىكىلگەن كەپكە بولۇپ، قويۇق قاشلىرىنى بېسىپراق چۈشۈرگەنىدى. ئۇستىگىمۇ يەنىلا سوكنىدىن كاستۇم - بۇرۇل كا، پۇتىغا پاكىز سۈرتۈلگەن شىبلىت كىيىۋالغانىدى. بۇ يىگىت ئادەتتىكى ئۇزۇن چاپان ياكى كۆڭلەك كىيىپ بېلىنى باغلىۋالغان، بېشىغا سەللە ئوراپ، يەكتەك - پېرىنجە كىيىدىغان كىشىلەردىن ئالاھىدە پەرق قىلىپ تۇرغىنى ئۇچۇنمىكىن، كۆزۈمنى ئۇزمەي قاراپ قالدىم. ئۇمۇ ماڭا تىكىلىپ كۈلۈمسىرەپ قويدى - دە، شەرقىي تام تەرەپتىكى بىكار بەندىگە بېرىپ ئولتۇردى. بۇ كۈنى بىكار ئولتۇرغانلارنىڭ تەلىپىدىنمۇ ياكى خېرىدارلارنىڭ ئازلىقىدىنمۇ بىلمىدىم، دادام سادىر پالۋاننىڭ قوشاقلىرىغا دۇتار چالماقتا ئىدى. مەن دادام يېڭى كىرگەن مېھماننى كۆرمىدى، دەپ خاتا ئويلاپتىمەن، يېنىغا قايرىلىپ ئېگىلىپ سالام بەرگەندىن كېيىن دۇتارنى قويۇپ قويۇشقا تەمشىلىۋىدى، يىگىت ناھايىتى تىزلىك بىلەن داۋامىلىق چېلىۋېرىشكە ئىشارەت قىلدى. دادام ئادەتتە يېڭىدىن بىرەر كىشى كىرگەن ھامان، قولىدىكى ھەرقانداق باشقا ئىشنى توختىتىپ، ئۇلارنى ئورۇندۇققا ياكى كارىۋاتقا تەكلىپ قىلاتتى ۋە مېنى دەرھال چاي ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇيتتى. شۇڭا، ئۇنىڭ بۇگۈنكى ھالىتىدىن بەكمۇ ھەيران ئىدىم.

ئاق بوز ئېتىم ئاچ قالدى،
بىر ئېتەك سامان بارمۇ؟
ئاغزىمغا ئىلىم سالغان،
داۋوللام ئامان بارمۇ؟
بوسۇغامنى بېسىپ ياتقان،
كېچە - كۈندۈز قاۋاپ ياتقان،
جاپايىمنى تولا تارتقان،

بويناقلىرىم ئامان بارمۇ؟
بەش بالامنىڭ ئىچىدە،
چوڭى پەننامە ئوقۇيدۇ.
مېنى مويتۇڭزىدا چاپسا،
تېنىمنى قاغا چوقۇيدۇ...

دادام ناخشىنى بۆلەكچىلا لەرزان ۋە مۇڭلۇق ئېيتتى. ھېلىقى يىگىتمۇ ناخشىنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلىپ ئاڭلىدى. مەن ئۇنىڭ بىر نۇقتىغا تىكىلگەن ئويچان كۆزلىرىنى، كىرپىك قاقماي ئولتۇرۇشلىرىنى كۆرۈپ، سازغا ئىنتايىن ئامراق كىشى بولسا كېرەك، دەپ قىياس قىلدىم. دادام دۇتارىنى يېنىغا يۆلەپ قويۇپ، ئالدىمدىكى چەينەكتىن بىر پىيالە قىزىق چاي قۇيۇپ، يىگىتنىڭ قولىغا تۇتتى.

— ئوغلۇم، چېچىڭنى ئېلىپ قويىمەنمۇ؟

— ياق، — يىگىت كەپكىسىنى چاققانلىق بىلەن قولىغا ئېلىپ بېشىنى ئىشارەت قىلدى، ئۇنىڭ قاپقارا چاچلىرىنىڭ يېقىندىلا ئېلىنغانلىقى مەلۇم ئىدى، — كىشىنىڭ يۈرىكى ئىزىلگۈدەك خۇيمۇ ياخشى ناخشىلارنى ئېيتىسىز، شۇنىڭغا مەپتۇن بولۇپ، كېچىنىڭ ھاردۇقىنى چىقىرىش كويىدا كىرگەندىم، چېلىۋېرىڭا!

— ھەي ئوغلۇم، — دېدى دادام دۇتارنىڭ دەستىسىنى سىلاپ تۇرۇپ، — چېلىۋەرسەم مېنىڭمۇ يۈرەكلىرىم ئېرىپ سۇ بولۇپ كېتىدۇ. ئۆيگە قايتىشنىمۇ ئۇنتۇپ قالىمەن. ۋاقىت چىقىرىپ ئۆيۈمگە بارغىن، سەن رازى بولغۇدەك چېلىپ بېرەي.

يىگىت ماقۇللۇق بىلدۈرۈپ، دادام بىلەن سۆزگە چۈشۈپ كەتتى. كۈن ئاللىقاچان غەربكە يانپاشلىغان بولۇپ، مەنمۇ نەرسە - كېرەكلەرنى يىغىشتۇرۇشقا باشلىدىم، لېكىن قۇلىقىم ئۇلارنىڭ گەپىدە ئىدى.

— تاغا، — دېدى يىگىت سۆز ئارىسىدا، — سىز قانداق

لارچه سازانده بولۇپ قالغانىدىڭىز؟

— تۇرمۇش سەۋەبىدىن ئوغلۇم، — دادام چەينەكنى قولىغا ئېلىپ بىردەم ئويلىنىپ تۇرغاندىن كېيىن يىگىتكە يەنە بىر پىيالە چاي قۇيۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — تۇرمۇش ئاۋارىچىلىكىدىن سەرسان بولۇپ قەشقەردە ساتىراشلىق قىلىپ يۈرگەن چاغلىرىمدا، نېمىشقىدۇر دۇتارغا ئىشتىياقىم چۈشتى. كېيىن غۇربەتچىلىكتىن قۇتۇلالماي غۇلجىغا كەتتىم. تۇرمۇش مېنى نە كويلارغا سالمىدى دەيسەن، مۇرادىڭغا يېتەلمىگەندىن كېيىن ئۆز دەردىڭنى دۇتارنىڭ تارىسى ئارقىلىق سۆزلىمىسەڭ تىلىڭ كېسىلىدۇ ـ دە!

يىگىت يالت ئېتىپ دادامغا قارىدى، ئاندىن بېشىنى ئېگىپ يان تەرەپتە ئولتۇرغان ئۇچ ـ تۆت نەپەر ياش كىشىگە ۋە دېھقان سۈپەت بىر بوۋايغا يەر ئاستىدىن قارىۋېلىپ جىمىپ كەتتى. يەنە بېشىنى كۆتۈرۈپ، كىمنىدۇر ئىزدىگەندەك، يولغا قارىغان تار دېرىزىنىڭ غۇۋا يورۇق بېرىۋاتقان قىڭغىر ئەينەكلىرىدىن سىرتقا كۆز يۈگۈرتتى. دەل شۇ پەيتتە خۇرۇم پالشوپكا كىيگەن، قىرىق ياشلار ئەتراپىدىكى مۇكچىيىپرەك ماڭىدىغان بىر كىشى دېرىزە يېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى، يىگىت ئورنىدىن تۇرۇپ، دادام بىلەن خوشلاشتى.

— تاغا، كۈنمۇ كەچ بولۇپ قالدى. مەن كېيىن يەنە كېلىپ تۇرىمەن.

مەن بۇ ياش كىشىنىڭ ئادەتتە كۆڭلىدىكى گەپ ـ سۆزىنى كۆرگەنلا ئادەمگە دەۋەرمەيدىغان دادامنى بىر مۇنچە سۆزلىتىۋەتكەنلىكىگە قايىل ئىدىم. ئۇنىڭ خۇش‌خۇي چىرايى، دەردمەن كىشىلەرنىڭ روھىنى كۆتۈرىدىغان سۆزلىرى دىلىمدا قانداقتۇر ئىلھامبەخش تەسىراتلارنى قوزغىدى.

— دادا، — دېدىم خېرىدارلار تارقىغاندىن كېيىن ئىشىكنى قۇلۇپلاۋېتىپ، — ھېلىقى ئاكامنى بىر يەردە كۆرگەندەكلا قىلىمەن، لېكىن پەقەت ئېسىمگە كەلتۈرەلمىدىم. ئۇ كىم، دەپ بېرىڭا؟

— كىچىكسەن - دە، — دېدى دادام، — ئۇ تېخى يېقىنـ
دىلا «تاھىر - زۆھرە» درامىسىنى ئويناپ چىقتى ئەمەسمۇ؟
سەن سەھنىدە پەرق ئېتەلمىگەن بولساڭ، دۇكاندىمۇ كۆر-
مىگەنمىدىڭ؟ ئۇنىڭ ئىسمى لۇتپۇللا مۇتەللىپ، گېزىتخانىنىڭ
تەھرىرى، ۋىلايەتلىك ساقچىنىڭ ھويلىسىدىكى سەنئەت ئۆمىكـ
دىمۇ ئىشلەيدۇ. يۈر، ئۆيگە بارغاندا سۆزلەپ بېرەي.

دادامنىڭ ئېيتقانلىرىدىن مەن لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئىسىمـ
لىك بۇ يىگىتنىڭ ئاجايىپ خىسلەتلىك كىشى ئىكەنلىكىنى
بىلدىم. ئۇنىڭ نىلقا ناھىيىسىدە تۇغۇلغانلىقىنى ۋە كېيىنچە
ئۈرۈمچىدە ئىشلىگەنلىكىنى، قانداقتۇر يوشۇرۇن سەۋەبلەر
تۈپەيلىدىن ئاقسۇغا كەلگەنلىكىنى، ئۇستا شائىر ئىكەنلىكىنى،
ئەقىللىك، ئادالەتپەرۋەر، راستچىل ئادەملىكىنى بىلىۋالدىم.
دادام ماڭا ئۇنىڭ سۆزلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلاش ۋە
ئۇنىڭغا ھۈرمەت قىلىش لازىملىقى توغرىسىدا نەسىھەت قىلدى.
شۇنىڭدىن ئېتىبارەن لۇتپۇللا مۇتەللىپكە بەكمۇ ھېرىسمەن،
بەكمۇ ئامراق بولۇپ قالدىم. ئۇمۇ ئارىلاپ ساتىراشخانىمىزغا
كىرگەن چاغدا مەندىن ئوقۇغان - ئوقۇمىغانلىقىمدىن تارتىپ،
نېمىلەرگە قىزىقىدىغانلىقىمغا قەدەر سۈرۈشتۈرىدىغان بولدى.
مۇشۇ جەرياندا مەن ئۇنىڭ ئاندا - ساندا ماندالىن
چالىدىغانلىقىنى، باشقا سازلارنى قولىغا ئالمىغىنى بىلەن
ناخشىنى بەكمۇ ياقتۇرۇپ تىڭشايدىغانلىقىنى، ئۆزىنىڭمۇ
ناخشىغا ئۇستىلىقىنى، ئاھاڭنى توغرا ئىگىلەيدىغانلىقىنى،
نوتا يېزىشنى بىلىدىغانلىقىنى چۈشەندىم. ئۇ ھەتتا دادام
ساز چالغان ۋە ناخشا ئېيتقان چاغلاردا، باشقىلار دىققەت
قىلمايدىغان نازۇك جايلىرىدىكى بۇزۇلۇۋاتقان ئاھاڭلارنى
شۇ زامان تۈزىتىشكە جۈرئەت قىلالايتتى.

تۇنجى ئۇچرىشىشتىن كېيىن بىرئاي ئۆتۈپ، قار ئارىلاش
شىۋىرغان ساتىراشخانىنىڭ ئۆگزىسىدىن پالاڭلارنى ئۇچۇرتۇپ

يۇرگەن سوغۇق بىر كۈنى ئىدى. خېرىدارلارنىڭ ئاز قالغان ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ شىرە ئۈستىدىن «ھۇۋەيدا» نى ئالدىم- دە، دادام سامان قەغەزدىن ياساپ بەرگەن دەپتەرگە ئىرماش - چىرماش قىلىپ ئەمدىلا: «ئېتىمغىن سىرىڭنى ھەركىمگە، سىرداش ئۆزگىدۇر ...» دېگەن قۇرلارنى كۆچۈرۈپ يېزىشقا باشلىۋىدىم، كىمنىڭدۇر قولى مۇرەمگە تەگدى، چۆچۈپ بېشىمنى كۆتۈرۈپ، لۇتپۇللا مۇتەللىپنى كۆردۈم.

— مەنىسىنى بىلەمسەن بۇ گەپلەرنىڭ؟ — دېدى ئۇ دەپتەرنى قولۇمدىن ئېلىپ، مەن ئۇنىڭ مېھرىبان چىرايىدا ھېچقانداق زاڭلىق قىلىش ئالەمەتلىرىنى كۆرمىگىنىمگە ئىشەنگەنلىدىن كېيىن تارتىنىپ ئولتۇرماي دادىل جاۋاب بەردىم:

— مەنىسىنى بىلمىسەممۇ، دادامنىڭ تاپىلىشى بويىچە ئۆگىنىۋاتىمەن. چوڭ بولغاندا ئەسقاتىدۇ، دەيدۇ.

— داداڭنىڭ دېگەنلىرى راست، — ئۇ دەپتەرگە سىنچىلاپ قاراپ، مەيدە يانچۇقىدىن قەلەمنى ئالدى - دە، يازغانلىرىمىزنى خاتا بولۇپ قالغان جايلارنى ئېرىنمەي تۈزەتتى، — داداڭدەك ئەقىللىق ئادەم قانچە كۆپ بولسا، سەندەك پاراسەتلىك بالىلار ئۇ شۇنچە كۆپ بولىدۇ. ئادەم دېگەن سەندەك ۋاقتىدىن باشلاپ بىلىمگە پەرۋانىدەك ئىنتىلىشى، يۈكسەك غايىلەرگە ئىگە بولۇشى لازىم. مەنمۇ دەپتىرىڭگە ئېسىڭگە كەلگەن بىر كۈپلىت شېئىرنى كۆچۈرۈپ قويساي، بولامدۇ؟

ئۇ جاۋاب بېرىشىمنى كۈتۈپ ئولتۇرمىدى. دەپتەرنى يۇمىلاق جوزا ئۈستىگە قويدى - دە، ھەش - پەش دېگۈچە تۆۋەندىكى قۇرلارنى يېزىپ بولدى:

«ئاق دىلىمنى، تاق دىلىمنى، ساق دىلىمنى،
مەن ساڭا بىر سۆز قىلاي، باق دىلىمنى.

دىل ئازاردىن ئاممىا بىزار، تىكشا دىلدار،
قىلغايمۇ سەن بۇنى ئىنكار، ياق! دىلبىرىم.
چاققان ئاققان، دىلغا ياققان ئېقىن سۈدەك،
ئەخلاق ـ مۇرات مەنزىلىگە ئاق، دىلبىرىم.»

لۇتپۇللا مۇتەللىپ يازغانلىرىنى ئاۋازىنى چىقىرىپ بىر قېتىم ئوقۇپ چىقتى ـ دە، ماڭا قارىدى. «مەنىسىنى بىلەمسەن بۇ گەپلەرنىڭ؟» دېگەن بايىقى سوئال قايتا تەكرارلانمىغان بولسىمۇ، مەن ئۇنىڭ ئوت چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىدە شۇ خىلدىكى ئالامەتنى بايقاپ قالدىم. لېكىن، بىر نەرسە دېيىشكە تىلىم ئاجىز ئىدى. ئۇنىڭ يازغانلىرىدا ھازىرغىچە مەن ئوقۇپ يۈرگەن «نە بالالىق كۈن ئىدىكىم، ئاشىنا بولدۇم ساڭا» دېگەنلەردىن نەچچە ھەسسە چوڭقۇر غايىۋى ئارزۇ، سەمىمىي تەربىيە، قەتئىي نىيەت، كەسكىن بۇيرۇق نەسىھەتلەر باردەك بىلىندى. مەن ئۇنچىقماي ئۇنىڭ قولىدىكى دەپتەرنى ئالدىم، ئۇ مېنى خىجالەت بولمىسۇن دېدىمۇ، باشقا گەپ قىلمىدى، ئەكسىچە دادامنى سوردى. مەن دادامنىڭ ئازراق بىتاپ ئىكەنلىكىنى، ئىككى كۈندىن بۇيان دۇكانغا كېلەلمىگەنلىكىنى ئېيتتىم. ئۇ بىگىز بارمىقى بىلەن يۇمىلاق جوزا ئۈستىگە رىتمىلىق چېكىپ، بىر ھازاغىچە سۆز قىلماي تۇرۇپ كەتتى. شۇ دەمدە بىردىن دادامنىڭ سۆزلىرى قۇلىقىم تۈۋىدە جاراڭلىغاندەك بولدى ـ دە، يۈگۈرۈپ بېرىپلا چەيـ نەكنى قولۇمغا ئالدىم. لۇتپۇللا مۇتەللىپ قول ئىشارىتى بىلەن مېنى توستى، ئۆزىنىڭ ئىككى ـ ئۈچ نەپەر دوستى بىلەن ئەتـ گىچە ئۆيىمىزگە بارىدىغانلىقىنى ئېيتىپ ئىزغىرىن شامال ئىچىدە گېزىتخانا تەرەپكە مېڭىپ كەتتى.

لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ ئۆز قولى بىلەن يېزىپ بەرگەن بۇ ئالتە مىسرا شېئىرىنى يادلىۋالدىم. ئۇ ئۆيىمىزگە بارغان

چاغلاردا یاکی ساتىراشخانىمىزغا كەلگەندە، خۇشاللىقىم ئىچىمگە سىغمىغان ھالدا ئۆزىگە كۆپ مەرتىۋە ئوقۇپمۇ بەردىم. ھېلىقى دەپتەرنى بولسا، تاكى لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىنمۇ، يىللارنىڭ تەۋەررۇكى، شائىرنىڭ يادىكارى قىلىپ يوقاتماي ساقلىدىم. ئەپسۇسكى 1950 - يىلى ئوڭچى ئۇنسۇر بولۇپ تارتىپ چىقىرىلغان ۋاقتىمدا، ئۇنى باشقا نۇرغۇن كىتاب - ماتېرىياللىرىم بىلەن بىرگە ئىز - دېرەكسىز يوقىتىپ قويدۇم. شۇنداقتىمۇ ئالتە مىسرا شېئىرنىڭ ھەر بىر جۈملىسى، ئۇنىڭ تىنىش بەلگىلىرى، ئۇنىڭ مەزمۇنى قەلبىم سەھىپىسىگە يېزىلىپ، يۈرەك ئۇرۇشلىرىم بىلەن بىرگە ياشاپ كېلىۋەردى.

1966 - يىلى كۈز پەسلىدە قوشۇملىرى تۈرۈلگەن بىر نەچچە كىشى، قولىدا لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ جەڭگىۋار تارىخىغا ھاقارەت كەلتۈرىدىغان گېزىت خەۋەرلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ ئۆيىمىزگە كېلىشتى، مەندىن لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ «جىنايى» پاكىتىنى تاپشۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. سوئال - سوراق جەريانىدا «يىراقتىكى ئۇچقۇنلار» نامىلىق كىنو فىلىمىدىكى ساتىراشخانا ۋە ئۇنىڭدىكى سازەندە ساتىراش بوۋاي (مېنىڭ دادامنىڭ ئوبرازى) بەجايىكى بىزنىڭ ئائىلىمىزنىڭ لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ «جىنايەتلىرى» نى بىلىدىغان گۇۋاھچىسى تەرىقىسىدە تىلغا ئېلىنىدى. بۇ دىل ئازارىدىن بىزار بولغان چاغلىرىمىزدا مەرھۇمنىڭ شېئىرى كۆڭلىمىزنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدا دېگىز دولقۇنىدەك ئەۋج ئۇرۇپ، بىزنى ئۈمىد مەنزىلىگە يېتەكلەپ تۇردى. مەن ئۆمرۈمدە مېنى غەمدىن خالاس قىلىدىغان، تېنىمگە كۈچ بېغىشلايدىغان مۇشۇنداق بىر پارچە شېئىر ۋە ئۇنىڭ ئاپتورى بىلەن ئەسرا بولغانلىقىمدىن ئۆزۈمنى ھامان بەختلىك ھېس قىلىمەن!

لۇتپۇللا مۇتەللىپ ماڭا شېئىر يېزىپ بەرگەن كۈندىن ئېتىبارەن، ئۇنىڭ دادام بىلەن بولغان ئۇلپەتچىلىكى تېخىمۇ قويۇقلاشتى. ئۇ ئۆيىدىن ئىش ئورنىغىچە بولغان يولدا داۋاملىق دېگۈدەك ساتىراشخانىمىزنىڭ ئالدىدىن ئۆتىدىغان بولغاچقا ياكى ئارام ئېلىش، ياكى چاچ ئالدۇرۇش ياكى دادام بىلەن مۇڭدىشىش يۈزىسىدىن، كۆپلەپ كىرىپ تۇرىدىغان بولدى. بەزىدە مەن تونۇمايدىغان ياش يىگىتلەر، لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىلەن تەڭ دېمەتلىكلەر، مۇئەللىم قىياپىتىدىكى ئوتتۇرا ياشلىق كىشىلەر لۇتپۇللا مۇتەللىپنى سۈرۈشتۈرۈپ كىرىپ تۇرىدىغان بولدى. بەزىدە لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىلەن بىرگە كىرىپ، ئۇنى - بۇنى سۆزلىشىپ بىرلىكتە چىقىپ كېتىدىغان بولدى. شۇ جەريانىدا مەن بۇ كېلىپ - كېتىپ تۇرغان كىشىلەرنىڭ مۇنىرىدىن خوجا، بىلال ئەزىزى، ئابلا روزى، مەۋلانجان، ئارىپوپ، ئېلاخۇن دېگەن كىشىلەر ئىكەنلىكىنى بىلىۋالدىم. بولۇپمۇ خاتىرەمدىن چىقمايدىغىنى مۇنىردىن خوجا ئىدى. ئۇ بويى پاكار، ۋىجىك، ئازراق دۈمچەكرەك كەلگەن، يۈزىدە چوقۇرى بار، قىرىق ياشلاردىكى كىشى بولۇپ، ساتىراشخانىمىزغا ئەڭ كۆپ كىرىدىغانلارنىڭ بىرى ئىدى. ھەر كىرگەندە سائەتلەپ - سائەتلەپ كىتاب كۆرەتتى. كۆپ گەپ قىلمايتتى. پەقەت لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىلەن ئۇچراشقاندىلا گاھى ھاياجان ئىچىدە، گاھى تۆۋەن ئاۋازدا ئۇزۇن سۆزلەيتتى. ئەلۋەتتە بۇ سۆزلەر دۇكاندا ئاساسەن ئادەم قالمىغاندا ياكى باشقىلار تارقاپ كەتكەندە قىلىناتتى. مەن شۇنچە دېگەن قۇلاق بولۇپ ئاڭلىساممۇ ھېچ نەرسىنى چۈشىنەلمەيتتىم.

1945 - يىلى ئۆرۈك غورا بولغان مەزگىل ئىدى. كۈن

نەيزى بويى قالغاندا لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئابلا روزىنى باشلاپ ئۆيىمىزگە كىرىپ كەلدى. ئارقىدىنلا مۇنىرىدىن خوجا بىلەن هۆسەينوۋ كىردى. دادام ۋە ئۆيدىكىلەر بۇ كۈتۈلمىگەن مېهمانلارنى دەپ پايپىتەك بولۇپ كېتىشتى. دەسلىپىدە ئۇلارنىڭ سۆزى ئۆيىمىزدىكىلەردىن ئەهۋال سوراشتىن باشلاندى. ئارقىدىن ئوقەت - هۇنەر، ئوقۇتقۇچىلىق، گېزىتلەردىكى خەۋەرلەر تىلغا ئېلىندى. ئاندىن لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىرىنچى بولۇپ دادامنى دۇتارغا تەكلىپ قىلدى. مەنمۇ مۇنداق چاغدىكى ئادىتىم بويىچە داپنى قولۇمغا ئالدىم. دادام بۇ كۈنى ئۆزىنىڭ بارلىق زوق - شوقى بىلەن چالدى. ئېهتىمال لۇتپۇللا مۇتەللىپكە بىر كۈنلىرى بەرگەن ۋەدىسىنى ئۇنتۇمىغان بولسا كېرەك، نەچچە ئالمىشىلاردا بىر يۇتۇم چايمۇ ئوتلاپ قويمىدى، سادىر پالۋاننىڭ، نۇزۇگۇمنىڭ قوشاقلىرىدىن باشلاپ، ئاخىرىدا لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ «تەنلىرىم ياپراق» دېگەن ناخشىسىنى ئېيتىپ بولۇپ، ئاندىن دۇتارنى يېنىغا قويدى. ئۆي شۇ قەدەر جىمجىتلىققا چۆككەندىكى، مېهمانلارنىڭ گاهى - گاهى ئۇلۇغ - كىچىك تىنىقىدىن باشقا غەيرىي ئاۋاز ئاڭلانمايتتى.

— تارىخىي بايلىقىمىزنىڭ تىرىك شاهىتى ئىكەنسىز ئاغا، — دېدى لۇتپۇللا مۇتەللىپ، — دۇكىنىڭىز خۇددى بىر ئاقارتىش ئورنى، ئۆيىڭىز بولسا بىر سەنئەت ماكانى، ئىچىڭىز گۆهەر ئىكەن.

— بۇ كىشى بىلەن ئاشنالىق قىلغىنىمىز دۇرۇس ئىش، — دېدى مۇنىرىدىن خوجا چاينى قولىغا ئېلىپ، — مېڭىمىز مۇشۇ خىلدىكى مول مەنىۋى ئوزۇق بىلەن تولۇپ تاشسا، ئاندىن ياشاشنىڭ ئۇلۇغۋار تەپەككۇرى بارلىققا كېلىدۇ.

دادام ئارتۇق سۆز قىلمىدى. مەنمۇ بۇ سۆزلەرگە لوقما سالماي جىم ئولتۇردۇم. خېلى ئۆتكەندىن كېيىن لۇتپۇللا

مۇتەللىپ «ساناش» ئويۇننى ئوينىساق دەپ تەكلىپ بەردى. بۇنىڭ قانداق ئويۇن ئىكەنلىكىنى بىلمىسەممۇ بىر قىزىقچىلىق بولىدىغان بولدى دەپ ئويلىدىم.

— دەسلەپ گۈلدىن سانايمىز، — دېدى لۇتپۇللا مۇتەللىپ، — مەن مەلۇم بىر گۈلنىڭ نامىنى دەيمەن، سىلەرنىڭمۇ رەت بويىچە ئىنتايىن تىزلىك بىلەن يەنە بىر گۈلنىڭ ئىسمىنى دېيىشىڭلار شەرت. كىمدە كىم باشقىلار ئاللىقاچان ساناپ بولغان گۈلنى دېسە ياكى نۆۋەتنى كەلگەن كىشى تەمىتىرەپ، بىردەم بولسىمۇ كېچىكسە، ئۇنى «جازالايمىز».

ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى ھوشيار بولۇشتى. ئۇتتۇرۇپ قويسام قانداق قىلارمەن دەپ ئويلاپ، ئىككى تەرىپىمگە قارىدىم - دە، سەل - پەل قىمىرلاپ قالدىم.

— ئەنسىرىمە، — دېدى لۇتپۇللا مۇتەللىپ كۆزۈمگە قاراپ، — بۇ ئادەمنىڭ پىكىر قىلىش قابىلىيىتىنى تاۋلايدىغان ياخشى ئويۇن، قورقماي قاتناش.

ئويۇن باشلاندى.

— قىزىلگۈل، — دېدى لۇتپۇللا مۇتەللىپ.

— ئەتىرگۈل، — دەپ ئۇلاشتۇردى ئابلا روزى.

— خېنىمگۈل.

— چىمەنگۈل.

— رەيھانگۈل.

— .....

ۋاي - ۋۇي، نېمىدېگەن كۆپ گۈللەر بۇ! ئولتۇرغانلار رەڭگا رەڭ گۈللەرنىڭ ئىسمىنى ئارقا - ئارقىدىن ئاتاشقا باشلىدى. مەن دۇنيادا كۆرمىگەن، قۇلاق ئاڭلىمىغان مۇنچىۋالا گۈللەرنىڭ بارلىقىنى ئاڭلاپ، ئۆزۈمنى يايانسىز چىمەنلىك ئىچىگە كىرىپ قالغاندەك ھېس قىلدىم. مېھمانلار بولسا نەزەرىمدە گۈل تېرىيدىغان، گۈل ئۆستۈرىدىغان، گۈل پەرۋىش

قىلىدىغان باغۋەنلەردىن ئىدى، بولمىسا مۇنچە كۆپ گۈلنى نەدىن بىلىدۇ دەپ ئويلايتتىم.

مېھمانلار بەكمۇ كەچ تارقىدى. دادامنىڭ قونۇپ قېلىڭلار، ئۆيىمىز كەڭرى، دېگىنىگە ھېچقايسىسى كۆنمىدى. ئويۇن جەريانىدا بولسا ھېچكىم ئۇتتۇرۇپ قويمىدى. بولۇپمۇ لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىلەن دادام نەدىكى ئادەم ئويلاپ يېتەلمەيدىغان غەلىتە گۈللەرنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ بىزنى كۈلدۈرۈپ تۇردى. «مۇنداق گۈل نەدە بار؟» دەپ سورىغانلارغا «قەشقەردە بار» ياكى «غۇلجىدا بار» دېگەن جاۋابلارنى بېرىپ قايىل قىلدى. مەنمۇ ئۆز نۆۋىتىمدە «سۆگەتگۈل»، «قارا گۈل» دېگەندەك باشقىلار ئانچە گۈل قاتارىدا ھېسابلاپ كەتمەيدىغان گۈللەرنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ ئاران قۇتۇلدۇم. باشلىرىم قىزىپ ۋىڭىلداپ كەتتى. لېكىن، بىرەر مەجبۇرىيەتنىڭ كىشىنى پىكىر قىلىشقا زورلايدىغان كارامىتى بارلىقىغا يۈزدە - يۈز ئىشەندىم.

ئىشىكتىن چىققاندا ئۇلار دادام بىلەن قىزغىن خوشلاشتى. لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئاكىلارچە مۇھەببەت بىلەن مۇرەمگە ئۇرۇپ قويدى. قانداقتۇر ئىسسىق بىر ئېقىم پۈتۈن ئەزايىمغا يۈگۈرگەندەك بولدى. ئۇلارنى نېمىدەپ ئۇزىتىپ قويۇشۇمنى بىلەلمىدىم.

— خوش ئاكا، — دېدى لۇتپۇللا مۇتەللىپ، — ئۆيىڭىزگە كەلسەم، ئۆز ئۆيۈمدە يۈرگەندەك بولۇپ قالىمەن، سىزنى كۆرگەندە ئاتا - ئانام، ئۇكا - سىڭىللىرىم كۆز ئالدىمغا كېلىدۇ. بىز يەنە كېلىپ تۇرىمىز.

— بىز يەنە كېلىمىز، — دەپ تەكرارلىدى مۇنىرىدىن خوجا.

— خۇدانغا ئامانەت، — دېدى دادام.

مۇشۇ قېتىمقى كۆرۈشۈشنىڭ ئاخىرقى قېتىملىق كۆرۈ-

شۇش هەمدە لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاتارلىقلار بىلەن ۋىدالىشىش ئىكەنلىكى ھېچقايسىمىز نىڭ خىيالىغىمۇ كەلمىگەنىدى.

3

قارىدىن قانچە ۋاقىت ئۆتكەنلىكىنى ئەسلىيەلمەيمەن. لېكىن، بىزنىڭ ئۆيىدىكى ئولتۇرۇشتىن كېيىن بىر كۈنى مۇنىرە دەن خوجا ئۆزى يالغۇز ساتىراشخانىمىزغا كىرىپ كەلدى. نېمە ئۈچۈندۇر ھېچقايسىمىزغا گەپ - سۆز قىلمايلا بەندىگىدە ئولتۇرۇپ يانچۇقىدىن بىر پارچە گېزىتنى قولىغا ئېلىپ كۆرۈشكە باشلىدى. نەزەرىمدە ئۇ بىر نەرسىگە خاپا ئىدى. پات - پات يول تەرەپكە قاراشلىرىدىن بىر كىمنى كۈتۈۋاتقاندەك بىلىنەتتى. ھايال ئۆتمەيلا ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ بىر ئوفىتسېرى تۇيۇقسىز كىرىپ كەلدى - دە، مۇنىرە دەن خوجىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئۇنى سىرتتا بىرى چاقىرىۋاتقانلىقىنى ئېيتتى. مۇنىرەدىن خوجا قولى ئىشتىكى دادامغا كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ قويۇپ، ماڭا قاراپ بىلىنەر - بىلىنمەس باش لىڭشىتىشتى - دە، چىقىپ كەتتى. شۇ كۈندىن ئېتىبارەن مەن يا بۇ كىشىنى، يا لۇتپۇللا مۇتەللىپنى قايتا كۆرمىدىم. دادامدىن شۇنچە كوچىلاپ سوريىساممۇ، ئۇلۇغ - كىچىك تىنىشتىن باشقا سوئاللىرىمغا مەن قانائەتلەنگۈدەك جاۋاب بەرمىدى. پەقەت كۈز پەسلىگە كەلگەندە، لۇتپۇللا مۇتەللىپ باشچىلىقىدىكى يىگىرمە نەچچە كىشىنىڭ شۇ چاغدىكى ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسى تەرىپىدىن تۇتقۇنغا ئېلىنىپ، پاجىئەلىك ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى بىلدىم. تاكى ئازادلىقنىڭ باشلىرىدا قولغا چۈشكەن دۈشمەن ئارخىپى ۋە گومىنداڭ ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتىنىڭ كاتتىباشلىرىنىڭ ئېيتقانلىرىدىن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بۇ سۆيۈملۈك پەرزەنتلىرىنىڭ قايسى يوسۇندا

تۇتۇلغانلىقىنى ۋە قۇربان بولغانلىقىنى تەپسىلىي ئۇقتۇم.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ مۇنىرىدىن خوجا بىلەن بىرلىكتە 1945 - يىلنىڭ باشلىرىدا «ياش ئۇچقۇنلار ئىتتىپاقى» نامىلىق ئىنقىلابىي تەشكىلاتنى قۇرغان ۋە ئۇنىڭغا رەھبەرلىك قىلغان. ئاقسۇدىكى مېھنەتكەش دېھقانلارنىڭ قوراللىق قوزغىلىڭىنى تەشكىللەشكە ۋە ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلابىي قوشۇنلىرىنى كۇتۇۋېلىشقا ئاكتىپ تەييارلىق قىلغان. كۆپ ھاللاردا ئۆزىنىڭ سەپداشلىرى ۋە مەسلەكداشلىرى بىلەن بىرگە قىزىل كۆۋرۈكتىكى تېرەكلىكتە، گۇلباغدىكى ئېلى بەگنىڭ ۋە تۇگمەنبېشىدىكى ئەلا بەگ قاتارلىقلارنىڭ بېغىدا ئۆزئارا ئۇچراشقان، يىغىن ئاچقان، كاسىپلار، موزدۇزلار، ھارۋىكەشلەر، دېھقانلار، زىيالىيلار ئارىسىدا پائال تەشۋىق ئېلىپ بارغان. ساتىراشخانىسىزنى كۆرۈشۈش ئورۇنلىرىنى ئالدىن بەلگىلەشنى مەسلىھەت قىلىدىغان ئورۇن قىلىپ ئىشلەتكەن. لېكىن، گومىنداڭنىڭ ئاقسۇ پىرقىسى، ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسى، ئۇنىڭ ئىشپىيونلۇق ئورگانلىرى ئۆزلىرى تىڭ - تىڭلاپ ئىگىلىگەن ئەھۋالغا ئاساسەن، لۇتپۇللا مۇتەللىپتىن ۋە ئۇنىڭ بىلەن بېرىش - كېلىش قىلىپ تۇرغانلاردىن گۇمانلانغان. ئۇنى پايلاشنى، ئۇنىڭ ئاتالمىش «جىنايەت» لىرىنى، ھۆكۈمەت ئۈستىدىن قىلغان «ئۆسەك» سۆزلىرىنى توپلاشنى، ئۇ يازغان ۋە ئېلان قىلغان ئەسەرلەرنىڭ يوشۇرۇن مەزمۇنىنى تېپىپ چىقىشنى ئورۇنلاشتۇرغان، مۇشۇ ئىشلارنى قىلغۇچىلارغا، كۆرسەتكەن «تۆھپىسى» ئۈچۈن نۇرغۇن ئىنئام بېرىدىغانلىقىنى ۋەدە قىلغان. 1943 - يىل 6 - ئاينىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ گومىنداڭنىڭ ئاقسۇ ناھىيىلىك پىرقىسىدە تەشۋىقات خىزمىتىگە مەسئۇل بولغان مەلۇم بىر ساتقىن، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك چاق ساقچىدا ئىشپىيونلۇق ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغاندىن كېيىن يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك لۇتپۇللا مۇتەللىپ، مۇنىرى-

مەن خوجا، ئابلا روزىلارنى كۆچىنىڭ بارىچە تەقىپ قىلغان. ئۇ لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ ئاقسۇ گېزىتىدە بېسىلغان شېئىرلىرى توغرىسىدا «گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنى سۆكتى، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى مۇشۇ كۈنلەردە بەكمۇ ئەسكىلىشىپ كەتتى؛ بەكمۇ چىرىكلىشىپ كەتتى، گۇمران بولىدىغان ھالەتكە يەتتى؛ سەنمىنجۇيى خۇن تۆكىدىغان مەسلەك دېدى» دەپ ماتېرىيال يوللىغان. بۇنىڭ بەدىلىگە گومىنداڭ ئىشپىيونلۇق ئورگانلىرىدىن بەش گەز رەخت، بىر جۈپ تور پايپاق، بىرقاپ تاماكا مۇكاپات ئالغان. ئۇ يەنە ئابلا روزى يازغان «ئۆگەي ئانا» دراممىنى تەكشۈرگەن، بىر ياقتىن بۇ دراممىنى سەھنىدە ئويناشقا رۇخسەت قىلسا، بىر ياقتىن «ئا. روزى بۇ دراما ئارقىلىق گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنى ئۆگەي ئانىغا تەقلىد قىلدى، ئاش بەرسە سۈيۈق بەردى، نان بەرسە كۆيۈك بەردى، ئۆگەي ئانىنىڭ دەردى دېگەن سۆز بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى خەلقنى ئۆگەي ئانىغا ئوخشاش ئۆگەيلىمەكتە دېدى» دەپ ئاخبارات بەرگەن. 1945 - يىلى يازدا، مۇنىرىدىن خوجىنىڭ بىر دانە سۈرەت ئاپپاراتى سېتىۋالغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن ئەھۋالنى ئاقسۇ ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى، گومىنداڭ ئاقسۇ پىرقىسىنىڭ باشلىقى لىن شىڭجىغا مەلۇم قىلغان. لىن ئۆز قولى ئاستىدا بۆلۈم ئەزاسى بولۇپ ئىشلەۋاتقان ھېكىم نۇرغا مەخپىي ۋەزىپە تاپشۇرغان. ھېكىم نۇر يوشۇرۇن ھالدا ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىگە باغلانغان ئىشپىيون بولغانلىقتىن، بارلىق ھىيلە ـ نەيرەڭلەرنى ئىشقا سېلىپ كۆرۈنۈشتە چېكىدىن ئاشقان «ئىنقىلابىي» سۆزلەرنى سۆزلەپ گومىنداڭغا بولغان «غەزەپ ـ نەپرىتى» نى ئىپادىلەپ، لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاتارلىقلارنىڭ ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈرۈۋالغان. ئۇلارنىڭ ئېرىق ـ ئۆستەڭ بويلىرىدا مەجلىس ئېچىپ ئىنتىپاقلىشىش ھەققىدە سۆز قىلىشقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان، ئاخىرىدا تەشكىلاتنىڭ كاتىپلىقىنى ئۇستىگە ئالغان، ھەر

كۆنلۈك پاتالىيەت ئەھۋالىنى خاتىرىلىگەن، تەشكىلات ئەزالىرىنىڭ تىزىملىكىنى ساقلىغان. بۇلارنى ئۆز خوجايىنلىرىغا — ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىگە يەتكۈزۈپ تۇرغان. دەل ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلابىي قوشۇنلىرى داۋان ئارقىلىق جەنۇبىي شىنجاڭغا قاراپ ئاتلانغاندا، گومىنداڭ دائىرىلىرى لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاتارلىقلارنىڭ ھەرىكىتىدىن قورققان. ئۇلارنىڭ ئىچىكى جەھەتتە ماسلىشىشىدىن ئەنسىرىگەن ۋە ئۇلارنى بىر-بىرلەپ قولغا ئالغان.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسى جايلاشقان قورۇ ئىچىدىكى «سانايىنەپىسە» دە ئىش بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقاندا ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىدىكىلەرنىڭ تەكلىپى بىلەن ھېچقانداق شۇبھە قىلمايلا ئىشپىيونلۇق بۆلۈم ئىشخانىسىغا بارغان ۋە شۇ جايدىن ئېلىپ كېتىلىپ تۇرمىگە تاشلانغان. بىلال ئەزىزى كونىشەھەر ساقچى ئىدارىسىدە تۇتۇلغان. ئېلاخۇن ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ نوپۇس تىزىملىغۇچىسى بولۇپ، ئىش ئورنىدىلا قولغا ئېلىنغان. مەۋلانجان ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە ئاۋات ناھىيىسىدىن تۇتۇپ كېلىنگەن. ئابلا روزى، يۇسۇپوپ، ئارىپوپ قاتارلىقلار ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئاقسۇ دارىلمۇئەللىمىن ۋە ئۆز ئۆيلىرىدە تۇتۇلغان. ھۇسەينوپ ئاقسۇ گېزىتخانىسىدا قولغا چۈشكەن ... يىگىرمە نەچچە كىشى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسى قارىمىقىدىكى تۇرمىگە ئېلىپ بېرىلىپ، ئايرىم-ئايرىم كامېرلارغا سولانغاندىن كېيىن ئىنتايىن دەھشەتلىك قىيىن - قىستاقلار ئىچىدە سوراق قىلىنغان. ئۇلار لۇتپۇللا مۇتەللىپنى توۋەنامە يېزىشقا مەجبۇرلىغان، ئىنقىلابىي مەيدانىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن تەھدىت سالغان، ئۇنى ئۆلۈم ۋەھىمىسى بىلەن قورقۇتۇشقا ئۇرۇنغان. لېكىن، جەڭگىۋار يىللارنىڭ باتۇر كۈيچىسى گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ كەڭ مېھنەتكەش

خەلقنی قىرغىن قىلغان جىنايەتلىرىنى بىر - بىرلەپ سۆز-
لىگەن، ئۇلارنى قورالنى تاشلاپ تەسلىم بولۇشقا ئۈندىگەن.
دۇشمەنلەرنىڭ رەزىل تەلەپلىرىنى كەسكىن رەت قىلغان، ئۇلار
ئالدىدا قىلچە تىز پۈكمىگەن. ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلابىي
قوشۇنلىرى ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن لۇتپۇللا قاتار-
لىق ياش ئىنقىلابچىلار ئۆزلىرىنىڭ يۈرىكىدىكى فونتانىدەك
ئۇرغۇۋاتقان خۇشاللىقىنى تۇرلۇك يوللار بىلەن بىر - بىرىگە
ئىزھار قىلغان. تۇرمە ئىچىدە كۆرەشنى قانات يايدۇرۇپ،
ئازادلىق ۋە ھۇرلۇكنى تەنتەنە قىلىش ئۈچۈن تەييارلانغان.
بۇ ئەھۋاللار يەنىلا ھېلىقى ئايرىم ساتقىنلار تەرىپىدىن تۇرمە
باشلىقىنىڭ ۋە ۋىلايەتلىك قورچاق ساقچى ئىدارىسىنىڭ باش-
لىقى ۋۇ شۆبىگىنىڭ قۇلىقىغا يەتكەن. ۋۇشۆبىڭ ئالاقزادە
بولۇپ، ئەھۋالنى گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق
5 - پولكىنىڭ پولك باشلىقى جاۋ خەنچىگگە يەتكۈزگەن.
جاۋخەنچىڭ لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاتارلىقلارنى دەرھال كۆزدىن
يوقىتىش لازىم، دەپ بۇيرۇق قىلغان. 1945 - يىل 9 - ئاي-
نىڭ 18 - كۈنى كېچىسى ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ
رازۋېدكا بۆلۈم باشلىقى مەسئۇل بولۇپ، 30 نەچچە كىشىنى
تۇرمىنىڭ ھەرقايسى كامېرلىرىدىن تۇرمە ھويلىسىغا باغلاپ
ئېلىپ چىققان. دۇشمەنلەر سېپىل سىرتىدىكى ئوق ئاۋازىنى
ئاڭلاپ، تېخىمۇ ساراسىمگە چۈشكەن. لۇتپۇللا مۇتەللىپ
قاتارلىقلارنى ئىنتىزىپ تېپىپ، ئېغىزلىرىغا لاتا تىقىپ، بىر
جايغا توپلىغان. شۇ چاغدىكى پەۋقۇلئاددە ئەھۋال ئاستىدا
ئۇلارنى مىلتىق بىلەن ئېتىشقا جۈرئەت قىلالماي، تېخىمۇ
ئەشەددىي ئۇسۇلنى قوللىنىپ، قىلىچ بىلەن قىيما - چىيما
قىلغان. ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە چېپىش نەتىجىسىدە بەزىلىرى-
نىڭ كاللىسى يەرگە چۈشكەن، بەزىلىرى بېلىدىن چورت ئىككى
پارچە قىلىۋېتىلگەن، بەزىلىرىنىڭ مۇرىسىدىن قىيپاش چېپىپ

تاشلانغان، بەزىلىرىنىڭ قورسىقى يېرىلغان ... ئاخىرىدا پۇتلىرىدىن سۆرىگەن پېتى ئالدىنئالا كولاپ قويۇلغان گوداڭغا تاشلىغان، تېخى جان ئۈزمىگەنلەرنى ياكى چانالمىغان بولسىمۇ، كېسەللىك، زەئىپلىك سەۋەبىدىن ئۆرە تۇرالماي جازا مەيدانىدا يىقىلغانلارنى شۇنداقلا كۆمۈۋەتكەن...

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ چەكسىز ئىززەت - ھۈرمىتىگە سازاۋەر بولغان ياش شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرىنىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمى ئاقسۇ خەلقىگە ئازادلىق ۋە ھۈرلۈكنىڭ ئوڭايلا قولغا كەلمەيدىغانلىقىنى، يۈكسەك ئارزۇلارغا يېتىش ئۈچۈن قۇربان بېرىش، قان ئېقىتىش لازىملىقىنى، چوقۇم قولغا قورال ئېلىش كېرەكلىكىنى، بولۇپمۇ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىكىدە يىمىرىلمەس كۈچ بولۇپ ئۇيۇشۇش زۆرۈرلۈكىنى چۈشەندۈرۈپ بەردى. شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن، لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئالەمدىن ئۆتۈپ بىرەر ئايغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە مەرھۇمنى ئەسلەيدىغان ۋە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ شائىرنى سېغىنىش ھېسلىرىنى ئىپادىلەپ بېرىدىغان ئوتلۇق بىر ناخشا مەيدانغا كەلدى. ئۇ لۇتپۇللا مۇتەللىپ ۋە ئۇنىڭ دوستلىرى كېلىپ - كېتىپ تۇرمىغانلىقى ئۈچۈن چۆلدەرەپ قالغان ھېلىقى ساتىراشخانىمىزدا يەنىلا دادامنىڭ ياكى باشقىلارنىڭ قولىدىكى دۇتار - تەمبۈر ئارقىلىق ئاڭلىغۇچىلار بىلەن يۈز كۆرۈشۈپ تۇردى. مەن بۇ ناخشىنى تا ھازىرغا قەدەر ئەلەم ۋە ھەسرەت ئىچىدە، كۆزلىرىمدە غەزەب يېشى لىغىلدىغان ھالدا ئېيتىپ كېلىۋاتىمەن. ئۇنىڭ تېكىستى مۇنداق ئىدى:

ئاڭلىدىڭمۇ مۇتەللىپ شېئىرىنى،
زىنداندا يېتىپ يانغان ئىشقىنى.
كەتتى دۇنيادىن، ئۈمىدلەر ئۈزمەي،

ئورۇندايلى بىز شۇل ئارماننى،
ل. مۇتەللىپتەك نى ـ نى ياشلارنى،
زىندانغا سېلىپ، جادىغا باستى.
تىرىك تۇرغۇزۇپ، يەرلەرگە كۆمۈپ
ھەتتا قانچىنى دارلارغا ئاستى.
ئەسلىسەك ئۇنى، غەزەپلەر تاشاۋ
كۆزىمىزدىن چاقناپ ئوت يانار.
«يوقالسۇن خائىن، مىللىي مۇناپىق!»
بىز بۇگۈن شۇنداق توۋلايمىز شوئار.

نەقەدەر يالقۇنلۇق سۆزلەر، نەقەدەر جۇشقۇنلۇق مىسرا-لار، نېمىدېگەن چوڭقۇر نەپرەت، نېمىدېگەن ئوتلۇق مۇھەب-بەت! ... مەن بۇ ناخشىنى ئېيتقان ھامان كۆكسۈمدە ئىنتىقام ئوتلىرى لاۋۇلدايدۇ. غەزەپ سادالىرى جاراڭلايدۇ. كۆز ئال-دىمدا لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ جەسۇر قىياپىتى، قاراڭغۇ دۇنيانى مەنىستىمگەن شانلىق ئوبرازى پەيدا بولىدۇ. مەن بۇ ناخ-شىنى ئېيتقان چاغلىرىمدا ئۇنىڭ ئاپتورى كىم بولغىيدى دەپ كۆپ ئويلىنىمەن. ئارقىدىنلا ئۆز ـ ئۆزۈمگە ئۇنىڭ ئاپتورى كۆرەشچان ۋە قەھرىمان ئۇيغۇر خەلقى دەپ جاۋاب بېرىمەن.

لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىزگە قەيسەر شىجائەت، ئېگىلمەس ـ سۇنماس ئىرادە قالدۇرۇپ كەتتى. ئۇ شۇ چاغدىكى گېزىتلەردە كونا دۇنيانىڭ قارا كۆكسىنى تىلغاپ تاشلىغان ئوت ۋە خەن-جەرگە ئوخشاش مىسرالىرى بىلەن خەلقنى ئازادلىققا يېتەك-لەشتە بارلىق كۈچىنى سەرپ قىلدى. «تاھىر ـ زۆھرە» درامە-سى ئىچىگە كىرگۈزۈلگەن «زۆھرە جانىم» دېگەن ناخشا بىلەن زۇلمەتلىك جاھان ئۈستىدىن شىكايەت قىلدى. ئاقسۇ خەلقىنى جۇملىدىن پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىنى ئويغاتتى. ئۇنىڭ شېئىرىي پائالىيەتلىرى ئىچىدە كۆپ كىشىلەر ئانچە دىققەت

قىلمىغان، لېكىن مېنىڭ ئېسىمدىن پەقەتمۇ كۆتۈرۈلمەيدىغان تۆۋەندىكى كۇپلېتلار ھازىرمۇ دۇتارىمنىڭ سىردىشى بولۇپ، ئۇنىڭ نازۇك تارىلىرىنى تىترىتىپ كەتمەكتە.

قىلە باشلىدى ماڭا زۇلۇمنى،
پارە قىلدى شۇ جاپالىرىڭ.
پۇت ۋە قولۇمنى مەھكەم باغلىدى،
ھەددىدىن ئاشتى بۇ بالالىرىڭ.

يۈزلىرىم نۇرسىز زەپىرەڭ گويا،
ھېچ قۇتۇلمىدىم زۇلۇمدىن يانا.
كۆز ۋە قاشىڭغا بولۇپ مەن شەيدا،
كۆيدۈردى مېنى شۇ ئەلەملىرىڭ.

مۇتەللىپ دەرلەر كاجدۇر تەلىيىم،
قاراڭغۇ زىنداندا مەن نەئەيلىيىن.
كېچە ۋە كۈندۈز پىغان ئەيلىيىن،
يەتمەسمۇ كۆككە ئاھۇ زارلىرىم.

بەزىلەر بۇنى لۇتپۇللا مۇتەللىپ تۈرمىدە ياتقاندا ئېيتقان ناخشا دەپ كېلىشتى. بەزىلەر شائىر مۇنداق شېئىرنى يازمىغان بولۇشى كېرەك، دەپمۇ يۈردى. لېكىن، بۇ مىسرالار شائىر ئاقسۇدىكى چاغدا «تاھىر - زۆھرە» درامىسى ئۈچۈن يازغان شۇ نامدىكى شېئىر ئاساسىدا سەل - پەل ئۆزگەرتىلىپ، تاھازىر- غىچە ئۆزىنىڭ جەڭگىۋارلىقىنى ساقلاپ كەلدى. ئۇ شائىرنىڭ مەزمۇت چىناردەك ئوبرازى مەڭگۈ ھايات بولغىنىغا ئوخشاش ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەلبىدە، جۈملىدىن شائىرنىڭ ئىككىنچى ئانا يۇرتى بولغان ئاقسۇدا مەڭگۈ جاراڭلايدۇ...

1950 - يىل 2 - ئايدا ئاقسۇدىكى تۇنجى قېتىملىق يەرلىك كادىرلار كۇرسىدا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىم ئىدى. ئۆلكىلىك پارتكوم ۋە ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مەسئۇللىرى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ خىزمەتچىلىرى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۈچۈن ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەندە، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت نامىدىن ئاقسۇ خەلقىدىن ھال سوريدى ھەمدە چوڭ يىغىن چاقىرىپ، گومىنداڭنىڭ قانلىق قىلىچى ئاستىدا قۇربان بولغان لۇتپۇللا مۇتەللىپ، مۇنىرىدىن خوجا قاتارلىق ئىنقىلابىي قۇربانلارغا تەزىيە بىلدۈردى. يىغىندىن كېيىن قىساس ئوتى خۇددى كەلكۈن سۈيىدەك يامراپ، پۈتۈن ئاقسۇ بازىرىدىكى ئەر - ئايال، قېرى - ياشلار كوچىلاردا سەل بولۇپ ئاقتى. ھەتتا كىچىك بالىلارمۇ چوڭلارغا ئوخشاش كۆز ياشلىرىنى ئېقىتماي تۇرالمىدى. مىڭغا يېقىن ئادەم لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاتارلىقلارنىڭ تۇتقۇن قىلىنىش ۋە قەتل قىلىنىش سەۋەبچىلىرى دەپ تونۇلغان جاللاتلارنىڭ تۇرۇشلۇق ئۆيلىرىگە باستۇرۇپ كىردى. ئۇلارنى ھەيدەپ چىقىپ ئەگەر لۇتپۇللا مۇتەللىپ شېھىت بولغان جاينى كۆرسىتىپ بەرمىگىنىدە ھەمدە ئۇلارنىڭ جەسەتلىرىنى تېپىپ بەرمىگىنىدە، ئۇلارنىڭ ئورنىغا تىرىك كۆمۈلىدىغانلىقىنى ئېيتىق ئۇقتۇردى. غەزەپلەنگەن خەلق ئۇلارنى سۈرتوقاي قىلىپ، ۋىلايەتلىك قورچاق ساقچى ئىدارىسى بىر زامانلاردا زورلۇق - زومبۇلۇق قىلغان تۇرمە قوروسى جايلاشقان ئورۇنغا ئېلىپ باردى. لېكىن، بۇ ئەبلەخلەر بىز تەلەپ قىلغان جاينى كۆرسىتىپ بېرەلمىدى. ئەكسىچە پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ھۆكۈمىتىمىزنىڭ جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسىگە قېچىپ بېرىپ، ئۆزلىرىنىڭ ھاياتىنى ساقلاپ قېلىشنى سوراپ تىز پۈكتى، ئۆزلىرىنىڭ تارىخىي جىنايەتنى تاپشۇرىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. جامائەت خەۋپسىز-

لىك ئىدارىسىدىكىلەر خەلققە: «ھۆكۈمەت بۇلاردىن چوقۇم ھېساب ئالىدۇ» دېگەن بولسىمۇ، ئاممىنىڭ غەزىپى بېسىلمىدى، ئۆزلۈكىدىن يەنىلا كونا تۈرمە جايلاشقان ئورۇنغا توپلاشتى. سېپىل ئۈستى، ئۆگزىلەر ئادەم دېڭىزىغا ئايلاندى، كىچىك بالىلار دەرەخلەرگە يامىشىپ چىقتى. يىغا - زارە، نەپرەت، سۈرەن-چۇقانلار ئەتراپنى زىلزىلىگە كەلتۈردى. دەل شۇ چاغدا ئەينى يىللاردا تۈرمىدىكى مەھبۇسلارغا تاماق ئېتىدىغان قېرى بىر ئاشپەز: سىلەر ئىزدەپ يۈرگەن كىشىلەرنىڭ جەسىتى چو-قۇم تۈرمىنىڭ ئارقا قورۇسىدىكى سېپىل تۈۋىگە سېلىنغان چوش-قا قوتىنىنىڭ تېگىدە قالغان بولۇشى كېرەك، دېدى. بىز دەر-ھال يېتىپ بېرىپ، شاخ - شۇمبا، ئەخلەت - چاۋالارنى دۆۋ-لەپ، چوشقا قوتىنىنىڭ ياغاچ - تاشلىرىنى يىقىتىپ، توڭى كۆتۈرۈلمىگەن يەرنى ئېرىتىش ئۈچۈن ئوت قالىدۇق. ئارقىدىن يىگىرمە - ئوتتۇزچە كىشى پالتا، كەتمەن، جوتۇلار بىلەن يەرنى نۆۋەت بىلەن كولىدۇق، توڭلارنى قوماردۇق. دەسلىپىدە يەر پوستى ئاستىدىن ئاھاك ئارىلاش يۇمشاق توپا چىقتى. يەنە كولاپ ئادەم بويى چوڭقۇرلاتقاندىن كېيىن كەتمەن ۋە پالتابىسى قاتتىق بىر نەرسىلەرگە ئۇرۇلۇشقا باشلىدى. جوتۇنىڭ ئۇچى گاھى باش، گاھى بىلەك ياكى پاقالچاق سۆڭەكلىرىگە سانجىل-دى. كۆز ئالدىمىزدا كىشى چىداپ تۇرالمايدىغان ئېچىنىشلىق مەنزىرە پەيدا بولدى. مەن ئاقسۇ خەلقى بىلەن بىرلىكتە مۇشۇ كۆرۈنۈشنىڭ تىرىك شاھىتلىرىنىڭ بىرى بولۇپ قالدىم. بىز ئادەم يەيدىغان بۇ گوداڭغا ياشقا تولغان كۆزلىرىمىز بىـ-لەن ئۇزۇنغىچە تىكىلدۇق. تىترەۋاتقان قولىمىزدا توپىلارنى ئاۋايلاپ تاتىلاپ، تېخى چىرىپ ئۈزۈلمىگەن ئاغامچىلارنى، كىيىم پارچىلىرىنى ئۇچراتتۇق. ئاندىن چورت ئۈزۈلگەن باش سۆڭەكلىرىنى، قايرىلغان، سۇنغان، چېقىلغان ياكى چۇل - چۇل بولۇپ كەتكەن سۆڭەكلەرنى يىغدۇق. ئالدىغا ياكى ئارقىغا

قىلىپ باغلانغان قوللار، چاپلىشىپ ئۆسۈپ كەتكەن چاچلار (ئېھتىمال، ماڭا تونۇش بولغان ۋە دادامنىڭ قولى بىلەن ياسالغان چاچلار)، گۆشى تۆكۈلگەن ئېغىز - بۇرۇنلار، كاماردەك بولۇپ قالغان كۆزلەر، كىرىشىپ كەتكەن ياكى ئۇۋالغان چىشلار كۆز ئالدىمدىن ئۆتۈشكە باشلىدى. ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ئوتتۇزدىن ئارتۇق باش سۆڭىكىگە ئاساسەن، رېتى بىلەن تىزغاندىن كېيىن بىر قاراپلا خۇرۇم پالشۇپكىنى تونۇپ قالدىم. مۇنىرىدىن خوجىنىڭ مۈكچىيىپرەك قالغان گەۋدىسى، كېسەلچان چىرايى لاپ قىلىپ ئۆتۈپ كەتكەندەك بولدى. كىمدۇر بىرى تېخى چىرىپ كەتكەن كىيىم يانچۇقىدىن قارىدىغان بىر توجاڭزىنى تېپىۋالدى. بىز بىرلىكتە ئۇنىڭدىكى «ئا. روزى» دېگەن خەتنى تونۇدۇق. لېكىن، شۇنچە قىلساممۇ، ماڭا تونۇش بولغان خۇش چىراي، مېھرىبان، چاقچاقچى، تالانتلىق شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ جەسىتىنى پەرق قىلالمىدىم. دۈشمەنلەرنىڭ ئۇنى ئىنسانىيەت قېلىپىدىن چىققان ۋەھشىيلىك بىلەن ئۆلتۈرگەنلىكى، ئۇنىڭ تېنىنى تونۇغىسىز ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويغانلىقى ئېنىق ئىدى...

بىز خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ بىجانىدىل قوللاپ - قۇۋۋەتلىشى بىلەن تاۋۇت تەييارلىدۇق. شېھىتلەرنىڭ جەسىتىنى تاۋۇتقا سالدۇق. ئۇلارنى لەڭگەر كوچىسىدىكى چوڭ خانىقاغا ئېلىپ بېرىپ، ئورپ - ئادەت بويىچە نامىزىنى چۈشۈردۇق. خانىقا دەرۋازىسىدىن چىققاندىن كېيىن تاكى «قارا ساقال ئاتام» قەبرىستانلىقىغا بارغۇچە تاۋۇت قولدىن قولغا ئۆتۈپ تۇردى. مەن كونا جەمئىيەتنىڭ بارلىق بالايىئاپەتلىرى، قۇللۇق ئاسارىتى، ئېزىش ۋە ئېكسپىلاتاتسىيىنىڭ ئېغىر بېسىمىغا بەرداشلىق بېرىپ، تىيانشاندەك قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان شائىرنىڭ جەسىتى سېلىنغان تاۋۇتنى كۆتۈرۈپ كېتىپ بېرىپ، كۆتۈرۈپ كېتىپ بارغىنىم جەسەت ئەمەس، بەلكى لۇتپۇللا مۇتەللىپ

قاتارلىقلارنىڭ ئارزۇ - ئۈمىدى، ئۇلۇغۋار غايىسى، يۈكسەك نىشانى ئىكەنلىكىنى بىلدىم. شائىرنىڭ بىر نەچچە يىل بۇرۇن يېزىپ بەرگەن ئەخلاق - مۇرات توغرىسىدىكى مىسرالىرى قەلبىمدە يەنە بىر قېتىم تەكرارلاندى.

ئاقسۇ خەلقى لۇتپۇللا مۇتەللىپ ۋە ئۇنىڭ دوستلىرى ئۈچۈن ياسىغان قەبرە، ساق ئۇن يەتتە يىل ئاقسۇ خەلقىنىڭ جۇملىدىن بارلىق شىنجاڭ خەلقىنىڭ بىر دىنبىر زىيارەت قىلىدىغان جايى بولۇپ تۇردى. شائىرنى كۆرگەنلەر - كۆرمىگەنلەر، ئۇنىڭ نامىنى ئاڭلىغانلار، ئۇنىڭ شېئىرلىرىنى ئوقۇغانلار يالغۇز ھېيىت - ئايەم كۈنلىرىدىلا ئەمەس، باشقا ۋاقىتلاردىمۇ تۇپراق بېشىغا چىقىپ، ئۇنىڭ غايىبانە روھىدىن مەدەت ئالدى. تۇپراق ئۈستىگە ياش ئېقىتتى، توپا يۇلدى، ئۇنۇپ قالغان ياۋا ئوت - چۆپلەرنى يۇلدى، ئۆزىنىڭ كۆڭلىدىكى سۆزلىرىنى تاش بىلەن، قېرىنداش بىلەن يېزىپ قالدۇردى. لېكىن گومىنداڭچىلار تەرىپىدىن ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرۈلگەن، ۋەتەننىڭ، مىللەتنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن چېلىشقان شائىر 1966- يىلنىڭ ياز پەسلىدىن كېيىن ئىنتايىن بىمەنە، ئاساسسىز جىنايى بەتنامىلار بىلەن قارىلاندى. ھەتتا بىر مەھەل ئاقسۇنىڭ ئىپتىخارى، غۇرۇرى، تارىخنىڭ يالدامىسى بولۇپ تۇرغان قەبرە چېقىپ تاشلاندى. «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» خەلق قەلبىدىن لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ تەسىرىنى يوقاتماقچى بولدى، ئۇنىڭ شانلىق نامىنى تارىخنىڭ ئالتۇن بېتىدىن ئۆچۈرۈۋېتىشكە ئۇرۇندى، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى كۆيدۈردى، ئەپسۇسكى، ئۇلارنىڭ بارلىق ئۇرۇنۇشلىرى بىكار كەتتى، تارىخ ئۇلارنى مەسخىرە قىلدى. چۈنكى، تارىخنى قاندافتۇر بىرەر شەخس ياكى ئۇنىڭ مۇلازىملىرى ئەمەس، بەلكى مىڭلىغان، مىليونلىغان مېھنەتكەش خەلق يازىدىغان بولغىنى ئۈچۈن خەلق شائىرنى يادلاپ كېلىۋەردى. ئۇنىڭ يارقىن ئوبرازى تېخىمۇ پارلىدى...

مەن مەرھۇمنىڭ قۇربان بولغىنىغا ئوتتۇز بەش يىل تولغان مۇشۇ كۈنلەردە، ئۇنىڭ قەبرىسىنىڭ يېڭىباشتىن قوپۇرۇلۇشىنى زارىقىپ كۈتىمەن①. ئۇنى كۆرۈشكە ئىچ - ئىچىدىن ئىنتىزارمەن ۋە شۇنداق بولۇشىغا ئىشىنىمەن. شائىرنىڭ قەبرىسى چوقۇم باراقسان گۈللەر بىلەن پۈركىنىدۇ. ئۇنىڭ شاخلىرىدا تىنىمسىز بۈلبۈللار شائىرنى ئەسلەپ خەندان ئۇرىدۇ. ئاقسۇ خەلقى ئۆزىنىڭ مۇشۇنداق ئۇلۇغ يالقۇنلۇق شائىرى، سۆيۈملۈك پەرزەنتىنىڭ بارلىقىدىن مەڭگۈ پەخىرلىنىدۇ.

ۋاپات بولغانلارنى ئەسلەش ھەرگىزمۇ قايغۇ ئىچىدە قايمۇقۇش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئاشۇ زۇلمەتلىك يىللاردا پارلاق ئىستىقبالنىڭ يېتىپ كېلىدىغانلىقىغا ئىشەنچ باغلاپ، ھارماي-تالماي كۈرەش قىلغانلاردىن ئۆگىنىش، ئۇلارنىڭ ئىرادىسىگە ۋارىسلىق قىلىش ئۈچۈندۇر.

شائىرنىڭ يالقۇنلۇق ئارزۇسى پورەك ئاچماقتا، ئۇنىڭ قەھرىمان غەيۇر قامىتى خۇددى ئالتۇن ھەيكەلدەك مەرىپەت گۈلىستانىنىڭ سۈزۈك ئاسمىنىدا كۆتۈرۈلمەكتە! ياۋۇز «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ»نىڭ فاشىزم ۋەھىمىسى پۈتكۈل شەرق ئاسمىنىنى قاپلىغان ئاشۇ يىللاردا، شائىرنى قارىلاپ قەلەم يورغىلاتقانلار، مۇبارەك قەبرىنى ئۇرۇپ - چېقىپ، شېھىتلەر ئۇيقۇسىغا ئازار يەتكۈزگەنلەر بۇگۈن خەلققە قانداق يۈز كېلەرلەكىن؟!...

ئاخىرىدا، مۇشۇ خاتىرىنى ئەسلەپ يېزىپ چىقىش داۋامىدا ماڭا يېقىندىن يارەدەم قىلغان يولداش ئىمىن ئەخمەدىگە چىن قەلبىمدىن رەھمەت ئېيتىمەن.

---

① مۇتەللىپنىڭ قەبرىسى 1980 - يىللاردا قايتىدىن ياسالدى (ت).

ئوتتولماس ئوچرىشىش

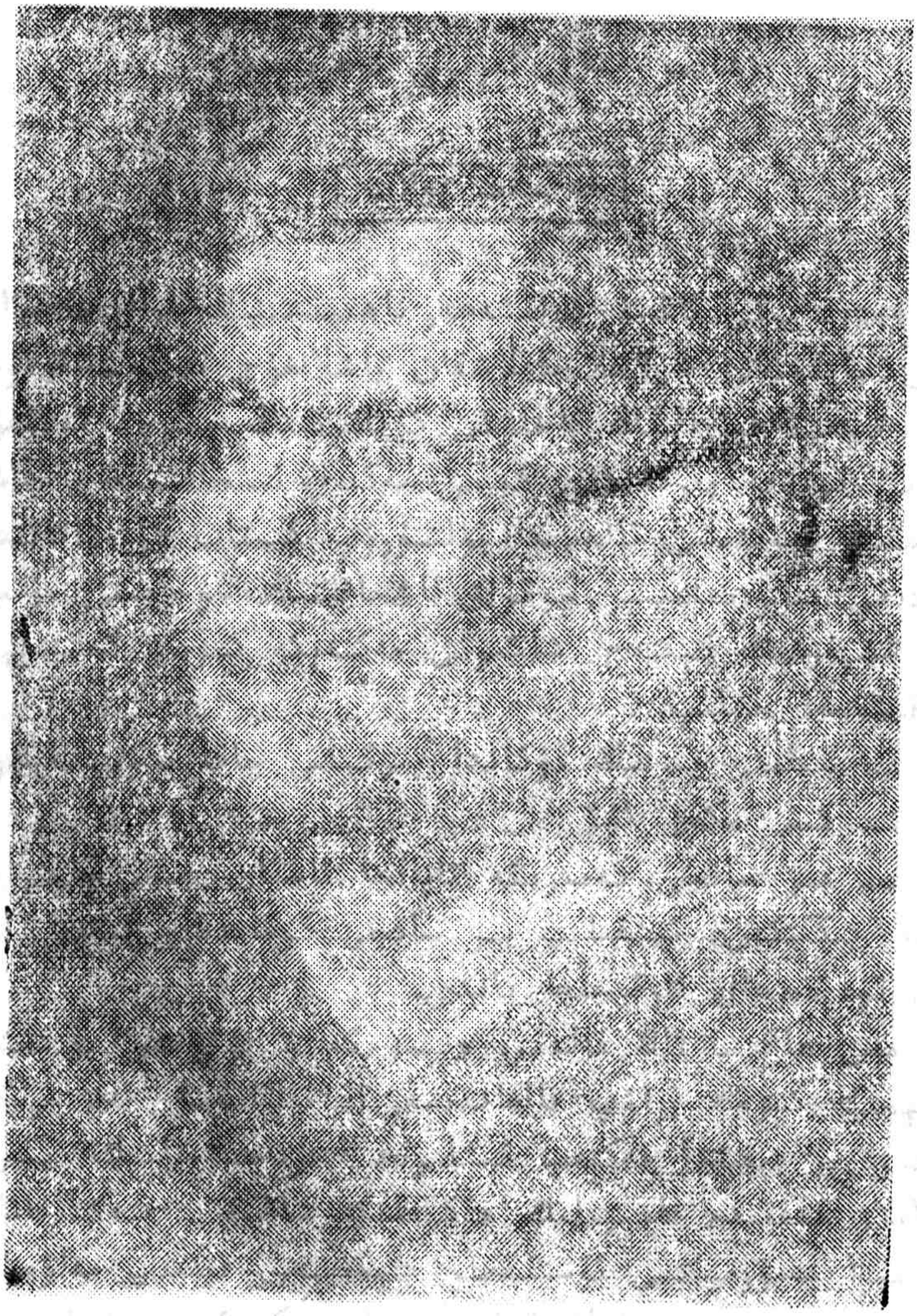

ئۇنتۇلماس ئۇچرىشىش

(شائىر بىلال ئەزىزى نوغرىسىدا)

ئەخمەت پولات

1945 - يىلى ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئارال جاغىراق دېگەن جايىدىكى بازارغا جايلاشقان باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى ئىدىم. فېۋرالنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىنىڭ بىرى، ئوقۇغۇچىلارنى قويۇپ بەرگەندىن كېيىن مەكتەپ ئىشخانىسىغا يانداش ئۆيۈمنىڭ دېرىزىسى ئالدىدا ئولتۇرۇپ كىتاب كۆرۈۋاتاتتىم، بازاردىكى بىر دىنبىر چوڭراق ئاشخانىنىڭ خوجايىنى مۆمىن جان ئاشپەزنىڭ كېچىكىچ شاگىرتى مەكتەپكە كىرىپ كەلدى - ده، قېشىمغا كېلىپ:

— سىلىنى بىزنىڭ دۇكاندا بىركىشى چاقىرىدۇ، — دېدى.

— كىم ئىكەن ئۇ؟

— بىر ساقچى، كەمىرىگە تاپانچا ئاسقان ھەم چاپراس ئاسما بېكىتكەن، ئىشقىلىپ بىر ساقچى كوماندىرى ئىكەن، — دېدى ئۇ، دەرھال ئارقىسىغا يانىدى.

مەن ھاڭ - تاڭ قالدىم، «نېمە گەپتۇ بۇ؟ مەن بۇ كىشىگە نېمىگە كېرەك بولۇپ قالغاندىمەن؟» ئايالىممۇ ئەنسىرىگىلى تۇردى. يېقىندا مەكتەپ ئىشلىرىغا مۇناسىۋەتلىك بەزى ئەھۋاللار ھەققىدە ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە شاڭيۇ - بەگ قاتارلىق يېزا مەمۇرىيىتى ئۈستىدىن شىكايەت قىلىپ مەلۇمات يازغانىدىم. «خېتىم قاتتىقراق يېزىلىپ كەتكەن بولسا، شۇ-

لى سۈرۈشتە قىلىشقا چىققان كىشىمۇ يا» دېگەن ئەندىشە ئىچىدە مەكتەپتىن چىقىپ، بازار تەرەپكە مېڭىشىمغا، يوغان تورۇق ئاتنى يېتىلىگەن ھالدا مەكتەپ تەرەپكە كېلىۋاتقان قارايىپ رەختتىن پاختىلىق شىم، تۇجۇركا كىيگەن، يەك ۋە ياقىلىرىغا ئاق خەسىدىن بىر بالداق، ئۇچ چېكىت بەلگىسى بېكىتىكەن ياشلا بىر ئوفىتسىر يىگىتنى ئۇچراشتىم. ئۇ مېنى كۆرۈپلا ئوچۇق چىراي بىلەن كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ:

— بۇ مەكتەپنىڭ مەسئۇلى ئەخمەت پولات دېگەن سىلە بولامسىلە؟— دەپلا كۆرۈشۈشكە قولىنى ئۇزاتتى. بىز دەرھال قول ئېلىشىپ كۆرۈشتۇق.

يۇپيۇملاق، قىزغۇچ يۈزلىگە بەكمۇ ياراشىپ چۈشكەن قۇندۇزدەك قاپقارا قويۇق قاشلىق، ئوتلۇق كۆزلۈك كېلىشكەن بۇ يىگىتنىڭ چىرايىدا ئادەتتە كۆرۈپ يۈرگەن باشقا ساقچى ئوفىتسىرلىرىغا ئوخشاش زەھەرلىك سوغۇق تەلەت، تەكەببۇرلارچە گىدىيىشنىڭ قىلچە ئەسىرىمۇ يوق ئىدى. ئۇنىڭ خۇش پېئىل، كەمتەر، سىپايە، سەمىمي قىياپىتىدىن مەندىكى ھېلىقى ئەندىشىلەر تۇتۇندەك تارقىلىپ كەتتى. پەقەت ئۇنىڭ يەك ـ ياقىلىرىدىكى بەلگىلەر بىلەن يېنىدىكى كۆك غىلاپلىق مائۇزېرلا ئۇنىڭ ساقچى ئوفىتسىرى ئىكەنلىكىدىن دېرەك بېرەتتى.

— مەن مۇشۇ يەردىكى ھېلىقى مەھەممەتنىياز مىراپنىڭ ئۆيىگە چۈشتۈم،— دېدى ئۇ،— ئاڭلىشىمچە ھېكايە ۋە جەڭنامە كىتابلىرىنى كۆپ ئوقۇيدىكەنسىلە، كۆپ ھېكايە رىۋايەتلەرنى بىلىدىكەنسىلە، ئىشىڭلار بولسا قىلىۋېتىپ، ھايال قىلماي مىراپنىڭ ئۆيىگە بارساڭلار، بىر پەس پاراڭ سېلىشساق، قانداق؟ بىزنىڭ ماۋۇ ئەمەلدارلىق بەلگىلىرىمىزدىن تارتىنماڭلار ـ ھە، بىزمۇ سىلىدەك ھېكايىخان، كىتابپەرەسلەردىن بولىمىز.

ئۇ سۆزىنى تۆگىتىپ مەكتەپ ئارقىسىدىكى تارچۇق يول

بىلەن ئۆستەك ياقىلاپ مىراپنىڭ ئۆي تەرىپىگە كەتتى.

مەن ئۆپۈمگە كىرىپ، ئايالىمنى خاتىرجەم قىلىپ، كەچ لىك تاماقنى يەپ بولۇپلا مىراپنىڭ ئۆيىگە ماڭدىم. مىراپنىڭ ئىسمى مەھەمەتنىياز بولسىمۇ، پۇتۇن ئاراڭ بويىچە «قاڭشا مىراپ» دېگەن نام بىلەن تونۇلغانىدى. ئۇنىڭ ئەركە - تاي تاق، لامىزەللە، يىغلاڭغۇ ئوغلى بىزدە ئۇقۇيتتى. مىراپنىڭ كېلەڭ سىز، قوپال گەۋدىسىگە ماسلاشقان ئېگىز، چۆمۈچتەك يوغان بۇرنىنىڭ ئۈستىدە قىرغۇچ بۇدۇر يارا بولۇپ، ئۇ ھەمىشە ئاشۇ يارىسىنى تاتىلاپ يۈرەتتى. ئۇنىڭ سۈرلۈك ئەلىپازى پۇتكۈل ئاراڭدا شۇنداق بىر سۆز - چۆچەكنىڭ تارقىلىشىغا سەۋەب بولغانىدىكى، يىغلاڭغۇ بالىنىڭ يىغىسىنى توختىتىش ئۈچۈن، «ھەي، ئەنە قاڭشا مىراپ كەلدى!» دېسە، ھەرقانداق بالا دەررۇ يىغىدىن توختاپ، شۇك بولۇپ قالاتتى.

مەن مىراپنىڭ قورۇسىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە، دەرۋازىنىڭ ئالدىغا باغلاپ قويۇلغان يوغان بىر ئالا ئىت جان - جەھلى بىلەن ماڭا ئېتىلىپ قاۋاشقا باشلىدى، ئىچكىرىدىن مىراپنىڭ ئۆي خىزمەتچىسى قارامتۇل، دوغلاق يىگىت توختى چىقىپ مېنى ئۆيگە باشلاپ كىردى. ئەتراپلىرى پېشايۋان بىلەن ئورالغان ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا شاخلىرىنى كەڭ يېيىپ تۇرغان قېرى تېرەك نېمىشقىدۇر بۇ ئۆيگە سۈرلۈك تۈس بېرىپ تۇراتتى. ھويلىدىن ئۆتۈپ، كاڭلىق ئۆينىڭ ئىچى بىلەن «قىزىلچا» دەپ ئاتىلىدىغان قىشلاق مېھمانخانىغا كىردۇق. مېنىڭ بۇ ئۆيگە كىرىپ بېقىشىم بىرىنچى قېتىم ئىدى. ئۆيىمىز تۆرىدە ئولتۇرغان ھېلىقى ئوفىتسىر يىگىت:

— ھە، كېلىڭلا، — دەپ ئورنىدىن سەل قوزغىلىپ قويدى. مەھەمەتنىياز مىراپ بولسا:

— كەلسىلە، كەلسىلە، — دېدى - دە، ئورنىدىن تۇرۇپ كۆرۈشۈپ، مېھمان يىگىتنىڭ قېشىغا تەكلىپ قىلدى.

بۇ يەردە مىراپنىڭ مۇنچىلىك ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشكەنلىكىم مېھماننىڭ ماڭا كۆرسەتكەن دوستانە ئىززەتتىنىڭ يۇز-خاتىرى ئىكەنلىكىنى دەررۇ ھېس قىلدىم. ئىسلاشقان، لېكىن ياخشى ياسالغان بۇ يوغان ئۆيدىكى ئوچاقتا كىچىك بالىدەك چوڭلۇقتىكى جىگدە كۆتىكى چاراسلاپ كۆيۈۋاتاتتى. كېلۇڭدا دۆۋىلەنگەن چوغنىڭ ئۈستىدە بىر مىس چۆگۈن قايناۋاتاتتى. مېھمان يىگىتنىڭ ئالدىدىكى تۆت چاسا شىرە ئۈستىدە كۆك تاشلىق چوڭ بىر كىتاب ئېچىقلىق تۇراتتى، مەن مېھماننىڭ يېنىغا كېلىپ كىتابقا قارىدىم. بۇ ئاتاقلىق شائىر ئوبۇلقاسىم فىردەۋسىنىڭ «شاھنامە» داستانى ئىكەن. مېھمان يىگىت مېنىڭدىن قىسقىچە تۇرمۇش ئەھۋالىمنى ۋە مەكتەپنىڭ ئوقۇ-ئوقۇتۇش ئەھۋالىنى سوريغاندىن كېيىن، كىتابنى ماڭا ئىتتىرىپ قويۇپ:

— مېنى، ماۋۇ نەزمىنى ئوقۇڭلا، — دېدى.

ئېسىمدە قېلىشىچە، ئۇ مۇنداق ئىدى:

سېلىپ ئوڭغا — سولغا دىلاۋەرلەر ئات،
زېمىن بولدى ئات زەربىدىن ئالتە قات.
پەلەك بولدى سەككىز ھاۋا گەردىدىن،
تويۇشتى خالايىق بۇ جان دەردىدىن.

مەن توختاپ مېھمانغا قارىدىم. ئۇ مەمنۇن بولغان ھالدا ئاخىرىنى ئوقۇشۇمنى دەۋەت قىلدى.

بۇيانىدىن قىلىپ غەلبە، ئۇيان غەلۋە،
ئۇلۇغ پالۋانلار بولۇپ روبىرو.
تاراققۇ — تۇرۇققۇ ئومۇتى گاران،
جاھان بولدى بازارى ئاھەنگىران.

— ياخشى! — دېدى ئۇ قانائەتلەنگەندەك بولۇپ، — سىلە شېئىرنى رىتىملىق، ياخشى ئوقۇيدىكەنسىلە، بۇنىڭغا قارىغاندا شېئىرغا قىزىقىدىغان ئوخشايسىلە.

— ھە، مۇشۇنداق ئېغىزغا قاملىشىپ چۈشىدىغان شېئىرغا قىزىقىمەن.

— قاملىشىپ چۈشىدىغان؟... شېئىرنىڭ ئېغىزغا قاملاشمايدىغانلىرىمۇ بارمۇ؟— كۈلۈپ تۇرۇپ سوردى ئۇ. مەن بۇ كۈلۈشتىن ئىزا تارتىپ، جاۋابىمنىڭ جايىدا بولمىغانلىقىنى ھېس قىلدىم - دە، تۇرۇپلا قالدىم.

— قاپىيىلىرى تولۇق، رىتىملىق دېگەن گەپىڭلا - دە بۇ، — دېدى ئۇ سۆزىنى داۋام قىلىپ، — شېئىرنى ياخشى ئوقۇيالمايدىغان ئادەمنىڭ ئاغزىغا ھەرقانداق شېئىرمۇ قاملىشىپ چۈشمەيدۇ. سىلىنىڭ بۇ نەزمىنى ئوقۇشۇڭلاغا قارىغاندا شېئىرغا قىزىقىسىلە، شېئىرنى ياقتۇرىسىلە، لېكىن ئۇنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلىرى ھەققىدە نەزەريىۋى چۈشەنچىڭلار بولمىسا كېرەك، مانا بۇ ئۆلۈك ھالدا ئوقۇش، قۇرۇق قىزىقىش، شېئىرنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلىرىنى ئۆگەنمەسلىك بولۇپ مۇ مەدەنىيەت - مائارىپ خادىملىرىغا يارا شمايدىغان ئىش.

مەن بۇ تەربىيىنى قوبۇل قىلىش ئىپادىمنى بىلدۈردۈم.

— مەزمۇنىغا چۈشىنىدىغانسىلە، قېنى، سىلە ئېيتىپ بېقىڭلا، مۇشۇ شېئىردا شائىر نېمىلەرنى تەسۋىرلىدى ۋە قانداق تەسۋىرلىدى؟

مېنىڭ بۇ ھەقتە بەرگەن جاۋابىم مېھمان يىگىتنى قانائەتلەندۈرەلمىدى. ئۇنىڭ بۇ شېئىرنى ماڭا مۇنداق چۈشەندۈرگىنى ئېسىمدە:

زېمىن بولدى ئات زەربىدىن ئالتە قات.
پەلەك بولدى سەككىز ھاۋا گەردىدىن،
تويۇشتى خالايىق بۇ جان دەردىدىن.

مانا قاراڭلار، شائىر بۇ يەردە جەڭ مەيدانىدا ئوڭ - سولغا يۈگۈرتۈلگەن ئاتلارنىڭ تۇياقلىرى زەربىدىن دىنىي ئېتىقادتىكى يەتتە قەۋەت دەپ ئاتىلىدىغان يەرنىڭ بىر قەۋىتى ئۇپراپ تۈگەپ كېتىپ، ئالتە قەۋەت بولۇپ قالدى، ئاتنىڭ ئاياغلىرىدىن چىققان توپا - چاڭلاردىن يەتتە قات ئاسمانغا يەنە بىر قەۋەت قوشۇلۇپ سەككىز قەۋەت بولدى، دەيدۇ. بۇنىڭدىن بۇ جەڭگە قاتناشقان ئەسكەرلەر سانىنىڭ ئىنتايىن كۆپلۈكىنى ئوچۇق كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. «خالايىق جاندىن تويدى» دېگەن سۆز يالغۇز جەڭگە قاتناشقان ئەسكەرلەر جەڭنىڭ ئازابلىق، جەبىرزۇلۇم ۋە قىرغىنچىلىقىدىن جانلىرىدىن تويدى، دېگەننىلا بىلدۈرۈپ قالماستىن، يەنە يەر - زېمىن شەخسىي ئىنتىقام ئۈچۈن ھەمىشە بولۇپلا تۇرىدىغان ئىككى پادىشاھ — كەيكاۋۇس بىلەن ئاپراسىياپنىڭ جەڭچىلىرىنىڭ ئېغىر ئالۋان - ياساقلىرىدىن بىزار بولغان خالايىقنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ...

شائىر:

تاراققۇ - تۇرۇققۇ ئومۇتى گاران،
جاھان بولدى بازارى ئاھەنگىران.

دېگەن مىسرالىرى بىلەن ئومۇت (چويۇن توقماق) لارنىڭ بىر - بىرىگە ئۇرۇلۇشىدىن جاھان تۆمۈرچىلەر بازىرىغا ئايلاندى، دېمەكچى...

شۇ ئارىدا داستىخان سېلىنىپ مەزە ئېلىپ كېلىندى. مەخسۇس ساقلانغان قوغۇن تىلىندى. تەكلىپكە بىنائەن بىز كىتابنى يېپىپ قويۇپ، قوغۇن يېيىشكە باشلىدۇق. داستىخان

ئۇستىدە: مېھمان يىگىت مەندىن قانداق كىتابلارنى كۆرۈپ چىققانلىقىمنى سوردى، مەن جەڭنامە ۋە ھېكايىلەردىن كۆرۈپ چىققان كىتابلارنى ئېيتىپ بەردىم، پەيغەمبەرلەر تەزكىرىسى «قىسسەسۇل ئەنبىيا» نىمۇ بىر قېتىم ئوقۇغانلىقىمنى ئېيتتىم. گەپلىرىمىزنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان مىراپ ئۆزىنىڭ كىتابلارغا قىزىقىدىغان، تارىخىي رىۋايەتلەردىن خەۋىرى بار، بىلىمدان كىشى ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ ماختانماقچى بولدى بولغاي، سۆز قىستۇرۇپ:

— ئەپەندىم، سىلى «ھەسپىتى غازات»، «قەھرىمانى قاتىل»، «جەمشىت» دېگەن كىتابلارنىمۇ كۆرگەنمۇ؟ — دەپ سوردى. مەن «جەمشىت»نى كۆرگەنلىكىمنى، لېكىن قالغان ئىككىسىنى ئاڭلىغان، ئەممە كۆرۈپ چىقالمىغانلىقىمنى ئېيتتىم.

— مەن، — دېدى مىراپ مېھمان يىگىتكە ماختىنىپ، — ئەپەندىم ئېيتقان كىتابلارنىمۇ ئاڭلىغان، ئۇنىڭدىن باشقا «قەھرىمانى قاتىل»، «ئىسمىر ھەمزە ساھىبقىران»نى كۆپ ئوقۇتۇپ ئاڭلىغان. «قىسسەسۇل ئەنبىيا» دېگەننى كەچچە قېتىم ئاڭلىغان. مانا بۇ كىتابنى بۇلتۇر «ھەسپىتى غازات» دېگەن كىتاب بىلەن قوشۇپ شەھەردىكى كىتاب پۇرۇشتىن ئىككى تاغار قوناققا سېتىۋالغان، مۇشۇ شاھنامىنى مەن ھەممىسە ئوقۇتۇپ ئاڭلايدىغان بولدۇم. رۇستەمنى داستانزە، قالتىس پالۋان جۇمۇسلا، بۇنىڭ ئەسلى نەسىبى قەھرىمانى قاتىلغا يېتىدىكەن، سىلى رۇستەمنى سامان قورساق دەپ سۆكۈپمۇ قويدىلا، ئەممە رۇستەمنى جاھان پالۋانىنىڭ قىلغان ئىشلىرىغا گەپ سىغمايدۇ. ئۇنىڭ نامى، ئاۋازى، پالۋانلىق داڭقى شۇنچە چوڭكى، ئەگەر ئۇ نەرە تارتسا، ئاۋازى ئالتە ئايلىق يەرگە يېتىدىكەن. بۇ نەرىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان ئالتە ئايلىق يەردىكى ئىككى قات خوتۇنمۇ تۇغۇۋېتىدىكەن، ئۇنىڭ ئەۋلادى، بالا - چاقىسىمۇ پۇشتىدىن پۇشتىغا پالۋان بولۇپ ئۆتكەنكەن.

ئۇ يەنە بىر تالاي سۆزلەپ مېھمان يىگىتنىڭ ھەيران

قالدۇرماقچى بولۇۋىدى، لېكىن نەتىجىسى ئۆزى كۈتكەنىدەك بولۇپ چىقمىدى.

— ئوھۇي...— دېدى مېھمان يىگىت مەسخىرە تەلەپپۇز بىلەن،— مىراپ، سىزگە ھەممىدىنمۇ رۇستەمنىڭ تارتقان نەرىسى ۋە ئۇنىڭ قەھرىمانى قاتىلنىڭ نەسلىمىن ئىكەنلىكى بەك يېقىپتۇ - دە، ئۇنداق بولسا، سىزمۇ رۇستەمدەك نەرە تارتىشنى ئۆگەنگەنسىز؟ ئۇنىڭ نەرىسى نەچچە يۈزلىگەن ئىككى قات خوتۇنلارنى ئۆلتۈرگەن بولسا، نەيزە، قىلىچلىرى نەچچە مىڭنى ئۆلتۈرگەندۇ. ئۆز بوۋىسىنى دوراپتىكەن - دە!

مېھمان يىگىتنىڭ ماختىشىنى كۈتكەن مىراپ بۇ جاۋابنى ئاڭلاپ، نېمە دېيىشنى بىلەلمەي تۇرغاندا، ئوت كوچىلاپ ئولتۇرغان مالاي يىگىت توختى ئۆزىنى باسالماي:

— بەگ ئاتامۇ نەرە تارتالايدۇ. ئۇنى ئالتە ئايلىق يەرگە يېتەلمىسمۇ، مۇشۇ مەھەللىنىڭ باشتىن - ئاياغ ھەممە يېرىگە ئاڭلىنىدۇ. ئاچچىقى كەلگەندە «خوتۇن تالاق كادايلار!» دەپ بىر ۋارقىرايدىغان بولسا، ئاڭلىغان كىشىلەرمۇ دىر - دىر تىترەيدۇ، — دەۋەتتى.

ئۆز مالىيىنىڭ مۇنچىلىك جۇرئەت بىلەن گەپ قىستۇرغىنىغا غەزىپى كەلگەن مىراپ ئۇنىڭغا قەھرى بىلەن كۈلىيىپ سىلكىپ تاشلاشقا تەمشىلىۋىدى، ئاڭغىچە مېھمان يىگىت سۆز قىستۇردى:

— ئۇنداقتا مىراپ رۇستەمدەك بىر كالا ياكى بىرمەر قوينى بىراقلا يەپ بولالمايدىكەن - دە! ئەگەر شۇنداق يېيەلسە پۇتۇن ئارالغا ئاڭلانغۇدەك ۋارقىرىيالىغان بولاتتى.

بۇ گەپكە قاقاقلاپ كۈلۈۋېتىشتىن ئۆزىنى تەستە توتۇپ قالغان توختى ئاغزىنى ئالقىنى بىلەن توسۇپ پىخىلداپ كۈلگىنىچە ئورنىدىن تۇرۇپ چىقىپ كەتتى.

— سىلە،— دېدى مېھمان يىگىت ماڭا قاراپ،— سۆزۈڭ

لىگە قارىغاندا، مېنىڭدىنمۇ كۆپرەك كىتابلارنى كۆرۈپ چىقىپ سىلە، ئومۇمەن ئېيتقاندا بۇ جەڭنامىلەردىن نېمە چۈشەنچە ھاسىل قىلدىڭلا؟ قانداق تەسىرات ئالدىڭلا؟

مېنىڭ بۇ ھەقتە بەرگەن جاۋابىم ئېھتىمال مېھماننى قانائەتلەندۈرەلمىگەن بولسا كېرەك، ئۇ مىيىغىدا كۈلۈپ قويدى.

— سىلە گېزىتىمۇ ئوقۇمىسىلە؟

— ھەئە، ئوقۇيمەن،— دېدىم ۋە بولۇپمۇ گېزىتكە بېسىلىدىغان شېئىرلارنى كۆپ ئوقۇيدىغانلىقىمنى ئېيتتىم.

— ئوقۇغان شېئىرلاردىن ياد ئېلىۋالغىنىڭلا بارمۇ؟ بولسا قېنى، ئوقۇپ بېقىڭلا.

مەن بۇنىڭدىن خېلىلا بۇرۇن، ئېھتىمال شېك شىسەي دەۋرىدە بولسا كېرەك، قەشقەر گېزىتىگە بېسىلغان بىر شېئىرنى ئوقۇدۇم:

كۆردۈڭمۇ سەن بۇرادەر، قەشقەرنىڭ ياشلىرىنى،
گۈمبەز كەبى ئىچى بوش، زىننەتتەك تاشلىرىنى؟
كۆردۈم بۇگۈن كوچىدا، قولتۇقلىرىدا پوپكا،
پۇتلىرىدا بەتىنكە، قويغان ئۇ چاچلىرىنى.
.....

مەن شېئىرنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن ئۇ كۈلۈپ كەتتى.

— قىزىقارلىق شېئىر ئىكەن. بۇنداق شېئىرنى ساتىرىك شېئىر دەيمىز. سىلە بۇ شېئىرنى يازغان كىشىنى نېمىنى ماختاپ، نېمىنى سۆككەنلىكىنى دەپ بېقىڭلا قېنى؟

— بۇنىڭدا قورسىقىدا بىلىم يوق قۇرۇق سۆلەتۋازلىقنى كېلىشتۈرۈپ سۆكۈپتۇ.

— توغرا، مانا بۇ جاۋاب يارايدۇ. يەنە قانداق شېئىرلارنى يادقا بىلىسىلە؟

مەن «يللارغا جاۋاب» دېگەن شېئىردىن ئېسىمدە قالغان مىسرالىرىنى ئوقۇپ بەردىم. مېھمان چالا قالغان ۋە ئالمىشىپ كەتكەن مىسرالارنى ئېسىمگە سېلىپ تۇرۇشتىش بەردى. مەن بۇ شېئىرنى يازغان كىشىنىڭ «قاينام ئۆركەشى» دەپ ئاتىلىدىغانلىقى، گېزىتتە پات - پات شېئىرى بېسىلىدىغانلىقىنى، بۇ ئىسىمغا ھەيران بولغانلىقىمنى ئېيتىپ، بۇ «قاينام ئۆركەشى» قايسى مىللەتتىن ئىكەنلىكىنى سوردۇم.

— ل. مۇتەللىپ دەپ ئاڭلىغانمۇ؟ — دېدى ئۇ.

مەن ل. مۇتەللىپنىڭ ياشلار ئارىسىدا نامى كەڭ تارالغان ھۇرمەتلىك بىر كىشى ئىكەنلىكىنى، ئۇنى «غېرىب - سەنەم» ئوپېراسىدا غېرىب رولىغا چىققانلىقىدا ۋە باشقا ۋاقىتلىرىدا كۆرگەنلىكىمنى سۆزلەپ بەردىم.

— «قاينام ئۆركەشى» دېگەن ئەنە شۇ ل. مۇتەللىپنىڭ تەخەللۇسى.

ل. مۇتەللىپنىڭ «قاينام ئۆركەشى» دېگەن تەخەللۇسىنى بىرىنچى قېتىم بۇ مېھماننىڭ ئاغزىدىن ئاڭلاپ ھەيران بولدۇم، مەن يەنە ل. مۇتەللىپنىڭ مۇشۇ «يللارغا جاۋاب» شېئىرىنىڭ مەزمۇنىغا تەقلىد قىلىنغان، غەزەل شەكلىدىكى «يللار قوينىدا» دېگەن شېئىرىنىڭ ئېسىمدە قالغان بەزى مىسرالىرىنى ئوقۇپ ئۇنى يازغان بىلال ئەزىزى دېگەن كىشىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى سوردۇم. ئۇ كۈلۈپ قويۇپ:

— سىلە ھازىر بىلال ئەزىزى بىلەن بىرگە ئولتۇرۇپ سۆزلىشىۋاتىسىلە، — دېگەندە، ھاڭ - تاڭ قالدىم - دە، ئۇنىڭغا بولغان ھۇرمىتىم تېخىمۇ ئاشتى.

بۇ چاغدا مىراپ پۇشۇلداپ، ئوچاقتىكى چوغنى كوچىلاپ ئولتۇراتتى. شۇ ئاردا ئۇنىڭ خوتۇنى كىرىپ ئىككى كىشىلىك ئورۇن سېلىپ قويۇپ چىقىپ كەتتى. ئەپسۇسكى، بىلال ئەزىزى ئۇنىڭ فىرىدەۋسىنىڭ نەزمىلىرىدىكى بەزى ئالاھىدىلىكلەر

هەققىدە قىزغىن ئىشتىياق بىلەن سۆزلەپ بەرگەنلىرى ھازىر ئېسىمدە قالماپتۇ. شۇنىلا ئېسىمگە ئالالايمەنكى، ئۇ فىردەۋسىنىڭ مۇبالىغە، ئوخشىتىش ۋە ھەجۋىي ئىبارىلەرنى دەل جايىغا كەلتۈرۈپ يازىدىغان خۇسۇسىيىتى بىلەن ئۆز زامانداشلىرى ئارىسىدا ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدىغانلىقىنى ئېيتقانىدى.

— مەشھۇر شائىر ئەلىشىر نەۋائىمۇ شېئىرىيەتتە فىردەۋسىگە يۇقىرى باھا بەرگەن ۋە ئۇنى ھەمىشە ئۆز ئۇستازى قاتارىدا تىلغا ئالغان، — دېدى ئۇ.

شۇ چاغ مىراپ پۇشۇلداپ ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ئەمدى مەن يېتىپ قالاي، سىلەرنىڭ بۇ گېپىڭلارنىڭ ئايىغى چىقمايدىغان ئوخشايدۇ، — دەپ كىيىم - كېچەكلىرىنى يېشىشكە باشلىدى.

— شۇنداق قىلىڭ مىراپ، — دېدى مېھمان، — بۇ گەپلىرىمىزنىڭ سىزگە بىرەر پايدىسىمۇ تەگمەيدۇ.

مىراپ ئورنىغا كىرىپ ياتتى - دە، ئارىدىن ئون مىنۇتمۇ ئۆتمەي چالا بوغۇزلانغان كالىدەك خورەك تارتىپ ئۇيقۇغا كەتتى.

مەن بۇنىڭدىن ئىلگىرى شېئىرىيەت توغرىسىدا بۇنداق سۆزلەرنى ئاڭلاپ باقمىغانلىقىم ئۈچۈن بارلىق دىققىتىم بىلەن شائىر بىلال ئەزىزىنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالاتتىم. مىراپنىڭ خورىكى بىردىنلا ئەۋج ئالدى.

— بەللى، خۇددى قاۋاننىڭ ئۆزى، — دېدى بىلال ئەزىزى كۈلۈپ قويۇپ، — بىزنىڭ شېئىر توغرىسىدىكى بۇ گەپلىرىمىز ئۇنىڭغا گويا ئېشەكنىڭ قۇلىقىغا ساتار چالغاندەك تۇيۇلغانىدى، مانا ئەمدى ئارام تاپتى.

شۇ چاغدا سىرتتىكى ئىشلارنى تۈگىتىپ ئۆيگە كىرگەن توختى بۇ سۆزنى ئاڭلاپ زوق بىلەن كۈلۈپ كەتتى - دە، ئوچاققا ئوتۇن سېلىپ قويۇپ ئولتۇردى.

شائىر بىلال ئەزىزى مەندىن:

— سىلىمۇ بىرەر شېئىر يېزىپ باققانمۇ؟ — دەپ سوردى.

مەن ئارزۇ قىلىپ يۈرگەن بولساممۇ، ئۆگىنەلمەيۋاتقانلىقىم، سۆزلەرنى قۇراشتۇرۇش، شېئىرغا لايىقلاشتۇرۇشنىڭ تەس ئىكەنلىكىنى ئېيتتىم.

ئۇ «لايىقلاشتۇرۇش» دېگەن سۆزۈمگە قارىتا:

— دېمەكچى بولغان مەقسەتنى شېئىر تىلى بىلەن بايان قىلىش تەس، دەڭلا، — دەپ تۇزەتكەندىن كېيىن، — سىلىنىڭ شېئىرلارنى ئوقۇشۇڭلا خېلى جايىدا بولسىمۇ، ئەمما شېئىرىيەت ھەققىدە ئىلمىي ساۋاتىڭلا كەم ئىكەن. مەن سىلىگە ئازراق ئۇستاز بولۇپ باقسام قانداق؟ — دېدى ۋە بىر ۋاراق قەغەز ئېلىپ ماڭا ئۇزاتتى، — قېنى، سىلە تولا ئوقۇپ يادلىۋالغان ھېلىقى «قەشقەرنىڭ ياشلىرى» دېگەن شېئىرغا تەقلىد قىلىپ، بىر كۇپلىت شېئىر يېزىپ بېقىڭلا!

مەن ھودۇقۇپ قالدىم.

— نېمە توغرۇلۇق يازسام بولار؟ — دەپ سوردۇم.

— مەكتەپتىكى ئوقۇ - ئوقۇتۇشقا دائىر ئەھۋال بولامدۇ ياكى دېھقانچىلىققا دائىر بولامدۇ، قايسىسىنى يازساڭلا بولىۋېرىدۇ، — دېدى ئۇ.

ئېسىمدە تۇرۇپتىكى، شۇ چاغدا «كۆردۈڭلارمۇ خالايىق» دېگەندىن باشقا گەپنى تاپالماي بېشىم قاتتى. تەخمىنەن ئون مىنۇتتەك ۋاقىت كەتتى. ئاخىر شائىر بىلال ئەزىزى قەغەزنى قولۇمدىن ئېلىپ ئۆزى يازدى.

— «كۆردۈڭلارمۇ خالايىق، دېھقانلارنىڭ ئىشىنى»، ھە ئاخىرىنى ئۆزۈڭلا يېزىڭلا.

مەن بەكمۇ تەسلىكتە «يەرنى تېرىپ، تاغارلاپ ئالغان نۇرغۇن ئېشىنى» دېگەننى قوشالمدىم. ئۇ بۇ قوشقىنىمغا

قوشۇلدى ـ دە، كۆلۈپ قويۇپ:

ـــ شەكىل جەھەتتە بۇمۇ يۇقىرىقى مىسرالارغا ماسلاشـ تى. ئەمما سىلە قاپىيىگىلا بېرىلىپ، مەزمۇننى توغرائىپا- دىلەپ بېرەلمىدىڭلا. شېئىردا قاپىيە، رىتىم بولمىسا بولمايدۇ. لېكىن، مەزمۇن توغرا كۆرسىتىپ بېرىلمىسە، ھەر قانچە ياخشى چۈشكەن شېئىرمۇ شېئىر بولماي قالىدۇ، ـــ دېدى ئۇ. ئۇ نەۋا- ئىنىڭ شېئىرىيەتتە مەزمۇن بىلەن قاپىيە، رىتىملارنىڭ مۇناسىۋىتى توغرىسىدىكى ئىككى ـ ئۈچ جۈملە سۆزىنى نەقىل كەلتۈرگەندىن كېيىن دولامغا يېنىك ئۇرۇپ قويۇپ، كېيىنكى يازغان مىسرايىمنى باشتىن ـ ئاياغ سىزىۋېتىپ، باشقىدىن «كەتمەن چېپىپ تەر تۆكۈپ غۇچۇرلاتتى چىشىنى» دەپ يازدى ـ دە، چۈشەندۈرۈشكە كىرىشتى، ـــ سىلە يازغانىدەك دېھقانلار يەر تېرىپ ئۆيىگە تاغارلاپ ئاش دۆۋىلەپ قويالمايدۇ. مانا شۇ مىراپ بېگىمنىڭ ئۆيىدە ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش بايلارنىڭ ئۆيىدىلا دۆۋىلەپ قويغان نۇرغۇن ئاشلىقى بار، ئەمما نۇرغۇن دېھقانلارنىڭ ئۆيىدە ئاشلىق يوق. قانداق، توختى ئاغىنە؟ سىلەر دەپ بېقىڭلا، ـــ دەپ ئوچاق ئالدىدىكى توختىدىن سوراپ داۋام قىلدى، ـــ بېگىمنىڭ يەرلىرىگە كەتمەن چاپىدىغان سىلە ۋە باشقا يىللىقچى ئورتاقچىلارنىڭ ئۆيىدە تاغارلاپ يىغىپ قويغان ئاشلىقىڭلار بارمۇ، يوق؟ مېنىڭ يازغىنىم توغرىمۇ ياكى بۇ مۇئەللىمنىڭ يازغىنىمۇ؟

ـــ ئەلۋەتتە سىلىنىڭ يازغانلىرى توغرا. بىزنىڭ ئۆيىـ مىزدە نەدىمۇ دۆۋىلەپ قويغان ئېشىمىز بولسۇن؟ بۇ توغرىدا گەپ قىلساق ...، ـــ توختى ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ، شائىر بىلالغا بىر قارىۋېلىپ شۇك بولۇپ قالدى.

ـــ چۈشىنىمىز بۇرادەرلەر، چۈشىنىمىز، ـــ دېدى بىلال ئەزىزى ۋە مېنىڭ «غۇچۇرلاتتى چىشىنى» دېگەن سۆزگە چۈشىنەلمەي قايتا ـ قايتا ئوقۇغىنىمنى كۆرۈپ، چۈشەندۈرۈشكە

كىرىشتى، — «غۇچۇرلاتتى چىشنى» غا چۈشىنەلمەي ھەيران بولۇۋاتىسىلە - ھە، دېھقانلار تەرلەپ - پىشىپ كەتمەن چېپىپ خامانغا ئاشنى تەييارلىغاندا، مانا مۇشۇنداق بېگىملەر ئېلىپ كېتىدۇ - دە، دېھقانلارغا تۆككەن تەر، قىلغان ئەجرىگە لايىق بىر نەرسە ئاشمايدۇ. شۇڭا، ئاچچىقىغا پايلىماي، گەپ قىلاي دېسە قىلالماي، چىشنى غۇچۇرلىتىدۇ ئەمەسمۇ. بۇ سۆزلەرنىڭ ھەممىسىنى بىر مىسراغا سىغدۇرۇشقا بولمىغاچقا، دېھقانلارنىڭ دەرد - ئەلمىنى، غەزەپ - نەپرىتىنى «غۇچۇرلاتتى چىشنى» دېگەن سۆز بىلەن ئىپادىلىسەك ئاڭلىقراق ئادەملەر چۈشىنىۋېلىپ، باشقىلارغا سۆزلەپ بېرىدۇ، مانا بۇ شېئىر تىلى بولىدۇ. سىلە مۇشۇ يېزىدا ئوقۇتقۇچى تۇرۇقلۇق دېھقانلارنىڭ تۇرمۇشنى توغرا چۈشىنەلمىسەڭلا بولامدۇ؟

مىراپنىڭ خارقىرىغان خورەك ئاۋازى بەزىدە تىنجىپ قالاتتى، يەنە توساتتىنلا ئەۋج ئېلىپ كېتەتتى. ۋاقىت خېلى كەچ بولۇپ كەتكەچكە، كۆزۋەمگە ئۇيقۇ يامىشىپ مۇگدىگەن بولۇشۇم كېرەك:

— خەير، سىلىمۇ ئەمدى ئارام ئېلىڭلا، ۋاقىت يېرىم كېچە بولۇپ قاپتۇ. قونۇپ قالامسىلەيا؟ يەڭگەم ئۇرۇشماس - ھە، — دېدى بىلال ئەزىزى چاقچاق قىلىپ. مەن ئورنۇمدىن تۇردۇم، ئۇ خوشلىشىۋېتىپ مەندىن نەسىرىدىن ئەپەندى لەتىپلىرىدىن بىرنى تېپىپ بېرىشىمنى سورىدى، مەن ۋەدە بەردىم.

شائىر بىلالنىڭ پىكرى بىلەن توختى مېنى مەكتەپكىچە ئەكىلىپ قويدى. بۇ چاغدا باش توخۇ ئاۋازى ھەر تەرەپتىن ئاڭلىنىشقا باشلىغانىدى.

× ×

ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي شەھەرگە كىردىم، لېكىن بىلال

ئەزىزى بىلەن كۆرۈشۈپ كېلىشتىن ئەتىەي ئۆزۈمنى تارتىپ، ئۇچ - تۆت كۈننى ئۆتكۈزۈۋەتتىم، چۈنكى كۆڭلۈم يېقىنراق بەزى ئوقۇتقۇچى دوستلىرىمغا بىلال ئەزىزى بىلەن كۆرۈشكەندە قىلىشقان گەپ - سۆزلەرنى ئېيتىپ بېرىۋىدىم، ئۇلار ماڭا ئاگاھ بولۇشۇمنى ئېيتىپ مېنى قورقۇتتى.

بىر كۈنى كەچقۇرۇن ئۇيۇشمىدىن ئۆيگە كېلىۋېتىپ ساقچى ئىدارىسىدىن چىقىۋاتقان بىلال ئەزىزى بىلەن ئۇچراشىپ قالدىم.

— ھە، قاچان كەلدىڭلا؟ — دېدى ئۇ خۇشاللىق بىلەن كۆرۈشۈپ، — يۇرۇڭلا ياتاققا كىرىمىز.

بۇ كەسكىن تەكلىپكە «ياق» دېيىشكە بولمىدى. ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ياتىقىغا كىردىم.

ئۆي ئىچى پاكىز، رەتلىك سەرەمجانلاشتۇرۇلغان بولۇپ، ئانچە چوڭ بولمىغان بۇ ئۆيدە ئىككى كارىۋات قويۇلغانىدى. ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ ئاق خەسە داستىخان يېيىلغان چوڭ كەنتىر ئۈستىدە چىنە - چەينەكلەر رەتلىك تىزىپ قويۇلغان، ئوڭ تەرەپتىكى كارىۋاتقا سىرىق يوڭ ئەدىيال يېيىلغانىدى. مەن كەنتىرنىڭ ئالدىدىكى بىر ئورۇندۇققا ئولتۇردۇم. بىلال ئەزىزى قىسقىچە تىنچلىق سورىغاندىن كېيىن چاقچاق ئارىلاش كۈلۈپ تۇرۇپ سۆزلىدى:

— سىلە قاڭشا مىراپنى بەك خاپا قىلغان ئىكەنسىلە، مەن ئۆتكەندە قايتىدىغان چاغدا ئەتىگەنلىك تاماققا سىلىنى چاقىرىپ قويماي دېسەم ئۇنىمىدى. ئۇنىڭ بالىسىنى سىلە شۇنچە قاتتىق ئۇرۇپ، قولىنى يارىلاندۇرۇپ قويۇپسىلە، سىلىگە نەسىھەت قىلىشىمنى تاپىلىدى، ئەگەر يەنە بالىسىنى ئۇرساڭلا، ئۇمۇ سىلىنى ئۇرۇپ مەكتەپتىن ھەيدىۋېتىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

مەنمۇ بۇ ھەقتە تېگىشلىك ئىزاھات بەردىم.

ئۇ قانداقلا بولمىسۇن تاياقنى بالىلارنى باشقۇرۇش

قورالى قىلىشقا بولىمايدىغانلىقىنى قىسقىچە ئېيتتى ـ دە، ئىستاكانغا چاي قۇيۇپ، ئەپەندى لەتىپىسنى يەنە سۈرۈشتە قىلدى. مەن ئۆيدىن ئەتىلا ئەكىلىپ بېرىشنى ۋەدە قىلغاندىن كېيىن، ئۇ كەنتىر ئۈستىدە تىزىقلىق تۇرغان كىتابلارنىڭ تېگىدىن كۆك تاشلىق قېلىن بىر كىتابنى ئېلىپ ئالدىمغا سۈرۈپ قويدى. بۇ كىتاب ئەلىشىر نەۋائىنىڭ شېئىرلار توپلىمى بولۇپ، ۋاراقلىرىنىڭ چۆرىسىگە سېرىق هەل بېرىپ سىزىقچە تارتىپ ئىشلەنگەن، خېتى تولىمۇ چىرايلىق ئىكەن. مەن مولامدا ئوقۇغاندا نەۋائىنىڭ 40 ـــ 50 ۋاراقلىق كىچىك بىر شېئىر كىتابىدىن باشقىسىنى كۆرمىگەنلىكىم ئۈچۈن مۇنداق چوڭ هەجمدىكى كىتابقا هەيران قالدىم، بىلال ئەزىزى قەغەز قىستۇرۇلغان بىر بەتنى ئېچىپ، ئاستىغا قىزىل سىزىق سىزىپ قويۇلغان بىر كۈپلېت شېئىرنى ماڭا كۆرسىتىپ:

ـــ ئوقۇپ بېقىڭلا، ـــ دېدى.

ئېسىمدە ناهايىتى ئېنىق تۇرۇپتىكى، ئۇ مۇنداق ئىدى:

«ئوتقا سالغىن سەرۋىنى، ئول قەددى مەۋزۇن بولمىسا،
يەلگە بەرگىل گۈلنى ئۇ، رۇخسارى گۈلگۈن بولمىسا.
سەرۋى بىرلەگۈل، تاماشىغا مەيلىم يوق ئېرۇر،
سەرۋى، گۈل ئۆزرە ئەگەر روهتىن تاماشا بولمىسا.»

ـــ قالتىس قاملاشقان شېئىر ئىكەن! ـــ دېۋىتىپتىمەن ئۆزۈمنى باسالماي.

ـــ يەنە سىلە مەزمۇنىي بىلەن كارىڭلار يوق قاپىيە، رىتىمگىلا قىزىقىۋاتىسىلە، ـــ دېدى ئۇ كۈلۈپ، ـــ بۇنداق قىزىقمىشمۇ خاتا ئەمەس. بۇ شېئىردا ماهاۋەت ئىگىلەشنىڭ ياخشى يولى، لېكىن بۇ ئىككىنچى مەسىلە، شېئىرنىڭ مەزمۇنى هامان بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. قېنى سىلە ئېيتىپ بېقىڭلا،

بۇ شېئىردا ئەلىشىر نەۋائى نېمە دېمەكچى؟

مەن بۇ شېئىرنى قايتا ـ قايتا تەكرارلىساممۇ، ئۇنىڭ مەنىسىنى شەرھلەپ بېرىشكە ئاجىز كەلدىم. ئۇ شېئىرنىڭ مەزمۇنىنى چۈشەندۈرۈپ كېلىپ، ئورنىدىن تۇرۇپ ياتاقنىڭ سىرتىغا بىر قارىغاندىن كېيىن ئورنىغا قايتىپ كەلدى ـ دە:

ـ بىزدە ئەمەلدارلار بار، بىلىملىك كىشىلەر بار، بايلار بار، سىلىدەك ئوقۇتقۇچىلار بار، لېكىن ھەر كىم ئۆزى ئىگىلەپ تۇرغان خۇسۇسىيىتى بويىچە ئەلگە بىرەر پايدا ـ مەنپەئەت تېگىدىغان، خەلقنىڭ كۆڭلىنى خۇرسەن قىلىدىغان ئىش قىلمايدىكەن، ئۇ خۇددى نەۋائى «ئوتقا قالىۋەت» دېگەن سەرۋىدۇر: «شامالغا ئۇچۇرۇۋۇمت» دېگەن گۈلنىڭ ئۆزىدۇر. بۇ يەردە «سەرۋى» ئادەملەرگە مىسال، تىۋز ياكى ئەگرىلىكى ئۇنىڭ مىجەز ـ خۇلقىغا، خەلققە تۇتقان پوزىتسىيىسىگە باغلىق. گۈلمۇ شۇنداق. ئەمدى بۇ گەپنى قانچىلىك چوڭقۇر ئەتراپلىق شەرھلىسەك، شۇنچە كۆپ مەنىگە ئىگە بولىدۇ. سىلە بۇنى ياخشىراق ئويلىنىپ كۆرۈڭلا، ـ دېدى ئۇ ماڭا جىددىي تىكىلىپ، ـ يەنە سىلە مېنى ھېچنېمە بىلمەيدىغان دۆت، ساراڭغا چىقاردى دەپ ئويلىماڭلا. شېئىرىيەتنى قەدىرلىگەن كىشى، ئۇنىڭغا قىزىققان كىشى، ئەلۋەتتە ئۇنىڭ مەزمۇنىنى چوڭقۇر چۈشىنىش كېرەك، ـ ئۇ كىتابنى يېپىپ قويدى، ـ قېنى ئېيتىپ بېقىڭلا، سىلە يېقىندا فىردەۋسى ياكى باشقىلارغا تەقلىد قىلىپ بىر نېمە يېزىپ باقتىڭلامۇ؟

ـ سىلى بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن مەكتەپ تۇرمۇشىدىن بىر كۈپلىت نەرسە يېزىپ باققانىدىم، لېكىن ئۇ قاملاشمايراق قالدى. ئۆزۈمچە فىردەۋسىنىڭ نەزمىلىرىگە تەقلىد قىلغان.

ـ قېنى يېنىڭلادا بارمۇ؟ ئېلىڭلا، مەن كۆرۈپ باقاي.

مەن خاتىرە دەپتىرىمدىن بىر ۋاراق قەغەز ئېلىپ سۇندۇم.

«ئېتىمدۇر مېنىڭكى كى ئەخمەت پولات،
ئەپەندىم بولۇپ ئۆتەرمۇ ھايات؟
پۇلى جىق كىشى كۆپ چاينايدىكەن —
ئۆزى، باللىرى ھەر كۈنى قەنت ـ ناۋات.»

— بوپتۇ، سىلەچە ئېيتقاندا قاملىشىپتۇ. لېكىن سىلە مۇئەللىمچىلىكتىن زارلىنىپسىلە، قەنت ـ ناۋاتقا پۇل يوقلۇقىدىن شىكايەت قىلىپسىلە، پۇلنى جىق تېپىشنى ئارزۇ قىلىپسىلە، شۇنداقمۇ؟ مېنىڭچە بۇ — ئۈمىدسىزلىك، سىلىنىڭ كەسپىڭلا زارلىنىدىغان كەسىپ ئەمەس، ياش ئەۋلادلارغا كەسىپ ئۆگىتىپ، ئۇلارنىڭ ئاڭ ـ بىلىمىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن خىزمەت قىلغانلىق يامان ئىش ئەمەس ...

شۇ چاغدا بىر ساقچىنىڭ «رۇخسەتسۇ» دېگەن ئاۋازى بىلەن تەڭ سۆز ئۈزۈلدى.

— خەير، — دېدى ئۇ، — مېنىڭ سىلىگە مۇشۇ ئۆزۈڭلا يازغان شېئىر ئۈستىدە نەسىھەتىم بار ئىدى، ئىشىم چىقىپ قالدى، يەنە كۆرۈشەرمىز.

«ھەي ... مەن نېمىشقا ئەخمەق بولۇپ بۇنى كۆرسىتىپ يۈرگەندىمەن. مانا ئەمدى مۇئەللىمچىلىكتىن زارلانغىنىغا ماڭا نېمە گۇناھ قويار» دېگەن ۋەھىمىلىك ئەندىشە ئىچىدە سالپىيىپ ئورنۇمدىن تۇردۇم. شائىر بىلال بۇ ئەندىشەمنى قىياپىتىمدىن بايقىغان بولسا كېرەك:

— بۇرادەر، سىلە كۆرگەنلا نەرسىدىن قورقىدىغان يۈرەكسىز ئوخشايسىلە، ئات گۆشى سويغان يەردىن ئۇنىڭ يۈرىكىنى ئېلىپ يەڭلا — ھە، ئاتنىڭ يۈرىكى ئادەملەرگە يۈرەك پەيدا قىلىدۇ، — دېدى چاقچاق قىلىپ.

خوشلىشىپ چىقىپ كەتتىم، شۇ كۈنىلا ئۆيۈمدىكى «نەسىرىدىن ئەپەندى لەتىپىسى» نى ئاپىرىپ بېرىشنىڭ

ئۇنتۇپ مەكتەپكە چىقىپ كەتتىم.

بۇ ئۇچرىشىشنى پات - پات ئەسكە ئالاتتىم ھەم ئەندىشە قىلاتتىم. بۇ تۇغرۇلۇق بىرەر كىشىگە سۆزلەشتىن قورقاتتىم. لېكىن، دىلىمغا بىلال ئەزىزى ياققان شېئىرىيەت، ئەدەبىي ئىجادىيەت ئوتىنىڭ يالقۇنى بىلەن ھەر خىل مەسىلە ئۈستىدە — گاھ بىرەر ئىش، بىرەر كىشىنى مەدھىيىلەپ، گاھىدا تەنقىدلەپ مازاق قىلىپ، ئۇنى - بۇنى يازاتتىم. لېكىن، يازغىنىم ئۆزۈمگە يارىماي يىرتىپ تاشلايتتىم.

بىلال ئەزىزىنىڭ سىماسى كۆزۈمگە كۆرۈنۈپلا تۇراتتى.

1945 - يىلى سېنتەبىردە مىللىي ئارمىيە ئاقسۇغا كەلگەنگە قەدەر مەن شائىر بىلال ئەزىزى بىلەن قايتا كۆرۈشەلمىدىم.

1945 - يىلى ئۈچ ۋىلايەت قوشۇنلىرى ئاقسۇغا كەلگەندە پارتىزانلار سېپىگە پىدائىي بولۇپ يېزىلدىم.

بۇ يولغا مېڭىشىمدىمۇ شائىر بىلال ئەزىزىنىڭ دىلىمغا ياققان ئادالەت، بىلىم - مەردىپەت چىرىغىنىڭمۇ تەسىرى بار ئىدى، ئەلۋەتتە.

سەن قویغان قەلەمنی

مشکلار قولیغا ئالدۇ

شائىر تېيىپجاننى ئەسلەيمەن

زۇقۇن قادىرى

بۇگۈن ئەدەبىيات باغچىسىزنىڭ گۈلزارىدا ئېچىلغان رەڭدار بىر گۈلىمىز خازان بولدى. بۇ قايغۇلۇق ھادىسە مۇناسىۋىتى بىلەن تالانتلىق شائىر ئىسىمىز تېيىپجان ئېلىييۇنىڭ ئەدەبىيات سېپىگە قوشۇلغان دەسلەپكى چاغلىرىدا مەندە قالدۇرغان بەزىبىر تەسىراتلىرىنى ئەسلەپ ئۆتمەكچىمەن.

مەن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ياشلار تەشكىلاتى ئورگىنى بولغان «كۈرەش» ژۇرنىلىدا ئەدەبىي مۇھەررىر بولۇپ ئىشلەيتتىم. مىرسۇلتان بولسا ژۇرنالنىڭ كاتىپى ئىدى. بىر كۈنى ئىككىمىز ماقالىلەرنى تەھرىرلەش بىلەن بولۇپ كېتىپ، بۆلۈمگە كىم كىرگىنىنى خېلى ۋاقىتقىچە بايقىماي قاپتۇق. مەن بېشىمنى كۆتۈرۈپ قارىسام، ئىشىكنىڭ تۈۋىدە ئون بەش ياشلار چامىسىدىكى بىر بالا بىزگە كۆز تىكىپ قاراپ تۇرۇپتۇ. مەن بۇ بالىدىن:

— ھە، بۇ يەرگە نېمىشقا كەلگەنسەن؟— دەپ سوردىم.

ئۇ يانچۇقىدىن بىر پارچە قەغەزنى چىقىرىپ:

— ماۋۇ شېئىرنى،— دەپ باشقا گەپ قىلماستىن قەغەزنى ماڭا سۇنغىنىچە شۇك تۇرۇپ قالدى.

مەن ئۇنى قولۇمغا ئېلىپ بىر قۇر ئوقۇپ چىقتىم. شېئىرنىڭ باش تەرىپىگە لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ «ياشلىق ئۆگەن» ناملىق شېئىرىدىن بىر كۇپلېت يېزىپ ئۇنى شەرھلىگەن ئاساستا بىر قانچە كۇپلېت ئۆزىنىڭ شېئىرىنى يېزىپتۇ، شېئىرنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى بىلىم ئېلىشنىڭ پايدىسى، ياشلىقىدا

ئوقۇيالمىغاننىڭ زىيىنى توغرىسىدا ئىدى. شېئىرنى ژۇرنىلىمىز-غا بېرىشكە مىرسۇلتان ئىككىمىز كېلىشتۇق. مەن شائىر يىگىتكە قاراپ، ئۇنىڭ چوڭ كۆزلىرىدە شېئىرنىڭ تەقدىرى توغرىسىدا ئەندىشە قىلىپ تۇرغان ئىپادىسىنى كۆردۈم. مەن ئۇنى ئىلھام-لاندۇرۇپ:

— ھە ئۇكا، سېنىڭ شېئىرىڭدىكى ياش ۋاقتىدا ئوقۇيال-ماي قېلىپ پۇشايمان قىلغان بوۋاينىڭ «ھەسسىنىما دەپ ساقىلىنى سىيپاپ كۆزى چەكچەيدى» دېگەندەك سۆزلىرىڭنى يارىتىپ قالدىم، بولمىسا، بۇ شېئىرىڭ ماۋۇ بىگىرگە سانجىلاتتى. يۇقىرىقى سۆزلىرىڭنىڭ جانىبىدىن ژۇرنالغا كىرىدىغان بولدى. ئەمدى يازغان شېئىرىڭدا ئۆزۈڭ دېگەندەك تىرىشىپ ئۆگىنىپ، چوڭقۇرراق پىكىر قىلساڭ بولىدۇ، — دېگەنىدىم. يىگىت ھاياجان-لىنىپ:

— رەھمەت ئاكا، رەھمەت، — دەپ خۇشال چىقىپ كەتتى.

مەن كېيىن گېزىتخانىغا يۆتكىلىپ كېلىپ، ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتىنىڭ شۇ چاغدا چىقىۋاتقان گېزىتىدە تەھرىرلىك قىلىۋات-قان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، تېيىپجان يەنە بىزنىڭ بۆلۈمگە كىرىپ كەلدى. مەن ئۇنىڭغا چاقچاق قىلىپ:

— ھە، تاڭگا ئاغىنىمىز بۇياققا كېلىپ قاپسەنغۇ؟ — دېدىم.

بىز ئۇنىڭ بىر ئىشقا مەھكەم يېپىشىۋالىدىغانلىقىنى كۆرۈپ تاڭگا دەپ چاقچاق قىلاتتۇق. كېيىن بىز ئۇنىڭ مىجەزىنىڭ ئېغىرلىقى، زېرىكمەي باش چۆكۈرۈپ ئىشلەۋېرىشىنى بايقاپ «كالا» دەپ چاقچاق قىلىشقا باشلىدۇق. چۈنكى ئۇ ئۆزىمۇ چاقچاق قىلىشقا ئامراق بولۇپ، دائىم بىزگە چاقچاق قىلاتتى. تېيىپجان بۇ قېتىم بىزنىڭ يېنىمىزغا كەلگەنلىكىنىڭ مەقسىتى-نى ئېنىق ئېيتتى:

— مەن بۈگۈن سىلەرنىڭ يېنىڭلارغا يۇرتۇمدىن قېچىپ كەلدىم. مەھەللىدىكى جامائەت مېنى سەن بالاغەتكە يەتتىڭ

سىنى مەرھۇم ئاتاڭنىڭ ئورنىغا ئىمام قىلىپ سايلايمىز دەپ چىڭ تۇرۇۋالدى. مەن بەدىئىي ئەدەبىياتقا قىزىقاتتىم. ئۇلار مېنىڭ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىشىمغا يول قويمايدىغاندەك قىلىدۇ. ماڭا گېزىتخانىدىن بىرەر ئىش تېپىپ بەرسەڭلار، يۇرتۇمغا كەتمەي سىلەر بىلەن بىرگە ئىجادىيەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانسام، — دەپ كۈندە بىزنىڭ يېنىمىزغا كىرىۋالىدىغان بولدى.

ئۇنىڭ ئاتىسى زاكىر خەلپەم قورغاس جامائىتى چوڭقۇر ئېتىقاد قىلىدىغان مۆتىۋەر خاتىپ ئىكەن. تېيىپجان ئاتىسىنىڭ تەربىيىسىدە قارىيلىقتا ئوقۇپ، پارە قۇرئاننى تولۇق ياد ئېلىپ، مۇكەممەل قارىي دېگەن نامنى ئالغانىكەن. بىز تېيىپجاننىڭ ئىجادىيەتكە بولغان يۈكسەك قىزغىنلىقىنى ئېتىبارغا ئېلىپ، ئۇنى ئەدەبىيات سېپىگە قوشۇۋېلىش ئۈچۈن يۇرتداشلىرى بىلەن خېلى ۋاقىت تالاش - تارتىش قىلىپ، ئاخىر ئۆز تەرىپىمىزگە قوشۇۋالغاندۇق.

ئاۋۋال بىز تېيىپجاننى گېزىتنىڭ «ئۆسۈش» بېتىگە تەييارلانغان ئەسەرلەرنى ئاققا كۆچۈرۈشكە قويدۇق. ئۇ تەرلەپ - پىشىپ، تىنماي كۆچۈرۈش بىلەن مەشغۇل بولاتتى، ئەمما قوشۇمچە كۆپ ئىشلىسىمۇ رەسمىي شتاتتا بولمىغىنى ئۈچۈن ماۋاش بېرىلمەيتتى. مەن ئۇنى شتاتقا ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن خېلى ھەرىكەت قىلساممۇ، ئىدارىمىز ئورۇن يوق دەپ شتاتقا كىرگۈزمىدى. كېيىن بىر پارچە خەت يېزىپ بېرىپ شۇ چاغدىكى «ئالغا» گېزىتىنىڭ باشلىقى سەيپىدىن ئەزىزگە ئەۋەتكەنىدىم. «ئالغا» گېزىتى مۇھەررىرلىرى تېيىپجاننىڭ پوچۇركىسىنىڭ ياخشىلىقىنى كۆرۈپ ئۇنى كۆچۈرگىچىلىككە ئېلىپ، مەلۇم مىقداردا ماۋاش بەلگىلەپتۇ. بىرەر ئايدىن كېيىن كورېكتورلۇققا بەلگىلەپ قويۇپتۇ.

تېيىپجان «ئالغا» گېزىتىگە خىزمەتكە كىرىپ، بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن سەيپىدىنگە ئۇچراپ قالغانىدىم. ئۇ:

— هېلىقى، سەن بىزگە ئەۋەتكەن بالا قالتىس تالانتلىق يىگىت ئىكەن، هازىر مۇھەررىرلىككە كۆتۈرۈلۈپ، هەممىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كەتتى، — دەپ مىننەتدار بولغاندى.

شۇنداق قىلىپ تېيىپجان ئېلىيېۋ ئاز ۋاقىتتىن كېيىن ئۆزىنىڭ ئىجادىي ئىشىدىمۇ، باشقىلارنىڭ ئەسەرلىرىنى تەھرىرلەش ئىشلىرىدىمۇ هەممىمىزدىن ئۆتۈپ كەتتى.

ئۇ نېمىشقا شۇنداق تېز ئۆسۈپ كەتتى؟ دېگەن سوئالغا مەن ئۇنىڭ ئەدەبىياتقا بولغان قىزغىنلىقى، تىنماي ئىزدىنىشى، زېرىكمەي جاپاغا چىداپ قىلغان ئەمگىكىنىڭ نەتىجىسى، دەپ جاۋاب بېرىمەن. مەن ئۇنىڭ يازغان ئەسەرلىرىنى قايتا — قايتا تۈزەپ، زېرىكمەي، پاكىز، چىرايلىق بولسۇچە هىر نەچچە قېتىم كۆچۈرگەنلىكىنى هەمىشە كۆرۈپ تۇراتتىم.

تېيىپجان ئۆگىنىشتىمۇ ئاكتىپ بولۇپ، ئۇيغۇر كلاسسىك شېئىرىيىتى هەم ئۆمەر مۇھەممىدى شېئىرلىرىدىن، ئابدۇللا توقاي، هادى تاختاشلارنىڭ شېئىرلىرىنىچە خېلى پۇختا ئۆگىنەتتى. نەۋائى، فۇزۇلى شېئىرلىرىنى ئوقۇپ تەهلىل قىلاتتى. پۇشكىننىڭ شېئىرلىرىنى ئوقۇپ دېكلاماتسىيە قىلاتتى. مەن ئۇنىڭغا ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنى تەهلىل قىلماقچى بولساڭ ئەرەبچە-پارسچە ئۆگىنىشنى چىڭ تۇتساڭ بولاتتى، دەپ دالالەت قىلاتتىم. ئۇنىڭ بۇ تىللاردىن خېلى خەۋىرى بولسىمۇ، ئۇنى ئاز قوللىنىپ، شېئىرلىرىنى ساپ ئۇيغۇر تىلىدا يېزىشقا تىرىشاتتى. دەسلەپكى چاغلاردا ئۇ «جۇرئىتى» دېگەن تەخەللۇسنى قوللانغاندى. بۇمۇ ئۇنىڭ ئىجادىيەتكە بېرىلىپ هەرىكەت قىلىشىغا يەنە ئالغا ئىنتىلىشكە مەنىداش سۆز بولۇپ قالغاندى.

تېيىپجان سەنئەت ئۇرلىرىدىن شائىر، ناخشىچى، سازەندە هەم قىزىقچى بولۇپ يېتىشكەن ئاكتۇئال تېمىلارغا هازىر جاۋاب ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ پارتىيەۋە خەلق ئالدىدا ئابرويغا ئىگە بولغان. ئۇ ياشلارنىڭ ئىجادىيەت ئىشلىرىغا ئاكتىپ يار-

دەم بېرىپ تۇراتتى. پېشقەدەم قەلەم ئەھلىگە ھۈرمەت قىلىپ، ئۇلار بىلەن بار مەسلىھەت ئىناق ئۆتۈشكە تىرىشاتتى. مەن ئۇنىڭ ئەدەبىيات سېپىگە كىرىپ دەسلەپكى ئىجادىيەت ئىشىغا شارائىت تۇغدۇرۇپ، ئازراق ياردەم بەرگەنلىكىم ئۈچۈن ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە كۆپ قېتىم مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ ئۆتتى. بۇ توغرۇلۇق ماڭا بولغان ھۈرمىتىنىڭ ئاخىرقى بىر كۆرۈنۈشىنى قايغۇلۇق ھالدا ئەسلەپ ئۆتەي: مەن ئايالىم بىلەن بىللە ئۇنى ئاخىرقى قېتىم دوختۇرخانىغا يوقلاپ بارغىنىمدا تېيىپجاننىڭ كېسىلى ئېغىرلىشىپ، يورۇق دۇنيادىن كۆز يۇمۇش ھالىتىگە چۈشۈپ قالغانىكەن. ئۇ پۈتۈن كۈچىنى يىغىپ پەس ئاۋازدا: «مەن سېنىڭ ئالدىڭدا نالايىق ئىش ئۆتكۈزگەن بولسام كەچۈرگىن، رازى بولغىن» دېدى. قولۇمنى مەھكەم سىقىپ تۇرۇپ بالاچاقىلىرىغا تەلمۈرۈپ: «بۇ مېنىڭ ئاتام، بۇ مېنىڭ ئۇستازىم. مەن ئۈچۈن بۇ ئادەمگە ھۈرمەت بىلدۈرۈپ تۇرۇڭلار!» دېدىدە، شوپۇر مىجىتقا قاراپ: «ئۇكام، سەن مۇشۇ ئادەمنى يولدا كۆرسەڭ ياردەملىشىپ قوي، مېنىڭ روھىم خۇش بولىدۇ. مېنىڭ سۆزۈمنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالما» دەپ ۋەسىيەت قىلدى ۋە زىلەيخە بىلەن ئىككىمىزنى سۆيۈپ بىز بىلەن ئىناقلىقىنى ئىپادىلىدى، ئاجراشقۇسى كەلمەي، يېنىدا ئۇزاقراق ئولتۇرۇشىمىزنى تەكلىپ قىلدى.

تېيىپجانغا يىغلايمەن

ۋاڭ مىڭ

يىلان يىلىنىڭ كىرىشى بىلەن مۇنداق قاباھەتچىلىكنىڭ بولۇشىنى زادىلا خىيالىمغا كەلتۈرمىگەنىكەنمەن: ئەزرائىل ئۇشتۇمتۇت قول سوزۇپ كېلىپ، كامالەتكە يەتكەن بىر تۈركۈم يازغۇچىلارنى ئېلىپ كەتتى.

تېيىپجان ئۇيغۇرلارنىڭ مەن دەسلەپ تونۇشقان كاتتا شائىرى. ئۇنىڭ چاۋشيەن خەلقىنى كۈيلەيدىغان «تاغنى كۆرگەندە» ناملىق شېئىرى كىشىنى چوڭقۇر تەسىرلەندۈرىدۇ. ئاڭلىشىمچە، ئۇنىڭ تۇنجى شېئىرلار توپلىمى ئون ئالتەياش چېغىدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدىكى بىر جۇمھۇرىيىتىدە نەشىر قىلىنغانىكەن. مەن ئۇنىڭغا زوقلىناتتىم ۋە تېيىپجان دېگەن ئىسىمنى ھۈرمەت بىلەن تىلغا ئالاتتىم. ھەتتا ماڭا ياققانلىكى ھەر قانداق ناخشىنىڭ، ئالايلۇق، «ئۇلۇغ باغۋەن»، «باھار ۋالىسى» قاتارلىقلارنىڭ سۆزىنى تېيىپجان يازغان دەپ قارايتتىم، جەزمەن شۇنداق دەپ باشقىلار بىلەن تالىشىپ كېتەتتىم. باشقىلار تولۇق دەلىل - ئىسپاتلار بىلەن بۇ ناخشىلارنىڭ سۆزىنى تېيىپجاننىڭ يازمىغانلىقىنى ئىسپاتلىغاندا كۆڭلۈم يېرىم بولۇپ، روھىم چۈشۈپ كېتەتتى.

60 - يىللارنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە، مەن تەقدىرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىدە تېيىپجان بىلەن بىللە ئىشلىدىم. ئەينى ۋاقىتتا، تېيىپجان گەرچە خېلىلا يۇقىرى

تەمناتتىن بەھرىمان بولۇۋاتقان بولسىمۇ، سىياسىي جەھەتتە ئانچە ئىشەنچكە ئىگە ئەمەس ئىدى. ئۇنى ئاۋۋال تۈگىمەس ئۆگىنىشكە سالدى. كېيىن خېلى قاتتىق تەنقىد ئاستىغا ئالدى. ئۇنىڭ ئېلان قىلىنمىغان شېئىرى «ئاساسەننىڭ شىكايىتى» تەنقىد قىلىندى. تېيىپجان بۇ شېئىردا «ئاساسەن» دېگەن سۆز كەلسە ـ كەلمەس ئىشلىتىلدى، ئوپئوچۇق ئىشلار چېگىشلەشتۈرۈۋېتىلدى، زورمۇ زور ئاساسەن غەلىبە قىلدۇق دېيىلىۋاتىدۇ، دېگەندى. تېيىپجان بۇ شېئىردا لاپ ئۇرىدىغان پوچىلارنى مەسخىرە قىلىپ، ئۇلارنى «ئاغزىدا شەھەر ئالىدىغان پالۋان» دەپ ئاتىغاندى. بۇ مىسرا بەكمۇ «زەھەرلىك» يېزىلغان دەپ قارالدى. شۇنىڭ بىلەن تېيىپجان «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەشكە ھۇجۇم قىلغان جىنايىتى ئۈچۈن ئۆلۈمگە مەھكۇم» دېيىلدى.

تېيىپجان داڭلىق شائىر، بولۇپمۇ داڭلىق «ھەرىكەتچى» ئىدى. 50 ـ يىللارنىڭ كېيىنكى مەزگىللىرىدىن بۇيان، بىرەر سىياسىي ھەرىكەت بولسىلا ئۇ تارتىپ چىقىرىلدى، تەنقىدلەندى. ھەرىكەتنىڭ ئەلپازىمۇ يامان ئىدى. خەلقىلەر ئۇنىڭغا زەربە بەردى، ھاقارەت قىلدى. دەرۋەقە، نۇرغۇن ئادەم چاقىرىققا ئاۋاز قوشۇپلا ئۇنى تەنقىد قىلدى. ھەقىقەتەنمۇ ئۆزلىرىدىن ئەقىللىك، قولىدىن ئىش كېلىدىغان، مەشھۇر ئادەملەرگە زىيان سېلىشنى ئالاھىدە خۇشاللىق ھېس قىلىپ ھۇزۇرلىنىدىغان بەزىبىر ئادەملەرمۇ بار ئىدى. ئۇلار چاكىنا ھاياتى ۋە يارامسىزلىقى بەخش ئەتكەن ئاجىزلىق بىلەن پۇچەكلىكىنى ياپماقچى بولاتتى. مەن شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىنلا تېيىپجاننىڭ «ئايرىم دەپتەر» گە تىزىملانغان ئادەم، كىشىلەرنىڭ مەسخىرە قىلىش ۋە كەمسۇندۇرۇش نىشانى ئىكەنلىكىنى بىلىپ يەتتىم.

تېيىپجان ئۆزىنى تەكشۈرۈشنى ئۆگىنىپ قالغاندى. شۇڭا، ئۇ ھەر قېتىملىق ھەرىكەتنىڭ ھەممىسىدىن ئامان ـ ئېسەن

ئۆتتى. ئۇنىڭ شېئىرلىرى كۆڭۈلگە ياققاچقا، ئامما قانچە هەرىكەتكە كەلتۈرۈپ تەنقىدلەنسىمۇ، تېيىپجان يەنىلا مەشھۇر شائىر، 13 - دەرىجىلىك كادىر بولۇپ قېلىۋەردى. هەر قانچە هەرىكەت، تەكشۈرۈش ۋە كەمسۇندۇرۇشلار بولسۇن، ئۇنىڭ روهى چۈشۈپ كەتمەيتتى. كۈلۈمسىرىگىنىچە، مەغرۇر تۇرۇپ، قىزىق - قىزىق پاراڭلارنى قىلاتتى. ئۇنىڭ چاقچاقلىرى دەرهال تارقىلاتتى، بۇ چاقچاقلار يەنە جۇغلىنىپ، هەرىكەت داۋامىدىكى «جىنايى هەرىكەت» كە ئايلىناتتى. ئۇ بۇ «جىنايى هەرىكىتى» نى بوينىغا ئالغان هەمدە تەنقىد قىلىنغاندىن كېيىن كەڭچىلىككە ئېرىشەتتى. كەڭچىلىككە ئېرىشىپلا يەنە چاقچاقلارنى قىلاتتى. يۇمۇرىستىك تۇيغۇ تېيىپجاننىڭ بىر ئاساسلىق ئىقتىدارى ئىدى. تېيىپجاندا يۇمۇرىستىك خۇسۇسىيەت بولمىغان بولسا، ئۇ بۇگۈنگىچە ياشىيالمىغان بولاتتى. تېيىپجاننىڭ بېشىدىن ئۆتكەن ئېغىر كۈنلەرنى كۆرۈپ باقمىغان ئادەم ئۇنىڭ تەكشۈرۈشكە ئۇستىلىقى ۋە يۇمۇردىن ئوبدان پايدىلانغانلىقىغا گۇمان قىلمىسا بولىۋېرىدۇ.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا، تېيىپجاننىڭ ئۆتكەلدىن ئۆتمىكى قىيىن بولدى، ئۇ دۇشمەن، دەپ قارالدى ۋە يېزىغا چۈشۈرۈۋېتىلدى. ئاڭلىشىمچە، ئۇنىڭ كۈنى يېزىدىمۇ ئوبدان ئۆتۈپتۇ. ئۇ كىچىكىدە مەدرىسىتە ئوقۇغان بولغاچقا قۇرئان يېزىقىنى — ئەرەب يېزىقىنى بىلىدىكەن. پارس، رۇس تىلىنىمۇ ئانچە - مۇنچە يامىدايدىكەن. شۇڭا، ئۇ يېزىدا قۇرئان ئوقۇپ بېرىپ يۈرۈپتۇ. دېهقانلار قوي، كالا سويۇپ مېهمان قىلىپ، بېشىدا كۆتۈرۈشۈپتۇ. بۇ يالغان بولمىسا كېرەك.

تېيىپجان ئىشى ئوڭغا تارتىپ، سىياسىتى ئەمەلىيلىشىپ خىزمەت ئورنىغا قايتقاندىن كېيىن دەررۇلا ئەتىۋارلىق ئەرباب بولۇپ قالدى. بۇ هەقتىمۇ هەر خىل پەرەزلەر بولدى. مەن 1973 - يىلدىن كېيىن تېيىپجاننىڭ ياخشى سۆزلىرىنىڭ شاپا-

ئىتنى بىلەن ئەھۋالىمنى سەل - پەل ياخشىلىۋالدىم. ئالايلۇق، بۆلۈمدە ئىولتۇرۇپ ئىشلىسەممۇ بولىدىغان بولدى. كىتابنى كۆپرەك ئوقۇشقا، تەرجىمە ۋە يېزىقچىلىققا ۋاقىت چىقىرالايدىغان بولدۇم. گەرچە بىرەر نەرسە يازالمىغان بولساممۇ، ئەمما تېيىپجان ماڭا يارىدەم قولىنى سۇنۇشتىن ئايىمىدى. بۇنى «زەرگەرنىڭ ئالتۇن قەدىنى بىلىشى» دىسەم بولار. شۇڭا، مەن تېيىپجانغا رەھمەت - تەشەككۇر ئېيتىمەن!

ئۇ ئەتىۋارلاندىن كېيىن زامانغا بېقىپ بەزى شېئىرلارنى يازدى. مەن ئۇنىڭ قىلچە قىممىتى بولمىغان مۇنداق شېئىرلىرىدىن بىر نەچچىسىنى تەرجىمىمۇ قىلدىم. كېيىن ئەھۋال ئۆزگىرىپ، تېيىپجان يەنە ئانچە ئەتىۋارلانمايدىغان بولدى. ئاقىۋەتتە «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» ئاغدۇرۇلدى.

تېيىپجان ئىككىمىز ئۇ يازغان، مەن تەرجىمە قىلغان هېلىقى شوئار شېئىرلارغا پۇشايمان قىلدۇق. «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن مەن ئۇنىڭغا، ھەقىقىي ھېسىياتلىق شېئىردىن ئون پارچە يېزىپ، مۇھەببەت لىرىكىلىرى بولسا تېخىمۇ ياخشى، مەن تەرجىمە قىلاي، دەپ مەسلىھەت بەردىم. بۇ مەسلىھىتىم ئۇنىڭغا تازا ياقتى. ئەمما، بەرىبىر يازالمىدى. ياش شائىر — تالانت ئىگىسى — گۇمانلىق ئۇنسۇر — ھەرىكەتچى — دۇشمەن — سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش — ئالاھىدە ئەتىۋارلاش — چەتكە قېقىش...تىن ئىبارەت مۇساپىنى باسقان ئادەم قانداقمۇ مۇھەببەت لىرىكىلىرىنى يازالىسۇن؟ مۇھەببەت لىرىكىلىرى يازالمىغانغا ئۇ ئۆلۈپ قالمايتتى! ئۇ يۇمۇرلۇق، ساغلام، قەيسەر ۋە كۆڭلى - كۆكسى كەڭ ئىنسان بولغاچقىلا ئۆلۈپ قالمايتتى! ئۇلانبايدىكى «7 - مايى» كادىرلار مەكتىپىنىڭ شورلۇق يېرىدە ئۇ خۇددى كالىغا ئوخشاش ئىشلىدى. كېسەك قۇيدى، نان ياقتى، تامچىلىق قىلدى، سۇ تۇتتى، ئورما ئوردى. ئۇ يالغۇز ئۆزى ئۇچ ئادەمنىڭ ئىشىنى

قىلدى. كېيىن چىققان بەزى شائىرلارغا ئوخشاش ھاكاۋۇرلۇق قىلمىدى. شۇڭا، 1987 - يىلى ئۇنىڭ ئابدۇكېرىم خوجىنىڭكىگە ئوخشاش كېسەلگە مۇپتىلا بولۇپ قالغانلىقىنى ئاڭلىغان چېغىمدا ئىشەنمەيلا قالدىم. 1988 - يىلى يازدا مەن شىنجاڭنىڭ بېيجىڭدىكى ئىش بىجىرىش ئورنىغا بېرىپ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكەنىدىم. ئۇ ئەمدىلا ئوپېراتسىيىدىن چىققاچقا بىرئاز ياداپ قالغان، رادىئوئاكتىۋلىق نۇر بىلەن داۋالانغانلىقى ئۈچۈن چاچلىرىمۇ خېلىلا چۈشۈپ كەتكەنىكەن. شۇنداق بولسىمۇ ئۇ ماڭا ھە دەپ چاقچاق قىلدى.

1989 يىل 1 - ئايدا، تېيىپجان بېيجىڭدىكى 301 - دوختۇرخانىدىن ئەڭ ئاخىرقى ساناقلىق كۈنلىرىنى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن شىنجاڭغا قايتىدىغان چاغدا مەن ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشتۇم. بۇ بىزنىڭ ئەڭ ئاخىرقى كۆرۈشۈشىمىز بولۇپ قالدى. شۇ ۋاقىتتا ئۇنىڭ تېنى بەكلا ئاجىزلاپ كەتكەنىدى، بىراق ئۇ يەنىلا چاقچاق قىلىشنى ئۇنتۇپ قالمىغانىدى. تېيىپجان سەيپىدىن ئەزىزنىڭ بىزنىڭ 1980 - يىلقى چاقچاقلىرىمىزنى سۆزلەپ بەردى. ئۇ يىلى بىرگە پىچان ناھىيىسىگە بارغانىدۇق. دېھقانلار تېيىپجاننى قىزغىن قارشى ئالدى. ئۇلار يەيدىغان، ئىچىدىغان نەرسىلەر بىلەنلا ئەمەس، ئۆزلىرىنىڭ شېئىرلىرىنى ئوقۇش بىلەنمۇ قارشى ئالدى. تېيىپجانمۇ شېئىر ئوقۇپ دېھقانلارغا رەھمەت ئېيتتى. ئۇيغۇر مىللىتى — شېئىر مىللىتى. تېيىپجان كامالەتكە يەتكەن شائىر ئىدى. لېكىن، ئۇ ئۆزىنىڭ «كامالەت ئىگىسى» دېگەن بۇ شۆھرىتىگە ئاممىدىن يىراقلىشىش ياكى ئاممىغا قارشى مەيدانىدا تۇرۇش ھېسىياتىغا ئېرىشكەن ئەمەس. مەن بۇنىڭغا تولىمۇ قايىل ئىدىم ۋە زوقلىناتتىم. تېيىپجان بىر ئايالنىڭ ئۆيىنى زىيارەت قىلغاندا، ئۇ ئايال ئۇنىڭغا بىر نەچچە تۈپ يېسۈملەك سوۋغات قىلغانىدى. مەن: «سىز خەلقنىڭ شائىرى. شۇڭا، خەلقنىڭ يېسۈملىكىنى يەيسىز-

دە» دەپ چاقچاق قىلىۋىدىم، ئۇ تېلىقىپ قالغۇدەك كۈلدى. ئۇ بۇ نۆۋەت بۇ ئىشلارنى بېيجىڭدىكى دوستلىرى بىلەن خوشلىشىش خاتىرىسى سۈپىتىدە سۆزلەپ بەردى.

مانا مۇشۇنداق بىر شائىرمۇ ئالەمدىن ئۆتتى. ئابدۇكېرىم خوجىمۇ ئالەمدىن ئۆتتى. ئۇ ئىككىيلەننىڭ تەقدىرىمۇ، كېسىلىمۇ ئوخشاش بولدى. بۇ خۇدانىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ ئىستېداتلىق شائىرلىرىنىڭ پېشانىسىگە پۈتكەن قىسمەتلىرىمۇ؟ مەن شىنجاڭدىن ئايرىلغان ئون يىلدىن بۇيان قازاق يازغۇچىسى قاۋسىلقان قوزىبايېۋ، ماقاتانلار ۋاپات بولدى. ئۇيغۇر تەقرىزچىسى پەتتارجان مۇھەممىدىمۇ ۋاپات بولدى. ئارقىدىن بۇ ئىككى تالانتلىق شائىرمۇ كەتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى 50 ياشتىن ئۆتە - ئۆتمەيلا كۆز يۇمدى. يىراقتىن تەڭرىتاغقا بېقىپ، كۆز ياشلىرىم قۇرۇپ كەتكۈدەك يىغلىدىم!

كېلىڭلار، قەدىردانلار، بىز يەنە «7 - ماي» كادىرلار مەكتىپىگە قايتىپ بارايلى. بىز كېچىلىرى يەنە بىرگە سۇ تۇتايلى. ئۆتكەندە سىلەر مېنىڭ كۆپ ئىش - كۈشلىرىمگە ھەمدەم بولغان. بىز موخۇركا ۋە ئالبانىيە سىگارېتىنى تۇتۇشۇپ چېكەتتۇق. ھەر خىل ياپتا گەپلەر بىلەن ئۆزئارا تەسەللى بېرىشىپ، كۆڭلىمىزنى ئاۋۇندۇراتتۇق. پەقەت ئادەم ئامانئېسەن بولسىلا بۇنداق ھاياتمۇ كۆڭۈللۈك ئەمەسمۇ!

مېنى ئازابلىغىنى يالغۇز بۇلا ئەمەس. مو يىڭفېڭ① 51 يېشىدا، تېيىپجان ۋاپات بولۇپ ئون نەچچە سائەتتىن كېيىن

---

① مو يىڭفېڭ — جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى خۇنەن شۆبىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، ئۇنىڭ ۋەكىللىك ئەسىرى «گېنېرالنىڭ خىتابى» رومانى تۇنجى قېتىملىق ماۋدۇن مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن.

② باۋچاڭ — ئاتاقلىق يازغۇچى، تەقرىزچى، پروفېسسور، كۆزگە كۆرۈنگەن ئەدەبىيات تەشكىلاتچىسى، جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى پارتگۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى.

ۋاپات بولدی. پەلەك بەكمۇ تەتۇرلۇك قىلدی. باۋچاكمۇ كېتىپ قالدی. بۇلار بېشىدىن نۇرغۇن ئىسسىق - سوغۇقنى ئۆتكۈزگەن ئوتتۇرا ياش يازغۇچىلار ئىدی. ئۇلار ئەمدىلا ئاپ-تاپ كۆرگەن، كۆڭلىگە ئۇلۇغۋار پىلانلارنى پۈككەن ئوتتۇرا ياش يازغۇچىلار ئىدی. ئۇلار يەلكىسىگە ئېغىر يۈكلەرنى ئالغان ئوتتۇرا ياش يازغۇچىلار ئىدی.

ئاھ بۇ قانداق قىسمەت - مە؟!

پالەچ بولۇپ يېتىپ قالغان، ھازىر ياخشىلىنىۋاتقان ليۇ شاۋتاڭدىن باھار بايرىمىدا خەت تاپشۇرۇۋالدىم. ئۇ خېتىدە مۇنداق دەپتۇ: «باۋ چاك تۇيۇقسىزلا يامان كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ، بەك قىينىلىۋاتىدۇ. بىزدەك تەڭتۇشلەر مۇشۇنداق بىر - بىرلەپ تۇگەپ كېتەرمىزمۇ؟ پېشقەدەملىرىمىز ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈۋاتىدۇ، ياشلىرىمىز ئەركىن، ھۇر ياشاۋاتىدۇ. ئادەمنىڭ ئۇلارغا زوقى كېلىدۇ...»

مەن ئەمدى نېمە دەي؟ ئاھ، خۇدايا پەرۋەردىگارا، مېنىڭ نالە، ئاھىم ساڭا يېتەرمۇ؟

كامىل تۇرسۇن تەرجىمىسى

شائىر كۆز ئالدىمدا

(ئەسلىمە)

ئابدۇۋەلى جارۇللايوۋ

تالانتلىق شائىرىمىز تېيىپجان ئېلىيېۋ ھەممىزنى ئېغىر قايغۇدا قالدۇرۇپ ئارىمىزدىن كەتتى. ئۇنىڭ ۋاپاتى ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىشلىرىمىز ئۈچۈن چوڭ يوقىتىش بولدى.

تېيىپجان ئېلىيېۋنى مەن تۇنجى قېتىم (ئېھتىمال، 1946 ـ يىللىرى بولسا كېرەك) ئۆمەرجان ئاكىنىڭ ئۆيىدە كۆرگەن ئىدىم. ئۆيىگە كىرىشىم، بىر ياش بالا جوزىنىڭ يېنىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، ئالدىمدا ئېچىقلىق تۇرغان قۇرئاننى ياد ئېلىۋېتىپتۇ، بالىنىڭ قىرائىتىنىڭ سازلىقىغا ھەيران قالدىم.

ـ كىم بولىدۇ؟ ـ دەپ شەرەت قىلدىم.

ـ قورغاستىكى زاكىر خەلپەمنىڭ ئوغلى تېيىپجان، ـ دېدى ئۆمەرجان ئاكا.

ئۇ چاغ تېيىپجاننىڭ غۇلجىدىكى ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىڭ كىدە تۇرۇپ دىنىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان ۋاقتى ئىكەن. كېيىن ئۇ ئۆز شېئىرلىرى بىلەن تېزلا كۆزگە چېلىقىپ، گېزىتخانىدا ئىشلەشكە باشلىدى.

بىزنىڭ رەسمىي تونۇشۇپ بىرگە بولغان ۋاقتىمىز 1951ـ يىلى بولدى. ئۇ چاغدا غۇلجىدىن روزى تەمبۇر ئىككىمىز ئۇرۇمچىگە ئون ئىككى مۇقامنى لېنتىغا ئېلىش خىزمىتىگە قاتنىشىش ئۈچۈن بارغانىدۇق. يەكەندىن مەشھۇر مۇقام ئۇستىسى

تۇرداخۇن ئاكا بىلەن ئۇنىڭ ئوغلى ھوشۇراخۇن كەلگەنىدى. يولداش ۋەن تۇڭشۇ مۇقام ئاھاڭلىرىنى نوتىلاشتۇرۇش ئىشىنى ئىشلىدى. مەرھۇم شائىر ئابدۇكېرىم خوجايوپ تەرجىمە ئىشلىرىغا يارداملەشتى. ئون ئىككى مۇقامنى قۇتقۇزۇپ قېلىشتەك تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان بۇ خىزمەتنى ئۇتۇقلۇق ئاياغلاشتۇرۇشتا تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭمۇ ھەسسىسى چوڭ بولدى. ئۇ مۇقام تېكىستلىرىنى خاتىرىلەش، رەتلەش، ئومۇمىي خىزمەتلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشلىرىنى ئىشلىدى. شۇ چاغدا بۇ ياش شائىر بىلىمسىنىڭ كەڭلىكى، گەپ - سۆز، مىجەزىنىڭ يېقىشلىقى بىلەن بىزدە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغانىدى.

ئون ئىككى مۇقامنى رەتلەش خىزمىتى ئاياغلاشقاندا بىز بىر بۆلۈم ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر جەنۇبىي شىنجاڭغا ماڭدۇق. يازغۇچىلار گۇرۇپپىسى ئىچىدە تېيىپجان ئېلىيېۋمۇ بار ئىدى. ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەن ۋاقتىمىزدا يېڭى يىل كېلىپ قالدى (52 - يىلنىڭ كىرىشىغۇ، دەيمەن). ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسى بىزگە يېڭى يىلنى كۈتۈۋېلىش يۇزىسىدىن كاتتا زىياپەت ئۆتكۈزۈپ بەردى. زىياپەت ئۈستىدە بىز ۋالىي مەمتىمىن خەلىپەتھاجىدىن لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ قاتىلى ھېكىم نۇرنىڭ ئۈستىدىن چىقىرىلغان ھۆكۈمنىڭ تەستىقلىنىپ كەلگەنلىكىنى، بۇ نەپرەتلىك جىنايەتچىگە ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەنلىكىنى ئۇقتۇق. تېيىپجان ئىككىمىز ھېكىم نۇرنى بىر كۆرۈش تەلىپىنى قويۇۋىدۇق، ۋالىي قېتىلدى.

ھېكىم نۇر ئىتتىك قارماققا يۇزىدە چېچەك ئىزى بارەك كۆرۈنىدىغان، ئوتتۇرا بوي، قارا نەرسە ئىكەن. ئۇنىڭ يالغۇز كىشىلىك كامېرىغا كىرىشىمىز بىلەن ئۇ: ماڭا گومىنداڭ پۇل، مېدال بەرگەن. مەن گومىنداڭغا سېتىلغان. مەندە ئون نەچچە جاننىڭ قان قەرزى بار! دەپ سۆزلەپ كەتتى. مېنىڭ ئۇ چاغدا ھېكىم نۇرنى كۆرۈشنى تەلەپ قىلىشىم، كېيىنكى چاغلاردا ل.

مۇتەللىپ توغرىسىدا سەھنە ئەسەرلىرى يېزىلىپ قالسا، ئۇنىڭ ئوبرازىنى يارىتىش، ۋەقەلىكلەرنى سەھنىدە جانلىق ئورۇندىشقا پايدىلىق بولارمىكىن، دېگەن خىيالدىمن ئىدى. تېيىپجاننىڭ لۇتپۇللا مۇتەللىپ توغرىسىدا مۇشۇنداق چوڭ بىر ئەسەر يېزىش نىيىتى بولسا كېرەك، بىز ئىككى - ئۈچ سائەتچە پاراڭلاشتۇق. ئۇ ھېكىم نۇردىن نۇرغۇن نەرسىلەرنى سوراپ خاتىرىلىۋالدى.

ھېكىم نۇرنىڭ ئەڭ ئاخىرىدا سورالغان:

— مۇتەللىپنىڭ تۇرمىدە يازغان نەرسىلىرى بارمۇ؟ — دېگەن سوئالغا:

— تۇرمىدە قەغەز - قەلەم بېرەلمەيتتى. مۇتەللىپنىڭ ئوتتۇن كۆمۈرىدە تاملارغا يازغان شېئىرلىرى بولىدىغان، — دەپ جاۋاب بەرگىنى ئېسىمدە.

بىر - ئىككى كۈندىن كېيىن ھېكىم نۇرغا بېرىلگەن ئۆلۈم جازاسى ئىجرا قىلىندى. كېيىنكى يىللاردا تېيىپجان ئېلىيېۋقا لۇتپۇللا مۇتەللىپ توغرىسىدا چوڭراق بىر نەرسە يېزىشقا پۇرسەتسىز بولمىدى.

تېيىپجان ئېلىيېۋ تۆۋەنگە چۈشۈپ چىتەيدە ئىشلەۋاتقان ۋاقىتلىرىدا، ماڭا ئۇرۇمچىگە يەنە بىر بېرىش پۇرسىتى بولۇپ قالدى. قىزىمنىڭ ئۆيىگە چۈشكەنىدىم. «تالادا بىرەيلەن چاقىرىۋاتىدۇ» دەيدۇ، چىقسام تېيىپجان ئىكەن. ئۇستىگە سەل ئۆڭگەن ئاددىي كىيىملەرنى كىيىۋاپتۇ. ئۆزى يەنە كۈلۈپ تۇرىدۇ.

— ئۇرۇمچىگە مەش - پەشلەرنى رېمونت قىلغۇزغىلى چۈشكەنتىم. سىزنى كەپتۇ، دەپ ئاڭلاپ، كۆرۈشمەي كېتىشكە كۆڭلۈم ئۇنىمىدى، — دېدى. ئۆيگە تەكلىپ قىلسام، — يۇرۇق، ۋاقتىڭىز بولسا پاراڭلاشقاچ بازارغا كىرەيلى، — دېدى.

تېيىپجان بازاردىن ئىككى باغلام كاناي سېتىۋالدى. مەش

بىر نەرسىلەرنى ماشىنىغا باسقۇچە ھېلىقى كانايلاردىن بىرى ئاجراپ چۈشۈپ، تېيىپجاننىڭ مەڭزىگە تېگىپ قانىتىۋەتتى.

— كۆردىڭىزمۇ ئابدۇۋۇملىكا؟ — دېدى ئۇ مەڭزىنى سىلاپ تۇرۇپ كۈلۈپ، — ئادەمدىن ئامەت قاچسا، تۆگىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرسىمۇ خوخۇر چىشلەيدۇ، دېگەن ماتا شۇ.

ئۇ چاغلاردا تېيىپجاننىڭ ئۆيى توقۇمىچىلىق زاۋۇتىدا ئىدى. ئۆيىگە چىقىشىمىزغا خەلچەم كۆرۈپ:

— ۋىيەي تېيىپجان، مەڭزىڭىز نېمە بولدى؟ — دېدى.

— ئۆزىگە ئوخشاش بىر نېمە بىلەن ئۇسۇشۇپ قالدى، — دەپ چاقچاق قىلدىم. تېيىپجان ۋە، — بايقىمىغانىڭ ئىشى- دە! — دەپ چاقچاقنى دەرھال ماڭا تەگكۈزدى.

ئۆزىمىز چۈشىنىدىغان بۇ چاقچاقتىن ھۇزۇرلىنىپ كۈلۈ- شۈپ كەتتۇق. تېيىپجاننىڭ ھەر قانداق ئېغىر كۈندە قالغاندە- مۇ، ھاياتقا بولغان قىزغىنلىقىنى، ئۈمىدۋارلىقىنى، خۇش چاقچاق- لىقىنى يوقاتمايدىغان خىسلىتى بار ئىدى.

70 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە ۋەزىيەتتە بىر ئاز ئۆزگىرىش بولدى. كلاسسىك ئاھاڭلارغا يېڭى تېكىستلەرنى سېلىپ ئېيتالايدىغان بولدۇق. بۇنى بىز «كونا بوتۇلكىغا يېڭى سۇ قاچىلاش» دەيتتۇق. 1975 - يىلىمىكىن، بېيجىڭغا يىغىنغا بېرىپ، قايتىشتا تېيىپجان ئىككىمىز ئايروپىلاندا بىرگە بولۇپ قالدۇق. مەن سوزۇپ ئېيتىلىدىغان «ھاسىنىكام ئاھاڭى» غا سېلىپ:

مەن بۇرۇن يوقسۇل ئىدىم
بالىلىرىمنىڭ ئەڭلى يوق.
ئالتە يەردىن ئۇن تىلەپ
گۈلەكنى تاپسام تەڭنە يوق.
لەنەت ساڭا ئۆتمۈش زامان!

دېگەن تېكىستنى ئاستا غىڭشۇىدىم. تېيىپجان دەرھاللا قولىغا

قەلەم ئېلىپ:

ئەمدى بولدۇق بەختىيار،
چۆمدۇق قۇياشنىڭ مېھرىگە.
تۈنۈگۈنكى قۇل بۈگۈن،
بولدى خوجايىن ھەممىگە.

ئاپىرىن، ئازاد زامان!

دېگەن مىسرالارنى يازدى. قايتىپ كېلىپلا مەن بۇ يېڭى تېكىستنى «قاپقارا قوي كۆزلۈكۈم» ئاھاڭىغا سېلىپ، «ھاسىنىكام ئاھاڭى» ئارقىسىدىن ئۇلاپ ئېيتىپ رادىئوغا بەردىم. كېيىن تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ «داشۆگە ئۇزىتىش» دېگەن شېئىرىغا مەشھۇر چالغۇچىمىز ھۈسەنجان جامى بىر ياخشى مۇزىكا ئىشلىدى. بۇ ئاھاڭنى مەن ئالاھىدە زوق بىلەن ئىجرا قىلىپ كۆپچىلىكنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتىم. تېيىپجان خۇشال بولۇپ: ئابدۇۋەلىكامنىڭ ئاۋازى ھازىرغىچە ياخشى تۇردى. بۇ ئادەمنى جارۇللايوۋ ئەمەس، جاراڭلايوپ دېسە بولىدۇ، دەپ چاقچاق قىلغانىدى.

تېيىپجان ئېلىيېۋ خەلق ئاھاڭلىرى، كلاسسىك ناخشىلارنى بەك ياخشى كۆرەتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى «سېرىق ناخشىلار» دەپ قارالغان ھېلىقى يىللاردا ئۇ بۇ ئېسىل ئاھاڭلارنىڭ يوقاپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۇنىڭغا يېڭى تېكىستلەرنى سېلىپ قايتىدىن سەھنىگە ئېلىپ چىقىشقا كۆپ كۈچ چىقارغانىدى. ئۇنىڭ بەزى مۇقام، ناخشىلارغا يازغان تېكىستلىرىنىڭ سۆزى كۈچلۈك، بوغۇملىرى يەڭگىل، ئەستە قالدۇرۇشقا ئەپلىك ئىدى. ئوقۇغان كىشىنى ھۇزۇرلاندۇراتتى.

1988 - يىل 9 - ئايدا ئۈرۈمچىگە يىغىنغا بارسام، تېيىپجان ئېلىيېۋ دوختۇرخانىغا كىرىپ قالغانىكەن. دوختۇرخانىغا بېرىپ يوقلىدىم. ئۇنىڭ روھى يەنىلا كۆتۈرەڭگۈ ئىدى. 10 - ئاي بايرىمىدا ئۇنىڭ ئۆيگە چىققانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۆيىگە يوقلاپ باردىم. قايتىدىغان ۋاقتىمدا تېيىپجان مېنى زۇنۇن

قادىرىنىڭ قېشىغا باشلاپ كىردى. شۇ يەردە بىزگە ئۇ ئۆزىنىڭ مەرھۇم داۋۇتجان ناسىرغا يازغان مەرسىيەسىنى ئوقۇپ بەردى. شائىر ئۆزىگىمۇ يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقان ئەجەلنى ھېس قىلاتتىمىكىن، ئاخىرقى مىسرالارنى ئوقۇغاندا ئۇنىڭ كۆزلىرىدە ياش ئەگىگەنىدى.

كېيىنكى قېتىم، 1989 - يىل 2 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەش دائىمىي ھەيئەتلەر يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن ئۇرۇمچىگە بارغىنىمدا تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ نامىزىغا داخىل بولدۇم. ئۇنىڭ يېقىن ئادەملىرى قاتارىدا ئاق باغلاپ، مىڭلىغان ئادەملەر توپى ئىچىدە تۇپراقلىققا چىقتىم. ھايات شائىر كۆز ئالدىمدىن زادىلا كەتمىدى. ئۇ خەلقنىڭ ئۆز ئوغلى، ئۆز شائىرى ئىدى، ئۇنىڭ يازغانلىرى خەلققە بەكمۇ ياقاتتى. ئوچۇق، مۇھەببەتلىك، سورۇنلۇق يىگىت ئىدى. لەقەمگە يۆلەپ، يوشۇرۇن تىل بىلەن قىلىدىغان چاقچاقلىرى دەل جايىغا چۈشەتتى. دۇتار بىلەن خەلق ناخشىلىرىنى خېلىلا كېلىشتۇرۇپ ئېيتاتتى، ئۇنىڭدا ھەقىقىي بىر ئەدىبنىڭ خىسلىتى بار ئىدى.

تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ زىكرى ئەلپەتتا، ھۇسەنجان جامى، ئەمەت ئۆمەر قاتارلىق پېشقەدەم سەنئەتچىلەر بىلەن كۆڭلى يېقىن ئىدى. غۇلجىغا كەلسىمۇ، روزىم سابىر، ھېزىم موللا، مەخسۇت ھاجىم، ھەرەمباغلىق ئابزار خەلپەم، پەنجىملىك ئەخمەت دامولا ھاجىم، چۇلۇقايدىكى تېيىپزات خەلپىتىم ئوخشاش ھۇرمەتكە سازاۋەر مۆتىۋەرلەرنى يوقلاپ تۇراتتى. ھەر قېتىم كەلگەندە ئۇ مېنىڭ بىلەنمۇ كۆرۈشۈپ تۇراتتى. سالامەتلىكىمگە كۆڭۈل بۆلەتتى. قارارى يوق ئەجەل ئۇنى ئارىمىزدىن بەكمۇ ياش ئېلىپ كېتىپ، بىزنى داغدا قالدۇردى. خەلق بۇ پەرزەنتىنى مەڭگۈ ئۇنتۇمايدۇ.

شائىر تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ يېزىقچىلىق ئادەتلىرى ۋە ئىستىلى

مۇھەممەت رەھىم

خەلقىمىزنىڭ شۆھرەتلىك شائىرى ۋە جامائەت ئەربابى تېيىپجان ئېلىيېۋ 1930 - يىل 4 - ئاينىڭ 11 - كۈنى چىلپەڭزە (كونا قورغاس) ناھىيىسىدە دىنىي ئائىلىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ دادىسى زاكىر خەلپەم يۇرت - جامائەتنىڭ ھۈرمىتىگە سازاۋەر، ئابرويلۇق دىنىي زات ئىدى. ئائىلىنىڭ مۇنداق ئىجتىمائىي مۇھىتى تېيىپجاننىڭ پەننىي ۋە دىنىي مەكتەپلەردە ئوقۇشىغا تۈرتكە بولغان.

زاكىر خەلپەم ۋە ئۇنىڭ ئىلپەتلىرى شېئىر خۇمار ئادەملەر ئىكەن. ئۇلاردىن ئاڭلىغان شېئىرلار، مەدرىسىدە ئوقۇغان نەۋائى، فۇزۇلى، لۇتفى، سوپى ئاللايار ۋە شاھ مەشرەپلەرنىڭ غەزەللىرى تېيىپجاننىڭ قەلبىدە شېئىرغا ئىشتىياق قوزغىغان. ئۇ دەسلەپ قوشاق شەكلىدىكى شېئىرلارنى يېزىپ، مەكتەپنىڭ تام گېزىتىگە بەرگەن.

1945 - يىلى تېيىپجان دەسلەپكى شېئىرلىرىدىن بىر نەچچىنى ئېلىپ غۇلجىغا بارغان ۋە شېئىر، ھېكايە يازىدىغان زىيالىيلار بىلەن ئۇچراشقان. ئەمما، ئۇلارغا گەپ قىلالماي تارتىنىپ يۈرگەن. كېيىن زۇنۇن قادىرى، ئەلقەم ئەختەملەر بىلەن تونۇشۇپ، يازغان شېئىرلىرىنى كۆرسەتكەن. ئۇلار بۇ شېئىرلارنى ئوقۇپ كۆرگەندىن كېيىن ئون بەش ياشلىق بۇ بالىدا ئۈمىد بارلىقىنى سەزگەن ۋە ئۇنىڭغا ئىلھام بېرىپ، ياردەم قىـ

لىشقا باشلىغان. شۇ چاغدا تىيىپجان «شىرىن ئارزۇيۇم ئۈچۈن ئۇستاز ۋە ئىمكان تاپتىم» دەپ چەكسىز خۇشال بولغان. لېكىن، ئون نەچچە كۈندىن كېيىن ئائىلىسىدىكىلەر تىيىپجاننى غۇلجىدىن ئېلىپ كەتكەن بولسىمۇ، كۆپ ئۆتمەي يەنە كېلىۋالغان. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئۇ ياخشى شارائىتقا ئىگە بولۇپ، ئىجادىي پائالىيىتىنى رەسمىي باشلىۋەتكەن.

ئىجادىيەتنىڭ تۇنجى قەدەملىرى

بىر كۈنى ئۇچ ـ تۆتىمىز مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنغان تۇنجى شېئىرىمىز ئۈستىدە پاراڭلاشتۇق. مەن «ملتىقىم» دېگەن شېئىرىمنىڭ جەريانىنى سۆزلەپ بەرگىنىمدىن كېيىن تىيىپجان كەپ باشلىدى:

ــ 1945 ـ يىلى بىزنىڭ ناھىيىمىزدە ھەربىي سەپكە ئەسكەر قوبۇل قىلىش ئىشى باشلاندى. مەنمۇ ئەسكەر بولۇپ، ئالدىنقى سەپكە بېرىشقا قىزىقىپ قالدىم. مەن ئۆزۈم يالغۇز ئەسكەر ئالىدىغان كومىسسىيىگە بارسام، ئۇلار: «سېنىڭ يېشىڭ كىچىك ئىكەن» دەپ مېنى قوبۇل قىلمىدى. مەن روھىم چۈشۈپ كەتكەن ھالدا ئۆيگە قايتىپ كەلدىم. تاغام دېمەتلىك بىر كىشى مەندىن: «نېمە بولدۇڭ؟» دەپ سوريدى. مەن ئۇنىڭغا بولغان ئەھۋالنى ئېيىتتىم. ئۇ كىشى: «يۇر، مەن بىر سۆزلىشىپ باقاي» دەپ مېنى كومىسسىيە ئالدىغا باشلاپ باردى. ئۇ: «بۇ بالا ئەسكەر بولۇشقا بەك قىزىقىدۇ. سىلەر بۇنى يېشىڭ كىچىك ئىكەن دەپ قوبۇل قىلماپسىلەر. ئىرادىنى ياش بىلەن ئۆلچىسە توغرا بولمايدۇ» دېدى.

ــ كومىسسىيە مېنى يەنىلا قوبۇل قىلمىدى. ئەمما، ئۇ كىشىنىڭ ھېلىقى سۆزى مەندە ئاجايىپ بىر تەسىرات قالدۇردى. مەن ئۆيگە بارغۇچە، ئادەمنىڭ ئىرادىسىنى ياش بىلەن ئۆلچە

گەن كومىسسىيىدىن رەنجىپ، بىر شېئىر يېزىشنى ئويلىدىم. شۇ ئاخشىمى «جەڭچى ئاكامغا» دېگەن شېئىرنى يازدىم. بۇ مېنىڭ مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنغان تۇنجى شېئىرىم.

1947 - يىلى بىز ئانچە - مۇنچە كىنو، تىياتىر كۆرگىلى باراتتۇق، كوچا سەيلىسى قىلاتتۇق. مۇنداق ۋاقىتلاردا تېيىپ جان بىز بىلەن كەمرەك بىللە بولاتتى. ئۇنىڭ ياتىقىغا قاچالا كىرسەك، كىتاب ئوقۇۋاتقانلىقىنى ياكى بىر نەرسە يېزىۋاتقانلىقىنى كۆرەتتۇق.

— جېنىڭنى قىينىما، قارى! يۈر، كىنو كۆرۈپ كېلەيلى، — دەپ زورمۇ زور باشلاپ چىقىپ كېتەتتۇق.

مەن شۇ چاغدا تېيىپجاننىڭ شېئىرنى كېچە ياكى كۈندۈز بولسۇن، تىنچ جايدا يازىدىغانلىقىنى كۆرگەنىدىم. ئۇ شېئىر يېزىۋېتىپ، قىيىن مىسرا، قىيىن كۈپلېتقا دۇچ كەلگەندە، يېزىلىپ بولغان كۈپلېتلارنى تەكرار ئوقۇپ كۆرۈش ئارقىلىق قىيىن كۈپلېتنى يېزىشقا يول تېپىۋالاتتى. تەسۋىرى ۋە قافىيىسى ھەر قانچە قاملاشقان بولسىمۇ، ئەگەر ئۇ ئاساسىي پىكىرگە باغلانمىسا، ئۇنداق مىسرا ۋە كۈپلېتنى چىقىرىپ تاشلايتتى.

بىر كۈنى مەن ئۇنىڭ ياتاق ئالدىدىكى پېشايۋاننىڭ تۈۋرۈكىگە يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ شېئىر يېزىۋاتقانلىقىنى كۆردۈم. يېقىن بېرىپ قارىسام، «يارات» دېگەن شېئىرنى يېزىۋاتقانىكەن. ئۇ ئۆچۈرۈۋەتكەن مىسرالارنىڭ ئىچىدە «ئات - ئېشەكتىكى ئىشلىسەكمۇ يالجىماي ئۆتتۇق خاراب» دېگەن مىسرا بار ئىدى (بۇ 48 - يىلنىڭ باھار پەسلى بولسا كېرەك). «يالجىماي» دېگەن سۆز ماڭا يېڭى ھەم جايىغا چۈشكەن سۆزدەك تۇيۇلدى.

— باشقا ئۆچۈرۈۋەتكەن مىسرالىرىڭغا ماقۇل دەمي. بۇ بىر ئوبدان مىسرانى نېمىشقا ئۆچۈرۈۋەتتىڭ؟ — دەپ سورىدىم. تېيىپجان:

— بۇ مىسرادىكى پىكىر بىلەن قافىيە قىلىنغان «خاراب»

سۆزی بىر - بىرىگە باغلانمىغان، — دەپ جاۋاب بەردى.

ئويلاپ كۆرسەم، راست شۇنداق ئىكەن: «ئات - ئېشەكتەك ئىشلىسەكمۇ يالجىماي ئۆتتۈق» دېيىلسە، پىكىر ئاياغلىشىدىكەن - دە، «خاراب» دېگەن سۆزگە ئورۇن قالمايدىكەن. كۆڭلۈمدە: «مۇنداق دېگىن، دوستۇم! مىسرالاردىكى سۆزلەر بىلەن قاپىيە ھىمزىرھىم باغلىنىشى كېرەك ئىكەن» دەپ ئويلىدىم ۋە ئۆزۈم ئانچە دىققەت قىلمايدىغان بىر مەسىلىنى چۈشىنىۋالدىم. شۇنىڭدىن كېيىن مەن قاپىيە قوغلىشىپ كېتىپ قالسام، «يارات» دېگەن شېئىر يادىمغا كېلىدىغان بولۇپ قالغانىدى.

شېئىرىيەتتىكى ئوبراز

شېئىر يازغاندا پىكىرنى ئوبرازلىق ئىپادىلەش ئاسان ئەمەس. ئوبراز — شېئىرغا ستىلىستىك سەنئەت بېغىشلايدىغان مۇھىم ئامىل. تېيىپجان شېئىرىيەتنىڭ بۇ تەلىپىنى قولىغا رەسمىي قەلەم ئالغان يىللاردىلا چۈشەنگەن ۋە ئۆگىنىشكە باشلىغان. ئۇ 1948 - يىلى يازغان «لۇتپۇللاغا» دېگەن شېئىرىنى «قىساس قۇشى ئەمەس قاناتسىز» دەپ ئاخىرلاشتۇرغان. بۇ «سەن ئۈچۈن قىساس ئالىمىز» دېگەن پىكىرنىڭ يېڭىچە ئوبرازلاشقان شەكلى ئىدى. ئۇنىڭدىن ئاۋۋال مەن بۇ پىكىرنىڭ «قىساس ئوتى ئۆچمەيدۇ»، «قىساس خەنجىرى سۇنمايدۇ» دېگەنگە ئوخشاش ئوبرازلاشقان شەكىللىرىنى كۆرگەنىدىم.

مەن تېيىپجاندىن:

— سەن مۇشۇ مىسرانى قانداق ئويلاپ تاپتىڭ؟ — دەپ سورىدىم.

— قىساس دېگەن ئۆچ ئېلىشنى چۈشەندۈرىدىغان سۇبيېكتىپ ئۇقۇم. مەن ئۇنى ئوبيېكتىپ نەرسىگە، يەنى تىرىك

قۇشقا ئوخشاتتىم. شۇنىڭ بىلەن كۆرگىلى بولمايدىغان قىساس چۈشەنچىسى ئۆز رەقىبىنى ئىزدەپ ئۇچۇپ يۈرىدىغان باتۇر قۇشقا ئايلاندى، — دەپ جاۋاب بەردى.

شۇنىڭدىن كېيىن مەن ئوبرازلىق پىكىر قىلىش ئارقىلىق شېئىرغا ئوبراز سىڭدۈرۈشنىڭ ئەھمىيىتىنى ۋە ئۇسۇلىنى چۈشىنىۋالدىم.

1961 - يىل 4 - ئايدا «تارىم» ۋە «شۇغىلا» ژۇرناللىرىنىڭ مۇھەررىرلىرى غۇلجىغا باردۇق. تېيىپجانمۇ بىز بىلەن بىللە بارغانىدى. تۆت ئايلىق خىزمەت جەريانىدا ھەممىمىز شېئىر، ھېكايىلەرنى يازدۇق ۋە بىر - بىرىمىزگە كۆرسىتىپ پىكىر ئېلىشتۇق. مېنىڭ «يېزا غەزەللىرى» نامىلىق چاتما شېئىرىم ئىچىدىكى «يار دېسەڭ» دېگەن غەزىلىمدە: «كەل، قېنى، تاشلايلى ھىز مۇشكۇل جاپانى ئىرغىتىپ» دېگەن مىسرا بار ئىدى. تېيىپجان ئوقۇپ كۆرۈپ:

— «جاپانى ئىرغىتىپ تاشلايلى» دېگەندىن كۆرە، «جاپانىڭ قەددىنى پۈكلەپ تاشلايلى» دېسەڭ، تولۇق ئوبرازلىشىدۇ، — دەپ مەسلىھەت بەردى.

شۇنىڭ بىلەن بۇ مىسرا «كەل، قېنى تاشلايلى بىز پۈكلەپ جاپانىڭ قەددىنى» قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. مەن جاپانى يولىدا پۇتلاشقان جانسىز نەرسىگە ئوخشاتقان بولسام، تېيىپجان ئۇنى دۈشمەنگە قاۋۇل، جانلىق مەخلۇققا ئوخشاتتى.

تېيىپجان قاچاندا بولسۇن بىلگىنىنى باشقىلاردىن ئايىمايدىغان پەزىلەت ئىگىسى ئىدى. ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولغان ھەر قانداق ئەدەبىيات ھەۋەسكارىغا پايدىسى تېگەتتىكى، قىلچە زىيىنى تەگمەيتتى.

تەخەللۇس توغرىسىدا

تېيىپجان ئېلىيېۋ بىزگە مۇنداق بىر ۋەقەنى سۆزلەپ بەرگەنىدى:

— بىر كۈنى مەدرىسىتىكى ھۇجرامىدا ئولتۇرۇپ شېئىر يېزىشقا كىرىشتىم، شۇ چاغدا مېنى بىر تالىپ چاقىردى. مەن قەغەزلىرىمنى يىغىشتۇرۇۋەتمەي، بىر كىتابنىڭ ئۈستىدە قويغان پېتىم چىقىپ كېتىپتىمەن. ھويلىدىكى ئىشنى تۈگىتىپ ھۇجرىغا كىرىپ، موللام مەن يېزىۋاتقان شېئىرنى تۇتۇپ ئولتۇرۇپتۇ. ئىشىكتىن كىرىشىمگىلا ئۇ ماڭا ھومىيىپ قارىدى: «سەن نېمىشقا شېئىر يازىسەن؟ يەنە تېخى قۇرئاننىڭ ئۈستىگە قويۇپ يازىدىكەنسەن. قۇرئاننىڭ ئۈلۈغلۇقىنى بىلمەمسەن؟ ھۇنىڭدىن كېيىن يەنە شېئىر يازىدىغان بولساڭ، قولۇڭغا ئون دەررە ئۇرىمەن!» دەپ مېنى شېئىر يېزىشتىن چەكلىدى. بىراق، موللامنىڭ ئۇ ھەيۋىسى مېنىڭ جۇرئىتىمنى توسيالمىدى. مەن موللامغا كۆرسەتمەي شېئىر يېزىۋەردىم. مۇشۇ ۋەقەدىن كېيىن مەن ئۆزۈمگە «جۇرئىتى» دەپ تەخەللۇس قويىۋالدىم.

— تەخەللۇسنى ياخشى تاللىغانىكەنسەن. بىراق، ئىشلەتمەي تاشلىۋەتتىڭ، — دېدۇق بىز.

بۇ سوئالىمىز شۇ چاغدا جاۋابسىز قالغانىدى.

1961 - يىل 4 - ئايدىن 8 - ئايغىچە بىز غۇلجىدا بولدۇق. بىر كۈنى ئىشتىن چۈشكەن ۋاقىتتا تەخەللۇس توغرىسىدا گەپ بولۇپ قالدى. بىرقانچە ئەدىبنىڭ ئۆزلەشكەن ۋە ئۆزلەشمىگەن تەخەللۇسلىرى سېلىشتۇرما قىلىنغاندىن كېيىن ئابدۇكېرىم خوجا مۇنداق دېدى:

— بەزى ياشلار تەخەللۇس بىلەن مەيدانغا چىقىشنى ياخشى كۆرىدۇ. ئۇلار: نەۋائى، فۇزۇلى، لۇتفى، ھۇۋەيدا ... لاردەك شۆھرەت قازىنىشنى ئويلايدۇ.

— ئۇلارنىڭ بىر مۇنچىلىرى قويغان تەخەللۇسىغا لايىق بىر نەرسە يازالماي، ئاخىرىدا «قالپاققا تۇشلۇق قىرغىز يوق» بولۇپ قالىدۇ، — دېدى تېيىپجان.

— قالپاقنى كىيىشكە ئالدىرىغان بىلەن ئۇنىڭ ھۆددىسى

دىن چىقىش ئۈچۈن جۈرئەت كېرەك - تە!

ئابدۇكېرىمنىڭ بۇ گېپى تېيىپجاننىڭ 50 - يىللاردىن بۇيان ئىشلەتمىگەن «جۈرئىتى» دېگەن تەخەللۇسىغا كىنايە قىلىنغانىدى.

— سىزنىڭ «قالپاق» قا ئوخشاپلا كېتىدىغان بىر تەخەللۇسىڭىز بارغۇ! شۇنى نېمىشقا ئىشلەتمەيسىز؟ — دېدى تېيىپجان.

ھەممىمىز جايىغا چۈشكەن بۇ چاقچاقتىن ھۇزۇرلىنىپ كۈلۈشتۇق.

— مەنمۇ كلاسسىكلارنى دوراپ تەخەللۇس قويۇۋاپتىكەنمەن، — دېدى تېيىپجان، — تەخەللۇس قويۇش، بىرىنچىدىن، كلاسسىكلاردىن قالغان ئەنئەنە. ئىككىنچىدىن، شۇلار ياشىغان جەمئىيەت شۇنى تەلەپ قىلاتتى. ھازىر ئۆز غايەڭ، ئۆز تىلىكىڭگە مۇۋاپىق خالىغىنىڭنى يازغىلى بولىدىغان جەمئىيەتتە تەخەللۇسنىڭ ھاجىتى يوق ئىكەن. شۇڭا، مەن زۆرۈر بولمىغان شارائىتتا زادى ئىشلەتمىدىم.

بىز مۇشۇ چاقچاق ئارىلاش سۆھبەت نەتىجىسىدە تەخەللۇسقا قارىتا چۈشەنچىمىزنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋالدۇق.

ئىجادىيەتتىكى ئەستايىدىللىقى

1979 - يىل 2 - ئايدا «تيەنئەنمېن شېئىرلىرى» توپلىمىنىڭ تەرجىمە تەھرىرلىكىنى ئىشلەش ئۈچۈن مەنمۇ بېيىجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتىغا باردىم. بۇ ئىش تۈگىگەندىن كېيىن تېيىپجان «تۈگىمەس ناخشا» ناملىق شېئىرلار توپلىمىنىڭ 2 - نەشرىنى تەييارلاشقا كىرىشتى. مەن ئۇنىڭغا ياردەملەشتىم.

تېيىپجان «ساڭ مۇدىرىنىڭ زىياندا شقا قارشى ئاجايىب

تەدبىرى توغرىسىدا قوشاق» دېگەن ساتىراسىنىڭ بىر يېرىنى ماڭا كۆرسىتىپ:

— مۇشۇ كۈپلېت ياخشى يېزىلماپتىكەن. قىزىقچىلىقتا سەزمەپتىمەن. ئەمدى تۈزەتمىسەم بولمىغۇدەك. سېنىڭچە، بۇ كۈپلېتنى قانداق تۈزەتسەم بولار؟ ئويلاپ باقە! — دېدى.

— پېشانەڭنى سىلاپ قوي،
ئېچىپ يۈرگىن كۆزۈڭنى!
— بىكار، ھازىر كۆرىسەن
ئۈچقورغاندا ئۆزۈڭنى!

تۈزەتمەكچى بولغان بۇ كۈپلېتنى باشتىكى ۋە ئاخىرىدىكى كۈپلېتلار بىلەن قوشۇپ بىرنەچچە قېتىم ئوقۇدۇم. لېكىن، دەرھال بىرەر ياخشىراق لايىھىنى قويالمىدىم. ئاخىرىدا:

— بۇ يەرگە «ئۆزۈڭنى مەھكەم تۇت، قوشناڭنى ئوغرى تۇتما» دېگەن ماقال باب كېلىدىكەن، — دېدىم.

ئۇ مۇشۇ كۈپلېت ئۈستىدە ئويلىنىپ ئولتۇرغاندا، ئابدۇكېرىم خوجا چاقىرىپ چىقىپ كەتتى. ئەتىسى تېيىپجان ھېلىقى كۈپلېتنىڭ تۈزىتىلگەن نۇسخىسىنى كۆرسەتتى:

— «مەھكەم بولغىن ئۆزۈڭگە،
ئوغرى تۇتما قوشناڭنى» —
دېمىگەنمۇ كونىلار،
نەگە يېدىڭ ئاش — ناننى؟
يا غازىلارنىڭ بىرىگە
ئاچقۇچۇڭنى بەرگەنمۇ؟
ياكى سەن بىرەر غازىنىڭ
تام تەشكىنىنى كۆرگەنمۇ؟

— بىر ناچار كۈپلىتتىن ئىككى ياخشى كۈپلىت چىقىپ تۇ، — دېدىم مەن.

— سېنىڭ ماقال - تەمسىلچىلىكىڭ ئەسقېتىپ قالدى، مەترىپىم①، — دېدى تېيىپجان.

شۇ چاغدا ئۇنىڭ باشقا بىر شېئىرىدىكى يەنە بىر نۇقسان يادىمغا كەلدى:

— تېيىپجان، سېنىڭ «ھەيرانمەن» دېگەن شېئىرىڭنىڭ ئىككىنچى كۈپلىتىدا ئارزاق نۇقسان بار ئىكەن، ئاڭلاپ باق:

ئەجەب بۇگۈن «سەن» دېگەن تىلىڭ
قانداقلارچە «سىز» گە بۇرالدى؟!

بۇ مىسرالاردىكى «ئەجەب بۇگۈن» بىلەن «قانداقلارچە» دېگەن سۆزلەر دەل جايىغا چۈشمىگەن. مېنىڭچە:

نەچچە ۋاقىتتىن «سەن» دېگەن تىلىڭ
ئەجەب بۇگۈن «سىز» گە بۇرالدى؟!

دەپ تۈزەتسەك، رەۋىش سۆزلەر جايىغا چۈشىدىكەن، — دېدىم مەن.

تېيىپجان ئويلاپ كۆرۈپ:

— راستە، بۇ پىكرىڭىز توغرا! بۇ نۇقساننى قاچان سەزدىڭ؟ — دەپ سورىدى.

—«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» يىللىرى كۈندۈزى «ئۈزۈندە»، كېچىسى ھېكايە، شېئىر ئوقۇپ يۈرگەن كۈنلەردە سەزگەنىدىم.

— پىكىر قوغلىشىپ، رەۋىشلەرگە دىققەت قىلماپتىمەن، —

① كونا قەلەمكەش دوستلىرىم مېنى شۇنداق ئاتىشاتتى.

دەپ ئەپسۇسلاندى ئۇ، — شۇنىڭ بىلەن سۆزلەرنىڭ دەللىكى بۇزۇلۇپتۇ. شېئىردا مىسرالارغا تىزىلغان سۆزلەرنىڭ دەللىكى خۇددى تارازىنىڭ چوكىسى تۇزلەنگەندەك دەلمۇ دەل كېلىشى كېرەك.

نەزەريە خاراكتېرلىك بۇ سۆز ماڭا يېقىپ كەتكەچكە شۇ چاغدىلا خاتىرە دەپتىرىمگە يېزىۋالدىم. ئۇنىڭ بۇ ئورۇنلۇق پىكىرلەرنى دەرھال قوبۇل قىلغانلىقى ماڭا نىسبەتەن ئىشەنچ ۋە ھۇرمەت ئىزھار قىلغاندەك تۇيۇلدى. مەن ئۇزۇن يىللىق تەھرىرلىك خىزمىتىم جەريانىدا «ئۆزۈمنىڭ يازغىنى ياخشى» دەيدىغان، پىكىر قوبۇل قىلمايدىغان شائىرلارنى كۆپ كۆردۇم. مۇنداق شائىرلار يازغان شېئىرلىرىنى باشقىلارغا كۆرسەتمەيۋۇ قالمايدۇ، پەقەت ماختاشنى تەمە قىلىپ كۆرسىتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئورۇنلۇق پىكىرلەرنىمۇ قوبۇل قىلغۇسى كەلمەيدۇ. تېيىپجان ئۇنداقلاردىن ئەمەس ئىدى. 1956 - ۋە 1957 - يىللىرى يېزىلغان يۇقىرىدىكى ئىككى شېئىرىنىڭ نۇقسانلىرىنى 1979 - يىلى تۈزەتكەنلىكى ئۇنىڭ شېئىرغا ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ شۇ چاغدا: «مەن تېخى نۇقسانسىز شېئىر يازالايدىغان دەرىجىگە يەتمىدىم. ئۆز شېئىرلىرىنى نۇقسانسىز ھېس قىلغان ئادەم پىكىر قوبۇل قىلالمايدۇ. پىكىر قوبۇل قىلمىغان ئادەم ئىجادىيەتتە راۋاج تاپالمايدۇ» دېگەنىدى.

شۇ يىلى تېيىپجان بېيجىڭدا بىر نەچچە شېئىر يازدى. يازغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى بىزگە ئايرىم - ئايرىم كۆرسىتىپ پىكىر سوريدى. ئۇ پىكىرلەرنى ئىخلاس بىلەن ئاڭلايتتى. قايىل بولغان ۋە كۆڭلىگە ياققان پىكىرلەرنى دەرھال يېزىۋالاتتى، ئاندىن شۇ پىكىرلەرگە ئاساسەن نۇقسانلارنى تۈزىتەتتى. ئۇنىڭ بۇ ئادىتى ماڭا 1948 - يىلدىن بۇيان مەلۇم ئىدى. ئۇ مۇشۇ ئادىتى بىلەن بىر قېتىم چوڭ پالاكەتكە ئۇچرىغانىدى.

1962 - يىلى تېيىپجان «ئاساسەن» نىڭ شىكايىتى نامـ

لىق ساتىرىك شېئىرىنى يېزىپ، ئۆز ئادىتى بويىچە بەزى يولداشلارغا كۆرسىتىپ پىكىر سورىغان.

— بۇ شېئىرنىڭ ياخشى يېزىلىپتۇ. ئەمما، ۋەزىيەتكە توغرا كەلمەيدۇ. بۇنى ئېلان قىلىشنىڭ بالاغا قالمىسىز، — دېگەندى مەرھۇم روزى قاسىم.

ئۇنىڭدىن كېيىن ئابدۇكېرىم خوجا ۋە پەتتار جان مۇھەممەدىلەرگە كۆرسەتكەن. ئاخىرىدا پەتتارجان بۇ شېئىرنى تىقىۋېلىپ، يوقىتىپ قويدۇم، دەپ بەرمىگەن. شۇ چاغدا «ئاساسەن، نىڭ شىكايىتى» مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنمىغانىدى. 1963 - يىلدىكى سىياسىي ھەرىكەتتە پەتتارجان بۇ شېئىرنى شىفوگراپتا كۆپەيتىپ باستۇرۇپ، «زەھەرلىك ئوت - چۆپ» دېگەن بەتنام بىلەن قوشۇپ تارقاتقان. شۇنىڭ بىلەن بۇ شېئىر خۇددى يېمىگەن مانتىنىڭ پۇلىنى تۆلىگەندەك، ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسى بويىچە ئومۇمىيۈزلۈك تەنقىدلەنگەنىدى.

شېئىرنىڭ چېنى — پىكىر

قېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ شېئىرىيەت توغرىسىدىكى سۆھبەتلەردە بايان قىلغان پىكىرلىرىدىن، ئادەتتىكى گەپ - سۆزلىرىدىن، ئەڭ مۇھىمى، ئىجادىيەت ئەمەلىيىتىدىن قارىغاندىمۇ ئۇ ھەر ھەر شېئىرىنىمۇ تەۋەككۇل قىلىپ يېزىپ باققان ئەمەس. شېئىر بولغۇدەك بىر يېڭى پىكىر تاپقاندىلا، ئاندىن قولىغا قەلەم ئېلىپ، شۇ پىكىرنى مۇۋاپىق ۋەزىن ۋە شەكىل بىلەن شېئىر قىلىپ يازغان شائىر. ئۇ بىرىنچى شېئىرى «جەڭچى ئاكامغا» دىن باشلاپ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە بولغان ئىجادىي پائالىيىتىدە: «ئاۋۋال شېئىرىي پىكىرنى تاپ، ئۇنى ئاز - تولا كاللاڭدا پىشۇر. ئاندىن قولۇڭغا قەلەم ئال» دېگەن ياخشى ئىستىلنى ئۆزىگە ئادەت قىلىۋالغان (بۇيىرۇتمىلارغا ئاساسەن يېزىل-

غان قىسمەن شېئىرلىرى بۇنىڭ سىرتىدا). شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ هەر دائىم «شېئىرنىڭ جېنى — پىكىر» دەپ قاراپ كەلدى. ئۇ مۇشۇ كۆزقارىشىنى بىر كۈپلېت رۇبائىيىسىدا كىشىلەر تەئەججۇپ ئەيلىگۈدەك ماهارەت بىلەن بايان قىلغان:

شېئىر يازمىقىم هەۋەستىن ئەمەس،
شېئىر — مەن ئۈچۈن ۋىجدان ئىشى، بەس.
پىكىر — يۈرىكىم، مىسرالار — تومۇر،
هەرپلەر — قېنىم، ۋەزىنلەر — نەپەس.

مەن ئۆمرۈمدە شېئىر ۋە ئۇنىڭدىكى پىكىرنى مۇنداق هەققانىي ۋە بەدىئىي تەسۋىرلىگەن رۇبائىي ياكى شېئىرنى كۆرمىگەنىدىم.

تېيىپجاننىڭ نۇرغۇن شېئىرلىرىدا ئاساسىي پىكىر ياكى شېئىرىي يەكۈن ئەڭ ئاخىرقى كۈپلېتقا جايلاشتۇرۇلغان. مۇنداق شېئىرنى ئوقۇغان كىشىدە كۆڭۈل قانائەتلەنگەن، هاردۇق چىققان تۇيغۇ - سېزىم پەيدا بولىدۇ. مەسىلەن: «تۇگىمەس ناخشا»، «ئۇرچۇق باتۇر»، «ۋەتەن هەققىدە غەزەل»، «شۇم بالا»، «كۆرۈۋىدىم چۈشۈمدە بۇلبۇل»، «كەۋسەر»، «تېۋىلغا»، «يەرنى ئاسماندا كۆرۈپ پەس چاغلىماڭ»، «سىنچىنىڭ سۆزى» قاتارلىق نۇرغۇن شېئىرلىرى كىشىنى هۇزۇرلاندۇرىدىغان يېشىم ۋە يەكۈن بىلەن ئاخىرلاشقان. بۇ هەقتە تېيىپجان ئۆزى مۇنداق دېگەنىدى:

— مەن شېئىرنى شۇنداق يېزىش كېرەك دەپ قارايمەن. ئۆزۈممۇ شۇنداق يېزىپ ئادەتلەنگەن. بەشى قويۇق، ئاخىرى سۈيۇق شېئىرلارنى ئوقۇسام، خام تاۋۇز يېگەندەك بولىمەن. هەر بىر شېئىرنى بىر قۇلۇپقا ئوخشاتساڭ، ئۇنىڭ ئەڭ ئاخىرقى كۈپلېتىنى ئاچقۇچ دەپ چۈشەن. سەن ئاخىرقى كۈپلېتنى

شۇنداق يازغىنكى، ئاچقۇچنى قۇلۇپقا سېلىپ تولغىساڭ شىرىقـ
قىدا ئېچىلغاندەك، ئاساسىي پىكرىڭنىڭ مېغىزلىق يېرى لاپپـ
دا ئېچىلسۇن. مانا شۇ چاغدا كىتابخانلىرىڭ سەندىن رازى
بولىدۇ.

شېئىرىيەتنىڭ بۇ تەلىپى شائىرنىڭ ماھارىتىنى نامايان
قىلىدىغان، شېئىرنىڭ بەدىئىي قىممىتىنى ئاشۇرىدىغان مۇھىم
ئالاھىدىلىكتۇر. بىز بۇ ئالاھىدىلىكنى كۆپرەك تېيىپجان ئېلىيېۋـ
نىڭ شېئىرلىرىدىن كۆرۈۋالالايمىز.

ئارۇز ۋەزنىنىڭ «كاجلىقى»

مېنىڭ تېيىپجان ئېلىيېۋ بىلەن بولغان قىرىق ئىككى
يىللىق دوستلۇق ۋە كەسىپداشلىق مۇناسىۋىتىم جەريانىدا ئۇـ
نىڭ كېچىسىمۇ، بەزىدە كۈندۈزىمۇ شېئىر يېزىپ ئولتۇرغانـ
لىقىنى كۆپ قېتىم كۆرگەنمەن. پەقەت ئۇنىڭغا تىنچ شارائىت
بولسا، دەپتەرنى تىزىغا قويۇپ ئولتۇرۇپمۇ يېزىۋېرەتتى.

بىر كۈنى چۈشتە ئۇنىڭ ئۆيىگە بارسام، شېئىر يېزىۋاتـ
قانىكەن. مەن بىلەن ئاددىيلا كۆرۈشۈپ:

— مەن ھازىر تەۋەللۇت ئۈستىدە. بىر پەس ئولتۇرۇپ
تۇر! — دېدى - دە، ياتاق ئۆيىگە كىرىپ كەتتى. مەن مېھـ
مانخانىدا ئولتۇرۇپ تۇردۇم. بىر ئازدىن كېيىن كىچىك قىزى
شۇ ئۆيگە كىرىپ، ئىشىكنى ياپماي يېنىپ چىقتى. قارىسام،
تېيىپجان ئۆيدە ئۇ ياقتىن - بۇ ياققا مېڭىپ يۈرۈپ، پىچىرلاپ
بىرنېمىلەرنى دەپ شېئىر مىسرالىرىنى تۈزەۋېتىپتۇ.

مېھمانخانىدىكى ئۈستەل ئۈستىدە ئەلىشىر نەۋائىنىڭ بىر-
نەچچە كىتابى تۇرۇپتۇ. مەن شۇلارنىڭ ئىچىدىن «خەزايىنۇلمەـ
ئانىي» نى ئېلىپ، ئۇ يەر - بۇ يەردىن بىر نەچچە غەزەلنى
ئوقۇدۇم. بۇ كىتابنىڭ بەزى ۋاراقلىرى قاتلانغان، بەزى غەزەلـ

لەرگە بەلگە قويۇلغان. بۇ ئۇنىڭ «نەۋائى غەزەللىرى» توپلىمىنى ئىشلەۋاتقان ۋاقتى ئىكەن. ئىش ئارىلاپ كەلگەن بۇ ئىلهاممۇ ئۇنى بىر سائەتتىن كۆپرەك ئاۋارە قىلغانىدى.

تېيىپجان شېئىرنى يېزىپ بولۇپ ئۆيدىن چىقتى:

— سېنى ساقلىتىپ قويدۇم، رەنجىمە! «تۆمۈرنى قىزىقىدا سوق» دېگەن شۇ. ئاخشامىقا قانات ـ قۇيرۇقلىرىنى بىر قۇر تۇزەشتۇرسەم پۇتىدۇ. قېنى، ئەمدى ئۆز گېپىمىزنى قىلايلى، ـ دېدى.

بىز مۇھىم گەپنى تۇگەتكەندىن كېيىن پارىكىمىز ئارۇز ۋەزىنىڭ تەلەپچانلىقى ۋە كاجلىقى توغرىسىدىكى مەسىلىگە يۆتكەلدى. تېيىپجان كلاسسىك شائىرلارنىڭ بەزى سۆزلەرنى قىسقارتىپ، (مەسىلەن: «بىلەن» نى «لە»، «نېمە ئۈچۈن» نى «نېچۈن» قىلىپ)، بەزى سۆزلەرنى ئۇزارتىپ، (مەسىلەن: «ئاسمان» نى «ئاسمان»، «ئاشنا» نى «ئاشىنا»، «كاشكى» نى «كاشىكى» قىلىپ ئىشلەتكەنلىكى توغرىسىدا سۆزلەپ كېلىپ مۇنداق دېدى:

— هازىر بىزدە ئۇنداق قىلىشقا بولمايدۇ. ھەممە سۆزلەرنىڭ ئىملاسى قېلىپلاشتۇرۇلغان. مەن تىل ـ يېزىق كومىتېتىدىن ئارۇز ۋەزنىدە بىر قىسىم سۆزلەرگە ئازراق «ئاپتونومىيە» بېرىشنى ئىلتىماس قىلاي دەۋاتىمەن.

— سەلغۇ ۋەزىنگە چۈشمىگەن سۆزلەرنى بىر ئامال قىلىپ چۈشۈرىسەن، — دېدىم مەن، — بەزى شائىرلار بۇ جەھەتتە كلاسسىكلاردىن «ئېشىپ» كەتتى ... ئۇلار ئۆزلىرى ۋەزىنگە چۈشۈرەلمىگەن سۆزلەرنى خالىغانچە قىسقارتىپ، ئۇزارتىپ ياكى بۇزۇپ چۈشۈرگەنلىكىنى كۆردۇم. مەسىلەن:

«بىر يېقىم سادا» — («بىر يېقىملىق سادا» دېمەكچى)، «كەلگۈسىز» — («كەلگۈسىمىز» دېمەكچى)، «يولباش» — («يولباشچى» دېمەكچى)، «زوقلىدىم» — («زوقلانىدىم» دېمەكچى)، «شۇ تاپ» —

(«شۇ تاپتا» دېمەكچى)، «ھەر دەمى» — («ھەر دەم» دېمەكچى)، «قېنىشلاپ» — («قېنىپ» سۆزىنى بۇزۇپ، «يېنىشلاپ» قا قاپىيە قىلغان).

يۇقىرىدىكى مىساللار ئىملا خاتالىقى بولماستىن، بەلكى ۋەزىن، تۇراق ۋە قاپىيە ئېھتىياجى بىلەن شۇنداق بۇزۇپ ئىشلىتىلگەن. بۇنداق بۇزۇشنى بىلىپ، تۈزەشنى بىلمەيدىغان «سۆز ئىسلاھاتچىلىرى» شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىدىن تېپىلىشى مۇمكىن. شېئىر تىلى ئۈچۈن ئازراق «ئاپتونومىيە» سورىساق، بۇ ئىلتىماسىمىز قوبۇل قىلىنسا، ئۇ چاغدا يۇقىرىقىدەك تىل ئۆگەنمەستىن، ئىزدەنمەستىن، ساق سۆزنى بۇزۇپ شېئىر يازىدىغان شائىرلار ئۈچۈن دەستەك بولۇپ قالىدۇ ئەمەسمۇ!

— توغرا، — دېدى تېيىپجان، — مەسىلىنىڭ بۇ تەرىپىمۇ بار ئىكەن. شېئىرنى ئىچ پۇشۇقى دەپ بىلىدىغان «شائىرلار» نىڭ ۋە ئۇنى سەزمەيدىغان مۇھەررىرلەرنىڭ دەستىدىن شېئىرلىرىمىزنىڭ ساپاسى تۆۋەنلەپ كەتتى. شۇنداقلارغا قارىتىپ «كۈلەلمىگەن ھالىڭغا ھىجايما» دېگەن مەزمۇندا بىر ساتىرا يازغۇم كېلىدۇ. بىراق، بەزىدە مېنىڭمۇ كۈلەلىشىم چاغلىق بولۇپ قالىدۇ.

مەن كۆڭلۈمدە: «تېيىپجاندەك بىر شائىر شۇنداق دەۋاتقان يەردە، مېنىڭ كۈلەلىشىم تېخىمۇ چاغلىق ئىكەن» دەپ ئويلىدىم. شۇ چاغدا تېيىپجاننىڭ ئۆز شېئىرلىرىدا جانلىق تىل بىلەن ئەدەبىي تىلنى خۇددى قىز بىلەن يىگىت قۇچاقلاشقاندەك گىرەلەشتۈرۈپ، ئوينىتىپ، ئەگىتىپ ۋە ئوبرازلاشتۇرۇپ ئىشلەتكەن شېئىرلىرى كۆز ئالدىمدىن ئۆتتى. ئۇنىڭ «ۋەتەن ھەققىدە غەزەل» دېگەن شېئىرىدا مۇنداق بىر مىسرا بار:

«ئۆلگىنىم مىڭ ياخشى بولغاندىن تىرىك شەرمەندە مەن».

بۇ مىسرادىكى «تىرىك شەرمەندە بولغاندىن ئۆلگىنىم مىڭ ياخشى» دېگەن پىكىرنى شېئىرىي ئىنۋېرسىيىدىن ئۇستىـ

لىق بىلەن پايدىلىنىپ، ئاروز ۋەزنى رەمەل بەھرىنىڭ «پائىلا-
تۇن / پائىلاتۇن / پائىلاتۇن / پائىلۇن» (رەمەلى مۇسەممەنى مەھ-
زۇپ) تۈرىگە چۈشۈرگەن ۋە ئاساسىي پىكىرگە بويسۇنىدىغان
تولۇق قاپىيىنىمۇ قولدىن بەرمىگەن.

تەييىپجان «ۋەتەن ھەققىدە غەزەل» نى يازغاندا، ئاروز
ۋەزنىنىڭ كاجلىقىغا قىلچە دۇچ كەلمىگەن. ئۇنىڭدىن كېيىنكى
بەزى شېئىرلىرىمغا دۇچ كەلگەنلىكىنى يوشۇرمىغانىدى. ئۇنىڭ
1977 - يىلى يازغان «زەپمۇ چىرايلىق كەلدى باھار» دېگەن
شېئىرى مۇتەقارىب بەھرىنىڭ «پەئۇلۇ پەئۇلۇن / پەئۇلۇ پە-
ئۇل» — (مۇتەقارىبى مۇسەممەنى ئەسرەمى مەھزۇپ) تۈرى
بويىچە يېزىلغان بولۇپ، ئۇچىنچى كۇپلېتنىڭ ئىككىنچى ۋە
ئۇچىنچى مىسرالىرىدىكى «جۇشقۇنلىنىپ»، «ئىش ئوڭلىنىپ»
دېگەن سۆزلەر «پەئۇلۇ پەئۇل» (— VV —) تەپئىلىگە تولۇق
چۈشمەي قالغان. مەن مۇشۇ نۇقساننى كۆرسەتسەم، ئۇ قىلچە
سەۋەب كۆرسەتمەي ئىقرار قىلدى:

— مۇشۇ شېئىردىكى مەن بويسۇندۇرالمىغان كاجلىق شۇ.
سەنمۇ ئاروزنىڭ ئۇستىسىغۇ، قېنى، ئاشۇ پىكىرنى قاچۇرماي
تولۇق چۈشۈرۈپ باقە! — دېدى.

— سەن بويسۇندۇرالمىغان كاجلىقنى بالىلىرىمىز بويسۇن-
دۇرار، — دېدىم مەن.

بىر كۈنى مەن ئۇنىڭ ھەزەج بەھرىنىڭ ئەڭ قىيىن تۈرلى-
رىدىن بىرى «مەپئۇلۇ / مەپائىيلۇ / مەپائىيلۇ / پەئۇلۇن» (ھەزەجى
مۇسەممەنى ئەخرەب مەكپۇپى مەھزۇپ) تۈرى بويىچە يېزىلغان
«ئەمدى ئېغىز ئاچما» دېگەن غەزەلنى ئوقۇپ تەسلىم ئەيلەپ
قالدىم. بۇ غەزەلدىكى پىكىر ۋە تەسۋىرلەرنىڭ ستىلىستىكا تەلەپ-
لىرىگە مۇۋاپىق بايان قىلىنغانلىقىدىن باشقا، ۋەزىن، قاپىيە ۋە
رادىپلارنىڭ ماسلىشىپ كەلگەنلىكى (ئاروز ۋەزنىنىڭ كاجلىقىغا
دۇچ كەلمىگەنلىكى) مېنى ھەيران قالدۇرغانىدى. ھازىرقى زا-

مان ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدە ئاروز ۋەزىنىنىڭ بۇ قىيىن تۈرلىرى بويىچە تېيىپجاندىن باشقا بىر كىمىنىڭ شېئىر يېزىپ باققانلىقىنى كۆرمىدىم. تېيىپجاننىڭ 80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا يازغان بىر قانچە غەزەللىرى ئۇنىڭ شائىرانە تەپەككۇرىنىڭ، تىل بايلىقىنىڭ ۋە ئىستېداتىنىڭ جەۋھىرى سۈپىتىدە جۇلالىنىپ تۇرىدۇ.

تېيىپجان ئېلىيېۋ بارماق ۋەزنىدە شېئىر يازغاندا، ئېنىقلىق ۋە راۋانلىقنى كۆزدە تۇتۇپ، تۇراققا بەكمۇ ئېتىبار قىلىپ كەتمەيتتى. ئەمما، ئاروز ۋەزنىدە شېئىر يازغاندا، ئۇنىڭ قائىدە - قانۇنىيەتلىرىنى بۇزمايتتى. بۇ ھال ئۇنىڭ نەۋائى، سەككاكى، فىردەۋسى، شىرازى ۋە باشقا كلاسسىكلارنىڭ شېئىرلىرىنى كۆپ مۇتالىئە قىلغانلىقىنىڭ، جانلىق ئۆگەنگەنلىكىنىڭ ۋە شۇ ئۇسلۇبتا يېزىشقا ئادەتلەنگەنلىكىنىڭ نەتىجىسى ئىدى.

فولكلور — خاسىيەتلىك بىلەي

تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ ئىجادىيەت يولى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى (فولكلور) بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان. ئۇ ئۆز ئەسەرلىرىدىكى ماھارەت ۋە بالاغەتنىڭ گەۋدىلىك قىسمىنى فولكلور ۋە كلاسسىك ئەدەبىياتنى ئۆگىنىش، تەتقىق قىلىش ئارقىلىق يېتىلدۈرگەن. تېيىپجان بىرەر نەرسە يېزىشنى ئويلىغان مىنۇتتىن تارتىپ، تاكى يېزىپ بولغانغا قەدەر فولكلورنىڭ يېنىك ژانىرلىرى ۋە ئاممىباب تىلى ئۇنىڭ نەزەر دائىرىسىدىن يىراق بولمىغان. ئۇ نۇرغۇن شېئىرلىرىدا خەلق ماقال - تەمسىللىرى ۋە قوشاقلىرىدىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلانغان. بىرقىسىم شېئىرلىرىغا خەلق لەتىپىلىرى ۋە رىۋايەتلىرىنى مەزمۇن قىلغان. ئومۇمەن ئۇنىڭ فولكلورنىڭ بىرەر ئېلېمېنتى سىڭدۈرۈلمىگەن شېئىرىنى تېپىش قىيىن. «ساڭ مۇدىرىنىڭ زىياندا شقا قارشى ئاجايىپ تەدبىرى توغرىسىدا قوشاق»

يۇقىرىدىكى پىكىرلىرىمنى قانائەت دەرىجىسىدە ئاشۇرۇپ ئىسپاتلايدىغان ئېپىك شېئىردۇر. بۇ «قوشاق» نى شېئىر ھەۋەسكارلىرىلا ئەمەس، بەلكى شېئىرغا تەزىقمايدىغان ئادەملەرنىمۇ سۆيۈپ ئوقۇغانلىقىنى كۆرگەنمەن. بۇ «قوشاق» خەلق تىلى، خەلق ئۇسلۇبى ۋە خەلق ھېسسىياتى بىلەن يېزىلغاچقا، ھەر قانداق ئادەمنىڭ ئېستېتىك تەشنالىقىنى قاندۇرالايدىغان سۈزۈك بۇلاق سۈيىگە ئوخشايدۇ.

بۇ «قوشاق» نىڭ شۇ يەرلىرىگە قايىلمەنكى، 1) خەلق ئىچىدىكى ئەڭ زېرەك، گەپدان ئادەملەرنىڭ سۆزلىرىدەك، پۈتۈن مىسرادا دېيىشكە تېگىشلىك گەپنىڭ ئوبرازلىق، چىرايلىق ۋە مېغىزلىقلىرى دېيىلگەن. 2) خەلق چۆچەكلىرىدەك باشلىنىپ، خەلق ماقال - تەمسىللىرى بىلەن جانلاندۇرۇلغان. بۇلاردىن باشقا، شائىر ئۆزىنىڭ تۇرمۇش بىلىملىرىگە تايىنىپ توقۇغان ئىجادىي ماقال - تەمسىللىرى بىلەنمۇ بۇ «قوشاق» - لى بېيىتقان. 3) مۇشۇ 116 مىسرا قوشاقنىڭ تەركىبىدە كىتاب سۆزلىرىدىن پەقەت تۆتىسى (تەدبىر، ھۇجۇم، ھوقۇق، پرىنسىپ) بار ئىكەن. توقسان توققۇز پىرسەنت خەلق تىلى بىلەن يېزىلغان، ئىچ - ئىچىدىن ھەجۋىي كۈچ جۇش ئۇرۇپ تۇرىدىغان بۇ ساتىرىك «قوشاق» نى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى بىر نادىر ئەسەر دېيىشكە ئەرزىيدۇ.

مەن بۇ «قوشاق» نى ھەر قېتىم ئوقۇسام، قولۇمغا قەلەم ئېلىۋالغىنىمغا خىجىل بولىمەن. بىر پەستىن كېيىن «يولۇاس ئاتقانمۇ ئوۋچى، توشقان تۇتقانمۇ ئوۋچى» دېگەن نەقىل بىلەن كۆڭلۈمگە تەسەللى تاپىمەن. مەن بۇ «قوشاق» نىڭ بەدىئىي سېھىر كۈچىگە شۇنچىلىك مەھلىيا بولغانلىقىم ئۈچۈن ئىكەن، 1979 - يىلى بېيجىڭدا ئۇنىڭ ئىلھام مەنبەسىنى ۋە يېزىلىش جەريانىنى سوراپ كۆرگىنىمدە، ئۇ بۇ توغرىدا سۆز لەپ بەرگەندى. ئەپسۇسكى، گەپنىڭ مۇھىم نۇقتىلىرىنى ئۇنۇ-

تۇپ كېتىپتىمەن (ھېچ ئەسلىيەلمىدىم).

تېيىپچان قولىغا قەلەم ئېلىپ ئون ئىككى يىلدىن كېيىن بۇ «قوشاق» نى يازغان. بۇ ئۇنىڭ قەلىمى ئەڭ ئۆتكۈرلەشكەن مەزگىل ئىدى. چەكچىنىڭ قىلىچى گاللاشقانىدەك، ئەدىبنىڭ قەلىمىمۇ گاللىشىدۇ. بۇنىڭ سەۋەبلىرى ھەر تەرەپلىمە بولۇپ، مۇھىمى، خەلق تۇرمۇشى ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن يىراقلاشقاندا يۈز بېرىدۇ. ئۇ مۇشۇنداق ھادىسىگە 70 - يىللاردا دۇچ كەلگەنلىكىنى دەپ يۈرگەنلىكى يادىمدا.

بىر كۈنى تېيىپچان مەندىن خەلق قوشاقلىرى يېزىلغان خاتىرە دەپتىرىمنى سورىدى.

— نېمە قىلمىسەن؟ ئالدىڭدىن تالاي قېتىم ئۆتكەن قوشاقلارغۇ ئۇ؟ — دېدىم مەن.

— قەلىمىم گاللىشىپ قالغانىدەك تۇرىدۇ. بۇ خاسىيەتلىك بىلەيدە قەلىمىمنى يەنە بىر بىلەۋالاي، — دېدى ئۇ.

مەن قىرىق يىللىق خاتىرە دەپتىرىمنى ئېلىپ بەردىم. ئاندىن بىز خەلق قوشاقلىرىدىكى بەدىئىي ئوبراز، گۈزەل تەسۋىر ۋە جانلىق تىل توغرىسىدا پاراڭلىشىپ كەتتۇق. ئۇنىڭ شۇ چاغدا دېگەن مۇنۇ گەپى زادى ئېسىمدىن چىقمايدۇ:

— بەزىدە شېئىر يازسام بەك زورۇقۇپ كېتىمەن. تىزغان مىسرالىرىم كۆڭلۈمگە ياقمايدۇ. مەن ئىلگىرى «نېمە بولۇغاندىمەن ...» دەپ تەئەججۇپلىنەتتىم. كېيىنرەك بۇنىڭ سەۋەبىنى چۈشىنىۋالدىم. قەلەممۇ گاللىشىدىكەن. ئۇنى ئۆتكۈرلەشتۈرىدىغان بىلەي خەلق قوشاقلىرى ئىكەن. مۇنداق چاغدا مەن شېئىر يېزىشنى ھەپتىلەپ تاشلاپ قويۇپ، پۈتۈن ئىخلاسىم بىلەن خەلق قوشاقلىرىنى ئوقۇيدىغان بولدۇم. سەن مۇ شۇنداق قىلسەڭلا دەيمەن؟

— ھەئە. بۇ ئادىتىمىز ئوخشايدىكەن، — دېدىم مەن.

شۇنىڭدىن كېيىن مەن تېيىپچاننىڭ «خەلق قوشاقلىرى—

قەلەمنى ئۆتكۈرلەشتۈرىدىغان خاسىيەتلىك بىلەي» دېگەن ئەقلىيە سۆزىنى «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى يازما ئەدەبىياتنىڭ ئانىسى» دېگەن تەلىماتنىڭ تەركىبىي قىسمى دەپ قارايدىغان بولدۇم.

كېيىنكى پۇشايمان

تېيىپجان ئېلىيېۋ ئادەتتە تاماكىنى نورمال چەكسىمۇ، لېكىن شېئىر يېزىشقا ئولتۇرغاندا ناھايىتى كۆپ چېكەتتى. ئۆز ئۆيىدە بولسا، كۈلدان تاماكا قالدۇقى بىلەن، ئۆي ئىچى ئىس بىلەن تولۇپ كېتەتتى. ئىزدىگەن ئەڭ مۇۋاپىق سۆزنى تاپالمىغانسېرى تاماكا قالدۇقىنى شوراۋېرىپ، بارماقلىرىنى كۆيدۈرۈپمۇ ئالاتتى. تاماكىنىڭ ئۆپكە راكى پەيدا قىلىدىغانلىقىغا ئازراق ئىشەنسىمۇ، «خۇدايىم ساقلار» دەپ قويۇپ چېكىۋېرەتتى.

بىر كۈنى ئۇ شېئىر يېزىۋاتقاندا تاماكىسى تۈگەپ قاپتۇ. ئايالىغا: «تاماكا ئەكىرىپ بەرگىن» دېسە، ئايالى: «چەكمەي يېزىۋېرىڭ. ھېلىمۇ ئۆيدە ھەممىزنىڭ ئۆپكىسىنى ئىس لاپ بولدىڭىز» دەپ ئۇنىماپتۇ. شۇ چاغدا تېيىپجان: تاماكىنىڭ زادى نېمە پايدىسى بار؟ــ دەپ ئويلىنىپ قاپتۇ ـ دە، بۇ مەرەزنى تاشلىۋېتەيچۇ، دېگەن قارارغا كەپتۇ. شۇ كۈنلەردە ئۇنىڭ مۇنداق دېگىنى ئېسىمدە:

ــ ھېلىقى «ئىسقا قارشى چۇقانلار»نى ياخشى يېزىپسەن. بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئىچىدىكى «ئادەتنىڭ دوزىسى ئىرادە»، «كاناي بىلەن تۈتۈن» دېگەن شېئىرلىرىڭ ماڭا ياقتى...

ئۇ گېپىنى تۈگەتكۈچە مەن ئالدىراپ كېتىپ:

ــ ساڭا ياققان بولسا ياخشى يازغان ئوخشايمەن، ــ دەپ ماختىنىۋالدىم.

— بىز ئادەملەر دورامچۇق كېلىدىكەنمىز، — دېدى ئۇ، — تاماكىنىڭ ئۆپكىنى ئىسلاشتىن باشقا ھېچقانداق پايدىسى يوقلۇقىنى بىلىپ تۇرۇپ چېكىدىكەنمىز. بۇ جەھەتتە بىزدىن ھايۋانلار ئەقىللىكرەك ئىكەن. شۇلار جېنىدا ھاياتقا زىيانلىق ئىشنى پەرق ئېتەلەيدىكەن.

— ھايۋانلاردىمۇ يامان ئادەت بار، — دېدىم مەن، — ئىتقا ھەر قانداق قاچىدا گۆش بەرسەڭ، بەربىر، توپىغا مىلەپ يەيدۇ.

— بۇ ئۇنىڭ گۆشنى توپىغا مىلەپ يېيىشنى ئادەت قىلىۋالغانلىقى ئەمەس. خام گۆشنى قاچىدا تۇرغۇزۇپ يېگىلى بولمىغانلىقتىن يەرگە ئېلىپ يەيدۇ. قاچىدا ئاش بەرسەڭ يەرگە تۆكمەي ئىچىدۇغۇ!

مەن بۇ مۇنازىرىدە يېڭىلگەنلىكىمنى تەن ئالدىم. شۇنىڭ بىلەن گەپنى ئاساسىي مەسىلىگە يۆتكىۋەتتىم:

— ئۆتكەن يىلى تاماكىنى تاشلىدىم، دېگەندىڭ، يەنە چېكىۋاتسەنغۇ؟

— مەنمۇ بۇنىڭ ئادەت كۈچىگە بىر ئايدىن ئارتۇق چىداشلىق بېرەلمىدىم. ھەر ھالدا، بالدۇرقىدىن ئازراق چېكىدىغان بولدۇم. مەن بۇ يامان ئادەتنىڭ ماڭا يېپىشقان ۋاقتىنى ئەسلەپ كۆردۇم. سەن بىلەن تونۇشقان يىللاردا مەنمۇ تاماكا چەكمەيتتىم. كېيىن چوڭلارغا ئارىلىشىپ يۈرۈپ، «ئەر كىشىگە يارىشىدىغان ئادەت ئىكەن» دەپ ئويلىدىم - دە، دوراپ چېكىپ باقتىم. دەسلەپ قېقىرىپ يۆتىلىپ كەتكەن بولساممۇ، ئاستا - ئاستا ئۆگىنىپ كەتتىم.

— ئەر كىشىگە يارىشىدىغان پايدىلىق ئادەتلەرمۇ كۆپقۇ؟

— ئۇنى بىر دېمە. بۇ بىر ئەخمەقلىك. تاماكا چېكىش بىلەن ئۆزىنىڭ ئوغۇل بالا ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان بىر ئەخمەقنىمۇ كۆرگەنمەن، — دېدى تېيىپجان.

بىز كۆلۈشتۈق. ئۇ «ئەخمەق» نى مەنمۇ كۆرگەنىدىم.

تىيىپچان ئۆپكە راكىغا كىرىپتار بولغاندىن كېيىن تاماكىنى بالدۇرراق تاشلىۋەتمىگەنلىكىگە ئىچ - ئىچىدىن پۇشايمان قىلدى ۋە تاماكىدىن قاتتىق نەپرەتلەندى. ئۇ بۇ پۇشايمان ۋە نەپرىتىنى كەمدىن كەم ئىزھار قىلدى. كۆپرەك ئىزھار قىلسا، ئۆزى قىلغان ئىشقا ئۆزى يىغلىغان ئەردەك مەردلىك بولمايدىغانلىقىنى چۈشىنەتتى. ئىزھار قىلمىسا، بۇ يامان ئادەت ھەققىدە ئەۋلادلارغا پەند - نەسىھەت قالدۇرمىغان بولاتتى.

ئەمگەك ۋە چاقچاق

تىيىپچان ئېلىيېۋ ئۆز ھاياتىدا تۆت نەرسىدىن ئايرىلمىدى: ئۇ ئۆمرىنىڭ قىرىق تۆت يىلىنى ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن، جىسمانىي ئەمگەك بىلەن، كۆرەش ۋە تەنقىد بىلەن، چاقچاق ۋە كۈلكە بىلەن ئۆتكۈزدى. ئۇ ئازادلىقتىن كېيىنكى بارلىق سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەردە تەنقىد ۋە كۈرەش ئوبيېكتى قىلىندى. ھەر بىر كۈرەشتە تىيىپچانغا «يەرلىك مىللەتچى»، «شيۇجىڭجۇيىچى»، «كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان كېزەندە» ۋە باشقا تۈرلۈك قالپاقلار كىيگۈزۈلدى. ئاخىرىدا ئېغىر ئەمگەككە سېلىندى. ئۇ قالپاق كىيگەن چاغدىكى مەجبۇرىي ئەمگەكنىمۇ بېسىم ھېس قىلماي قىزغىن ئىشلەپتتى. شۇڭا، «ئەمگەك ئىپادىسى ياخشى» دېگەن باھا بىلەن ئەمگەك مۇددىتىنى بالدۇر تۈگىتىپ قايتىپ كېلەتتى.

تىيىپچان تىنچ كۈنلەردىكى ئىختىيارىي ئەمگەكلەرگە ھەمىدىن قىزغىن قاتناشاتتى. ئەمگەكنى خۇشال - خۇرام ۋە چاقچاق بىلەن ئىشلەش ئۇنىڭ ئادىتى ئىدى. بىز ئۇنىڭ بىلەن ئەمگەك قىلغاندا ھېرىش - چارچاشنى سەزمەيتتۇق. ئىش

ۋاقتىنىڭ توشۇپ قالغانلىقىنىمۇ بىلمەي قالاتتۇق.

1957 - يىلى كۈز پەسلىدە بىز قىزىلتاغقا كۆچەت تىككىلى چىقتۇق. تېخى ئىشقا چۈشمىگەندۇق، ئارىمىزدىكى بىرەيلەن تېيىپجاننىڭ ئۈستىبىشىغا قاراپ:

— تېيىپجان، ئەمگەككە بايۋەچچىدەك ياسىنىپ چىقىپ سىزغۇ؟ — دېدى.

— مەن ھەر قاچان ئەمگەكنى توي بىلىمەن، — دەپ ئەقلا جاۋاب بەردى.

1958 - يىلى ماي ئېيىدا تېيىپجان بىلەن بىر ئەچچىمىز ئىدارىمىزنىڭ قورۇسىدىكى مايسا بولغان گۈللەرنى تاقلاپ كۆچۈرۈۋاتاتتۇق. بىر يولداش كېلىپ بۇ ئەمگەككە ئارىلاشتى.

— سىز بۇ گۈللۈككە كىرمىسىڭىز بولاتتى، — دېدى تېيىپجان.

— مېنىڭ قولۇم تەگكەن يەر گۈل بولىدۇ، — دېدى ئۇ يولداش.

— ئەمما سىزنىڭ پۇتىڭىز تەگكەن يەر كۈل بولىدۇ!

تېيىپجاننىڭ بۇ جاۋابى ئالدىمىزدا تەييارلاپ قويغاندەك دەل جايىغا چۈشتى. بۇ چاقچاقنى باشقىلار شاخلىتىپ كېڭەيتىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىردەملىك ئەمگەك كۆڭۈللۈك سورۇنغا ئايلانغانىدى.

1967 - يىلى ياز پەسلى ئىدى. بىزنىڭ ئىدارىمىزدىن تارتىپ چىقىرىلغان «گېزەندىلەر» نى كۈنىدۈزى ئەمگەككە سېلىپ، كېچىسى بەزى زاۋۇت، كارخانىلارغا ئاپىرىپ كۈرەش قىلدى ۋە دۈمبالىدى. ھەتتا بۇ «بۇرژۇئا يازغۇچى، شائىرلىرى» - غا ئۆچمەنلىكى چېكىدىن ئېشىپ كەتكەن ھا ئاكتىپلار ھۆلارنى ئۆلگۈدەك ئۇرغان كۈنلىرىمۇ بولدى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئىدارىمىزنىڭ زاپىخوزى ئەمگەك قىلغانلارغا قوشۇمچە ئاشلىق بېلىتى تارقاتتى.

— نورمىدىن ئارتۇق ئەمگەك قىلغانلارغا قوشۇمچە ئاشلىق بېلىتى بېرىمىز، ئېلىۋېلىڭلار! — دېدى زاپخوز كۆپچىلىككە.

تېيىپجان دەرھاللا:

— نورمىدىن ئارتۇق تاياق يېگەنلەرگە نېمە بېرىسىز؟ — دېدى.

كۆپچىلىك پاراققىدە كۈلۈشتى. بۇ چاقچاق بىلەن ئۆزىنىڭمۇ ۋە ھەمراھلىرىنىڭمۇ ھاردۇقى چىقىپ، تاياقنىڭ ئەلىمى كۆتۈرۈلگەندەك بولدى.

شۇ چاغدا بىرەيلەن: «بىر ئايدىن بېرى مۇنۇ ئادەم شۇنچە تاياق يەپ، يەنە بۈگۈن چاقچاق قىلىۋاتقىنىنى قاراڭلار!» دەپ ھەيران قالدى. تېيىپجان بۇ گەپنى ئاڭلاپ قېلىپ:

— قورقماڭ، يولداش! يەنە تاياق يېسەك، شۇنچىلىك يەيمىز. مۇشۇنداق بىر كۈلۈۋالساق، ماغدۇرلىنىۋالىمىز ئەمەسمۇ! — دېدى.

1986 - يىلى باھاردا مەن تېيىپجاننىڭ ئۆيىگە بىر ئىش بىلەن باردىم. ئۇ ھويلىدىكى گۈللۈكتە بىر ئەسكى پىچاق بىلەن گۈللەرنىڭ تۈۋىنى يۇمشىتىۋاتقانلىقىنى، ئەمدىلا ئۈچ - تۆت قۇلاق بولغان كاۋا، قاپاقلارنى قىرغا كۆچۈرۈپ قويۇۋاتقانلىقىنى كۆردۈم. ئۇ پۈتۈن ئىخلاس بىلەن باش كۆتۈرمەي ئىشلەۋاتقاچقا، مېنىڭ كەلگەنلىكىمنى بايقىمىدى.

— ھارمىغىن، دوستۇم، — دېدىم مەن.

شۇنىڭدىن كېيىن كۆزلىرىمىز ئۇچراشتى. بىز ئەھۋاللاشقاندىن كېيىن مەنمۇ گۈللۈككە كىرىپ ئۇنىڭغا ياردەملەشتىم.

— شېئىر يېزىشتىن ماقالە يېزىشنى ئېغىر كۆرىمەن، — دېدى تېيىپجان، — ھېلىقى ماقالىنى يېزىپ بولدۇم. ئەمدى مېڭەمنى دەم ئالدۇراي دەپ بۇ ئىشنى قىلىۋاتىمەن.

شۇ ئارىلىقتا ئابدۇكېرىم خوجا كېلىپ چاقچاق قىلدى:

— تېيىپجان، ئۆزىڭىزگە ئوزۇق يىغىۋاتامسىز؟

— ياق! سىزنى بەكرەك يوغىنىسۇن دەپ ئوغۇتلاۋاتىمەن.

بىز ئۇچىلىمىز كۈلۈشتۇق.

تېيىپجان چاقچاقنى باشلاشقىمۇ، جاۋاب بېرىشكىمۇ ماھىر ئىدى. ئۇ كۆپ چاغلاردا كىشىنى ھەيران قالدۇرارلىق دەرىجىدە ھازىر جاۋابلىق بىلەن مۇداپىئەلىنەتتى ياكى قايتۇرما ھۇجۇم قىلاتتى.

بىر قېتىم تېيىپجان بىر دوستىدىن يېڭىلىپ قالدى. شۇ چاغدا ئۇ دوستى ماختىنىپ:

— مانا، تېيىپجان مېنىڭ ئالدىمدا غىڭ قىلالمايدۇ، — دېۋىدى، تېيىپجان دەرھاللا:

— راست، سىز غىڭ قىلالايسىز، — دېدى.

شۇنىڭ بىلەن يېڭىلىشتىن يېڭىش تۇغدۇرۇۋالغانىدى.

تېيىپجاننىڭ ئۆز ئائىلىسىدە رەنجىگەن كۈنلىرى بولغان بولسىمۇ، كىشىلەردىن رەنجىپ يۈرگەن ۋاقتلىرىنى كۆرگىنىم يوق. چۈنكى ئۇ، ھاياتنىڭ ھەممە ۋاقىت خۇشاللىققا تەشنا ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر چۈشىنەتتى. بىر نەچچە قېتىملىق چېكىدىن ئاشقان سولچىل سىياسىي ھەرىكەتلەرنىڭ ۋە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ دەسلىپىدىكى سىياسىي ئەسەبىيلىكنىڭ دەردىنى تارتىۋاتقان كۈنلەرنى كۈلكە ـ چاقچاق بىلەن خۇش ئۆتكۈزۈش ھەر كىشىنىڭ قولىدىن كەلمەيدۇ. پەقەت ھاياتقا نىسبەتەن مۇستەھكەم ئىشەنچ، روھىي ئۇستۇنلۇك ۋە پاساھەت زېرەكلىكى بولغان كىشىلەرلا شۇنداق كۈلەلەيدۇ. تېيىپجاننىڭ قاراڭغۇلۇق ئىچىدە يورۇقلۇقنى كۆرەلەيدىغان مۇشۇ پەزىلىتى ئى. ۋ. گىيوتېنىڭ: «دۇنيانىڭ قىزىقى نېمىدە ئىكەنلىكىنى بىلەمسەن؟ خۇش چاقچاق بولۇشتا. ھەتتا، ئىش

ئوڭدىن كەلمىگەن كۈنلەردىمۇ خۇش چاقچاق بولۇشتا» دېگەن سۆزىگە ماس كېلىدۇ.

تېيىپچاننىڭ خۇش چاقچاقلىقى، چىقىشقاقلىقى، كەمتەرلىكى، سەمىمىيلىكى ۋە كۆكسى ـ قارىنىنىڭ كەڭلىكى ئۇنىڭ ئىززەت ـ ئابرويىنى يۇقىرى كۆتۈرگەن يۈكسەك پەزىلەتلىرى ئىدى. ئۇنىڭدىكى شائىرانە تالانت پىلەن مۇشۇ پەزىلەتلەر ئالتۇن ئۈزۈككە ياقۇت كۆز قويغاندەك ياراشقانىدى.

ئەدەبىي تەنقىد ئالدىدا

تېيىپجان ئېلىيېۋ ئۆزىنىڭ قىرىق تۆت يىللىق ئىجادىي ئەمگىكى بىلەن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرگەن، ھەر قانداق بېسىم ۋە تىل ـ ھاقارەت ئاستىدىمۇ ئۆز مىللىي ئەدەبىياتىنىڭ مېھرىدىن كەچمىگەن ۋە بارلىقىنى شۇنىڭغا بېغىشلىغان ئاتاقلىق شائىردۇر. ئۇ ھالال ئەجرى ۋە بىباھا تۆھپىسى بىلەن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ۋەكىللىك سالاھىيىتىگە مۇناسىپ مەرتىۋە ۋە ھۆرمەت ئىگىسى ئىدى. مۇنداق كىشىنىڭ كەڭ جامائەتنىڭ، كىتابخانىلارنىڭ، يازغۇچى، شائىر ۋە ئوبزورچىلارنىڭ نەزەر دائىرىسىدىكى غوللۇق شەخىس بولۇپ قېلىشى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس. تېيىپجاننىڭ ئەدەبىيات سەھنىسىدە سولچىل تەنقىدكە ئەڭ كۆپ ئۇچرىغانلىقىنى شەخسەن مەن يۇقىرىدىكى ئاممىلارغا دىن ئايرىپ قارىمايمەن.

ئۇنىڭ نورمال، تىنچ ۋەزىيەتتە يازغان بەزىبىر شېئىرلىرى سولچىللىق ئەۋج ئالغان مەزگىلدە پۈتۈنلەي بۇرمىلىنىپ، «پارتىيە ۋە خەلققە قارشى چاقىرىق» دېگەن بەتنام بىلەن تەنقىدلەندى. سولچىل ھەربىكەت ۋە سىياسىي ۋەزىپىلەرگە ئاۋاز قوشۇپ يازغان شېئىرلىرى نورمال، تىنچ ۋەزىيەتتە «شېئىرىي

قىممىتى يوق»، «سىياسىي ھەرىكەتلەرنىڭ خاتىرىسى» دەپ تەنقىدلەندى. بۇنداق ئىككى خىل نۇقتىئىنەزەردىكى تەنقىد چىلەر مەتبۇئاتتا تېيىپجاننى تەنقىدلىگەن بولسىمۇ، ماھىيەتتە ئۇلار بىر - بىرىنى تەنقىدلىدى. ئەگەر بىر كىم مەندىن: بۇ ئىككى خىل تەنقىدچىلەرگە سەن قانداق قارايسەن؟ دەپ سورىسا، بىرىنچى خىل تەنقىدچىلەردىن بىزار ئىكەنلىكىمنى، ئىككىنچى خىل تەنقىدچىلەرگە يان باسىدىغانلىقىمنى يوشۇرۇپ مىغان بولاتتىم.

ئوتتۇز نەچچە يىلدىن بېرى تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ ئەسەرلىرى ئۇستىدە يېزىلغان تەنقىدلەرنىڭ ھەممىسىنى نۆلگە باراۋەر قىلىۋەتكىلى بولمايدۇ. مۇنداق قىلىش ئەمەلىيەتكە زىت بولۇپلا قالماستىن، بەلكى تېيىپجاننىڭ كۆز قارىشىغىمۇ زىت كېلىدۇ. تېيىپجاننىڭ ئۆز ئەسەرلىرى ئۇستىدە دوستانە پوزىتسىيە بىلەن تەنقىد يازغان ئاپتورلاردىن مىننەتدار بولغانلىقى ئۇنىڭ تەنقىدكە نىسبەتەن مۇجمەل چۈشەنچىدە ئەمەسلىكىنى ئىسپاتلايدۇ.

يولداش ماخمۇتجان ئىسلام «باھار ئىلھامى» نىڭ بەدىئىي ئالاھىدىلىكلىرى» نامىلىق ماقالىسىدە تېيىپجاننىڭ بەزى شېئىرلىرى ھەققىدە تەنقىدىي پىكىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان. تېيىپجان ماخمۇتجان بىلەن كۆرۈشكەندە، بۇ ھەقتە ئېغىز ئېچىپ مۇنداق دېگەن: «تەنقىدىگىزنى سەممىي قوبۇل قىلىمەن. بەزىدە مەزمۇن ۋە راۋانلىقنى بەكلا قوغلىشىپ كېتىپ، شېئىرنىڭ ئۆزىگە خاس قانۇنىيەتلىرىنى ئۇنتۇپ قالىدىغان، مەسىلەن، مىسرالاردىكى بوغۇم ۋە تۇراقلارنىڭ ئوخشاش بولۇشىغا دىققەت قىلمايدىغان، قاپىيىلەرنى تۈپ سۆزدىن تۈزۈشكە ئىزدەنمەيدىغان ئەھۋال مەندىمۇ بار. بۇ ھادىسە قارىماققا ئۇششاق - چۈششەك نۇقساندەك كۆرۈنسىمۇ، شېئىرىيەتىمىزنىڭ سۈپىتىنى تۆۋەنلەشتۈرىدىغان ئامىللارنىڭ بىرى دەپ قارايمەن.»

1978 - يىلىمىز كېيىنكى يىللار ئۇنىڭ شېئىرلىرى ئىڭ كۆپ تەنقىدلەنگەن مەزگىل بولدى. ئۇ شۇ مەزگىلدىكى تەنقىدلەردىنمۇ قورقۇپ كەتمىدى. ئۇ تەنقىدلەرنىڭ توغرا تەرەپلىرىدىن پايدىلاندى. ناتوغرا تەرەپلىرىنى «دەققەت قىلىش سىگنالى» دەپ چۈشەندى. دوستانە بولمىغان، تۇخۇمىدىن تۈك ئۇندۇرۇلگەن تەنقىدلەرگە دۇچ كەلگەندە، قاپناپ، سەكرەپ كەتمىدى ياكى ھوشىنى يوقىتىپ قويمىدى. خەلققە بولغان ئىشەنچىسىگە تايىنىپ، سەۋرچانلىق ۋە كەڭ قورساقلىق بىلەن ئۆتكۈزۈۋەتتى. ئۇلارغا كۆڭلىدە ئاداۋەت تۇتۇشنىمۇ خوپ كۆرمىدى.

تېيىپجان ئېلىيېۋ «شېئىرىيەت توغرىسىدا ياش ھەۋەسكارلارغا جاۋاب» دېگەن ماقالىسىنىڭ ئاخىرىدا ئەدەبىي تەنقىد ھەققىدە مۇنداق دېگەنىدى:

«بىز ئىلمىي تەنقىدكە موھتاج. لېكىن، ئۇنىڭ تەلتۆكۈس ئىلمىي ۋە توغرا بولۇشىنى تەلەپ قىلىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس. ھەر ئۇلۇغ تەنقىدچىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇش تىن خالىي بولالمىغانغۇ! لېكىن، شۇنى چوقۇم تەلەپ قىلىشقا ھەقلىقمىزكى، ئەدەبىي تەنقىدچى تىرناق ئاستىدىن كىر كولىغۇچى بولماي، بەلكى ئەدەبىي ئىجادىيەتنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى ھەممىدىن ئېنىق كۆرۈپ، ئۇنى قىزغىن سۆيىدىغان بولۇشى، يازغۇچى، شائىرلارنىڭ قازىسى بولماي، بەلكى ئۇلارنىڭ ئەڭ سەمىمىي دوستى، مەسلىھەتچىسى بولۇشى، ئارىغا تەپرىقە سالغۇچى بولماي، بەلكى ئەدەبىيات قوشۇنىنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى كۆز قارىچۇقىدەك ئاسرىغۇچى بولۇشى لازىم. بۇنىڭغا ئەمەل قىلماي تۇرۇپ، ئىلمىيلىقتىن سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ.»

شائىر تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ ئەدەبىي تەنقىدكە بولغان بۇ خىل كۆز قارىشى ئۇنىڭ يېزىقچىلىق ئىستىلىنىڭ مۇكەممەللىشىشىگە ئەگىشىپ، تەدرىجىي شەكىللەنگەندۇر.

خاتىمە

يالقۇنلۇق ۋە لەززەتلىك شېئىرلىرى بىلەن خەلق قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالغان يېتۈك شائىرىمىز تېيىپجان ئىلىيېۋ بىز بىلەن ۋاقىتسىز ۋىدالاشتى. بىز تېيىپجان بىلەن ۋىدالاشقاندا: «سېنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىڭغا ۋارىسلىق قىلىمىز. شائىرلىق قەلىمىڭنى شائىر ئەۋلادلىرىڭ قولىدىن چۈشۈرمەيدۇ» دەپ ۋەدە بەردۇق. ئەمەلىيەتتە بۇ ئۇنىڭ روھىغا ۋە ئۆزىمىزگە تەسەللى بېرىدىغان ۋەدىلەردۇر. بىز سۆيۈملۈك شائىرىمىزنىڭ غايىۋى ئارزۇ - ئارمانلىرىنى ئىجادىي پائالىيەتلىرىمىزگە سىڭدۈرۈش ئارقىلىق بۇ ۋەدىلىرىمىزنى ئورۇندىيالايمىز. ئەمما، يەنە نېمىلەرنى يازماقچى بولغانلىقى، ئۇلارنى قانداق يېزىشنى ئويلىغانلىقى بىزگە نامەلۇم. ئۇنىڭ قەغەزگە چۈشمىگەن كونكرېت ئارزۇ - ئارمانلىرى ئۆزى بىلەن بىللە كەتتى. ۋاقىتسىز ئۆلۈم ئۇنىڭ قابىل ۋە جۈرئەتلىك قەلىمىنى قولىدىن تارتىۋېلىپ، ئۇنى ئارىمىزدىن ئېلىپ قاچتى. ئۇ ئۆزىنىڭ يېزىقچىلىق ئادەتلىرىنىمۇ يېزىپ قويۇشقا ئۈلگۈرەلمىدى.

مەن تېيىپجان بىلەن 1947 - يىل 8 - ئايدا غۇلجىدا تونۇشقانىدىم. شۇنىڭدىن كېيىن بىزنىڭ كەسىپداشلىق ۋە دوستلۇق مۇناسىۋىتىمىز يىلدىن- يىلغا قويۇقلىشىپ بارغانىدى. مەن چاقچاق ۋە ناخشا - مۇزىكا بىلمەيدىغان بىناۋالىقىمدىن كۆپ سورۇنلاردا ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولالمايتتىم. بەزىلەر شۇنىڭغا قاراپ، ئىككىمىزنى ئانچە يېقىن ئەمەس دەپ ئويلىشاتتى. لېكىن، بىز شېئىرىيەت، تىل ئىلمى، كەسپىي خىزمەت ۋە باشقا مەسىلىلەر ئۈستىدە كەڭ - كۇشادە پاراڭلىشاتتۇق.

شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن تېيىپجان ئىلىيېۋنىڭ يېزىقچىلىق ئادەتلىرىنى يېزىش مەجبۇرىيىتى ماڭا يۈكلىنىپ قالدى. مۇشۇ

مۇناسىۋەت بىلەن مەرھۇم دوستۇمنىڭ شائىرلىق ماھاتىنى ئەسلىدىم. خاتىرە دەپتەرلىرىمنى ئاختۇرۇپ، ئۇنىڭغا تەئەللۇق خاتىرىلەرنى توپلىدىم. شۇلارغا ئاساسەن مۇھتەرەم شائىرىمىزنىڭ يېزىقچىلىق ئادەتلىرى ۋە ئىستىلىغا دائىر بۇ ئاجىز ماقالىنى يېزىپ چىقتىم. مەن بۇنى يازغۇچە پىغانلىق ھېسسىياتىمغا ئەگىشىپ، ئاساسىي تېمىدىن چەتلەپ كەتكەن جايلىرىمۇ بولدى. ئەسلىمە ئارىلاشتۇرماي يېزىشنىڭ ئامالىنىمۇ تاپالمىدىم. مەن بۇنى يېزىش جەريانىدا ئائېنىق نۇقتىلارنى ئۇنىڭ ئۆزىدىن سوراشقا مۇمكىن بولمىغانىدىكى، شېئىرىيەتتە ئۇنىڭ ئۆزىگە خاس ئىپادىلەش سەنئىتىنى ئاجىز قەلىمىم يورۇتۇپ بېرەلمىگەنىدىكى ئۇنىڭغا بولغان موھتاجلىقنى چوڭقۇر ھېس قىلدىم. بۇ موھتاجلىق مېنىڭ بىلەنلا تۈگەپ كەتسە مەيلى ئىدى. بىزنىڭ ئەدەبىيات گۈلزارىمىز، ئەدىبلەر قوشۇنىمىز ئۇنىڭدىن قالغان بوشلۇقنى تولدۇرغانغا قەدەر بۇ موھتاجلىقنى ھېس قىلىشى مۇمكىن. چۈنكى، ئۇ سەنئەتكار خەلقىمىزنىڭ سۆيۈملۈك پەرزەنتى، دەۋرىمىزنىڭ يالقۇنلۇق كۈيچىسى، تارىخنىڭ كەمدىن كەم ئىنئامى دېيىشكە ئەرزىيدىغان بىباھا ئىنسان ئىدى. مۇنداق ئىنسان خەلق قەلبىدە مەڭگۈ ياشايدۇ!

1990 - يىل ئىيۇل، ئۈرۈمچى.

سەن قويغان قەلەمنى مىڭلار قولىغا ئالسۇ

(مەرھۇم شائىر تېيىپجان ئېلىيېۋ ھەققىدە ئوچېرك)

ئەخەت تۈردى

«ھەممە سۆزىدىن ئالدۇق لەپ - مەنپەئەت،
ئېيتىدۇ يەر - جاھان ئۇنىڭغا رەھمەت.
قارىغىن، ئۆزىگە تەئەللۇق نەرسە
تارقالدى كەڭ ئاۋام ئىچىگە ئەبەد.
ئۇ گويا نۇرلىنىپ ئاققان بىر يۇلتۇز،
ھە، بۇ نۇر چاقنايدۇ، ئۆچمەيدۇ ئەبەد.»

(گيوتېنىك شېللېر ۋاپاتىدا ئوقۇغان مەرسىيىسى)

ئاتاقلىق شائىر تېيىپجان ئېلىيېۋ بىز بىلەن مەڭگۈ ۋىدالاشتى. ئۇ خۇددى تۈيۇقسىز ئاققان ئاقار يۇلتۇزدەك، ئارىمىزدىن بىمەھەل كەتتى.

ئۇ راستىنلا ئارىمىزدىن مەڭگۈ كەتتىمۇ؟! ياق، ئۇنىڭ قىرىق بەش يىللىق ئىجادقا تولغان يالقۇنلۇق ھاياتى، كۆز ئالدىمىزدا چاقناپ تۇرغان شۆھرەتلىك شېئىرلىرى، مىللىي ئەدەبىياتنىڭ تەرەققىياتىغا قوشقان ئۆچمەس تۆھپىسى ھەرگىزمۇ ئارىمىزدىن كەتكىنى يوق، مەڭگۈ كەتمەيدۇ!

ئۇزۇندىن بېرى ئۇنىڭ سالامەتلىكى ياخشى بولمىسىمۇ، لېكىن ھېچكىم ئۇنى «ئۆلۈم» دېگەن ئاشۇ شۇم سۆز بىلەن

باغلاپ تەسەۋۋۇر قىلىشغانىدى. چۈنكى، كىشىلەرنىڭ نەزەرىدە، ئۇ هامان «تۈگىمەس ناخشا» نى يازغان ۋاقىتتىكى جۇشقۇن تىيىپچان ياكى «ۋەتەن هەققىدە غەزەل» نى يازغاندىكى مەردانە تىيىپچان ۋە ياكى «ئەزرائىل ئالدىدا» نى يازغان ۋاقىتتىكى ئۆلمەس تىيىپچان ئىدى. ۋەهالەنكى، ئۆلۈم ئاخىر ئۇنى ئېلىپ كەتتى. بۇ رەهىمسىز رېئاللىق ئۇنىڭ بارلىق سەپداشلىرىنى، تونۇش - بىلىشلىرىنى، شاگىرت ۋە ئىخلاسمەنلىرىنى چوڭقۇر قايغۇغا سالدى. هەممەيلەن ئەمدى ئۇنىڭ مەردانە، خۇش چاقچاق ئاۋازىنى ئاڭلىيالمايدىغانلىقىنى، راۋان، هېسسىياتلىق يېڭى شېئىرلىرىنى ئوقۇيالمايدىغانلىقىنى ئويلىغاندا، هەقىقەتەنمۇ ناهايىتى چوڭ بىر نەرسىنى يوقاتقانلىقىنى هېس قىلدى.

بۇگۈنكى ئاشۇ قايغۇلۇق، مۇسىبەتلىك كۈنلەردە، ئۇستاز شائىر توغرىسىدىكى بەزى ئەسلىمە، خاتىرىلەر كۆز ئالدىمدا قايتىدىن بىرمۇبىر نامايان بولۇشقا باشلىدى...

مەن شائىر بىلەن باشلانغۇچ مەكتەپتىكى چاغلىرىمدا، ئۇنىڭ ئەدەبىي ئوقۇشلۇقلارغا كىرگۈزۈلگەن شېئىرلىرى ئارقىلىق تونۇشقانىدىم. بالىلىق ۋاقىتتىكى تەسىرات ناهايىتى چوڭقۇر هەمدە ئۇنتۇلغۇسىز بولىدۇ. شۇ چاغلاردا شائىرنىڭ «كۆز ئاخشىمى»، «ناخشاڭ بىلەن»، «كۆكلەم جىلۋىسى» قاتارلىق جۇشقۇن، يەڭگىل شېئىرلىرى بىلەن «ت. ئېلىيېۋ» دېگەن يېقىملىق نامى ئاۋۋال تىلىمىزغا، ئاندىن دىلىمىزغا رام بولۇپ قالغانىدى.

تىل — دىلنىڭ ئەينىكى، دىل — روهنىڭ ئەينىكى، دېگەن گەپ بار. مەن ئەنە شۇ ئەينەك ئارقىلىق شائىرنى كۆرگەن هەم ئۇنىڭغا نىسبەتەن بىرخىل غايىبانە ئېتىقاد باغلىغانىدىم.

يىللار ئۆتتى، كېيىن مەن ئوقۇش بىلەن ئۇرۇمچىگە

كەلدىم. بۇ چاغدا شائىرنىڭ بېشىغا «كۈن» چۈشۈپ، تۇرپانغا پالانغانىكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇنى كۆرۈش ۋە ئاددىي ھەۋەسكار سۈپىتىدە ئۇنىڭ بىلەن سىردىشىش ئارزۇيۇم ئەمەلگە ئاشمىدى. لېكىن، كېيىنكى تەقدىرىدە كۈتۈلمىگەن ئۆزگىرىش بولدى. ئوقۇشنى تۈگىتىپ، شائىر ئىشلىگەن ئىدارىگە خىزمەتكە كەلدىم. ئەمدى ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈش، سۆزلىشىش ئىمكانىيىتى يارالغاندى. ئەپسۇسكى، مەن بۇ ئىدارىگە كېلىپلا يېزىغا — سوتسىيالىستىك لۇشيەن تەربىيىسى ھەرىكىتىگە كېتىپ قالدىم. مەن يېزىدىن قايتىپ ئۇزۇن ئۆتمەي «تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» پارتلىدى. شائىرمۇ مەركىزىي پارتىيە مەكتىپىدىكى ئوقۇشنى يېرىم يولدا توختىتىپ، ئۇرۇمچىگە قايتۇرۇلدى. مەن شۇ چاغدىلا قەلبىمدىكى بۇ مەشھۇر ئادەم بىلەن ھەقىقىي كۆرۈشۈش پۇرسىتىگە ئىگە بولدۇم. لېكىن، مېنىڭ بۇ تۇنجى قېتىملىق كۆرۈشۈشۈم تولىمۇ غەلىتە — «ئىنقىلابىي ئاممىا» بىلەن «قارا كېزەندە» نىڭ كۆرۈشۈشى بولدى ...

ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلار ھەممىگە مەلۇم، شائىرنىڭ بېشىدىكى قالپاقلار بارغانسېرى كۆپەيدى، سىنىپىي چەك - چېگرا ئېنىق ئايرىلدى. شائىر «سىنىپىي دۈشمەن» قاتارىدا قوشۇندىن قوغلاپ چىقىرىلدى ...

ئەلۋەتتە، بۇلارنىڭ ھەممىسى كىشىلىك مۇناسىۋىتىدە يۈز بەرگەن ئەڭ پاجىئەلىك ئىشلار ئىدى. شائىر بىلەن گەپلىشىش، بىر يەردە تۇرۇش قەتئىي مەنئى قىلىنغانىدى. ھېلىمۇ ئېسىمدە، 1970 - يىلنىڭ بېشىدا ئىدارىمىزگە ئىشچىلار تەشۋىقات دۇيى بىلەن ھەربىيلەر تەشۋىقات دۇيى كېلىپ، «كۆرەش قىلىش، پىپەن قىلىش، ئۆزگەرتىش» ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى. بارلىق ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئىدارىگە كۆچۈرۈپ كېلىندى، بىر قىسىم ئىشخانىلار ياتاق قىلىندى. شۇ چاغدا، مەن تەقسىمات بويىچە

بىرنەچچەيلەن بىلەن بىللە تېيىپچان ئېلىيېۋ ياتقان ياتاقتا ياتتىم. بۇ چاغدا شائىر پۈتۈن ھەرىكەتنىڭ نۇقتىسى ئىدى. كېچە ـ كۈندۈز مەسىلە تاپشۇراتتى، تەقىب ئاستىدا ياشايتتى. شۇنداقتىمۇ، ئۇ يەنىلا خۇش چاقچاق، ئۈمىدۋار ئىدى. كەچقۇرۇنلىرى ياتاقتىكى سوغۇق، جىمجىت كەيپىياتنى بۇزۇش ئۈچۈن ئۇنىڭ ـ بۇنىڭغا چاقچاق قىلاتتى، قىزىق ـ قىزىق لەتىپىلەرنى ئېيتاتتى، بەزىلىرىمىز ئىختىيارسىز كۈلۈەتتۇق، تەبىئىي ھالدا چاقچاقلارغا قوشۇلۇپ كېتەتتۇق. كېيىن بۇ ئىش مېنىڭ بېشىمغا بالا بولدى. ھەرىكەتنىڭ ئاخىرىدىكى پارتىيە قۇرۇلۇشى مەزگىلىدە، بىر قىسىم ياشلارنى پارتىيىگە قوبۇل قىلماقچى بولدى. مەنمۇ ئىلتىماس يازغانلارنىڭ بىرى ئىدىم، لېكىن مېنى پارتىيىگە قوبۇل قىلمىدى، بىرلا سەۋەب: «سىنىپىي مەيدانى مۇستەھكەم ئەمەس» دېگەندىن ئىبارەت بولدى. بۇ ئەلۋەتتە مېنىڭ شۇ چاغدىكى «قارا يىپ»، «چەت ئەلگە باغلانغان ئۇنسۇر»، «ئەشەددىي يەرلىك مىللەتچى» تېيىپچان ئېلىيېۋتىن چەك ـ چېگرىنى ئايرىماي، ئۇنىڭ گەپ ـ سۆز ھەم چاقچاقلىرىغا ئارىلىشىپ قالغانلىقىمدىن ئىدى. شۇ ئىشتىن كېيىن روھىم چۈشۈپ كەتتى. بۇنى تېيىپچان ئېلىيېۋ سەزدى بولغاي، بىر كۈنى كەچقۇرۇن: «نېمە بولدىڭىز، بوغۇلۇپ يۈرىسىزغۇ؟» دەپ سوردى. مەن قىسقىلا قىلىپ: «تەشكىلىي مەسىلەم ھەل بولمىدى!» دەپ، ھەل بولمىغانلىقىنىڭ سەۋەبلىرىنى ئېيىتتىم. ئۇ ئادەم كۈتمىگەن يەردىن ماڭا: «مېنىڭچە، سىزدە پارتىيىگە نىسبەتەن بىرخىل ئەركىلەش بار. بۇنىڭغا دىققەت قىلمىسىڭىز بولمايدۇ، سىز تېخى ياش، ئۆزىڭىزگە قاتتىقراق تەلەپ قويۇڭ!» دېدى. بۇ گەپ ماڭا «كۆتۈرەلمىسەڭ ساڭگىلىتىۋال» دېگەندەك، تېخىمۇ ئېغىر كەلدى، ئىچىمدە ئاچچىقلاندىم. كۆڭلۈمدە: «مەن قىزىل بايراق ئاستىدا ئۆسكەن بىر ياش، پارتىيىگە ئەركىلىمەي كىمگە ئەركىلەيتتىم» دەپ

ئويلىدىم. لېكىن، بۇ گەپنىڭ مەنىسىگە كېيىنچىرەك چۈشەندىم. شائىر مېنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى روھىي ھالىتىمنى ھەقىقەتەن بۇ توغرا كۆزەتكەنىكەن. قارىماققا، بۇ گەپ مۇنداقلا ئېيتىلغان بىلەن ئاستىدا چوڭقۇر بىر مەنە بار ئىدى. تېيىپجان ئاكا مەندىن پارتىيىگە تەشكىلىي جەھەتتىنلا ئەمەس، بەلكى چىن نىيەت ۋە سەمىمىي مۇھەببەت بىلەن كىرىشنىڭ لازىملىقىنى، ھەرگىزمۇ پارتىيە تەشكىلى، قانداق بولۇشۇمدىن قەتئىينەزەر، مېنى شەرتسىز قوبۇل قىلىشى كېرەك، دەيدىغان ئەركىلىك پوزىتسىيىدە بولماسلىقنى كۆتكەن ھەم مەندىن ئۆزۈمگە نىسبەتەن ئاڭلىق تەلەپچانلىقنىڭ بولۇشىنى ئۈمىد قىلغانىدى ...

مانا شۇ ئىشلار بولۇپ، ئارىدىن توپتوغرا 14 يىل ئۆتكەندىن كېيىن تېيىپجان ئاكا مېنى ئۆزى پارتىيىگە تونۇشتۇردى ۋە مەن ھەممە جەھەتتىن خېلى چوڭقۇر تەربىيىگە ئىگە بولغان بىر پارتىيە ئەزاسىغا ئايلاندىم. بۇ ئىشلار قارىماققا كىچىك ئىشتەك كۆرۈنسىمۇ، لېكىن بۇنىڭدىن شائىرنىڭ چوڭقۇر كۆزىتىش ئىقتىدارىغا ئىگە ئىكەنلىكىنى، ئۆزىگە ۋە باشقىلارغا نىسبەتەن ئوخشاشلا قاتتىق تەلەپچان ئىكەنلىكىنى، پارتىيە تەشكىلىگە نىسبەتەن چوڭقۇر مۇھەببەت ۋە ئېتىقادىنىڭ بارلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. بۇنىڭ يەنە بىر دەلىلى سۈپىتىدە شۇ چاغدىكى كىچىككىنە بىر ئىش قايتا كۆز ئالدىمغا كەلدى:

«كۆرەش قىلىش، پىپەن قىلىش، ئۆزگەرتىش» ھەرىكىتىنىڭ ئاخىرقى باسقۇچى ئىدى. بۇ چاغدا يۈز بەرگەن بەزى ۋەقەلەر بىزنىڭمۇ، شائىرنىڭمۇ تەسەۋۋۇرىدىن پۈتۈنلەي ھالقىپ كەتتى. شائىر پارتىيىدىن قوغلاندى، خىزمەتتىن ھەيدەلدى، گۇۋاھنامىسىنىڭ يىراق بىر يېزىسىغا سۈرگۈن قىلىندى. مانا شۇ قارار تەشكىل تەرىپىدىن رەسمىي جاكارلانغان چاغدا، شائىر خۇددى بېشىدا چاقماق چاققاندەك لەرزىگە كېلىپ، بىردىنلا يىغلاپ تاشلىدى ۋە ئېسىدەپ تۇرۇپ: «ھەرقانداق چارە ـ جازا ـ

لارغا رازىمەنكى، لېكىن مېنى پارتىيە قوينىدا ساقلاپ قالسائـ
لار!...» دەپ تەشكىلگە قايتا ـ قايتا يېلىندى، تېۋىندى.
گەرچە ئۇنىڭ تەلىپى ئىشقا ئاشمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ
شۇ چاغدىكى قىياپىتىدىن، ئاۋازىدىن، پۈتۈن ۋۇجۇدىدىن ئۆز
تەشكىلگە بولغان سەمىمىي ـ سادىقلىقى، «كومپارتىيە ئەزاسى»
دېگەن بۇ نامنى ھەممىدىن مۇقەددەس، ئىەلا بىلىدىغانلىقى
كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇ ھال كېيىنكى ۋاقىتلاردا مېنىڭ پارتىيە
تەشكىلگە تېخىمۇ يېقىنلىشىپ، ئۆزۈمنى ئوبدان تەربىيىلىشىمگە
تۈرتكە ۋە ئىلھام بولغانىدى ...

شۇنىڭدىن كېيىن بىرنەچچە سۆرەلمە، تەلۋە يىللار ئۆتۈپ
كەتتى. شائىر بىلەن 1974 ـ يىلى قىشتا، تۇرپان سەپىرىدە
يەنە بىر قېتىم ھەمسۆھبەت بولدۇم. مەرھۇم پەتتارجان مۇھەمـ
مىدى بىزنى تويىغا تەكلىپ قىلغانىدى. بۇ چاغدا تېيىپجان
ئاكا سۈرگۈندىن قايتىپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن تېخى ئۇزۇلـ
كېسىل بىر تەرەپ بولماي، ئۆيىدە دەم ئېلىپ ياتقانىدى.
بىز ـــ تېيىپجان ئاكا، رەپىقىسى خەلچەم ۋە مەن، كەچلىك
پويىز بىلەن مېڭىپ، تاڭغا يېقىن تارلاڭ بېكىتىگە يېتىپ بارـ
دۇق. ئۇ يەردە بىزنى بىر ئېشەك ھارۋىسى كۈتۈپ تۇرغاـ
نىكەن. بىز تۇرپان ۋادىسىغا قاراپ خۇددى كۈمۈش لېنتىسىدەك
سوزۇلۇپ ياتقان تارلاڭ ئۆستەڭنى ياقىلاپ يۈرۈپ كەتتۇق.
سۈبھى ئەمدىلا كۆتۈرۈلگەنىدى، ھاۋا سوغۇق، تاغ تەرەپتىن
ئاچچىق تاغ شامىلى ئۇرۇپ تۇراتتى. بىز ئىسسىق جۇۋا، كۆرـ
پىلەرگە ئورىنىۋالغانىدۇق. ھارۋىنىڭ يېنىك تەۋرىتىشى
بىلەن مېنى شېرىن ئۇيقۇ باستى، خەلچەممۇ مۈگدەپ قالغانىدى.
شائىر بىزنى سەگىتتى:

ـــ قاراڭلار سىلەرنى، جاھاننىڭ كۆزى ئەمدى ئېچىلىۋاتسا،
سىلەرنىڭ كۆزۈڭلارنى يۇمۇۋالغىنىڭلار نېمىسى؟! تەبىئەتنىڭ
سەھەردىكى بۇ گۈزەللىكىنى كۆرمىدىڭلارمۇ!؟ ئوبدان كۆرۈڭلار،

ئادەمنىڭ يۈرىكى يايراپ قالىدۇ.

تېيىپجان ئاكىنىڭ يىراقلارغا تىكىلگەن كۆزلىرى ئوتتەك يېنىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئۇپۇقتا قىزىرىپ كۆتۈرۈلگەن كۆركەم تاڭ شەپىقىگە، چەكسىز سوزۇلۇپ ياتقان مۇنبەت ۋادىغا، ئاتا-بوۋىلارنىڭ ئېسىل نامايەندىسى بولغان كارىزلارغا شائىرانە نەزەر، شائىرانە تەپەككۇر، شائىرانە ھاياجان بىلەن تويماي قارايتتى. بىرئازدىن كېيىن شائىر خۇددى تەبىئەتكە خىتاب قىلغاندەك، مەردانە، يېقىملىق ئاۋازدا تۆۋەندىكى ئىككى مىسرا شېئىرنى دېكلاماتسىيە قىلدى:

يەتمەكلىك ئىرۇر مۇشكۈل، مەقسەتكە يېتەرگىم بار،
كۈن خىرەيۇ، تۈن تىرە، ئات ئاقساق، يول تايغاق.
... ...

شائىر چوڭقۇر بىر خورسىنىپ جىم بولدى. مەن قىزىقىپ سورىدىم:

— ئەتىگەندىلا ئىلھام كەپتۇ - دە! ھازىرلا كۆڭلىڭىزدە يازدىڭىزغۇ دەيمەن، داۋامى باردۇ؟

ئۇ ئاستا بېشىنى چايقىدى:

— ياق، بۇ مېنىڭ ئەمەس، نەۋائىنىڭ غەزىلى ...

مەن شۇ ھامان غەزەلنى كىچىككىنە خاتىرە دەپتىرىمگە يېزىۋالدىم. بۇ قىسقىلا ئىككى مىسرا غەزەلدە شائىرنىڭ شۇ چاغدىكى ھەسرىتى، ناتىۋانلىقى ۋە رېئاللىققا بولغان نارازىلىقى مۇجەسسەملەنگەنىدى ...

بىز تۇرپاندا بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ قالدۇق. بۇ جەريياندا شائىرنىڭ مەندە قالدۇرغان ئەڭ چوڭقۇر تەسىراتى — ئۇنىڭ ئەدەبىياتقا بولغان چوڭقۇر، يۈكسەك مۇھەببىتى ئىدى. راستىنى ئېيتقاندا، مەندە ئۇ چاغلاردا پېشقەدەم يازغۇچى، شائىرلارنىڭ

بېشىغا كەلگەن بىھۇدە كۈلپەتلەرنى كۆرۈش نەتىجىسىدە ئەدەبىياتتىن سوۋۇش، ئىجادىيەتتىن يالتىيىش خاھىشى تۇغۇلغانىدى. لېكىن، مەن ئەدەبىيات ئۈچۈنلا شۇنچە بالايىئاپەتلەرنى بېشىدىن كەچۈرگەن شائىرنىڭ ۋۇجۇدىدىن ھېچقانداق چۈشكۈنلۈك ۋە ئۈمىدسىزلىكلەرنى كۆرمىدىم. ئۇ كىچىككىنە ۋاقىتتىمۇ بوشقا ئۆتكۈزمەي ئوقۇيتتى، ئويلايتتى، مۇلاھىزە قىلاتتى. شۇ كۈنلەردە بولغان بىر ئىش ھازىرقىدەك ئېسىمدە تۇرۇپتۇ:

بىر كۈنى تاڭ سەھەردە ناھايىتى يېقىملىق، خۇش نەپەس بىر ئاۋازدىن ئويغىنىپ كەتتىم. ئاستا كۆزۈمنى ئېچىپ قارىسام، تېيىپجان ئاكا يوتقاننى يەلكىسىگە ئارتىپ، ياتقان ئورنىدا تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ، ئىككى ياققا يېنىك تەۋرەنگىنىچە بىر نەرسىلەرنى ئوقۇۋېتىپتۇ. مەن خىيالىمدا: «بۇ ئادەمنى كىشىلەر تېيىپ قارى دەيدىكەن، بەلكىم، قۇرئان قىرائەت قىلىۋاتقان ئوخشايدۇ» دەپ ئويلىدىم. لېكىن، ئوبدانراق زەن سېلىپ، ئوقۇۋاتقان نەرسىنىڭ ئايەت ئەمەس، شېئىر ئىكەنلىكىنى پەرق ئەتتىم. بېشىمنى كۆتۈرۈپ قارىسام، ياستۇق ئۈستىدە كونا بىر كىتاب ئېچىقلىق تۇرۇپتۇ. شائىر ئوقۇشتىن توختىغاندا، مەن تەئەججۈپ بىلەن سوردىم:

— شۇ كۈنلەردىمۇ بۇ نەرسىلەر كۆڭلىڭىزگە سىغامدۇ؟ ئۇ كىتابنى ۋاراقلاۋېتىپ:

— شائىرنىڭ كۆڭلى دەريادەك بولۇشى كېرەك، ھەممە نەرسە سىغمىسا بولمايدۇ، پەقەت بىرلا نەرسە — ساختىلىق، يالغانچىلىق سىغماسلىقى كېرەك! — دېدى ۋە بىرئاز تۇرۇۋېلىپ ئىشتىياق بىلەن داۋام قىلدى، — بۇ ئىش ماڭا خۇمار، ئوقۇمىسام، يازمىسام تۇرالمايمەن. لېكىن، ھازىر نېمىنى يازىمەن؟ بېشىمنى قىمىرلاتسام تورۇسقا تېگىدۇ، قولۇمنى قىمىرلاتسام تامغا تېگىدۇ. شۇڭا، ئەڭ ياخشىسى، ھازىرچە ئوقۇپ تۇراي، ھامان يازىدىغان كۈنلەر كېلىدۇ، شۇڭىچە ئوقۇپ، مۇتالىئە

قىلىپ تۇراي، ياخشى كىتاب ئادەمگە قانات بېغىشلايدۇ، ھۇمۇ خۇددى پىچاقنى بىلەپ تۇرغاندەكلا ئىش! ...

بۇ سۆز خۇددى ماڭىلا قارىتىپ ئېيتىلغاندەك، يۇرەكىمگە قاتتىق تەسىر قىلدى. مەن يازغۇچى بولىمەن، دەپ يۇرگەن بىر ھەۋەسكار بولسامۇ، لېكىن ئەدەبىياتقا، ھاياتقا ئۆگىنىشكە بولغان مۇھەببەتسىنىڭ ئۇنچىلىك كۈچلۈك، مۇستەھكەم ئەمەسلىكىنى ئويلاپ ئىچىمدە قاتتىق خىجىل بولدۇم، خىجىللىقىمنى يوشۇرۇش ئۈچۈن نەزەردىنى شائىرنىڭ قولىدىكى كىتابقا ئاغدۇردۇم:

— بۇ قايسى كىتاب؟ كونا كىتابتەك قىلىدىغۇ؟

— ھە كونا كىتاب، نەۋائىنىڭ «خەزانىيول مەئانى» دېگەن دىۋانىنىڭ «غەرايىبۇس - سىغار»(«ياشلىق ھۇنەرلىرى») ناملىق بىرىنچى كىتابى — دېدى شائىر ۋە بىردىنلا جانلىنىپ چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى، — بۇنىڭدىكى غەزەللەر ناھايىتى چىرايلىق لىرىك يېزىلغان. شەكلىمۇ خىلمۇخىل. مۇشۇ بىر دىۋاندىلا ئارۇز ۋەزنىنىڭ «ھەزەج بەھرى»، «رەجەز بەھرى»، «رەمەل بەھرى» قاتارلىق توققۇز بەھرى قوللىنىلغان. ئاڭلاپ بېقىڭ، مەن سىزگە بىرىنچى غەزىلىنى ئوقۇپ بېرەي:

ئەشرەقەتمەن، ئەكسى شەمىل، كەئىسى ئەنۋارۇل ھۇدا،
يارى ئەكسىن مەيدە كۆردەپ، جامىدىن چىقتى سادا.

بۇنى ئەسىر ھويىچە يەشىسەك مۇنداق بولىدۇ:

ھىدايەتنىڭ نۇرى قەدەھ ئىچىدە قۇياشتەك ئەكس ئېتىپ چىقتى، يارىڭنىڭ جامالىنى مۇشۇ يەردە كۆرگىن دەپ جامدىن سادا چىقتى!

بىز كىچىك چاغلاردا موللاملار ئۇۋگەتكەن بۇ غەزەلنى باللار بىلەن ئاھاڭغا كەلتۈرۈپ مۇنداق يادلايتتۇق:

ئەشرە قەتمەن، ئەسكى كەتمەن، پالتا - كۈرجەك، لاخشىگىر،

ئالته تىيىنغا تاڭگا ئالدىم، يەتتە تىيىنغا مۇشىگىر.

ھەر ئىككىمىز كۈلۈشۈپ كەتتۇق. شائىر بالىلىق چاغلىرىنى ئەسلەپ ناھايىتى ھۇزۇرلانغانىدى. ئۇ يەنە ئارقىدىنلا داۋام قىلىپ مۇنداق دېدى:

— ئۇ چاغدا بەزى تالىپلار «نەۋائى» نى قارىسىغا يادلاۋېرىپ، مەنىسىنى چۈشەنمەي، ئاخىر زېرىككەنلىكىدىن ئۇ زات توغرىسىدا مۇنداق بېيىتلارنى توقۇشاتتى:

ئەي نەۋائى خام قاپاق، قايماق سېتىپ جېنىڭنى باق!

... ...

شائىر يەنە ھۇزۇلىنىپ كۈلدى، ئۆتكەن ئىشلار ئۇنىڭغا دىلكەشلىك، ئازادلىق، ئاراملىق بېغىشلىغانىدى. ئۇ كىيىملىرىنى كىيىۋېتىپ، يەنە شېئىرىيەت توغرىسىدا سۆز باشلىدى:

— كلاسسىك شېئىرىيىتىمىز شەكىلگە بەكمۇ باي، بىز تېخى ئۇنىڭ ئوندىن بىر قىسمىنىمۇ ئۆگىنىپ بولالمىدۇق. مەدرىستىكى تالىپلار ئارىسىدا «مۇئەمما» كەڭ تارقالغان. بۇ شېئىرىيىتىمىزدىكى تېپىشماق شەكلى بولۇپ، زېھىننى ئۆتكۈرلەشتۈرۈش، تىلنى راۋانلاشتۇرۇشتا بەك مۇھىم. مەن سىزگە بىرنى ئوقۇپ بېرەي، تېپىپ بېقىڭ:

مولىنىڭ بېشىنى كەس، مامات بولسۇن،

قەبرى ئارا كۆمگىن ئۇنى، ھايات بولسۇن.

... ...

مېنىڭ بۇنداق شەكىلدىكى شېئىرنى تۇنجى قېتىم ئاڭلىشىم ئىدى، شۇڭا، دەماللىققا ئۇنىڭ مەنىسىنى يېشىپ بېرەلمىدىم. ئاخىر تېيىپجان ئاكا ئۆزى يېشىپ بەردى:

— بۇ ئىككى مىسرا بېيىتتىن «قەمبەر» دېگەن ئىسىم چىقىدۇ. بۇ كونىچە «قمبر» دەپ يېزىلىدۇ.

شۇ كۈنى ئەتىگەندە ئورۇندىن قوپقۇچە ئارىلىقتا بولغان قىسقىچە سۆھبەتتىمىز مەندە ئۇنتۇلغۇسىز تەسىرات قالدۇردى. بېشىدىن شۇنچە ئېغىر قىسمەتلەرنى ئۆتكۈزگەن ۋە شۇ كۈنلەردىمۇ قاتمۇ قات روھىي كىشەنلەردىن تېخى تولۇق قۇتۇلمىغان شائىرنىڭ شۇنچە جۇشقۇن، ئۈمىدۋار ھەم خۇش چاقچاقلىقى مېنى چوڭقۇر ئويغا سالدى. مەن شۇ چاغدىلا ئۇنىڭ پاجىئەلىك تەقدىرىنى كۈلكە بىلەن كۈتۈۋالالايدىغان، قاراڭغۇلۇق ئىچىدە يورۇقلۇقنى كۆرەلەيدىغان، بەختسىزلىك ئىچىدىن ھۇزۇر - ھالاۋەت تاپالايدىغان ئادەم ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ يەتكەنىدىم...

تۈرپاندا بولغان بىر نەچچە كۈن ئىچىدە شائىر ئۇ يەرنىڭ ئەتىۋارلىق مېھمىنىغا ئايلاندى. ئوقۇتقۇچىلار، ئارتىسلار، ھەۋەسكارلار ئۇنى تاۋاپ قىلغاندەك قىزغىن قارشى ئالدى. شائىرنىڭ ئۇ يەردىكى ئىجتىمائىي، ئاممىۋى ئاساسى ھەقىقەتەنمۇ ھەيران قالغۇدەك چوڭقۇر ئىدى. ئۇنىڭ يالغۇز زىيالىيلار ئىچىدىلا ئەمەس، ئاددىي پۇقرالار ئىچىدىمۇ ئابرويى چوڭ ئىدى، دېھقانلاردىن سىرداش - ئۇلپەتلىرى بار ئىدى...

* *

سەمىمىيەت — دۇنيادىكى يۈزلىگەن، مىڭلىغان مەۋجۇداتلار ئىچىدە ئادەمنى ئادەم قىلىپ تۇرغان مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرى.

شائىر تېيىپجان ئادەملەرگە سەمىمىي ئىدى، سەمىمىي مۇناسىۋەت قىلاتتى، كۆڭلى تۈز، ئوچۇق - يورۇق ئىدى، كۆڭلىدە نېمە بولسا ئېيتىۋېرەتتى ھەم باشقىلاردىنمۇ شۇنى تەلەپ قىلاتتى. بۇ ھال ئۇنىڭ ئۆز ئىجادىيىتىگە قانداق مۇئامىلە قىلىشىدا ئوچۇق ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

1985 - يىلى شائىر تەھرىر بۆلۈمىگە بىر تۈركۈم شېئىر

بەردى. شېئىرىيەت گۈرۈپپىسىدىكى مۇھىرلەر قولمۇقول كۆرۈپ ئاخىرىدا مېنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىمغا سۈندى. قارىسام، بەزى شېئىرلارغا مۇھەررىرلەرنىڭ پىكىرلىرى بارداەك قىلاتتى. مەنمۇ قايتا ـ قايتا ئوقۇپ سېلىشتۇرۇپ باقتىم. ئىككى پارچە شېئىر ماڭىمۇ سەل بوشراق كۆرۈندى. ئەتىسى شائىر تۇيۇقسىز بىر ئىش بىلەن ئىشخانىغا كىرىپ قالدى. مەن شۇ هامان شېئىرلار توغرىسىدا سۆز ئاچتىم:

ـــ تېيىپجان ئاكا، شېئىرلىرىڭىزنى هەممىمىز قىزىقىپ كۆردۇق. لېكىن، ئىككى پارچە شېئىرىڭىزنى بويىڭىز بىلەن ئۆلچىسەك سەل ـ پەل پاكاردەك تۇرىدۇ، قانداق قىلساق بولار؟

ـــ قانداق قىلاتتىڭىز، ـــ دېدى ئۇ ئوچۇق ـ يورۇقلۇق بىلەن، ـــ بويۇم بىلەن تەڭ كەلگىنىنى بېرىسىز، پاكار بولۇپ قالغانلىرى قېلىۋەرمەمدۇ! مۇھەررىرلەرگە ئېيتىپ قويۇڭ، نامدار ـ لارنىڭ شېئىرلىرى كەلسە ئۇنچە قورۇنۇپ كەتمىسۇن، هەممەيـ لەنگە ئوخشاش كۆزدە قارىسا بولىۋېرىدۇ. بىزمۇ ئەۋلىيا ئەمەس، يازغانلىرىمىزدا هامان ئۇنداق ـ مۇنداق يېتىەرسىزلىكلەر بولۇپ تۇرىدۇ...

ئۇ هەقىقەتەنمۇ تەھرىر بۆلۈمىگە ئۆز ئەسەرلىرى توغرىـ سىدا ئەزەلدىن يولسىز تەلەپلەرنى قويغان ئەمەس. مۇھەررىر ـ لەرنى هەمىشە هۇرمەت قىلاتتى، ئۇلارنىڭ هوقۇقىغا ئارىلاش ماياتتى، پىكىرلىرىنى سەممىي قوبۇل قىلاتتى. ئۇ ئىجادىيەتتە سەممىي، تەلەپچان ئىدى. ئەسەرلىرىگە خۇددى هىيوگونىڭ: «شائىرنىڭ تەبىئەتتىن ئىبارەت بىر ئۇلگىسى ۋە هەقىقەتتىن ئىبارەت بىر يېتەكچىسى بولۇشى كېرەك. ئۇ ئاللىبۇرۇن يېزىـ لىپ بولغان نەرسىلەر ئۈستىدە قەلەم تەۋرەتمەستىن، بەلكى ئىجادىيەت ئۈستىدە زېھىنىنى ۋە يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلىشى كېرەك» دېگىنىدەك تەلەپ بىلەن ئەستايىدىل ئىشلەيتتى. ئۇنىڭ

هەربىر شېئىرىدىن يېڭىلىق ئۇرغۇپ تۇراتتى، پىكرى يېڭىسى، شەكلى يېڭى ئىدى، ئۇنىڭ ھەقىقىتى — چىنلىق ئىدى. ئۇ پۈتكۈل ئىجادىيىتىنىڭ ئاساسىي قىسمىدا:

شېئىر يازمىقىم ھەۋەستىن ئەمەس،
مەن ئۈچۈن شېئىر ۋىجدان ئىشى، بەس.
پىكىر — يۈرىكىم، مىسرالار — تومۇر،
ھەرپلەر — قېنىم، ۋەزىنلەر — نەپەس!

دېگەن ئەقىدىسىنى، لەۋزىنى ئىشقا ئاشۇردى.

شائىر يالغۇز ئۆزىگىلا تەلەپچان بولۇپ قالماي، باشقىلارغىمۇ ئوخشاشلا تەلەپچان ھەم كۆيۈمچان ئىدى. ئەدەبىياتىمىزدا مەيدانغا كەلگەن ھەر نەتىجىدىن خۇشاللىناتتى. بولۇپمۇ ياشلارنىڭ نەتىجىسىدىن، يۈكسىلىشىدىن چوڭقۇر پەخىرلىنەتتى. شۇ يىللاردا ئارقا - ئارقىدىن مەيدانغا چىققان بىر تۈركۈم جۇشقۇن، ئۈمىدلىك، ئىقتىدارلىق ياشلار شائىرنىڭ دىققىتىنى تارتتى. بۇ جەھەتتە ئۇ چوڭ - كىچىك سورۇنلاردا ھاياجانلىنىپ، تەسىرلىنىپ سۆزلەيتتى. كېيىنچە سۆز بىلەن قالماي، قولىغا قەلەم ئېلىپ، ئۇلارنىڭ نەتىجىلىرىنى يۈكسەك باھالىدى، ئۇيزورلار يېزىپ ئۇلارغا ئىلھام بەردى، يېتەكلىدى.

مەسىلەن، 1984 - يىلى ياش شائىر ئەركىن ئىبراھىمنىڭ يېڭىدىن ئېلان قىلىنغان بىر تۈركۈم شېئىرلىرى تۇغرىسىدا «نۇر ئوغلىنىڭ ناخشىسى» نامىلىق ئويزور يېزىپ، «تارىم» ژۇرنىلىنىڭ شۇ يىللىق 5 - سانىدا ئېلان قىلدۇردى. ياش شائىرە گۈلباھار مەھمىتىنىڭ بىر قىسىم لىرىكىلىرى توغرىسىدىمۇ تەھرىر بۆلۈمىدە تەسىراتىنى سۆزلەپ، بۇنداق ئۈمىدلىك ياشلارنى نۇقتىلىق تەربىيىلەش، ھەرخىل ئۇسۇل بىلەن ئالاقىلىشىپ، داۋاملىق ئىلھام بېرىپ تۇرۇش توغرىسىدا مەسلىھەت بېرىپ تۇردى.

كېيىنكى يىللاردا مەن شائىر بىلەن بىر قورۇدا ياشىدىم.

هەمىشە دېگۈدەك ئۇچرىشىپ تۇراتتۇق. ئۇ قورۇدىكى كىچىك كىنە باغچىمىزنىڭ غەمخور باغۋىنى ئىدى. ھەر كۈنى تاڭ سەھەردە چىقىۋېلىپ، گۈللەرنى پەرۋىش قىلاتتى، ياۋا ئوتلارنى يۇلاتتى، دەل ـ دەرەخلەرنى سۇغىراتتى. ئۇنىڭ قولى ئىشتىن بوشىغان چاغلاردا بىز ھايات توغرىسىدا، ئەدەبىيات توغرىسىدا ۋە ھەرخىل بېگىلىقلار توغرىسىدا كەڭ كۈشادە پاراڭلىشاتتۇق. بىر كۈنى تىيىپجان ئاكا ماڭا شۇ چاغلاردا ئېلان قىلىنىپ، جەمئىيەتتە ئاز ـ تولا ئىنكاس قوزغىغان «خەير ـ خوش، توققۇز كۈنلۈك ماكان» ناملىق ھېكايەم توغرىسىدا سۆز ئېچىپ قالدى:

ــ ھېكايىگىزنى دەسلەپ كۆرمەپتىكەنمەن، جەمئىيەتتىكى ئىنكاسلارنى ئاڭلاپ قىزىقىپ ئوقۇپ باقتىم. ھەقىقەتەن مېنىمۇ قىزىقتۇردى. ھاياتقا خېلى ئىچكىرىلەپ كىرىپسىز. ئاڭلىسام، بەزىلەر ئۆزىگە ئەپكە تەگەن ئوخشايدۇ، بۇمۇ ياخشى بولغىنى، بىر ئەسەر ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن ياكى ئېچىشتۇرمىسا، ياكى قىچىشتۇرمىسا، ئۇنىڭ ئىجتىمائىي ئۇنۇمىنى نېمە دېيىش كېرەك؟! مېنىڭچە، كىم ئۆزىگە ئالغان بولسا، خۇددى قىچىشقان يەردە بۇرگە بار دېگەندەك گەپ بولىدۇ!

ــ ئۇغۇ شۇنداق، تىيىپجان ئاكا، ــ دېدىم شۇ چاغلاردا بولۇۋاتقان گەپ ـ سۆزلەرنى قىسقىچە چۈشەندۈرۈپ، ــ لېكىن بەزى ئادەملەر ئۆزىنى قويالماي قاپتۇ، ھېكايە ئۈستىدىن خېلى ـ خېلى يەرلەرگىچە ئەرز ـ شىكايەت قىلىپ، خۇددى مېنى بىر نەرسە قىلىۋېتىدىغاندەك ئەلپازدا ئىش قىلىشىۋېتىپتۇ!...

ــ قولىدىن كەلسە مۇشۇ ئىش ئۈچۈن سىزنى سوت مەيدانىغا بىر تارتىپ چىقارسا ياخشى بولاتتى! ــ دېدى شائىر بىردىنلا جىددىي تۈس ئېلىپ، ــ شۇ چاغدا مانا بىز ئاقلىغۇچى بولۇپ، ئەدەبىياتنىڭ نېمىلىكىنى چۈشەنمەيدىغان،

ئىدىيىسى كونا قىلىپتىكى ئاشۇنداق قاتمال ئادەملەر بىلەن يۈزمۇيۈز سۆزلىشەتتۇق! بىر يازغۇچى ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى ئاشۇنداق رەزىل ئىللەتلەرنىمۇ پاش قىلىپ يازالمىسا، ئۇنى قانداقمۇ دەۋرنىڭ ۋىجدانى دېگىلى بولىدۇ؟! مەيلى، ئايرىم ئادەملەر نېمە دېسە دەۋەرسۇن، سىز ئالدى بىلەن خەلقنىڭ كۆڭلىدىكى گەپنى قىلدىڭىز، پارتىيىنىڭ پاكلىقىنى قوغداش يولىدا دادىللىق بىلەن قەلەم تەۋرەتتىڭىز، ھەقىقەت سىز تەرەپتە!

شۇ كۈنى قەدىردان ئۇستاز ماڭا ئالەمچە ھېسداشلىق قىلدى، ئىلھام بەردى، مەدەتكار بولدى. ئىجادىيىتىمدە قولغا كەلتۈرگەن كىچىككىنە مۇۋەپپەقىيەت ئۇنى ھەقىقەتەن سۆيۈندۈرگەن، خۇشال قىلغان ۋە ئۈمىدلەندۈرگەنىدى...

قىسقىسى، مىللىي ئەدەبىياتنى گۈللەندۈرۈش، ئىجادىيەت قوشۇنىنى ئۆستۈرۈش — شائىرنىڭ ھەردەملىك خىيالى، ئارزۇسى ۋە پائالىيەت نۇقتىسى ئىدى. بۇ يولدا تاشلانغان ھەر بىر قەدەم ئۇنىڭ ئۈچۈن تولىمۇ قىممەتلىك تۇيۇلاتتى. ئەدەبىي ھاياتىمىزدا يۈز بەرگەن كىچىككىنە بىر يېڭىلىقمۇ شائىرنى چوڭقۇر ھاياجانلاندۇراتتى، خۇشال قىلاتتى. 1988 - يىل 6 - ئايدا مەرھۇم ئابدۇكېرىم خوجىغا تەزىيە بىلدۈرۈش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. ئەتىسى تېلېپىچان ئاكا قورۇدا مېنى چاقىرىپ:

— سىزنىڭچە، تۇنۇگۈنكى تەزىيە يىغىنى قانداقراق بولدى؟— دەپ سورىدى. قارىسام، شائىرنىڭ روھى كۆتۈرەڭگۈ، كەيپى چاغ ئىدى.

— ياخشى بولدى، — دېدىم ئەينەن تەسىراتىمنى سۆزلەپ، — ھەرھالدا يازغۇچى، شائىرلارنىڭ ئۆزىگە تۇشلۇق ئېتىبارى بارلىقىغا بۇگۈن خېلى ئىشەندىم...

— يەنە بىر مۇھىم نۇقتا بار، — دېدى شائىر چۈشەنـ

دۇرۇپ، ــ ئۇ بولسىمۇ، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ بىزگە بولغان ئىشەنچىسى. تۇنۇگۈن كۆردىڭىز، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ ھەممە مەسئۇللىرى ئۆزلۈكىدىن كەلدى، بىز بىلەن بىللە كۆز يېشى قىلدى. بۇنىڭ خەلققە ۋە سىرتتا بولغان تەسىرى كىچىك ئەمەس. بايا ئابلىز نازىرى بىلەن دېيىشتۇق. سىز مۇشۇ ھەقتە بىرنەرسە ــ نەسىر بولامدۇ، خاتىرە بولامدۇ ــ يازسىڭىز قانداق؟ بۇ ئىش گېزىت ـ ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنسا، ئۇنىڭ تەسىرى تېخىمۇ كېڭىيىدۇ. پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ بىزگە قىلىۋاتقان بۇنداق چوڭ غەمخورلۇقىنى، ئېتىبارىنى ھەممەيلەننىڭ كۆرگىنى، ئاڭلىغىنى ياخشى...

دەرۋەقە، ئۇ كۈنكى يىغىن ھەقىقەتەنمۇ داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈلگەنىدى. يىغىنغا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ شۇجىسى، رەئىسلىرى ئۆزلۈكىدىن كەلدى. ئىدارىمىزنىڭ رەھبەرلىرىدىن بىرى مەرھۇمنىڭ مەمۇرىي دەرىجىسى نازىر ياكى مۇئاۋىن نازىر دەرىجىلىك بولمىغاچقا، پارتىيە، ھۆكۈمەتتىكى رەھبەرلەرنىڭ ھەممىسىنى تەزىيە يىغىنىغا تەكلىپ قىلىشقا پېتىنالمىغانلىقىنى ئېيتقاندا، يولداش سۇۋك خەنلياڭ جىددىي ھالدا: «يازغۇچى، شائىرلارنىڭ بۇنداق دەرىجە ئايرىمىسى بولمايدۇ، ئۇلارنىڭ دەرىجىسىنى يارىتىقان ئىجادىي مېۋىسى، خەلق ئىچىدىكى ھۆرمىتى بىلەن ئۆلچەش كېرەك، ئۇلارنىڭ دەرىجىسىنى خەلق بېرىدۇ» دېگەنىدى. بۇ سۆز يالغۇز مەرھۇم ئابدۇكېرىم خوجىغىلا قارىتىلغان بولماستىن، بەلكى بىر پارتىيە رەھبىرىنىڭ پۈتۈن يازغۇچى، شائىرلارغا بەرگەن يۈكسەك باھاسى ۋە قىزغىن ئۈمىدى ئىدى.

تېيىپجان ئېلىيېۋ شۇ كۈندىكى تەزىيە يىغىنىدىن ئەنە شۇنداق چوڭقۇر تەسىرات ئالغان ۋە پارتىيە، ھۆكۈمەت مەسئۇللىرىنىڭ بۇ ئەمەلىي ھەرىكىتىدىن قاتتىق تەسىرلەنگەنىدى...

بۇ ئىش خېلى ئۇزۇنغىچە شائىرنىڭ خىيالىدىن كۆتۈرۈلمىدى. 1988 ـ يىل 8 ـ ئايدا، مەن شائىر بىلەن بىللە

مەملىكەت بويىچە غۇلجىدا ئېچىلىدىغان ئەدەبىي تەرجىمانلار يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن يولغا چىقتىم. بىر مەنزىل يۈرگەندىن كېيىن ئۇ مەندىن شۇ ئىشنى يەنە سوريدى:

— ئابدۇكېرىم خوجىنىڭ تەزىيە يىغىنى توغرىسىدىكى نەرسىنى قانداق قىلغانتىڭىز؟

مەن خىجىللىقىمنى بىلدۈردۈم:

— شۇ ۋاقىتتىڭ ئۆزىدىلا دەرھال بىر ئىش قىلماپتىمەن، كېيىن ئۇ توغرىدىكى تەسىراتلار ئاستا - ئاستا ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ، ئىلھام كەلمەي قويدى...

ئەھۋال راستىنلا شۇنداق ئىدى. شائىر ماڭا بۇ ئىشنى ئېيتقان چاغدا، قولۇمدا باشقا بىر ئىش بولغاچقا، دەماللىققا گىرەلەشتۈرۈپ كېتىلىدىم، كېيىنچە تەسىراتلار سۇسلىشىپ، ئىلھام قېچىپ كەتكەندى.

تىيىپجان ئاكا بىرئاز ئەپسۇسلانغاندەك بولدى:

— بىز بەزى ئىشلارنى بەكمۇ سەل چاغلايمىز، بەزىدە ناھايىتى ئاددىي ئىشلاردىن چوڭ ھەقىقەتنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ئاشۇ كۈنكى يىغىن گەرچە يىغىن - زارغا توشقان تەزىيەيىغىنى بولسىمۇ، لېكىن ئەدەبىي ھاياتىمىزدا كىشىنى خۇشال قىلىدىغان، سۆيۈندۈرىدىغان، ئۈمىدلەندۈرىدىغان يىغىن بولغانىدى... ئۇ بىر پەس جىم بولدى، چىرايىمۇ غەمكىنلىشىپ قالغانىدى. كېيىن يەنە كەيپىياتىنى توغرىلاپ سۆزىنى داۋام قىلدى:

— ئۇ كۈنى سۇڭ خەنلياڭ شۇجىنىڭ ئېيتقان ئاشۇ بىر ئېغىز سۆزى ناھايىتى جايىدا بولدى. ھەقىقەتەنمۇ يازغۇچى، شائىر دېگەن ناھايىتى شۆھرەتلىك، ئۇلۇغ نام. ئۇنى ھەر قانداق دەرىجە بىلەن ئۆلچىگىلى بولمايدۇ. ئۇ ئىنسان روھىنىڭ ئىنژېنېرى بولۇپلا قالماي، بەلكى ئەخلاقنىڭ سىمۋولى. ئەجدادلارنىڭ، ئىنسانىيەتنىڭ ئەقىل - پاراسىتى، ئىلىم - پەن دۇردانىلىرى ئاشۇ يازغۇچى، شائىرلارنىڭ قەلىمى ئارقىلىق كىشى

لەرگە يېتىپ كېلىدۇ. لېكىن، بىز بۇ ئۇلۇغ نامنىڭ ھۆددىسىدىن قانچىلىك چىقتۇق؟ مەن تېخى بىر نېمە دېيەلمەيمەن. ئۆزىنى يازغۇچى، شائىر دەپ ئاتىغان ھەر بىر ئادەم، ئەلۋەتتە، بۇ نامغا ئۆزىنىڭ مۇناسىپ كېلىش ـ كەلمەسلىكىنى سېلىشتۇرۇپ تۇرۇشى كېرەك!

مەن شائىرنىڭ قەلبىدە ئاشۇ تەزىيە يىغىنى تۆپەيلىدىن تۇغۇلغان پىكىرلەرنىڭ ئۇنچىلىك چوڭقۇر ۋە تەسىرلىك ئىكەنلىكىنى ئانچە ئويلاپ يەتمىگەنىكەنمەن. شائىر بۇنى ئەدەبىياتىمىز بىلەن پارتىيىنىڭ، ئەدەب بىلەن رەھبەرلەرنىڭ مۇناسىۋىتى يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ كۆزەتكەن ۋە ئويلىغانىكەن. شۇ چاغدىلا مەن ئاشۇ تەزىيە يىغىنى توغرىسىدا بىرەر پارچە نەرسە يېزىپ ئېلان قىلمىغانلىقىمغا قاتتىق ئۆكۈندۈم...

غۇلجا سەپىرىدە يەنە نۇرغۇنلىغان سۆھبەتلەر بولدى، ئۇنىڭ ھەممىسى ھايات ۋە كۆزەللىك توغرىسىدا، ئەدەبىياتىمىزنىڭ ھازىرى ۋە كەلگۈسى توغرىسىدا ئىدى...

تىيىپچان ئاكا تالانتلىق، شۆھرەتلىك شائىر بولۇپلا قالماي، يەنە زوقمەن كىتابخان ئىدى. ئۇ كلاسسىك شېئىرىيىتىمىزنى، جۈملىدىن ۋە چەت ئەل شېئىرىيىتىنى ئوقۇپ، تەتقىق قىلىپلا قالماي، بەلكى ئەدەبىياتىمىزدا مەيدانغا كەلگەن نەسرىي ئەسەرلەرنى، بولۇپمۇ يىرىك ئەسەرلەرنى قويماي ئوقۇيتتى، بۇ ھەقتىكى قاراشلىرىنى ئوچۇق ـ ئاشكارا ئېيتاتتى. دەل شۇ قېتىم ئۇ ماڭا يېڭىلا نەشىردىن چىققان «ئۇنتۇلغان كىشىلەر» توغرىسىدا مۇنداق دېدى:

ـ رومانىڭىزنى نەنسەندە دەم ئېلىۋېتىپ ئوقۇپ چىقتىم. ماڭا ياقتى. تۇنجى يىرىك ئەسىرىڭىز بولۇشىغا قارىماي، مۇۋەپپەقىيەتلىك چىقىپتۇ، بۇ ھەقتە ئابلىز نازىرى بىلەنمۇ پىكىر ئالماشتۇردۇق. بەزى بابلارنى قايتا ـ قايتا ئوقۇدۇم. رومانىڭىزدا مەن ئاڭلىمىغان 32 سۆز بار ئىكەن، ئاستىغا سىزىپ قويدۇم

گەرچە ئۇ يەرلىك سۆزلەر بولسىمۇ، لېكىن ئەدەبىي تىلىمىزنى بېيىتىدۇ. تىل جەھەتتە خېلى ئىزدىنىپ، ئەجىر قىلىپسىز. ئەلۋەتتە بەزى يەرلەرگە پىكرىمىمۇ چىقتى. بۇ ھەقتە كېيىنرەك سىزگە تەپسىلىي بىر پارچە خەت يېزىپ، ئۆزۈمنىڭ پىكىر ۋە تەسىراتلىرىمنى بىلدۈرۈش نىيىتىم بار، ئۇنى شۇ چاغدا كۆرۈپ باقارسىز. ھازىر سىزگە ئېيتىدىغىنىم: تۇنجى قەدەمنى ئەمدى باستىڭىز، مەغرۇرلۇقتىن، كىبىردىن ساقلىنىڭ. ئادەم كۆپ ۋاقىتلاردا مۇشۇ جەھەتتىن كېتىپ قالىدۇ. مەندىمۇ بۇنىڭ ئاچچىق ساۋاقلىرى بار. ئۆزىنى ھەمىشە ئۇنچە - مارجانلارغا ئوخشىتىدىغان ئادەم جەزمەن كۆمۈلۈپ قېلىشتىن قورقىدۇ، شۇڭا غادىيىشنى، ئۆزىنى ماختاشنى ياخشى كۆرىدۇ. بۇ بىر روھىي ئىللەت، ياشلار، بولۇپمۇ سىلەر ئېتىتۇرا ياشلىقلار بۇنىڭدىن ھەزەر ئەيلەڭلار. ئادەم كەمتەر، كىچىك پېئىل بولغانغا كىچىك لەپ كەتمەيدۇ! بۇ جەھەتتە، زۇنۇنكام بىزنىڭ ياخشى ئۇلگىمىز، ئۇ كىچىك پېئىل، پەزىلەتلىك ئادەم، بىز ئۇنى دورىيالماي كېتىۋاتىمىز!...

كۆيۈمچان ئۇستازنىڭ ئاشۇ قېتىمقى يېقىملىق سۆزلىرى، قىزغىن ئۇمىدى، ئۇلۇغ ئادەملەرگە خاس سەممىي نەسىھىتى ھازىرغىچە قۇلىقىمدا جاراڭلاپ تۇرۇپتۇ. ئۇ راستىنلا ئۆزى ئېيتقاندەك، غۇلجىدىكى يىغىندىن قايتىپ كېلىپلا بېيجىڭدىكى يىغىنغا بېرىشنىڭ ھارپىسىدىكى بىر جىددىي پەيتتە رومانىم توغرىسىدىكى خەتنى يازدى. بۇ خەت ئۇنىڭ 45 يىللىق يالقۇنلۇق ئىجادىي ھاياتىدىكى ئاخىرقى تەۋەررۇك ئەسەر بولۇپ قالدى. بۇمەن ئۇچۇنلا ئەمەس، بەلكى ئەدەبىياتىمىز ئۇچۇنمۇ شانلىق بىر يالداما بولۇپ قالغۇسى!

* *

«ئۇلۇغ ئادەم ھەمىشە بالىدۇر. ئۇ جان ئۆزۈۋېتىپ دۇنـ

ياغا ئۆزىنىڭ ئۇلۇغ بالىلىقىنى قالدۇرىدۇ.»

بۇ ئاتاقلىق ھىندى يازغۇچىسى تاگورنىڭ ھېكمەتلىك سۆزى.

شائىر تېيىپجان ئېلىيېۋ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا تاگورنىڭ ئەنە شۇ سۆزىگە ئاھاڭداش بولدى، كىشىلەرگە قەلبىنىڭ سەبىي ۋە پاك يەرلىرىنى قالدۇرۇپ كەتتى...

1989 - يىل 1 - ئاينىڭ 30 - كۈنى مەن شائىرنى يوقلاپ دوختۇرخانىغا چىقتىم. بۇ چاغدا ئاتاقلىق تىلشۇناس، يازغۇچى، شائىرلاردىن ئىبراھىم مۇتىئى، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ۋە شۈكۈر يالقىنلارمۇ دوختۇرخانىغا چىققانىكەن. بۇكۈنلەردە شائىرنىڭ كېسىلى خېلى ئېغىرلىشىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن پىكرى، گەپ - سۆزى ۋە سەزگۈسى تېخى روشەن ئىدى. ئۇ سافادا ئولتۇرۇپ، ھەممەيلەن بىلەن تىنچلىق سوراشتى. خىيالىدا كىملەرگىدۇر يەنە بۇرۇنقىدەك چاقچاق قىلغۇسى، قىزىق - قىزىق گەپلەر بىلەن كۈلدۈرگۈسى باردەك قىلاتتىيۇ، لېكىن ئاغرىق ئازابىدىن قىينىلىپ دېيىشكە ئامالسىز قېلىۋاتاتتى. شۇنداقتىمۇ شائىر سەپداشلىرىغا كۆڭلىگە پۈككەن گەپلىرىنى، يۈرىكىدىكى ئاخىرقى ئارزۇ - ئارمانلىرىنى ئالدىرىماي، دانىمۇ دانە سۆزلەشكە باشلىدى:

— سىلەر بىلەن كۆرۈشۈۋالغىنىمغا خۇشالمەن... بۇنداق چاغلاردا يۈرەكتىكى سۆزلەر كۆپ بولىدىكەن... ئايرىم - ئايرىم سىردىشىپ، بۇرۇن كۆڭلۈڭلارنى چىگىپ قويغان يەرلىرىم بولسا يېشىۋېتەي دېۋىدىم... ئۈلگۈرەلمەيدىغان ئوخشايمەن... مەندىن ئۆتكەن ئىشلار بولسا رازى بولۇڭلار... شۈكۈر ئاكا، سىزنى رەنجىتكەن يەرلىرىم كۆپ، كۆڭلىڭىزدىن چىقىرىۋېتىڭ... ئىبراھىم ئاكا، سىز بىلەن ئوبدان ھەمكارلىشالمىدۇق، بولمىسا ئەدەبىي تىلىمىز توغرىسىدا ياخشى كىتابلارنى يېزىپ بېرەتتىڭىز... ئۆتكۈر بىلەن كۆپ سىرداش بولالمىدىم... ئەپۇ قىلىڭلار، رازى بولۇڭلار...

شائىرنىڭ كۆزى ياشقا تولدى، پۈتۈن ۋۇجۇدىنى ئېرىتىپ چىقىۋاتقان ئاخىرقى ئىسسىق ياشلىرى تاتارغان، ئۈمچەيگەن يۈزىنى بويلاپ ئۈزۈلمەي ئاقتى. باشقىلارنىڭمۇ كۆڭلى بۇزۇلدى، ئۇنى ئېغىر قايغۇ باستى. ئەگەر بۇ ھالەت ئۇزاقراق داۋام قىلسا، شائىرنىڭ كېسىلىدە ئۆزگىرىش بولۇپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. شۇڭا، ئىبراھىم مۇتىئى دەرھال ئۆزىنى ئوڭشاپ، شائىرغا تەسەللى بەردى:

— كۆڭلۈڭلارنى بۇزماڭلار، ئاداش، شائىر دېگەن ئۈمىدۋار بولىدۇ، ئۆلسەكمۇ ناخشا توۋلاپ كېتىمىز. ئابدۇللا توقايىنىڭ ھېلىقى شېئىرى ئېسىڭلاردا يوقمۇ؟ مەن سىلەرگە ئۆز پېتى ئوقۇپ بېرەي:

جىرلى، جىرلى ئۆلەمنىمەن ئۇلگەندە دە،
دەشمى قالمام① غەزرائىلنى كۆرگەندە دە.
بىس كېتەمىز، سىز قالاسىز دىپ جىرلايمىن،
جەسەدىمنى تۇپراق بىلەن كۆمگەندە دە.

بۇنى تەرجىمە قىلمىساممۇ چۈشىنىسىلە. شائىر دېگەن ئەنە شۇنداق بولىدۇ. سىلە جەزمەن ياخشى بولۇپ كېتىسىلە. تېخى نۇرغۇن ئىشلارنى بىللە ئىشلەيمىز...

كونا سەپدىشىنىڭ تەسەللىسى، كۆڭۈل ياسىشى بىلەن شائىرنىڭ چىرايىغا ئىللىق كۈلكە يۈگۈردى. ئەمدى بۇ گەپنى ئۆزىنىڭ ئۈستىگە يۆتكەپ، چوڭقۇر بىر ئىچكى ئازاب بىلەن مۇنداق دېدى:

— ئويلىسام، نۇرغۇن نەرسىلەرنى يېزىپتىمەن. ئۇنىڭ ئىچىدە ياخشىلىرىمۇ، يامانلىرىمۇ بار ئىكەن. بىر مەزگىل مۇقامدا يوق سىياسەتلەر تۈپەيلىدىن مۇقامدا يوق شېئىرلار-

① دەشمى قالمام — سۆزلەپ تۇرۇش مەنىسىدە.

نىمۇ يېزىپ قويدۇم. بۇنىڭغا قاتتىق ئەپسۇسلىنىمەن... شېئىرىي تىل بىلەن ئېيتقاندا، يۈرىكىمدە يىغلايمەن...

شائىر يەنە جىم بولدى، چىرايىدىن چوڭقۇر بىر ئىچكى ئازابتا بىئارام بولۇۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

خەلقىمىزدە «ئات يىقىلماي يول تاپماس» دېگەن گەپ بار. تېيىپجان ئاكىمۇ 60 يىلغا يېقىن ھاياتىدا بىر نەچچە قېتىم يىقىلىپ تۇرۇپ، يەنە يىقىلىپ، يەنە تۇرۇپ ئاخىر يول تاپقانىدى. بۇ يول شائىرنى خەلق ئۈچۈن، مىللىي ئەدەبىيات ئۈچۈن تېخىمۇ كۆپ تۆھپە يارىتىشقا، تېخىمۇ ساپ، ھەقىقىي ۋىجدان بىلەن ياشاشقا ئېلىپ باراتتى. لېكىن، شۇ كۈنلەردە ئۇنىڭ ھاياتى يار بەرمەيۋاتاتتى... شائىر ئەنە شۇنىڭ ئۈچۈن يىغلايتتى، ئەپسۇسلىناتتى...

دەرۋەقە، ئەپسۇسلىنىشنى بىلىشمۇ ئادەملىك خىسلەتلەرنىڭ بىرى. چۈنكى، ئەپسۇس قىلغان شۇ كىشىنىڭ كۆڭلىدە ئەپسۇسنىڭ ئارقىدىن كېلىدىغان قىزغىن بىر ئۇمىد بولغان بولىدۇ. ۋەھالەنكى، ھاياتتا شۇنداق ئادەملەرمۇ بارىكى، ئۇمۇر بويى يامان، سەت، قەبىھ ئىشلارنى قىلىپ تۇرۇپمۇ بىرەر قېتىم — ھەتتا ئاخىرقى قېتىمدا بولسىمۇ — ئەپسۇسلانمايدۇ. بۇ خىلدىكى ئادەملەرنى شائىر تۆۋەندىكى رۇبائىيىسىدا مۇنداق سۈرەتلىگەنىدى:

نامەردلەر قورقۇنچاق كېلىدۇ قەۋەت،
بۇ شەكسىز ھەقىقەت، ئەزەلدىن ئەبەت.
ئەگەر بار دېسەڭ ئۇنىڭ قورقمايدىغىنى،
راست ئۇ قورقمايدۇ نومۇستىن پەقەت!

شائىر كېيىنكى سۆزىدە ئۆزىنىڭ پېشقەدەملەرگە بولغان ئارزۇسىنى، قىزغىن ئۇمىدلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىدى:

— سىلەر قوشۇنىمىزنىڭ مۆتىۋەرلىرى، ھەممە ئىشتا باشلامچى بولۇڭلار، ياشلىرىمىزغا ئۆزىمىزنىڭ ئاچچىق ساۋاقلىرىنى سۆزلەيلى. مېنىڭچە، ھازىر قوشۇنىمىزنىڭ ئىنتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش مۇھىم. قوشۇنىمىز ئىنتىپاق، مۇستەھكەم بولسىلا، ئىشىنىمەنكى، ياخشى، ئۆلىمەس، ئۇلۇغ ئەسەرلەر چىقىدۇ... يۇرتۋازلىققا ئۇزۇل ـ كېسىل خاتىمە بېرەيلى... ئەدەبىياتىمىز يۇرتنىڭ ئەدەبىياتى ئەمەس، مىللەتنىڭ ئەدەبىياتى...

— توغرا دېدىڭىز، — دېدى ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر دەرھال شائىرنى قۇۋۋەتلەپ، — يازغۇچى، شائىرلارنى يۇرت بىلەن باغلىغاندىن كۆرە، پۇتۇن مىللەت بىلەن باغلىغان تۈزۈك. خوجا ھاپىز شىرازىنىڭ مۇنۇ بېيىتىنى سىز بۇرۇنمۇ ئاڭلىغان:

ھازاران خېيىش ناقابىل ئەگەر مېڭ رەپت چىغەم دارەم،
ۋەلى تەرسەمكى يەك بىگانىئى ئاقىل رەۋەت ئەزدەست.

مەنىسى: ئۆزۈمنىڭ تۇغقان، مىنىش ـ ئىقرىبالىرىم بولسىمۇ، كېرەكسىز، ناقابىل كىشىلەر بولۇپ، ئۇلاردىن قانچىسى ئۆلۈپ كەتسە، بۇنىڭدىن مېنىڭ غېمىم يوق، پەرۋايىم پەلەك ۋە لېكىن ماڭا يات بولسىمۇ، كىم ۋە قەيەرلىك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئاقىل، بىلىملىكلەردىن بىرى ئۆلۈپ كەتسە، بۇنداق ئادەملەرنىڭ دەرد ـ پىراقىدا ياقامنى چاك ـ چاك يىرتىمەن!

مەن بىر چاغدا بۇ غەزەلنى ئوقۇپ بەرسەم، سىز ناھايىتى قايىل بولۇپ يېزىۋالغانىدىڭىز...

— شۇنداق، ئېسىمدە،... — دېدى شائىر بېشىنى يېنىك ئىرغىتىپ، — بۇ ھەقىقەتەن ئۇلۇغ سۆز ئىكەن، مۇشۇنداق پىكىرلەرنى شۇ زامانلاردا ئەجدادلىرىمىز ئوتتۇرىغا قويغان بولسىمۇ، بىز ئەمەل قىلالماپتۇق ... ئۇنىڭ مەنىسىگە تازا

چۈشىنەلمەپتۇق... لېكىن سىلەر بار، بۇنىڭغا ئەمەل قىلايلى ... ئەۋلادلىرىمىزنىڭ قەلبىگە ئاشۇنداق ئۇلۇغ پىكىرلەرنى ئورناتقۇزايلى.

ئىبراھىم مۇتىئى شۇ ھامان ئۆتىمۇش — تارىخنى ئەسكە ئالدى:

— بۇ ھەقتە ھەقىقەتەن ئاچچىق ساۋاقلار كۆپ، يۇرتۋازلىك مەسىلىسى تېگى - تەكتىدىن ئالغاندا، مىللىتىمىزدىكى بىر تارىخىي ئىللەت. 20 - يىللارنىڭ بېشىدا خەلقىمىز ئومۇمىي بىر ئېتنىك نام بىلەن ئاتالماي، قانداقتۇر تۇرپانلىق، قەشقەرلىق، ئىلىلىق، خوتەنلىك، دولان، تارانچى دېگەندەك يەرلىك نامىلار بىلەن ئاتىلىپ يۈرەتتى. كېيىن بىر قىسىم ئىلغار زىيالىيلار بۇنىڭ زىيىنىنى تونۇپ يېتىپ، مىللەتنىڭ «ئۇيغۇر» دېگەن ئېتنىك نامىنى ئەسلىگە كەلتۈردى ۋە شۇ نام ئاستىدا خەلقىمىزنى ئۇزۇلۇكسىز ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ كەلدى. ۋەتەنپەرۋەر، ئىلغار شائىر ئابدۇخالىق زۆرۈرىيەت تۈپەيلىدىن، ئىسىمىنىڭ ئاخىرىغا «ئۇيغۇر» تەخەللۇسىنى قويۇپ، يۇرتۋازلىق ئىللەتلىرىگە دەككە بەرگەنىدى. مېنىڭچە، ھەر قانداق يۇرتۋازلىقنىڭ ئارقىسىغا قانداقتۇر بىر شۇم غەرەز يوشۇرۇنغان بولىدۇ. شۇڭا، ئۇنىڭغا يول قويماسلىقىمىز، بۇ ناچار ئىللەتنى ياش ئەۋلادلارنىڭ پاك قەلبىگە يۇقتۇرماسلىقىمىز لازىم. بۇ جەھەتتە، سىز ئېيتقاندەك، بىز پېشقەدەملەرنىڭ تارىخىمىزدىكى ئەنە شۇ خۇنۇكلۇكنى، ئاچچىق ساۋاقلارنى سۆزلەش مەسئۇلىيىتىمىز بار!

شائىرنىڭ كۆڭلى ئىمىن تاپقاندەك، يەڭگىل نەپەس ئالدى. چىرايىمۇ قايىللىق، رازىمەنلىك بىلەن خېلى ئېچىلىپ قالدى...

توغرا، «روناق تاپىدىغان ئەل بىر - بىرىنى باتۇرۇم

دەر» دېگەن گەپ بار. بۇ ھەقىقەتنى ھەممەيلەننىڭ چۈشىنىشى زۆرۈر ئىدى. شائىرنىڭ ئويلىغىنىمۇ، كۆتكىنىمۇ، ئارزۇسىمۇ، ئۈمىدىمۇ شۇ ئىدى...

مەن شۇ كۈنكى ئۇچرىشىشنىڭ شائىر بىلەن ئەڭ ئاخىرقى ئۇچرىشىش بولىدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلمىغانىدىم. شۇ نىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ خۇش خۇي چىرايىنى، يېقىملىق، مەردانە ئاۋازىنى ئاڭلىيالمىدىم. بۇ چىراي، بۇ ئاۋاز بىزدىن مەڭگۈ يىراقلاپ كەتكەنىدى. شۇم ئەجەل ئاخىر ئۇنى ئېلىپ كەتتى...

بۇددا دىنىنىڭ ياراتقۇچىسى ساكياموني سەكراتتا يېتىپ تۇرۇپ: «ئاھ، مېنى ئاسرىغۇچى جىمى بەندىلىرىم، مۇنۇ سۆزۈمنى يادىڭلاردىن چىقارماڭلار: يارىتىلغانلىكى نەرسىلەرنىڭ ئۆلىدىغان بىر كۈنى بولىدۇ» دەپ ئۆلۈمگە تەسەللى ئېيتقانىكەن. دەرۋەقە، بۇ بىر مۇقەررەرلىك، ھېچكىمنىڭ ئىرادىسىگە باقمايدۇ!...

ئەي قەدىردان ئۇستاز، تىنچ ۋە خاتىرجەم ياتقىن! سەن قويغان تەۋەررۇك قەلەمنى يۈزلىگەن، مىڭلىغان شاگىرتلىرىڭ مەردانىلىك بىلەن قولىغا ئېلىپ، سەن ئورۇندىيالمىغان ئارزۇ-ئارمانلارنى جەزمەن ئورۇندايدۇ!

كەمتەر شائىر

ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر

«ئېگىلىدىكەن ئالما شاخلىرى،
مېۋىسى قانچە ئوخشىغانسېرى.
كەمتەرلىك بىلەن ئادەم چىرايلىق،
سەتلىشىدىكەن غادايغانسېرى.»

ئاتاقلىق شائىرىمىز مەرھۇم تېيىپجان ئاكىنىڭ مۇشۇ رۇبائىيسىنى ھەر قېتىم ئوقۇغىنىمدا شائىرنىڭ كەمتەرلىكى، سەمىمىيلىكى كۆز ئالدىمغا كېلىپ ئۇنىڭغا بولغان ھۆرمىتىم تېخىمۇ كۈچىيىدۇ.

قەلەمداش دوستلار بىلەن بىر يەرگە جەم بولۇپ قالغان چاغلىرىمىزدا تېيىپجان ئاكىنىڭ كەمتەرلىك پەزىلىتى تىلغا ئېلىنىپ قەلبىمىزنى ھاياجانغا سالىدىغان بولۇپ قالدى.

بەزىلەر تېيىپجان ئاكىنىڭ ئەسەرنى مەتبەئەگە ئەۋەتمىگە ئالدىرىمايدىغانلىقىنى، ئەسەر ئۆزىگە يارىغاندىن كېيىنمۇ باشقىلارغا كۆرسىتىپ پىكىر ئالىدىغانلىقىنى، پىكىر ئېلىشتا چوڭ ـ كىچىك دەپ ئايرىمايدىغانلىقىنى، باشقىلارنىڭ پىكرىنى ھۆرمەت قىلىدىغانلىقىنى تىلغا ئالسا، بەزىلەر ئۇنىڭ بىر سوروۇندا ئۆزىنىڭ مەلۇم شېئىرىنى ئالدىراپ يېزىپ قويغانلىقىدىن ئۆكۈنۈپ ياشلارغا ساۋاق بەرگەنلىكىنى تەسىرلىنىپ سۆزلەيتتى.

بەزىلەر تېيىپجان ئاكىنىڭ بىر ئولتۇرۇشتا ئۆزىنى ماختاپ كۆككە كۆتۈرۈپ رومكا تۇتقان بىر ھەۋەسكارنى سەمىمىي تەنـ

قىدلەپ خىجىل قىلغانلىقىنى ھېكايە قىلاتتى. قىسقىسى، تېيىپجان ئاكىنىڭ كەمتەرلىكىگە دائىر ھەر خىل تەسىرلىك ئىشلار سۆزلىنىپ بىزنى ئويلاندۇراتتى...

تېيىپجان ئاكىنىڭ كەمتەرلىكى مەندىمۇ چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغان. مەرھۇم شائىرىمىز مۇھەررىرلەرنى بەكمۇ ھۆرمەتلەيتتى، ئۇلار بىلەن سىردىشالايتتى. ئۇلارنىڭ پىكىر - تەلەپلىرىگە ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلاتتى. ئۇلارنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى ئادەتتىكى ئاپتورلاردەك تۇتاتتى. ئۆزىنىڭ ئورنىنى، نوپۇزىنى پەش قىلمايتتى. مەن مەرھۇم شائىرىمىزنىڭ «ۋەتىنىمنى كۆيلەيمەن»، «زەپمۇ چىرايلىق كەلدى باھار»، «تاللانغان شېئىرلار» قاتارلىق توپلاملىرىنى ئىشلەش جەريانىدا بۇنى چوڭقۇر ھېس قىلغانىدىم. بولۇپمۇ ئۇنىڭ نەشرىياتىمىزدىن چىققان ئاخىرقى توپلىمى «تاللانغان شېئىرلار» نى ئىشلەش جەريانىدا بۇ ئەھۋال تېخىمۇ گەۋدىلىك ئىپادىلەندى.

تېيىپجان ئاكا 1986 - يىلى ئۆزىنىڭ بىر قانچە داستانى ۋە نەچچە يۈز شېئىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان چوڭ ھەجىملىك بىر توپلىمىنى تەھرىر بۆلۈمىمىزگە تاپشۇردى. پىلانغا كىرگۈزۈشتىن بۇرۇن مەن توپلامنى ئەستايىدىل كۆرۈپ چىقتىم. مېنىڭ قارىشىمچە، توپلام شۇ پېتى نەشر قىلىنسا تازا سۈپەتلىك چىقمايتتى. ئەڭ يامىنى، تېيىپجان ئاكىنىڭ ئابرويىغىمۇ دەخلى يېتەتتى. شۇڭا، مەن داستانلارنى بۇ توپلامغا كىرگۈزمەسلىك، بەزى شېئىرلارنى، بولۇپمۇ كالېندار خاراكتېرلىك، تەكرار پىكىرلىك شېئىرلارنى قالدۇرۇپ قويۇش، توپلامنىڭ نامىنى «تاللانغان شېئىرلار» دېيىش توغرىسىدا پىكىر تەييارلىدىم. مەن توپلامغا پىكىر تەييارلاۋېتىپ: «تېيىپجان ئاكا خەلقىمىز ئىچىدە يۈكسەك ئابرويغا ئىگە مەشھۇر شائىر، مەن بولسام ئاددىي بىر مۇھەررىر. ئۇ مېنىڭ پىكىرلىرىمنى قوبۇل قىلارمۇ؟ قوبۇل قىلمىسا قانداق قىلارمەن؟!» دېگەن ئەندىشىلەردىمۇ

بولدۇم. لېكىن تېيىپجان، ئاكا تەھرىر بۆلۈمىمىزگە كەلگەندە توپلامنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرى بولۇش سۈپىتىم بىلەن قىلچە قورۇنۇپ ئولتۇرماي بۇ پىكىرلىرىمنى ئۇنىڭغا ئېيتتىم. ئۇ مېنىڭ پىكىرلىرىمنى ئەستايىدىللىق بىلەن ئاڭلىدى ۋە پىكىرلىرىمنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىغا قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. شۇنىڭ بىلەن داستانلارنى ۋە بىر قىسىم شېئىرلارنى توپلامدىن چىقىرىۋەتتىم، بەزى شېئىرلارنى ئاپتورنىڭ پىكرىگە ھۈرمەت قىلىپ ساقلاپ قالدىم. لېكىن، «سەللە» دېگەن شېئىرنى توپلامغا كىرگۈزۈش - كىرگۈزمەسلىك مەسىلىسىدە پېشقەدەم شائىر بىلەن پىكرىمىز بىر يەردىن چىقماي قالدى. مەن بۇ شېئىر ھەققىدە جەمئىيەتتىكى بىر قىسىم كىشىلەر ئارىسىدا نارازىلىقلارنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى بىلەتتىم. شۇڭا، توپلامغا كىرگۈزمەسلىكتە چىڭ تۇرۇۋالدىم. تېيىپجان ئاكا ماڭا قاراپ كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ: «كاللىڭىز خېلىلا قاتمالدەك قىلىدۇ، سىز قوشۇلمىسىڭىز مەيلى، قالدۇرۇۋېتەيلى» دېدى. بۇ سۆزدىن تېيىپجان ئاكىنىڭ تازا قايىل بولمىغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. مەن بىر ئاز ئوڭايسىزلانغان ھالدا: «تېيىپجان ئاكا، سىز ئادەتتىكى شائىر ئەمەس، ئۇ شېئىرىڭىز جەمئىيەتتە يامان تەسىر پەيدا قىلسا سىزگىمۇ، بىزگىمۇ ياخشى بولمايدۇ» دېدىم. ئۇ: «سىلەر جەمئىيەتتىكى دىنىي زاتلارنى خاپا قىلىپ قويۇشتىن قورقۇۋاتقان ئوخشايسىلەر، بوپتۇ، بۇ تەرىپىنى ئويلىمىساقمۇ بولمايدىغاندەك قىلىدۇ...» دەپ مېنىڭ پىكرىمگە قوشۇلدى. ئۇزۇن ئۆتمەي «تاللانغان شېئىرلار» مەتبەئەدىن چىقىپ كىتابخانلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى. مەن كېيىنرەك ئىدارىمىزدىكى بىر پېشقەدەم رەھبىرىي يولداشتىن تېيىپجان ئاكىنىڭ مېنىڭ «سەللە» دېگەن شېئىرىنى توپلامغا كىرگۈزمىگەنلىكىمدىن رازى بولغانلىقىنى ۋە ماڭا ئىلھام بېرىدىغان سۆزلەرنى قىلغانلىقىنى ئاڭلاپ كۆڭلۈم جايىغا چۈشتى.

مەن 30 نەچچە يىلدىن بۇيان نۇرغۇن شائىرلارنىڭ توپلاملىرىنى ئىشلىدىم. كۆپ ساندىكى شائىرلار مۇھەررىرلەر-نىڭ پىكرىگە ھۆرمەت قىلىپ، توپلامنىڭ سۈپەتلىك چىقىشى ئۈچۈن بىز بىلەن پىقىندىن ماسلىشىپ كەلدى. بىراق، ئايرىم شائىرلار ئۆز توپلىمىدىن بىرقانچە شېئىرنى قالدۇرۇپ قويۇ-غانلىقىمىز ئۈچۈنلا ھەممە يەردە دادلاپ بىزنى قارغاپ يۈردى. بۇ شائىرلار ئۆزىنى ئاتاقلىق شائىرىمىز تېيىپجان ئاكا بىلەن سېلىشتۇرۇپ باقسا، بەلكى ئاز - پاز يۈزى قىزىرار دەپ ئويلايمەن.

بىز «تاللانغان شېئىرلار» نىڭ كىرىش سۆزىنى ئوقۇپ باقساقلا تېيىپجان ئاكىنىڭ ئۆزىگە ۋە ئۆزىنىڭ ئەسەرلىرىگە توغرا باھا بېرەلەيدىغان كەمتەر شائىر ئىكەنلىكىنى ئاھايىتى ئېنىق كۆرەلەيمىز. ئۇ كىرىش سۆزىدە مۇنداق دېگەنىدى: «مېنىڭ قىرىق يىللىق ئەدەبىي پائالىيەت يولۇمدا خەلق ياقتۇرىدىغان ئىزلىرىمۇ بار، بۇنىڭ ئۈچۈن خۇشالمەن. شۇنىڭدەك خەلق ياقتۇرمايدىغان ئىزلىرىمۇ بار، بۇنىڭ ئۈچۈن خىجىلمەن ... بۇ توپلامنىڭ «تاللانغان شېئىرلار» دېگەن نامى پەقەت بۇنىڭدىكى شېئىرلار باشقا شېئىرلىرىمغا نىسبەتەن بىر قەدەر تۇزۇك دېگەن مەنىگىلا ئىگە.»

تېيىپجان ئاكا ھاياتىنىڭ ئاخىرقى دەقىقىلىرىدىمۇ سەمىمىي ھالدا ئۆزىنىڭ بەزى شېئىرلىرىنى تىلغا ئالماسلىقنى ئېيتىپ بىزنىڭ قەلبىمىزنى تەۋرەتكەنىدى. ئۇنىڭ ھارماي-تالماي ئىجاد قىلىش روھى، سەمىمىيلىكى ۋە كەمتەرلىكى بىزنىڭ مەڭگۈ ئۇنۇتۇلماسلىقىمىزغە ئەرزىيدۇ!

شائىر بىلەن بولغان سۆھبەت

نۇرمەھمەت زامان

«ئاتاقلىق شائىر تېيىپجان ئېلىيېۋ ۋاپات بولدى!»

پۈتۈن شىنجاڭنى لەرزىگە سالغان بۇ مۇدھىش خەۋەرنى رادىئودىن ئاڭلىغىنىمدا چوڭقۇر قايغۇغا چۆمدۇم، سۆيۈملۈك شائىرىمىزنىڭ ئايرىلىپ قالغانلىقىمىزغا قاتتىق ئېچىندىم.

مەنمۇ تېيىپجان ئېلىيېۋنى كۆرگەن، ئۇنىڭ بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولغان، ھەتتا ئۇنى زىيارەتمۇ قىلغانىدىم. بۇگۈن شۇ چاغلاردا قىلىنغان بىر قېتىملىق سۆھبەتنىڭ خاتىرىسىنى قولۇمغا ئېلىپ ئوقۇغىنىمدا، شائىرنىڭ بۇيۇك ئوبرازى كۆز ئالدىمدا باشقىدىن نامايان بولدى.

1979 - يىل 14 - ماي دۈشەنبە كۈنى ئىدى. شىنجاڭ ئاشۇ تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى ئوقۇغۇچىلارغا ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ھازىرقى زامان قىسمىنى دەرسلىك قىلىپ تۈزۈپ چىقىشنى ئورۇنلاشتۇردى. بۇ دەۋردىكى ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە ئەدىبلەردىن بولغان تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ تەرجىمىھالىنى يېزىش ۋەزىپىسى ماڭا تاپشۇرۇلدى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن مەن شائىرنى زىيارەت قىلدىم. بۇ قېتىم بىز ئاپتونوم رايونلۇق ئوپېرا ئۆمىكى خىزمەت بىناسىنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدىكى «مۇقام گۇرۇپپىسى» نىڭ ئىجادىيەت ئىشخانىسىدا ئولتۇرۇپ پاراڭلاشتۇق. سۆھبەت جەريانىدا مەرھۇم زىكرى ئەلپەتتا، ئابدۇكېرەش ئاكىلار بىز بار ئىشخانىغا كىرىپ - چىقىپ چاقچاقلىشىپ تۇردى. سۆھبەت ئۇچ سائەت داۋاملاشتى.

— تىيىپجان تاكا، — دېدىم مەن كېلىش مەقسىتىمنى ئىزهار قىلىپ بولغاندىن كېيىن، — ئۆزىڭىزنىڭ تەرجىمىھالىڭىز ياكى ئىجادىيىتىڭىز ھەققىدە يېزىپ قويغان تەپسىلىيرەك ماتېرىيال بولسا بەرسىڭىز تېخىمۇ ياخشى بولاتتى.

— مېنىڭدە سىلەرنى قانائەتلەندۈرگۈدەك ماتېرىيال يوق، بۇ ھەقتە تاھازىرغىچە تەپسىلىيرەك بىرەر ماتېرىيالمۇ يازماپ تىكەنمەن، دېدى ئۇ ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن، — شۇڭا ئەڭ ياخشىسى، بىز سۆھبەتلىشەيلى، مەن دەپ بەرسەم، سىز خاتىرىلىۋالىسىڭىز.

— بولىدۇ، — دېدىم مەن ئۇنىڭ پىكرىگە قوشۇلۇپ ۋە دەرھال دەپتەر، قەلەملىرىمنى ئالدىم. ئۇ بىر پەس ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن سۆزىنى باشلىدى:

— مەن 1930 - يىل 4 - ئايدا تازا ئۆرۈك چېچەكلىگەن چاغدا قورغاستا تۇغۇلۇپتىكەنمەن. دادامنىڭ ئېتى زاكىر ئىدى. ئۇ ئۆزى نامراد بولسىمۇ، لېكىن نىزامىدىن ئاتلىق مولا ھەم شائىرنىڭ قولىدا تەلىم ئالغان ئوقۇمۇشلۇق، مەرىپەتپەرۋەر ئادەم ئىدى. بىزنىڭ ئۆزىمىزگە تەۋە يەر، جايىمىز يوق بولۇپ، ئائىلىمىز پەقەت ئىككى ئاكامنىڭ تاپاۋىتىدىن كىرگەن كىرىم بىلەن تۇرمۇش كەچۈرەتتى. مەن بالىلىق دەۋرلىرىدە، يەنى 1936 - يىلدىن 1944 - يىلغىچە پەننىي مەكتەپتە تولۇقسىزغىچە ئوقۇدۇم. 1942 - يىلى دادام ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن ئۆيىنى بېقىش ئىشى مېنىڭ زىممەمگە يۈكلەندى، شۇنىڭ بىلەن كىچىك تۇرۇپلا ئېغىر جىسمانىي ئەمگەكلەرگە قاتنىشىشقا توغرا كەلدى. مەن دېمەتلىك بالىلار يازدا ئوينىاپ، كۈزدە مەكتەپكە بارسا، مەن دودىشاڭدا (چاقسا ئادەمنى يېغىر قىلىۋېتىدىغان پاشىلىقتا) ئىشلەيتتىم، قايتىپ كېلىپ ئائىلە ئىشلىرىغا يارداملىشەتتىم. شۇنداق قىلىپ كىچىك تۇرۇپلا دېھقانچىلىقنىڭ ئەلىپبەسى - تەلىمىنى ئېلىپ قالدىم. بىراق، تۇغقانلار مېنى دادام-

نىڭ ۋەسىيىتىگە ئاساسەن يەنە ئوقۇتماقچى بولۇشتى. مەن پەننىي مەكتەپتە ئوقۇشنى ئارزۇ قىلاتتىم. ئەمما ئىش مېنىڭ ئويلىغىنىمدەك بولمىدى. تۇغقانلار مېنى دىنىي مەكتەپتە ئوقۇتۇشتا چىڭ تۇردى. ئاخىر ئامالسىز مەدرىسكە ئوقۇشقا كىردىم. ئىككى يىلدا تۆت پارە قۇرئاننى يادلاپ بولۇپ، ئاندىن ھۇۋەيدا، ئۆمەر ھەييام، شا مەشرەپ، فىردەۋسى، نەۋائى نەزىملىرىنى ئۆگەندىم. يەنە باشقا دىنىي دەرسلەرنىمۇ ئۆگەندىم. دەل شۇ چاغلاردا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى شىددەت بىلەن كېڭىيۋاتقان بولۇپ، يېزىلاردا ھەر كۈنى دېگۈدەك غەلىبە خۇش خەۋەرلىرى تارقىلىپ تۇراتتى. كىشىلەر قەلبى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ مەركىزى غۇلجىغا تەلپۈنەتتى. مەن شۇ چاغلاردا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كىرگەن «قازاق ئىلى»، «شەرق ھەقىقىتى» دېگەن ژۇرناللارنى ئىنتايىن قىزىقىپ ئوقۇيتتۇم. ئىلىم - پەننىڭ كارامەتلىرىنى چۈشەنگەنسېرى دىنىي مەكتەپتە ئوقۇشتىن كۆڭۈلۈم سوۋۇپ، ئاخىر مەكتەپتىن قاچتىم. لېكىن، خەلپەتلەر ئارقامدىن قوغلاپ كېلىپ تۇتۇۋالدى.

1948 - يىل 8 - ئايدا غۇلجىغا قېچىپ بېرىۋالدىم. ئۇ يەردە زۇنۇن قادىرى، ئەلقەم ئەختەم قاتارلىق كۆزگە كۆرۈنگەن ئەدەبىياتچىلار بىلەن ئۇچراشتىم، ئۇلار بىلەن سۆھبەتلىشىپ نۇرغۇن يېڭى تەسىراتلارغا ئىگە بولدۇم. كېيىن غۇلجىدىكى «ئالغا گېزىتى» ئىدارىسىگە خىزمەتكە ئورۇنلاشتىم. بۇ يەردە مۇھەررىرلىك خىزمىتىنى ئىشلىدىم. خىزمەت جەريانىدا «بىلىم يۇرتى»① نىڭ دەرسلىكلىرىنى ئۆزلۈكۈمدىن ئۆگەندىم ھەمدە ئىجتىمائىي پەنگە دائىر ھەر خىل دەرسلەر ۋە ماتېرىياللارنىمۇ ئۆگىنىشنى چىڭ تۇتتۇم، بۇنى ئىزچىل ھالدا داۋاملاشتۇردۇم. ئازادلىقتىن كېيىن خىزمىتىم ئۇرۇمچىگە يۆتكەلدى. ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن «شىنجاڭ ئەدەبىيات سەنئىتى» (ھازىرقى

① شۇ چاغدىكى ئوتتۇرا تېخنىكۇم.

«تارىم») ژۇرنىلىنى تەسىس قىلىشتا تەشەببۇسكارلارنىڭ بىرى بولدۇم. كېيىنرەك بۇ ژۇرنالنىڭ مەسئۇلى بولۇپ ئىشلىدىم. بۇ جەريانىدا ھەر خىل سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەرگە قاتناشتىم. 1961 - يىلدىن تارتىپ كەسپىي يازغۇچى بولدۇم.

— تېيىپجان ئاكا، سىز قاچاندىن تارتىپ شېئىر يېزىشنى باشلىغان؟ — دېدىم مەن.

— ھە، ئەمدى ئۆز ئىجادىيىتىم ئۈستىدە ئازراق توختىلىپ ئۆتەي، — دېدى ئۇ، — مەن ئەدەبىياتقا كىچىك چېغىمدىلا ئىشتىياق باغلىغان. ئۇنداق بولۇشى، دادامنىڭ ئارىلىشىدىغان ئۇلىپەتلىرى ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرى ئىدى. ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا بولۇپ تۇرىدىغان ئەدەبىيات ۋە شېئىرىيەت ئۈستىدىكى مۇلاھىزىلەر، قىزىق پاراڭلار مېنى ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى، بالىلىق قەلبىمدە چوڭقۇر ھەۋەس تۇيغۇسىنى ئويغىتاتتى. شۇڭلاشقا، بالىلىق دەۋرىمدىلا خەلق ئەدەبىياتىنى ئۆگىنىشكە كىرىشتىم، قوشاقلارنى يادقا ئالدىم. 1944 - يىلى 600 كۈپلېتتەك قوشاق يېزىلغان بىر خاتىرە دەپتىرىم بار ئىدى، مەن بۇ قوشاقلارنىڭ ھەممىسىنى يادلىۋالغانىدىم. گېزىتتىن ل. مۇتەلىپ، نىمشېھىت قاتارلىق شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى ئىشتىياق بىلەن ئوقۇيتتۇم. ئەدەبىياتقا بولغان ئىشتىياقىم ئاشقانسېرى لاتىنچە يېزىقنى ئۆگىنىش مەجبۇرىيىتى تۇغۇلدى. چۈنكى، سوۋېتلەر ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ھەر قايسى رېسپۇبلىكىلىرىدىن چىقىدىغان ئەدەبىيات ماتېرىياللىرى لاتىنچە يېزىقتا ئىدى. لاتىنچە يېزىقنى ئۆگىنىۋالغاندىن كېيىن سوۋېت يازغۇچىلىرىدىن ماكسىم گوركىنىڭ «بالىلىق دەۋرى»، پۇشكىننىڭ «كاۋكاز تۇتقۇنى»، ئۆمەر مۇھەممەدنىڭ «ئۆمەر ئۆلدى» دېگەن ئەسەرلىرىنى قايتا - قايتا ئوقۇدۇم. شۇنداق قىلىپ، دەسلەپكى قەدەمدە تام گېزىتكە شېئىرلارنى يازدىم. بىر كۈنى بىزنىڭ مەكتەپ باراۋان ئەكىلىۋىدى، «باراۋان» دېگەن بىر شېئىرنى

يېزىپ تام گېزىتىگە چىقاردىم. شۇ چاغلاردا تۆز ئەتراپىمدىكى تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان بالىلار شېئىرلىرى يېزىشقا تولىمۇ قىزىقاتتىم. 1945 - يىلى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ غەلىبە قىلىشىغا ئەگىشىپ، يېزىلاردىن ئەسكەر قوبۇل قىلىش ئىشى باشلىنىپ كەتتى. بىزنىڭ مەھەللىدىنمۇ كۆپلىگەن ياشلار ئەسكەرلىككە كەتتى. مەنمۇ ئەسكەرلىككە كىرىش ئۈچۈن تىزىملاش ئورنىغا ئىگىگى قېتىم بارىدىم. بىراق، «يېشىڭ كىچىك ئىكەن» دەپ تىزىملىغىلى ئۇنىمىدى. ئاخىر ئەسكەرلىككە كىرىش قىزغىنلىقىمنىڭ يۇقىرىلىقىنى سەزگەن بىر تۇغقىنىمىز بۇ ئىشقا ئارىلاشتى. ئۇ ئەسكەر ئالىدىغان كومىسسىيىلەرگە: «بۇنى ئەسكەرلىككە ئالساڭلار بولىدۇ، ئىرادىنى ياش بىلەن ئۆلچىگىلى بولمايدۇ» دېدى. گەرچە كومىسسىيىلەر مېنى يەنىلا ئەسكەرلىككە ئالغىلى ئۇنىمىغان بولسىمۇ، لېكىن ھېلىقى تۇغقىنىمىزنىڭ قىلغان گېپى ماڭا چوڭقۇر تەسىر قىلدى. شۇنىڭ بىلەن «جەڭچى ئاكامغا» دېگەن شېئىرنى يازدىم:

بىلەلمىدىم كومىسسىيە دېگەنلەر،
ئىرادىنى ئۆلچەمدىكەن ياش بىلەن.
ئالغان بولسا كىچىك دېمەي يېشىمنى،
ئېلىشاتتىم دۈشمەن دېگەن نەس بىلەن.
... ...

— سىزنىڭ «جۇرئىتى» دېگەن ئەدەبىي تەخەللۇسىڭىز قانداق قويۇلۇپ قالغان؟

— ئۇ زامانلاردا دىندارلار شېئىرىيەت دېگەن پەقەت ئەۋلىيا - ئەنبىيالار شۇغۇللىنىدىغان ئىش، دەپ قارايتتى، شۇڭلاشقا موللىلار ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭ، بولۇپمۇ تالىپلارنىڭ شېئىر يېزىشىنى مەنئى قىلاتتى. بىر كۈنى ھۈجرىدا ئولتۇرۇپ سوۋېت ئۆزبېك يازغۇچىسى ئايبېكنىڭ لاتىن يېزىقىدىكى

«نەۋائى» دېگەن رومانىنى ئوقۇۋېتىپ، ئىختىيارسىزلا كىتابنىڭ ئۇستىگە قەغەزنى قويۇپ شېئىر يېزىشقا كىرىشىپ كېتىپتىمەن. دەل شۇ چاغدا تالادىن تالىپنىڭ مېنى چاقىرغىنى ئاڭلاندى. كىتاب ئۇستىدىكى قەغەزلەرنى يىغىشتۇرۇۋەتمەيلا تالاغا چىقىپ كېتىپتىمەن. ئىشنى تۈگىتىپ بولۇپ ھۇجرىغا قايتىپ كىرسەم، موللام كىتابنى قولىغا ئېلىپ غەزەپ بىلەن ھوميىپ ئولتۇرۇپتۇ. مۇتەئەسسىپ موللا بۇ كىتاپنىڭ «نەۋائى» دېگەن رومان ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن پەيلىدىن بىر ئاز يانىدى، لېكىن «بۇنى سەن قۇرئاننىڭ ئۇستىگە قويۇپسەن، شېئىر يازىدىكەنسەن...» دەپ بىر مۇنچە قاتتىق گەپلەرنى قىلىپ تەنبىھلەپ، مېنى شېئىر يېزىشتىن توستى. ئەمما، موللىنىڭ ھەيۋىسى مېنىڭ جۈرئىتىمنى توسالمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن «جۈرئىتى» دېگەن ئەدەبىي تەخەللۇس بىلەن شېئىر يېزىشقا باشلىدىم.

ئۇ غۇلجىدا «ئالغا» گېزىتىدە ئىشلەش جەريانىدىكى ئەھۋالى ھەققىدە سۆزلەپ مۇنداق دېدى:

— ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ ئۆگىنىشىمگە يېقىندىن ياردەم بەردى. ئۇنىڭ تۈرتكىسىدە دۇنيا پرولېتارىياتىنىڭ داھىيسى لېنىننىڭ ئەسەرلىرىنى قېتىرقىنىپ ئۆگەندىم. مۇنداق بىر ئىش زادىلا ئېسىمدىن چىقمايدۇ: 1949 - يىلى «لېنىن ئۆلمىدى» دېگەن شېئىرنى يازدىم. شېئىرىم ئېلان قىلىنىشى بىلەن جەمئىيەتتە زور تەسىر پەيدا قىلدى. شېئىر ئۇستىدە غۇلغۇلىمۇ بولدى، بولۇپمۇ بىر قىسىم خۇراپىي دىندارلار شېئىرنىڭ ئېلان قىلىنىشىغا نارازى بولدى. ئۇلار بىر مەخسۇمنى گېزىتخانىغا ئەۋەتىپ، «دۇنيانى ئاللاتائالا ياراتقان تۇرسا، بۇ شېئىردا شائىر لېنىن يېڭى دۇنيا ياراتتى، دەپتۇ. بىز ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىمىز» دەپتۇ. ئىدارە باشلىقلىرى بۇ كىشىگە لېنىننىڭ كىم ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ كەڭ خەلق ئاممىسىغا رەھبەرلىك قىلىپ

تەڭسىزلىك، ئادالەتسىزلىك، زۇلۇم بىلەن تولغان زۇلۇمەتلىك جەمئىيەتنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، ئەمگەكچى خەلق دۆلەتنىڭ خوجايىنى بولالايدىغان بەختىيار، يېڭى بىر دۇنيانى بەرپا قىلغان ئالەمشۇمۇل تۆھپىسىنى سەۋرچانلىق بىلەن تەپسىلىي چۈشەندۈرۈپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ھېلىقى كىشى قايىل بولۇپ قايتىپ كېتىپتۇ. شۇ مەزگىلدە ئازادلىق، ھۆرلۈك ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىۋاتقان جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسىگە بېغىشلاپ «ئىشەنچ»، «بىزنىڭ ناخشىمىز»، «كۆنچىقىشنىڭ تېڭى ئاتتى» قاتارلىق شېئىرلارنى يازدىم. شۇ شېئىرلار ئىچىدىن «خىتابىم»نى ئۆزۈممۇ ياخشى كۆرىمەن. شۇ چاغدا فېئودالارنىڭ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا ۋە ئۇنىڭ تولۇق غەلىبىگە ئېرىشىشىگە بولغان توسقۇنلۇقىمۇ ئېغىر ئىدى. بەزى ئىغۋاگەرلەر جەمئىيەتتە ھەر خىل پىتنە ـ ئىغۋالارنى تارقىتىپ خەلقنىڭ چۈشەنچىسىنى قالايىمىقانلاشتۇرۇپ، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىغا بۆلگۈنچىلىك سېلىشقا ئۇرۇنىدى. مەن بۇ خىل خاتا كۆز قاراشلارغا بۇ شېئىرىم ئارقىلىق رەددىيە بەردىم. دەسلەپ گېزىت ئۇنى بېسىشقا جۈرئەت قىلمىغاچقا ياشلار بۇ شېئىرنى قولدىن ـ قولغا كۆچۈرۈش يولى بىلەن تارقىتىۋەتتى. ئاخىر 1951 ـ يىلى تولۇق تېكىستنى بىلەن «شىنجاڭ گېزىتى»دە ئېلان قىلىندى.

ئازادلىقتىن كېيىن ھەر خىل ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەر باشلىنىپ كېتىدۇ. شائىر تېيىپجان ئېلىيېۋ تۇرمۇشقا چوڭقۇر چۆككەنسېرى، سىنىپىي كۆرەشنىڭ ھەر خىل قانۇنىيەتلىرىگە بولغان چۈشەنچىسى بازغانسېرى چوڭقۇرلىشىشقا باشلايدۇ. 1950 ـ يىلى مايدا يېزىلغان «ئەمدى كەلدى پەيتىمىز» ناملىق شېئىرى ئەنە شۇ خىل چۈشەنچىنىڭ روشەن نامايەندىسىدۇر. شېئىردا ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىكى جەمئىيەت ۋېئالىلىقى ئەينەن ئىپادىلەپ بېرىلگەن بولۇپ، شېئىر خەلق ئاممىسى

سىنىڭ قىزغىن تالقىشىغا ئېرىشتى. شائىر ئەنە شۇنىڭدىن تار-
تىپ كەڭ كۆلەمدىكى ئىجتىماىئىي ھەرىكەتلەرنىڭ قاينىمىغا
شۇڭغۇپ كىرىدۇ. كۇچا، قەشقەر قاتارلىق جايلارغا بېرىپ
زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇپ، يەر ئىجارىسىنى كېمەيتىش، يەر
ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىش ھەرىكەتلىرىگە قاتناشىدۇ. كۇچادىكى
دەرد تۆكۈش يىغىندا زوراۋان كۇچلەر تەرىپىدىن قاتتىق
زىيانكەشلىككە ئۇچىرىغان بىر نامراد دېھقان سەھنىدە يىغلاپ
تۇرۇپ دەرد تۆكىدۇ، ئىنسان قىلىپىدىن چىققان ۋەھشىي زو-
راۋانلارنىڭ زورلۇق - زومبۇلۇقلىرى، ياۋۇزلۇقى ئۈستىدىن
شىكايەت قىلىدۇ. ئۇنىڭ شىكايىتى يىغىن ئەھلىنىڭ ھېسداش-
لىقىنى قوزغايدۇ، ئۇنىڭ بىلەن تەقدىرداش يۈزلىگەن، مىڭ-
لىغان ئېزىلگەن دېھقانلار ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاۋېتىپ ئۇن
سېلىپ يىغلىشىپ كېتىدۇ. دەرد تۆكۈش مەيدانىدىكى بۇ ئېچى-
نىشلىق مەنزىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ تۇرغان شائىر
ئۆزىنى توتۇۋالالماي «دەرد» دېگەن شېئىرىنى يازىدۇ.

— شۇ كۈنى كەچتە ئويۇن قويىدۇق. مەن ئويۇن نومۇر-
لىرىنى ئېلان قىلغۇچى ئىدىم. ئۆزۈمگە نومۇر ئىورۇنداش نۆ-
ۋىتى كەلگەندە بۇ شېئىرىمنى ئوقۇۋېتىپ، ئۆزۈمنى توتۇۋا-
لالماي يىغلاپ كەتتىم. ئاڭلاۋاتقانلارمۇ يىغلىشىپ كەتتى.
شۇنىڭدىن كېيىن شىكايەت يىغىنلىرىدا بۇ شېئىرىمنى ئوقۇپ
بېرىدىغان، خەلق جانلىنىپ، كۈرەش يىغىنى قىزىپ كېتىدۇ. مەن
شۇ چاغقىچە شېئىرنىڭ كۈچىنىڭ مۇنداق زور بولىدىغانلىقىنى
ئويلىمىغانىدىم. شۇنىڭدىن كېيىنلا يەنە دېھقانلار ماۋشىنى يازدىم.
بۇ تېكىستكە قۇربان ئىبراھىم مۇزىكا ئىشلىدى. تەرەپ - تە-
رەپتە كۈرەش يىغىنىغا، زومىگەر، پومېشچىكلارنىڭ قانۇنسىز
ئىگىلىۋالغان مال - مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىشقا ماڭغان دېھقان-
لار بۇ ناخشىنى ھەيۋەت بىلەن ئېيتىپ ماڭاتتى. پاختەكلىدە
بىر پومېشچىك ئاشۇ ناخشىنى ئاڭلىسام يۈرىكىم قارت قىلىدۇ،

دەپتىكەن. شۇ چاغدىكى شېئىرلار خەلقنى ئويغىتىش، قوزغىتىش، تەربىيىلەش ۋە دۇشمەنگە قارشى كۈرەشكە ئۇيۇشتۇرۇشتا مۇھىم رول ئوينىدى.

يەر ئىسلاھات ھەرىكىتىنىڭ ئاخىرىدا قەد كۆتۈرگەن دېھقانلار پارتىيىنىڭ بۇ ئادالەتلىك سىياسىتىدىن مەمنۇن بولۇپ، پارتىيىگە، رەئىس ماۋزېدۇڭغا ئۆز تەشەككۈرىنى بىلدۈرمەكچى بولۇشتى، شۇ مۇناسىۋەت بىلەن دېھقانلار تېيىپچان ئېلىيېۋ بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ ماۋجۇشىغا خەت يازدى. شائىر بۇ خەتنى قوشاق بىلەن يېزىپ چىقتى، خەتنىڭ ئاخىرىغا 500 دېھقان ئىمزا قويدى. خەت جۇڭنەنخەيگە يېتىپ باردى، ماۋجۇشىغا تەگدى. ماۋزېدۇڭ خەتنى تاپشۇرۇۋېلىپ دېھقانلارغا جاۋاب خەت يازدى. خېتىدە پاختەكلى خەلقىگە سالام يوللىدى، ئۇلارنى باتۇرلارچە كۈرەش قىلىپ ئالغا بېسىشقا، تېخىمۇ زور غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈرۈشكە رىغبەتلەندۈردى. بۇ پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئۈچۈن غايەت زور ئىلھام ۋە مەدەت بولدى.

تېيىپچان ئېلىيېۋ ئۆزىنىڭ كۈچلۈك ئىدىيىۋىلىك ۋە ئامىمباپلىقىغا ئىگە ئىجادىيىتى بىلەن بارغانسېرى كۆزگە كۆرۈنۈشكە باشلايدۇ، سىياسىي جەھەتتىمۇ تېز ئالغا باسىدۇ. ئۇ 1953 - يىلى شەرەپلىك ھالدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولۇپ كىرىدۇ. شىنجاڭ ئۆلكىلىك شۆبە بىيۇرو تەشۋىقات بۆسىنىڭ بۇجىڭى دېڭ لىچۈن ئەدەبىيات - سەنئەتچىلىرى ساھەسى بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن چوڭ يىغىندا بۇ ياش شائىرنىڭ نەتىجىلىرىنى مۇقىملاشتۇرىدۇ. 1955 - يىلى (بۇ چاغدا تېخى شىنجاڭدا يازغۇچىلار جەمئىيىتى قۇرۇلمىغانىدى) ئۇ شىئەن يازغۇچىلار جەمئىيىتىگە، 1956 - يىلى جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتىگە ئەزا بولىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ شىئەن، بېيجىڭ، شاڭخەي، شېنياڭ، چاڭشا، كۇنمىڭ قاتارلىق جايلاردا

ئېچىلغان ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرنىڭ يېغىنلىرىغا قاتناشتى. ۋەتىنىمىزنىڭ گۈزەل تاغ - دەريالىرىنى كېزىپ چىقىپ يېڭى - يېڭى تەسىراتلارغا ئىگە بولدى. قەيەرگىلا بارمىسۇن ئۇ يەر- نى ئۆز ئۆيىدەك ھېس قىلدى، بۇ چوڭ ئائىلىنىڭ مېھىر - شەپقىتى، شاراپىتىدىن بەھرىمەن بولدى. شۇ جەريانىدا مەملە- كىتىمىزنىڭ شېئىرىيەت ئاسمىنىدا چاقنىغان نۇرغۇن چولپانلار بىلەن تونۇشتى. جۇڭگو ھازىرقى زامان شېئىرىيىتىنىڭ سەر- كەردىلىرى ئەي چىڭ، لى جۇ، گو شاۋچۈەن، بەي خۇا قاتار- لىقلار بىلەن يېقىن دوستلاردىن بولۇپ قالدى. ئازادلىق ئۇرۇش دەۋرىدە، سوۋېت رايونلىرىدىكى شېئىرىيەت ئىجادىيىتىدە «چاتقالنى بۆسۈپ يول ئاچقۇچى ئاۋانگارد» دەپ نام ئالغان «ۋاڭ گۈي بىلەن لى شياڭشياڭ» ناملىق مەشھۇر داستاننىڭ ئاپتورى لى جى بىلەن تالاي قېتىم ئەدەبىيات - سەنئەت مەسىلىلىرى ئۈستىدە سۆھبەتتە بولدى. ھازىرقى زاماندىكى ئەڭ مۇنەۋۋەر تىل ئۇستىسى دەپ نام ئالغان يازغۇچى لاۋشې 1955 - يىلى بېيجىڭدا تېيىپجاننىڭ ئىجادىيەت تەجرىبىلىرى ھەققىدە سۆزلىگەن سۆزىنى ئىنتايىن قىزىقىپ ئاڭلىدى ۋە ئۇنىڭ داۋاملىق تىرىشىپ ئىجاد قىلىشىنى ئۈمىد قىلدى. پېشقەدەم يازغۇچىنىڭ ئىلھامبەخش سۆزلىرى ياش شائىرنىڭ قەلبىگە ئورنىدى. شائىرنىڭ مەڭگۈ ئۇنتۇمايدىغىنى، يولداش ماۋزېدۇڭ، يولداش جۇئېنلەي قاتارلىقلارنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشكەن شادىيانە كۈنلەر: تېيىپجان بىر يىلى قىشتا بېيىجىڭغا بېرىپ جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنىغا قاتنىشىۋاتقاندا، جۇڭنەنخەيگە بېرىش توغرۇلۇق ئۇقتۇ- رۇش تاپشۇرۇۋالدۇ. جۇڭنەنخەيگە بارغاندىن كېيىن رەئىس ماۋزېدۇڭ ئۇلارنى قوبۇل قىلىپ، بىللە رەسىمگە چۈشىدۇ ۋە ئۇلارغا ئىلھام، مەدەت بېرىدۇ. 1956 - يىلى بېيجىڭدىكى بىر قېتىملىق ئەدەبىيات - سەنئەت كېچىلىكىدە، ئاتاقلىق شائىرلە-

ریمىز سەھنىگە چىقىپ، ئۆزلىرىنىڭ يېڭىدىن ئىجاد قىلغان شېئىرلىرىنى دېكلاماتسىيە قىلىدۇ. تېيىپجانمۇ سەھنىگە چىقىپ، هاياجان ئىلكىدە شېئىر ئوقۇۋاتقاندا، ئالدىنقى رەتتە كۆلۈم سىرەپ ئولتۇرغان چۈزۈكلىنى كۆرۈپ قالىدۇ. ئارىلىقتىكى دەم ئېلىش ۋاقتىدا گو شاۋجۇەن كېلىپ، ئۇنى زۇكلى قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇرىدۇ. سۆيۈملۈك جۇئېنلەى مېهرىبانلىق بىلەن تېيىپجاننىڭ يېشى، خىزمىتى، تۇرمۇش ۋە ئىجادىيەت ئەھۋالىلىرىنى بىر - بىرلەپ سورايدۇ، ئۇنى رىغبەتلەندۈرۈپ: «يېزىڭ، سوتسىيالىزمنى يېزىڭ، مىللەتلەر ئىتتىپاقىنى يېزىڭ» دەيدۇ.

تالانتلىق شائىر تېيىپجان ئېلىيېۋ شۇ يىللاردا يەنە ياشلىق هېسسىياتىنىڭ يالقۇنى لاۋۇلداپ تۇرغان بىر تۈركۈم مۇهەببەت لىرىكىلىرىنىمۇ يازغانىدى. بۇ هەقتە ئۇ مۇنداق دېدى:

— مۇهەببەت لىرىكىسىنى يېزىش كېرەكتى. تۇرمۇشتا ۋاپا بىلەن ۋاپاسىزلىق، ئالداش بىلەن ئالدىنىش، شادلىق ۋە پۇشايمان قىلىش هادىسىلىرى كۆرۈلۈپ تۇرىدۇ. ئۇيغۇر كلاسسىك شېئىرلىرىنىڭ ۋە خەلق قوشاقلىرىنىڭ ئاساسىي تېمىسىمۇ مۇهەببەت. بۇ بىزگە ئەنئەنىۋى تېما ئىدى. «هەممە گۈللەر تەكشى ئېچىلىش، هەممە ئېقىملار بەس - بەستە سايراش» ئىچىدە مۇهەببەت لىرىكىلىرىنى ئىجاد قىلىشىمۇ بار ئەمەسمۇ. ئەمما، ئىنتايىن سول لۇشيەننىڭ كاساپىتىدىن مۇهەببەت لىرىكىلىرى تەنقىد قىلىندى. 1958 - يىللىرىدا كىشىنىڭ نومۇسىنى كەلتۈرگۈدەك تەنقىدلەر مەيدانغا چىقتى. مەن بۇ تەنقىدلەرگە شۇ ۋاقىتتىمۇ قايىل بولمىغان، هازىرمۇ قايىل بولمايمەن. مەن يازغان «تۇگىمەس ناخشا» غەزىلىتە تەهلىل قىلىنىپ دۇمبالاندى، ئاخىر مېنىڭ بۆلگۈنچىلىكنى تەرغىب قىلغان جىنايىتىمگە ئايلاندى. ئۇنىڭدىن باشقا «ۋالاقتەككۈرۈپىنىڭ ئۆلۈمى»، «ساڭ مۇدىرىنىڭ زىياندا شقا قارشى ئاجايىپ تەدبىرى توغرىسىدا قوشاق»

قاتارلىق هەجۋىي شېئىرلارنى يېزىپ، بەزى كادىرلارنىڭ خىزمەت ئىستىلىدا ساقلىنىۋاتقان ناچار ئىللەتلەرنى كۆرسىتىپ بەرگەنىدىم، بۇلارمۇ «ئەكسىيەتچى شېئىر»، «زەھەرلىك چۆپ» دەپ قارىلىپ تەنقىدلەندى. رېئالىست شائىر جەمئىيەتنىڭ يوروق تەرىپىنىلا ئەمەس، قاراڭغۇ تەرىپىنىمۇ يېزىپ كۆرسىتىشى كېرەككۇ. بۇ شېئىرلاردا تەشۋىق قىلىنغان ئىدىيە توغرا ئىدى، مېنىڭچە، ھازىرمۇ مۇشۇنداق يازسا بولىدۇ.

مانا شۇنداق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن شائىر «ئىدىيە ئۆزگەرتىش» ئۈچۈن تۆۋەنگە ـ تۇرپانغا چۈشۈرۈلدى. ئۇ تۇرپانغا چۈشكەندىن كېيىنمۇ ئىجاد قىلىش پۇرسىتىنى قولدىن بەرمەي «ئۆستەڭدىن خەت»، «بىر يىگىتنىڭ خاتىرىسى»، «ئۇزۇم ئۈزگەندە» قاتارلىق شېئىرلارنى ۋە «ئىگىلىك سۈ» ناملىق باللادىنى يازدى.

شائىر ئۆمۈر بويى ئۆزىنىڭ سۆيۈملۈك ۋەتىنىگە سادىق بولۇپ كەلدى. ئۇنىڭ ۋەتىنگە بولغان مۇھەببىتى ئىنتايىن چوڭقۇر ئىدى. ھەرقانداق ئېغىر زەربە، قاتتىق بېسىم، جۇدۇن ـ چاپقۇنلارمۇ بۇ مۇھەببەت رىشتىنى ئۈزۈۋېتەلمىدى. ئۇ ئىجادىيىتىدە ۋەتەنپەرۋەرلىكتىن ئىبارەت بۇ مۇھىم ئىدىيىنى بىر ئۆمۈر تەشۋىق قىلىدىغان تېما قىلىپ تاللىۋالدى. 1962 ـ يىلى «ۋەتەن ھەققىدە غەزەل» ناملىق مەشھۇر شېئىرىنى ئېلان قىلىپ، ئۆزىنىڭ يارقىن ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسى، جاسارەتلىك پەزىلىتىنى تەنتەنە بىلەن جاكارلىدى:

ئانا تۇپراق توپىنى گويا كۆزۈمگە تۇتىيا،
چۆلدە يۈرسەم ئۆزۈمنى سېزىمەن گۈلشەندىمەن.

سۈلىرى ئابىھايات، كەۋسەر ئاڭا تۇرسا خۇمار،
نە ئۈچۈن موھتاج بولۇپ، خۇشتار بولاي زەمزەمگە مەن.

نەگە بارسام ئۆز ئانام قوینىدا مەن، ئۆگەي ئەمەس،
مەيلى خوتەن، مەيلى تاڭشەن، مەيلى تەيخاڭشەندىمەن.

ئۆزگە يۇرتتا شاھى تون ئىچرە قورۇنغان تەنلىرىم،
ئۆز ئېلىمدە يايرىغاي كىيسەم كۇلاھۇ جەندە مەن.
.....

1970 - يىل. لىن بياۋ، «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» تەرىپىدىن تېيىپجانغا «پارتىيىگە قارشى»، «مىللەتلەر ئىتتىپاقىغا قارشى»، «ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسىگە قارشى» دېگەن سىياسىي قالپاقلار كىيدۈرۈلدى، ئۇ پارتىيىدىن چىقىرىلدى، خىزمەتتىن بوشىتىلىپ، گۇچۇڭغا سۈرگۈن قىلىندى. ئۇ 1973 - يىلىغا قەدەر شۇ جايدا ئەمگەك قىلدى. شائىر سۆھبەت ئۈستىدە ئاشۇ ئېغىر كۈنلەرنى ئەسكە ئالدى (ئۇنىڭ تاماكا تۇتقان قوللىرى غەزەبتىن تىترەيتتى، چىرايى ئۆڭگەنىدى).

— بىر كۈنى قاتتىق شىۋىرغان چىقىپ كەتتى. ئاشۇ شىۋىرغانلىق كۈنى دېھقانلار بىلەن ياغاچ ئەكىلىش ئۈچۈن تاغقا قاراپ ماڭدۇق. گۇڭشېنىڭ ئالدىغا يېتىپ بارغاندا، تراكتوردىن چۈشۈپ ماگىزىنغا كىردۇق. ماگىزىندا تۇرپاننىڭ 4 كوي 80 پۇڭلۇق ھارىقى بار ئىكەن. باشقىلار ھاراقتىن ئالدى. ھەمراھلىرىمنىڭ تەشەببۇسى بىلەن مەنمۇ ئالدىم. تاغدىن قايتىپ كېلىپ گۆش پىشۇردۇم. مەن ھەرقانداق ئەھۋال ئاستىدا قورساقنى ئۇتتۇرمايمەن. تاماق ئېتىش، نان يېقىشمۇ قولۇمدىن كېلىدۇ. شۇ كۈنى نارىن قىلدىم. سالغان گۆشۈم سېمىز ئىدى. پىشقان گۆش بىلەن ھېلىقى ھاراقتىن بىر رومكا ئىچكەندىن كېيىن ئۆزۈم غېرىبلىق باسقان كۆلبىدە ئولتۇرساممۇ، كۆڭلۈم يايراپ كەتتى، غەم - غۇسسىلار تارقالدى، ھەممىنى ئۇنتۇپ، كۆڭلۈم خېلىلا ئارام تاپتى. شۇنىڭ بىلەن

«ساقىيغا ئىلتىماس» دەپ بىر شېئىر يازدىم:

قۇي، ئەي،
جاھان غەۋغاسىدىن خالىي بولاي بىردەم.
ھوشۇمدىن ئايرىلاي بىردەم.
بۇ ھوشۇم بارىدا يوقىكەن ماڭا ئارام،
ئۇنىڭسىز ئەمدى مەن ئارام ئالاي بىردەم.

بۇ نىڭ كېيىنكى كۇپلېتىنى ئەتىسى يېزىۋەردىم، ئانچە ياخشى چىقمىدى.

«تۆت كىشىلىك كۇرۇھ» ھۆكۇمرانلىق قىلغان يىللاردا تېيىپجانىنىڭ ئۇزۇن يىللىق ئىجادىي ئەمگىكى ئىنكار قىلىندى، كىشىلىك ھوقۇقى يەرگە ئۇرۇلۇپ دەپسەندە بولدى، خارلاندى. شائىرنىڭ تۆۋەندىكى شېئىرىدىن ئۇنىڭ شۇ چاغدىكى ئەھۋالى ۋە روھىي ھالىتىنى كۆرگىلى بولىدۇ:

بەستىم بىلەن تەڭ تەلپىكىم،
چوغدەك قىزاردى تەستىكىم.
تاپقان مۇكاپاتىم شۇمۇ؟
مۇنداق ئەمەستى ئىستىكىم.

رەڭگىرويىمنى ئاق دېسەم،
ھازىر سۈرەتتە باشقىچە.
بۇ ھەقتە شۇنداق دېگۈلۈك،
ئالداپتۇ كونا ئەينىكىم.

بۇغداي تېرىپ كەلدىم دېسەم،
قارىمۇق دېيىشتى باشقىلار.

كىم بىلدى، مۇنداق خەيلىنى،
ۋاي، ۋاي ئىسىت، تەر ـ ئەمگىكىم.

ئىيتقان مۇقامىم ياقمىدى،
قالدىم ئۆزۈممۇ گاڭگىراپ.
ئۇزدى راۋابىم تارىنى،
نەلەردە قالدى زىخىمكىم؟

بۇ كۆتۈرگۈسىز ۋە چىدىغۇسىز دەرد ـ ئەلەم، ئادالەتسىزلىك، زوراۋانلىق شائىرنىڭ ئىرادىسىنى بوشىتالمىدى، ئىجادىيەت قىزغىنلىقىنى سوۋۇتالمىدى، ئۇ بۇنىڭلىق بىلەن مەيۇسلىنىپ، چۈشكۈنلىشىپ، يېزىقچىلىقنى توختىتىپ قويمىدى. ئەكسىچە تېخىمۇ زور جاسارەت، غەيرەت بىلەن بۇ خىل ناھەقچىلىكنى يۇمۇر قامچىسى ئاستىغا ئالدى. مانا مۇشۇ خىل كەيپىيات ئۇنىڭ «چال ئوغلۇم!» دېگەن شېئىرىدا تولۇق ئىپادىلەنگەن:

ئەسلىسەم، قۇلىقىمنىڭ تۈۋىدىلا
ياڭرايدۇ بىر چاغدىكى داقا ـ دۇمباق.
ئاۋازى ئىسراپىلنىڭ نەرىسىدەك،
نە ئامال، ئۇ چاغدىكى يوسۇن شۇنداق.

ياڭرىتىپ داقا ـ دۇمباق ئېلىپ چىقتى،
مېنىمۇ «ياچېيكا» دەپ سازايىغا.
كىم بىلسۇن، سۇنايچىسى ئوغلۇم ئىكەن،
تونۇدۇم بىر قاراپلا چىرايىغا.

ئۆزۈمنى تۇتالماستىن كۈلۈپ كېتىپ،
دەپتىمەن: نېمە ئىش بۇ، توۋا ـ توۋا!

چال، ئوغلۇم، ئاناڭنى مەن ئالغان چاغدا
مۇنچىلىك قىزىمىغان نەغمە - ناۋا.

شۇ سۆزمۇ بېشىمغا بىر بالا بولدى،
ئۆلمىدىم، پېقىر يەنە ئامان قالدى.
بىراقتا ئوغلۇم رەجەپ شۇندىن كېيىن
سۇناينى تاشلىۋېتىپ يامان قىلدى.

1976 - يىل. ئاسمان قارا بۇلۇتتىن، زېمىن چوڭ زىيان داشتىن قۇتۇلدى. تۆھمەتتىن قۇتۇلغانلار قاتارىدا شائىر تېيىپچان ئېلىيېۋنىڭمۇ «مەسىلىلىرى» ئېنىقلىنىپ، نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. ئۆزى ئاقلاندى. مەتبۇئات ھوقۇقى قايتۇرۇپ بېرىلدى. شائىر كۆپ يىللاردىن بېرى كۆڭلىگە پۈككەن دەۋر ئاخىر يېتىپ كەلدى. ئۇ ئەمدى تولۇپ تاشقان ھاياجان ئىچىدە ۋەتەن دىيارىدا بارلىققا كەلگەن ئالەمشۇمۇل ئۆزگىرىشلەرنى، يېڭى دەۋرنى، يېڭى ئادەملەرنى كۈيلەشنى يەنە باشلىۋەتتى:

تاڭ بىلەن لەرزان ئۇچتى سابا،
ۋادىنى بويلاپ چاچتى ئىپار،
نەغمىچى قۇشلار چالدى مۇقام،
زەپمۇ چىرايلىق كەلدى باھار.
جىلۋىگە كىرگەن گۈلشەن ئارا،
تەكشى ئېچىلغان گۈلگە قارا،
بىر - بىرىدىن ئۇز، پەيزى تولا،
زەپمۇ چىرايلىق كەلدى باھار.
رەزگى زىيانداشلار يۇلۇنۇپ،
كەتتى جىمى يەر جۇشقۇنلىنىپ،

باردۇ ئەمدى ئىش ئوڭلىنىپ،
زەپمۇ چىرايلىق كەلدى باھار.

— بۇلاردىن باشقا، — دەپ سائىتىگە بىر قاراپ قويۇپ سۆزىنى يىغىنچاقلاشقا باشلىدى تېيىپجان ئاكا، — ئىشچىلار ھاياتى، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆزئارا دوستلۇقى ھەققىدىمۇ خېلى كۆپ شېئىرلار يازدىم. ئون - يىگىرمىدەك ناخشا تېكىستى يازدىم. ئەمدى ئۇيغۇر شېئىرىيىتى ئۈستىدە بىرەر ئىلمىي ئەسەر يېزىپ باقاي دەپ ئويلاۋاتىمەن، شۇڭا غۇلجا، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى قاتارلىق جايلاردا لېكسىيە سۆزلەپ ئەمەلىيەت ئۆتكۈزۈپ باقتىم.

ھەقىقەتەنمۇ ئۇ شېئىرىيەت نەزەريىسى ھەققىدە مۇكەممەل بىلىمگە ئىگە ئىدى. شۇڭا، كۆپ يىللار كلاسسىك شېئىرىيەتنى تەتقىق قىلدى، ئۇنىڭ ئىچىدىكى 30 خىلدىن كۆپ رەڭ شەكىل بىلەن شېئىر يېزىپ مۇۋەپپەقىيەت قازاندى، بۇ شەكىللەرنى يېڭى مەزمۇن بىلەن بېيىتتى. كلاسسىك شېئىر شەكىللىرىدىكى كىشى قەلبىنى زىلزىلىگە سالىدىغان خاسىيەت ئۇ تۈزگەن مىسرالارغا سىڭىپ، گويا يېقىملىق مۇزىكا ۋە ناخشىدەك جاراڭلاپ، بىر خىل كۈچلۈك تېمپا ھاسىل قىلدى.

بۇ مېھماندوست شائىر سۆھبەتتىن كېيىن مېنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلدى، بىراق مەن ئۇنىڭغا ئۆزرىخاھلىق ئېيتىپ خوشلاشتىم.

ئارىدىن خېلى ۋاقىت ئۆتتى. مەن تېيىپجان ئېلىيېۋ بىلەن ئېلىپ بارغان سۆھبەت خاتىرىسىگە ئاساسەن ئىخچام بىر پارچە تەرجىمىھال تۈزۈپ دەرسلىككە كىرگۈزدۇم. ئۇنىڭدىن باشقا، مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىش ئۈچۈن تەپسىلىيرەك بىر پارچە ماقالە تەييارلىدىم. تۇرغان شاۋۇدۇن (شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسى ئەدەبىيات - سەنئەت بۆلۈمىدە) بىلەن ئىككىمىز

تىيىپچان ئاكىنى يوقلىغاچ بۇ ماقالىنى ئۆزىگە كۆرسىتىپ، پىكرىنى ئالماقچى بولۇپ ئۆيىگە باردۇق. تەلىيىمىزگە ئۇ ئۆيىدە بار ئىكەن. بىزنى خۇشاللىق بىلەن قىزغىن قارشى ئالدى. بىردەم ئۇياق - بۇياقتىن پاراڭ قىلىشقاندىن كېيىن:

— تىيىپچان ئاكا، — دېدى تۇرغان شاۋۇدۇن مەن يازغان ماقالىنى ئۇنىڭ ئالدىدىكى كىچىك ئۈستەل ئۈستىگە قويۇپ، — بۇ ماقالىنى بىزمۇ رادىئودا ئاڭلىتايلى دېۋىدۇق، ئالدى بىلەن ئۆزىڭىزنىڭ پىكرىنى ئالايلى دەپ كەلدۇق.

بىز دەل چۈش ۋاقتىغا ئۇلگۈرۈپ بېرىپ قاپتىمىز. شۇڭا، ئۇ كۈلۈپ تۇرۇپ:

— ئاۋۋال تاماق، ئاندىن كالام، دەپتىكەن، — دېدى - دە، قىزىغا تاماق ئېلىپ چىقىشنى بۇيرۇدى. ئۆزى ئاشخانىغا كىرىپ كېتىپ تۆت تال سامساق كۆتۈرۈپ چىقتى، سامساقنى لەڭمەن سېلىنغان تەخسىنىڭ بىر بۇرجىكىگە بىر تالدىن قويۇپتىپ، — سامساق ئىشتىھانى ئاچىدۇ، قېنى ئېلىڭلار، — دېدى بىزنى تاماققا تەكلىپ قىلىپ.

تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن ماقالىنى ماڭا سۇنۇپ:

— قېنى، ئۆزىڭىز ئوقۇڭ، مەن ئاڭلاپ بېقىپ ئاندىن پىكرىم بولسا بېرەي، — دېدى كرېسلوغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ.

مەن ئۇنىڭ تەلىپى بويىچە ئالدىرىماي، ئېنىق قىلىپ ئوقۇپ بەردىم. ئۇ ئىنتايىن ئەستايىدىللىق بىلەن كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلىدى. ماقالە ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن:

— ماقالىنىڭ بەزەن جايلىرىدا ماڭا بېرىلگەن باھا يۇقىرى بولۇپ كېتىپ قاپتۇ. مېنىڭ ئىشلىگەن ئىشىم، تۆككەن ئەجرىم توغرا بايان قىلىپ بېرىلسىلا كۇپايە. ئوشۇق جايلىرىنى قىسقارتىۋېتىڭلار، — دېدى ۋە، — ئەمدى بۇ ماقالىنى قەيەردە ئېلان قىلاي دەيسىز؟ — دەپ سورىدى.

— «ئېلى دەريا سى» ژۇرنىلىغا ئەۋەتىپ بېرەيمىكىن دەيمەن.

ـــ ياق، ئۇنداق قىلماڭ، ھازىرچۇ، ـــ دېدى ئۇ ماڭا چۈشەندۈرۈپ، ـــ ھەرقايسى جايلاردا ئارقا ـ ئارقىدىن يەرلىك ژۇرناللار چىقىۋاتىدۇ. بۇ ياخشى ئىش. بىز بۇنى قوللىشىمىز كېرەك. ئەمما، بۇ ژۇرناللارنىڭ بەزىلىرى شۇ جايدىن چىققان يازغۇچىلارنى كەڭ سەھىپە ئاجرىتىپ تونۇشتۇرغىلى تۇردى. بۇ ياخشى ئىش ئەمەس. بۇ شامالنى توسۇش كېرەك. بۇنداق قىلىنسا يۇرتۋازلىق، مەزھەپچىلىك يامراپ كېتىدۇ، يامان ئاقىۋەت كېلىپ چىقىدۇ. بۇ خىل كەيپىياتقا يول بەرمەسلىك لازىم. سىز بۇنى مېنىڭچە «ئىلى دەرياسى»غا بەرمەي «يېڭىشەھەر ئەدەبىياتى»، «يېڭى قاشتېشى» ياكى «ئاقسۇ ئەدەبىياتى»غا ئەۋەتىپ بەرسىڭىزمۇ بولىدۇ. ماقالىنى باشقىلارغىمۇ بېرىپ، ئۇلارنىڭمۇ پىكرىنى ئېلىپ بېقىڭ. مۇمكىنقەدەر ئالدىرىماي، بىرەر پەيتتىن تېپىپ ئېلان قىلىسىڭىزمۇ بولىدۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن مەن بۇ ماقالىنى بىرەر ژۇرنالغا ئەۋەتىمىدىم، ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلى ئېلان قىلىش پۇرسىتىمۇ بولمىدى، پەقەت ھەر يىلى دېگۈدەك تولۇق مەزمۇنىنى بىلەن ئوقۇغۇچىلارغا سۆزلەپ بېرىپ، بۇ ئاتاقلىق شائىرنى يېڭى ئەۋلادلارغا تونۇشتۇرۇپ كەلدىم. مانا بۈگۈن شۇ ماقالىنى قايتىدىن قولۇمغا ئالسام كۆزلىرىمگە لىقىدە ياش كەلدى. چەكسىز ھەسرەت ۋە ھاياجان ئىچىدە مەرھۇم تېيىپجان ئاكىنىڭ مەردانە قىياپىتى، نۇرلۇق چىرايىنى ئەسلىمەكتىمەن.

ئۇ خەلق قەلبىدە مەڭگۈ ھايات

تۇرسۇن ئېلى ①

سەن ئۆلسەڭمۇ روھى جەھەتتە
يۈرەكلىرىڭدە كۆچلۈك بولغانلارنىڭ
قوشاقلىرىدا ھەممىمىز جانلىق بىر
ئۇلگە ... بولۇپ ياشاپ قالىۋىرىسەن.
— ماكسىم گوركى

1989 - يىل 20 - فېۋرال كەچتە تېلېۋىزوردا تۇيۇقسىز بىر سۈرلۈك خەۋەر ئاڭلاندى: «ئاتاقلىق شائىر، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ سۆيۈملۈك پەرزەنتى، جامائەت ئەربابى تېيىپجان ئېلىيېۋ كېسەل بولۇپ داۋالاش ئۇنۇم بەرمەي 59 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتتى». بۇ خەۋەر تېلېۋىزور كۆرۈپ ئولتۇرغان پۈتۈن ئائىلىمىزدە، گويا ئاسماندىن تۇيۇقسىز ھاۋا گۈلدۈرلەپ چاقماق چېقىپ كەتكەندەك تۇيۇلۇپ كەتتى. تېيىپجان ئېلىيېۋنى بىر قېتىملا كۆرگەن، ئەمما ئۇنىڭ شېئىرلىرىنى قىزىقىپ ئوقۇيدىغان، ئۇنىڭ ھاياتىغا ئائىت ئەھۋاللارنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلايدىغان 14 ياشلىق قىزىم مەرھامامۇ ھۆكرەپ يىغلاپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن خۇددى يىپى ئۈزۈلۈپ كەتكەن مارجاندەك تۆكۈلۈۋاتقان ياشلىرىنى كۆرۈپ ھەممىمىز ئۆزىمىزنى توتۇۋالالمىدۇق. خۇشاللىق ئىچىدە ئولتۇرغان بۇ بەختلىك ئائىلىمىز ئىچى بىردەمدىلا ھازىغا ئايلىنىپ كەتتى. مېنىڭ ئۇنىڭ بىلەن تونۇشقان چاغلىرىمغىمۇ ئانچە ئۇزۇن بولمىغان بولسىمۇ،

① (ئاپتور غولجا شەھەرلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى)

ئۇنىڭ كەمىتەر، چىقىشقاق مىجەزى ھەم خەلقپەرۋەر ئادەم بولغانلىقىدىن ئۇنى بەكمۇ ھۆرمەتلەيتتىم. شۇڭا، بىز قويۇق ئارىلىشاتتۇق. شۇڭلاشقىمىكىن بۇ تۇيوقسىز خەۋەر مېنىمۇ گاڭگىرىتىپ قويدى. ئۇنىڭ كۆلۈمسىرەپ چاقچاق قىلىشلىرى، چىرايلىق ئوبرازى، مەنىلىك قاراشلىرى چاقماق تېزلىكىدە يالت قىلىپ كۆز ئالدىمدىن ئۆتۈپ ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالمىدىم. ئىچىمدىن چىققان دەردلىك ـ ئەلەملىك كۆز ياشلىرىمنى مەيلىگە قويۇپ بەردىم. كۆز ياشلىرىم يۈز ـ كۆزلىرىمنى ھۆل قىلىۋەتتى. بىر ھازادىن كېيىن ئىچىم بوشىغاندەك قىلدى. مەن ئەزەلدىن يىغلاشنى ياخشى كۆرمەيتتىم، ئەڭ يېقىن ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىم ئالەمدىن ئۆتكەندىمۇ بۇنداق ھال يۈز بەرمىگەندى. بۇگۈنكى بۇ يىغلاشنىڭ ھۆكمى باشقىچە ئىكەنلىكىنى ئۆزۈملا چۈشىنىدىغاندەك ھېس قىلدىم. مەيۇسلەنگەن ئاجىز قەلبىم بىر يۆلەنچۈكىدىن ئايرىلغاندەك، قەتئىي ئىرادەم، ئەقىل ـ پاراسىتىم، قىسقىسى، پۈتۈن جىسىم يەنىلا ئۇنىڭ بىلەن بىرگە مەڭگۈ دەپنە قىلىنىپ كەتكەندەك بولۇپ كەتتى.

ئەتىسى ئەتىگەندە پوچتىخانىغا تېلېگراممىا بېرىش ئۈچۈن ماڭغىنىمدا يول بويى كىشىلەرنىڭ توپلىشىپ بۇ شۇم خەۋەر توغرىسىدا بىر ـ بىرىگە خەۋەر قىلىشىپ، ھەسرەت چېكىۋاتقانلىقىنى، ئۇنىڭ ھاياتلىق چاغلىرىدىكى ئىش ئىزلىرىنى ئەسلىشىۋاتقانلىقىنى كۆردۇم. ئېھتىمال بۇ كىشىلەر ئىچىدىكى نۇرغۇن كىشىلەر ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىغان بولسىمۇ كۆرۈپ باقمىغان، بىرگە يۈرۈپ ئارىلىشىپ باقمىغان بولغىيدى، شۇنداق تۇرۇقلۇق ئۇلار نېمە ئۈچۈن بۇنچىلىك ھەسرەت ۋە قايغۇغا چۆكىدۇ؟ «ياخشىلىق يەردە قالمايدۇ» دەپتىكەن كونىلار. ئۇ ئۆز ھاياتىنىڭ پۈتۈن مەنىسىنى شەخسىي ھۇزۇر ـ ھالاۋىتى بىلەن باغلاپ قويغان ئادەم ئەمەس ئىدى، بەلكى ھەقىقىي خەلقنىڭ غېمىنى يېگەن، خەلقنى ھۆرمەتلىگەن، ھاياتىنى

خەلققە بىغىشلىغان، ئۆمۈر بويى خەلقنى، ئانا تۇپراقنى كۆيلەپ ئۆتكەن ۋەتەن ئوغلى، ئەل بۇلبۇلى، خەلقنىڭ سۆيۈملۈك پەرزەنتى ئەمەسمىدى؟!...

ئۈمىدۋار ئادەم

تىيىپجان ئىلىيىۋنىڭ ئىسمى كىچىكىدىلا تونۇش ئىدى. نۇرغۇن شېئىرلىرىنى، ماقالىلىرىنى ۋە ھاياتى ھەققىدىكى كىشىلەرنىڭ ئەسلىمىلىرىنى ئاڭلاپ يۈرۈپ، مەندە ئۇ كىشىگە نىسبەتەن بىر خىل ھۆرمەت ۋە بىر خىل ئېتىقاد تۇرغۇزۇلۇغانىدى، شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن تاڭ ئۇنىڭ ھەرقانداق گېزىت-ژۇرناللاردا شېئىرلىرىنى كۆرۈپ قالسام دەرھال ئوقۇپ چىقاتتىم، يادقا ئېلىۋالاتتىم. كىشىلەرگە ئوقۇپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ ھەۋىسىنى قوزغايتتىم. شۇ ئىش ھېلىمۇ ئېسىمدە: 1962 - يىلى ماي ۋەقەسىدىن كېيىنكى «ۋەتەننى سۆيۈش» تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلىپ، تەشۋىقات دۇيى ئۇيۇشتۇرۇلۇپ، يېزىلارغا ئەۋەتىلدى، مەن «ۋەتەن ھەققىدە غەزەل»نى دېكلاماتسىيە قىلىپ ئوقۇپ بەرگىنىمدە دېھقانلار قايتا - قايتا تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالدى، ئۇلار تەسىرلىنىپ، تىيىپجان ئىلىيىۋنى مەدھىيىلەپ ئاپىرىدىن ئوقۇشتى. نۇرغۇن كىشىلەر مېنىڭدىن بۇ شېئىرنى يېزىۋالدى. كۆرۈنۈپ تۇرۇپتىكى، ئۇنىڭ بۇ غەزىلى نۇرغۇن كىشىلەرنى چوڭقۇر تەربىيىگە ئىگە قىلغان، غەزەلنىڭ رولى ھەر قانداق تەشۋىقات سۆزلىرىدىنمۇ چوڭ بولۇپ، ئاممىنىڭ ۋەتەنگە بولغان مېھىر - مۇھەببىتىنى، ۋەتەننى سۆيۈش قىزغىنلىقىنى ئاشۇرغانىدى.

شائىرنىڭ مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا تارتقان ئەلەم - ھەسرەتلىرىنى ئاڭلاپ ئۇنى روھىي جەھەتتىن چۈشكۈنلىشىپ، جىسمانىي جەھەتتىن ئاجىزلاپ كەتتى دەپ ئويلىغانىدىم

ئەمەلىيەت ئۇنىڭ ئىنتايىن روھلۇق، ئۈمىدۋار كىشى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى.

1973 - يىل 10 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئۇ غۇلجا شەھىرىگە كەلگەندە، گەرچە تېخى ئازاد بولمىغان بولسىمۇ، كىشىلەر ئۇنى قولدىن - قولغا تەگمەي مېھمان قىلىشىپ، ئۇنىڭ چىرايىنى، روھىي ھالىتىنى كۆرۈۋېلىشنى ھەم سۆزىنى ئاڭلاشنى ئارزۇ قىلىشتى. شۇنداق سورۇنلارنىڭ بىرىدە مەن ئۇنىڭ بىلەن تۇنجى قېتىم ئۇچراشتىم. مەن بۇ سورۇندىكى نۇرغۇن كىشىلەر بىلەن بۇرۇن ئانچە تونۇشۇپ كەتمىگەچكە، ئۇنىڭ ئۈستىگە مەن بىر كۆرۈشنى ئارزۇلاپ يۈرگەن تېيىپجان ئېلىيېۋ، ئابدۇكېرىم خوجىلا بۇ سورۇندا بولغاچقا، سەل قورۇنۇپ، تارتىنىپراق ئولتۇرغانىدىم. ئۇۋي ئىگىسى ھەممىمىزنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتكەندىن كېيىن ئولتۇرۇش تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ چاقچىقى بىلەن باشلاندى. ئۇ ئولتۇرۇشتىكى ھەممە كىشىلەرگە ئوخشاش مۇئامىلە قىلاتتى، كەمتەر پوزىتسىيە تۇتاتتى. مېنىڭ تارتىنىپ ئولتۇرغانلىقىمنى، ئۇلارنىڭ تارىخىدىكى ناتونۇش كىشى ھەم ياش ئىكەنلىكىمنى بايقاپ، كۆپرەك مېنى چاي ئىچىشكە تەكلىپ قىلاتتى. ئەھۋالىمنى، تارىخىمنى، ئىشلىگەن ئورۇنلىرىمنى سورايتتى، ئۈمىدۋار بولۇشقا، ئىلىم - پەن ئۆگىنىشكە ئىلھام بېرىدىغان سۆزلەرنى قىلىپ ناھايىتى قىزغىن مۇئامىلىدە بولغانلىقى ئۈچۈن مەندىكى تارتىنىش بىردىنلا يوقاپ، بۇ سورۇندىكى ھەممە كىشىلەر بىلەن كونا دوستلاردىن بولۇشۇپ كەتتۇق. گەرچە بۇ ئولتۇرۇشتىكى كۆپ سانلىق كىشىلەر بىر - بىرى بىلەن ئانچە تونۇشۇپ كەتمىگەنلەر بولسىمۇ، تېيىپجان ئېلىيېۋ، ئابدۇكېرىم خوجىلارنىڭ قىزغىن پاراڭ، چاقچاقلىرى ئارقىلىق بۇ سورۇن بىردەمدىلا ناھايىتى قىزىپ كەتتى. تېيىپجان ئېلىيېۋ بىردەم دۇتار چېلىپ ناخشا ئېيتسا، بىردەم چاقچاق قىلاتتى. بىردەم كۆپچىلىكنىڭ تەلىپى

بويىچە شېئىر ئوقۇپ، باشقىلارغا رومكا سۇناتتى. مەن بۇ ئاجا-
يىپ قىزغىن ئولتۇرۇشتىن بۇ ئادەمنىڭ چىرايىدىن، روھىي
كەيپىياتىدىن ھېچقانداق بىر روھىي ئازابنى كۆرەلمىگەنلىكىم
بىلەن ھەيران بولغان ھالدا تەسىرلىنىپ قولۇمدىكى بىر رومـ
كا ھاراقنى تېيىپچان ئاكىغا سۇنماقچى بولۇپ ئورنۇمدىن
تۇرۇپ سۆز باشلىدىم. سۆزۈمدە بۇ ئولتۇرۇش مۇناسىۋىتى
بىلەن تېيىپچان ئېلىيېۋ، ئابدۇكېرىم خوجىلار بىلەن تونۇشۇپ
قالغانلىقىمنى ۋە ئۇلارنىڭ مەن ئويلىغاندەك مەدەنىيەت ئىنقـ
لابىدا نابۇت بولۇپ كەتمەي، ساغلام، روھلۇق، ئۈمىدۋار
تۇرغانلىقىنى، بۇ ھال ماڭا چوڭقۇر تەسىر قىلغانلىقىنى بىلدۈ-
رۈپ، ئاخىرىدا تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى رېئالىزملىق
شېئىرىيەت پېشۋاسى چىن زىئاڭنىڭمۇنۇ شېئىرى بىلەن رومكىنى
سۇندۇم:

ئالدىمدا كۆرمىدىم قەدىمكىلەرنى،
كەينىمدىن قارىسام كېلەر ئادەم يوق.
ئويلىسام بەركەتلىك مۇشۇ دۇنيانى،
ياشلىرىم تۆكۈلەر قايغۇلۇق، مۇڭلۇق.

مەن سۇنغان رومكىنى «رەھمەت سىزگە» دەپ ئېلىپ
ئىچىۋەتكەندىن كېيىن ماڭا جاۋابەن مەھمۇت قەشقەرىنىڭ
مۇنۇ شېئىرىنى ئوقۇدى:

بېشىڭغا ئېغىر كۈن كەلگەندە،
ئۆتۈپ كېتەر دىبان، سەۋر قىل.
پەلەك ئىشىن بىلىپتۇر،
شۇڭا لايىق تەدبىر قىل.

ئولتۇرۇش بىر ئاز قىزىغاندىن كېيىن بىر ياش شائىر

هەدەپ ئۆزىنى ماختىغىلى تۇردى، ئارىلىقتىن ئۇزاق ئۆتمەي ئۇمۇ تىيىپچان ئاكىغا بىر رومكا ھاراق سۇنۇپ، رومكىنى قۇرۇق قايتۇرماسلىقنى، بىر كۈپلىت شېئىر بىلەن قايتۇرۇشنى مەغرۇرلۇق بىلەن تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالدى. شۇ چاغدا، تىيىپچان ئىلىيىڭ يەنە رومكىنى قولىغا ئېلىپ ئۇنىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلىپ مۇنۇ شېئىرنى ئوقۇپ بەردى:

زامانىمىز بەختىنىڭ تېگى،
قۇياشقا ھەغدا ئەۋلادىمىز بار.
مەغرۇرلانماڭلار ھەي بۇگۈنكى ئەۋلاد،
بۇ تارىخنىڭ بېتىدە بىز بار.

بۇ ئولتۇرۇشتىن شۇنى ھېس قىلدىمكى، نەزەرىمدە ھېچ كىم ئۇنىڭدەك دائىم ئۈمىدۋار، خۇش خۇي يۈرۈشنى بىلمەيدۇ، ھېچكىمنىڭ دوستلۇقى ئۇنىڭكىدەك يېقىملىق، كۆز قارىشى بۇنداق شېرىن، سۆزى بۇنداق ئوچۇق - يورۇق، راستچىل، قەلبى بۇنداق سەممىي بولمايدۇ. ھايات ئۇنىڭ بېشىغا نۇرغۇن مۇشكۇل ئەلەم، ھەسرەتلەرنى كەلتۈردى. لېكىن، ئۇ ئۈمىدسىزلەنمىدى. ئىجادىيەتتىن توختاپ قالمىدى، قەلىمىنى تاشلىمىدى، كۆزىنى ياشلىمىدى، قارا بوراندا قايمۇققان دوستلىرىدىن رەنجىپ كەتمىدى. شان - شەرەپ قازانغاندا كۆرەڭلەپ كەتمىدى. شۇڭلاشقىمۇ مىليونلىغان قەلبلەر ئۇنىڭغا ئامراق.

1983 - يىلى كۈزدە يازغۇچى ۋاڭ مىڭ بىلەن بىز بىر سورۇندا ئولتۇرغىنىمىزدا ۋاڭ مىڭ تىيىپچان بىلەن مۇئىدىشىپ مۇنداق دېدى:

— سىز مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا بەكمۇ كۆپ جاپا تارتتىڭىز، لېكىن ھەممىگە بەرداشلىق بېرەلىدىڭىز. ئەمما، سىزنىڭ ئەڭ يېقىن دوستلىرىڭىزدىنمۇ ۋاپا كەلمىدى. بۇ سىزگە ھەقىقەتەن

تەنمۇ ئېغىر كەلدى.

بۇ سۆزگە تېيىپجان ئېلىيېۋ:

— راست ئېيتتىڭىز، سىز قىزغىن سۆيىدىغان كىشىلەر- دىن چىققان ئادالەتسىز ئەيىبلەشلەر ئاچچىق بولىدىكەن، لېكىن كەڭ قورساقراق بولسىڭىز بۇنىڭغىمۇ چىدىغىلى بولىدىكەن. چۈنكى، ھەممە نەرسە ئۆتۈپ كېتىدىكەن، — دەپ جاۋاب بەرگەنىدى.

مانا بۇنىڭدىن بۇ ئادەمنىڭ قانچىلىك ئومىدۋار، كەڭ قورساق كىشى ئىكەنلىكىنى كۆرگىلى بولىدۇ.

سەنئەتنى خەلققە يېقىنلاشتۇرۇش

تېيىپجان ئەدەبىيات - سەنئەتنى خەلققە يېقىنلاشتۇرۇش، خەلقنى سەنئەتكە يېقىنلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئالدى بىلەن يېزا- قىشلاقلارغا بېرىپ مەدەنىيەتكە ئاساس سېلىش لازىم دەپ ئويلايتتى ۋە بۇ ئىشقا ئۆزى باشلامچىلىق قىلاتتى.

مەن غۇلجا شەھىرىنىڭ خەنبىك يېزىسىدا داڭۋېي شۇ- جىسى بولۇپ تۇرغان مەزگىلىمدە مۇشۇ ھەقتىكى ئويلىرىنى ماڭا ئېيتىپ، مۇشۇ يېزىدا بىر ئىجادىيەت پونكتى قۇرۇپ، يازغۇچىلارنىڭ دېھقان، چارۋىچىلار بىلەن بىۋاسىتە ئۇچرىشىپ تۇرمۇش ئۆگىنىشى ئۈچۈن ئاساس يارىتىش، ئەدەبىيات - سەنئەتنى خەلققە يېقىنلاشتۇرۇش ئارقىلىق ئاممىنى يېتەكلەش پىلانىنى ئېيتقانىدى، مەن ئۇنىڭ بۇ ئويىنى تامامەن قوللايدىغانلىقىمنى، دېھقانلارمۇ بۇنىڭدىن خۇشال بولىدىغانلىقىنى ئېيتتىم. 1982 - يىل 7 - ئاينىڭ 23 - كۈنى ئاپتونوم رايون رەھبەرلىرىدىن ئىسمائىل ئەھمەد، شارشىبېك ۋە ئىلىدىكى پار- تىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى بۇ يېزىنى ئېكسكۇرسىيە قىلغاندا، تېيىپجان بۇ پىلانىنى يەنە ئوتتۇرىغا قويدى. ئىسمائىل ئەھمەد

قاتارلىق رەھبەرلەرمۇ بۇنى قىزغىن قوللىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ بۇ يېزىغا ئۇرۇمچىدىن بىرقانچە يولداشلارنى باشلاپ كېلىپ، بىر ئورۇننى تاللاپ سېتىۋېلىپ، يازغۇچىلارنىڭ ئىلىدىكى ئىجادىيەت پونكتىنى قۇردى ۋە 1983 - يىل 7 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى ئۆزى بۇ ئورۇندا بىر ئۆينى رېمونت قىلدۇرۇپ بالا - چاقىلىرى بىلەن بىللە تۇرۇپ ناھايىتى گۈزەل قىلىپ باغچە ۋە گۈللۈكلەرنى ئورۇنلاشتۇردى ھەمدە بۇ يېزىنىڭ مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئۈچۈن نۇرغۇن يارەم بەردى. ئۇ يەردە تۇرغان مەزگىللەردە دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىگە، خانىلارغا، ئېتىزلارغا، باغلارغا پىيادە باراتتى. نۇرغۇن دېھقانلار بىلەن سىردىشىپ، مۇڭدىشىپ يېقىن دوست بولۇشۇپ كەتتى. كېچىلىرى بۇ ئورۇندا تېيىپجان ئاكىنى يوقلاپ كەلگەنلەر قورۇ، ئۈزۈم بارىغى ئاستىغا تولۇپ كېتەتتى. تېيىپجان ئېلىيېۋ ئۇلارنى قىزغىن كۈتۈۋېلىپ چاقچاق قىلىشاتتى، ئۇلارنىڭ بىرقانچە قېتىم تەلەپلىرىگە ئاساسەن دۇتار چېلىپ ناخشىمۇ ئېيتىپ بەرگەنىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئورۇن بارا - بارا دېھقانلارنىڭ ھېكايە ئېيتىپ، شېئىر ئوقۇپ، كۆڭۈل ئاچىدىغان مەدەنىيەت سورۇنىغا ئايلىنىپ كەتتى. بۇ سورۇندىن قايتقان كىشىلەر ئەتىسى ئېتىزلاردا، ئىش مەيدانلىرىدا تېيىپجاننىڭ كەمتەرلىكى، سەممىي، ئاق كۆڭۈللۈكلۈكى، تالانتلىقلىقى ھەققىدە تەرىپىنى قىلىشىپ بۇ ئادەم بىلەن ئۇچراشقانلىقى بىلەن پەخىرلىنەتتى، ئۆزىنى خۇشال قىلاتتى.

بىر كۈنى بۇ يېزىدىكى كۆپلىگەن كىشىلەر مەندىن يولداش تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ دوكلات بېرىشىنى قايتا - قايتا تەلەپ قىلدى، مەن بۇ تەكلىپنى تېيىپجان ئېلىيېۋقا يەتكۈزگىنىمدە، ئۇ ناھايىتى خۇشاللىق بىلەن بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىز بۇ يېزىدىكى 300 كىشىلىك يىغىن زالىنى راسلىدۇق. بۇ خەۋەر تارقىلىپ كەتكەچكە، دوكلات بولىدىغان كۈنى زالغا ناھايىتى كۆپ ئادەم يىغىلىپ كەتتى. بىز

تەيىپجان ئاكىنى باشلاپ، زالغا كىرگىنىمىزدە زالغا پاتماي قال-
غان كىشىلەرنىڭ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ گۇلدۇراس ئالقىش
ياڭرىتىپ ئۇنى قارشى ئالدى؛ ئۇ سەھنىگە چىقىپ كۆپچى-
لىككە قولىنى كۆكسىگە قويۇپ سالام بەرگەندە كۆپچىلىك
تېخىمۇ گۇلدۇراس چاۋاكلارنى چېلىپ، بۇ كىشىگە ھۆرمەت
بىلدۇردى. ئۇ كۈنى تەيىپجان «ئانا ۋەتەن» دېگەن تېمىدا
سۆزلەپ يۈگوسلاۋىيە، تۈركىيىلەردىكى زىيارەتلىرىنى تونۇشتۇ-
رۇپ ئۆتتى. ئاخىرىدا «ۋەتەن ھەققىدە غەزەل» بىلەن «ئارچا»
دېگەن شېئىرىنى ئوقۇپ بەردى.

ئۇ بىر كۈنى بۇ ئىجادىيەت پونكتىغا بىر رېژىسسىنكە چاق
ئېلىپ كېلىپ ھارۋا شوتىسى ياساتتى. مەن بۇ ئىشنى كۆرۈپ
ئۇنىڭدىن:

— سىزنىڭ چۈشىدىغان ماشىنىڭىز تۇرسا، يازغۇچىلار بۇ
يەرگە كەلسىمۇ تۆۋەنگە بېرىش ئۈچۈن ماشىنىلار تۇرسا يەنە
نېمە ئۈچۈن بۇ ھارۋىنى ياسىتىسىز؟ — دەپ سورىدىم. ئۇ
ماڭا قاراپ كۈلۈپ:

— ئەلگە كىرسەڭ ئېلىڭچە، سۇغا كىرسەڭ بېلىڭچە، دەپ
تىكەن، بۇ ھارۋىغا بىر ئېشەكنى قېتىۋالساق ئۆزىمىزمۇ دېھقان
بولىمىز دەڭا. ئۇلارنىڭ ئارىسىغا ئوڭاي سىڭىپ كېتىمىز. ماشىنا
بىلەن ئايلىنىپ يۈرسەك ئۇلارنى ئۈركۈتۈۋەتمەيمىزمۇ؟ — دەپ
جاۋاب بەردى. مەن ئۇنىڭغا چاقچاق قىلىپ:

— بۇ ھارۋىغا ئېشەك ئالمىساقمۇ بولىدۇ، ئۆزىڭىز بولغان-
دىن كېيىن، — دېۋىدىم:

— شوتىسىنى كىچىكرەك قىلىپ قويۇپتۇ دەڭا. بولمىسا
ئېشەك ئالىدىغان پۇلنى دېھقان ئاغىنىلەرگە خەشلەپ بېرىپ
ئۆزۈم سۆرەپلا ئۆكۈز ھارۋىسى قىلىۋالسامۇ بولاتتى، — دېۋې-
دى، ھەممىز كۈلۈپ كەتتۇق.

لېكىن، كېيىنكى ئىشلار تەيىپجان ئېلىيېۋنىڭ
ئارزۇسىدەك بولماي «بۇ ئىجادىيەت پونكتى

شەھەرگە یىراق» دېگەن باھانە بىلەن بۇ يېزىغا قايتۇرۇپ بېرىش ۋېتىلدى. 1985 - يىلدىن ئېتىبارەن بۇ ئورۇن تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ خاتىرىسى ئۈچۈن «خەنىسىگ يېزىلىق مەدەنىيەت مەركىزى» بولۇپ قۇرۇلۇپ ياشلارنىڭ مەدەنىيەت پائالىيەت ئورگىنى بولۇپ قالدى.

بىر كۈنى بۇ ئىشنىڭ نېمە ئۈچۈن بۇنداق بولۇپ قالغانلىقى توغرىسىدا پاراڭلىشىپ قالغىنىمدا، ئۇ ماڭا مەنىلىك قاراپ:

— ھازىر خەلق ئاممىسىنىڭ مەدەنىيەتكە بولغان تەشنالىقى كۈچەيمەكتە. ئاممىا ھەقىقەتەنمۇ ئويغاندى. لېكىن، بىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرىمىز بۇنى چۈشىنىپ يەتمەيۋاتىدۇ. تۆۋەننى يېتەكلەش جەھەتتە ئاز - تولا تىرىشچانلىق بولسىمۇ، يەنىلا جاپاغا چىداپ كۈرەش قىلىش روھى كەمچىل. شۇڭا، ئالدى بىلەن سەنئەتنى خەلققە يېقىنلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئەدەبىيات - سەنئەتنى ئىسلاھ قىلىشتىن باشلاش كېرەك ئىكەن، — دېدى.

كەمتەرلىك

تېيىپجان ئېلىيېۋ نۇرغۇن شېئىرلىرىدا كەمتەرلىك ھەققىدە يېزىپلا قالماستىن، بەلكى ئۆزىمۇ بۇ جەھەتتە ئالاھىدە دىققەت قىلاتتى ۋە ئۆزى باشلامچىلىق بىلەن ئەمەل قىلاتتى، بۇتۇلكا يېرىم بولسا شالاقشىيدۇ. كۈچلۈك ئادەملەرلا ھەممىنى ئاددىي - سادىدا بولىدۇ. مەن بۇ ئادەمدىن مۇشۇنداق بىر ئۇلۇغ خىسلەتنى دائىم ھەرىكىتىدە ئۇچرىتىپ تۇردۇم.

بىر كۈنى ئۇ ماڭا «بىز تۆۋەننى ئارىلاپ كەلمەيمىزمۇ» دېدى. مەن بولىدۇ، — دەپ، ماشىنا بىلەن بارىمىزمۇ، قانداق؟» دېۋىدىم، «ياق، پىيادە بارىمىز» دەپ تۇرۇۋالدى. «بۇ-

كۈن يول ئۈزۈن، ھېرىپ قالارسىزمىكىن» دېسەم، «سىز بىر نېمىدىن ئۈركۈپ تىكىۋەتمىسىڭىزلا، مەن ئېتىز ئارىلاپ ئوتلاپ كېتىۋېرىمەن» دەپ كۈلۈپ كەتتى.

شۇنداق قىلىپ، شۇ كۈنى كەچ كىرگۈچە، نۇرغۇن دېھقان ئائىلىلىرىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇلار بىلەن مۇڭدىشىپ خۇشال قايتىپ كەلدۇق.

بىز بۇ يېزىنىڭ پېشقەدەم پارتىيە ئەزاسى، باشكۆۋرۈك كەنتىنىڭ سابىق ياچېيكا شۇجىسى روزاخۇن ئاكىنى يوقلاپ بارغىنىمىزدا ئۇ ناھايىتى قىزغىن قارشى ئېلىپ خۇشال بولۇپ كەتتى. ئۇ بىزنى قورۇ ئىچىدىكى ئۈزۈم، شاپتۇل ۋە ئەتكەن چايلار بىلەن كۈتۈۋالغان بولسىمۇ، يەنە كۆڭلى ئۇنىماي ماڭا: «سىز بۇرۇنراق خەۋەر قىلىپ قويماي يامان سەت ئىش بولدى. تېيىپجان ئېلىيېۋنىڭ بىزنىڭ ئۆيىمىزگە كېلىشىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىكەنمەن» دېگەندە، تېيىپجان ئۇنىڭغا: «سىز ناھايىتى ياخشى كۆتۈۋالدىڭىز، خىجىل بولماڭ. مەن تېخى سىلەرنى قۇرۇق يوقلاپ كەلگەنلىكىم ئۈچۈن خىجىل بولۇۋاتىمەن. مەن بۈگۈنكىدەك بۇنداق ئوزۇقلىنىشنى بەكمۇ ياقتۇرىمەن. شەكىلۋازلىق زىياپەتتىن بەكمۇ سەسكىنىمەن» دېدى ۋە بۇ ئائىلە بىلەن مۇڭدىشىش ئارقىلىق روزاخۇن ئاكامنىڭ ئايالى تاتارلىقىنى، ئىناق، بەختلىك ئائىلىسىنى كۆرۈپ تەسىرلىنىپ ماڭا قاراپ: «بىزمۇ مۇشۇنداق قېرىيمىزمۇ؟ نۇرغۇن ياشلار بۇنى ئويلىمايدۇ، ۋاپادارلىق مۇھەببەتنىڭ دائىمىي ئارزۇسى» دېدى.

بىز بۇ يەردىن چىقىپ دۆڭمەھەللە كەنت ئەزاسى توختى مامۇتنىڭ ئائىلىسىدە بولدۇق. ئۇ بۇ ئائىلىنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىندىن ئىلگىرى نامرات ئۆتكەنلىكىنى، ئۇ چاغدا شۇنچە ئەمگەك قىلسىمۇ نامراتلىقتىن قۇتۇلالماي رەھبەرلەرگە، گوڭشىغا نارازىلىق سۆز قىلىپ قويغانلىقى ئۈچۈن «كۈرەش قىلىش، پىپەن قىلىش، ئۆزگەرتىش» ۋاقتىدا «ئىشچىلار» كۈلۈبىدا

كۇرەش، پىپەن قىلىنىپ «بۇزۇق ئۇنسۇر» قالپىقى كىيدۈرۈلۈپ تۈرمىگە تاشلانغانلىقى، 3 - ئومۇمىي يىغىندىن كېيىنلا پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ توغرا سىياسىتىدىن پايدىلىنىپ بېيىغانلىقى، قالپاقتىنمۇ قۇتۇلغانلىقى، يەنە شۇ ئىشچىلار كۇلۇبىدا 1980 - يىلى 10 مىڭ يۈەنلىك بېيىغان ئائىلە بولۇپ سەھنىدە تەقدىرلەنگەنلىكى، هازىر ئاپتونوم رايون بويىچە نەمۇنىچى دېهقان بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئىنتايىن چوڭقۇر تەسىرلىنىپ «پەشتاختا» دەپ بىر كۇپلېت شېئىر ئوقۇدى. كېيىن بۇ شېئىرى كۆپىيىپ مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن ئاممىا ئارىسىدا ناهايىتى ياخشى تەسىر قوزغىدى.

1988 - يىلى كۈزدە ئىلىدا ئېچىلغان «ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىي تەرجىمە» يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن كەلگەندە، يەنە خەنىڭ يېزىسىدا بولدى. ئۇ خەنىڭ يېزا تەرەققىيات كەنتىنىڭ يېزا راۋىقىغا يېزىلغان:

ئېگىلىدىكەن ئالما شاخلىرى،
مېۋىسى قانچىلىك ئوخشىغانسېرى.
كەمتەرلىك بىلەن ئادەم چىرايلىق،
سەتلىشىدىكەن غادايغانسېرى.

دېگەن شېئىرىنى ئوقۇپ بولۇپ ماڭا قاراپ:

— سىلەر بۇنى بۇ يەرگە يازمىساڭلارمۇ بولغانىكەن. چۈنكى، مېنىڭ ئۇنداق تۆردىن ئورۇن ئېلىش لايىقىتىم يوق ئىدى، — دېدى. مەن:

— تېيىپجان ئاكا، بۇنى مەن يازدۇرۇپ قويمىدىم. بۇ يەردىكى ئاممىنىڭ تەلىپى بىلەن بۇ كەنتتىكىلەر سىزنى ئەسلەش ئۈچۈن يازدۇرغان بولۇشى كېرەك، دېۋىدىم، ئۇ ماڭا قاراپ چاقچاق ئارىلاش دەررۇ مۇنۇ شېئىرنى ئوقۇدى:

چىقىۋالسام راۋاققا
قانداق قارايمەن باغقا.
يايراپ يۈرەتتىم پەستە،
چۈشۈپ ئېگىز - پەس ياقتا.
... ...

خەلقنىڭ سۆيۈشىگە سازاۋەر بولۇش يازغۇچى، شائىر ئۈچۈن ئالىي شان - شەرەپ، ئەلۋەتتە. مۇنداق ئالىي شان - شەرەپكە ھەممىلا ئادەم سازاۋەر بولالمايدۇ. پەقەت خەلقنىڭ ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى قەيسەرلىك بىلەن ئىپادىلىگەن، خەلقنىڭ كۆڭلىدىكى گەپلىرىنى دېيەلىگەن، خەلقنىڭ كۈلكىسىنى كۈلۈپ، يىغىسىنى يىغلىيالىغان ئەدىبلا خەلقنىڭ سۆيۈشىگە نائىل بولالايدۇ. تېيىپجان ئېلىيېۋ ئەنە شۇنداق شائىر ئىدى. لېكىن، ئۇ ئۆلۈپ كەتتى، ئەمما مەن ھەر قېتىم ئۇنىڭ توپلاملىرىنى ۋاراقلاپ، شېئىرلىرىنى ئوقۇغىنىمدا گويا قاراڭغۇ بۇلۇتلۇق كۈندە پارلىغان يۇلتۇزدەك بىر ئۈمىد ئۈچقۇنى كۆڭۈل كۆزۈمدىن نېرى كەتمەيدۇ. ئۇ مېنىڭ ئۈچۈن مەڭگۈ ياشاشنىڭ بىر ئۈلگىسى بولۇپ كۆرۈنىدۇ. ئۇنىڭ پاك قەلبى، خۇش خۇي چىرايى، تۇنلەرنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزگەن جاپالىق مىنۇتلىرى كۆز ئالدىمدا تېخىمۇ قەدىرلىك بولۇپ خاتىرىلىنىدۇ.

یوقالماس کوٗلکه

ئوتتوٗلماس ته به سسوٗم

كۆزۈم توغرىسىدا

«ئەمىلىم» توغرىسىدا بۇ يەردە كۆپچىلىككە بىر نەرسە دېمەكچى ئەمەسمەن، «شائىر»، «ئەدەبىي تەرجىمان» دېگەن سۆزلەرلا ماڭا كۈپايە قىلىدۇ. لېكىن، شۇ نەرسە ماڭا ناھايىتى ئېنىقكى، مېنىڭ ئاتالمىش شېئىرلىرىم كىتابخانلارنىڭ ئالقىشىغا سازاۋەر بولماس. چۈنكى، مەن ھەر بىر كۈپلېت شېئىرىمدا سوئال بەلگىسىنىڭ چېكىتتىن كۆپ ئىكەنلىكىنى چۈشىنىمەن. ھالبۇكى، ھازىر دوختۇرخانا ئۆيۈم، ئۆيۈم دوختۇرخانا بولۇپ قالدى. سىزلەرگە نامەلۇمكى، بۇ ئىككىدىن تۆت يىل ئىلگىرى، سېستىرالار ئىنتايىن ئېچىنىشلىق نەزىر بىلەن قاراپ، مېنى ئوپېراتسىيە بۆلۈمىگە ئېلىپ كىرگەندىلا، ئەجەل خېتىنى تاپشۇرۇۋالغانىدىم ــ ئۆپكە راكىغاگىرىپتار بولغانلىقىمنى بىلگەنىدىم. بۇ نېمىدېگەن قورقۇنچلۇق خەۋەر ـ ھە! لېكىن، ئېشىپ قالغان ۋاقىتتىنىڭ بېجىرىم قەدەملىرىمگە يېتىشۋېلىشىغا ئىشەنمىدىم. ھاياتلىق قېنىنىڭ ئىمدىلا ئىككىنچى قېتىم باھار ۋەسلىنى كۆرگەن تېنىمدە ئۇشتۇمتۇت غايىب بولىدىغانلىقىغا ئىشەنمىدىم. رىۋايەتلەردىكى جەبرائىلنىڭ مېنىڭ ۋۇجۇدۇمدىن بىرەر نەرسىگە ئېرىشىۋېلىشىغا تېخىمۇ ئىشەنمىدىم. ئاپتاپتەك چاقناپ تۇرغان ئۇمىد ئۇچقۇنلىرى، پارلاق بەخت ۋە ئارزۇ ـ ئارمانلار مەن چىن قەلبىمدىن سۆيىدىغان تۇرمۇشنى ۋە ئېگىلمەس قەلبىمنى يورۇتۇپ تۇرىدۇ! دېمەك، مەن جەبرائىل ئالدىدا ھازىرمۇ بېجىرىم ياشاۋاتىمەن ۋە ياشاۋېرىمەن.

ئابدۇكېرىم خوجا

قايغۇلۇق كۈنلەردىكى ئەسلىمىلەر

تېيىپجان ئېلىيېۋ

يولداش ئابدۇكېرىم خوجىنىڭ ۋاپاتى يېڭى دەۋر جۇڭگو ئەدەبىياتى، بولۇپمۇ، يېڭى دەۋر ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئۈچۈن چوڭ يوقىتىش.

مەن ئابدۇكېرىم خوجىنىڭ ۋاپاتىغا بولغان چوڭقۇر قايغۇ ئىچىدە ئۇنىڭ بىلەن بولغان 30 نەچچە يىللىق دوستلۇق سەرگۈزەشتىلىرىمنى ئىختىيارسىز ئەسلەپ ئۆتتۈم.

ئابدۇكېرىم خوجا بىلەن 1951 - يىلى يازدا تونۇشتۇم. ئۇ چاغدا ئون ئىككى مۇقامنى توپلاش، رەتلەش گۇرۇپپىسىنىڭ خىزمىتىگە مەسئۇل ئىدىم. بۇ گۇرۇپپىدا ئاتاقلىق مۇقامچى تۇردى ئاخۇن، روزى تەمبۇر، ئابدۇۋۇھىلى جارۇللايوپ قاتارلىق مۇزىكانتلار ئۆزلىرى بىلىدىغان مۇقام نەغمىلىرىنى نوتىغا ھەم ئۇنىڭغا ئالدۇرۇۋاتاتتى. گۇرۇپپىنىڭ كەسپىي ئىشلىرىغا يولداش ۋەن تۈگشۈ مەسئۇل ئىدى. ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئابدۇكېرىم خوجا كېلىپ، بۇ گۇرۇپپىنىڭ خىزمەتلىرىگە قاتناشتى. ئۇنىڭ ۋەزىپىسى يولداش ۋەن تۈگشۈ بىلەن مۇقامچىلار ئوتتۇرىسىدا تەرجىمانلىق قىلىش ۋە مۇقام تېكىستلىرىنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى. يولداش ئابدۇكېرىم خوجا بۇ يىللاردا يولداش ۋەن تۈگشۈ بىلەن ئاتاقلىق ئۇيغۇر مۇزىكانتلىرى ئوتتۇرىسىدا ھەقىقەتەنمۇ كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىدى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ شېئىرىيەتكە ناھايىتى قىزىقىدىغانلىقىنى، خەنزۇ كلاسسىك شېئىرىيىتى ھەققىدە خېلى ئەتراپلىق بىلىمگە ئىگە ئىكەنلىكىنى

هەم خەنزۇ تىلىدا شېئىر يازىدىغانلىقىنى ئۇقتۇم.

شۇ چاغلاردا ئۇ ماڭا: «ئۆز ئانا تىلىمدا يېزىلغان شېئىرلار بىلەن تونۇشمىغۇچە، پۈتۈن ئادەم بولالمايدىكەنمەن» دېگەنىدى ۋە مېنىڭدىن ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا، بولۇپمۇ ئۇيغۇر شېئىرىيىتىگە دائىر كىتابلارنى سورىغانىدى. مەن ئۇنىڭغا نۇرغۇن كىتاب بەردىم، ئۇ بۇ كىتابلارنى زور ئىشتىياق بىلەن ئوقۇشقا كىرىشتى.

ئابدۇكېرىم خوجىنىڭ ئەدەبىي تەرجىمانلىق ئىقتىدارى ۋە شېئىرىيەتكە بولغان كۈچلۈك ئىشتىياقى ماڭا ئۇنىڭ ئەدەبىياتىمىزدا كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىيالايدىغان، ئىستىقباللىق ئادەم ئىكەنلىكىنى روشەن ھېس قىلدۇردى. شېئىرىيەتكە بولغان ئورتاق قىزىقىش بىزنى يېقىن دوستلارغا ئايلاندۇردى.

بىز 1952 - يىلنىڭ ئاخىرلىرىدا يولداش لىيۇ شاۋۋۇنىڭ باشچىلىقىدا جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۇيغۇرئېغىز ئەدەبىياتىنى تەكشۈرۈش (توپلاش، رەتلەش) خىزمىتى بىلەن بېرىپ، نۇرغۇن جايلارنى ئايلاندۇق. بۇ قېتىمقى سەپەر ئابدۇكېرىم خوجىدا ئۇنتۇلغۇسىز تەسىرات قالدۇردى. ئۇنىڭ خەنزۇ تىلى سەۋىيىسى يۇقىرى بولغان بىلەن ئۇيغۇرچىنى راۋان سۆزلىيەلمەيتتى. سەنئەت ساھەسىگە ئارىلىشىش، بولۇپمۇ جەنۇبىي شىنجاڭدا ئېلىپ بېرىلغان شۇ قېتىمقى ئالتە ئايلىق تەكشۈرۈش خىزمىتى جەريانىدا ئۇنىڭ ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگىنىشى ئالاھىدە تېز بولدى. ئۇ خەلق ئارىسىدىكى ناخشا، قوشاق، بېيىت، چۆچەك، تېپىشماق ھەم لەتىپىلەرنى زېرىكمەي يېزىۋالاتتى، يادلايتتى ۋە تەرجىمە قىلاتتى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ قاتتىق ھاياجانلىنىپ: «ئۆز مىللىتىمنىڭ بۇنداق ئېسىل مەنىۋى خەزىنىسى بارلىقىنى تۇنجى قېتىم ھېس قىلىۋاتىمەن» دېگەنلىكى تېخىچە ئېسىمدە. شۇ قېتىمقى سەپەر ھەم تەكشۈرۈش ئابدۇكېرىم ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى مەن ئۈچۈنمۇ ئېغىز ئەدەبىياتىغا چوڭقۇرلاپ كىرىش پۇرسىتى بولدى.

دەرۋەقە، ئۇ چاغلاردا قاتناش قولايسىز، تۇرالغۇ جايلارمۇ ناچار ئىدى، لېكىن بىز ھېرىپ - چارچاشنى ئۇنتۇپ، ئىشتىياق بىلەن ئىشلىدۇق، بىر ناھىيە ئىچىدىكى جايلارنى ئاساسەن پىيادە ئايلىناتتۇق، ھەتتا ئاۋاتتىن كەلپىنگىچە پىيادە ماڭغانىدۇق. بۇ جەريانىدا ئۆزئارا تېخىمۇ چوڭقۇر تونۇشتۇق. ئابدۇكېرىم لىيۇشاۋۋۇ ئۇچىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا چۈشىنىش ۋە دوستلۇق تېخىمۇ كۈچەيدى. 1953 - يىلى يولداش لىيۇشاۋۋۇ بىلەن يولداش ئابدۇكېرىم خوجا ئىككىسى مېنى پارتىيىگە تونۇشتۇردى. مەن ئۆزۈمنىڭ پارتىيىگە كىرگەن ۋاقتىمنى ئەسلىسەملا، كۆز ئالدىمغا ئاشۇ ئىككى سەپدىشىم كېلىدۇ.

1953 - يىلى ئابدۇكېرىم ئىككىمىز يەنە سەپەردە بىللە بولۇپ قالدۇق، يەنى جۇڭگو خەلقىنىڭ 3 - قېتىملىق چاۋشيەن خەلقىدىن ھال سوراش ئۆمىكى تەركىبىدە چاۋشيەنگە بىللە باردۇق. بىزنىڭ ئۆمەك باشلىقىمىز يولداش خې لۇك ئىدى. بىز ئۇرۇش ئەمدىلا توختىغان، ئۇرۇش ۋەيرانچىلىقىغا كۆمۈلۈپ ياتقان زېمىندا چاۋشيەن ئارمىيىسى، خەلقى ۋە پىدائىي قىسىملارنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ئىگە بولدۇق. دوستانە كەيپىيات ئىچىدە ۋاقتىنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكىنىنى تۇيمايلا قالدۇق. ھال سوراش ئۆمىكى تەركىبىدىكى يولداش ئابدۇكېرىم خوجا بىزنىڭ شۇ چاغدىكى ئەدەبىيات - سەنئەت پائالىيىتىمىزگە پۈتۈن كۈچى بىلەن يارداملاشتى. مېنىڭ شۇ چاغدا يازغان «تاغنى كۆرسەم» ناملىق شېئىرىم يولداش ئابدۇكېرىم خوجا تەرىپىدىن چاۋشيەننىڭ ئۆزىدىلا خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلىنىپ، كۆپ ئۆتمەيلا «خەلق گېزىتى» گە بېسىلدى ۋە شۇ ئارقىلىق پىدائىي قىسىملارغا، كىتابخانىلارغا يەتتى. شېئىرنى كۆرگەنلەر ماڭا كۆپ تەشەككۇر ئىزھار قىلدى. بىر قېتىملىق كەچكى زىياپەتتە شېئىرنى ئوقۇغان چاۋشيەنلىك ئوفىتسېرلار ئابدۇكېرىم ئىككىمىزنىڭ يېنىمغا كېلىپ، قەدەھ سوقۇشتۇرۇپ، بىزگە ئالاھىدە

تەشەككۇر بىلدۇردى. ئەگەر يولداش ئابدۇكېرىم خوجىنىڭ جاپالىق ئەجرى بىلەن تۆھپىسى بولمىغان بولسا، مەن ئۆز شېئىرىمنى چاۋشيەندىكى يولداشلارغا يەتكۈزەلمىگەن بولاتتىم.

ئابدۇكېرىم شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئۇيغۇر شائىرلىرىنىڭ شېئىرلىرىنى خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلىشقا رەسمىي كىرىشىپ كەتتى. مېنىڭمۇ بىر تۈركۈم شېئىرلىرىمنى تەرجىمە قىلدى. 50-يىللارنىڭ باشلىرىدا لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان تۇنجى شېئىرلار توپلىمىنى نەشىرگە تەييارلىدى.

ئابدۇكېرىم خوجا ئۇيغۇر تەرجىمە ئەدەبىياتىدا، بولۇپمۇ شېئىر تەرجىمىسىدە دەسلەپ ئەڭ ئوبدان ئۇلگە كۆرسەتكەن ئەدەبىي تەرجىمان ئىدى. ئۇ پەقەت ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنى خەنزۇ كىتابخانىلارغا تونۇشتۇرۇشقا بىرىنچى قەدەم قويغان ئەدەبىي تەرجىمانلا بولۇپ قالماستىن، بەلكى خەنزۇ شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىشتىمۇ ئالاھىدە ئەجىر سىڭدۇرۇپ، ناھايىتى ئەھمىيەتلىك ئەدەبىي كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان ئەدەبىي تەرجىمان ئىدى. ئۇ ئۆز ئۆمرىدە دۇفۇ، لى بەي، ئەي چېڭ قاتارلىق نۇرغۇنلىغان خەنزۇ شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى، «تىيەنئەنمېن شېئىرلىرى» نى، ھېنرىخ ھېينى، ئېلزابىت باررېت قاتارلىق چەت ئەل شائىرلىرىنىڭ شېئىرلىرىنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ ۋە بىر تۈركۈم يىرىك ئەسەرلەرنى تەرجىمە قىلىش خىزمىتىگە قاتناشىپ، تەرجىمە ئەدەبىياتى ئارقىلىق ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا كۆرۈنەرلىك تۆھپە قوشتى.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە لىيۇ شاۋۋۇ، ۋاڭ يۈيخۇ، ۋاڭ گولىن، ئابدۇكېرىم ۋە مەن «شىنجاڭدىكى شيۇجېڭ جۇيىلىق ئەدەبىيات ـ سەنئەت قارا يىپىنىڭ ۋەكىللىرى» دېگەن بەتنام بىلەن تارتىپ چىقىرىلدۇق. مەرھۇم ئابدۇكېرىم بۇ يىللاردا نۇرغۇنلىغان ئېغىر ئازابلارنى باشتىن كەچۈردى،

جىسمانىي جەھەتتىن زەخىملىنىپ، روھىي جەھەتتىن قاتتىق زەربىگە ئۇچرىدى. لېكىن، ئۇ ئۆزىنى باشتىن - ئاخىر ئۈمىدۋار تۇتتى، چۈشكۈنلىشىپ كەتمىدى، ئىمكانىيەت بولسىلا، ھەر بىر مىنۇت - سائىتىنى كۆتۈرەڭگۈ روھتا ئۆتكۈزۈشكە تىرىشتى. بىز شۇ چاغلاردا «ئاممىنىڭ نازارىتى» دىن بىر ئاز خالىي بولۇپ قالساقلا، پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي يەنە بۇرۇنقىدەكلا چاقچاق قىلىشىپ، ناخشا ئېيتىشىپ، ئۆزىمىزگە ئۆزىمىز تەسەللى بېرىپ يۈردۇق. لېكىن، بىزنىڭ تالاي ئۆمرىمىز ئاشۇ مۇدھىش يىللارنىڭ قۇربانىغا ئايلىنىپ كەتتى، بىز ھېچكىمۇ تۆلەپ بېرەلمەيدىغان، تۆلىۋالغىلىمۇ بولمايدىغان زىيانلارنى تارتتۇق، بىزپەقەت پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىنلا تولۇق ئەسلىگە كەلتۈرۈلدۇق.

مەن 1979 - يىلنىڭ بېشىدا بېيجىڭدا «شېئىرىيەت» ژۇرنىلى ئۇيۇشتۇرغان شائىرلار ئۇچرىشىشىغا قاتناشتىم. ئابدۇكېرىم ئۇ چاغدا بېيجىڭدا مەركىزىي مىللەتلەر تەرجىمە ئىدارىسىدە ئىشلەۋاتاتتى. شىنجاڭدىكى بەزىلەر مېنى بۇ يىغىنغا ئەۋەتىشنى دەسلەپتە لايىق كۆرمىگەن، لېكىن بېيجىڭدىكى يولداشلار، جۈملىدىن ئابدۇكېرىم خوجا مەركىزىي تەشۋىقات بۆلۈمىگە قايتا - قايتا تەكلىپ بەرگەندىن كېيىنلا، بۇ ئۇچرىشىشقا قاتنىشىش پۇرسىتىگە ئېرىشكەنىدىم.

مەن بېيجىڭغا بېرىشنىڭ ئالدىدا بەزىلەر مېنى يىغىندا ئوچۇقتىن - ئوچۇق: «تۇغما ئەكسىلىنقىلابچى» دەپ بىلجىرلىغانىدى. مەن «شېئىرىيەت» ژۇرنىلىنىڭ يىغىنىغا قاتناشقان كۈنى يىغىن رەئىسى مېنى سۆزگە تەكلىپ قىلدى. مەن ئابدۇكېرىمنى يىغىن سەھنىسىگە بىللە ئېلىپ چىقتىم. قىزغىن چاۋاكلار چېلىنىپ، مېنى قاتتىق ھاياجانلاندۇرۇۋەتكەچكە، ئۇزاققىچە ئۆرە تۇرۇپ قاپتىمەن. كىمدۇر بىرى ماڭا: «ئولتۇرۇپ سۆزلەڭ» دېگەن بولسىمۇ، لېكىن مەن ئىختىيارسىز ئۆرە تۇرۇۋېرىپتىمەن.

شۇ چاغدا ئابدۇكېرىم چاقچاق قىلىپ: «بۇ ئۆره تۇرۇپ ئۆگىنىپ قالغان» دېۋىدى، يىغىندىكىلەر كۈلۈشۈپ كەتتى. ئاندىن كېيىن مەن: «بۇ يەرگە كېلىشتىن بىر ھەپتە بۇرۇن بەزىلەر ماڭا «تۇغما ئەكسىلىنقىلابچى، دەپ قالپاق كىيدۈرگەن، بەلكىم، شۇڭلاشقا ئولتۇرۇشقا جۇرئەت قىلالمايۋاتقان بولسام كېرەك» دېۋىدىم، ئابدۇكېرىم ئۇنى ناھايىتى يۇمۇرلۇق تەرجىمە قىلىپ، ماڭا بولغان چوڭقۇر ھېسداشلىقىنى ئىپادىلىدى. شۇ چاغدا پەستە ئولتۇرغانلارنىڭ بەزىلىرى: «مۇشۇنداق قالپاق كىيدۈرىدىغانلار تېخىچە مۇنبەرنى ئىگىلەپ يۈرەمدۇ؟» دەپ سوئال قويۇشتى. ئابدۇكېرىم ئۇلارغا شۇنان: «ۋاي، ئۇلار مۇنبەرنى ئوڭايلىقچە بەرمەيدۇ، يېقىن ئارىدا بېرىدىغاندەكمۇ ئەمەس» دەپ جاۋاب بەردى.

ئابدۇكېرىم ئۇزۇن ئوتمەي شىنجاڭغا قايتىپ كەلدى. ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ 1980 - يىلى ئېچىلغان قۇرۇلتىيىدا جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولۇپ سايلاندى ۋە «ئەدەبىي تەرجىمىلەر» ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىر لىكىگە تەيىنلەندى. شۇنىڭدىن باشلاپ شۆبە جەمئىيەتنىڭ تەشكىلىي ئىشلىرى ۋە «ئەدەبىي تەرجىمىلەر» ژۇرنىلىنىڭ كەسپىي ئىشلىرىغا قاتنىشىش بىلەن بىرلىكتە ئەدەبىي ئىجادىيەت ۋە ئەدەبىي تەرجىمانلىق ئىشلىرىغىمۇ زور ئىجتىھات بىلەن كىرىشىپ كەتتى. قاتمۇقات خىزمەتلەرنى قاتتىق ئىشلەش ئۇنىڭ سالامەتلىكىنى ناچارلاشتۇرۇۋەتكەن مۇھىم سەۋەبلەردىن بىرى بولسا كېرەك دەپ ئويلايمەن.

ئابدۇكېرىم پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىندىن كېيىن چوڭقۇر قانات يايدۇرۇلغان ئىدىيىنى ئازاد قىلىش پائالىيىتىدە قەدەمنى بۇرۇن باسقان شائىرلاردىن بىرى. ئۇ بېيجىڭدىن قايتىپ كېلىپ، پايتەختتە مەيدانغا كەلگەن يېڭىلىقلار، بولۇپمۇ ئەدەبىيات - سەنئەت

سىپىدە كەۋدىلىنىۋاتقان يېڭى روھلار ھەققىدە ئاھايىتى تەسىرلىك گەپلەرنى قىلغاندا، بەزىلەر ھەتتا ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاشقىمۇ جۈرئەت قىلالمىغانىدى. شۇ چاغدا مەن ئابدۇكېرىمگە چاقچاق قىلىپ: «بۇ ئاداش بېيجىڭدىن ئادەم قورقۇتىدىغان گەپلەرنى تېپىپ كەپتۇ» دېگەنىدىم. ئەمەلىيەتتە، ئۇنىڭ بۇ گەپلىرى ئىدىيىسى ئازاد بولمىغان كىشىلەرنى ھەقىقەتەنمۇ قورقۇتاتتى. كېيىنكى چاغلاردا قاتماللىقتىن خالىي گەپلەر بولسىلا، يۇمۇرلۇق قىلىپ: «ئادەم قورقۇتىدىغان گەپلەر» دېيىش بىزنىڭ ئادىتىمىزگە ئايلىنىپ قالدى. مەن ھەر قېتىم بېيجىڭغا مېڭىشنىڭ ئالدىدا ئابدۇكېرىم ماڭا: «ئاداش، بېيجىڭغا بارساڭلار، ئادەم قورقۇتىدىغان گەپلەردىن بىر ئاز ئالغاچ كېلىڭلار» دەپ چاقچاق قىلاتتى.

شۇ چاغلاردا شىنجاڭنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىشلىرىغا رەھبەرلىك قىلىۋاتقان بەزى يولداشلارنىڭ كاللىسىدا قاتماللىق بىلەن «سول» ئىدىيىۋى ئېقىمنىڭ تەسىرلىرى ھەقىقەتەنمۇ ئېغىر ئىدى. مانا مۇشۇنداق قاتمال كۆچلەر شىنجاڭنىڭ ئىدىيىنى ئازاد قىلىش ۋە ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش قەدىمىگە زور توسالغۇ ئىدى. ئابدۇكېرىم بۇ خىل ۋەزىيەتتىن نارازى بولۇپ: «ئۇلار شىنجاڭنىڭ ئالاھىدىلىكى، دېگەن سۆزنى ئىسلاھاتقا نىسبەتەن پاسسىپلىق قىلىشنىڭ باھانىسىگە ئايلاندۇرۇۋالدى» دەيتتى، «باھار شامىلى يۈيمىنگۈەندىن ئۆتمەيۋاتىدۇ» دېگەن سۆزنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى.

ئابدۇكېرىمنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىندىن كېيىن يېزىلىقلار شېئىرلىرىدا مۇستەقىل پىكىر قىلىش، ئىجادىي ئىزدىنىش روھى كۆچلۈك ئىپادىلەندى، ئىسلاھاتقا بولغان قىزغىن ئالقىش ھەم مەدھىيە سادالىرى كۆچلۈك ياڭرىدى، قاتماللىقتا ئۆتكۈر تىغ سانجىلدى. شۇڭلاشقا، ئۇنىڭ شېئىرلىرى ئۇستىدە ھەر خىل غۇلغۇلىلار مەيدانغا چىقتى، ئۇنىڭغا يوشۇرۇن ئوق ئاتقانلارمۇ

بولدى. يىغىپ كەلگەندە، بۇ «سول» چىل قاتمال كۈچلەرنىڭ چىدىيالمىغانلىقىنىڭ بىر خىل ئىپادىسى ئىدى.

ئابدۇكېرىم خۇش چاقچاق، مەشرەپ - سورۇنلارغا پەيزى قوشىدىغان ئۈلپەت ئىدى. نەسرىدىن ئەپەندى لەتىپىلىرى قاتارلىق ئۇيغۇر يۇمۇرىستىك ئەدەبىياتى بىلەن تونۇشۇش ئۇنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىتىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەنىدى. ئۇنىڭ خۇش چاقچاقلىقى بىلەن ھەزىلكەشلىكى كىشىلەر بىلەن دوستلىشىش ۋە مۇناسىۋەتلىشىش جەھەتتە ئىنتايىن روشەن ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

ئابدۇكېرىم چىقىشقان ئىدى، ئىتتىپاقلىقنى قەدىرلەيتتى، بولۇپمۇ ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دەۋرىدە «زىددىيەتلەردىن پايدىلىنىش» دەيدىغان سەپسەتە ئارقىلىق يولداشلار ئارا دۈشمەنلىك ئۇرۇقى چېچىلغاندا ياكى چوڭ ھەق، چوڭ ناھەق مەسىلىلىرى ئاستىن - ئۈستىن قىلىنغان ھالقىلىق پەيتلەردە سەپداشلىرىنى كۆيدۈرۈپ ئوتقا تاشلايدىغان پەسكەش قىلىقلار بىلەن شۇغۇللانمىغانىدى.

ئابدۇكېرىمنىڭ پەقەت ئۇيغۇرلار ئارىسىدىلا ئەمەس، بەلكى ھەرقايسى مىللەتلەر ئىچىدىمۇ ناھايىتى كۆپ دوستلىرى بار ئىدى. ئۇنىڭ كېيىنكى يىللاردا ۋاڭ مېڭ، ئەي چېڭ، جاڭ جېمىن، خى جېڭجى، خاۋ گۇەنجۇڭ قاتارلىق يولداشلار بىلەن ئورناتقان چوڭقۇر دوستلۇقى شەكىلۋازلىقنىڭ ئەمەس، بەلكى سەمىمىي دوستلۇقنىڭ تىپىك مىسالى بولالايدۇ. ئۇنىڭ دوستلۇققا تۇتقان مۇشۇنداق سەمىمىي پوزىتسىيىسى بىزنىڭ ئەستايىدىل ئۆگىنىشىمىزگە ئەرزىيدۇ.

ئابدۇكېرىم كېيىنكى يىللاردا ئېغىر كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ، تۆت - بەش يىل كېسەلنىڭ قاتتىق ئازابىنى تارتتى. شۇنداقتىمۇ، سالامەتلىكى سەللا ياخشىلىنىپ قالغان چاغلىرىنى پۈتۈنلەي دېگۈدەك ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن ئەدەبىي تەرجىمىگە

سەرپ قىلدى. مەن بىر قېتىم ئۇنىڭغا: «ئاداش، ئۆزۈڭلارنى ئاسراڭلار، بۇ ئىشلارغا نېمانداق ئالدىرايسىلەر؟» دېسەم، ئۇ: «ئەزرائىل ئالدىراۋاتسا، قانداق قىلىمەن؟» دېگەندى. ئۇ ئۆزىنىڭ ساقىيالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئاخىرقى نەپەسگىچە ئەزرائىل بىلەن چاقچاقلىشىپ ئۆتتى.

ئابدۇكېرىمنىڭ ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشىكنى ئېچىۋېتىش، مىللەتنىڭ روھىنى ئۇرغۇتۇش قاتارلىقجەھەتلەردە كۆڭلىگە پۈككەن شېرىن ئارزۇلىرى كۆپ ئىدى. لېكىن، ردەھىمسىز ئەجەل ئۇنى بىزنىڭ ئارىمىزدىن ئاشۇنداق ئارزۇلىرى بىلەن بىللە ئېلىپ كەتتى. مەرھۇمنىڭ تېخى ئەمەلگە ئاشمىغان ئارزۇلىرىنى رېئاللىققا ئايلاندۇرۇش بىزنىڭ زىممىمىزدە قالدى.

چىرايىمدىن كۆلكە يېغىپ تۇرىدىغان ئابدۇكېرىم خوجا

ۋالا مىك

1963 - يىلنىڭ ئاخىرلىرى ئائىلەمنى كۆچۈرۈپ شىنجاڭغا كەلگىنىمدە، ئابدۇكېرىم خوجا راسا «ئەتىۋارلىق ئادەم» بولسا كېرەك، دەپ ئويلىغانىدىم. چۈنكى، ئۇنىڭ ۋەتەننى مەدھىيىلىگەن رۇبائىلىرى بەزى گېزىت - ژۇرناللارغا كۆچۈرۈپ بېسىلغان، ئۇزۇن ئوبزور ماقالىلىرىدا ئۇنىڭ شېئىرلىرى ماختالغانىدى. مەن چوقۇنۇش ۋە ھەۋەس قىلىش ھېسسىياتىدا ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشتۈم.

ئەمما، مەن ئۇنىڭ قىيىن ئەھۋالدا ياشاۋاتقانلىقىنى سەزدىم. ھەممە يەردە ئۇنىڭ «مەسىلىسى» ھەققىدىكى گەپلەر تارقالغانىدى. قانچە ئاتاقلىق يازغۇچى، شائىر بولسا، ئۇ كىشىلەر شۇنچە مەدھىيىلەيدىغان ئوبيېكتقا ئايلىنىپ قالىدۇ، ئۆزىدىن دانا ئادەمنى خاراب قىلىش بىر خىل ئالاھىدە خۇشاللىق ھېسسىياتى بېغىشلىسا كېرەك، چوڭ شائىرغا ھەيۋىسىنى كۆرسىتىپ قويسا ئۆزىنىڭ شائىرلارنىڭ ھەممىسىدىن ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ، ئەلۋەتتە. بۇمۇ بەلكىم، «گىگانت كىشىلەرنىڭ يەلكىسىگە دەسسەش» ھەققىدىكى يېڭى چۈشەنچە بولسا كېرەك! ئاشۇ يىللار ھەر مىللەت شائىرلىرىغا پەقەت «ئىقرار قىلىپ كەڭچىلىككە ئېرىشىش، باش ئېگىپ جىنايىتىنى تونۇش» دېگەن بىر پارلاق يوللا قالدۇرۇلغانىدى، ئابدۇكېرىم خوجىغا «كەڭچىلىك» قىلىنغانلىقى تېخى بىر قېتىم

كۆپچىلىك ئالدىدا ئېلان قىلىنغان.

ئابدۇكېرىم خوجا كەڭ يۈزلۈك بولۇپ، كېلىشكەن چاچلىرى تەبىئىي بۇدۇر ئىدى، روشەن كۆزلىرىدە ئەقىل نۇرى چاقناپ تۇراتتى. ئۇ بالىلىق چاغلىرىدا گەنسۇ جيۇچۈەندە ياشىغان بولۇپ، خەنزۇچە تىل - يېزىقىنى ئۇيغۇرچە تىل - يېزىققا ئوخشاش ياخشى بىلەتتى، ئۇ ئىككى خىل تىلدا شېئىر يازاتتى، ئەلۋەتتە، بۇ «تەكشۈرۈشنامە» ۋە «مەسىلە تاپشۇرۇش ماتېرىياللىرى» نىمۇ ئىككى خىل يېزىقتا يازالايتتى دېگەن سۆز. ئۇنىڭ ئايالى گۆھەرىيە سېرىق چاچلىق، گۈزەل تاتار ئايال بولۇپ، ھەم مېھماندوست، ھەم ئوچۇققول، چىرايىدىن ھامان كۈلكە يىغىپ تۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ بىر نەچچە بالىسى بار، ماڭا ئەڭ چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغىنى چوڭ قىزىنىڭ ئىسمى — دىلدار. بۇ ئائىلە ماڭا نىسبەتەن بىر خىل ئالاھىدە دوستلۇق سېھىر كۈچىگە ئىگە، بۇ بەلكىم قەلبىداشلارنىڭ بىر - بىرىنى چۈشەنگەنلىكىدىن بولسا كېرەك.

كېيىن مەن ئىلىغا بېرىپ، گۇڭشېدا ئەمگەك بىلەن چېنىقتىم. ئۇ 60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن تارتىپ شۇنداق ئېسىلىپ تۇردى، «مەدەنىيەت ئىنقلابى» باشلىنىش بىلەنلا «قارا گېزەت» بولۇپ قالدى. ئۇنى پىپەن قىلغان تەشۋىق ۋەرەقىلىرىدە ئېيتىلىشىچە، ئۇ «ئاققۇلار ئۇچۇپ كەتتى» دېگەن شېئىرنى يازغان. ئىنقلابىي كىچىك باتۇلار شۇنىڭغا ئاساسەن «ئاققۇلار ئۇچۇپ نەگە كەتتى؟ ۋەتەنگە ئاسىيلىق قىلىپ دۈشمەنگە تەسلىم بولدىمۇ؟» دەپ كۈچلۈك پىپەن قىلغان. بۇ ھەقىقەتەن مۇ سېپى ئۆزىدىن پىپەن!

شۇنداق قىلىپ، 70 - يىللارنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە بىز بىرلىكتە ئولانباي «7 - ماي» كادىرلار مەكتىپىگە بېرىپ، شورلۇق يەرلەرنى سۇغارغاندا، مەن ئۇنىڭ يەنىلا شۇنداق قاۋۇل، ساغلام، پاراڭچى ۋە قىزىقچى ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ ئىختىيارسىز ئىنتايىن خۇشال بولدۇم. ئەلۋەتتە، «چېنىقىش»

ئارقىلىق ئۇ ئەتراپقا سەپسىلىشقا تېخىمۇ ماھىرلاشقان، ئۇنىڭ ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان گەپلىرىدە «جىنايەت»، «رەزىل ئەپىت - بەشىرىسى»، «سىپىق زىيالىي»، «زەھەرخەندە »، «جان يېرى»، «جىن شەيتان»، «زەھەر تارقىتىش»، «چىرىكلىشىپ چېكىگە يەتكەن» دېگەندەك بەزى چىرايلىق گەپلەر كۆپەيگەندى. ئۇ بۇ سۆزلەر بىلەن ئۆزىنى پەردازلايتتى ھەم بۇ سۆزلەرنى تېيىپجان قاتارلىق ئۆزى بىلەن تەقدىراش شائىر، يازغۇچىلارغا سۈۋغات قىلىپ، ئۆزىنى چاقچاقلىشىپ، ئۆزىنى دوست تارتىشاتتى. ئۇ «ياماناقلىق» نى سۈۋغات قىلسا، بۇ «سىپىقلىق» بىلەن جاۋاب قايتۇراتتى، ئۇ بۇنى «زەھەرخەندىلىك بىلەن ھۇجۇم قىلىدىغان» دېسە، بۇ ئۇنى «ئەپىتى - بەشىرەڭ رەزىل» دەيتتى، ئۇ بۇنى «جىنايىتىڭ چېكىدىن ئاشقان» دېسە، بۇ ئۇنى «جىنايىتىڭ ئۇچۇن ئۆلۈمگە مەھكۇم» دەيتتى، ئۇ بۇنى «قېرى تۇلكە» دېسە، بۇ ئۇنى «قۇيرۇقۇڭنى دىققايتتىڭ» دەيتتى. ئۇلارنىڭ بۇ دوستانە چاقچاقلىرى خۇددى قۇرۇق ھارۋا تۈز يولدا ماڭغاندەك، بېلىق سۇدا ئۈزگەندەك راۋان ئىدى. شۇنداقلا، ئۇ ھەر دائىم جىنايىتىنى تونۇغان، مەڭگۈ باش ئېگىدىغان قىياپەتتە بولۇۋېلىپ، ھېچكىمگە ئۆزىنى تۇتقۇزمايتتى. بۇ ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدىغان ماسلىشىش ۋە ياشاش ئىقتىدارى! شۇنداقلا ئادەمنى ھاڭ - تاڭ قالدۇرىدىغىنى، ئېغىزدىن چىقسا ئادەمنى قورقۇتۇپ ئۆلتۈرىدىغان ھېلىقى بەزى «چىرايلىق» سۆزلەردىن توقۇلغان تورنى ئۇ خۇددى ئاق بۇلۇتتەك شايى، رەڭگارەڭ لىباس قىلىپ كىيىۋېلىپ، خۇددى ئاسماندا ئۇچۇپ يۈرگەن پەرىشتىلەردەك ھامان كۈلكە ساداسىنى ياڭرىتاتتى. بۇ ھەقىقەتەنمۇ چاندۇرماي قىلىنغان ھەم ئادەمنىڭ ئىچىنى ئېچىشتۇرىدىغان، ھەم ئادەمنى قاقاقلاپ كۈلدۈرىدىغان مەسخىرە.

شۇڭا، مەن «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن شائىرنىڭ قەلبىدە قانداق ھەيۋەتلىك دولقۇنىنىڭ ئۈر-

كەشلىگەنلىكىنى چوڭقۇر چۈشەندىم. ئۇ «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» نىڭ ئاشۇ بىر يۈرۈش نېمىلىرىنى سىياسىي، ئەخلاقىي، بەدىئىي جەھەتتىن پىپەن قىلدى. ئۇنىڭ قايغۇسى ۋە غەزىپى چوڭقۇر ۋە كەڭ. ئۇ ئىككىنچى قېتىملىق ئازادلىقنى، يېڭى دەۋرنىڭ باھارىنى كۈيلىدى، ئۇنىڭ شېئىرلىرى ھەقىقىي ھېسسىيات بىلەن تولغان.

ئۇ قايتىدىن بار ئاۋازى بىلەن دەۋر ناخشىسىنى ياڭرىتىپ ۋاتقاندا، ئۇنىڭ راك كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلىق خەۋىرى يېتىپ كەلدى. يېزىقچىلىقتا كامالەتكە يەتكەن ئەدىبلەرنىڭ بىرى بولغان ئۇنىمۇ خۇدا دەرگاھىغا ئېلىپ كېتەرمۇ؟ ئەمما، ئۇ بۇ ئۆتكەلدىنمۇ ئۆتتى، مەن ئۇنى يەنە كۆردۇم. كېسەل بولغاندىن كېيىن ئۇ سەل ئورۇقلاپ قاپتۇ. ئەمما، ئوپېراتسىيە مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغان. ئۇنىڭ روھى ئۈستۈن، كەيپىياتى ياخشى بولۇپ، چىرايىدىن كۈلكە يېغىپ تۇراتتى. كېسەل بولغاندىن كېيىن ئۇ يەنە ياۋروپا، ئالجىرىيىلەردە زىيارەتتە بولدى. نەچچە يىلدىن بۇيان ئۇنىڭ سالامەتلىكى ئەسلىگە كېلىۋاتىدۇ.

خەنزۇچە سەۋىيىسى يۇقىرى بولغاچقا ئۇ يەنە نۇرغۇن تەرجىمە خىزمەتلىرىنى ئىشلىگەن. ئاساسلىقلىرىنى ئالساق، ماۋجۇشىنىڭ، جۇ زۇڭلىنىڭ شېئىرلىرىنى تەرجىمە قىلدى، ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا تېگىشلىكى، «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» نى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلدى. ئەلۋەتتە، بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئۇ باشقا يولداشلار بىلەن بىرلىكتە ئىشلىدى. مەن ئۇنىڭ شېئىرلار توپلىمىنىڭ خەنزۇچە تەرجىمىسىنىڭ نەشىردىن چىققانلىقىنى تەبرىكلەيمەن، ئۇنىڭ تېخىمۇ ساغلام ياشىشىغا، تېخىمۇ كۆپ ئەسەرلەرنى يازىشىغا تىلەكداشمەن. دۇنيادا تەلتۆكۈس ئادەم بولمايدۇ، بۇ ئاكىمىزنىڭ بەزى كەمچىلىكلىرى بولۇشىمۇ مۇمكىن، لېكىن دۆلەتنىڭ، مىللەتنىڭ، ئەدەبىياتنىڭ، ئىتتىپاق

لىقنىڭ ئومۇملۇقىدىن قارىغىنىمىزدا، ئۇنىڭ بىر سۆيۈملۈك ياخشى ئادەم، ياخشى شائىر ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز.

باتۇر ئابدۇللا تەرجىمىسى

يوقالماس كۆلكه، ئۇنتۇلماس تەبەسسۇم

— مەرھۇم ئۇستاز ئابدۇكېرىم خوجىنى ئەسلەپ

زوردۇن سابىر

لاپ قىلىپ ياندى گۇگۇت، ئۆلدى بىراق،
قالدى تۇن ئىلكىدە ئۇندىن شام چىراغ.
كى ئۆمۈرنىڭ لەززىتى قىممىتى شۇ،
بولمىسا ھاجەت نېمە ياشاش ئۇزاق.
(ئا. خوجا: «گۇگۇت» 1980 - يىل)

ئۆزىنىڭ يېقىملىق مىجەز - خۇلقى بىلەن باشقىلارنىڭ قەلبىدىن ئورۇن ئالغان ئادەملەر دۇنيادىن مەڭگۈلۈك ئۇزىغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ جىسمى ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن خىرەلىشىپ بارىدۇ - دە، ئاخىر كىشىلەرنىڭ خاتىرىسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كېتىدۇ. لېكىن، مىجەز - خۇلقى ۋە پەزىلىتىدىن قالغان بەلگىلەرچۇ؟ ئۇلار ئۆلمەيدۇ، كىشىلەر بىللە ياشاۋېرىدۇ.

ھەر قېتىم ھويلىمىزغا سىرتتىن كىرگىنىمدە سول تەرەپتىكى بىنانىڭ 2 - قەۋەت دېرىزىلىرىگە قارايمەن، مېنىڭ كۆزلىرىم ئىختىيارسىز ھالدا ئۇ دېرىزىلەردىن بىر يېقىملىق چىراينى ئىزدەيدۇ. ئېگىمدا دېرىزىنىڭ ئېچىلىشى، بىر يېقىن ئادەمنىڭ دېرىزە پەردىسىنى قايرىپ، قىزغىن زوق، ئىللىق تەبەسسۇم بىلەن: «ھەي ئۇنسۇر، نېمە ئەكەلدىڭىز؟» دەپ چاقچاق قىلىشى سۈرەتلىنىدۇ - دە، مەن ئورنۇمدا توختاپ

دېرىزىگە تەلمۇرىمەن. ليكىن، دېرىزە ئېچىلمايدۇ، مەن ئىزدىگەن ئىللىق چىراي كۆرۈنمەيدۇ. مېنىڭ خاتىرەمدە ھەر كۈنى كۈلكە، تەبەسسۇم يېغىپ تۇرغان مېھىرلىك چىراي تەكرارلىنىدۇ. مانا بۇ مەرھۇم ئابدۇكېرىم ئاكا. بۇ ئۇنىڭ جىسمى ئەمەس، بەلكى ماڭا يالداما بولۇپ قالغان پەزىلەت بەلگىسى. مانا بىر يىل بولدى، مەن ھەر كۈنى شۇنداق قىلىمەن، ئۇمىدسىزلىنىمەن، مەيۇسلىنىمەن ...

قەدىردان ئۇستاز ئابدۇكېرىم ئاكىنىڭ ئەنە شۇنداق يوقالماس تەبەسسۇمى بىلەن ئۆز ئوبرازىنى يادىكار قالدۇرۇپ، ئارىمىزدىن كېتىپ قالغىنىغا مانا بىر يىل بولدى. بىر يىلدىن بېرى مەن ھەر قېتىم دېرىزە ئالدىدىن مەيۇسلىنىپ يانغىنىمدا ئابدۇكېرىم ئاكا ھەققىدىكى خاتىرىلەرنى ئەسلەيمەن. ئەلۋەتتە، ھەر قېتىم قىسقا، مەنىلىك كۆرۈنۈشلەر كۆز ئالدىمدىن ئۆتىدۇ. مانا بۇ كۆرۈنۈشلەر يىغىلىپ مېنىڭ ئالدىمدا بىر بۈيۈك ئوبرازنى — ئۆز خەلقىگە، ۋەتىنىگە، ئەدەبىياتقا، گۈزەللىككە، ھاياتقا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلگەن بىر سادىق شائىرنىڭ ئوبرازىنى ياراتماقتا. بۇنىڭدىن شۇنداق خۇلاسىگە كېلىمەن: ھايات چېغىدا ئاددىي بىلىنگەن ئادەملەر ئارىمىزدىن كەتكەندىن كېيىن ئۆزىنىڭ بۇيۇكلۇكىنى ئاشكارىلايدىكەن. ئەلۋەتتە، ئادەملەرنى چۈشىنىش جەريانىمۇ ئىلىم - پەن قانۇنىيەتلىرىنى ئۆزلەشتۈرۈش جەريانىغا ئوخشاش يۈزەلىكتىن مۇرەككەپلىككە، تېيىزلىقتىن چوڭقۇرلۇققا قاراپ يۈزلىنىدىكەن. مانا بۇ يۈزلىنىش بىزگە بەزى ئاددىي ئادەملەرنى ئۇلۇغ قىلىپ چۈشەندۈرىدىكەن، ئوخشاشلا بەزى نامى چوڭ، ئۆزى سۈرلۈك «مەشھۇر» ئادەملەرنىمۇ ئاددىي ھەتتا پۇچەك ئادەم قىلىپ چۈشەندۈرىدىكەن. ۋاقىت ئادەملەرنىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى ئەنە شۇنداق ئېنىق كۆرسىتىدىغان ھەقىقەت ئەينىكى ئىكەن ...

مېنىڭ ئابدۇكېرىم ئاكىنى چۈشىنىشىم شۇ قانۇنىيەت

بويىچە بولدى. چۈشەنگەنسىرى ئۇ ئادەم مېنىڭ ئېڭىمدا زور-
يىپ باردى. گويا ئۇ ئۆز شېئىرلىرىدىمۇ راسا زورىيىپ، كامال
تېپىۋاتقىنىدا «كۆز تەگكەن» دەك تۇيۇقسىز كېتىپ قالغىنىغا
ئوخشاش، مېنىڭ ئابدۇكېرىم ئاكا ھەققىدىكى چۈشەنچەمىمۇ راسا
چوڭقۇرلىشىپ، ئوبرازى ئېڭىمدا كۈندىن - كۈنگە زورىيىۋات-
قاندا، ئۇ تۇيۇقسىز كېتىپ قالدى. مەن ئۇنىڭ بىزگە قالدۇ-
رۇپ كەتكەن تۆت توپلام شېئىرلىرى، «قىزىل راۋاقتىكى
چۈش»، «لى زېچىڭ»، «قىزىل قىيا» رومانلىرىنىڭ ۋە لى بەي،
دۇفۇ شېئىرلىرىنىڭ تەرجىمىسىگە سىڭدۈرگەن ئۆلمەس ئەمگىكى
بىلەن نامىنى يادلاپ ئەپسۇس بىلەن شۇنداق دەيمەن: تېخى
ۋاقتى ئەمەس ئىدى، ئاكا، بىز تېخى نۇرغۇن ئىشلاردا پىكىر-
لىشەتتۇق!

— زوردۇن سابىر دېسە، چوڭ ئادەمىسكىن دېسەم، بالىكەنـ
سىزغۇ، ھوي ئۇنسۇر!

ئابدۇكېرىم ئاكىنى 1960 - يىلى لەنجۇدا — غەربىي
شىمال مىللەتلەر ئىنستىتۇتىدا بىرىنچى قېتىم كۆرگەندە ئۇ
ئورۇق قوللىرىمنى سىقىپ تۇرۇپ شۇنداق دېگەنىدى. ئۇ
ئابدۇكېرىم ئاكىنىڭ مەملىكەتلىك قەھرىمانلار ئۇچرىشىش
يىغىنىغا قاتنىشىپ قايتىشى ئىكەن. ئۇ چاغدا ئابدۇكېرىم ئاكا
ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ
مەسئۇللىرىدىن بىرى، نامى مەشھۇر ئادەم ئىدى. ئۇ ئادەمنىڭ
نامىنىلا بىلەتتىم. ئۇ ئادەم بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈش،
ماختىشىغا ئېرىشىش مەن ئۈچۈن تولىمۇ چوڭ بەخت ئىدى.
ئۇ ئادەم «تارىم» ژۇرنىلىغا ئەۋەتكەن «ئانا يۇرت» نامىلىق
تۇنجى ھېكايەمنى ماختىدى.

— ھېكايەم بېسىلىدىكەن - دە؟ — دېدىم ھاياجان بىلەن.

— بەزىلەر ھېكايىڭىزدە مۇبالىغىچىلىك بار دېسە، بەزىلەر
ھېكايىدە سىمىيون باباييۇسكىنىڭ «ئالتۇن يۇلتۇز كاۋالىرى»

نىڭ تەسىرى چوڭ دېيىشىۋاتىدۇ، — دېدى ئابدۇكېرىم ئاكا كۈلۈپ تۇرۇپ، — مۇبالىغىچىلىك بارىكەن جۇمۇڭ!

— قىزىلبايراق قوشاقلىرىغا، سىزنىڭ شېئىرلىرىڭىزغا ئوخشاش يېزىلغان - دە. سىزمۇ «بىر ھارۋىغا بېسىپ قايتتىم بىر باش قوناق، تاغنى تام قىپ تۇسۇۋالدۇق، كۈننى شۇ كۈن...» دەپ يازدىڭىزغۇ؟

— ھا... ھا... ھا...

— ئۇ شۇنداق ھۇزۇرلىنىپ كۈلدىكى، ئۇنىڭ شۇ چاغدىكى كۈلكىسى مانا ھازىر يىگىرمە نەچچە يىلدىن كېيىنمۇ مېنىڭ قۇلىقىم تۈۋىدە تۇرماقتا. ئۇ مۇرەمگە قولىنى قويدى:

— ھەي ئۇكام، ئاشۇنداق «ئىنقىلابىي رومانتىزم» بىلەن قەھرىمان بولۇپ بېيجىڭغا قەھرىمانلار ئۇچرىشىش يىغىنىغا باردىم، ئەمما ئۇكام سىلەر رېئالىزمنى كۆپرەك ئۆگىنىڭلار، ھەرگىزمۇ بىزدەك قەھرىمان بولۇشقا قىزىقماڭلار!

ھېكايەم بېسىلمىدى، روھىم چۈشتى، لېكىن «رېئالىزم» ئۈستىدە راستىنلا كۆپ ئىزدىنىدىغان بولدۇم، چۈنكى بۇ گەپ شۇ چاغدا مەن تۇنجى قېتىم قول ئېلىشىپ كۆرۈشكەن مەشھۇر ئادەمنىڭ ماڭا بەرگەن تۇنجى سوۋغىتى ئىدى.

1961 - يىلى (ئۇ چاغدا غەربىي شىمال مىللەتلەر ئىنستىتۇتى تىل فاكۇلتېتىدا ئوقۇتقۇچى ئىدىم) تىل پراكتىكىسى بىلەن غۇلجا ناھىيىسىگە بېرىپ تۇرپانىيۇزىدە ئاتاقلىق ئەدەب، تىلچىلىرىمىزدىن زۇنۇن قادىرى، تېيىجان ئېلىيېۋ، مۇھەممەت زەيدى ئاكىلار بىلەن تونۇشتۇم. بۇ ئادەملەر نامى مەشھۇر بولغىنى بىلەن تىلىمۇ كىچىك پېئىل، يېقىشلىق ئادەملەر ئىكەن. مەن بۇ ئادەملەر بىلەن بىردەم بولسىمۇ ھەمسۆھبەت بولۇشنى ھاياتىمدىكى ئۇنتۇلغۇسىز چوڭ ئىش ھېسابلايتتىم. زۇنۇن قادىرى ئاكىنىڭ يازغۇچىلىق خاتىرىلىرىنىمۇ، قىزىقارلىق، كىشىنى روھلاندۇرىدىغان پاراڭلىرىنىمۇ، تېيىپجان ئاكىنىڭ،

مۇھەممەت زەيىدى ئاكىنىڭ مۇل بىلىم، ئىلمىي قاراشلىرىنى ئىپادە قىلغۇچى دوكلاتلىرىنىمۇ ئەنە شۇ چاغدا ئاڭلىغانىدىم. ئۇلار مېنىڭ قەلبىمدىن ئۇستازلىق ھۆرمىتى بىلەن ئورۇن ئالغانىدى.

مانا شۇ چاغدا ئابدۇكېرىم ئاكىنىڭ غۇلجىغا كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئىلى رايونلۇق پارتكوم قورۇسىغا ئۇ كىشىنى ئىزدەپ باردىم. ئابدۇكېرىم ئاكا بىرقانچە خەنزۇ يولداشلار بىلەن سۆزلىشىۋاتقانىكەن، مېنى كۆرۈپلا تونۇدى ۋە ئىككىنچى قېتىم قوللىرىمنى چىڭ سىقىپ، مېنى ھەمراھلىرىغا خەنزۇ تىلىدا تونۇشتۇردى:

— زوردۇن سابىر، غەربىي شىمال مىللەتلەر ئىنستىتۇتىنىڭ تىل - ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىسى. بۇ يىگىتنە ئۇمىد چىرىڭ. يېقىندا ماۋجۇشىنىڭ كېيىن ئىلان قىلىنغان شېئىرلىرىنىڭ تەرجىمىسى ھەققىدە بىر تەنقىد ماقالىسى يېزىپ ئەۋەتكەنىكەن، ئوقۇپ ناھايىتى خۇشال بولدۇم. ھە، راستلا «تارىم» دىكى بىرنەچچە كىشىنىڭ ھېكايىلىرى ھەققىدىمۇ ئوبزور يېزىپ ئەۋەتتىڭىز - ھە، ئۇنىمۇ ئوقۇدۇم. ماقالىلىرىنىڭ ئىلمىيلىقى، سەۋىيىسى خېلى يۇقىرى، لېكىن مەلۇم ئوبيېكتىپ سەۋەبلەر بىلەن يازغانلىرى تېخى ئېلان قىلىنمىدى! ...

مەن خىجىللىقتا تۇرالماي قالدىم. خۇشاللىق ياشلىرىمنى يوشۇرالمىدىم: راست، مەن يۇقىرىقىلارنى يېزىپ ئەۋەتكەن، بېسىشقا بولمايدىغانلىقى ھەققىدە جاۋابمۇ ئالغانمەن، لېكىن ئابدۇكېرىم ئاكىنىڭ بۇ ماقالىلەرنى ئوقۇپ چىققانلىقى، ماڭا بۇنچىلىك چىرىڭ ئۇمىد بىلەن قارىغانلىقى، مېنى ئۇ چاغدا ئەسەرلىرىم بېسىلغاندىن، مەتبۇئاتتا ماختالغىنىمدىن كۆپرەك خۇشال قىلغانىدى.

مەن ئەتىسى غۇلجا شەھىرىنىڭ سايىۋىي مەھەللىسىدىكى بىر تۆمۈرچى تونۇشىمىزنىڭ ئائىلىسىدە ئۇستازلارنى مېھمان

قىلىش ئۈچۈن تولىمۇ تەسلىكتە گۈرۈچ، ماي ۋە بىر بوتۇلكا «ئىلى داچۇي» تەييارلىدىم.

تېيىپجان ئاكا، ئابدۇكېرىم ئاكا، پەتتارجان ۋە بىرقانچە كىشىلەر تەكلىپىمنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىپ، مەن داستىخان تەييارلىغان ھېلىقى ئاددىي ئىشچى ئۆيىگە قەدەم تەشرىپ قىلىشتى.

ئۇ كۈنكى كۆڭۈلسىزلىك ھازىرغىچە كۆڭلۈمنىڭ بىر بۇر-جىكىدە تۇرۇپتۇ: مەن مېھمانلارنى باشلاپ كەلگۈچە، ھاراقنى بىر ئاغىنەم دوستلىرىغا قۇيۇۋېتىپتۇ. تاماقنىڭمۇ تولىسى تۈگەپ ھەربىر كىشىگە يېرىم سىركايىدىن گاڭگەن قاپتۇ.

تەپىرلىدىم. نە ھاراق، نە گۆش، نە نان تېپىلمىدى. يەرگە كىرگۈدەك بولدۇم. لېكىن، تېيىپجان، ئابدۇكېرىم ئاكىلار يېرىم پىيالە گاڭگەنگىمۇ خۇددى مال سويغاندەك رازىمەنلىك بىلدۈرۈپ، چاقچاق، كۈلكىلىرى بىلەن خىجالەتچىلىكىمنى تېزلا يوقىتىۋەتتى. ئابدۇكېرىم ئاكا پاراڭنى دەرھال ئەدەبىياتقا يۆتكىدى.

مەن كىتابلاردىكى ئادەملەر بىلەنلا ھەپىلىشىپ ھايات ئادەملەر بىلەن ئانچە ئارىلاشمىغان «كىتاب خالتىسى» بولغانلىقىم ئۈچۈن ئادەملەرنى تەييار فورمۇلا بىلەن ئۆلچەشكە ئادەتلەنگە-نىدىم. شۇ كۈنى بىزنىڭ ئەدەبىيات سېپىمىزدىكى كۆزگە كۆرۈنگەن شائىرلىرىمىز بىلەن سۆھبەتلىشىپ، تېيىپجان ئاكىنىڭ تۇرپانغا ئەمگەك بىلەن ئۆزگىرىشكە چۈشۈپ ئادەملەرنى چۈشىنىش، ھاياتنى چۈشىنىشتە ھاسىل قىلغان تەسىراتلىرىنى، ئابدۇكېرىم ئاكىنىڭ ئەدەبىياتىمىز تەرەققىياتى توغرىسىدىكى پەرەزلىرىنى ئائىلاپ ئەمەلىيەتكە ھۇرمەت قىلىش، ئەتراپىمىزدىكى مۇھىتنىڭ تەلىپى بويىچە پىكىر قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلدىم. مەن شۇ چاغدىلا بىزنىڭ ئاتاقلىق شائىرلىرىمىزنىڭ نېمە ئۈچۈن ئۆز پىكىرلىرىنى دادىل ئىپادە قىلالمىغانلىقى،

نېمە ئۈچۈن ئۆزلىرى خالىمىغان تېمىلاردىمۇ مەدھىيە شېئىر-لىرى يېزىشقا مەجبۇر بولغانلىقلىرىنى دەسلەپكى قەدەمدە چۈشەندىم.

شۇنى ھېس قىلدىمكى، مەملىكىتىمىزدە شۇ چاغدا يالغۇز ماددىي يېمەكلىكلەر قەھەتچىلىكىلا ئېغىر بولۇپ قالماستىن، مەنىۋى ئوزۇق قەھەتچىلىكىمۇ ئېغىر ئىكەن.

ئابدۇكېرىم ئاكا بۇ خىل رېئاللىقنى ئۆزىنىڭ قوش بىسلىق، شېئىرىي ھېسسىياتقا باي، ئەمما ئاددىي ئوخشىتىشلىرى بىلەن ئىپادىلەشكە ئۇستا ئىدى. ئۇ ھامان قىيىن، ئېغىر مۈشكۈلاتلار-نىمۇ يۇمۇر، كۈلكە - تەبەسسۇم بىلەن ئىپادە قىلالايتتى.

يىللار بىزنىڭ بېشىمىزغا ئېغىر مۈشكۈلاتلارنى كەلتۈردى، بۇ مۈشكۈلاتنىڭ ئېغىرلىرى يازغۇچى، شائىرلىرىمىزنىڭ بېشىغا چۈشتى. 1966 - يىلى «گېزەندە» بولۇپ يۈرگىنىمدىلا سۆيۈملۈك شائىرلىرىمىزنىڭ ناملىرىنى شىنجاڭ گېزىتىگە بېسىلغان «جەڭگىۋار» ماقالىنىڭ سەھىپىسىدە قاتتىق ئەيىبلەنگەن، قارىلا-نغان، جاۋابقا تارتىلغانلارنىڭ قاتارىدا كۆردۈم. شۇ چاغدا كۆز ئالدىمدىن زۇنۇن قادىرى ئاكىنىڭ ئاپئاق چاچ، قىزىل يۈزلۈك چىرايى، تېيىپجان ئاكىنىڭ تىزىغا ياماق چۈشكەن كۆك خادانى ئىشتان، خەي كىيىپ بىز بىلەن تۇرپانيۈزىدىن جىلىليۈزىگە پىيادە كېتىۋېتىپ:

بەلبېغىمنى يۇدۇرۇپ،
يىپ تاناڭغا يايدۇرۇپ.
ئاناڭنىڭ ھەققى بارمۇ،
مېنى مۇنچە قايدۇرۇپ.

دەپ ۋارقىراپ ناخشا ئېيتىشلىرى، ئابدۇكېرىم ئاكىنىڭ تېيىپجان ئاكىنى «ماۋۇ ئاداش» دەپ تۇرۇپ چاقچاق قىلىپ كۈلۈشلىرى بىرمۇبىر ئۆتتى.

— مۇتەللىپ، تىيىپجان، خوجايوپلارنىڭ قارىلانغىنى بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىزنىڭ قارىلانغىنى، ئەدەبىياتىمىز تۈگىدى، ئەدەبىياتسىز هايات — ئەڭ لەززەتسىز هايات!

مانا بۇ مېنىڭ «گېزەندە» هەمراهلىرىمغا شۇ چاغدا قايناپ تۇرۇپ ئېيتقان سۆزۈم. كېيىن بۇ سۆزۈمنى خوجايوپ ئاكا بىلەن بىللە بولغاندا ئېيتىۋىدىم، خوجايوپ ئاكا كۈلۈپ چاقچاق قىلدى:

— مەن ماختاپ قەهرىمان بولغان، سىز تىللاپ قەهرىمان بولاي دەپسىز - دە!

ناۋادا ئوت يۈرەك ئەدەبلىرىمىز بىلەن تونۇشۇپ هەمسۆهبەت بولمىغان بولسام، بەلكى ئەدەبىياتقا هازىرقىدەك ئىشتىق مۇهەببەت باغلىمىغان، يازغۇچى بولماستىن، بەلكى ئوقۇتقۇچىلىق بىلەن ئۆمرۈم ئۆتكەن بولار ئىدى. ئەدەبىياتنى سۆيۈش، ئەدەبىياتىمىز ئۈچۈن ئۆزۈمنى بېغىشلاش روهى ماڭا تىيىپجان، خوجايوپ ئاكىلاردىن سىڭگەن. ئۇلارنىڭ خۇشاللىقىمۇ، خاپىلىقىمۇ، ئەڭ قىزىق پاراڭلىرىمۇ ئەدەبىيات بىلەن باغلانغانىدى.

مەن 1972 - يىلدىن كېيىن «ئىلى گېزىتى»، «شىنجاڭ گېزىتى» دە ئېلان قىلىنغان بىرقانچە هېكايىلىرىم، يېزىلىۋاتقان «ئاۋرال شامالىرى» رومانىم ئارقىلىق جامائەت ئىچىدە ئاز - تولا نام - شۆهرەتكە ئىگە بولۇپ قالدىم. مانا شۇ چاغدا ئابدۇكېرىم ئاكا تۇيۇقسىزلا غۇلجا شەهىرىدە پەيدا بولۇپ قالدى. مەن خۇشال بولۇپ مېهمانخانىغا يوقلاپ باردىم. خوجايوپ ئاكا مېنى ۋاڭ يۈيخۇ، چېن سۇنلارغا:

— تالانتلىق، ياش يازغۇچى، — دەپ تونۇشتۇردى ئۇچىنچى قېتىم قوللىرىمنى چىڭ سىقىپ، قېرىندىشىدەك چىڭ قۇچاقلاپ، — شىنجاڭ گېزىتىدىن «تاغ كەينىگە ئۆتكۈچە» دېگەن هېكايىسىنى ئوقۇدۇم. بۇ يەرگە كېلىپلا «ئىلى گېزىتى» دىن بىرنەچچە هېكايىسىنى ئوقۇدۇم. بىزنىڭ ئۇمىدلىك

ياشلىرىمىزنىڭ بىرى، بىلىمىمۇ ياخشى، خەنزۇچىسىمۇ...

مەن خىجىل بولۇپ ئۇنىڭ گەپىنى چاقچاققا ئايلاندۇردۇم:

— يەنە رومانتىزمغا قايتىپسىز ئاكا، ھارۋىغا لىق كېلىدىغان بىر باش قوناققا ئوخشاپ قالماي يەنە!

ئۇ قاقاقلاپ كۈلدى ۋە كۆز ياشلىرىنى قولىنىڭ كەينى بىلەن سۈرتۈپ:

— ياق، ياق، ئەمدى رىئاللىققا قايتىمىز. ئۇ چاغدا راست، قوناققا شوتا قويغانىدۇق. ئەمدى باراڭدىكى قاپاققا ① قويىمىز! ...

بۇ گەپلەر خەنزۇ تىلىدا قىلىنغانلىقى ئۈچۈن ۋاڭ يۈيخۇ بىلەن چىن سۇنلارمۇ ھۇزۇرلىنىپ كۈلۈشتى.

ئۆز نەتىجىلىرىنى باشقىلار ھۇزۇلىنىپ ماختىغاندا راھەتلەنمەيدىغان ئادەم كىم بولىدۇ. مېنى خۇشال قىلغىنى ئابدۇكېرىم ئاكىنىڭ ماختاشلىرى، تېخىمۇ خۇشال قىلغىنى ئۇنىڭ مېنى كۆزەتكەنلىكى، ماڭا ئۇمىد باغلىغانلىقى ۋە مېنى رىغبەتلەندۈرگىنى بولدى. بىزدە ھازىرمۇ ئۆز ئۈكىلىرىدىن خۇشاللىنىدىغان، ئۇلارنىڭ نەتىجىلىرى بىلەن ھۇزۇرلىنىدىغان ئاق كۆڭۈل، قىزغىن ئادەملەر كۆپ، لېكىن باشقىلارنىڭ بولۇپمۇ ئۆزىدىن كىچىكلەرنىڭ ئەمگەك مېۋىلىرىنى كۆرسە بىئارام بولىدىغان، غەزەپلىنىدىغان، ھەتتا ئۇلارنىڭ ئورىسىنى كولايدىغان «ئاتاقلىق» ئادەملەرمۇ ئاز ئەمەس. مەن بۇ «پېشقەدەم» لىرىمىزگە ئابدۇكېرىم ئاكىنىڭ مۇنۇ سۆزىنى تەقدىم قىلىمەن: ياشلارغا بولغان ھۇرمەت ئەدەبسىياتىمىزنىڭ كەلگۈسىگە بولغان ھۇرمەت، ئۇلارنىڭ نەتىجىلىرى بىلەن خۇشال بولۇش، ئەدەبسىياتىمىزنىڭ نەتىجىلىرى بىلەن خۇشال بولۇش دېگەنلىك!

— بۇگۈن ئاخشام بىزنىڭكىگە ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ كەلدىم.

---

① خوجايوپنىڭ لەقمى ئىدى.

— هه، هېلىقى چاغدا يېگەن گاڭغەننىڭ هارىقىنى بۇگۈن ئىچىمىزمۇ، بۇمۇ ياخشى، ئون ئىككى يىلدىن كېيىن هارىقىنى ئىچسەك تەمى ياخشى بولىدۇ!

ئۇ ئەنە شۇنداق ئۆتكەن ئىشلارنى ئۇنتۇمايتتى، كۈلكە، چاقچاق بىلەن كىشىگە مەدەت، غەيرەت، تەسەللى بېرىشكە ماهىر ئىدى.

ئۇ كۈنى مەن ئۆيۈمدە: تېيىپجان ئاكا، خوجايوپ ئاكا، هۇسەنجان جامى ئاكا، ۋاڭ مىڭ، ۋاڭ يۈيخۇ، چىن سۇنلارنىڭ كۆپچىلىك بىلەن بىللە ناخشا، ئۇسسۇل، چاقچاق - كۈلكىدىن هۇزۇرلانغىنىنى كۆرۈپ ئىچ - ئىچىمدىن خۇشال بولغانىدىم. يىللار ئۇ كۈنى نېمە يەپ، نېمە ئىچكەنلىكىمىزنى ئۇنتۇلدۇرۇۋەتتى، لېكىن ئەدەبىيات - سەنئەت ساهەسىدىكى بۇ سۆيۈملۈك ئادەملىرىمىزنىڭ جەم بولغانلىقى، بىللە خۇشال بولۇپ، بىللە كۈلۈشكەنلىرىنى يىللار هېچقاچان ئۇنتۇلدۇرالمايدۇ، شۇنداقلا هېچقانداق بىر كۈچ، هېچقانداق بىر ئۇسسۇل بىلەن ئۇ كۈنكى كۆڭۈللۈك سورۇننى تەكرارلىيالمايدۇ.

1975 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ئۇيۇشتۇرغان «ئاۋرال شامالىرى» رومانى هەققىدىكى پىكىرلىشىش، مۇهاكىمە قىلىش يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن ئۇرۇمچىگە كەلدىم. ئۇ چاغدا ئەدەبىياتنىڭ يولى تار، يۈكى ئېغىر، ئىستىقبالى قاراڭغۇ ئىدى. «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» نىڭ «ئۈچنى گەۋدىلەندۈرۈش»، «سىنىپىي كۈرەشنى تۇتقا قىلىش» دەيدىغان رامكىلىرى هۆكۈم رانلىق ئورۇندا ئىدى. يازغۇچىنىڭ ئۆز تالانتى ۋە قارىشىنى ئەركىن ئىپادە قىلىشىغا ئىمكان يوق ئىدى. مانا مۇشۇنداق ۋاقىتتا بىز يىگىرمىدەك ئەدىب ۋە رەهبەرلەر مېهمانخانىغا توپلىنىپ، رومانىنى بابمۇباب ئوقۇپ، ئۆز ئالدىمىزغا پىكىر ۋە «لايىهە» تەييارلايتتۇق.

باشقىلارنىڭ پىكىرلىرىنى ئاڭلاپ كۆپىنچە تېرىكىپ،

سەگرەپ كېتەتتىم. بۇنداق چاغلاردا ئابدۇكېرىم ئاكا مېنى ئۆيىگە باشلاپ ئاپىرىپ، گۆھەرىيە ئاپپاينىڭ قورۇغان سېيى بىلەن ھاراق ئىچىپ ئولتۇرۇپ نەسىھەت قىلاتتى.

— ساقلىنىڭ ئاقارغان بىلەن بالىكەنسىزغۇ ئۇكام، — دەيتتى ئۇ كۈلۈپ تۇرۇپ، — ئۇچنى گەۋدىلەندۈرمەپتۇ دېسە، ھە راست دېمەمسىز، قەلەم ئۆزىڭىزنىڭ قولىدا بولغاندىمۇ كېيىن ئۆزىڭىز بىلگەنچە يازدۇرمەمسىز! لېكىن پۇرسەت غەنىيمەتتە كەلگۈسىدە كۆڭۈلدىكىدەك ئەسەر يازىدىغان شارائىت چوقۇم بولىدۇ. كۆپچىلىك ئاشۇنداق پىكىر بەرمەي قانداق پىكىر بېرەلەيتتى؟ قابىلىيەتلىك بولغىنىڭىز بىلەن سالماق ئەمەس - كەنسىز ...

مەن ئۇنىڭ تەنقىدلىرىنى تولىمۇ خۇشاللىق بىلەن ئاڭلايتتىم. ئۇ ئادەم نەزەرىدە، ئۆزۈم بىلەن پىكىرداش، مېنى ناھايىتى قوللايدىغان، ئاسرايدىغان ئۇستاز ئىدى.

كېيىنكى ئەمەلىيەت بۇ قارىشىمنىڭ خاتا بولمىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. نۇرغۇن ئادەملەر بىلەن نۇرغۇن ئىشلاردا پىكىر ۋە كۆز قاراشتا تالاش - تارتىش قىلىشتىم، لېكىن ھەممىلا مەسىلىلەردە بولۇپمۇ چوڭ - چوڭ مەسىلىلەردە ئابدۇكېرىم ئاكا بىلەن ئەڭ ئاخىرغىچە بىر خىل قاراشتا بولۇپ كەلدىم. بۇ ئۇ كىشى بىلەن يېقىن بولغانلىقىم ياكى ئۇ كىشىگە قارىغۇلارچە چوقۇنغانلىقىمدىن ئەمەس، بەلكى ھايات، گۈزەللىك، ئىنسان توغرىسىدىكى كۆز قاراشلاردا بىر خىل خۇلاسىگە ئىگە بولغانلىقىمىزدا.

بىر نەچچە كۆڭلى تارتقان دوستلار جەم بولۇپ ئاددىي سورۇن تۈزۈپ، ھاراق ئىچكەچ پاراڭلىشىش تولىمۇ كۆڭۈللۈك پائالىيەت. بۇ پائالىيەت سەنئەتنىڭ ھېچقانداق تۈرىگە كىرمىگىنى بىلەن كىشىگە ئېستېتىك زوق، مەنىۋى ئوزۇق بېرىشتە سەنئەتنىڭ ھەرقانداق شەكلىدىن قېلىشمايدۇ. رېئاللىق، ئىستىقبال

توغرىسىدا سۆزلىشىش، هايات توغرىسىدىكى قاراشلارنى ئۆزىنىڭ ياكى باشقىلارنىڭ شېئىرلىرى، ئەقلىيە سۆزلىرى بىلەن ئىپادىلەش ۋە ئىسپاتلاش، مۇرىتى كەلسە چاقچاقلىشىش، ناخشا ئېيتىشىش ... بۇ سورۇندىن ئالىدىغان لەززىتىمىزنىڭ قىممىتىنى هېچقانداق ئوخشىتىش بىلەن ئىپادىلىيەلمەيمەن. شۇنداقلا بۇ خىل كۆڭۈلۈك سورۇننى هېچكىم، هېچقانداق يول بىلەن تەشكىللىيەلمەيدۇ.

ئابدۇكېرىم ئاكا بىلەن مۇشۇنداق سورۇنلاردا كۆپ بىللە بولدۇم. بۇ چاغدا ئۇرۇمچىدە «ئەسەر ئۆزگەرتىش» بىلەن تۇرۇۋاتاتتىم. خوجايوپ ئاكا «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» نىڭ تەرجىمە گۇرۇپپىسىدا ئىدى. بىز خوجايوپ، ۋاڭ مىڭ، جۇڭلو، خاۋگۇەنجۇڭ، ئابدۇشۇكۇر تۇردى قاتارلىق بىر نەچچىمىز نۇرغۇن قېتىم شۇنداق سورۇنلاردا بىللە بولۇپ، لەززەت ئېلىشقانىدۇق. خوجايوپ ئاكا ئۆزىنىڭ پىكرى، چوڭقۇر رۇبا-ئىلىرى بىلەن قىسقا شېئىرلىرىنى زوقلىنىپ ئوقۇسا، ۋاڭ مىڭ ئۆمەر هەييام رۇبائىلىرىنىڭ ئۇيغۇرچىسىنى ئوقۇپ، ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي بۇ شېئىرلانى ماختايتتى.

مانا مۇشۇنداق سورۇنلاردا ئابدۇكېرىم ئاكىنىڭ شېئىر، هايات، ئىنسان توغرىسىدىكى ئاجايىپ پىكىرلىرىنى ئاڭلايتتىم. ئۇ دۇفۇ، لى بەي، بەي جۈيى شېئىرلىرىنىمۇ، ئەي چىڭ، لى جى، ۋېن جىيې، گو شاۋجۇەن شېئىرلىرىنىمۇ پىششىق بىلەتتى. «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» تىكى شېئىرلارنىڭ تەرجىمىسى توغرىسىدا شۇنچىلىك زوقلىنىپ سۆزلەيتتىكى، پەقەت ئۇنىڭدىن لەززەتلىنەلەيدىغان ئادەملەرلا ئەنە شۇنداق سۆزلىيەلەيتتى. ئۇ خەنزۇ تىلىدىمۇ، ئۇيغۇر تىلىدىمۇ شېئىر يازالايدىغان شائىر بولغاچقا، ئۆز شېئىرلىرىدا كلاسسىك خەنزۇ شېئىرلىرىدىكى پىكىرنىڭ چوڭقۇر ۋە يوشۇرۇنلۇقى، ئۇيغۇر كلاسسىك شېئىر-لىرىدىكى هېسسىيات بىلەن تىلنىڭ ماسلىشىشى جەهەتتىكى

ئالاهىدىلىكلەردىن پايدىلىنالايتتى. ئۆزىنىڭ نۇرغۇن شېئىرلىرىنى مەتبەئەدە ئېلان قىلىشتىن بۇرۇن بىزگە ئوقۇپ بېرەتتى، پىكىر، ئىنكاسلىرىمىزنى ئاڭلايتتى. ھاياتىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىدە يازغان «ئەزرائىل بىلەن سۆھبەت»، «ئىككى ھەيكەلنىڭ سۆھبىتى»، «ماشىنا ئادەم» قاتارلىق زور ئىجتىمائىي مەسىلىلەر توغرىسىدا يېزىلغان شېئىرلىرىنى زوق بىلەن ئوقۇغاندا، ئاپتور بىلەن بىللە ھاياجانلانغانىدىم.

شىنجاڭغا «ئىلىم - پەننىڭ باھارى» يېتىپ كەلگەن كۈنلەردە ئۇ بېيجىڭغا يۆتكىلىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» قا، چېكىدىن ئاشقان «سول» چىللىققا بولغان غەزەپ - نەپرىتىنى ئىپادىلىگۈچى يالقۇنلۇق، گۈزەل پىكىرلىك شېئىرلىرىنى دائىم گېزىت - ژۇرنالىلاردىن ئىزدەپ تېپىپ لەززەتلىنىپ ئوقۇدۇم. بىر قېتىم بېيجىڭدا بىر چوڭ سورۇندا ئۇنىڭ «تومۇزغا» ناملىق شېئىرى خەنزۇ تىلىدا ئوقۇلغاندا پۈتۈن زالدا چاۋاك، قىقاس - چۇقان كۆتۈرۈلگەنلىكى ھېلىمۇ ئېسىمدە.

ئىدىيە ئازادلىقى، ئىجادىيەت ئەركىنلىكى ئۈچۈن ئەڭ قاتتىق چاۋاك چالغان، ئەڭ كۈچلۈك خۇشال بولغانلارنىڭ بىرى ئابدۇكېرىم ئاكا ئىدى دېسەم، خاتالاشمىغان بولىمەن. ئۇ بۇ باھارنى مۇنداق مىسرالار بىلەن ئىپادىلىگەن ئىدى:

كەتتى تۇنمۇ، كەلدى تاڭ ساھىبجامال،
قوينىغا تاڭنىڭ كىرىپ كەتتىم خۇشال.

بىرىنچى قېتىملىق مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىجادىيەت يىغىنىدا، 4 - قېتىملىق جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىدا، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى مۇكاپاتلاش يىغىنىدا بىز ئابدۇكېرىم ئاكامنى بىللە بولدۇق. ئۇ ئۆزىنىڭ نۇتۇق، شېئىر ۋە سۆھبەتلىرىدە دائىم

ئۆزىگە خاس بولغان جۈرئەت ـ دادىللىق، مۇھەببەت، قىزغىنلىق ۋە كەلگۈسىگە بولغان تولۇپ تاشقان ئىشەنچىسى بىلەن ئالقىش ـ ھۈرمەتكە ئىگە بولۇپ تۇراتتى. بىر قېتىم ئۇ يازغان:

ئەمدى بەس، ماڭمايدۇ ئىش ئوڭ ـ سولىغا،
كۈچ، ئەقىل، ئۆتتى ئىلىم ـ پەن قولىغا.
ئەتىمىز خەزىنە بىلەن تولغاي چوقۇم،
چۈشتى تارىخ چەرخىمۇ ئۆز يولىغا.

دېگەن مىسرالىرىدىكى پىكىرلەرنى ماختىۋىدىم، ئابدۇكېرىم ئاكا كۈلۈپ قويۇپ:

ـ «ئەمدى بەس، ماڭمايدۇ ئىش ئوڭ ـ سولىغا» دېگەن ھۆكۈمنى ئالدىراپ دەپ قويۇپتىمەن، ئۇكام. «قىشىنىڭ توڭلىرى» تېخى تەستە ئېرىپ بولمىدىكەن. نېمىشقا دەمسىزا؟ «توڭ» نى خالايدىغان ئادەملەر تولىكەن ئەمەسمۇ! ـ دېدى.

ئۇنىڭ بۇ سۆزلىرى 3 ـ ئومۇمىي يىغىندىن كېيىنمۇ ئەدەبىيات ـ سەنئەت سېپىدە «سول لۇشىيەن» نىڭ تېخى مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقانلىقى، بۇ مەۋجۇدىيەت ئەدەبىياتنىڭ تەرەققىياتىغا توسقۇن بولۇۋاتقانلىقىغا قارىتىلغانىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ سۆھبەت، نۇتۇقلىرىدا «سول» خاھىشقا بولغان غەزىپىنى يۇمۇرلۇق ئوخشىتىش، چوڭقۇر مەنىلىك كىنايە بىلەن ئىپادىلەيتتى. ئۇ 4ـ قۇرۇلتايىنىڭ مۇزاكىرە يىغىنىدا مۇنداق دېگەنىدى:

ـ بىز يەنىمۇ چوڭ توساقلاردىن ئۆتىدىغان ئوخشايمىز. مەن ئەزرائىلنى يەڭگەن ① ئادەممەن، توسالغۇلاردىن زادى قورقمايمەن!

كېيىنكى يىللاردا بىز بىر قورۇدا تۇردۇق. ياز ئايلىرى

① راك كېسىلىنى غالىب كەلگەن دېمەكچى.

هویلىمىز گۈللەرنىڭ پۈرىقى، بالىلارنىڭ ۋاڭ ـ چۇڭى، چاق ـ چاق ـ كۈلكىلەر بىلەن تولىمۇ كۆڭۈللۈك بولۇپ كېتەتتى. ئابدۇكېرىم ئاكا پات ـ پاتلا قولىتۇقىغا چىرايلىق شاھمات تاختىسىنى قىستۇرۇپ تەبەسسۇم بىلەن ئۆيىدىن چىقىپ كېلەتتى ـ دە، ماڭا:

ـ ھەي ئۇنسۇر، تاناۋىكىزنى بىر تارتىپ قويايمۇ؟ ـ دەيتتى.

شاھمات ئوينىغاچ پاراڭلىشىش تولىمۇ كۆڭۈللۈك ئىدى. بىزنىڭ پارىكىمىز يەنىلا ئەدەبىيات، ۋەزىيەت توغرىسىدىلا بولاتتى. بۇ مەزگىلدە ئابدۇكېرىم ئاكا ئۆزىنىڭ پۈتۈن دىققەتىنى زور ئىجتىمائىي، سىياسىي مەسىلىلەرگە، بولۇپمۇ بىز ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىياتىنى گۈلەندۈرۈشكە بېغىشلىغانىدى.

ئۇ سۈرىيە، مىسىرلارنى زىيارەت قىلىپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بىر كۈنى شاھمات مەيدانىدا:

ـ ئۇكام، بىز يەنىمۇ كەڭرەك ئىمكانىيەت يارىتىش ئۈچۈن تىرىشىشاق بولغۇدەك. ئۆتمۈشكە قارىغاندا گۈللەندۇق، ئىجادىيەت ئەركىنلىكىگە ئىگە بولدۇق، لېكىن دۇنياغا نىسبەتەن بىز يەنىلا بېكىنمە، نادان، قالاق ھالەتتە ئىكەنمىز. بىزدە رامكىلار كۆپكەن، بىزگە بېسىمىمۇ چوڭكەن! ـ دېگەنلىكى يادىمدا.

ئۇ ئۆزىدىن قانائەتلەنمەيتتى، شۇنداقلا بىزنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت ۋەزىيىتىمىزدىنمۇ قانائەتلەنمەيتتى:

ـ مەن خەنزۇچە ژۇرناللارنى كۆپرەك ئوقۇيمەن ۋە سىزنى ئۇلارغا سېلىشتۇرىمەن، ـ دەيتتى ئۇ ماڭا قاتتىق تەلەپ قويۇپ، ـ سىزدە پىكىردە چوڭقۇرلىيالماسلىق، قورقۇش، قورۇنۇش بار. يازغۇچى، شائىرلار ئىنسان روھىنىڭ ئىنژېنېرى. ئۇلار رېئاللىقنىڭ ھەم كۈيچىسى، ھەم پاش قىلغۇچى ـ ئەيىبلىگۈچىسى.

بىزدە ھازىر ئەدەبىياتنى چۈشەنمەسلىك، ئەدەبىياتنى قوللىماس-لىق، ھەتتا يامان كۆرۈش خاھىشىمۇ بار. بۇ كونىدىن قالغان، تارىختىن قالغان فېئودالىزم كېسىلى. بۇ كېسەلگە قارشى تۇر-مىساق قانداقمۇ ئۆزىمىزنى ئەدەب ھېسابلىيالايمىز؟

ماڭا ئابدۇكېرىم ئاكا بىلەن سۆھبەتلىشىش بىر خىل مەنىۋى ئىلھام، كۈچ - قۇۋۋەت بېغىشلايتتى.

ئابدۇكېرىم ئاكىنغا لۇشۈننىڭ «قەبرە» ناملىق زاۋىتلار توپلىمىدىكى ئەنگلىيىلىك كارلىلىنىڭ مۇنۇ سۆزلىرىنى ئوقۇپ بەردىم: ھاياتلىق ئۈچۈن جاسارەت بىلەن ئۆز كۆڭلىدىكى ئويلىرىنى ئېنىق ۋە بىمالال كۈيلەپ بېرىش بىرەر ئەل خەلقىنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان مەجبۇرىيىتى ... ئارقىدىن لۇشۈننىڭ سۆزلىرىنى بىللە ئوقۇدۇق. شائىر دېمەك — كىشىلەرنىڭ يۈرەك تارىنى چەكىكۈچى دېمەكتۇر. ھەرقانداق كىشىنىڭ كۆڭلىدە شېئىر بولماي قالمايدۇ، شائىر شېئىرنى يېزىپ چىققاندىن كېيىن شېئىر شائىرنىڭ شەخسىي مۈلكى ھېسابلانمايدۇ ... كىشىلەر كۆڭلىدە شېئىر بولۇپ، تۇ-رۇقلۇق، شېئىرنى ئاغزىدىن چىقىرالمىغان، شائىر ئاقىۋەت ئۇنىڭ ئورنىدا ئېيتقان ... لۇشۈننىڭ شائىر ۋە شېئىر توغرى-سىدىكى بۇ پىكىرلىرى، كارلىلىنىڭ پىكرى ئابدۇكېرىم ئاكىنى ھاياجانلاندۇردى. ئۇ قولۇمدىن «قەبرە» نى ئېلىپ ۋاراقلىدى.

— «شاياتۇنلارنىڭ شېئىرىي قۇۋۋىتى توغرىسىدا» دەپ ماقالىنىڭ ماۋزۇسىنى ئوقۇدى - دە، كۈلۈپ كەتتى، — شايا-تۇن شائىرلار ھازىرمۇ زۆرۈر. جۇڭگولۇق لۇشۈن: شېئىر ئىقبالنىڭ بايانىدۇر، دەپتىكەن. توغرا ئۇكام، مۇنۇ گەپمۇ توغرا: تىنچ كەيپىيات بۇزۇلغاندا، ئىنسانىيەت چوقۇم ئالغا باسىدۇ.

ئۇ ماڭا لۇشۈننىڭ بۇ سۆزىنى ئىزاھلاپ چۈشەندۈرۈپ:

— تىنچ كەيپىيات — قاتماللىق. بىزنىڭ ياش شائىر-

لىرىمىز بۇ قاتىماللىقنى بۇزغۇچى شاياتۇنلار. ئۇلارغا ئاپىرىن، مېنىڭ ئۇلارغا ھۇرمىتىم، ئىشەنچىم چوڭ!

مەن لۇشۇننىڭ مۇنۇ سۆزىنىمۇ ئوقۇپ بەردىم:

«مېنىڭ ئويۇمچە بولغاندا، ۋەتەننىڭ ھەقىقىي ئۇلۇغلۇقىنى جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۆزىنى بىلىش، شۇنىڭدەك باشقىلارنىمۇ بىر قەدەر پۇختا چۈشىنىش كېرەك. شۇنداق قىلغاندا ئۆزلۈكىدىن ئويغىنىش بارلىققا كېلىدۇ ئويغىنىش ئاۋازى چىققان ھامان ئۇ كىشىلەرنىڭ قەلب تارىلىرىنى چەكمەي ئۆتىدۇ...»

— ناھايىتى ياخشى، ئالدى بىلەن ئۆزىنى بىلىش، باشقىلارنىمۇ بىرقەدەر پۇختا بىلىش دېگەن سۆز تولىمۇ ياخشى قويۇلغان. بىزدە مۇشۇنداق ئادەملەر تولىمۇ ئاز. ئۆزىنى ياخشى بىلىدىغان، باشقىلارنى بىر قەدەرپۇختا بىلىدىغان ئادەملەركۆپەيسە قانداق ياخشى بولاتتى. بىز ئۇنداق بولالمىدۇق. بولالىغانىمۇ بولاتتۇق، شارائىت يول قويمىدى. بىزدە ئورتۇدوكسلار كۆپ. ئىسلاھاتچىلار ئاز. ئاشۇ ئازلارنىڭ غەلىبىسىنى كۆرەلمىگەن بولسام ئىدىم...

مەن ئابدۇكېرىم ئاكا بىلەن يېزىقچىلىق ئۆيىدە ئۇزاقتىن - ئۇزاق بىللە ئولتۇراتتىم. ئابدۇكېرىم ئاكا توقۇما ئىورۇندۇقىغا چۆكۈپ ئولتۇرۇپ، زور مەسىلىلەر ئۈستىدىكى قاراشلىرىنى، ئىستىقبال توغرىسىدىكى پەرەزلىرىنى ماڭا سۆزلەپ بېرەتتى.

ئۇ شىنجاڭدا 3 - ئىومۇمىي يىغىندىن كېيىنمۇ ياخشى ھەل بولمىغان مەسىلىلەر توغرىسىدا سۆزلىگىنىدە: «مەن چوقۇم مۇناسىۋەتلىك رەھبەرلەر بىلەن سۆزلىشىمەن!» دەيتتى، لېكىن ئۇنىڭغا بۇ ئىش نېسىپ بولمىدى. ئۇ «ئىككى ھەيكەلنىڭ سۆھبىتى» توغرىسىدىكى بەزى ناھەق ھۇجۇملاردىن غەزەپلىنىپ: «ھەقىقەت ھامان غالىب. قۇرۇق، يالغان مەدھىيىگە ئۆگىنىپ قالغان ئادەملەر ئاچچىق-

تەنىلىك تەنقىدنى يامان كۆرىدۇ. لېكىن، دورىنىڭ ئاچچىقىنى دەپ ئۇنى يېمىگەن ئادەم زىيانىنى ئۆزى تارتىدۇ» دەيتتى، ئۇ ئەدەبىياتتىكى «سول» خاھىشلارنىڭ ھەر خىل، ھەر تۈرىدىكى ئىپادىلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىشتە دادىل ئىدى.

ئۇ ئەدەبىياتنىڭ مىللىيلىق ئۆلچىمى توغرىسىدا كۆپ پىكىر يۈرگۈزەتتى. ئۇ سوتسىيالىزم باسقۇچىدا ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ تىل، مەدەنىيەت ۋە پىسخولوگىيە جەھەتتىكى خاسلىقىنى ئەڭ يۇكسەك دەرىجىدە راۋاجلاندۇرۇش كېرەكلىكىنى، ھەرگىزمۇ بۇ خاسلىقنى ئالدىراپ - تېنەپ ئەمەلدىن قالدۇرۇپ «بىر تىلدا يېزىلىدىغان ئەدەبىيات» دېگەنلەرنى يولغا قويماسلىقنى تەلەپ قىلاتتى. ئۇ بۇ تەلەپنى 1 - قېتىملىق جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىجادىيەت يىغىندا ئوتتۇرىغا قويغاندا كۆپچىلىكنىڭ ئالقىشىغا ئىگە بولغان: «مەن بۇرۇن ئۆز ئانا تىلىمدا ئەسەر يازالمايتتىم. خەنزۇ تىلىدا يازاتتىم، لېكىن مەن ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا مەنسۇپ ئىكەنمەن، ئۇيغۇرچە يېزىشىم كېرەك. مەن شۇ تونۇشقا كەلگەندىن كېيىن ئۇيغۇرچە يېزىشنى قەدەمىمۇ قەدەم مەشىق قىلىپ ھازىرقى سەۋىيىگە ئىگە بولالىدىم» دېگەنىدى ئۇ.

ئابدۇكېرىم ئاكا ھايات‌تىنىڭ ئاخىرىدا مىللەتىمىزنىڭ مىللىي ساپاسى، ئەخلاق مەسىلىلىرى ئۈستىدە ئويلىنىشقا باشلىغان. ئۇ كادىرلاردىكى، بولۇپمۇ رەھبىرلىي كادىرلاردىكى ھەر خىل ناچار نەرسىلەردىن كۆپ يىرگىنەتتى. ئۇ ئۆزىگىمۇ قاتتىق تەلەپ قويۇاتتى:

ئۆزۈمنى ناخشىچى دەپ كەلدىم، ناخشام
كىملەرنىڭ قەلبىگە ياققاندۇر چىراغ؟
ھەر مىسرا تېگىنى ئاختۇرۇپ كۆرسەم،
توچكىدىن كۆپرەك تۇرىدۇ سوراق.

بۇ «سوراق» تەبىئىيكى شائىرنىڭ ئوبيېكتىپ شەيئىلەر ئۈستىدىكى پىكىر - نارازىلىقلىرى ئىدى. مەن ئۇنىڭ تۆۋەندىكى شېئىرىنى ئاچچىق تەنە دېگەندىن كۆرە قاتتىق نازارىلىق دەپ قارايمەن:

ئادەمنىڭ ئۆزگىنى تونۇشى ئاسان
ۋە لېكىن ئۆزىنى تونۇمىقى قىيىن.
سەۋەبى، شۇنداقمۇ كۆزلەر بار ئىكى،
كىر ئىزدەپ ئۆگەنگەن كىرسىز تىرناقتىن.
ئۆزىگە كەلگەندە كۆرمەيدۇ كۆزى،
يىرىڭنى يالاپ يۈرسىمۇ چىۋىن.
بەزىلەر تونۇيدۇ ئۆزىنى بالدۇر،
بەزىلەر تا قېرىپ ئۆلگەندىن كېيىن.

بىزنىڭ نۇرغۇن ئادەملىرىمىز بار، ئۇلار ئۆز ئەيىبلىرىنى كۆرۈشنى زادىلا خالىمايدۇ، ئەكسىچە ئۆز ئەيىبلىرىنى كۆز - كۆز قىلىپ، باشقىلارنىڭ ئۆزىدەك بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ؛ ئۇلار ئۆزلىرىدىكى بۇ ئەيىبلەرنىڭ بىر مىللەتنىڭ مىللىي ساپاسى ئۈچۈن چوڭ زىيان كەلتۈرۈشىنى ئويلاپمۇ قويمايدۇ.

ئابدۇكېرىم ئاكا دوستلار ئارا ئىناقلىقنى، ئۆزئارا ھۈرمەت، ئاسراشنىڭ مۇھىملىقىنى دائىم تەكىتلەيتتى. بۇ كۆز قارىشىنى بەزىدە نەسىھەت، بەزىدە تەنقىد، كۆپرەك چاقچاق بىلەن ئىپادىلەيتتى. مەن بىرلىرىدىن رەنجىپ ھال ئېيتسام، ئابدۇكېرىم ئاكا كۈلۈپ قويۇپ:

باشقىلارنى تىل، كۈچ بىلەن يېڭىمەن دېيىش ئەخمەقلىك. ئەسىرىڭىز بىلەن يېڭىڭ، ئۇكام، دۈشمەنلىرىڭىزنىڭ كۈچلۈك بولغىنى ياخشى، شۇلار بىلەن قېرىشىپ ياخشى ئەسەرلەرنى يېزىۋېتىسىز، — دەيتتى.

ئۇ باشقىلارنىڭ قىلغان ئازغىنا ياخشىلىقىنى ئۆمۈر بويى ئۇنتۇمايتتى. 1981 - يىلى ئۇسمانجان ساۋۇت، جاقىپ مىرزا-قان ئۇچىمىز بېيجىڭدا ئوقۇۋاتقانىدا، بىر كۈنى مىللەتلەر ساراىىى زالىغا زىياپەتكە كىردۇق. زىياپەتتىن بىز گۆش، ھاراقلارنى ئېلىپ شىنجاڭ ئىش باشقۇرۇش ساراىىغا كېلىپ تېىىپچان ئاكا بىلەن ئابدۇكېرىم ئاكىنى يوقلىدۇق. ئۇلار شىنجاڭدىن يېڭىلا كېلىپ تېخى تاماقمۇ يېمىگەنىكەن. بىزنىڭ زىياپىتىمىزگە ئۇلار تولىمۇ خۇشال بولۇپ كەتتى.

بۇ بىر كىچىككىنە ئىش. لېكىن، ئابدۇكېرىم ئاكا بۇ ئىش ئۈچۈن مېنى نۇرغۇن ئورۇندا ماختىدى:

— بىزنىڭ كەلگىنىمىزنى ئاڭلاپ ھۆكۈمەتنىڭ زىياپىتى گېلىدىن ئۆتىمەستىن، بىزگە ئېلىپ كەپتۇ. مۇشۇنداق ئاق كۆڭۈل سەھرالىق بۇ!

غەمخورلۇقنى توغرا چۈشىنىش بىر ئادەمنىڭ پەزىلىتىگە مۇناسىۋەتلىك ئىش. پەزىلەر سېنىڭ ياخشى نىيەت بىلەن قىلغان ياخشىلىقىڭنى «خۇشامەت»، قىلمىشقا تېگىشلىك «بۇرچى» دەپ تونۇيدۇ ئەمەسمۇ؟

بىر كۈنى ئابدۇكېرىم ئاكىغا مەلۇم بىر كىشىنىڭ مەنسەپ ئۈچۈن ئۇياق - بۇياققا قاتىرىغانلىقىنى ئېيتىپ بەردىم. ئابدۇكېرىم ئاكا كۈلۈپ كېتىپ:

— ئۆزىدىكى ئەيىبلەرنى تۇگىتىش ئۈچۈن ئۇياققا - بۇياققا چاپقان بولسا ياخشى بوپتىكەن. «يازغۇچى»، «شائىر» بولۇپ خەلقنىڭ قەلبىدىن ئورۇن ئېلىشتىمۇ ئارتۇق مەنسەپ بارمۇ؟ مەن بىر ياخشى ئەسەرنى بىر خان تاجىغا بەرمەيمەن، — دېدى ۋە ماڭا ئۆزىنىڭ «تاج ۋە باش» ناملىق بىر كۈپلېت شېئىرىنى ئوقۇپ بەردى:

چوت ۋە يا كەتمەننى ساپلاش تەس ئەمەس،

كېتىدۇ ناھايەت ئاڭا ئىرغايلا بەس.
تاج ۋە يا كۈلا تىكىش ھېچ گەپ ئەمەس،
ئاڭا لايىق باش تېپىش تەس، بەكمۇ تەس.

مېنىڭ ئەسەرلىرىمنى تەپسىلىي ئوقۇپ خۇشال بولىدىغان، پىكىر بېرىدىغان يېقىنلىرىمدىن بىرىمۇ ئابدۇكېرىم ئاكا ئىدى:

— «بوش كەلمە، تۇرپانلىق» دېگەن ھېكايىڭىزنى بەزىلەر ئەيىبلىمەكتە. مەن ئىككى قېتىم ئوقۇپ چىقتىم. بەزى كېلەڭسىز يەرلىرى بار ئىكەن، لېكىن ھېكايىدە قويۇلغان مەسىلىدىن ھۇزۇرلاندىم!

— «ئېھ، توپىلىق يول» سىزنىڭ رېئالىزم مېتودىنى ياخشى ئۆگىنىۋاتقىنىڭىزنى چۈشەندۈرىدۇ. روزەكبەز تىرىك ئادەم، گۈلئايشەمنۇ بىر تىپ. ياخشى ئۇكام، ئالدىڭىزدا ياخشى گەپىڭىزنى قىلىشقا يۈزۈم چىدىمايدۇ. سىزدىن كۈتكەن ئۈمىدىم بىكارغا كەتتىدى! «تارىم كەينىگە ئاقمايدۇ» نى دوختۇرخانىدا ئوقۇپ چىقتىم. شېئىرىي پىكىر بار ئىكەن، ئۇكام. شېئىرلاردا پىكىر يوشۇرۇن بولسا، ئوقۇغۇچىنى پىكىر قىلىشقا مەجبۇر قىلسا ياخشى بولىدۇ. ھېكايىدىمۇ شۇنداق بولۇشى كېرەك. مۇشۇ ھېكايىڭىز كىشىنى ئويلاندۇرىدۇ. قەلەم پىشقانسېرى ئاپتورنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ تارتىش كۈچى كۈچىيىدۇ. سىز پىشۋاتىسىز ئۇكام، ئاخىر قانداق بولارسىزكى، بىزدىن كېيىن يەنە نېمىلەر بولار؟ سىلەرنى ھىمايە قىلغۇچىلار قارىلىغۇچىلاردىن كۈچلۈك كەلسە ياخشى بولاتتى!...

ئۆز خەلقىگە، ئەدەبىياتقا، گۈزەللىككە، ھاياتقا مۇھەببەت باغلىغان ئادەملەرلا ئۆز زاماندىشلىرىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرى بىلەن ئۆزىنى بەختلىك ھېسابلىيالايدۇ. ئابدۇكېرىم ئاكا يالغۇز مېنىڭ ئەسەرلىرىم بىلەن ئەمەس، باشقىلارنىڭ ئەسەرلىرى

بىلەنمۇ شۇنداق خۇشال بولالايتتى. ئۇ بىر قېتىم «گۇڭگا شېئىر-
لار» نى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىپ، ئوبزور يېزىپ تونۇشتۇر-
ماقچى بولغانلىقىنى ئېيتقان، لېكىن رەھمىتى بۇ ئىشقا ئۈلگۈ-
رەلمىدى.

شۇم ئەجەل ئۇنىڭ بېشىغا سايە تاشلاپ، باھارغا ئامراق
قەلبىنى ئۆز كۆلەڭگىسى بىلەن خىرەلەشتۈرۈپ يۈرگەن چاغ-
لاردىمۇ ئۇ دائىم كۈلكە - تەبەسسۇم بىلەن كۈنلەرنى كۈتۈۋا-
لاتتى، ئۇزىتاتتى. ئۇ ئۆز نەۋرىلىرىنى شۇنداق ئىللىق مۇھەب-
بەت بىلەن ئەركىلىتەتتى، پەقەت ھاياتنىڭ قەدرىگە يېتىدىـ
غان، ھاياتنى سۆيىدىغان، ساپ يۈرەك ئىگىلىرىلا بالىلارنىڭ
قىلىقلىرىدىن ئەنە شۇنداق ھۇزۇر ئالالايدۇ. شائىرنىڭ باھار
ئاپتىپىدەك جانغا ئارام مېھرىدىن مېنىڭ ئوغۇللىرىممۇ بەھ-
رىمەن بولاتتى، نۇسرەت ئىسىملىك كىچىك ئوغلۇم ئاخشىمۇ
ئەسنەپ يېتىپ:

— دادا، گۈلمىرەنىڭ چوڭ دادىسى سېنىڭ ئادىشىڭما؟
مېنى كۆرسىلا سۆيۈپ قويىدىغۇ ئەمىسە؟ — دەپ سورايدۇ.

مەن بۇ سوراقتىن توپىدىن يېڭىلا باش كۆتۈرۈپ
چىققان يۇمران مايسىنىڭ باھار ئاپتىپىغا بولغان مېھرىنى
ھېس قىلىمەن: پەقەت ھەقىقىي شائىرلارلا ئەنە شۇنداق كىشى
قەلبىدىن ئورۇن ئالالايدۇ.

مەن ئاخىرقى قېتىم ئابدۇكېرىم ئاكىنى دوختۇرخانىغا
يوقلاپ بارغىنىمدا كېسىلى ئېغىرلىشىپ، ئاۋازى پۈتۈپ،
ئۆزى تولىمۇ جۈدەپ - قارىداپ كەتكەنىكەن. ئۇ مېنى
كۆرۈپ:

— ھازىرلا سىزنى ئويلاپ ياتقانىدىم. كۆزۈم كىچىككىنە
يۇمۇلۇۋىدى، چۈش كۆرۈپتىمەن، تېيىپجان ئۈچىمىز ۋاڭ گولىنـ
نىڭكىگە مېھمانغا بېرىپتىمىز. ئۇ ھەدەپ ھارىقىنى ماختىغۇدەك...
ئويغىنىپ كەتمىگەن بولسام، ئاخىرقى بىر رومكا ھاراقنى

ئىچىۋەتكەن بولاتتىمكەن، ئەمدى تۈگىدى، ئۈكام، سىز بىلەن بىللە ئىزدىشىپ، مۈگدىشىپ، ئىچىشىپ، كۈلۈشۈپ يۈرگىنىمىز- گە ئازغىنا كەم ئوتتۇز يىل بولاي دەپتۇ. سىز نوتىدىن دە- رەخكە ئايلاندىڭىز، بىز مانا يىقىلدۇق. سىز مېنىڭ ئىنىم، سىزنىڭمۇ ئىنىلىرىڭىز، سىڭىللىرىڭىز بار. ئۇلارغا سايىۋەن بولۇڭ، بىز بىر - بىرىمىزگە گۈگۈت، شوتا بولالايمىز، ھاياتنىڭ قىممىتى مانا شۇ يەردە!

مېھرىبان قېرىنداش، غەمخورچى ئۇستازنىڭ بۇ ئاخىرقى سۆزلىرى مەڭگۈ يادىمدا تۇرغۇسى!

ھەر قېتىم ھويلىغا كىرگىنىدە ھېلىقى تونۇش دېرىزىگە قارايمەن، ئۇ يەردە ئىللىق، كۈلۈمسىرەپ تۇرىدىغان بىر چىراينىڭ پەيدا بولۇشىنى ئارزۇ قىلىمەن. لېكىن، ئۇ ئەمدى يوق، ئۇ بىز بىلەن مەڭگۈلۈككە خوشلىشىپ «خەلقى ئارىسىغا»① كەتكەن. ھويلىمىزدا باھاردا يەنە گۈللەر ئېچىلىدۇ، ئىللىق ھاۋادا بالىلار چۇرۇقلىشىدۇ. لېكىن، ئۇلارنىڭ قىلىقلىرىدىن ھۇزۇرلىنىدىغان بىر كىشى كەم. ئۇ بىزگە مېھرى بىلەن كۈلكە - تەبەسسۇمنى يادىكار قالدۇرۇپ، بىز بىلەن مەڭگۈ- لۈككە خوشلاشقان ئۆلمەس شائىر ئابدۇكېرىم خوجا ئاكا.

خۇشاللىق ئۈچۈن تۇغۇلغان، خۇشاللىق ئۈچۈن ياشىغان شائىرنىڭ كۈلكىسى ئۆلمەيدۇ، تەبەسسۇمى ئۇنتۇلمايدۇ.

---

① ئۆز ۋەسىيىتىگە ئاساسەن، شائىرنىڭ جەسىتى ئولانباي ئىنقىلابىي قۇربانلار قەبرىستانلىقىغا ئەمەس، خەلق قەبرىستانلىقىغا قويۇلغان.

چین سہ نئہ تکسار

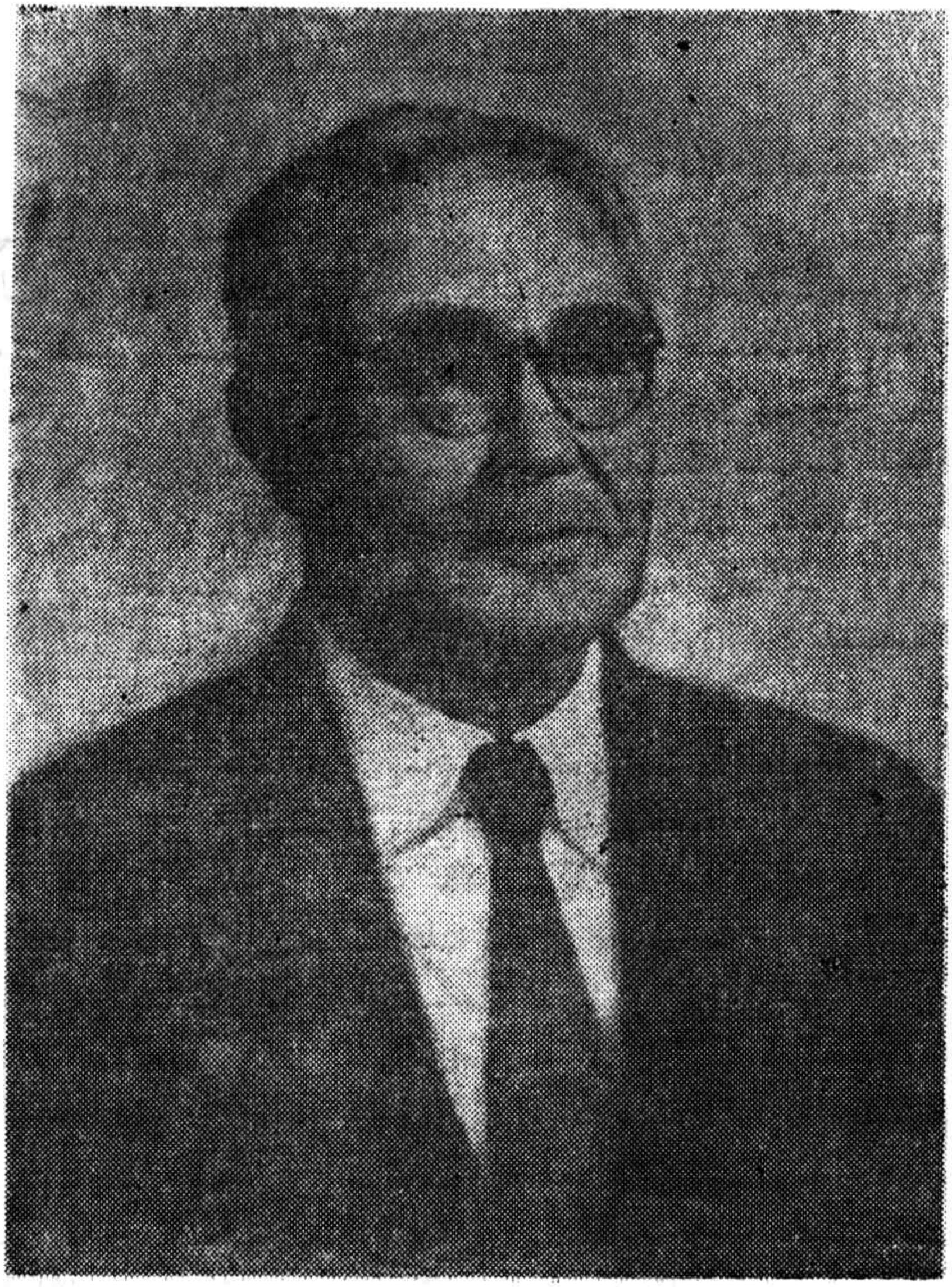

تالانتلىق خەلق سەنئەتچىسى ئەمەت ئۆمەر

[ياسىن خۇدابەردى]

مەرھۇم ئەمەت ئۆمەرنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى ئاڭلاپ چوڭقۇر تەزىيىدە بولدۇم. چۈنكى ئۇ، زامانىمىزدىكى ئەڭ تالانتلىق ئۇيغۇر سەنئەتكارى سۈپىتىدە پۈتۈن ھاياتىنى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن بېغىشلىغانىدى. مەرھۇم يېرىم ئەسىرگە يېقىن ۋاقىت ئىچىدە شىنجاڭ سەھنىلىرىدە ئوينالغان نۇرغۇن سەھنە ئەسەرلىرىدە ناھايىتى كۆپلىگەن مەشھۇر رولىلارنى يۈكسەك ماھارەت بىلەن مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا ئورۇنداپ خەلقنىڭ ئالقىشىغا ۋە ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان. شۇنىڭ بىلەن بىرگە قوشۇمچە ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ بىر قانچە پارچە سەھنە ئەسەرلىرىنى يېزىپ، ئۇنىڭ بەزىلىرىنى ئۆزى رېژىسسورلۇق قىلىپ سەھنىلەشتۈرگەنىدى.

مەرھۇم ئەمەت ئۆمەرنىڭ نامى خېلى بۇرۇنلا ھەممىگە تونۇشلۇق بولسىمۇ مەن ئۇنىڭ بىلەن پەقەت ئازادلىقتىن كېيىنلا تونۇشتۇم. ھېلىمۇ ئېسىمدە: مەن ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت ئىدارىسىدە خىزمەتتە قىلىۋاتقان چېغىمدا كاماندىروپكا بىلەن قەشقەرگە بارغانىدىم (1955 ـ يىلنىڭ باشلىرى بولۇشى مۇمكىن). شۇ چاغدا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، ئاتاقلىق جامائەت ۋە سەنئەت ئەربابى مەرھۇم قاسىمجان قەمبىرى ئەمەت ئۆمەرنى ماڭا تونۇشتۇرۇپ: «يۇقىرى ماھارەتلىك، ئاجايىپ تالانتلىق ئارتىس» دەپ يۇ-

قىرى باھا بەرگەندى. بۇ بىر قانچە ئون يىللىق ئەمەلىيەت پېشقەدەم سەنئەت ئەربابىنىڭ ئەمەت ئۆمەرگە بەرگەن باھاسىنىڭ تامامەن توغرا ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى. بۇ يەردە توغرا كېلىپ قالغانلىقتىن شۇنى قوشۇمچە ئېيتىپ ئۆتكۈم كېلىۋاتىدۇ؛ ھەممە ساھەگە ئوخشاش ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسىدىمۇ ئىختىساسلىق، تالانتلىق ئادەملەرنى بايقاش ۋە ئۇنىڭ رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش كۆڭۈل بۆلۈش ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەرنىڭ ئەڭ مۇھىم بىر ۋەزىپىسى ۋە باش تارتىپ بولمايدىغان مەسئۇلىيىتى، مەرھۇم قاسىمجان قەمبىرى مانا شۇنداق رەھبەرلەردىن ئىدى. بىز ئۇنىڭ بۇ ئېسىل خىزمەت ئىستىلىنى ئۆگىنىشىمىز كېرەك ...

مەرھۇم ئەمەت ئۆمەر ھەقىقەتەن تالانتلىق، كەسىپتە پىشقان مۇنەۋۋەر سەنئەتچى ئىدى. ئۇنىڭ پۇتۇن ئۆمرى خەلقنى كۈلدۈرۈپ، روھىي جەھەتتىن ئوزۇقلاندۇرۇش، ھۇزۇرلاندۇرۇش بىلەن ئۆتتى. ئۇ سەھنىگە چىقىشى بىلەن تەڭ (تېخى، سۆز ھەرىكىتى باشلانماي تۇرۇپلا) زالدا كۈلكە، ئالقىش سادالىرى ياڭرايتتى. ئۇيۇن باشلانغاندا ھەممە تاماشىبىنلارنىڭ دېگۈدەك دىققەت نەزەرى ئەمەت ئۆمەرگە مەركەزلىشەتتى. ئۇنىڭ رول ئېلىش ماھارىتى ناھايىتى ئۇستۇن ئىدى. ھەر قانداق بىر رولنى، بولۇپمۇ سەلبىي پېرسوناژلارنىڭ رولىنى ئاجايىپ زور ماھارەت بىلەن ئورۇنداپ، تاماشىبىنلارنى ھەيران قالدۇراتتى. ئۇ قاتناشقان ھەر قانداق ئويۇن مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇپ چىقماي قالمايتتى، بەزى سەھنە كىتابلىرىنىڭ بەزىبىر نۇقسانلىرى ئەمەت ئۆمەرنىڭ ماھارىتى بىلەن سېزىلمەي قالاتتى ياكى ئۇيناش جەريانىدا تۇزۇلۇپ كېتەتتى. ئويۇن ئاياغلاشقاندا ۋە پەردە ئارىلىقىدا زالدا ئۇزۇنغىچە ئالقىش ياڭرايتتى. تاماشىبىنلار تىياتىردىن رازى بولۇپ خۇشال ئۆيلىرىگە قايتىشاتتى ۋە ئۆيدە، مەھەللە، ئىدارىلەردە ئەمەت ئۆمەرنىڭ پارىكىنى قىلىشاتتى. ھەممە كىشى ئۇنىڭ

تەرىپىنى قىلاتتى...

مەرھۇم ئەمەت ئۆمەرنىڭ تالانتى پەقەت تىياتىر سەھنىلىرىدىلا ئەكس ئېتىپ قالماستىن، بەلكى كۇندىلىك ئاددىي تۇرمۇشتا، ھەر خىل چوڭ ـ كىچىك سورۇنلاردىمۇ نامايان بولۇپ تۇراتتى... ئۇ قاتناشقانلىكى ئولتۇرۇش، سورۇنلار تەبىئىي ھالدا ئۆزلۈكىدىن كىچىك ھەجمىدىكى ئىسپىكتاكىلغا، ياكى كىچىك ئائىلە تىياتىرىغا ئايلىنىپ كېتەتتى.

ئولتۇرۇشلاردا ئۇ ھەر خىل قىزىق گەپلەرنى قىلىپ، بەزى تارىخىي شەخسلەرنى دوراپ كىشىلەرنى كۇلدۇرەتتى. تۇرلۇك ھەجۋىيلەرنى توقۇپ، ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى بەزى نۇقسان، ئىللەتلەرنى مەسخىرە قىلىپ قامچىلايتتى. ئۇنىڭ يېقىن ئاغىنىلىرىنىڭ بىرى بولغان ئابلامۇساندىك ئېيتقىنىچە ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى پەيتلىرىدىمۇ (ۋاپات بولۇشتىن بىر كۈن بۇرۇن) چاقچاق قىلىپ ئاغىنىلىرىنى كۇلدۇرگەن.

ئەمەت ئۆمەردە ئەنە شۇنداق ياخشى خۇسۇسىيەتلەر بولغانلىقى ئۈچۈن ھەممە كىشى ئۇنى ياخشى كۆرەتتى. ئۇنىڭ كۇلكىلىك، ھەجۋىي گەپ ـ سۆزلىرىنى ئاڭلاشقا خۇشتار ئىدى. چۈنكى، دۇنيادا گۈزەللىكنى ياخشى كۆرىدىغان ئادەم بولمىغانغا ئوخشاش كۆڭۈل ئېچىشنى، كۇلكىنى، ھۇزۇرلىنىشنى ياخشى كۆرمەيدىغان ئادەممۇ بۇ دۇنيادا تېخى ئاپىرىدە بولمىدى. ئۇنداق ئادەمنىڭ ئاپىرىدە بولۇشىمۇ مۇمكىن ئەمەس (ئېغىر نېرۋا كېسەللىرى بۇنىڭ سىرتىدا، ئەلۋەتتە).

ھازىر بىزدە سەنئەتچىلەر ناھايىتى جىق، بەلكى تالانتلىق، يۇقىرى ماھارەتكە ئىگە سەنئەتچىلەرمۇ ئاز ئەمەس. بۇ پاكىت، لېكىن شۇنىمۇ ئېتىراپ قىلماي بولمايدۇكى، ئەمەت ئۆمەردەك ئاشۇنداق ئالاھىدە خۇسۇسىيەتكە ئىگە، نۇقسانلارنى ئۇنىڭدەك ئۇستىلىق بىلەن كۇلكە ئاستىغا ئېلىپ قامچىلىيالايدىغان سەنئەتچىلەر تېخى ناھايىتى ئاز. مېنىڭچە بۇگۈنكى دەۋرىمىز،

خەلقىمىز ئاشۇنداق تالانتلىق سەنئەتكارلارغا ئىنتايىن موهتاج.

تالانتلىق سەنئەتكار ئەمەت ئۆمەر بىلەن ۋىدالمشۇاتقان بۇگۈنكى كۈندە بىز شۇنىڭغا تولۇق ئىشىنىمىزكى، ساخاۋەتلىك دەۋرىمىز تۇغدۇرۇپ بېرىۋاتقان هازىرقىدەك مۇشۇنداق كەڭ ئىمكانىيەتتىن تولۇق پايدىلىنىپ، سەنئەت ساهەسىدە بۆسۈش خاراكتېرلىك ئىسلاهات ئېلىپ بارىدىغانلا بولساق، سەنئەت بېغىمىزدا يەنە كۆپلىگەن ئەمەت ئۆمەرنى يېتىشتۇرۇپ چىقىپ، دەۋرنىڭ، خەلقنىڭ سەنئەتكە بولغان ئېهتىياجىنى تەمىن قىلالايمىز.

چىن سەنئەتكار

— ئەمەت ئۆمەرنى ئەسلىگىنىمدە

ئىمىن تۇرسۇن

يۇرتىمىزدا ئادەم تولا، لېكىن ھېچكىم بىر - بىرىگە ئوخشىمايدۇ؛ پەقەت بىرلا جەھەتتىن، يەنى تۆرىلىش - ئۆلۈش جەھەتتىلا ئوخشايدۇ. تۆرىلىشتە، ئانىنىڭ قورسىقىدىن يۇمشاق كۆرپىگە چۈشىدىغانلىرىمۇ، بورا ياكى داق يەرگە چۈشىدىغانلىرىمۇ بولىدۇ. بەزىلەر ئۆمرىنى راھەت - پاراغەتتە ۋە بەزىلەر جاپا - مۇشەققەتتە ئۆتكۈزىدۇ. بۇ — نىسپىيلىكتۇر. شاھ بولسۇن، ياكى گاداي، ئۆلىما، ياكى ھۆكۈما، ھاجىپ بولسۇن، ياكى كاسىپ، زېمىندار بولسۇن، ياكى ھۆكۈمدار، نادان بولسۇن، ياكى تەدان، بەكباش بولسۇن، ياكى ياۋاش ئىنسان بەربىر ئۆلىدۇ. بۇ — مۇتلەقتۇر.

بەزى كىشىلەر ئىنسانىيەتنىڭ ۋاقىت ھېسابىدا ئەرزىمەس سان بولغان قىسقىغىنا ئۆمرىنى مەنىلىك — ئەھمىيەتلىك ئۆتكۈزىدۇ. ئەل بىلەن بىللە ئېلىچە ياشايدۇ. ئېلىگە كۆيۈنىدۇ. ئېلىنىڭ دەردىگە مەلھەم بولىدۇ، ئېلىنىڭ پايدىسىنى قوغداشقا مەھرەم بولىدۇ. بەزىلەر «مۇت» دېسە «زەھەر بولسىمۇ يۇت» دەپ، نەپسى بالاسىدا ھەر يان شاپاشلاپ، ھەسەتنى بولۇشىچە ھاپاشلاپ، ئۆزگىنى قاقشىتىدۇ. ئېلىنى كۆيدۈرىدۇ، ئۆزىنىڭ نام - شۆھرىتى ئۈچۈن ئېلىنى ئوتقا ئىتتىرىدۇ. بەزىلەر ئۆز نەپسىدىن كېچىپ، ئۆزى داغ سۇ ئىچىمۇ،

ئېلىمگە ھالاۋەتتىن داستىخان ئېچىپ ئۆتىدۇ.

ئادەملەر مىجەز ـ خۇلقى، تۇرمۇش ئادىتى، ئەدەب ـ ئەخلاقى، پەيلى ـ نىيىتى، ھۈنەر ـ سەنئىتى، ئىشقىلىپ پىكرى ـ زىكرى، ياشاش تەرىزى جەھەتلىرىدىن ھەر خىل بولىدۇ. شۇڭا، ئۇلارنىڭ ئىنسانىيەت ئىچىدە قىممىتى، ئورنى ـ مەرتىۋىسى، قىسقىسى، ئالىدىغان باھاسى ئوخشاش بولمايدۇ.

كىشىلەر ئاڭ ـ پىكرى ۋە ھاياتقا كۆز قارىشى، ئەقىل ـ پاراسىتى ۋە بىلىم سەۋىيىسى پەرقلىق بولۇشى سەۋەبىدىن، ھاياتنى رەڭدار قىلغۇچى سەنئەتكارلارنىڭ چوڭ بىر قوشۇنى بولغان ئارتىسلارنى ھەر خىل باھالايدۇ. «ئارتىس» فرانسۇزچە (artiste) سۆز بولۇپ، «ماھىر»، «ئۇستا» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. بەزى كىشىلەر «ئارتىس» نى «ئويۇن ئوينىغۇچى» ياكى ئاددىيلا «ئويۇنچى» دەپ قارايدۇ. ئۇلارنىڭ نەزەرىدە «ئارتىس» ئەرزىمەس كاسىپ، لېكىن ھەقىقىي مەنىسى بىلەن چۈشەنگەندە، «ئارتىس» تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرگۈچى «ئەينەك». ئىنساندا ۋە ياكى ئىنسانغا باغلىق شەيئىلەردە نېمە بولسا شۇنى ئەكس ئەتتۈرگۈچىدۇر. كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ سىن ـ تۇرقى ۋە ئەدەب ـ ئەخلاقىنى ئارتىس ئارقىلىق كۆرىدۇ؛ ھېس نۇيغۇسى، مۇڭ ـ قايغۇسى، تىلەك ـ ئىستىكى، خۇشلۇقى ۋە خاپىلىقى ئارتىسنىڭ ئىپادىسى بىلەن بولىدۇ.

بىزنىڭ سەنئەت تارىخىمىزدا، ئىككى مىڭ يىلدىن ئارتۇق ئۇزاق مۇساپىنى (ئارىلىقتا ئۇزۇلۇپ قالغان چاغلىرىنى نەزەردىن ساقىت قىلغاندا) بېسىپ كېلىۋاتقان سەنئەتكارلارنى ئەسلىمەيدىغان، ھەتتا ياقتۇرمايدىغان كىشىلەر بولمىسا كېرەك. دەرۋەقە ياقتۇرۇش ـ ئالقىشلاش دەرىجىسى ئوخشاش بولمايدۇ. پەقەت تەبىئىتىدە سەنئەتتىن زەررىچە ئەسەر ۋە قۇلىقىدا مۇزىكىدىن قىلچە پەردە بولمىغان شەخسلەر سەنئەتنى «شەيتاننىڭ ئەمىلى» ۋە نەغمىنى «مەلئۇننىڭ كۈلكىسى ياكى يىغىسى» دەپ،

«هارام» نى پەتىۋا بىلەن «هالال» قىلىپ، مۇڭ سالىدىغان ريياكارلارغا سەنئەتكار ياقمايدۇ (خۇتەنده 1939 - يىللىرى مەرھۇم سەنئەتكار ئەمەت ئۆمەرنى «ئۇيۇنچى قالماق» دەپ، ريياكارلارنىڭ مالاھەت قىلغىنى شۇنىڭ بىر مىسالىدۇر). چۈنكى، ئۇلارغا سەنئەتكارلاردىن ماددى بەھرە تەگمەيدۇ، بەلكى سەنئەتكار ئۇلارنى جاھالەت ھامىلىرى دەپ قامچىلايدۇ. سەنئەتكار ئۆز خەلقىگە روھىي ئوزۇق بىلەن داستىخان سالىدۇ: مەرىپەتنى ياقىلايدۇ.

سەنئەتكارمۇ ھەر خىل بولىدۇ. ھۇنەرى بولسىمۇ تۆھپىسى بولمىغان، سەنئەتتە ھەرىكەت قىلىشىمۇ ئىشىنىڭ بەرىكىتى بولمايدىغان، ئاز ئەجرىدىن كۆپ نەپ ئالىدىغان، ئۆزىنى دامىلايدىغان، ئۆزگىلەر ئۈستىدىن دادلايدىغان «سەنئەتكار» مۇ يوق ئەمەس. كىتابخان! گېپىمگە قۇلاق سېلىپ تۇرۇڭ! سەنئەتكارنىڭ قەدىر - قىممىتى ئالدى بىلەن ئۇنىڭ پەزىلىتىدە، ئاندىن ئۇنىڭ سەنئىتىدە ئىپادىلىنىدۇ. پەزىلەتسىز ماھىرنى پەقەت داستىخاننىڭ ئۇلپىتى، بىرەر دەملىك خۇشاللىق بېغىشلىغۇچى، دەپ قارايدىغانلار يوق ئەمەس. پەزىلەتلىك سەنئەتكارنى كىشىلەر ھەر زامان - ھەر ماكاندا ئەسلىيەلەيدۇ، ياخشى گېپىنى قىلىدۇ (دۇنيادا نۇقسانسىز ئادەم بولمايدىغانلىقىنى ھەممىمىز بىلىمىز. سەنئەتكارمۇ ئادەم - دە!)

ئەمەت ئۆمەرنى تونۇغىنىمغا 40 يىلدىن ئاشتى. ئۇنى ھەر جەھەتتىن كۆزىتىپ ۋە ئۆگىنىپ باقتىم. ئەمەت ئۆمەر 70 يىلىق ئۆمرىنىڭ 50 يىلىنى سەنئەت تۇرمۇشى بىلەن ئۆتكۈزگەن پازىل سەنئەتكار ئىدى! جاھىل ئادەملەر ئۆزىنى پازىل ئادەملەردىن ئۈستۈن تۇتىدىغان جاھالەتلىك زامانىدىمۇ ياكى پازىل ئادەملەرنىڭ قەدرىنى بىلىدىغان ئادالەتلىك زامانىدىمۇ، مەرھۇم ئەمەت ئۆمەر ئۆزىنى ئۆز سېپىدىكىلەردىن ئۈستۈن تۇتمايتتى. كىبىر دېگەننى بىلمەيتتى، ھاكاۋۇرلار بىلەن خوشى يوق ئىدى. كەسىپكارلىرى ئارىسىدا «مەن بىلىمەن» دەپ

ئالدىغا ئۆتۈۋالمايتتى. ئۆزىنىڭ ئورنىنى بىلەتتى. كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى رەنجىتمىشنى خالىمايتتى. ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولغان ھەر قانداق كەسىپ مۇبادا ئىنساپ بىلەن ئويلاپ كۆرىدىغان بولسا، ئۇنىڭ يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بىرەرمۇ كىشىنى رەنجىتىپ قويغىنىغا دەلىل كۆرسىتىپ بېرەلمىسە كېرەك. بۇ ھەقىقىي پرولېتارچە ئىنسانپەرۋەرلىك نۇقتىسىدىن دېيىلگەن گەپ. ئۇ «دوستىغا زىيان سالغۇچى ھامان دوستىدىن ئايرىلىدۇ» دېگەن ھېكمەتنى ئۇبدان بىلگەن بولسا كېرەك. ئۆزىنى ئەمەس، ئۆزگىنى ئىززەتلەيتتى. شۇڭا، ئۆزگىلەرنىڭ ئىززىتىگە سازاۋەر ئىدى. بۇ ئۇنىڭ بىر پەزىلىتى ئىدى. ئۇنىڭ ئىككىنچى بىر پەزىلىتى شۇكى، ئەمەت ئۆمەرنىڭ بىلىدىغان سەنئىتى ئەلگە ئورتاق ئىدى. ئۇنىڭدا فېئودالچە كاسىپلاردەك سەنئەتتە مۇتەئەسسىپلىك يوق ئىدى. ئۇ شاگىرت تۇتمىغان، لېكىن شاگىرتى كۆپ بولغان ئۇستىكار ئىدى. ئۇنىڭ ئۈچىنچى بىر پەزىلىتى شۇ ئىدىكى، جەمئىيەتنىڭ ھەر خىل قاتلىمىدىكى ئىللەتلەرنى تېز بايقايدىغان، ئۇ يامان ئىللەتلەرنى سۆز (ئەلۋەتتە ئۇخشىتىش لىرى) ۋە ئەمەلىي ھەرىكىتى (دوراشلىرى) بىلەن دەرھال ئېچىپ تاشلايدىغان يۇمۇرچى ــ ساتىرىك سەنئەتكار ئىدى. ئۇنىڭ مۇنداق سۆز ـ ھەرىكەتلىرى شەكلەن قىزىقچىلىق بولۇپ كۆرۈلسىمۇ، مەزمۇنەن ئۆتكۈر تەنقىد ـ تەقرىز ئىدى. شۇڭا، ئۇنى كىشىلەر «زامانىمىزنىڭ تىرىك نەسىرىدىن ئەپەندىسى» دەيتتى. ئۇ جاھالەتنى سۆكەتتى. خۇشامەتنى ياقتۇرمايتتى. «خۇشامەت ــ بىر خىل ساختا پۇل، ئۇ پەقەت ساختىپەزلىك يولى بىلەنلا بازار تاپىدۇ» دېگەن ھېكمەتلىك سۆزنى چۈشىنەتتى. ئۇنىڭ تۆتىنچى بىر پەزىلىتى شۇ ئىدىكى، ئۇ نالىمگەر ئەمەس ئىدى. ئۇ پۇل ـ مالنىڭ كەينىگە كىرمىگەن، بارغا بارىچە شۇكرى قىلغان. تۇرمۇشتا مۇشكۈلچىلىكتىن زارلانمىغان، باياشادلىقتا يايراپ باقمىغان قانائەتچان ئارتىس

ئىدى. كىشىلەرگە قەرزدارمۇ بولمىغان ۋە ھېچكىمنى قەرزدارمۇ قىلمىغان «ئۇتۇر ئەقەت كاسىپ» ئىدى.

ئۇ مەزكۇر پەزىلەتلىرى ۋە يىپقا ئۇنچىدەك تىزىشقا بولمىغان خىزمەتلىرى بىلەن سەنئەت تارىخىمىزنىڭ سەھىپىلىرىدىن ئورۇن ئېلىشقا ھەقلىق. ئەمەت ئۆمەر جىسمانەن بىزدىن ئايرىلدى، روھى بىز بىلەن ھەمىشە بىللە!

داڭلىق كومېدىك ئارتىس ئەمەت ئۆمەرنىڭ ۋاپاسىغا چوڭقۇر تەزىيە بىلدۈرىمەن!

سىراجىدىن زۇپەر

تالانتلىق كومېدىيە ئارتىسى، مەشھۇر قىزىقچى ئەمەت ئۆمەر داۋالاش ئۇنۇم بەرمەي پارالىچ كېسىلى بىلەن 1987 - يىل 8 - ئاينىڭ 8 - كۈنى ئۇرۇمچىدە ۋاپات بولدى.

مەرھۇم ئەمەت ئۆمەرنىڭ 49 يىللىق ھاياتى ئېلىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك يېڭى مەدەنىيەت، ئاقارتىش ۋە ئەدەبىي سەنئەت سېپىدە خەلق ئۈچۈن بەجانىدىل ئىشلەپ ئۆتكەن مەنىلىك ھايات. مەرھۇم ئەمەت ئۆمەر ئۆزدىنىڭ ئۇزۇن يىللىق سەھنە ھاياتى داۋامىدا ھەر خىل ئەگرى - توقاي يوللارنى بېسىپ، يولۇققان قاتمۇ قات قىيىنچىلىق ۋە مۇشەققەتلەرگە قىلچىمۇ پىسەنت قىلماي، سەنئەتنى خەلق ئۈچۈن، سوتسىيالىزم ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش يولىدا زور تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن ۋە كۆپ ئەجىر سىڭدۈرگەن پېشقەدەم سەنئەتكار ئىدى.

مەن مەرھۇم بىلەن نەچچە ئون يىل سەنئەت ساھەسىدە بىرگە ئىشلىدىم. ئۇنىڭدا بىر سەنئەتكاردا بولۇشقا تېگىشلىك سۈپەتلەر تولۇق ئىدى. ئۇ ھەر ۋاقىت تۇرمۇشنىڭ ھەر خىل قاينام‌لىرىغا چۆكۈپ، جەمئىيەتتىكى رەڭگارەڭ تۇرمۇش ھادىسىلىرىنى ئەستايىدىل كۆزىتەتتى ۋە ئۇنى ئۆزى ئېلىپ چىققان رولىلارغا ئۇستىلىق بىلەن سىڭدۈرۈۋېتەتتى. شۇڭا ئۇ ئۆمرىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى كۈنلىرىدىمۇ ھارۋىدا ئولتۇرۇپ (پۇت - قولى

هەرىكەتتىن توختىغان، كۆزلىرى خىرەلىشىپ كەتكەن) بازارنىڭ ئەڭ ئاۋات يەرلىرىگە بېرىپ، بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىغان تۇرمۇش كارتىنىلىرىنى كۆزىتەتتى ھەتتا بەزى بىھۇدە ماجىرا-لارنى كېلىشتۇرۇپ قويىاتتى.

مەرھۇم ئەمەت ئۆمەر لەتىپىگە باي بولۇپ، ناھايىتى يۇمۇرلۇق قىلىپ سۆزلەيتتى. ئۇ ئىنتايىن قىزىقچى بولغاچ، كىشىلەر ئۇنىڭ سەھنىدىكى رولىغا قىزىقىپلا قالماستىن، ئۇ-نىڭ ھەر خىل مەنىلىك سۆز ۋە ھەرىكەتلىرىنى ئاڭلاپ قالتىس ھۇزۇرلىناتتى. ئۇنىڭدا ھەقىقەتەن كىشىنى ئۆزىگە جەلپ قى-لىش ئىقتىدارى زور ئىدى. مەرھۇم ناھايىتى كىچىك پېئىل ئادەم بولغاچقا، ئۇنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت دائىرىسى كەڭ ئىدى. شۇنداقلا نام - شۆھرەت، دەرىجە، مەنسەپ ۋە مەنپە-ئەت تالىشىشلاردىن خالىي بولۇپلا قالماستىن، بەلكى يۇقىرىقى-دەك بەزى بولمىغۇر ئىللەتلەرگە گىرىپتار بولۇپ قالغان كى-شىلەرنىڭ ئۆزلىرىگە يۈز تۇرانە ئېيتىشقا جۇرئەتلىك ئىدى، ئۇ ھەرگىزمۇ ئىككى يۈزلىمىلىك قىلمايتتى. مەرھۇم ئەمەت ئۆمەر يۇقىرىقىدەك خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە بولغاچقا، ئۇنىڭ كىشىلەر ئارىسىدا ئىززەت - ئابرۇيى زور ۋە تەسىرى چوڭقۇر ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئۇزۇن يىللىق سەھنە ھاياتى جەريانىدا كۆپلى-گەن مۇنەۋۋەر ئىسەرلەردە يۇقىرى ماھارەت بىلەن رول ئېلىپ، ھەر مىللەت تاماشىبىنلىرىنىڭ قىزغىن ھۇرمىتىگە ئېرىشكەن تاللانتلىق سەنئەتكار ئىدى. ئۇ بۇگۈن بىز بىلەن ۋاقىتسىز ۋىدالاشتى. بۇ بىزنىڭ سەنئەت قوشۇنىمىز ئۈچۈن زور يوقى-تىشتۇر. بىز مەرھۇم ئەمەت ئۆمەرنى ئەسلىگىنىمىزدە ئۇنىڭ ئۆمۈر بويى سەنئەت سېپىدە خەلق ئۈچۈن بەجانىدىل ئىشلەپ ئۆتكەن ئىش - ئىزلىرىنى ھەرگىز ئېسىمىزدىن چىقارماسلىقىمىز، ئۇنىڭ ئۆگىنىش روھى، ئاددىي - سادىلىقى، ئۆز كەسپىگە پىششىقلىقى قاتارلىق جەھەتلەردىكى ئالاھىدىلىكلىرىنى ئۈلگە قىلىپ، مىللىي تىياتىرچىلىق ئىشلىرىنى تېخىمۇ گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن تىرىشىشىمىز لازىم.

مەرھۇم ئەمەت ئۆمەرنىڭ سەنئەت ھاياتى توغرىسىدا ئەسلىمە

مۇھەممەتئىمىن نوروز

بۇگۈن قايغۇلۇق ھېسسىياتىمىز بىلەن ئۇيغۇر تىياتىر سەنئىتىنىڭ ئاساسلىق نامايەندىلىرىدىن بىرى بولغان، يېرىم ئەسىرلىك ئۆمرىنى خەلقىمىزنىڭ سەنئەت ئىشلىرىغا بېغىشلىغان پېشقەدەم دراماتورگ، كومېدىك(قىزىقچى) ئارتىس ئەمەت ئۆمەرگە تەزىيە بىلدۇرۇۋاتقان چېغىمىزدا مەرھۇمنىڭ ئۇزۇن يىللىق تىنچسىز ھاياتى كۆز ئالدىمدىن تەسۋىرىدەك بىر - بىرلەپ ئۆتىمەكتە.

ئەمەت ئۆمەر 1916 - يىلى قەشقەر نەزەرباغدا كەمبەغەل مولا ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئاپرىل ئۆزگىرىشىدىن كېيىن ئېچىلغان باشلانغۇچ مەكتەپتە ئازراقلا ئوقۇپ 1936 - يىلدىكى ئۇرۇمچى ئۆلكىلىك سىفەن (دارىلمۇئەللىمىن) گە كىرىپ ئوقۇغان. مەكتەپتە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن بىر تۇركۇم زىيالىيلاردىن دەرس ئالغان.

ئەمەت ئۆمەر ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇۋاتقان چېغىدىلا (1938 - يىلى) غوجىنىيازھاجىنىڭ رولىنى ئوينىپ چىقىپ، خەلق ئىچىدە بىردىن شۆھرەت ئىگىسى بولۇپ قالغان، شۇنداقلا بۇ ئۇنىڭ سەھنە ھاياتىنىڭ باشلىنىشى بولۇپ قالغان. ئەمەت ئۆمەر مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ خوتەن ۋىلايىتىگە تەقسىم قىلىنىپ، گۇما ناھىيىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا مۇئاۋىن رەئىس بولۇپ، مەدەنىيەت - مائارىپ خىزمىتىنى ئىشلىگەن. شۇ

يىللاردا ئۇ بىر تەرەپتىن، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سودا ۋەكالەتخانىسى ئارقىلىق سوۋېتكە تېرە - ئۈچەي ئۆتكۈزۈپ، ئۇلاردىن كىنو ئاپپاراتى سېتىۋېلىپ، ئاۋازسىز كىنو قويۇشنى يولغا قويسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئۆزى قەلەم تەۋرىتىپ، ساۋاتسىزلىقنىڭ زىيىنى توغرىسىدا دراما يېزىپ، ئۆزى رېژىسسورلۇق قىلىپ، ئۆزى رول ئېلىپ، شۇ ئارقىلىق كىشىلەرنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى جانلاندۇرۇپ، خەلقنى مەدەنىيەتكە يۈرۈش قىلىشقا دەۋەت قىلغان.

ئەمەت ئۆمەرنىڭ گۇمىدا ئىشلىگەن چېغىدا بىر مەزگىل ئاياللار بىرلەشمىسىگە رەئىس بولۇپ قېلىشى تاسادىپىي ئەھۋال ئەمەس ئىدى. چۈنكى، ئۇ شۇ يىللاردا ئاياللارنىڭ چۈمبەلنى تاشلاپ، ھەر خىل مەدەنىي پائالىيەتلەرگە قاتنىشىش ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدا ھارماي خىزمەت ئىشلىدى. نەتىجىدە ئەركىنلىككە تەشنا خوتۇن - قىزلار تېزلا ئويغىنىپ، ساۋاتسىزلىقنى يۇيۇش ھەرىكىتىگە ئاكتىپ قاتناشقان ھەمدە كىنو - تىياتىر كۆرەلىگەن. بۇ چاغدا كىنو - تىياتىر ئۈچۈن كۇلۇب بولمىغىنىنى نەزەرگە ئېلىپ، ئەمەت ئۆمەر ئۆزى قول سېلىپ ئىئانە توپلاپ، ۋەخپىدىن كىرگەن كىرىم ۋە خەلقتىن چۈشكەن ئىئانە بىلەن بىر كۇلۇب سالدۇرغان. كىشىلەر بۇ كۇلۇبنى خېلى ئۇزاق مەزگىللەرگىچە «ئەمەت ئۆمەر كۇلۇبى» دەپ ئاتاشقان.

كۇلۇبنىڭ پۈتۈش مۇراسىمىغا ئەمەت ئۆمەر ئۆزى يېزىپ، ئۆز رول ئالغان ساۋاتلىق بولۇشنىڭ ئەھمىيىتى توغرىسىدىكى سەھنە ئەسىرىنى تەييارلاپ تاماشىبىنلارغا كۆرسەتكەن.

ئەمەت ئۆمەر ئۈرۈمچىدە ۋە خوتەندە بولۇپ «لوگۇچياۋ ۋەقەسى»، «ھاپىتىغا شاپىتى، توڭرۇلۇققا مەرەزدار»، «شاخ - شاخچىنارنىڭ شېخىسەن، بىر گۈلىمەن» دېگەن نومۇر ۋە دراملارنى ئويناپ، خەلقنىڭ ئالقىشىغا ئىگە بولغان. «لوگۇچياۋ

ۋەقەسى»، «شاڭخەي كېچىسى» دېگەن دراملارنى ئوينىغاندا ئۆزى ياپون جاھانگىرلىكى ئوفىتسېرىنىڭ رولىنى ياخشى ئوينىغانلىقى سەۋەبىدىن ئەمەت ئۆمەرنى كىشىلەر «جاھانگىر ئەپەندىم» دېگەن. خوتەندىكى چېغىدا ياپونغا قارشى ئىئانە توپلاشتا ئالاھىدە كۈچ چىقىرىپ ئىشلەپ، جامائەت ئەربابى سۈپىتىدە تونۇلغان. ناتوغرا خاھىشلارنى، پارىخور ئەمەلدارلارنى، زالىم بەگلەرنى، فېئودال خۇراپاتلىقلارنى ساتىرىك يول بىلەن يۇمۇرلۇق قىلىپ قامچىلىغان. شۇڭا، يەرلىك ئىستىبدات ھاكىمىيەت ئەمەت ئۆمەرنى كۆزىگە قادالغان مىخ ھېسابلاپ، كۆپ قېتىم تەقىب ئاستىغا ئالغان، يىراق يېزىلارغا پالىغان، تۈرمىگە تاشلىغان. نەتىجىدە ئەمەت ئۆمەر بىر مەزگىل خىزمەتسىز، مائاشسىز قالغان. بۇ چاغدا ئۇ خوتەندىكى بىر تۈركۈم كەمبەغەل يېتىمچىلەرنى توپلاپ ئارقىسىغا سېلىپ، سەھرا ۋە مازارلاردا سەرگەردانلىق تۇرمۇشىنى ئۆتكۈزگەن. بىراق، ئەمەت ئۆمەر تۇرمۇشتىكى بۇنداق سەرسان - سەرگەردانلىق، ئوڭۇشسىزلىقلارغا قىلچە پىسەنت قىلمىغان. بازار كۈنلىرى ساپايى، داقا - دۇمباقلار بىلەن ھەيۋەتلىك يېتىمچىلەر قوشۇنىنى ئۇيۇشتۇرۇپ تۆۋەندىكى بېيىتلارنى ئوقۇپ نامايىشقا ئايلاندۇرۇۋەتكەن.

زاراخەتمە ئاش بولدى،
باي - بېگىملەر باش بولدى.
زالىملارغا ئاش بولسا
غېرىبلارغا تاش بولدى.
ۋاي دەرد، ئەلەم يادوس،
دوستلار ئامان يادوس.

تامدا پاختەك، باغدا ئۆدەك
مايسا چايناپ كېلىدۇ.

نەزىرگە موللام، سوپىلار
نامازنى تاشلاپ كېلىدۇ. (قايتۇرما)

كەمبەغەل كىيىسە كۈلانى،
شەيخلىرىگە ئادەم ئەمەس،
ئۆلگۈچە ئېيتسام مۇقامنى،
مەن ئۈچۈن ماتەم ئەمەس.

گاخۇنۇم ئىشان سوپى،
نەچچىدە باردۇر ياشلىرى؟
سەللە ئىچىدە مىس قازانداق،
پارقىرايدۇ باشلىرى. (قايتۇرما)

كەچتىم مەن زامانىڭدىن،
ياخشى كىم يامانىڭدىن،
ئاق سەللە، يېشىل سەللە،
بىزارمەن تامامىڭدىن.

دېمەك ئەمەت ئۆمەر تەشكىللىگەن بۇ يېتىمچىلەر قوشۇنى زالىملارغا، ئىستىبدات ھۆكۈمرانلارغا، پارىخور بەگلەرگە، داخان، پالچى رەممالىلارغا، خانىقالاردا ئۇماچ بەندىسى بولۇپ ئۆتىدىغان بىر تۈركۈم سوپى ئىشانلارغا نەشتەردەك، نەيزىدەك سانجىلغان. بۇ قوشۇننىڭ ناخشىلىرى، ھەيۋەتلىك مۇقام مەشرەپلىرى ھەر پەيشەنبە خوتەن بازىرىنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن. خەلق ئۇلارغا ھېسداشلىق قىلىپ ماددىي نەرسىلەرنى بەرگەن، ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى ساراسىمىگە چۈشكەن.

شېك شىسەي ئەسلى نىقابىنى ئېچىپ تاشلاپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تېخىمۇ ئەسەبىيلىشىپ ئىلغار زىيالىيلارنى

تەقىب ئاستىغا ئالدى. كومۇنىستلارنى ۋە ئۇنىڭغا ئەگەشكەن بىر تۈركۈم ئادەملەرنى ئارقا - ئارقىدىن قاماققا ئالدى. 1944 - يىلى باشلانغان ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ تەسىرى خوتەنگە ناھايىتى تېز كەلدى. خوتەندىكى بىر تۈركۈم ئىلغار-لار ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا ماسلىشىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنى پاش قىلدى، ئامىننى ئويغاتتى. شۇ چاغدىلا ئەمەت ئۆمەر سەرسانلىق - سەرگەردانلىق تۇرمۇشىنى ئاياغلاشتۇرۇپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا ھېسداشلىق قىلدى. ئەمەت ئۆمەردىن چۆچۈپ قالغان ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ئۇنى خوتەندىن قەشقەر-گە سۈرگۈن قىلدى.

قەشقەر خەلقى ئەمەت ئۆمەرنى قىزىقچى ئارتىس دەپ قارشى ئالدى. ئۇ سانايىنەپىسىگە (سەنئەت ئۆمىكىگە) ئارتىس بو-لۇپ كىرىپلا ئەھمەت زىيائىنىڭ «رابىيە - سەئىدىن» ئوپېرا-سىنى تەييارلاپ، بۇنىڭدا زالىم ھەمدەمبەگنىڭ رولىنى مۇۋەپ-پەقىيەتلىك ئوينىدى.

1946 - يىلى 11 ماددىلىق بىتىم بىلەن شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلۇپ ئۇزاق ئۆتمەي ھۆكۈمەت رەئىسى جاڭ جىجۇڭ، مۇئاۋىن رەئىس، خەلقىمىزنىڭ سۆيۈملۈك رەھ-بىرى ئەخمەتجان قاسىمى قەشقەرگە كەلدى. ئەمەت ئۆمەر ئۇ-لارغا ئاتاپ قىزىل مەيدانىدا ۋە قەشقەر خەلق كۇلۇبىدا تۇر-لۇق قىزىقچىلىق نومۇرلارنى ئورۇندىدى.

1947 - يىل 7 - ئاينىڭ 21 - كۈنى كېچە قەشقەردىكى گومىنداڭ دائىرىلىرى ھەربىي ھالەت ئېلان قىلىپ، بىر تۈركۈم ئىلغار زىيالىيلارنى قاماققا ئالدى. ئورغاق كۆتۈرۈپ بېدە ئۇ-رۇپ قايتقان ئەمەت ئۆمەرنى گومىنداڭنىڭ ئىشپىيونلىرى «كومۇنىستنىڭ دومبىقىغا ئۇسسۇل ئوينايدىغان مايمۇن، قولۇڭ-دا ئورغاق تۇرىدۇ، بولقىسى قېنى؟» دەپ گومىنداڭ 9 - لۇينىڭ ھەربىي تۈرمىسىگە قامىدى.

ئەمەت ئۆمەرگە بۇ تۇرمە ھېچقانداق غەلىتە ئىش ئەمەس تەك ئۇيناپ ـ كۇلۇپ، قىزىقچىلىق قىلىپ، تۇرلۇك ناخشا، ھەتتا ئېرخاك، جىڭجۇي ناخشىلىرىنى ئېيتىپ، گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىنىمۇ ئامالسىز قىلىپ قويدى. ھەتتا تۇرمىدە قاراۋۇلغا تۇرغان ئەسكەرگە چاقچاق قىلغان بولۇپ مىلتىقنى تارتىۋېلىپ، قورقۇتۇپ تەزىم قىلدۇرۇپ، قايتۇرۇپ بەرگەن ئىشلىرى نۇرغۇن بولغان.

1948 ـ يىلى جىڭساجۇي ئەمەت ئۆمەرگە سانايىنەپىسىگە كىرىپ ئىشلەپ، مەخپىي مەلۇمات يەتكۈزۈپ بېرىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇپ تۇرمىدىن چىقىرىدۇ. لېكىن، ئەمەت ئۆمەر سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئىشىكىدىن كىرىپلا «مەن ئىشچىيون بولۇپ چىقتىم، ماڭا مۇنداق ۋەزىپىلەرنى تاپشۇردى، مېنىڭ قېشىمدا قالايمىقان گەپ قىلماڭلار» دەپ گومىنداڭ جىڭساجۇيىنىڭ مەخپىيەتلىكىنى پاش قىلىپ تاشلايدۇ.

ئەمەت ئۆمەر سانايىنەپىسىدە ئازادلىققا قەدەر كۆپلىگەن دراملاردا ئاساسلىق رولىلارنى ئېلىپ، قەشقەر خەلقىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. بىراق، ئۇ شۇنچە ئىشلىسىمۇ يەنىلا غۇربەتچىلىكتىن قۇتۇلالمىدى.

1949 ـ يىلى شىنجاڭ ئازاد بولدى. ئەمەت ئۆمەر ئازادلىقنى قىزغىن قارشى ئېلىپ، ھەرقايسى ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرگە ئاكتىپ قاتناشتى. ئارمىيە سېپىگە كىرىپ 13 ـ دىۋىزىيە سىياسىي باشقارما قارىمىقىدىكى تەشۋىقات دۇيىدە ئىشلىدى.

1955 ـ يىلى ئۆلكىلىك سەنئەت ئۆمىكىگە يۆتكىلىپ (ئۇرۇمچىگە) كەلدى ۋە شۇنىڭدىن باشلاپ كۆپلىگەن سەھنە ئەسەرلىرىگە قاتنىشىپ، ئاساسلىق رولىلارنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇنداپ كەلدى. بىراق، بۇ ياخشى كۈنلەرمۇ ئانچە ئۇزاققا بارمىدى. مەرھۇم ئۆز تالانتىنى تازا يېتىلدۇرۇۋاتقان چاغدا يەنى 1958 ـ يىلى بىر قۇيۇن ئەمەت ئۆمەرنى كۈرەش سەھنىسىگە

چىقىرىپ قويدى. تارىختا قىلغان ياخشىلىقلىرىمۇ ئۇنىڭغا جىنا-
يەت بولۇپ سانالدى. جاھىل «ئوڭچى»، «مىللەتچى» دەپ
قارىلىنىپ يېزىغا چۈشۈرۈلدى ۋە دېھقانچىلىق مەيدانلىرىدا
چوشقا باقتى. مەرھۇمنىڭ قورسىقى تۈزۈك تويماي، كىيىم -
كېچەكلىرى جۇل - جۇل، ئائىلىسىۋەيران، بالىلىرى مەيۈس ئۆتـ
تى. سەھنىدىن چۈشۈرۈلدى. نەدە كۈرەش بولسا شۇ يەردە
بولدى. رەھىمسىز كۈرەش، شەپقەتسىز زەربە ئۇنىڭ ئارقىسىـ
دىن ئەگىشىپلا يۈردى. بېلى ئېگىلگەن ئەمەت ئۆمەر
مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا ئەكسىلئىنقىلابچى گىزەندە ئاتىلىپ
تېخىمۇ كۆپ ئازابلارغا دۇچار بولدى. ئۆزى يازغان «قانلىق
تىلخەت»، «تاشۋاي» ئوچېركى بېشىغا بالا بولدى.
ئوينىغان قىزىقچىلىق نومۇرلىرى جىنايەت ئاتالدى،
تاياق يېدى. ھەر قانداق قىيىنچىلىققا پىسەنت قىلـ
مىغان ئەمەت ئۆمەر پىچاننىڭ لەمجىن دېگەن يېرىدە كۆزىدىن
تارام - تارام ياش ئاققۇزۇپ «50 يىللىق سەنئەت ھاياتىم
ئاخىر شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشتىمۇ؟!...» دەپ ئاچچىق ھەسرەت
چەكتى.

1978 - يىلى 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇم
يىغىنىنىڭ باھار شامىلى تەڭرىتاغقا يېتىپ كېلىپ، ئەـ
مەت ئۆمەر ئازاد بولدى. ئەمەت ئۆمەرنىڭ ئۈستىگە ئارتىلغان
خاتا، يالغان، ناھەق ئەنزە بىكار قىلىنىپ يورۇقلۇققا ئېرىشتى.
كۆزىدىن ياش ئاققان ئەمەت ئۆمەر ئەمدى كۈلكە چىرايى بىلەن
سەنئەت بېغىدا قايتا غەيرەتلىنىپ ئىشلەپ، سول تەۋەككۈلچىلەر-
نىڭ ئالدىدا ئەمگىكىمىزنى بىر كۆرسىتەيلى، دەپ تۇرۇشىغا
مۇدھىش كېسەل ئۇنى يىقىتتى. ئون يىل كېسەل ئازابىنى تارتـ
تى. ئاخىر داۋالاش ئۈنۈم بەرمەي بۇ جاھان بىلەن مەڭگۈگە
ۋىدالاشتى. بۈگۈن ئەمەت ئۆمەر جۇڭگو مۇزىكا قامۇسىدىن
ئورۇن ئالغان مەرھۇم مۇقام ئۇستازى تۇردى ئاخۇنكام، مۇقامـ

شۇناس زىكرى ئەلپەتتا، ئىجادىيەتچى سەنئەتچىلەرنىڭ ئۇستازى سەمەت ئابدۇللا، ياخشى ئارتىس، ياخشى رېژىسسور، ياخشى بەدىئىي رەھبەر ئابلىز ھاجى، ئۇسسۇل مۇتەخەسسىسى ھاجى راخمان، خۇشئاۋاز ناخشىچى ئابلىزخان مامۇت، ئاتاقلىق ئۇسسۇلچى ئايىمجان، ئاتاقلىق ناخشىچى ئارتىس ئازادەم، كۇچا خەلق ناخشىلىرىنىڭ ئۇستازى نىساخان، ماھىر مۇزىكانت ئابلا ھامۇتلار بىلەن بىر يەرگە جەم بولدى. مەرھۇم ئەمەت ئۆمەر ۋە باشقا سەنئەت ئۇستىلىرىنىڭ جايى جەننەتتە بولسۇن.

ئارقاڭلاردىن مەنمۇ بارىمەن.

كەسپىدىشىم ئەمەت ئۆمەرنى ئەسلەيمەن

ھاجىقىز مەھمۇدۇۋا

مەن كونا خىزمەتدىشىم ۋە كەسىپدىشىم ئەمەت ئۆمەرنىڭ بەختكە قارشى ۋاپات بولغانلىقى توغرىسىدا خەۋەر تاپقاندىن كېيىن قاتتىق قايغۇردۇم. مەرھۇمغا چوڭقۇر تەزىيە بىلدۈرىمەن ۋە ئائىلىسىدىكىلەردىن سەمىمىي ھال سورايمەن.

داڭلىق ئىارتىس مەرھۇم ئەمەت ئۆمەر خوتەن تىياتىرىنى قۇرغۇچىلارنىڭ بىرى بولۇپ، خوتەن ۋىلايەتلىدىكى سەنئەت خادىملىرىنىڭ ئۇستازى ۋە خوتەن خەلقىنىڭ ئەڭ يېقىن دوستى ئىدى. ئۇنىڭ ئالەمدىن ئۆتۈشى بارلىق ئەدەبىيات ـ سەنئەت خادىملىرى ئۈچۈن جۇملىدىن خوتەن خەلقى ئۈچۈنمۇ چوڭ يوقىتىش.

مەن ئەمەت ئۆمەر بىلەن 1937 ـ يىلى تونۇشقان. شۇ يىلى خوتەن تىياتىرىنى قۇرۇش ۋەزىپىسى مېنىڭ زىممەمگە يۈكلەنگەن بولۇپ، فېئودال خۇراپاتلىق كۈچلىرىنىڭ بېسىمى ئاستىدا تۇرۇۋاتقان خەلق ئاممىسىنى پەننىي بىلىم ۋە ئىلغار مەدەنىيەت يولىغا باشلاش مەندەك بىر ئايال ئۈچۈن تولىمۇ مۇشكۈل ۋەزىپە ئىدى. ئۇلۇغ ۋەتەنىمىزنى دەپ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قايتىپ كەلگەنلىكەنمەن، ئەلۋەتتە سۆيۈملۈك ئانا يۇرتۇم خوتەن ئۈچۈن ئەمەلىي ئىش قىلىشىم لازىم ئىدى. شۇنىڭ بىلەن مەن بىر تەرەپتىن باشلانغۇچ مەكتەپ قۇرۇپ، ياش ئەۋلادلارنى تەربىيىلەش بىلەن شۇغۇللانسام، يەنە بىر تەرەپتىن تەرەققىيپەرۋەر زىيالىيلاردىن ئەمەت ئۆمەر، ئابدۇرە

ھىم لېتىپ، تۇرسۇن قادىر، خەيرنىسا، چىڭ جۇڭيەن قاتار-
لىقلاردىن تەركىب تاپقان خوتەن سانايىنەپىسىسىنى قۇرۇشقا
كىرىشتىم.

سانايىنەپىسە 1937 - يىل 10 - ئايدا ئىشقا كىرىش-
كەن بولۇپ، ئۆمەكنى ئومۇمىي دائىرىدە يېتەكلەشكە مەن
مەسئۇل ئىدىم. ياش ئارتىس ئەمەت ئۆمەر تالانتلىق، كەسىپ-
چانلىقى كۈچلۈك چىۋەر يىگىت ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ خۇش
پېئىللىقى، ئاق كۆڭۈللۈكى بىلەن ھەممىمىزنىڭ ھۈرمىتىگە
سازاۋەر ئىدى. ئۇ ئۆمەكنىڭ رېژىسسورلۇق ۋەزىپىسىنى ئۈس-
تىگە ئالغانىدى. ئويۇن قويغاندا بىر تەرەپتىن ئويۇندا رول
ئېلىپ چىقىش، يەنە بىر تەرەپتىن ئېلانچىكلىق ۋەزىپىسىنى
بىرگە ئورۇندايتتى.

ئەمەت ئۆمەر بىلەن ئۈچ يىلدىن كۆپرەك بىرگە ئىشلى-
دىم. بىز ئۆمەكنىڭ خىزمىتىنى ئۆزئارا ھەمكارلىشىپ، بار
مەسلىھەت ئېلىپ باراتتۇق. بىز دەسلەپتە ئىشنى ناخشا -
ئۇسسۇل نومۇرلىرىنى قويۇشتىن باشلىدۇق. ئومۇمىي مۇزىكا،
يالغۇز كىشىلىك مۇزىكا، ناخشا - ئۇسسۇل، قوشاق، كىچىك
كومېدىيە نومۇرلىرىنى ئۆزىمىز ئىجاد قىلىپ ئوينىدۇق. «جا-
زىل»، «مۈشكۈلات»، «تەنەۋەر»، «دىل خىراج» «چىراغ»، «چىن
تەخسە» ئەنە شۇ ۋاقتىدا سەھنىلەشتۈرۈلگەنىدى.

ئەمەت ئۆمەر ھېسسىياتقا باي، ھەرىكىتى چاققان، ماھا-
رەتلىك كومېدىيە ئارتىسى بولغانلىقى ئۈچۈن «قارا يورغام»
قاتارلىق نومۇرلارنى ئاجايىپ ماھارەت بىلەن ئورۇنداپ، ئامىم-
نىڭ چەكسىز ئالقىشىغا سازاۋەر بولغانىدى. مەن ئەمەت ئۆمەر
بىلەن «سۇ بويىدا»، «جان ئاكاجان»، «رومالىم ئۇچۇپ كەتتى»
قاتارلىق لەپەرلەرنى بىرگە ئورۇندىغان. 1939 - يىلى مەن
يېزىپ چىققان «ئۆگەي ئانا» درامىسىنى ۋە چوڭ تىپتىكى تا-
رىخىي ئوپېرا «غېرىب - سەنەم»نى سەھنىلەشتۈرۈشتە ئەمەت

ئۆمەر كۆپ ئەجىر سىڭدۈرگەنىدى.

ئەمەت ئۆمەر تاماشىبىنلارنىڭ ئەڭ يېقىن دوستى ئىدى. ئۇنى كىشىلەر تولىمۇ ياخشى كۆرەتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئاجايىپ تالانتلىقى بىلەن ئامىنى مەھلىيا قىلىۋالغاچقا، ئۇ سەھنىگە چىقسىلا ئامما ئالقىش ـ سادا ياڭرىتىپ، ئۇنى سەھنىدىن چۈشۈرمەيتتى. بىر ئارتىس ئۇچۇن ئاممىنىڭ ئالقىش ـ سادا ـ سىغا ئېرىشىشتىن ئارتۇق بەخت بولامدۇ؟

ئەمەت ئۆمەرنىڭ يۈكسەك كەسىپچانلىقى، سەنئەتكە بولغان ئەقىدىسى ۋە ئەمەلىي پائالىيىتى ئۆمەكتىكى باشقا ئارتىسلارنىڭ كەسىپى سەۋىيىسىنىڭ ئۆسۈشىگە زور تۈرتكە بولغانىدى.

بۇ مەزگىلگە كەلگەندە تىياتىر سەنئىتىمىز گۈلالاپ، ئاممىنىڭ ئويۇن كۆرۈش قىزغىنلىقى ئاشتى. ئويۇننى يالغۇز ئەرلەرلا كۆرىدىغان ئەھۋال ئۆزگىرىپ، ئاياللارمۇ ئويۇنغا كىرىدىغان بولدى. بۇ خىل يېڭى كەيپىياتنى ئەمەت ئۆمەرنىڭ تەسىرىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ.

1941 ـ يىلى جاللات شېڭ شىسەي نىقابىنى يىرتىپ تاشلاپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يۈز ئۆرۈپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىلەن بىرلىشىپ، ئاق تېررورلۇق يۈرگۈزۈشكە باشلىغانلىقتىن، ئەمدىلا ئۇچ ياشقا كىرگەن سانايىنەپىسىمىز ۋەيران بولدى. ئارتىسلار تارقىلىپ كەتتى. مەن قولۇمغا كويزا، پۇتۇمغا ئىشكەل سېلىنىپ تۇرمىگە تاشلاندىم. كەسىپدىشىم ئەمەت ئۆمەر ئۆز ھاياتىنىڭ خەۋپ ئىچىدە تۇرغانلىقىغا قارىماي كۆپ قېتىم تۇرمىگە كىرىپ مېنى يوقلىغانىدى. ئۇ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتكە بولغان غەزەپ ـ نەپرىتىنى باسالماي چىشلىرىنى كىرىشتۈرۈپ «مەھمۇدىۋا، سىزنىڭ گۇناھىڭىز نېمە؟ بۇ جاھان قانداق بولۇپ كەتتى ـ ھە؟ ھەدە، بەرداشلىق بېرىڭ، بىزنىڭمۇ ياخشى كۈنلىرىمىز

كېلىپ قالار» دەپ ماڭا تەسەللى بەرگەنىدى.

مەن تۇرمىدىن چىققاندا ئەمەت ئۆمەر خوتەندە تۇرۇشقا مۇمكىن بولماي باشقا ياققا كېتىپ قالغانىكەن.

بىزنىڭ ياخشى كۈنلىرىمىز ئاخىر يېتىپ كەلدى. 1953 - يىل 9 - ئايدا ئۇرۇمچىدە چاقىرىلغان 1 - نۆۋەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيىدا بىز چەكسىز شادلىق ئىچىدە قايتا كۆرۈشتۇق. بىز ئۇزۇن ئەھۋاللاشتۇق، ئۆتمۈش ئۈستىدىن قانغۇچە دەرد تۆكۈشتۇق. خىزمەت ئېھتىياجىدىن ئەمەت ئۆمەر ئۇرۇمچىدە ئىشلىدى. مەن خوتەندىن قايتا كېلەلمىدىم. بىزنىڭ كۆرۈشۈشىمىز 1961 - يىلى ئاخىرلاشقانىكەن. مەرھۇم ۋاپات بولغانغا قەدەر ئوغلۇم كازىمجان ھەر نۆۋەت ئۇرۇمچىگە بارغاندا ئەمەت ئۆمەرنى يوقلايتتى ۋە ئۇنىڭ سالىمىنى ماڭا يەتكۈزۈپ كېلەتتى.

قەدىرلىك سەپدىشىم، كونا خىزمەتدىشىم ئەمەت ئۆمەر بىز بىلەن ۋىدالاشتى. ئۇ سەنئەت سېپىدە يېرىم ئەسىر جاپالىق ئىشلەپ سەنئەت خەزىنىمىزگە ئۆچمەس تۆھپە قوشتى. خەلق ئاممىسى چوڭقۇر ھۇرمەت بىلەن ئۇنى مەڭگۈ ئەسلەيدۇ. مەن مەرھۇمغا بولغان چوڭقۇر ھۇرمىتىم بىلەن بارلىق سەنئەتچىلەرنىڭ ئەمەت ئۆمەردەك ئۆز كەسپىنى قىزغىن سۆيۈشىنى ۋە قەدىرلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

مەرھۇم دادام ئەمەت ئۆمەرنى ئەسلەيمەن

خۇنەم ئەمەت

دادامدىن ئايرىلىپ قالغىنىمغا، مانا ئىككى ئاي بولۇپ قالدى. مەن بۇ ئىككى ئاي ئىچىدە دادامنى بەكمۇ سېغىندىم. دادام بىلەن ئۆتكەن كۈنلىرىمنى توختىماي ئەسلىگۈم كېلىدۇ.

1987 - يىل 7 - ئاۋغۇست كەچقۇرۇن دادامنىڭ كېسىلىنىڭ يەنە ئېغىرلىشىپ قالغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان هامان بالىلىرىنى ئېلىپ دوستلۇق دوختۇرخانىسىغا يېتىپ كەلدىم. بىز جىددىي قۇتقۇزۇش بۆلۈمىگە كىرگىنىمىزدە دادام هالسىزلانغان هالدا ياتاتتى. دوختۇر، سېستىرالار ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلار هەم ئۇنىڭ خىزمەتداشلىرى ئەترابتا پايپىتەك بولۇپ يۈرەتتى. دادامنىڭ باش تەرىپىگە كەلگىنىمدە كۆزلىرىم ئۇنىڭ نۇرسىز كۆزلىرى بىلەن ئۇچراشقان هامان ئۇنىڭ مەقسىتىنى دەرهال چۈشەندىم - دە، بالىلىرىمنى كۆتۈرۈپ دادامنى سۆيگۈزدۇم. شۇ تاپتا دادامنى بىردىنبىر خۇشال قىلالايدىغان ئىشىمۇ پەقەت شۇنىڭدىنلا ئىبارەت ئىدى. مەرهۇمنىڭ دىلى سۆيۈنۈپ كۈلگەن بولسىمۇ، كۈلكىسىنىڭ داۋامى يىغا بىلەن ئاخىرلاشتى. مەرهۇمنىڭ ئەهۋالى خېلى ئېغىر بولسىمۇ ئۆزى سەگەك ياتاتتى. ئاخىر قۇتقۇزۇش ئۇنۇم بەرمەي 8 - ئاۋغۇست ئۇرۇمچى ۋاقتى سائەت 11 لەردە بىز بىلەن مەڭگۈ ۋىدالاشتى.

دادام 1976 - يىلى يازدا مېڭىسىگە قان چۈشۈپ، سول تەرىپى پالەچ بولۇپ قالغانىدى. بىز دادىمىزنى كۆپ قېتىم داۋالاتقان بولساقمۇ بۇ رەهىمسىز كېسەل دادامنىڭ هاياتىغا

دائىم تەھدىت سېلىپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلاتتۇق. بولۇپمۇ بۇ يىل ماي ئېيىدىن بۇيان دادامنىڭ ئەھۋالى خېلىلا ئېغىرلاشقانىدى. بۇ بىزنى ھەر ۋاقىت چوڭقۇر قايغۇغا سالاتتى. بىراق، مەرھۇمنىڭ ئۇمىدۋارلىقى ئۇنى بىزدىن دەرھال ئايرىۋېتەلمىدى، ئۇ مەيلى دوختۇرخانىدا ياكى ئۆيدە بولسۇن بىزنىڭ ئالدىمىزدا دائىم ئۆزىنى خاتىرجەم، خۇشال - خۇرام تۇتاتتى. شۇڭلاشقىمۇ مەن دائىم ئۇنىڭدىن كۆز ياشلىرىمنى يوشۇرۇشقا مەجبۇر بولاتتىم. مەن دادامنىڭ خېلىلا ياشانغان چاغلىرىدا كۆرگەن تۇنجى پەرزەنتى بولغاچقا بىز تولىمۇ ئامراق ئاتا - بالا ۋە سىرداش دوست ئىدۇق. ئېسىمنى بىلگەن چاغلىرىمدا ئۇنىڭ چاچلىرىنىڭ تولىسى ئاقىرىپ بولغانىكەن. مەن ئۆزۈم دېمەتلىك باشقا دوستلىرىمنىڭ دادىلىرىنىڭ تولىسىنىڭ تېخى خىزمەت ئورنىدىن ئايرىلمىغانلىقىنى، شۇنداقلا خېلىلا ياش تۇرغانلىقىنى كۆرگىنىمدە دادامنىڭ ياش قىران چاغلىرىنى ھەر قانچە قىلىپمۇ ئەسلىيەلمىگەنلىكىم مېنى تولىمۇ ئېچىندۇرىدۇ. خىيال قۇشلىرىم 60 - يىللاردىكى «ئۆمەر شائىيۇ»نىڭ ئوبرازىنىلا ئېسىمگە سالىدۇ. بۇ مەدەنىيەت ئىنقىلابىنىڭ ئالدىدىكى ئىشلار بولۇپ، شۇ چاغلاردا «غۇنچىم»، «ئارشىن مال ئالان» قاتارلىق تىياتىرلار قويۇلۇۋاتاتتى. مەن كۈندە دېگۈدەك دادامغا ئەگىشىپ بىللە بارااتتىم تاكى ئويۇن تۈگىگۈچە كۆرۈپ كەچتە ئۇنىڭ قوچىقىدا ئۇخلىغان پېتى قايتاتتىم. گەرچە بۇ ئويۇنلارنىڭ سۆزلىرى ماڭا يادا بولۇپ كەتكەن بولسىمۇ كۆرۈشتىن زېرىكمەيتتىم. مەن مۇلايىم، خۇش خۇي دادامنى سەھنىدە باشقىچە بىر ئادەم قىياپىتىدە كۆرگىنىمدە ھەيران قالاتتىم. ئۇ ھەر خىل رولىلارنى تولىمۇ ئۇستىلىق بىلەن ئوينىپلا قالماي، تىرىشچانلىق بىلەن ئۆگىنەتتى ھەم ئىزدىنەتتى. مانا بۇ ئۇنىڭ كەڭ خەلق ئاممىسى ئىچىدە شۇنچە چوڭ ھورمەتكە سازاۋەر بولغانلىقىنىڭ سەۋەبىدۇر.

1966 - يىلدىكى ئاپەت بىزنىڭ ئائىلىمىزگىمۇ چوڭ بەختسىزلىكلەرنى كەلتۈردى. دادام سەھنە ھاياتىدىن ئايرىلىپ، ھەدىسىلا ئېغىر جىسمانىي ئەمگەكلەرگە سېلىنىپ، روھىي ۋە جىسمانىي جەھەتتە ئاز بولمىغان خورلۇقلارنى تارتتى. ئۇ يەنىلا بىزنىڭ ئالدىمىزدا ئۆزىنى خۇشال - خۇرام تۇتۇشقا ئۇرۇنسىمۇ ئۇنىڭ بېلىنىڭ كۈندىن - كۈنگە مۇكچىيىۋاتقانلىقىنى، باشلىرىدا قارا چاچلىرىنىڭ تامامەن قالمىغانلىقىنى، ئەھلىلىك كۈلكىلىرى ئۇنىڭ يۈرىكىدە يوشۇرۇن ئازاب چېكىۋاتقانلىقىنى بىلدۈرەتتى. ئۇنىڭغا بىرەمنىبىر ئەلەم قىلىۋاتقىنى سەھنە ھاياتىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقى ئىكەنلىكىنى تەسەۋۋۇر قىلىش ئانچە تەس ئەمەس ئىدى. ھېچقانداق خورلۇقمۇ ئۇنىڭ سەنئەتكە بولغان قىزغىنلىقىدىن ۋاز كەچتۈرەلمىدى. شۇڭا، ئازار يېيىشتىن قورقماي ئىسيانچىلار تەرىپىدىن مۇسادىر قىلىنغان ئەسەرلىرىنى يوشۇرۇن ھالدا رەتلەيتتى ھەم يىغاتتى. مەن شۇ چاغدىكى ئىشلارنىڭ تېگى - تەكتىنى ياخشى چۈشەنمىسەممۇ، ئومۇمەن بۇ بەختسىزلىكلەرنىڭ سەۋەبىنى ئاتالمىش «سېرىق ئۇيۇنلاردىن» دەپ بىلگەچكە ئارتىسلىق خىزمىتىدىن نەپرەتلىنىشكە باشلىغانىدىم. بىراق، دادام ئۈچۈن ئېيتقاندا بۇ كەسىپ ئۇنىڭ ھاياتى بىلەن باراۋەر ئىدى.

مەرھۇم ھەر قانداق چاغدا ئۆزىنىڭ بىر خەلق سەنئەتكارى ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالمىدى، ئۇ راستچىل، ئاددىي - سادىدا، يولداشلارغا كۆيۈمچان ئىدى. ھەر قانداق ئىشتا ئۆز مەنپەئىتىنى قوغلاشمايتتى. باشقىلارغا يارەدىم قىلىشنى خۇشاللىق دەپ بىلەتتى. ھېلىمۇ ئېسىمدە، ئائىلىمىزنىڭ دائىملىق مېھمانلىرى ئىچىدە بىر مىيىپ قاريىم بولۇپ، ئۇ كىشى ئەما ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىگە - چاقىسىز ئىكەن. شۇڭا، دادام ئۇنى دائىم ئۆيگە باشلاپ كېلەتتى. بولۇپمۇ ھېيت - ئايەملەردە مۇنداق كىشىلەردىن بىرقانچىسى ئۆيىمىزگە يىغىلاتتى. دادام

هېلىقى قارىمنى قىش كۈنلىرى ئۆيدە تۇرغۇزدى، كىيىملىرىنى تازىلاشقا ياردەم بەردى. كېيىن ئۇ كىشى دوختۇرخانىدا يېتىپ قالغاندىن كېيىن دادام قەتئىي ھالدا ئۇ كىشىنىڭ ياخشىراق ئوزۇقلىنىشى ئۈچۈن ھەر ئايلىق مائاشىدىن ياردەم قىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى ھەم شۇنداق قىلدى (ئۇ چاغلاردا دادام نەزەرىبەنت ئاستىدا بولۇپ، مائاشىنىڭ بىر قىسمى تۇتۇپ قېلىنغاچقا، ئائىلىمىزنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى دېگەندەك ياخشى ئەمەس ئىدى. شۇڭا، بىز بەزىدە دادامنىڭ بۇ ئىشلىرى ئۈچۈن ناراىزى بولاتتۇق). ئادەتتە جەمئىيەتنىڭ ھەرقايسى شەھەرلىرىدىن خىزمەت، تۇرمۇش ئىشى ۋە باشقا ياردەم تەلەپ قىلىش، مەسىلىھەت سوراش ئىشلىرى بىلەن ئائىلىمىزگە كېلىدىغانلار كۆپ بولۇپ، ئۆيىمىزدىن ئادەم ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى. ئۇلارنىڭ تىلىسىنىڭ رازىمەنلىك بىلەن ئۈزاپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگىنىمدە ئەجەبلىنەتتىم. مەرھۇم ئۆزىنىڭ تۇرمۇشقا بايلىقى، ئاق كۆڭۈللۈكى، يۇمۇرلۇق نەسىھەتلىرى بىلەن ئازار يېگەن كىشىلەرنىڭ قەلبىدە ئۈمىد ئۇچقۇنلىرىنى چاقنىتاتتى. ئىناق بولمىغان ئەر ـ خوتۇنلارنى ياراشتۇراتتى، ھاجەتمەنلەرگە ياردەم قولىنى سوزاتتى. ھازىرقىدەك ئېسىمدە، ئاپەتلىك يىللارنىڭ سوغۇق بىر كۈنى كەچتە دادام ئۆيدىن چىقىپ كېتىپ، ئەتىسى توكلىغان ۋە چارچىغانلىقتىن چىرايى تاتارغان ھالدا ئۆيگە قايتىپ كەلدى. بىز ئۇنىڭ نەگە بېرىپ نېمە ئىش قىلغانلىقىنى تېخى بىلمىگەنىدۇق. ئەمدىلا چايغا ئولتۇراي دېيىشىگە يەنە ئېلىپ چىقىپ كېتىشتى، قارىساق شۇ سوغۇق قىشتا بىرىنىڭ لايچىلىق ئىشىغا سېلىپتۇ. لايچىلىق تۇگىگەندىن كېيىن كۈرەش، پىپەن قىلىشتى، شۇنىڭدىن بىلدۇقكى، ئالدىنقى كۈنى كەچتە دادام بىر زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان سەپداشىنىڭ بالىلىرىنىڭ سوغۇقتا قىينالغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇلارغا ئوچاق سېلىپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن كۈرەش قىلىنىپتۇ.

دادام ئۆزىنىڭ ياشىنىپ قالغانلىقى، ھاۋانىڭ سوغۇقلۇقىغا قارىماي ھالال ئەمگىكى بىلەن باشقىلارغا خالىسانە يارداەم قىلغانلىقى بەدىلىگە تىل ـ ھاقارەت ۋە جىسمانىي ئازابقا ئۇچرىشكەنىدى.

مەرھۇم ھايات ۋاقتىدا ئىلىم ـ پەنگە ھېرىسمەن ئىدى، ئىلىم ئەھلىلىرىنى سۆيەتتى. ئۆگەنمىشتە ئۆزىگە قاتتىق تەلەپ قويۇاتتى، ھارماي ـ تالماي ئىزدىنەتتى. ئۇنىڭ ئۇزۇن يىللار ـ دىن بۇيان سەنئەت ساھەسىدە خەلق ئۈچۈن نۇرغۇن خىزمەت قىلىپ، خەلق ئاممىسىنىڭ چوڭقۇر ھۇرمىتىگە سازاۋەر بولالـ غانلىقى، ئۆگەنمىشنى قىلچە بوشاشتۇرمىغانلىقى، ئاممىغا چوڭقۇر چۆككەنلىكى، ھارماي ـ تالماي ئىزدىنىپ مول تەجرىبە ـ ساۋاقلارنى يەكۈنلىگەنلىكىنىڭ نەتىجىسى.

مەرھۇمنىڭ ھايات ۋاقتىدا يىغقان بىردىنبىر دۇنياسى مەشھۇر يازغۇچى، شائىر ۋە دراماتورگلارنىڭ ئەسەرلىرى ئىدى. ئۇنى يىللىق قالايمىقانچىلىقتا مەرھۇمنىڭ بارلىق قولىيازما ۋە كىتابلىرى مۇساداىرە قىلىنىپ يوقالدى.

«تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن دادامنىڭ سىياسىي ھاياتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن بولسىمۇ، رەھىمسىز كېسەل ئۇنىڭ سەھنە ھاياتىنى قايتا باشلىشىغا يول قويمىدى. تەشكىلىنىڭ قوللىشى بىلەن 1980 ـ يىلى مەملىكەتلىك ئەدەبىـ يات ـ سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىش پۇرسىتىگە ئىگە بولدى. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن بېيجىڭغا بېرىپ، نۇرغۇن پېشقەدەم سەپداشلىرى ۋە ئۇستازلىرى بىلەن يۈز كۆرۈشۈپ چەكسىز ئىلھام ۋە مەدەت ئالدى. قايتىپ كېلىپ كېسەللىكىگە قارىماي بەزى ئوپېرا ۋە فىلىملارنى ئىشلەشكە قاتناشتى. ئۇ ئۆزىنىڭ سالامەتلىك ئەھۋالىنىڭ خىزمىتىگە قانچىلىك قولايسىزـ لىقلارنى كەلتۈرۈۋاتقانلىقىغا قارىماي، ئۆزىنىڭ ئۆتەشكەر تېـ گىشلىك ۋەزىپىلىرىنى جان دىلى بىلەن ئورۇندىدى. ئۇنىڭ

«قالپاق زاۋۇتى» دېگەن شاڭشىڭدا جياڭ چىڭنىڭ ئوبرازىنى يۇقىرى ماھارەت بىلەن ئورۇندىغانلىقى نۇرغۇن كىشىلەرگە ئوخشاشلا مېنىمۇ چوڭقۇر ھاياجانغا سالغانىدى. بۇ پەقەت ئاددىيلا بىر ئوخشىتىش بولماستىن، بەلكى بىر پېشقەدەم خەلق سەنئەتكارىنىڭ ھەق - ناھەق ئاستىن - ئۈستۈن قىلىۋېتىلگەن ئاپەتلىك يىللارنىڭ سەۋەبچىسى بولغان «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ»قا بولغان چوڭقۇر ئۆچمەنلىكنىڭ ئىنكاسى ئىدى.

مەرھۇم كەسپىي جەھەتتە ئۆزىگە قاتتىق تەلەپ قويۇپلا قالماستىن، ئادەتتىكى ئائىلە ئىشلىرىدىمۇ ھىزگە ئۈلگە بولاتتى. يالغانچىلىققا ۋە خۇشامەتكۈيلۈققا جان - جەھلى بىلەن قارشى ئىدى. ئاداۋەت ساقلاشنى ياقتۇرمايتتى. ئالەمدىن ئۆتۈشتىن بۇرۇن ماڭا دائىم نەسىھەت قىلىپ، مەدەنىيەت ئىنقىلابى جەريانىدا ئۆزىگە ئازار بەرگەن بەزى «نادان» ئادەملەرگە نىسبەتەن كۆڭۈلدە ئاداۋەت ساقلاپ ئۆچمەنلىك قىلماسلىقنى تاپىلاپ: بۇ ئىشلارنى ئۇلاردىن كۆرگىلى بولمايدىغانلىقىنى، پەقەت ئۆزىنىڭمۇ شۇ چاغدا سان - ساناقسىز كىشىلەرگە ئوخشاش ھەربىكەتنىڭ ئوبيېكتى بولغانلىقىدىن كۆرەش - پىپەن قىلىنغانلىقى، بۇلار ئارقىلىقمۇ ئۆزىنىڭ نۇرغۇنلىغان ئىجابىي تەرىپىنى ئالغانلىقىنى ئېيتقانىدى.

مەرھۇم ھەم دادام، ھەم قەدىرلىك ئۇستازىم. ئۇ مېنىڭ ئۆسۈپ - يېتىلىشىم ھەققىدە خەلققە يارامليق ئادەم بولۇشۇم ئۈچۈن كۆپ ئەجىر سىڭدۈردى، ئائىلە يۈكىمىزنىڭ ئېغىرلىقىغا قارىماي خاتىرجەم ئوقۇشۇمغا مەدەت بېرىپ، بىلىم دائىرەمنى كېڭەيتىشىم ئۈچۈن ئوڭۇشلۇق شارائىت يارىتىپ بەرگەنىدى.

دادامنىڭ كېسىلى كۈندىن - كۈنگە ئېغىرلىشىۋاتاتتى. ئۇ ماڭا نەسىھەت قىلىپ ۋاپات بولغاندىن كېيىن تەشكىلگە بولىمىغۇر تەلەپلەرنى قويماسلىقىمىزنى، نەزىر - چىراغلىرىنى

سوۋغات ئالماي ئاددىي ئۆتكۈزۈشىمىزنى تاپىلىغاندى. لېكىن، مەرھۇمنىڭ نامىزىغا كەلگەن ھېسابسىز ئادەملەرنى؛ ناتونۇش كۆزلەردىن تۆكۈلگەن مۇسىبەتلىك ياشلارنى توختاتقىلى بولمىدى! بۇنىڭدىن مەرھۇم دادامنىڭ كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ يۈرىكىدىن قانچىلىك چوڭقۇر ئورۇن ئالغانلىقىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلدىم! مۇشۇ پەرىشتىدەك دادىنىڭ بالىسى بولغانلىقىم بىلەن مەڭگۈ پەخىرلىنىمەن! مەرھۇم دادامنىڭ ۋاپاتى يالغۇز ئائىلىمىز ئۈچۈنلا ئەمەس، سەنئەتخۇمار مىللىتىمىز ئۈچۈن چوڭ بىر يوقىتىش بولدى. دادامنى تولىمۇ سېغىنماقتىمەن! ئۇنىڭ خۇش خۇي ئوبرازى مېنى ھەر قاچان ئۈمىدۋار بولۇشقا، ئۆز مېھنىتىم بەدىلىگە ھالال ياشاشقا ئۇندەيدۇ. قەدىردان دادا، سېنىڭ پۇشتۇڭ بولۇش سۈپىتىم بىلەن شۇنىڭغا ئىشەنچىم كامىلكى، ۋۇجۇدۇمدا نۇرغۇن خىسلەتلىرىڭنى سەزمەكتىمەن. ھاياتلا بولىدىكەنمەن، سەن ھامان مەن بىلەن بىللە ياشايسەن. ئەلۋىدا قەدىرلىك دادا، خاتىرجەم يات. سەن قەلبىمىزدە مەڭگۈ ھايات!

سەن بولغاچ قەلبىمدە مەڭگۈ ھايات،
يېتىم دەپ زارلانماق مەن ئۈچۈن ئۇيات.
بىر ئۆمۈر شەنىگە كەلتۈرمەي نۇقسان،
ياشىسام قىممەتلىك ماڭا بۇ ھايات!

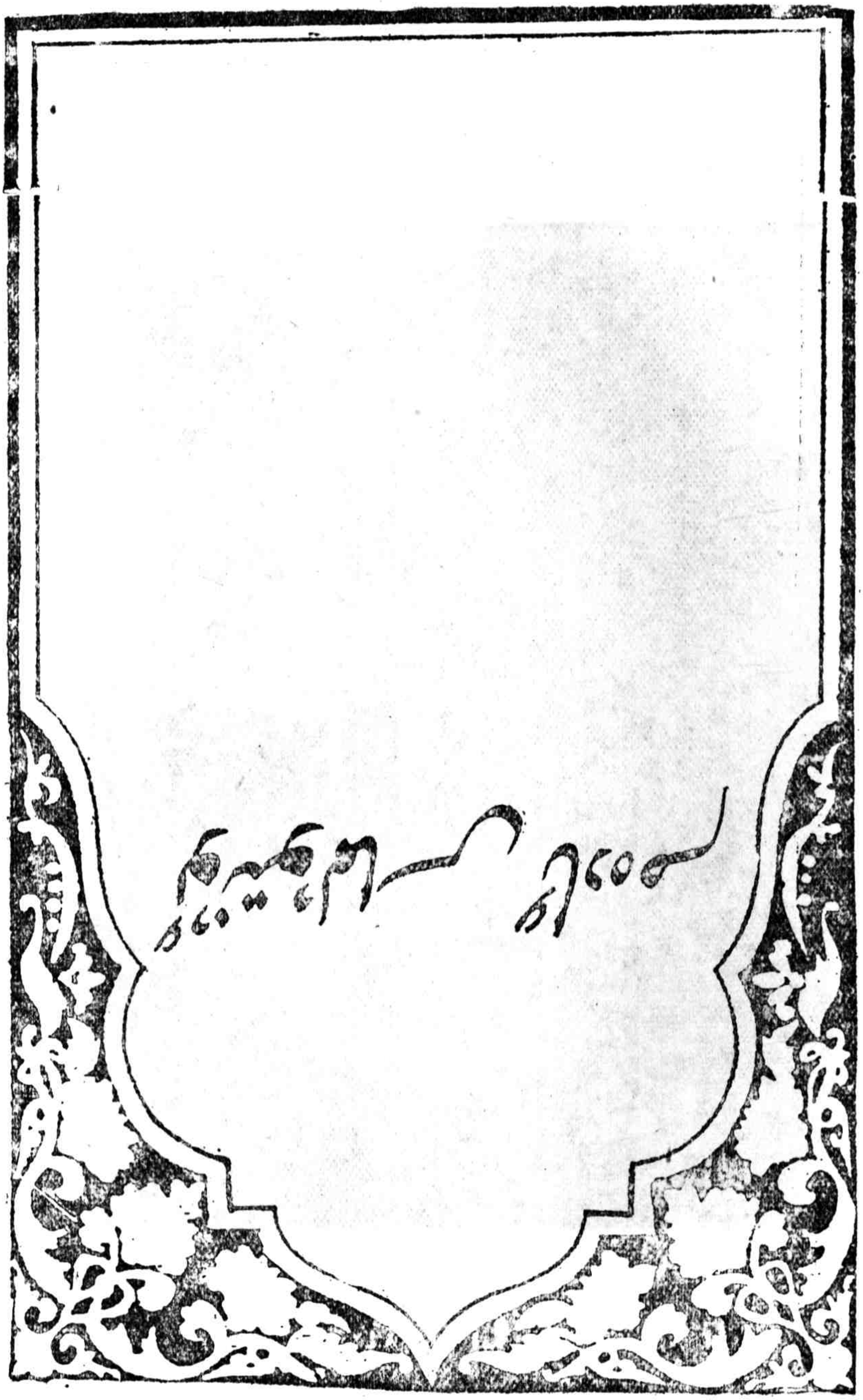

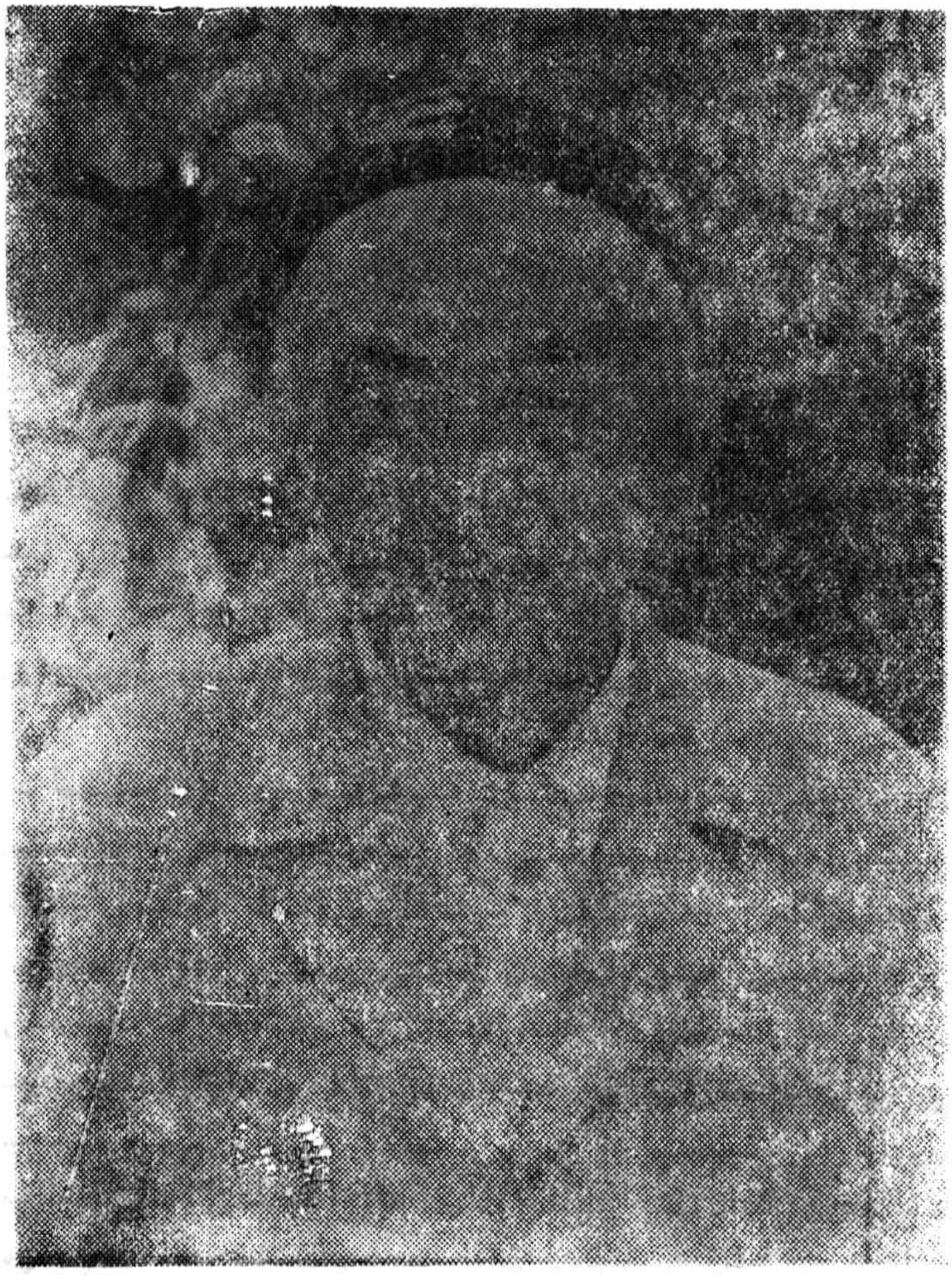

ئۇنتۇلماس ئادەم

(يازغۇچى ۋە تارىخچى مەرھۇم تېيىپجان ھادى ۋاپاتىنىڭ بىر يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن)

تۇرسۇن زېردىن

كىشىلەر بىر شەھەر، بىر مەھەللە، قىسقىسى، بىر كوچىدا ياشاپ تۇرۇقلۇقمۇ بىر - بىرى بىلەن تامامەن تونۇشۇپ كېتىشى ناتايىن. سىرداش ھەمسۆھبەتلەردىن بولۇپ كېتىشى تىخىمۇ مۇمكىن ئەمەسكەن. مەن غۇلجا شەھىرىدە 30 يىل ياشاپمۇ بۇ شەھەرنىڭ «شەرق» مەھەللىسىدە ئولتۇرۇشلۇق تېيىپجان ھادى ئاكىنى تونۇمايدىكەنمەن.

1979 - يىلى «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى» (1 - كىتاب) نى نەشىرگە تەييارلاۋېتىپ، ئىلى ھارۋىكەشلىرىنىڭ كەچۈرمىشلىرى سىڭدۈرۈلگەن «ھارۋىكەش قوشاقلىرى»نىڭ تولىمۇ چولتا بولۇپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدىم. ئەينى يىللىرى غۇلجا ھارۋىكەشلىرى غۇلجا شەھىرىدە ھارۋىسىنى قوشۇپ، قامچىسىنى ئوينىتىپ چۆل - جەزىرە ۋە ھېسابسىز تاغ - داۋانلاردىن ئېشىپ، دەريالارنى كېچىپ غۇلجىدىن شىڭشىڭشاغا بېرىپ كېلەتتى. مۇشۇ 2494 كىلومېتر يولنى ئات ھارۋا بىلەن بىر قاتلاپ بېسىش ئاجايىپ جاپا - مۇشەققەتلىك بولسىمۇ بىر مۆجىزە ئىدى. «ھارۋىكەش قوشاقلىرى» ئەنە شۇ مۇشكۈل، ئۇزۇن جەرياندا ھارۋىكەشلەر تەرىپىدىن توقۇلغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھارۋىكەشلىك تۇرمۇشى بەدىئىي ئەكس ئەتتۈرۈلگەنىدى. شۇڭا،

بۇنى چالا - بۇلا رەتلەپلا تۈگىدى قىلغاندا يەرگە قويۇپ ھەيدىمىگەندەك، ئۇرۇق چاچمىغاندەك بولاتتى.
«ھارۋىكەش قوشاقلىرى»نى مۇمكىنقەدەر تولۇقلاشنى نەزەردە تۇتۇپ، ئەينى يىللىرى غۇلجىدىن ئۇرۇمچىگە، ھەتتا شىڭشىڭ شاغا قەدەر بارغان ھارۋىكەشلەردىن مەشھۇر ئىمامباقى قاتارلىقلارنى ئىزدەپ «ھارۋىكەش قوشاقلىرى» دىن بىلگىنىنى ئېيتىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدىم. بۇ كىشىلەرنىڭ كۆپچىلىكى ياشىنىپ قالغىنى ئۈچۈن بەزىلىرى قوشاقلارنى ئۇنتۇپ كەتكەن بولسىمۇ، يەنە بەزىلىرى بىر نەچچە كۈپلىتتىن ئېيتىپ بېرىپ «ھارۋىكەش قوشاقلىرى»نىڭ قاتارىنى كۆپەيتتى. شۇلارنىڭ بىرى ماڭا: «سەن بۇ قوشاقلارنى ئىزدىمەك بولساڭ ‹شەرق› مەھەللىسىدىكى تېيىپجان ھادىغا يولۇقۇشنى ئۇنتۇما، ئۇ بىر چاغدا قوشاق يىغىپ يۈرەتتى» دېدى. كۆرۈشمىگەن، سىرداشمىغان ئادەملەرنىڭ تەقى - تۇرقى، مىجەز - خۇلقى، ئىقتىدارى كىشىنىڭ كۆز ئالدىدا زادى ئەكس ئەتمەيدىغۇ، بىرىنچى قېتىم ئۆز ئەجرى بىلەن ئالدىمدا تەرىپلىنىۋاتقان تېيىپجان ھادى ئاكىمۇ مەن ئۈچۈن دەل شۇنداق ئىدى، تېيىپجان ھادى ئاكىنىڭ قىياپىتىنى ئەسلىيەلمىگىنىمۇ، ئۇنىڭ «ئىتتىپاق» ژۇرنىلىنىڭ 1948 - يىل 1 - سانىغا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرىگە ئائىت «چۈنچۈن سالىۋات» قوشىقىنى رەتلەپ بەرگىنىنى كۆرگەنلىكىمنى دەرھال ئېسىمگە ئالدىم. «ئۇ ئادەم شۇ يىللاردا قوشاق توپلاپ رەتلىگەنىكەن. يەنە خىلمۇ خىل مەزمۇندىكى نۇرغۇن قوشاقلارنى بىلىشى تەبىئىي» دەپ جەزملەشتۇردۇم - دە، 1979 - يىل 3 - ئاي ئىچىدە ئۇنى ئىزدەپ دەپ ئۆيىگە باردىم. زىلۋاغىنا كەلگەن بىر ئايال ئىشىك ئالدىدىغا چىقىپ، مېنى ئۆيگە تەكلىپ قىلدى. مەن بۇ ئۇچۇق چىراي ئايالنى «تېيىپجان ئاكىنىڭ ئايالى بولسا كېرەك» دەپ قىياس قىلىپ سوردۇم.

— تىيىپجان ئاكام بارمۇ؟

— بار، ئۆيگە كىرىڭ، — ئايال قازناق ئۆينىڭ ئىشىكىنى ئۇلۇغ ئاچتى. تىيىپجان ئاكا كۇنگەي تەرەپتىكى دېرىزە تەكچىسىگە ھەر خىل كىتاب، قول يازما، خاتىرە ـ دەپتەرلەرنى ۋەتىسىز دەستىلەپ قويۇپ، دېرىزىگە تاقاپ قويۇلغان جوزا ئۈستىدە نېمىنىدۇر يېزىۋاتقانىكەن. ئۇ مېنىڭ سالىمىمنى ئاڭلاپ: «ۋەئەلەيكۇم» دەپ تۇرنىدىن تۇردى ـ دە، ماڭا قول ئۇزاتتى. مانا بۇ مېنىڭ تىيىپجان ئاكىنى تۇنجى قېتىم كۆرۈشۈم، داستىخان چۆرىسىدە بەداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ، دەسلەپكى گەپلىشىشىم ئىدى. ئۇ مېنىڭ خىزمەت ئورنۇم، ئىسمىم ـ فامىلەم ۋە ئەسلى يۇرتۇمنى بىلگەندىن كېيىن:

— ياخشى، سىلەرنىڭ قاش ئوبدان يۇرت، — دېدى جوزا ئۈستىدىكى تاماكىنى ئېلىپ تۇتاشتۇرغاچ، — مەن 1948-يىلى قىشتا قاشقا چىققان. ئەسلىدە قاشنى «قاش بەشيۇزى» دەپ ئاتايدۇ. مەن تۆت يۈزنى شۇ چاغدا سۈرۈشتە قىلغان، يەنە بىرنى ئېنىقلىيالماي قالغانىدىم. قاشلىق ئىكەنسەن، خەۋىرىڭ باردۇر؟

مەن ئۇنىڭدىن سورىماقچى بولغانلىرىمنى قالدۇرۇپ جاۋاب بەردىم.

— قاشنى سىز ئېيتقاندەك «قاش بەشيۇزى» ئاتايدىكەن. چۈنكى، يۈزلۈكلەر تەسىس قىلىنغاندا قاشتا ئاۋاكيۇزى (قاراباغ)، تۇردىيۇزى، سامىيۇزى، بەختىياريۇزى (سېپىل)، سۇلتانشاھيۇزىدىن ئىبارەت بەش يۈزلۈك قۇرۇلغانىكەن. مەن ئاۋاكيۇزلۇك بولىمەن.

— يۇقىرىقى تۆت يۈزى خاتىرىمدە بارئىدى، — تىيىپجان ئاكا دېرىزە ئۈستىدىكى خاتىرە دەپتەرلىرىدىن بىرنى ئېلىپ «سۇلتانشاھيۇزى» دەپ يازدى. ئاندىن:

— مانا ئەمدى قاش بەشيۇزىنىڭ نامى تولۇق بولدى، —

دەپ كۆلدى، ــ يەر ـ جاي، ئادەم، دەل ـ دەرەخ، گۆل گىياھلارنىڭ ئىسمىنى ۋە جۇغراپىيىلىك ئالاھىدىلىكىنى ئەينەن يېزىپ قويۇش كېرەك. تەسەۋۋۇرغا تايىنىپ بىر نەرسە يېزىشقا بولمايدۇ. يازغىنىڭ توغرا بولسا ياخشى، خاتا بولسا، كىشىلەردە ناتوغرا ئۇقۇم پەيدا قىلىپ، ئىشنى بۇزۇپ قويىسەن.

مەن ئۇنىڭ بۇ سۆزىدىن ھەر قانداق ئىشقا تولىمۇ ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىدىغانلىقىنى ھېس قىلدىم. كېيىن مەن تېيىپجان ئاكىنىڭ ئاشۇ خاتىرىسىدىكى مەلۇماتلارنى ئۇنىڭ «ئىلى تارىخىدىن ئىزلار» دېگەن ماقالىسىدە ئەينەن كۆردۇم.

بىزنىڭ پارىڭىمىز ئۇزۇن داۋام قىلدى. داستىخان يىغىلىپ، دۇئا قىلىنغاندىن كېيىن كېلىش مەقسىتىمنى ئېيىتتىم.

ــ ئۇلۇق ئىشقا تۇتۇش قىپسەن. خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى مىراسلىرىنى يىغىۋالىسا بولمايدۇ. بىلىدىغانلار قېرىپ كەتتى، كۆپى كېتىۋاتىدۇ. كەتكەنلەر بىللە ئېلىپ كېتىدۇ، تاشلاپ كېتىدىغان ئۆي ۋاقا، كىيىم ـ كېچەك ئەمەس ـ تە. ئىلگىرى ئىلىدا ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ تۇرتكىسى بىلەن ئېغىز ئەدەبىياتى مىراسلىرىنى يىغىشقا ئەھمىيەت بېرىلگەن. شۇنىڭدىن كېيىن يەنە تاشلاپ قويۇلدى. شۇ مىراسلارنى قانچىلىك تېز، ئۇمۇمىيۈزلۈك يىغىۋالسا شۇنچە ياخشى. يەنە ساقلاپ تۇرۇشقا بولمايدۇ. قېنى خاتىرەڭنى ئال، ساڭا لازىم قوشاقلاردىن بىلگىنىمنى ئېيتىپ بېرەي:

.....

مەلىگە چېرىك چىقسا
يۇگۇرۇپ چىقتىم تالاغا.
ھارۋىكەش بولۇپ قېلىپ
خۇيمۇ قالدىم بالاغا.

شىڭشىڭشاغا بارمايلا،
يولدا ئۆلدى ئاتلىرىم.
ئايىغىمغا تاش پاتتى،
كۆككە يەتتى ئاھلىرىم.

.....

تىيىپجان ئاكا شۇ كۈنىلا «ھارۋىكەش قوشاقلىرى»دىن بىر نەچچە كۈپلىت ئېيتىپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن «ھارۋىكەش قوشاقلىرى» بىر قەدەر تولۇقلىنىپ «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى» (1 ـ كىتاب) غا كىرگۈزۈلدى.

ئەنە شۇنىڭدىن كېيىن تىيىپجان ئاكا بىلەن كونا تونۇشلاردەك بولۇپ كەتتۇق. باردى ـ كەلدىمىز قويۇقلاشتى. ئەدەبىيات، تارىخ ۋە ئىجتىمائىي تۇرمۇشىمىزدا يۈز بەرگەن بەزى ۋەقەلەرگە دۇچ كەلگەندە، ئۇنى ئىزدەپ بېرىپ قانائەتلەنگۈدەك جاۋاب ئالىدىغان بولۇپ قالدۇق. بىز ئۇنىڭ ئالدىغا بارساق قىلىۋاتقان ئىشىنى، يېزىۋاتقان ئەسىرىنى تاشلاپ قويۇپ بىزنى رازى قىلىپ يولغا سېلىشقا تىرىشاتتى. قانچىلىك ۋاقىت كېتىشى بىلەن ھېسابلاشمايتتى. چۈنكى، ئۇنىڭ نەزەردىكى ئەدەبىيات، تارىخ مىللەتنىڭ ئەدەبىياتى، مىللەتنىڭ تارىخى ئىدى. ئۇ بۇ ساھەدە قانچىلىك كۆپ كىشىلەر، نۇرغۇنلىغان ئىقتىدارلىق يازغۇچى، شائىرلار، تارىخچىلار يېتىشىپ چىقسا شۇنچە خۇشال بولاتتى.

بىر قېتىم تىيىپجان ئاكىنىڭ ئۆيىگە بارغىنىمدا، ئۇ، «ئىلى دەرياسى» ژۇرنىلىنىڭ يېڭى سانىنى ئوقۇپ ئولتۇرغانىكەن. ئىشىكتىن كىرىشىمگىلا ئورنىدىن تۇرۇپ، ئاستىدىكى كۆرپىنى ئۆينىڭ تۆرىگە تارتىپ:

ـ قېنى يۇقىرى ئۆت، سالامەت تۇردۇڭمۇ؟ ـ دەپ ئاماناشلاشتى. ئاندىن مەن بىلەن يانمۇيان ئولتۇردى. نىمىشقىدۇر، بۇگۈن ئۇنىڭ ئۇزايىدىن بىر خىل خۇشاللىق ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. بۇنىڭ تېگىگە يەتكۈچە، قولىدىكى «ئىلى دەرياسى»

ژۇرنىلىنى ماڭا كۆرسىتىپ تۇرۇپ، پارىڭنى باشلىدى:

— بۇ ژۇرنالدىكى ئەسەرلەرنى ئوقۇپ چىقتىم، كۆپ ھۇزۇر ئالدىم. خېلى سەۋىيىلىك ھېكايە، شېئىرلار بېرىلىپتۇ. يېڭى - يېڭى ئاپتورلارمۇ بار ئىكەن. مۇشۇنداق بولسا نېمىدېگەن ئوبدان - ھە! ئۆستەڭلەرنىڭ مەنبەسى دەريا، دەريا بولمىسا ئۆستەڭ قاغجىراپ قالىدۇ. زىرائەتلەر، دەل - دەرەخلەر، گۈل - گىياھلار ئاينىيالماي قالىدۇ. بۇ ژۇرنال ئىلىدىكى ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر، تاريخچىلارنىڭ مەنبەسى بوپ قاپتۇ. مۇشۇنداق بىر مەنبە ۋە يېتەكچى ئورۇن بولمىسا، پېشقەدەملەرنىڭ رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، قولىغا ئەمدىلەتىن قەلەم ئالغان ياشلارنى ئىزچىل يېتەكلىگىلى، توغرا ئىزغا سالغىلى، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئىقتىدار ئىگىلىرىنى تاپقىلى بولمايدۇ. مەن بۇنىڭدىن بەك خۇرسەن بولدۇم، — دېدى.

مەن دېمەكچى بولغىنىمنى قويۇپ گېپىمنى باشقا تەرەپكە بۇرىدىم:

— سىز، ياشلار يېتىشىپ قاپتۇ، ئەمدى مەن زىممەمگە يۈك ئالمىسامۇ، قەلەمنى تاشلاپ، بىر نېمىنى بىلەلمەي كەلگەن ياشلارغا بىلدۈرۈپ، ئارامخۇدا ئولتۇرسامۇ بولىدۇ دەمسىز، سىزنىڭ ھېلىتىن بۇ كوچىغا كىرىۋېلىشىڭىزغا بولمايدىغۇ دەيمەن.

— مەن قولۇمغا قەلەم ئالغىلى 50 يىلغا يېقىن بولدى. ياخشى كۈنلەردە كۆپرەك يازدىم. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دەك ۋەھىمىلىك يىللاردا «ئەكسىلىنقىلابچى» قىلىپ قويۇلغان، كالتەكچىلەر تەرىپىدىن چىشلىرىم ئۇرۇپ تۆكۈۋېتىلگەن كۈنلەردىمۇ يازماي تۇرمىدىم. ماتېريال يىغىشنى توختىتىپ قويمىدىم، — دەپ بىر - بىرىگە چېتىپ ياسالغان سەدەپ چىشلىرىنى ئېغىزىدىن ئېلىپ كۆرسەتتى.

يۇرىكىم تىلىم ـ تىلىم بولغاندەك بىلىندى، كۆزلىرىم دىن تاراملاپ ياش تۆكۈلدى. شۇ چاغدا كۆز ئالدىمدىن 50 تىن ھالقىپ 60 نىڭ قارىسىنى ئېلىپ قالغان تېيىپجان غايىب بولۇپ، 70 ـــ 80 ياشلار چامىسىدىكى كومشىيىپ قالغان تېيىپجان پەيدا بولدى.

ـــ ياش تۆكمە. بۇ جەمئىيەت، بۇ تۇرمۇش. يازغۇچى، شائىرلار تۇرمۇشنىڭ لەززىتىنىمۇ، ئاچچىقىنىمۇ تېتىپ بېقىشى كېرەك. مانا ئەمدى مەن چىشى ئۇرۇپ تۆكۈۋېتىلگەن بىر كىشىنى يازماق بولسام، تازا كېلىشتۇرۇپ يازالايمەن. نېمىشقا دېسەڭ، ئېغىزىڭغا كالتەك تېگىپ، چىشلار يەرگە چۈشۈپ، شۇرقىراپ ئاققان قاننىڭ يۈز ـ كۆزۈڭنى، يەرنى بۇلغىغان چاغدىكى ھالەتنى بىلمەنغۇ!...

ـــ يېزىپ تۇرسىڭىز ياخشى ئەمەسمۇ؟ سىزدە يىغقان ماتېريال تولا. ئاڭلىغان، كۆرگەنلىرىڭىز مول. ئۇنىڭ ئۈستىگە تۇرمۇشقا پىششىق، يېزىپ قويغانلىرىڭىزمۇ بارىدۇر؟

ـــ ھەي، يازغانلىرىمنىڭ تولىسى تالان ـ تاراج قىلىنىدى. جىنايەت دەللىلى قىلىنىپ كۆيدۈرۈلدى، ـــ دېدى ـ دە، بېشىنى چايقاپ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىشكاپىدىن سىرتىق قەغەز بىلەن تاشلانغان 150 ئىورىگىنال چامىسىدىكى بىر دەپتەرنى ئېلىپ كېلىپ، ـــ مانا بۇ مېنىڭ «گۈلەمخان» ناملىق ھېكايەم. تىڭشاپ تۇر، بىرىنچى قىسمىنى ئوقۇپ بېرەي، ـــ دەپ ھېكايىنى باشلىدى.

ئۇنىڭ بىرىنچى قىسمىغا «تۇۋۇق ساقلاش» دەپ سەرلەۋھە قويۇلغانىكەن. ماڭا بۇ سەرلەۋھەمۇ ئاجايىپ يېڭى تۇيۇلدى.

«تۇۋۇق ساقلاش» ئۇيغۇرلار ئىچىدە يار ـ بۇرادەرلەر ئارا ئويىنىلىدىغان بىر خىل ئويۇن ئىدى. ھېكايىدە بولسا، ئۇ ئەمدىلا ياش ـ قورامىغا يېتىۋاتقان

گۈلەىخان بىلەن باقىنىڭ باھار يالپۇزىدەك بىخلىنىۋاتقان تۇرمۇشىغا كۆچۈرۈلگەنىدى. يازغۇچى بۇ يەردە ھەر قاچان، ھەر جايدا ھەر قانداق شارائىتتا تۇۋۇقىنى يېنىدا ئېلىپ يۈرۈشنى ئۇنتۇمايدىغانلاردەك، بۇ ئىككى ياشنى بىر - بىرىنى زادىلا ئۇنتۇمايدىغان قىلىپ باغلاشنى ئويلىغان بولسا كېرەك. تېيىپجان ئاكا بىر نەچچە ۋاراق ئوقۇپ ھېكايىنىڭ بىرىنچى قىسمىنى ئاخىرلاشتۇردى. «ياخشى ئات تاي چېغىدىلا مەلۇم» بولغىنىدەك بۇ ئەسەر ماڭا باشلىنىشى بىلەنلا تولىمۇ ياخشى تۇيۇلدى. مەن بۇ ئەسەر ئېلان قىلىنسا، كىشىلەر يۈرىكى چىلاشقۇدەك بەدىئىي زوق ئالىدىكەن، دەپ ئويلىدىم. بىراق، يۈزمۇ يۈز تۇرغاندا ئەسەرنى ماختاشنى مۇناسىپ كۆرمەي، گەپنى ئەسەرنىڭ ھەجمىگە يۆتكەپ:

— بۇ ئەسىرنىڭز ھېكايىدىن ھالقىپ كەتكەندەك تۇرىدۇ، — دېدىم.

— ۋايتاڭ، ھېكايە بولامدۇ، پوۋېست بولامدۇ بىلمەيمەن، مەنغۇ ھېكايە ئاتاپ قويدۇم.

— ئەمدى بۇ ئەسىرنىڭزنىڭ ئانچە - مۇنچە قانات - قۇيرۇقىنى ياساپ، ئۇچۇم قىلىسىڭز بولىدىكەن. ھازىر مۇشۇنداق يىرىك ئەسەرلەر كەم.

— ياق، بۇ كۆڭلۈمگە تازا ياقماي تۇرىدۇ. يەنە بىر قۇر ئىشلىگۈم بار. شۇ چاغدا دەڭسەپ كۆرەرمەن، — دېدى تېيىپجان ئاكا.

ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا تېيىپجان ئاكىنىڭ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ باتۇر ئوغلانى سادىر پالۋان توغرىسىدا يازغان «پالۋان كەلدى» ھېكايىسى «ئىلى دەريياسى» ژۇرنىلىنىڭ 1980 - يىل 2 - سانىدا ئېلان قىلىندى. بۇ ھېكايە كىتابخانلارنىڭ سۆيۈپ ئوقۇشىغا، يۇقىرى باھاسىغا ئېرىشتى. «تارىم» ژۇرنىلىغا كۆچۈرۈپ بېسىلدى. يولداش تۇرغان شاۋۇدۇن تەرىپىدىن رادىئو

دراممسغا ئۆزگەرتىپ ئىشلەندى. ئاپتونوم رايون بويىچە مۇ-
نەۋۋەر ئەسەر بولۇپ باھالاندى. 9 - سىنىپ ئەدەبىيات دەرسـ
لىكىگە كىرگۈزۈلۈپ، ئەۋلادلىرىمىزنىڭ ئوقۇشلۇقىغا ئايلاندى.
شۇنىڭدىن كېيىن تېيىپجان ئاكىنىڭ تارىخىي تېمىدا يازغان
«باتۇر كەلدى»، «چورۇق ھېكىم»، «چىن مودەن» قاتارلىق بىر
نەچچە پارچە ھېكايىسى، «غۇلجا ئاتالغۇسى ۋە غۇلجا شەھىرى
توغرىسىدا»، «ئىلى تارىخىدىن ئىزلار» قاتارلىق بىر نەچچە
تارىخىي ۋە ئىلمىي ماقالىسى ئاپتونوم رايونىمىزدا چىقىدىغان
ھەرقايسى گېزىت - ژۇرناللاردا ئارقا - ئارقىدىن ئېلان قىلىنـ
دى، كەڭ ئۇيغۇر جامائەتچىلىكىگە تونۇشتۇرۇلدى. شۇ قاتاردا
تېيىپجان ھادى ئاكىمۇ يازغۇچى، شائىرلار، ھەتتا كەڭ كىتاب
خانلار ئارىسىدا بىر ئىقتىدارلىق يازغۇچى سۈپىتىدە ھۆرمەتلىـ
نىدىغان، تىلغا ئېلىنىدىغان بولدى.

تېيىپجان ئاكا بىر تارىخچى سۈپىتىدە 1984 - يىلى بېيـ
جىڭدا ئېچىلغان تارىخ مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتناشىپ كەلدى.
يوقلاپ، ھال سوراپ قويۇش نىيىتىدە ئۆيىگە باردىم. ئۇ
يەنىلا ھېلىقى دېرىزىگە تاقاپ قويۇلغان جوزا تۈۋىدە بىر كـ
تابنى ۋاراقلاپ ئولتۇرۇپتۇ. جوزا ئۈستىدە ئون نەچچە پارچە
خەنزۇچە كىتاب يېيىقلىق تۇراتتى. مەن ئۇنىڭ چۈچۈك گەپ -
سۆزلىرىنى ئاڭلاش ئۈچۈن ئەتىەي:

— ھە تېيىپجان ئاكا، بېيجىڭغا بىر بېرىپلا خەنزۇچە كـ
تابلارنى ئېلىپ كېلىپ ئۆگىنىشكە كىرىشىپسىز - دە؟ — دېدىم.

— مەن تەمەچ تېرىپ يۈرگەن ئادەم، بارغانلا يېرىمدە
تېرىپ - تۆشەپ، سىزىپ - يېزىپ يۈرىدىغىنىمنى بىلمىسەنغۇ؟

— سىز تەمەچ تەرمەيسىز، ئاكا، ئالتۇن تېرىيسىز،
ئالتۇن.

— ئالتۇن دېسەڭ مۇشۇ جوزا ئۈستىدىكىلەرنى دېگىن.
پەيتى كەلگەندە بۇلارنى ئالتۇن بېرىپمۇ ئېلىپ بولمايدۇ جۇمۇ!

— ئۇنداقتا تولىمۇ خاسىيەتلىك ئىش قىپسىز، ئەكسىلىگا قولىڭىزدىكىنى، خەنزۇچە بىلمىسەممۇ ياخشى كۆزۈم بىلەن بىر كۆرۈپ باقاي.

تىيىپجان ئاكا قولىدىكى كىتابىنى ماڭا سۇنۇپ تۇرۇپ:

— بۇ كىتابلار — «چىڭ ئوردىسىنىڭ ھەقىقىي خاتىرىلىرى» ئىكەن. بۇنىڭدا بىزنىڭ شىنجاڭغا، يۇرتىمىز ئىلىغا ئائىت بىز بىلمەيدىغان ناھايىتى قىممەتلىك ماتېرىياللار بار ئىكەن، — دېدى. كىتابنىڭ بەزى ۋاراقلىرىدىكى «ئىلى» دېگەن ئىككى خەنزۇچە خەتنىڭ ئاستىغا سىزىپ قويۇلغانىدى.

— سىز بۇنىڭدىن تەرجىمە قىلدۇرۇپ پايدىلانماقچىمۇ؟

— شۇنداق قىلىمەن. بىزنىڭ بەزى كالتە پەملىرىمىز رىۋايەتلەرگە، كىشىلەردىن ئاڭلىۋالغان بىر نېمىلەرگە، ھەتتا ئۆزىنىڭ تەسەۋۋۇرىغا تايىنىپ ئۇنى - بۇنى قىلىۋاتىدۇ. بۇ يامان ئادەت، زادىلا تاش باسالمايدۇ. مەن مەيلى ئەدەبىي ئەسەر يازاي، مەيلى ماقالە يازاي مۇشۇنداق يازما تارىخىي ئاساسلارغا يۆلىنىمەن. ئۇنداق قىلىمىسام يىقىلىپ چۈشىمەيمەنمۇ!

كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنى قېزىش، سۈرۈشتە قىلىش جەريانىدا «يۈسۈپنامە» ناملىق بىر قول يازما داستان قولۇمغا چۈشۈپ قالدى. داستان ناھايىتى ياخشى ساقلانغان، ھەجىم جەھەتتىمۇ يۈسۈپ ھەققىدە يېزىلغان داستان ۋە خەلق داستانلىرىدىن كۆپ چوڭ ئىدى. داستاننىڭ ئەڭ ئاخىرقى بېتىگە ئاپتور ئۆز قەلىمى بىلەن: «تارىخقە 1302 - (مىلادى 1884 — 1885) يىلى — توخۇ يىلى تۆتىنچى ئاي بارات ئاي ئىدى. بارات ئاينىڭ ئونى نامازدىگەر ۋاقتىدا پۈتۈلۈپ تامام بولغان، مولا ئىلى. ئاتىمىش سەككىز ياشىمدا پۈتكەن «يۈسۈپنامە»» دەپ يېزىپ قويغانىكەن. مەن خېلى ئىلگىرى «ئىلىدا مولا ئىلى ئىسىملىك بىر شائىر ئادەم ئۆتكەن. ئۇ مولا بىلال بىننى مولا يۈسۈپ بىلەن زامانداش ئىدى» دېگەننى ئاڭلىغانىدىم. «يۈسۈپنامە»نىڭ ئاخىرىدىن

كى ئېنىق مەلۇماتنى كۆرگەندىن كېيىن بۇ داستان دەل ئاشۇ شائىر مولا ئېلىنىڭ بولۇشى مۇمكىن، دەپ قىياس قىلىپ، نەشىرگە تەييارلاپ 1986 - يىل 3 - ئايدا شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىغا سۇندۇم. نەشرىياتنىڭ «بۇلاق» مەجمۇئەسىدىكى يولداشلار داستاننى كۆرگەندىن كېيىن 1987 - يىل 1 - ئايدا «سىز تەييارلىغان «يۇسۇپنامە» داستانىنى 1987 - يىللىق تېما-تىك پىلانغا كىرگۈزدۇق. دەرھال ئاپتور مولا ئېلىنىڭ تەرجىمىھالىنى يېزىپ ئەۋەتىپ بېرىڭ» دەپ خەت يازدى. خەت بېشىمنى قاتۇردى. چۈنكى، كاللامدا «ئىلىدا مولا ئېلى ئىسىملىك بىر شائىر ئۆتكەن» دېگەن بىلەن «يۇسۇپنامە»نىڭ ئاخىرىدىكى مەلۇماتتىن باشقا مولا ئېلى ھەققىدە ھېچنېمە يوق ئىدى. نەشرىياتتىكى يولداشلارنىڭ سەممىي تىلىكىنى يەردە قويغۇم كەلمىدى. مولا ئېلىنىڭ تەرجىمىھالىنى يېزىش ئۈچۈن ئىزدەندىم. قولۇمدا بار ماتېرىياللارنى بىر - بىرلەپ كۆرۈپ چىقتىم. مولا ئېلىغا دائىر بىرەر دېتال ئۇچرىتالمىدىم. ئاندىن غۇلجا شەھىرىدە ھەممىدىن خەۋەردار ئاتالغان پېشقەدەملەردىن سۈرۈشتە قىلدىم. ئۇلار تەمىنلىگەن يېپ ئۇچى بويىچە ئىزدەنگەنلىرىم ئوخشاشلا نەتىجىسىز بولۇپ چىقتى. ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟ بۇ توغرىدا يەنە مەن ئاۋارە قىلىشنى ئويلىمىغان «ھايات تارىخ» — تېيىپجان ئاكىغا مۇراجىئەت قىلىشقا توغرا كەلدى. ئۇنى ئىزدەپ باردىم. ئۇ شۇنچە پايپېتەك بولغانلىقىمنى ئاڭلاپ، كۈلۈپ كەتتى. ئاندىن:

— ئاۋۋۇ كۈنى دەپتىرىمنى كۆرۈپ، تولىمۇ ئۇششاق - چۈششەك ئىشلارغا ۋاقىت سەرپ قىلىدىكەنسىز، دېگەندىك. مەن بۇلارنى ئۆزۈم پايدىلىنىش ئۈچۈنلا يېغىمايمەن. ساڭا ئوخشاشلارنىڭ، ئەڭ مۇھىمى بىزدىن كېيىنكىلەرنىڭ پايدىلىنىشى ئۈچۈن يېغىمەن، — دېدى. مەن ئۇ كۈنى تېيىپجان ئاكىنىڭ «ئىلىدا ئۆتكەن شەخسلەر ۋە ئۇلارنىڭ تەرجىمىھالى» دېگەن خاتىرىسىنى كۆرگەندىم. بۇنى تېيىپجان ئاكىنىڭ نەزەرى

بىلەن ئەمەس، ئۆز نەزەر دائىرەم بويىچە «بۇنىڭ نېمىگە پايدىسى بار، ئۇششاق ئىشلارغۇ» دېگەنىدىم. ئۇ يەنە گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — سېنىڭ نىيىتىڭ توغرا، چۈشىنىشلىك. بىراقتا ئۇششاق ئىشلارغىمۇ كۆز قىرىڭنى سالمىساڭ بولمايدۇ. چۈنكى، ئۇششاق ئىشلار ئىچىدىنمۇ چوڭ ئىشلار چىقىپ قالىدىغۇ؟ ئانچە — مۇنچە يازىمەن دېگەنلەر ھەر قانداق ئىشقا ئەستايىدىل مۇئامىلىدە بولۇشى كېرەك، — دېدى — دە، ئىشكاپنى ئاختۇرۇپ بىر قول يازمىنى ئېلىپ كېلىپ، — بىز ئۇيغۇرلاردا ئىسمى، ھەتتا ئىسىم — فامىلىسى ئوخشاپ كېتىدىغانلار تولا. غۇلجىدا موللا ئېلى ئىسىملىك كىشىدىن ئۇچى ئۆتكەن. ئۇلارنىڭ ئىككىسى چالا موللا، بىرى كەمكۇتىسى يوق موللا، شائىر. سەن ئۇ ئادەمنىڭ «يۇسۇپنامە» داستانىنى ماڭا كۆرسەتكەندە تەرجىمە ھالىنى ئوبدانراق يېزىش كېرەك، دېگەنىدىم. ئېسىڭدىن چىققان ئوخشايدۇ. نەشرىيات ھەيدەكچىلىك قىلمىسا، تاشلاپ قويىدىكەنسەن — دە، — دېدى.

شۇ ھامان يۈزۈم ھۇپپىدە ئوت ئېلىپ، نېمە دېيىشىمنى ئۇقالماي قالدىم. ئۇ قولىدىكى قول يازمىنى ۋاراقلاپ 128 — بېتىنى ئېچىپ ئوقۇدى:

«موللا ئېلى ئاخۇنلۇق نەچچە يىل مۇددەرىس بولۇپ دەرس ئۆتتىلەر، كۆپ شاگىرتلارى بولدى. ئىلىم مۇتۇن①، ئىلىم پۇتۇن②، ئىلىم فروغ③ ئۇسۇللاردا ئەئىلەم، روزىگار، دەرسكوي ۋە خۇداكوي، ئاخىرەت ئەندىشىلىك كىشى ئىدى. ئىلىمدىن چىقىپ تالغىرغا④ بېرىپ، نەچچە يىل ئولتۇرۇپ ئاندىن يەركەنتكە⑤ كېلىپ بىرنەچچە يىل تۇرۇپ، ئاندىن ۋاپات بولدىلەر، ئەسلى يۇرتى قاش مەۋزە⑥ ئىكەنلەر».

---

① ئىلىم مۇتۇن — سەرھى ئىلمى. ② ئىلىم پۇتۇن — ئىسىم مۇم ئىلىم. ③ ئىلىم فروغ — شاخچە، ئىلىم شاخچىسى، بۆلىكى. ④ تالغىر، يەركەنت — يەر ئىسمى. ⑥ مەۋزە — تۇرغان ئورۇن، دائىرە، تەرەپ.

تەيىپجان ئاكا قولىدىكى قول‌يازمىنى قاتلاپ قويۇپ سۆزلىدى:

— مانا بۇ سەن ئىزدىگەن مولا ئىلى. بۇ پاكىت، ئۆزۈك تاپقان «يۇسۇپنامە» داستانىدىكى يىلنامىنى بۇنىڭغا قوشساڭ مولا ئىلىنىڭ تەرجىمىھالى چىقىدىغۇ. مولا ئىلى ئەينى يىللىرى قورغاس مازاردا مۇددەرىس بولغان، شۇ چاغدىكى شاگىرتلىرىنىڭ بىرى — ئابدۇمۇتالىب خەلىپەم ئىدى. خەلىپەمدە ساقلىنىپ قالغان مولا ئىلىنىڭ شېئىرلىرىمۇ بار، — دېدى.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ھاردۇقۇم چىقىپ قالغاندەك، ئۆزۈمنى ئاجايىپ يېنىك ھېس قىلدىم. تەيىپجان ئاكا قول يازمىنى يەنە قولىغا ئېلىپ:

— بۇ ياقۇپئاخۇن كىچىك (قۇتلۇقيار ئاخۇن) تەرىپىدىن 1912 - يىلى يېزىپ قالدۇرۇلغان «ئىلىدا تەسەۋۋۇپنىڭ پەيدا بولۇشى» ناملىق رىسالە، — دەپ مېنى شائىر مولا ئىلى توغرىسىدىكى يۇقىرىقى دەللىنى نەدىن ئالغانلىقىمنى ئىزاھلاپ قويۇشقا ئۇندىدى.

بىر كۈنى ئەتىگەندە گېزىتكە بەرمەك بولغان بىر سۈرەتنى تۇتۇپ ئولتۇراتتىم. تەيىپجان ئاكا بۆلۈمگە كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭغا سالام بېرىپ ئورۇن بوشاتتىم. تەيىپجان ئاكا قولۇمدىكى سۈرەتنى كۆرۈپ:

— ۋۇي، بۇ «بىلىم يۇرتى»نىڭ سۈرىتىغۇ؟ بۇ مەكتەپ 1937 - يىلى سېلىنغانىدى. ئەخمەتجان قاسىمى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مەزگىلىدە بۇ مەكتەپنى ئالىي مەكتەپكە ئۆزگەرتمەك بولۇپ نامىنى ئىلگىرىكى «گىمنازىيە»دىن بىلىم يۇرتىغا ئۆزگەرتكەن. بۇ چاغدا مەكتەپتە كەسپىي سىنىپلار ئېچىلغانىدى. ئەخمەتجان قاسىمى ۋاپات بولغاندىن كېيىن «بىلىم يۇرتىنىڭ نامى ئەخمەتجان قاسىمى نامىدىكى مۇتەخەسسىسلەرنى يېتىش

تۈرۈش بىلىم يۇرتى»غا ئۆزگەرتىلدى. ھازىرقى 8 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئورنىدا ئىدى.

— مۇشۇ سۈرەتنى گېزىتكە بەرمەك بولدۇق، — دەپ تېيىپجان ئاكىنىڭ سۆزىنى بۆلدۈم.

— ياخشى بوپتۇ. بۇ مەكتەپ ئىلىدا زىيالىيلارنى يېتىشتۈرۈشتە مۇھىم رول ئوينىغان. مىللەتلەرنىڭ تەرەققىياتىدا مائارىپ ئەڭ مۇھىم تەرەپ. مائارىپ راۋاج تاپمىسا مىللەت گۈللىنەلمەيدۇ. ھازىر ئىلگىرى مائارىپقا تۆھپە قوشقان مائارىپچىلار، مائارىپقا ھەممە تەئەللۇقاتىنى ئاتىغان ئايخان ئانىدەك مەرىپەتپەرۋەرلەر گېزىت - ژۇرناللاردا تونۇشتۇرۇلمايۋاتىدۇ، — دېۋىدى، بۆلۈمدىكىلەرنىڭ بىرى تېيىپجان ئاكىنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ:

— توغرا دەيسىز. ئىلگىرى غۇلجىدىكى نۇرغۇن مەكتەپلەرنى شەخسلەر سالدۇرغان، دەپ ئاڭلىدۇق. بۇ ئىش تەشۋىق قىلىنسا ئاممىنى قوزغاپ، ئاممىنىڭ مەبلىغىنى جۇغلاپ مەكتەپ سېلىشقا، مەكتەپلەرنىڭ كەم - كۇتىلىرىنى غەملەشكە بولاتتى، — دېدى.

— ئىلگىرىكىلەرنىڭ مائارىپقا سالغان مەبلىغى زور، سىڭدۈرگەن ئەجرى كۆپ ئىدى، — دېدى تېيىپجان ئاكا ئۆتكەنكىلەرنى ئەسلەپ، — سىلەرنىڭ ئېسىڭلارغا سېلىپ قوياي، غۇلجىدىكى «روشەن» مەكتەپنى غېنى ھارۋىكەش، «ئۈمىد» مەكتەپنى ھۆسۈيۈنبەگ يۇنۇس، «شەرق» مەكتەپنى سېتىۋالدى باي، «مۇرات» مەكتەپنى ئىبراھىم كېمىچى، «تالىيە» مەكتەپنى ئاۋاكرى ھاجىم، «ئايدۆڭ» مەكتەپنى جۇماخۇن ھاجىم، «ئاغۇ» مەكتەپنى مەتقۇۋانھاجىم، ئىمىناخۇن، «شەھەر ئىچى» مەكتەپنى بىشىرھاجىم، «ئىلى» مەكتەپنى مامۇتھاجىم، «ياردەم» مەكتەپنى «ياردەم» شىركىتى، قازانچى مەكتەپنى ئايخان ئانا، ئۆزبېك مەكتەپنى ئۆزبېك ئۇيۇشمىسى قاتارلىق مەرىپەتپەرۋەر زاتلار

ۋە ئورۇنلار سالدۇرغان. بۇ مەكتەپلەرنىڭ بەزىلىرىدە ھازىرغا قەدەر بالىلىرىمىز ئوقۇپ، بىلىم ئېلىپ كەلمەكتە. ھازىر پۇل يىغىپ مەكتەپ سېلىشقا بولامدۇ؟ مېنىڭچە بولىدۇ. گەپ بىزنىڭ تەشەببۇسكارلىقىمىزنىڭ كەملىكىدە. بىز ھەر ئىشتا تەشەببۇسكار بولساق بولىدۇ.

شۇنىڭدىن سەل كېيىن گېزىتىمىزدە ئىلگىرىكى ئۇلگىلەر بىلەن ھازىر بېيىپ مەكتەپلەرگە يارەدەم بەرگەنلەر تەشۋىق قىلىنىدى. بۇنىڭغا ئەگىشىپ جايلاردا نەچچە مىڭ يۈەن پۇلنى مەكتەپكە تەقدىم قىلغانلار، نەچچە ئون مىڭ يۈەن پۇل خەجلەپ پېڭىدىن مەكتەپ سالغانلار، تۇرپانىيۇزىلىك ئابدۇرېھىمغا ئوخشاش مەكتەپ سېلىش يولىدا پۇل ۋە جېنىنى پىدا قىلغان پىداكارلار بارلىققا كەلدى.

تېيىپجان ئاكا 1940 - يىلى قولىغا قەلەم ئالغان، تۇنجى ھېكايىسى «يەسىرلىگەن توسالغۇ» «ئىلى شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ 1941 - يىل 20 - دېكابىر سانىدا ئېلان قىلىنغانىكەن. بۇنىڭغا ئاز كەم يېرىم ئەسىر بوپتۇ. گەرچە مېنىڭ يېرىم ئەسىر ۋاقتىنى ئەدەبىيات ۋە تارىخ ئىشلىرىمىزغا بەخش ئەتكەن تېيىپجان ئاكا بىلەن تونۇشۇپ سىرداشقان ۋاقتىم بىر ئەر ئۆمرىگە نىسبەتەن بەك قىسقا بولسىمۇ، ئۇ مەندە ئۇنتۇلماس تەسىرات قالدۇرغانىدى. ئۇ دەريا-دەك كەڭ قورساق ئىدى. ئۆز بىلىمىنى باشقىلارغا يۇقتۇرۇش، سىڭدۈرۈش بىلەن خۇشال ئىدى. نادانلىقتىن، بىلىمسىزلىكتىن قايغۇراتتى. ئۇ ئۆزى ئىزدىنىش، ئۆگىنىش يولىدا ھەر قانچە جاپا چېكىشتىن باش تارتمايتتى، قول ئۇچىدا ئىش قىلمايتتى.

تېيىپجان ئاكا، كېيىنكى كۈنلەردە قان بېسىمى كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ قالدى. كېسىلى كۈندىن - كۈنگە ئېغىرلاشتى. شۇنداق چاغلاردىمۇ ئۇنىڭ تاماكىنى ئۈزمەي چېكىپ، جوزا تۈۋىدە پۈكلىنىپ ئولتۇرۇپ يېزىۋاتقانلىقىنى، ماتېرىيال كۆ-

رۇۋاتقانلىقىنى تالاي قېتىم چېلىقتۇرغانىدىم. بۇنداق روھ، بۇنداق غەيرەت، بۇنداق پەزىلەت شۇ ياشتىكى كىشىلەردىلا ئەمەس، ياشلاردىمۇ كەم ئۇچرايدۇ.

مەرھۇم تېيىپجان ئاكا 1989 - يىل 24 - مارتتا 66 يېشىدا ئارىمىزدىن كەتتى. مانا ئۇنىڭغا ھەش - پەش دېگۈچە بىر يىل بولدى. ئۇنىڭ كۈنىگە نەچچە رەت ئېچىلىپ تۇرىدىغان ئىشكاپنى توپا بېسىپ، قۇلۇپلىنىپ قالدى، كىرپىكىگە توپا قوندى، قەلىمىنى دات باستى. بىزگە ئۇنىڭ ياخشى پەزىلىتى، نادىر ئەسەرلىرى، يىغقان بىباھا ماتېرىياللىرى قالدى. كىشىلەر ھامان ئۆز تۆھپىسى بىلەن قەدىرلىنىدۇ، تىلغا ئېلىنىدۇ، ئۇنتۇلۇپ كەتمەيدۇ. مەرھۇم تېيىپجان ھادى ئاكىمۇ دەل شۇنداق ئۆز تۆھپىسى بىلەن قەدىرلىنىدىغان، تەرىپلىنىدىغان، ئۇنتۇلمايدىغان كىشىلەرنىڭ بىرى...

1990 - يىل 3 - ئاينىڭ 13 - كۈنى، غۇلجا.

ئۆچمەيدۇ ئەجرىڭىز ئەلنىڭ قەلبىدىن

— مەرھۇم تېيىپجان ھادىنى ئەسلەيمەن

غوجائەخمەت يۇنۇس

تەبىئەت ئالىمىدىن بىر يۇلتۇز ئۆچسە، بىپايان ئالەم بوشلۇقىنى قاپلىغان سان ـ ساناقسىز يۇلتۇزلار قاتارىغا ھېچ قانچە نۇقسان يەتمىگەندەك بىلىنگەن بىلەن، ئۇ يۇلتۇزلارنىڭمۇ دېرىكىنى ئالغۇچى بار، ھېچبولمىغاندا، ئۇنىڭ غايىب بولغانلىقى دۇنيا ئاسترونوملىرىنىڭ خاتىرىسىدىن ئورۇن ئالىدۇ. ھالبۇكى، ئىنسانىيەت ئالىمىدىن «ئۆچكەن يۇلتۇز»لارنىڭ بەزىسى داغدۇغىلىق مۇراسىم ـ پائالىيەتلەر بىلەن خاتىرىلەنگەن بىلەن، بەزىسى مۇنداق مەرتىۋىدىن بەھرىمەن بولالمىغاچقا، تىرىكچىلىك ھەلەكچىلىكى بىلەن بەنت بولغان كىشىلەرنىڭ يادىدىن نام ـ نىشانسىز يوقاپ كېتىدۇ. شۇ تاپتا مەن ئەسكە ئالماقچى بولغان بۇ ئاددىي «يۇلتۇز» ھايات ۋاقتىدا ھەممىلا ئادەم «ۋاي» دەپ كېتىدىغان، 66 يىل يانغان ھايات شامى ئۆچكەندىن كېيىن گېزىت ـ رادىئودا خەۋەرمۇ قىلىنمىغان، خىزمەت ئىشلەيدىغان ئىدارىسى ۋە قەلەمكەشلىرى تەزىيە يىغىنىمۇ ئاچمىغان ھۇرمەتلىك ئۇستاز تېيىپجان ھادى.

مەرھۇمنىڭ ئەل ئاغزىدا تەرىپلىنىدىغان ياخشى خىسلەت، ئېسىل پەزىلەتلىرى ناھايىتى كۆپ. بۇ ئەسلىمىدە ئۇنىڭ ئەنە شۇ خىسلەت، پەزىلەتلىرىدىن بىرنەچچىسىنىلا تىلغا ئېلىپ ئۆتىمەن.

تىيىپجان ئاكا يۇقىرى مەكتەپلەردە ئوقۇمىغان بولغاچقا، يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىش ئۇنىڭغا ئاسانغا چۇشمەيتتى. ئەمما ئەل - يۇرتنىڭ غېمىنى يەيدىغان، بارلىقىنى ئەل - يۇرتقا بېغىشلىغان ئالىيجاناب كۆز قاراش، ئۇنىڭ قەلبىدىن مەھكەم ئورۇن ئالغاچقا، ئەدەبىيات، تارىخ سېپىگە خۇددى «سادىر ئاتلىنىپ چىققىنى» دېگەندەك جاسارەت بىلەن ئاتلىنىپ چىققان.

— ئادەم دېگەن خەلق دېگىزى ئىچىدىكى بىر تامچا، — دەيتتى ئۇ ھەمىشە، — بىز ئەل - يۇرت بىلەن ياشايمىز، ئۇكا. ئاتا - بوۋىلىرىمىز «ئەل ئىچى ئالتۇن بۆشۈك»، «قولۇڭدىن كەلسە ئەلدىن ئايىما» دەپ بىكار ئېيتمىغان.

ئاتا - بوۋىلىرىمىز ياشىغان ۋە گۈللەندۈرگەن ئىلى ۋادىسى تارىخىنىڭ غۇۋا ھالەتتە تۇرزىپ كېلىۋاتقانلىقى، بۇ ۋادىنى گۈللەندۈرۈش داۋامىدا خەلقنىڭ ھۇرمىتىگە سازاۋەر بولغان ئەل ئوغلانلىرىنىڭ تىللاردا داستان بولغۇدەك ئىشلىرىنىڭ كۆمۈلۈپ قېلىۋاتقانلىقى، تىيىپجان ئاكىنىڭ ئىچىنى پۇشۇرغان ۋە ئۇنى قەلەمنى قىلىچ قىلىپ، قەغەز ئۈستىدىكى «چېلىش مەيدانى»غا ئاتلىنىشقا مەجبۇر قىلغان. تارىخ تەتقىقاتى ۋە تارىخىي ھېكايىچىلىكتىكى بوشلۇقنى تولدۇرۇشتىن ئىبارەت ئەل - يۇرتنىڭ غېمى ئۇنىڭ شەخسىي غېمىنى — مۇقىم كىرىمىنىڭ يوقلۇقى ۋە يەتتە بالىنى قاتارغا قوشۇش غېمىنى بېسىپ چۈشكەن. ئۇنىڭ تۇنجى يىرىك تارىخىي ماقالىسى «ئىلى خەلقىنىڭ بىرقانچە تارىخىي ناخشىلىرىنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدە» ئەنە شۇنداق مەيدانغا كەلگەنىدى.

1981 - يىل 4 - ئايدا «ئىلى گېزىتى» ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈم رەھبەرلىكى بۇ ماقالىنى گېزىتكە تەھرىرلەپ بېرىشنى

ماڭا تاپشۇردى. مەن بۇ ماقالىنى كۆرۈپ چىققاندىن كېيىن ئاپتور بىلەن مەسلىھەتلىشىش ئۈچۈن، تېيىپجان ئاكىنىڭ ئۆيىگە ئىزدەپ باردىم.

— ماقالىڭىز قالتىس ئوبدان چىقىپتۇ، — دېدىم تېيىپجان ئاكىغا، — ئەمما گېزىتىمىزنىڭ سەھىپىسى چەكلىك بولغاچقا، ماقالىڭىزنى بىرئاز قىسقارتىشقا توغرا كېلىۋاتىدۇ.

تېيىپجان ئاكا بۇ گەپكە دەرھال ئىنكاس قايتۇرمىدى. ئۇ قۇگەي دەپ قالغان تاماكىسىغا يەنە بىر تال تاماكىنى تۇتاشتۇرغاچ سەل ئويلىنىۋالدى.

— گېزىت سەھىپىسىنىڭ چەكلىك ئىكەنلىكىنى ماڭا مەلۇم، — دېدى ئۇ ئالدىرىماي سۆزلەپ، — قىسقارتىپ تەھرىرلىسەڭ بولىدۇ، ئەمما كىرىش قىسمىنى تولا يونۇۋەتمە. ماقالەمنىڭ مېغىزى ئاشۇ قىسمىدا.

دېمىسىمۇ، ماقالىنىڭ كىرىش قىسمىدا ئۇنىڭ ئەل - يۇرتنىڭ غەم - قايغۇسىنى دەيدىغان كۆز قارىشى گەۋدىلىك ئىپادىلەنگەنىدى. بۇ ماقالە «ئىلى گېزىتى»نىڭ 1981 - يىلى ماي ئېيىدىكى ئۇچ سانىغا بۆلۈپ بېرىلدى ۋە «ئىلى دەرياسى»، «تارىم» ژۇرناللىرىغىمۇ بېسىلدى.

قەلبى ئەل - يۇرتنىڭ غەم - قايغۇسى بىلەن يانغان تېيىپجان ئاكىنىڭ قەلىمىدىن پۈتۈلگەن «چوروق ھېكىم»، «پالۋان كەلدى»، «ئاق ئۆستەڭ، ئاق»، «باتۇر كەلدى»، «كۆزۈمنى ئېچىپ چىقتىم»، «ئۆشكە دۆڭدە لاۋىلدىغان مەشئەللەر» قاتارلىق تارىخىي ھېكايىلەر، «غۇلجا شەھىرىدىكى مەشھۇر تۆت باغ»، «ئەخمەتجان قاسىمنى ئەسلەيمەن»، «سادىرپالۋان ۋە ئۇنىڭ يېگىدىن تېپىلغان قوشاقلىرى ھەققىدە»، «غۇلجا ئاتالغۇسى ۋە غۇلجا شەھىرى توغرىسىدا»، «چىڭسۇلالىسى ۋە ئۇنىڭ يۇرۇشلىرى»، «ئىلى گۈك - بەگلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى»، «خەلقىمىزنىڭ سۆيۈملۈك رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمى»، «ھاكىمبەگ غوجا»

قاتارلىق تارىخىي ماقالىلەر غۇلجا شەھىرى ۋە ئىلى ئوبلاستىدىلا ئەمەس، ئاپتونوم رايونىمىزدىمۇ خەلق ئاممىسى ۋە ئالاقىدار تارماقلارنىڭ ئالقىشىغا سازاۋەر بولدى.

«ئىلىم ـ پەن چەكسىز ئەستايىدىللىقنى تەلەپ قىلىدۇ»

«ئىلىم ـ پەن چەكسىز ئەستايىدىللىقنى تەلەپ قىلىدۇ. تارىخ يېزىش ۋە تارىخنى تەتقىق قىلىش ـــ ئىلمىي خىزمەت، ئۇنىڭدا تارىخىي چىنلىققا قاتتىق ئاساسلىنىش كېرەككى، تەسەۋۋۇرنى پاكىت ئورنىغا قويۇشقا بولمايدۇ». بۇ تىيىپجان ئاكىنىڭ ئاغزىدىن تالاي قېتىملاپ چىققان گەپ.

1982 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنىدىكى «ئىلى گېزىتى»نىڭ «گۈلىستان» بېتىگە بېسىلغان «ئىلى بەگلىك تەزكىرىسى» دېگەن ماقالىدە مۇسا گۈڭدىن تارتىپ غىياسىدىن ھېكىمگىچە بولغان ئىلى ھاكىمبەگ غوجا ئەۋلادلىرى بايان قىلىنىپ كېلىپ، «ئىلياس ھېكىم بەگلىكنى 1891 ـ يىلى ئۇغلى غىياسىدىن (جانگىرخان خان غوجا دەپمۇ ئاتىلىدۇ)غا ئۆتكۈزۈپ بەردى» دەپ يېزىلىپ قاپتۇ، مۇھەررىرمۇ بۇ خاتانى بايقىماي ئۆتكۈزۈۋېتىپتۇ. گېزىت چىقىپ، ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتۈشىگە تىيىپجان ئاكا تەھرىر بۆلۈمىگە يېتىپ كەلدى.

ـــ گېزىتنى كۆرۈپ قىلىۋاتقان ئىشىمنى تاشلاپلا بۇ يەرگە كېلىشىم، ـــ دېدى ئۇ، ـــ غىياسىدىنغا ھاكىم بەگلىك دادىسىدىن ئەمەس، بەلكى قېيىن ئاتىسىدىن قالغان. ئۇنىڭ ئايالى نۇرنىسا خېنىم ئىلياس ھېكىمنىڭ قىزى ئىدى. ئىلياس ھېكىمنىڭ ئوغلى بولمىغاچقا، كۈيئوغلىنى ھاكىمبەگلىككە كۆرسەتكەن ئەلۋەتتە، بۇنىڭغا ئاپتور مەسئۇل، ئەمما مۇھەررىرمۇ تارىخىي شەخس ۋە تارىخىي پاكىتلارغا ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىشى لازىم. چۈنكى، مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنىپ كەتكەندىن كېيىن

ئۇ تەبىئىي سۈرەتتە، تارىخقا ئايلىنىپ قالىدۇ.

تەھرىر بۆلۈمى بۇ ئىشقا جىددىي قاراپ، «گۈلىستان» بېتىنىڭ نۆۋەتتىكى سانىغا تۈزىتىش بەردى.

1987 - يىلنىڭ ئاخىرى، «خەلق ئىستىراھەت باغچىسىنىڭ ئالدىدا تېيىپجان ئاكا بىلەن ئۇچرىشىپ قالدۇق. مەن سالام-سائەتتىن كېيىن «گۈلشەن ۋادىسىنىڭ جەزبىدار كۈچى» دېگەن ماقالەمنى يېزىپ پۈتتۈرگەنلىكىمنى، بۇ ماقالەمدە ئەرشىدىن ھىدايەتنىڭ ماقالىسىدىن كەلتۈرۈلگەن نەقىلنىڭ كۆچۈرۈۋېلىنغان نۇسخىسىدىن ئېلىنغانلىقىنى، ئۇ ماقالە بېسىلغان كىتابنى تاپالمىغانلىقىمنى ئېيتىپ، تېيىپجان ئاكىدىن مەسلىھەت سوراپدىم. تېيىپجان ئاكىنىڭ چىرايى بىردىنلا جىددىي تۈس ئېلىپ، دائىم كۈلۈپ تۇرىدىغان كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ كەتتى:

— مەن سېنى خېلى ئەستايىدىل بالا دەپ ئويلاپ يۈرەتتىم، ئاغزىڭدىن چىقىۋاتقان بۇ گەپكە ھەيران بولۇۋاتىمەن. كىتابتىن كۆچۈرۈۋېلىنغانىكەن، كىتاب غۇلجىدا جەزمەن بار دېگەن گەپ. ئېلىنغان نەقىلنى كىتابقا ياكى قولىيازمىغا بىرمۇ بىر سېلىشتۇرماي تۇرۇپ، ماقالىنى ئالدىراپ قولدىن چىقىرىشقا بولمايدۇ!

ئارىدىن ھەپتە ئۆتمەي، تېيىپجان ئاكا مېنى پايدىلانسۇن دەپ باش - ئايىغى يىرتىلىپ كەتكەن «تىل، ئەدەبىيات ھەم تارىخ مەسىلىلىرى» («قازاق ئېلى» ژۇرنىلى نەشرىياتى 1948 - يىلى ئالمۇتىدا نەشىر قىلغان) دېگەن كىتابنى كۆتۈرۈپ تەھرىر بۆلۈمىگە كەپتۇ. تېيىپجان ئاكا شۇ كۈنلەردە ئۆۋي سېلىۋاتقان بولغاچقا، كىتاب - ماتېرىياللىرى يىغىشتۇرۇپ قويۇلغانىكەن، ئۇ بۇ كىتابنى يىغىشتۇرۇپ قويۇلغان كىتاب - ماتېرىياللىرى ئارىسىدىن ئاختۇرۇپ تېپىپ ئەكەپتۇ.

تېيىپجان ئاكا ئۆزى يازغان تارىخىي ھېكايىلىرى ۋە تارىخىي ماقالىلىرىدە ھەر بىر ئۇششاق دېتالغىچە ئەستايىدىل

ئىزدىنىەتتى ۋە باش قاتۇراتتى. ئۇ «ئىلى تارىخىدىن ئىزلار» ناملىق چوڭ ھەجىملىك تارىخىي ئەسىرىگە (بۇ ئەسەرنىڭ 20 بابقا يېقىن قىسمى يېزىلىپ، ئاخىرى پۈتمەي قالغان) خەنزۇچە مەنبەلەردىن ئاساس تېپىش ئۈچۈن بېيجىڭغا مەجلىسكە بارغىنىدا ئالغاچ كەلگەن كۆپ توملۇق «چىڭ ئوردىسىنىڭ ھەققىي خاتىرىلىرى» دېگەن خەنزۇچە كىتابنى باشتىن-ئاياغ ۋاراقلاپ چىقىپ، ئىلغا مۇناسىۋەتلىك جايلىرىنى ئىزدىگەن. مەلۇمكى، تېيىپجان ئاكا خەنزۇچە بىلمەيدۇ. ئۇ «ئىلى» دېگەن سۆزنىڭ خەنزۇچە يېزىلىشىنى باشقىلاردىن سوراپ بىلدۈرۈپ، نەچچە مىڭ بەتلىك كىتابتا ئۇچرىغانلىكى «ئىلى» دېگەن خەتنىڭ ئاستىغا سىزىپ چىققان ۋە شۇ ئاساستا كىتابتىكى ئىلغا مۇناسىۋەتلىك خاتىرىلەرنى تەرجىمە قىلدۇرۇپ، يۇقىرىقى ئەسىرنىڭ مۇناسىۋەتلىك جايلىرىغا نەقىل كەلتۈرگەن. بۇ ھەققەتەن ئاسان ئىش ئەمەس. تېيىپجان ئاكا مۇشۇ ئەسىرگە كىرگۈزۈلگەن ئىلى يېزىلىرىدىكى يۈزلىۋكلەرنىڭ تارىخىنى ئىگىلەش ئۈچۈن بۇ يېزىلارنى ئارىلاپ چىققان ھەم غۇلجىدىكى مەخسۇت ھاجىم قاتارلىق تارىخنىڭ شاھىدلىرى ۋە تارىخىتىن خەۋەردار كىشىلەردىن يېنىش - يېنىشلاپ سوراپ ئېنىقلىغان. مەن تېيىپجان ئاكىنى ئۆيىگە ئىزدەپ بارغىنىمدا، ھەمىشە دېگۈدەك قورۇنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى دېرىزىسى جەنۇبقا قارىغان ئۆيىدە دېرىزە، سافا، ئۈستەل ئۈستىدە چېچىلىپ ياتقان كىتاب، ژۇرنال، قولىيازمىلار ئارىسىدا كۆرەتتىم. كۈلدان تاماكا قالدۇقى بىلەن تولۇپ كەتكەنلىكىدىن بۇ ئادەمنىڭ نەچچە سائەتلەپ قادىلىپ ئولتۇرغانلىقىنى ھېس قىلاتتىم. ئۇنىڭ تالماس قەلىمى 1989 - يىل 3 - ئاينىڭ 24 - كۈنى كەچتە ئاشۇ ئۆيدە يېزىقچىلىق ئۈستىدە توختىدى.

تىيىپجان ئاكا بىلمىنى خۇسۇسىي مۇلۇك ئەمەس، خەلق نىڭ ئورتاق بايلىقى دەپ قارىغاچقا، بىلگىننى ئەلدىن ئايىمايتتى. مەيلى ئۇنىڭ ئۆيىگە ئالايىتىدەن ئىزدەپ بارغانلار بولسۇن ياكى كوللېكتىپ پائالىيەت - سورۇنلاردا (مەسىلەن، يىغىن، ئولتۇرۇش، ھەتتا توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغلاردا) بولسۇن، باشقىلارنىڭ سورىغان، دېرىكىنى ئالغان ئادەم، ئىشلار توغرىسىدىكى سوئاللىرىغا قىلىۋاتقان ئىشىنى قويۇپ تۇرۇپ ئەستايىدىل جاۋاب بېرەتتى، سورىغۇچىدا تىخىمۇ قانائەت ھاسىل قىلىش ئۈچۈن شۇ ئىشقا ياكى ئادەمگە مۇناسىۋەتلىك باشقا تەپسىلاتلارنىمۇ ئۆزلۈكسىدىن سۆزلەپ بېرەتتى؛ بەزىدە يەنىمۇ تولۇق چۈشەنچە ھاسىل قىلىشقا ياردەمى بولىدىغان كىتاب - ماتېرىياللارنى ئوقۇپ كۆرۈش ياكى شۇ ئىشتىن خەۋىرى بار ئادەملەر بىلەن سۆزلىشىپ بېقىش ھەققىدە مەسلىھەت بېرەتتى. تىيىپجان ئاكىنىڭ ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتى كىشىنى ھەيران قالدۇرارلىق دەرىجىدە كۈچلۈك ئىدى. 30 — 40 يىلنىڭ ئالدىدا بولغان ۋەقەلەرنى خۇددى تۈنۈگۈنلا بولۇپ ئۆتكەن ئىشتەك، ۋاقتى، ئورنى، قاتناشقۇچىلار ۋە كىمنىڭ نېمە دېگەنلىكى قاتارلىقلارغىچە تەپسىلىي ئېيتىپ بېرەلەيتتى. شۇڭا بىلىم، مەسلىھەت سوراپ كەلگەنلەر پۇخادىن چىقىپ قايتاتتى.

تىيىپجان ئاكا نۇرغۇن ئەجىر قىلىپ، مەملىكەت ئىچى - سىرتىدىن بىرمۇنچە تارىخىي ماتېرىيال توپلىغان، شۇڭا بۇلارنى ئىنتايىن قەدىرلەپ ساقلايتتى. ئەمما، تەتقىقات، يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار ئۈچۈن بۇ ماتېرىياللار ساقلاقلىق ئىشىكاپنىڭ قۇلۇپى ھەمىشە ئوچۇق ئىدى. 1986 - يىلنىڭ ئاخىرى مەن بىر كىشىدىن ئاكادېمىك رادلوپنىڭ «سىبىردىن» نامىلىق

ئەسىرىنىڭ 6 - بابى «ئىلى ۋادىسى»نىڭ تۈركچىدىمىن تەرجىمە قىلىنغان قول يازمىسىنى پايدىلىنىپ تۈرۈش ئۈچۈن سوراپ ئەكەلدىم. مەن بۇ قول يازمىنى ئوقۇپ بولۇشقا ئۆلگۈرمەيلا، ئەتىسى كەچتە قول‌يازما ئىگىسى «قول‌يازما ئۆزۈمگە كېرەك بولۇپ قالدى، دەرھال ئېلىپ كەل» دەپ ئوغلىنى ئەۋەتىپتۇ. ئوشۇق گەپكە ئورۇن بولمىغاچقا، قول‌يازمىنى قايتۇرۇپ بېرىشكە توغرا كەلدى. ئارىدىن خېلى ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن تېيىپجان ئاكا بار يەردە گەپتىن گەپ چىقىپ، مۇشۇ قول‌يازمىنىڭ گېپى بولۇپ قالدى. تېيىپجان ئاكا گەپنى دەرھال ئېلىۋالدى:

— ماڭا دېسەڭ بولمامدۇ! مېنىڭدە بار، ئاپىرىپ پايدىلان. بىزنىڭ يېشىمىز بىر يەرگە بېرىپ قالدى، ئارمانغا تۇشلۇق دەرمان يوق. سىلەر بۇ ماتېرىياللاردىن پايدىلىنىپ، خەلقىنىڭ چاڭقىغان يېرىدىن چىقىدىغان ئەسەر يازالىساڭلار بىز ئەلۋەتتە خۇش بولىمىز.

بۇ قول‌يازما قولۇمدا بىر ئايدەك تۇردى، ئالاقىدار نەقىلىلەرنى خاتىرە دەپتىرىمگە يېزىۋېلىپ قايتۇرۇپ بەردىم. تېيىپجان ئاكىنىڭ كىتاب، قول يازما ۋە تارىخىي ماتېرىياللىرىدىن خېلى كۆپ كىشىلەر تەتقىقات ۋە ئىجادىيىتىدە پايدىلانغانىدى.

تېيىپجان هادىنىڭ ۋاپاتى بىزنى ئىلى ۋادىسىنىڭ تارىخىي ئەھۋاللىرىدىن ساۋات بېرىدىغان تىرىك لۇغەتتىن، ئىزدەنگۈچىلەرنى ياخشى مەسلىھەتچىدىن ئايرىدى. بۇ تۈيۈقسىز خەۋەر بويۇمنى قاتتىق شۇركەندۈردى، يۈرەك قېتىدىن ئۇرغۇپ چىققان مىسرالار قەلەمنى قولۇمغا تۇتقۇزدى:

ئۇنتۇلماس، جاهاندا ئۆتسە هەر ئىنسان،
ئايىماي بارىنى ئىلى خەلقىدىن.
ئەي ئۇستاز، نامىڭىز تىللاردا داستان،
ئۆچمەيدۇ ئەجرىڭىز ئەلنىڭ قەلبىدىن.

ئرك ئاخرقى سۆهبت

ئەڭ ئاخىرقى سۆھبەت

(ئەسلىمە)

مەمتىمىن ھوشۇر

«داۋۇتجان ناسىر ۋاپات بوپتۇ!»

ئۇشتۇمتۇت تارقىغان بۇ خەۋەر ھاۋا ئوچۇق تۇرۇپ گۈل دۇرلىگەن چاقماقتەك ھەممىنى تاڭ قالدۇردى. ئەجەلغۇ جىمى تىرىك جاننىڭ ئارقىسىدىن سايىدەك ئەگىشىپ يۈرىدىغان رەھىمسىز مۇقەررەرلىك. لېكىن، داۋۇتجان تېخى ياش ئىدىغۇ؟ تېخى ئاخشامقى سورۇندىلا ئۇ زۇق بىلەن ناخشا ئېيتىۋىدىغۇ؟... ئاھ، بۇ دۇنيانىڭ ۋاپاسى شۇنچىلىكمىدۇ؟

شۇ كېچە شائىر مەھەممەتجان سادىقنىڭ كۆزىدىن ئۇيقۇ قاچتى. ئۇ ھەسرەت بىلەن قەلىمنى قولىغا ئېلىپ: «ئەزرائىل! ئەزرائىل كۆزۈڭ يوقمۇ!؟» ... دەپ تەقدىرگە نالە قىلدى. بۇ شۇم خەۋەرنى ئىشىتكەن ھەممىنىڭ كۆڭلىنى ئېغىر غەشلىك باستى. كاسىپلارنىڭ قولى ئىشقا بارماي قالدى. تۇرۇپلا ئادەملەر يەنە ئېسىنى يىغقاندەك بولۇشۇپ، ئۇنىڭغۇ لېنىنلىرىنى ئالدىراش ئاختۇرۇشتى. مەھەللە ـ كوي، بازار ـ رەستە ھەممە يەردە داۋۇتجاننىڭ ناخشىسى ياڭراشقا باشلىدى. بۇ خەلقنىڭ سۆيۈملۈك پەرزەنتىگە تۇتقان ماتىمى، سېغىنىشى، ھۆرمىتى ئىدى ... شۇ ناخشىلارنى ئاڭلاپ كېتىۋاتقىنىمدا ماڭا ھېلىمۇ داۋۇتجان بىز بىلەن بىللە ياشاۋاتقاندەك بىلىندى. شائىر تېيىپجان ئېلىيېۋ ئېيتتى:

ناخشىنى ئۆلتۈرگىلى بولمايدىغۇ ھەم كۆمگىلى ...

لېكىن، نېمىلا بولمىسۇن داۋۇتجاننىڭ جىسمى ئارىمىزدىن كەتكەن؛ ئۇنىڭ توي - تۆكۈن، مەشرەپ - ئولتۇرۇشلارنى قىزىتىش ئۈچۈن غۇلجىنىڭ تېرەكلىك كوچىلىرىدىن ئالدىراش مېڭىپ ئوتىدىغان قەدىمى ئەمدى مەڭگۈگە توختىغانىدى.

كىشى ياخشى بىر دوستىدىن ئايرىلغانىدا ئۇنىڭ بىلەن ئۆتكەن خاتىرىلىك كۈنلىرىنى ئۇنتالمايدۇ. شۇ جۇدالىق مىنۇتلاردا ئىختىيارسىز ئېسىمگە داۋۇتجان بىلەن ئۆتكۈزگەن بىر قېتىملىق سۆھبىتىم چۈشتى.

«شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى» بۇ يىل ئاپتونوم رايونىمىزدىكى كۆزگە كۆرۈنگەن سەنئەتچىلەرنىڭ ھاياتىنى تونۇشتۇرۇپ بېرىدىغان بىر كىتابچە ئىشلىمەكچى بولۇپ، داۋۇتجان ناسىرنىڭ ھاياتىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ بېرىشنى ئۆتۈنۈپ ئابدۇساتتار ناسىرغا خەت يازغانىكەن. ساتتار بۇ خەتنى قېشىمغا كۆتۈرۈپ كىرىپ: داۋۇتجاننىڭ ھاياتىنى ئۆتكەندە بىر قېتىم يازغاندەك قىلىۋىدىڭ①، بۇ قېتىممۇ سەن تونۇشتۇرۇپ بەرسەڭ، دېدى. ماقۇل بولدۇم. ئۇ چاغدا داۋۇتجان سۈۋېتلەر ئىتتىپاقىغا تۇغقان يوقلاپ چىقىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ قايتىپ كېلىشىنى كۈتتۇق. داۋۇتجان كېلىپ، ئاردىدىن ئىككى ھەپتىچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ئۇنى زىيارەت قىلىپ باردىم. كۆزۈمگە داۋۇتجان ئىلگىرىكىدىن سەل سەمرىپ قالغاندەك كۆرۈندى. بىز داۋۇتجاننىڭ سارَاي ئۆيىدىكى ئاددىي بىر ئۈستەلنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ گەپلەشتۇق. سۆھبىتىمىز ئۇنىڭ سۈۋېتلەر ئىتتىپاقىغا

---

① داۋۇتجان ناسىرنىڭ ھاياتى قىسقىچە تونۇشتۇرۇلغان بۇ ماقالە «خۇش ناۋا بۇلبۇل» دېگەن ماۋزۇ ئاستىدا «ئىلى گېزىتى» نىڭ 1981 - يىل 17 - سېنتەبىر سانىغا بېرىلگەن، كېيىن «ئاممىۋى مەدەنىيەت» (ھازىرقى «شىنجاڭ مەدەنىيىتى») ژۇرنىلىنىڭ شۇ يىلقى 6 - سانىغا كۆچۈرۈپ بېسىلغانىدى.

چىقىپ ئالغان تەسىراتىدىن تارتىپ سەنئەتچىلىرىمىز نىڭ بۇ گۈنكى تۇرمۇش ئەھۋاللىرىغىچە داۋاملىشىپ، ئاخىرىدا داۋۇتجان نىڭ ئۆز ھاياتى ئۈستىگە كېلىپ توختىدى.

— كىتابلارغا يازغۇدەك نېمە ئىش بار، مەمتىمىن. مويىكا مەھەللىسىدە تۇغۇلۇپ ئۆستۈم، پېشقەدەملەردىن ئانچە ـ مۇنچە ناخشا ـ ساز ئۆگەندىم. يەنە دېسەم شۇ، ئۆتكەندە سىز يازغانىدەكلا گەپلەر...

ئۇنىڭ ئۆزىنى تونۇشتۇرۇشى ئەنە شۇنداق ئاددىي گەپلەر بىلەن باشلاندى. ھەقىقىي تالانت ئىگىلىرىگە ئوخشاش داۋۇتجاننىڭ ئۆز ھاياتىنى بويىچە كۆرسەتمەيدىغان، ئۆزىنى گەۋدىلەندۈرۈشنى خالىمايدىغان پەزىلەت بار ئىدى.

داۋۇتجان ناسىر غۇلجا شەھىرىنىڭ مويىكا مەھەللىسىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ دادىسى ناسىر ئاكا خۇش پېئىل، ناخشىچى ئادەم بولۇپ، ھارۋىكەشلىك قىلاتتى. داۋۇتجان كىچىكىدىنلا دادىسىغا ئەگىشىپ مەشرەپ ـ ئولتۇرۇشلارغا بېرىپ، ناخشا ـ ساز تىڭشاشنى ياخشى كۆرەتتى. ناسىر ئاكا ھارۋا ھەيدەپ يىراق سەپەرلەرگە چىققاندا ناخشا خۇمار بۇ ئوغلىنى بىللە ئېلىۋېلىشنىمۇ ئۇنتۇمايتتى. داۋۇتجان ئەگىر ـ توقاي ھارۋا يوللىرىدا چايقىلىپ ئولتۇرۇپ، ئاپتاپلىق دالىدا چۇرۇقلىشىۋاتقان تورغايلارنىڭ ئاۋازىغا قۇلاق سالغىنىچە، دادىسى ئېيتقان ناخشىلارنىڭ ئاھاڭىنى تەكرارلايتتى. ئۇزۇن ئۆتمەي قوشنا ـ قولۇملارغا ئۇنىڭ ئاۋازىنىڭ سازلىقى مەلۇم بولدى.

— نېمە ئىشكىن بىلمەيمەن،— دېدى داۋۇتجان،— مەھەللىدىكى مومايلار مېنى تونۇۋېلىپ «ئانام ـ ئانام»نى ئېيتقۇزۇشقا خۇشتار ئىدى. مەن ناخشا ئېيتسام، ئۇلار يىغلايتتى. چوڭ كىشىلەر مېنى كۆرسە: قېنى، «خانلەيلۇن» گە بىر توۋلىۋەتكىنە. ھە، ئەمدى «سادىر ناخشىسى» غا... — دەپ قويۇپ بەرمەيتتى.

ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى يىللىرى، غۇلجا شەھىرىدە سەنئەت

ئىشلىرى كەڭ راۋاجلىنىپ، مەھەللە ـ مەھەللىلەردە سەنئەت كۇرژۇكلىرى تەشكىللىنىشكە باشلىدى. داۋۇتجان 1953 ـ يىلدىن باشلاپ مويكا مەھەللىسىدىكى سەنئەت كۇرژۇكىغا قاتناشتى. ئۇ تۇنجى قېتىم سەھنىگە چىقىپ ناخشا ئېيتقاندا، يېشى ئەمدىلا ئونلاردىن ھالقىغان بالا ئىدى. ئەينى يىللاردىكى پېشقەدەم سەنئەتچىلەر بۇ بالا ناخشىچىنىڭ ئاۋازىنى بىر ئاڭلاش بىلەنلا ئۇنىڭدىكى ئۇرغۇپ تۇرغان تالانتنى دەرھال بايقاشقان. ئۇزۇن ئۆتمەي داۋۇتجان شۇ چاغدىكى قازانچى رايونلۇق ھۆكۈمەت تەشكىللىگەن سەنئەت ئۆمەككە قوبۇل قىلىندى.

ــ ئۇ چاغدىكى قازانچى سەنئەت ئۆمىكى ئاجايىپ قايناق بىر تەشكىل ئىدى،ــ دەپ ئەسكە ئالدى داۋۇتجان،ــ ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئاتاقلىق سەنئەتچىلەردىن بىر قانچىيلەنمۇ ئۇ يەردە بىر مەزگىل ئىشلىگەنىدى. يەنە ھېزىم مولىلىكام، تەمبۇرچى ئابدۇرېھىم ئاكا، تۇرسۇن ئاۋامۇسىپلىم (تۇرسۇنجان مەشچى) قاتارلىق كۇچلۇك نەغمىچىلەر بار ئىدى. ھەر كۈنى ئۆمەككە بېرىشقا ئالدىرايتتىم. ئۇ يەردە مېنى قىزىقتۇرىدىغان نەرسىلەر تولۇپ تۇراتتى. ناخشىنى سازغا چۈشۈرۈپ ئېيتىش، ئۇلاپ ئېيتىشلارنى مەن شۇ يەردە ئۆگىنىشكە باشلىدىم ...

قازانچى مەھەللىسى ئەزەلدىن كۇچلۇك ئەلنەغمىچىلەر توپلانغان، سەنئەت ئىشلىرىدا غۇلجا شەھىرى بويىچە مەلۇم تەسىرگە ئىگە ئورۇن بولغاچقا بۇ يەردىكى ئۆمەكتە ئىشلەش داۋۇتجاننىڭ سەنئەت ئەھلى بولۇپ يېتىلىشىدە ھەقىقەتەنمۇ مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە ئىش بولۇپ قالدى. داۋۇتجان بۇ يەردە ناخشا ئېيتىش بىلەن بىللە ساز چېلىشنىمۇ ئۆگىنىشكە باشلىدى. بولۇپمۇ، مويكا مەھەللىلىك تۇرسۇن ئاۋامۇسىپلىم ئاكا ئۇنىڭغا كۇچلۇك تەسىر كۆرسەتكەنىدى. داۋۇتجان ئۆزىنىڭ بۇ ئۇستازىنى ئەسلەپ:

ــ ئۇ كىشىنىڭ چالغان سازى، ئېيتقان ناخشىلىرى مېنى

سىھىرلەپ، يۇرىكىمدە سەنئەتكە بولغان قايناق ھەۋەس ئويغاتـ قانىدى. ئۇ مېنىڭ ھۇرمەتكە مۇناسىپ، ئۇنتۇلماس ئۇستازىم!ــ دېدى.

داۋۇتجان ناسىر ئۆز ئۆمرىدە بىرەر سەنئەت مەكتەپلىرىدە سىستېمىلىق ئۆگىنىش پۇرسىتىگە مۇيەسسەر بولالمىغان بولسىمۇ، ئۆز ئېلىنىڭ سەنئەتكە باي تۇپرىقىدا تەبىئىي ئۆسۈپ ـ يېتىلىپ، خەلقتىن ئىبارەت بۇ قۇرۇماس بۇلاقتىن ئەنە شۇنداق قېنىپ سۇ ئىچىپ، يالغۇز كلاسسىك ئاھاڭ ۋە خەلق ناخشىلىرىنى ئورۇندا شقىلا ماھىر بولۇپ قالماستىن، دۇتار، تەمبۇر، ئىسكىرىپكا قاتارلىق مۇزىكىلارنىمۇ ۋايىغا يەتكۈزۈپ چالالايدىغان، مۇكەممەل سەنئەتچى بولۇپ يېتىشتى.

داۋۇتجان ناسىر ئىلگىرى ـ ئاخىر بولۇپ غۇلجا شەھەرلىك مەدەنىيەت يۇرتى، تاشكۆۋرۈك يېزىسى، شەھەر ئىككىنچى رايون ۋە قول سانائەت كارخانىسى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ سەنئەت ئۆمەكلىرىگە قاتنىشىپ، بۇ ئۆمەكلەرنى تەشكىللەش، راۋاجلاندۇرۇش، يېڭى كۈچلەرنى يېتىشتۈرۈش ئىشلىرىدا مۇھىم رول ئوينىدى. بولۇپمۇ، ئۇنىڭ كېيىنكى چاغلاردا غۇلجا شەھەرلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمىكىگە قوشقان تۆھپىسى ناھايىتى زور بولۇپ، بۇ ئۆمەكنىڭ بىر پۈتۈن گەۋدە بولۇپ تۇرۇشىدا ھېسسام قۇربان، داۋۇتجان ناسىر قاتارلىق سەنئەتچىلەر كەم بولسا بولمايدىغان كۈچلەردىن بولۇپ قالغانىدى.

ــ كىشىلەر غۇلجىدىكى ناخشىچىلارنى قازانچى گۇرۇھى، شەھەر ئىچى گۇرۇھى، دەپ بىر قانچە گۇرۇھلارغا بۆلىدىكەن. داۋۇتجان، سىز قايىسى گۇرۇھقا مەنسۇپ؟ــ دەپ سوردىم. داۋۇتجان كۈلۈپ كەتتى.

ــ مەنمۇ شۇنداق گەپلەرنى ئاڭلايمەن، ــ دېدى ئۇ،ــ مەنغۇ تۆت دۇكان، قازانچى تەرەپلەردە كۆپرەك يۈرگەن. لېكىن،

هەركىمنىڭ ناخشىنى ئېلىشى بىر - بىرىگە ئوخشىمايدۇ. مېنىڭ چە، مەن ئۆزۈمگىلا مەنسۇپ!...

داۋۇتجان ناسىر خەلق ناخشىلىرىنى ئورۇنداشتا ئۆزىگە خاس ئۇسلۇب يارىتقان سەنئەتچى. ئۇنىڭ ئاۋازى يېقىشلىق، دولقۇنلۇق، ھېسسىياتقا باي، تىلى ئېنىق، ئاھاڭ بىلەن ناخشا تېكىستلىرى مۇستەھكەم بىرىككەن بولۇپ، پەقەت داۋۇتجانغىلا مەنسۇپ ئۆزگىچە پۇراق بىلەن يۇغۇرۇلغان. شۇڭا، خەلق ئۇنىڭ ناخشىلىرىنى بەكمۇ ياقتۇرۇپ ئاڭلايدۇ. مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسى، شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسى ۋە غۇلجا خەلق رادىئو ئىستانسىلىرى ئۇنىڭ نۇرغۇن ناخشىلىرىنى لېنتىغا ئالغان ۋە مەخسۇس تونۇشتۇرغان، ھەرقايسى رادىئو ئىستانسىلىرىنىڭ سەنئەت نومۇرلىرى ۋە تەلەپلەر بويىچە بەرگەن كونسېرت نومۇرلىرىغا داۋۇتجان ناسىرنىڭ ئاۋازى ئالاھىدە ھۆسن قوشۇپ كەلدى. ئۇنىڭ ئۆز ئۆمرىدە قانچە توي-تۆكۈن، مەشرەپ - سورۇنلارنى قىزىتقانلىقىنى، خەلق قولىدا ساقلىنىۋاتقان ئۇنىڭ ئۇنىئالغۇ لېنتىلىرىنىڭ سانى زادى قانچىلىك ئىكەنلىكىنى ئېھتىمال ھېچكىمۇ ئېيتىپ بېرەلمەسە كېرەك...

داۋۇتجان ناسىر ئەينى يىللاردىلا غۇلجا شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن سەنئەت مۇسابىقىلىرىدە كۆپ قېتىم تەقدىرلەنگەنىدى. 1960 - يىللارنىڭ بېشىدا ئۇ ئورۇمچىدە ئۆتكۈزۈلگەن ئىشچىلار ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ كۆرىكىگە قاتنىشىپ، مۇزىكا - ناخشا نومۇرلىرىنى ئورۇندىغان. تۇنجى قېتىم ئاپتونوم رايون سەھنىسىدە كۆرۈنگەن داۋۇتجان ناسىر شۇ نۆۋەت تاماشىبىنلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشىپ، مەملىكەتلىك كۆرەككە قاتنىشىشقا تاللانغان بولسىمۇ، سالامەتلىكى يار بەرمىگەنلىكتىن ئىچكى ئۆلكىلەرگە بارالمىدى. 1984 - يىلى ئۆتكۈزۈلگەن «مەملىكەتلىك ئەمەلار ئۇنىئالغۇ ناخشا لېنتىلىرىنى باھالاش مۇسابىقىسى» دە ئۇنىڭ ئورۇمچىدە لېنتىغا بەرگەن يەتتە ناخشىنى

سى مەملىكەت بويىچە ئىككىنچى دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشىپ، ئاپتونوم رايونىمىزغا شەرەپ كەلتۈردى.

داۋۇتجان ناسىر كېيىنكى يىللاردا مۇزىكا ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىپمۇ ياخشى نەتىجىلەرنى يارىتتى، ئۇنىڭ «تاغ سۈلىرى»، «ئىلى ئالمىسى»، «سېنى كۈيلەيمەن بەختىم»، «قىزىل گۈل» قاتارلىق ئىجادىيەتلىرى كەڭ ئاممىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى. ئۇ ئىشلىگەن بۇ مۇزىكا ـ ناخشىلارنىڭ ئاھاڭلىرى خەلقنىڭ روھىغا يېقىن بولغاچقا، تېزلا ئۆزلىشىپ خەلق ئىچىگە تاراپ كەتتى.

سەنئەتنىڭ كۈچى تەسىرلەندۈرۈشتە. داۋۇتجان ناسىر ئېيتقان ناخشىلار كىشىنىڭ قەلبىنى زىلزىلىگە سالىدۇ، خۇددى قارىغايلىقلار ئارىسىدىن شارقىراپ چۈشۈۋاتقان دولقۇنلۇق تاغ سۈلىرىغا ئوخشاش كىشىگە ئارام ۋە ھۇزۇرلۇق بېغىشلايدۇ.

ــ ناخشىلىرىڭىز نېمىشقا شۇنچە تەسىرلىك؟ ــ دەپ سوريدىم داۋۇتجاندىن.

ــ بۇ سوئالغا بىر نېمە دېيىمەك تەس، ــ دېدى داۋۇتجان، ــ قانداق چۈشەندۈرسەم بولار... دۇتارنى قولۇمغا ئېلىشىم بىلەنلا ۋۇجۇدۇم بىر خىل ھاياجانغا تولىدۇ. ناخشىنى يۈرىكىمدىن چىقىرىپ ئېيتىمەن... كىچىك ۋاقتىمدا كۆزۈم خىرە كۆرەتتى. يىللار ئۆتكەنسېرى يوروق ئالەمنى كۆرۈشتىن قالدىم. مەن ئېيتقان ھەر بىر ناخشىنىڭ ئاھاڭى يۈرىكىمدىكى مۇڭ ۋە ھاياتقا، ئادەملەرگە بولغان مۇھەببىتىم، قۇياش نۇرى ئاستىدا تاۋلىنىپ ياتقان كەڭ دالا، ياپىيېشىل ئوتلاقلارغا بولغان سېغىنىش ھېسسىياتىم بىلەن تولغان...

قايتىدىغان چېغىمدا داۋۇتجان دەرۋازا ئالدىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى ۋە قولۇمنى تۇتۇپ تۇرۇپ:

ــ تونۇشتۇرۇش ماتېريالىنى يېزىپ قالسىڭىز ماڭا بىر نۇسخا بېرەرسىز. كېرەك بولۇپ قالىدىكەن، ساقلاپ قويايى، ــ دېدى.

هویلدا تۇرغان داۋۇتجاننىڭ ئوغلىغا كۆزۈم چۈشۈپ قالدى. ئۇنىڭ پېشانىسىدىكى ئازراق يېرى ئاق بىنت بىلەن چاپلاقلىق تۇراتتى. «داۋۇتجان ناسىر سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قايتىش سەپىرىدە ماشىنا ۋەقەسىگە ئۇچراپتۇ. ئوغلى بىلەن شوپۇر يارىدار بوپتۇ» دېگەن گەپلەر ئېسىمگە كەلدى. بۇ كۆڭۈلسىز ۋەقەنىڭ تەپسىلاتىنى داۋۇتجاندىن سوراشقا تىلىم بارمىدى. «ھەر نېمە بولسا داۋۇتجاننى خۇدا ساقلاپتۇ» دېدىم ئىچىمدە. لېكىن، جەبرائىلنىڭ ئۇنىڭ پېيىگە چۈشۈپ قالغانلىقىنى ئويلىمىغانىدىم؛ بۇ قېتىمقى سۆھبىتىمىزنىڭ ئەڭ ئاخىرقى سۆھبىتى بولۇپ قالىدىغانلىقى، ئۇنىڭغا ئۆز ھاياتى تەنۇشتۇرۇلغان ماتېريالنى بېرىشكىمۇ ئۇلگۈرەلمەيدىغانلىقىم ئۇ چاغدا خىيالىمغىمۇ كەلمىگەنىدى ... ئۆزىنىڭ ئاجايىپ يېقىملىق ئاۋازى بىلەن مىڭلىغان كىشىلەرگە مەنىۋى ئوزۇق يەتكۈزۈۋاتقان بۇ ھارماس خۇشناۋا بۇلبۇل 1988 - يىل 18 - سېنتەبىر كۈنى ئەتىگەندە مېڭىسىگە قان چۈشۈش سەۋەبى بىلەن تۇيۇقسىز ئارىمىزدىن كەتتى.

داۋۇتجان ناسىرنىڭ ۋاپاتى سەنئەت سۆيەر خەلقىمىزنىڭ يۈرىكىگە ئېچىنىش ئوتىنى ياقتى. سوۋېتلەر ئىتتىپاقىدىن كەلگەن مېھمان — شائىر ئابدۇغوپۇر قۇتلۇق:

ئون گۈلۈڭنىڭ بىرى ئېچىلماي،
پۇراقلىرى ھەر يان چېچىلماي.
خوراپ قالارمىدى بۇ دۇنيا،
تۇرسا بىر ئاز كېپەن پىچىلماي.

يېنىپ تۇرغان بىر ئوت ئىدىڭ سەن،
كۆيۈپ كەتتىڭ بەلكى ئۆرتۈنۈپ.
سەن خەلققە كېرەك ئىدىڭغۇ،
جان بەرمىدىم نېچۈك ئۆتۈنۈپ...

دەپ هەسرەت چەكتى. شائىر تۇرسۇنمۇھەممەت ئىمىن تەقدىر-
گە ئاچچىق كىنايە قىلىپ:

خەلقىمىز ئامراق ئىدى ناخشىلارغا،
بۇ دۇنيا موھتاج ئىدى ياخشىلارغا.
خۇدانىڭ قىسمىتىگە ھەيران قالدىم،
ئۆزىمۇ ئامراق چىقتى ناخشىلارغا...

دەپ يازدى.

خۇددى غۇلجا شەھەر شۇجىسى تۇرسۇنئەلى ئىيتقاندەك: «داۋۇتجان ناسىرنىڭ ناخشىلىرى مەيۇسلەنگەنلەرگە ئۈمىد، ھار-غانلارغا ئارام، چىچىلغانلارغا تەسەللى، غېرىبسىنغانلارغا خۇشال-لىق بېغىشلايتتى.» ئۇنىڭ تېخى خەلق ئۈچۈن يەنىمۇ كۆپ يېقىملىق ئاھاڭلارنى ئىشلەش ئۈستىدە كەڭ پىلانى، ناخشا بىـ-لەن خەلقىگە يەتكۈزىدىغان نۇرغۇن قەلب سۆزلىرى بار ئىدى. بۇ جۇدالىق ناھايىتىمۇ تاسادىپىي، ناھايىتىمۇ ئېغىر كەلدى. ئۇنىڭ ۋاپاتىدىن خەۋەر تاپقانلىكى ئادەملەر دۆڭمەھەللە گۈللۈك مەسـ-چىتكە قاراپ ئاقتى. شائىر ئابدۇساتتار ناسىرى بۇ مەنزىرىنى مۇنداق مىسرالار بىلەن ئىپادىلىدى:

تاڭ يورۇپ،
سۇبھى ئەمدى سۈزۈلگەندە،
ئۆمرىدىن يېڭى مىسرا تۈزۈلگەندە،
داۋۇتجان تىنىپ قالدى،
بىر ئۇھ تارتىپ،
تۇيۇقسىز يۇرەك تارى ئۈزۈلگەندە! ...
نېمە ئۇ؟ ئاق يەلكەنمۇ ئوكياندىكى،
ئاققۇمۇ ئۇچۇپ بارغان ئورماندىكى؟

ئاق بۇلۇت ئىچىدە دىلغا مۇڭلار تۆكۈپ،
ئايمۇ ئۇ ئۇزۇپ ماڭغان ئاسماندىكى؟
ياق دوستلار، داۋۇتجاننىڭ تاۋۇتى ئۇ،
ئادەملەر ئېقىندا كېتىپ بارغان.
تەلمۇرۇپ قارىشىدۇ كۆزلەر ـ كۆزگە،
مۇسىبەت دەريىاسى بۇ ئېقىپ بارغان!

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ رەئىسى يولداش تۆمۇر داۋامەتنىڭ تەزىيە تېلېگراممىسى ئەڭ بۇرۇن يېتىپ كەلدى. ئۇ يۇقىرى رەھبەر، شۇنداقلا ئەدەبىيات ـ سەنئەتنى سۆيىدىغان ئاددىي بىرقەلب ئىگىسى ئىدى، داۋۇتجاننى ياخشى چۈشىنەتتى. داۋۇتجان ناسىرنى ئۇ «ئاتاقلىق خەلق سەنئەتچىسى» دەپ ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئالدى. ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسىنىڭ پېشقەدەم رەھبىرى ياسىن خۇدابەردى بۇ خەۋەرنى ئىشىتىپ، ھاسا تايىقىنى تايىنىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئۇ تەزىيە تېلېگراممىسىدا مەرھۇمنىڭ ئائىلە ـ تاۋابىئاتلىرىغا سەۋر تىلىدى. ئاتاقلىق شائىرىمىز تېيىپجان ئېلىبېۋ گويا شۇ كۈنلەردىكى غۇلجىنىڭ ئەھۋالىنى، ئابدۇۋۇھىلى جارۇللايوپ بىلەن ھېسابلارنىڭ كۆزىدىكى ياشنى كۆرۈپ تۇرغاندەك:

مەن ئىشەنگەيمەن نېچۈك راستتىنلا ئەزرائىل كېلىپ
جان مېۋەڭنى ئۈزگىلى قەددىڭ شېخىنى ئەگدىمۇ؟
ھەممە ئۇيغۇر دېگۈدەك «مىڭ ياشا!» دەيتتى سېنى،
كۆپچىلىك سۆزلەۋېرىپ ئاخىر ساڭا تىل تەگدىمۇ؟
.....
غۇلجىنىڭ پەركايى ئۇچقاندەك سېزىلدى ئاشۇ كۈن،
چۈنكى ئۇندىن كەتتى بىر تەڭدىشى كەم بۇلبۇل ئۇچۇپ.
ئا. جارۇللايۇپ تۆكۈپ ياش، كۈلكىدىن قاپتۇ ھېسام،
يىغلىسا ئەرزىيدۇ ئۇيغۇر پۇشتى قەبرەڭنى قۇچۇپ...

دېگەن مىسرالارنى تىزدى.

ئاتاقلىق كومپوزىتور ھۇسەنجان جامى داۋۇتجان ناسىرنىڭ ۋاپاتىدىن خەۋەر تېپىپ چۆچۈپ كەتتى. داۋۇتجاننىڭ ئۇيغۇر سەنئىتىدە تۇتقان ئورنى ئۇنىڭغا بەكمۇ روشەن ئىدى. ئۇ «سەنئەت گۈلزارىمىز ئۈچۈن ئاجايىپ بىر يوقىتىش بولدى» دېدى. يازغۇچى زوردۇن سابىر جۇدالىق ھەسرىتىدە تىترىگەن قوللىرى بىلەن كۆزەينەكنى تارتىپ، «داۋۇتجان ناسىر خەلقنىڭ سەنئەت ئىشىغا ئۆزىنى بېغىشلىغان ئۇلۇغ ئادەم» دەپ يازدى. ئۇ ياۋروپا، ئەرەب دۆلەتلىرىدە ئاجايىپ مۆجىزىلەرنى كۆرگەن بولسىمۇ، يەنە ئۆز ئېلىنىڭ توپىلىق يوللىرىنى، ناخشا ـ سازلىرىنى سېغىنغانىدى. داۋۇتجان بىلەن بىر سورۇندا بولۇشنى ئىستەيتتى...

داۋۇتجان ناسىرنىڭ تەزىيە مۇراسىمى 28 ـ سېنتەبىر كۈنى غۇلجا شەھەرلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى بىناسىنىڭ ئۈستىتۈنكى قەۋىتىدىكى زالدا ئۆتكۈزۈلدى. ئوبلاست، ۋىلايەت، شەھەرنىڭ ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى، مەرھۇمنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقان، ئائىلە ـ تاۋابىئاتلىرى، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسىنىڭ ۋەكىللىرى بولۇپ ئىككى ـ ئۈچ يۈزچە ئادەم بۇ كىچىك زالغا تىقىلىپ قالغانىدى. شۇ كۈنلەردە پۈتۈن جەمئىيەت، پۈتۈن ئىلى خەلقىنىڭ نەزەرىمۇ شۇ يەرگە تىكىلگەندەك قىلاتتى. داۋۇتجان ناسىرنىڭ ھاياتى ئەسلەپ ئۆتۈلگەندە كىشىلەر كۆز يېشىنى توختىتىۋالالمىدى. شائىر مەھەممەتجان راشىدىن:

ئۆيۈڭدە دۇتارىڭ قالدى ئېسىقلىق،
ئورنۇڭدا قولىغا كىم ئالار ئۇنى؟
ئېيتقىنا، بىز بارساق غېرىب خانەڭگە،
ئالسىمۇ، سېنىڭدەك كىم چالار ئۇنى؟

سورۇنلار سېنىڭسىز چۆل بولدى گويا،
قارىساق، ھېسامكام يېنىدا سەن يوق.
يىراقتىن كەلگەنلەر ئارماندا ـ داغدا
قايتىشتى، سەۋەبى، ئىلىمدا سەن يوق.

.....

دەريالار يىغلايدۇ، باغلار كۆزى ياش،
ماتەمدە ۋەتەننىڭ ئالمىزار شەھرى.
ۋادىمىز زارلايدۇ كەتتى دەپ بۇنىدىن،
ئۇيغۇرنىڭ بۇلبۇلى، ئىلىنىڭ پەخرى...

دەپ، يېزا خەلقىنىڭ كۆڭۈل سۆزىنى ئېيىتتى.

شائىر قىيۇم سوپى، ئابلەت ئابدۇللا، ماخمۇت مۇھەممەت لەرنىڭ تەزىيە يىغىندا ئوقۇغان شېئىرلىرىدا سېغىنىش بىلەن جۇدالىق، ھەسرەت بىلەن ئۈمىد گىرەلىشىپ كەتكەنىدى. پېشقەدەم شائىر مۆمىن سەپىرى مىكرافون ئالدىغا چىققاندا پۇغانىدىن بوغۇلۇپ قالدى. دائىم كۈلكە پەيدا قىلىدىغان ھېسامنىڭ چىرايىدىن بۇگۈن كىشىلەر چوڭقۇر ھەسرەتنى كۆردى. ئۇ سۆيۈملۈك ئىنىسى، ياخشى ـ ياماننى كۈنلەردە بىللە بولغان سەپەدىشى داۋۇتجانغا ئاتاپ بىر ـ ئىككى ئېغىز سۆز قىلماقچى بولغاندا، كۆز چاناقلىرىدىن ئىسسىق ياش تامچىلىرى دومىلاپ چۈشتى... كىشىلەر ئارىسىدا ئولتۇرغان شائىر مەسۇم باستىنىڭ شېئىر يېزىلغان قەغەزنى تۇتقان قوللىرى ھاياجاندىن تىترەيتىتى. بۇ يەردە قانچە تەزىيەنامىلەر، شائىرلارنىڭ مەرسىيىلىرى ۋاقىت ئېتىبارى بىلەن ئوقۇلماي قالدى...

ھەممە «پۇل» دەپ پالاقلاۋاتقان بۇگۈنكى كۈندە، ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلىرىمىزنىڭ غۇربەتچىلىكتە ئۆتۈۋاتقان تۇرمۇشىنى كۆرۈپ ئۆكۈنەتتىم؛ بۇگۈن مەن ھەقىقىي تالانت ئىگىلىرىنىڭ ئورنى خەلقنىڭ قەلب تۆرىدە ئىكەنلىكىگە چوڭقۇر

ئىشەندىم. داۋۇتجان ناسىر ئۆزىگە ئەنە شۇنداق يەقىلماس ھەيكەل تىكلەپ ئالەمدىن ئۆتتى.

مەرھۇم داۋۇتجان ناسىر ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستلىق مۇزىكانتلار جەمئىيىتىنىڭ ھەيئىتى، غۇلجا شەھەرلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى، غۇلجا شەھەرلىك مېيىپلار جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ۋە غۇلجا شەھەرلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ سەنئەت يېتەكچىسى قاتارلىق ۋەزىپىلەردە ئىدى. خەلقىمىز ئۆزىنىڭ جاراڭلىق ناخشىلىرى، مول ئىجادىي ئەمگىكى، سەنئەت ئىشلىرىمىزغا قوشقان تۆھپىسى، كەمتەر ئەخلاق - پەزىلىتى بىلەن ھۇرمەتكە سازاۋەر بولغان بۇ پەرزەنتىنى ئۇنتۇمايدۇ؛ ئۇنىڭ ياڭراق ئاۋازى مەڭگۈ بىز بىلەن بىللە ياشايدۇ.

1988 - يىل 2 - ئۆكتەبىر قايتا يېزىلدى.

يادىمدىن ئەسلا چىقمايدۇ

ماخموت مۇھەممەت

1974 - يىلى ئەتىياز كۈنلىرىنىڭ بىرى ئىدى. غۇلجا شەھەرلىك رادىئو ئۈزىلى توساتتىن بىر شېئىرىمغا ئىشلەنگەن ناخشىنى ئاڭلىتىپ قالدى. بۇ مېنىڭ ئەمدىلا يىگىرمىدىن ھالىقىغان مەزگىللىرىم، شۇنداقلا ئۇ ئاھاڭغا سېلىنغان تۇنجى ناخشا تېكىستىم ئىدى. مېنى بۇلاردىنمۇ بەكرەك ھايىجانغا سالغىنى شۇكى، «ئورما ناخشىسى» ناملىق بۇ ناخشىنى شۇ چاغلاردا تالانتى، يېقىملىق - جاراڭلىق ئاۋازى بىلەن ئىلىنى زىلزىلىگە سېلىۋاتقان داۋۇتجان ناسىر ئېيتقانىدى. يادىمدا، شۇ ناخشا ئاڭلىتىلىپ نەچچە كۈنلەرگىچە ئۆزۈمنى ئاجايىپلا بىر خىل خۇرسەنلىك ۋە يەڭگىللىك ئىلكىدە سېزىپ يۈردۈم.

1980 - يىلى دادامنىڭ «ئوڭچى» قالپىقى «ناھەق ئەنزە» سۈپىتىدە ئەمەلىيلەشتۈرۈلگەندىن كېيىن، مەنمۇ ئون يىللىق «قايتا تەربىيە» ھاياتىمنى ئاياغلاشتۇرۇپ غۇلجا شەھەرلىك مەدەنىيەت يۇرتىغا خىزمەتكە ئورۇنلاشتىم. مېنىڭ خىزمەتداشلىرىم ئارىسىدا قىزىقچى ھېسام نۇربان بىلەن ناخشىچى داۋۇتجان ناسىرمۇ بار ئىدى. مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ خىزمەت بىناسى بولمىغاچقا، ئوبلاستلىق شىنخۇا كىتابخانىسىنىڭ دەرۋازىزىۋەنگە ئاتاپ سېلىنغان كەڭلىكى بىر يېرىم مېتر، ئۈزۈنلۈقى ئۈچ يېرىم مېترلىق «ئۆي» گە مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ ئون تۆت خىزمەتچىسى ماڭاش تارقىتىلىدىغان كۈنى تولۇق، باشقا چاغلاردا ئارىلاپ كېلىپ قويىاتتىكەن. بىراق، داۋۇتجان ناسىرنىڭ

قوشۇمچە ۋەزىپىسى «ئىدارە كۆزەتچىلىكى» بولغاچقا، ھەر كۈنى ئوغلىغا ئۆزىنى يېتىلىتىپ ئىدارىگە كېلەتتى. مەنمۇ يېڭىياچە خىزمەتچى، شۇنداقلا ياش بالا بولغاچقا ھەر كۈنى كېلىۋالاتتىم، ئەلۋەتتە! ئەنە شۇ چاغلاردا بىر يىلغا يېقىن ھەر كۈنىلا داۋۇتجانكام بىلەن بىرگە ئولتۇرۇپ پاراڭلىشاتتۇق، بىزنىڭ قىلىشمىغان گەپلىرىمىز قالمايتتى. كېيىنچە بىز ئاشۇ ئۆي ئىچىگە مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ ئىسكىلاتتىكى دۇتارلىرىدىن بىرنى ئەكىلىپ ئېسىپ قويدۇق. شۇنىڭدىن باشلاپ مەن داۋۇتجان ناسىرنىڭ ناخشىلىرىنى شۇنچىلىك نۇرغۇن، شۇنچىلىك قېنىپ، شۇنچىلىك ئۇزاق ۋاقىت ئاڭلىدىمكى، داۋۇتجاننىڭ ھېچبىر تونۇش ـ بىلىشى ئۇنىڭ ناخشىسىنى ماڭا ئوخشاش مۇنچىلىك كۆپ ئاڭلىمىغان بولسا كېرەك، دەپ ئويلايمەن.

1986 ـ يىلى باش يازنىڭ چىرايلىق كۈنلىرىدە بىز، ئىلى ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت ماۋارىپ باشقارمىسىنىڭ سەنئەت بۆلۈمى مۇناسىۋەتلىك تارماقلارنىڭ ھاۋالىسى بىلەن ئون بەش كىشىدىن تەركىب تاپقان بىر ۋاقىتلىق سەنئەت ئۆمىكى تەشكىللەپ، بىر نەچچە كۈن رىپېتىتسىيە قىلدۇق ـ دە، قورغاس چېگرا ئېغىزىغا بېرىپ، جۇڭگو ـ سوۋېت قورغاس سۈيىدىن تەڭ پايدىلىنىش سۆھبەت ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ ۋەكىللىرىگە ھال سوراش ئىۋىۋنى قويدۇق. ئارىمىزدا داۋۇتجان ناسىرمۇ بار ئىدى. سۆھبەت ئاياغلىشىپ، چۈشلۈك تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن بىز يېڭىلا پۈتكەن چىرايلىق بىنانىڭ ئازادە زالىدا ئىۋىۋنىمىزنى باشلىدۇق، بۇ چاغدا سوۋېتلىك مېھمانلاردىن بىر نەچچىسى ئارقا ـ ئارقىدىن يېنىمغا كېلىپ «ئاراڭلاردا ناخشىچى داۋۇتجان بارمۇ؟» دەپ سوراشتى. «بار» دېگەن جاۋابىمنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ چىرايىدا دەررۇلا خۇشاللىق ئالامىتى ئەكس ئەتتى، داۋۇتجان ناسىر سەھنىگە چىقىشى بىلەن زالنى ئاجايىپ بىر سۈكۈنات قاپلىدى. ئۇ ناخشا

ئېيتىۋاتقاندا بولسا، ھېچقايسىمىز كۈتمىگەن ئەھۋال يۈز بەردى. باياتىن سۈرلۈك، سالاپەتلىك ئولتۇرۇشقان سوۋېتلىك مېھمانلار خۇددى مەشرەپ سورۇنىدا ئولتۇرۇشقاندەك ئىختىيارسىز ھالدا بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى «ئەي داۋۇتجان، ياشاڭ!»، «ئۇلمەڭ، ھەي!»، «بار بولۇڭ بۇلبۇل!» دەپ توۋلىغىلى، توختىماي چاۋاك چالغىلى تۇردى، نەتىجىدە داۋۇتجان ناسىر ئەسلى پىلانىدىكىدەن بىر نەچچە ناخشىنى ئوشۇق ئېيتتى... بۇ ھالنى كۆرۈپ مېنىڭ قاڭشىرىم ئېچىشتى، كۆزلىرىمگە ياش پەردىسى تارتىلدى. كېيىن بىز سوۋېتلىك مېھمانلار بىلەن رەسىمگە چۈشتۇق. ئۇلارنىڭ ھەممىسىلا داۋۇتجان ناسىرنىڭ يېنىدا تۇرۇپ رەسىمگە چۈشۈۋېلىشقا تىرىشاتتى. سوۋېت سۈھبەت ۋەكىللىرى تۈمىكىنىڭ باشلىقى داۋۇتجاننىڭ قولىدىن چىڭ تۇتقىنىچە «داۋۇتجانكا، بىز يەركەنتتە سىزنىڭ ناخشىلىرىڭىزنى ھەر كۈنى رادىئودىن ئاڭلاپ تۇرىمىز، غۇلجا خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ ھەر كۈنى ئەتىگەن سائەت بەش يېرىمدا بېرىلىدىغان «سەھەر كۈيى» پروگراممىسىدىن سىزنىڭ ناخشىلىرىڭىزنى ئاڭلاش ئۈچۈنلا مەن ئورنۇمدىن بىر سائەت بالدۇر تۇرىدىغان بولدۇم» دېدى.

داۋۇتجان ناسىر ئەما بولغىنى بىلەن ئىنتايىن سەزگۈر، ئەقىللىق بولىدىغان. ئۇ يېڭى بىر ناخشىنى ئۈگەنگەندە ياكى بىرەر تېكىستكە ئاھاڭ ئىشلىگىنىدە، بىراۋ قۇلىقىنىڭ تۈۋىگە گېزىت ياكى ژۇرنالنى تۇرتەكلەپ تۇتۇپ، ناخشا تېكىستىنى بىر - ئىككى قېتىم ئوقۇپ بەرسىلا، بولجۇتماي تۇتۇۋېلىپ، خاتاسىز ھالدا ئۆزى ئېيتىپ كېتەتتى. ئۇنىڭ تونۇشلىرى ئىنتايىن كۆپ ئىدى. ھەممىسىلا ئاۋازىدىن دەرھال تونۇۋالاتتى. مەن ئۇنىڭ بىلەن تونۇشۇپ بىر نەچچە كۈندىن كېيىنلا ئاۋازىمنى بىر ئاڭلاپ پەرق ئېتىدىغان بولغانىدى. ھەر قېتىم ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ «داۋۇتجانكا، ئەھۋالىڭىز قانداق؟»

دېيىشىمگىلا چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ «ماخمۇتجانەي، تىنچلىق مۇ؟» دەيتتى... داۋۇتجان ناسىر ۋاپاتىدىن بىر نەچچە كۈن ئىلگىرى، غۇلجا خەلق رادىئو ئىستانسىسىدا ئاپتونوم رايونلۇق ۋە مەملىكەتلىك گاس ـ گاچا، ئەمالار سەنئەت كۆرىكىگە قاتنىشىش ئۈچۈن ئاجايىپ چىدام ۋە تىرىشچانلىق بىلەن مەشق قىلغانىدى. ۋىلايەتلىك ئۆمەكتىكى چالغۇچىلارمۇ ئۇنىڭغا قالتىس ياخشى ماسلاشقانىدى. شۇ چاغلاردا ئۇنىڭ كېيىنچە، يانداۋۇرقى يىلى خەلقئارالىق گاس ـ گاچا ئەمالار سەنئەت كۆرىكىگە قاتنىشىدىغانلىقى ھەققىدە ئېنىق گەپ ـ سۆزلەر تارالغانىدى. ئەپسۇس، ئۇ بۇ كۈنلەرگە يېتەلمىدى. لېكىن، شۇ قېتىم لېنىنغا ئېلىنغان ناخشىلار ھېلىمۇ ئۆز پېتى ساقلانماقتا.

داۋۇتجان ناسىر ئەسلا يادىمدىن چىقمايدۇ!

مەڭگۈ هايات سىز كىشىلەر قەلبىدە

(مەرھۇم تاغام داۋۇتجان ناسىرنى ئەسلەيمەن)

رۇقىيە سابىر

دۇنيادا ۋەتەن سۆيگۈسى، خەلق سۆيگۈسىدىن ئۇلۇغ نەرسە يوق، ھەر بىر سورۇندا، قېرى ـ ياش ئاغزىدا، ھەسرەت، ئارمان بىلەن ئەسلەپ كېلىۋاتقان، خەلقنىڭ سۆيۈملۈك ئوغلى، شىنجاڭ بۇلبۇلى، ئاتاقلىق ناخشىچى مەرھۇم داۋۇتجان ناسىر كىشىلەر قەلبىدىن مەڭگۈ ئورۇن ئالغان، ئۇنتۇلماس شەخستۇر.

مەن داۋۇتجانغا ئوخشاش خەلق قەدىرلەيدىغان تاغامنىڭ بارلىقىدىن چەكسىز پەخىرلىنىمەن، لېكىن ئۇنىڭ ياپياشلا تۇرۇپ، نۇرغۇن غايە ـ ئارزۇلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرالماي ئۇ دۇنياغا كەتكەنلىكى مېنى بەكمۇ ئازابلايدۇ، تۇگىمەس ھەسرەت كە سالىدۇ.

تاغامنىڭ ئاۋازى ئۆزگىچە، ئالاھىدە پۇراققا ئىگە يارقىن ئاۋاز ئىدى. ئۇ مول مەزمۇنلۇق، قويۇق مىللىي پۇراققا ئىگە، بەدىئىيلىكى كۈچلۈك، ھېسسىياتقا باي ئىلى ناخشىلىرىنى شۇنچىلىك يېقىملىق ئېيتاتتىكى، كىشىلەر ئۇ ئېيتقان ناخشىلاردىن ئاجايىپ چەكسىز مەنىۋى ئوزۇق ئالاتتى.

ھېلىمۇ ئېسىمدە! تاغاملارنىڭ ئۆيى خۇددى كىچىك بىر مەنئەت ئۆمىكى ئىدى. بوۋام ناسىر ئاخۇن مەن بەكلا كىچىك ۋاقىتلاردا ئالەمدىن ئۆتكەچكە، بوۋام خاتىرەمدە چوڭقۇر ئىز قالدۇرمىغان بولسىمۇ، بىراق بۇ ئائىلىدىكى ئاكا ـ ئۇكا،

هەدە ـ سىگىللار دادامدىن ئۆگەنگەن دەپ ئېيتىدىغان ناخشىلارنى تولا ئاڭلايىتتىم. مەن ئاشۇ كۆڭۈللۈك ئائىلىگە بېرىپ قونۇشقا بەكمۇ ئامراق ئىدىم. بۇ ئائىلىدىكى ئۇچ كىشىلىك مۇزىكا دۇيى (داۋۇتجان ئاكام ئىسكىرىپكا، باۋۇدۇن تاغام تەمبۇر، زىلەيخان كىچىك ئاپام دۇتار) چالغان سازلار، داۋۇتجان ئاكامنىڭ بالىلارغا خاس ئوماق، مەردانە ئاۋازدا ئېيتقان ناخشىلىرى مېنى ئىختىيارسىز سېھىرلەيتتى. مەندە ئاجايىپ قىزىقىشلارنى قوزغايتتى. ئۇلار بەزىدە شۇنداق ماھارەت بىلەن ناخشا ـ مۇزىكىلارنى ئورۇندايتتىكى، مويكىدا جاپالىق ئىشلەۋاتقان مومام غۇنچىخانمۇ بىر كۈنلۈك جاپالىق ئەمگىكىنىڭ ھاردۇقىنى ئالاتتى، ھەتتا بەزىدە مومام لەرزان، يېقىملىق ھەرىكەتلىرى بىلەن ئۇسسۇلغا چۈشۈپ ئولتۇرۇشنى تېخىمۇ جانلاندۇرۇۋېتەتتى، ئىقتىسادىي ئەھۋالى ئانچە ياخشى بولمىغان بۇ ئائىلە، مەنىۋى جەھەتتىن ئەنە شۇنداق شاد ـ خۇرام، كۆڭۈللۈك ئۆتەتتى.

مەن مەكتەپكە كىرگەندىن كېيىن بۇ كۆڭۈللۈك ئائىلىگە پات ـ پات بېرىپ يۈرۈپ، ماڭا تاغامدىن ناخشا ئۆگىنىش ئىشتىياقى چۈشكەنىدى. داۋۇتجان ئاكام ئارزۇيۇمغا ئاساسەن ماڭا خەلق ناخشىلىرىنى ئەستايىدىل ئۆگىتەتتى. مەن داۋۇتجان ئاكامغا ئەگىشىپ غىڭشىپ ئېيتاتتىم، ياخشىراق ئۆگەنگەن بولسام ئىلھام بېرەتتى، خاتا ئۆگەنگەنلىرىمنى زېرىكمەي تۈزىتەتتى، ھەتتا ئۆزىنىڭ ئۆگەتكىنى بويىچە يۇقىرى ئاۋاز بىلەن ئېيتىشنى تەلەپ قىلاتتى.

زادى ئېسىمدىن چىقمايدۇ، بىر قېتىم «جانەي» دېگەن خەلق ناخشىسىنى داۋۇتجان ئاكامنىڭ تەلىپى بويىچە يۇقىرى ئاۋازدا ئېيتىپ بەردىم. داۋۇتجان ئاكام، خۇددى بىر ياخشى نەرسىنى سېتىۋالغاندەك خۇشال بولۇپ: «ئۇكام، سىز تىرىشسىڭىزلا ياخشى ناخشىچى بولىسىزكەن، ناخشىلارنى كۆپرەك ئۆگىنىڭ، تارتىنماي ئېيتىڭ» دېگەنىدى. مەن داۋۇتجان

ئاكامنىڭ كۆڭۈل قويۇپ تەربىيىلىشى، ئەستايىدىل ئۆگىتىشى نەتىجىسىدە بىر قىسىم ئىلى ناخشىلىرىنى ۋە ئىجادىي ناخشىلارنى بىمالال ئېيتالايدىغان بولدۇم. داۋۇتجان ئاكام مېنىڭ سەنئەت ئۇستازىم.

ئەسلىشىمچە، مەن باشلانغۇچ مەكتەپكە يېڭى كىرگەن ۋاقىتلىرىمدا داۋۇتجان ئاكامنىڭ كۆزى خېلى ئوبدان كۆرەتتى، چۈنكى ئۇ چاغلاردا ئۆزى يالغۇز بىزنىڭ ئۆيگە ئاپامنى يوقلاپ كېلەتتى. قىشلاردا كانكى تېيىلىپ، كوچىدا ئۆتكەن ماشىنىلارنىڭ ئارقىسىغا ئېسىلىۋالاتتى، شۇڭلاشقا داۋۇتجان ئاكامنىڭ كۆزىنىڭ ئاجىزلىقىنى بىلمەيتتىم. مەن ئوقۇشقا كىرگەندىن كېيىن بىر كۈنى ئاپامدىن: «ئاپا، داۋۇتجان ئاكام نېمىشقا مەكتەپكە بېرىپ ئوقۇمايدۇ؟» دەپ سوردۇم. ئاپام ئىنتايىن ئازابلانغان هالدا يىغلاپ كەتتى ۋە «بۇ گەپنى هەرگىز ئاكاڭنىڭ ئالدىدا دېمىگىن، كۆڭلى ئەسكى بولۇپ قالىدۇ، چۈنكى ئاكاڭنىڭ كۆزى ئانچە ياخشى ئەمەس، كىچىك ۋاقتىدا كۆزى ئاغرىپ، دوختۇرلارغا كۆرسەتسەكمۇ، ياخشى بولمىغان، بارا-بارا ئاجىزلاپ كەتتى» دېدى. بۇ گەپنى ئاڭلاپ يۈرىكىم ئېزىلىپ كەتكىنى هېلىمۇ ئېسىمدە.

داۋۇتجان ئاكام دۇنيا يورۇقىنى تولۇق كۆرمەي، ئاي قاراڭغۇسىدا ماڭغان ئادەمدەك يورۇقلۇققا تەشنا بولۇپ ئۆتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدا قىلچە مەيۇسلىنىش، چۈشكۈنلۈك يوق ئىدى، بەلكى هامان ئۈمىدۋار، شوخ، خۇش‌خۇي ئىدى. تاغام ئۆزى ئاۋازىنى خەلققە تەقدىم قىلىشقا، ئاۋازى ئارقىلىق خەلققە خىزمەت قىلىشقا تىرىشاتتى. داۋۇتجان ئاكامدا مانا مۇشۇنداق يۈكسەك غايە بولغاچقا‌بەش-ئالتە‌يېشىدىن باشلاپ تاكى هاياتىنىڭ ئاخىرقى تىنىقلىرىغىچە خەلققە ئاۋازىدىن هۇزۇر بېرىپ كەلدى.

هېلىمۇ ئېسىمدە! داۋۇتجان ئاكام كىچىك ۋاقىتلىرىدا

بىزنىڭ ئۆيگە كەلسە مەھەللىمىزدىكى بوۋاي، مومايلار «داۋۇت جان بالام، سىز ھەدىگىزگىلا ناخشا ئېيتىپ بەرمەي، بىزگىمۇ بىر - ئىككى ناخشا ئېيتىپ بەرسىگىزچۇ» دېسە، داۋۇتجان ئاكام ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى رەت قىلماي، ئەكسىچە خۇشال ھالدا «ئۇكام، ئۆيدىن دۇتار ئاچىقىڭ» دەپ مېنى دۇتارغا بۇيرۇيتتى، مەنمۇ ئۇنىڭ ناخشىسىنى ئاڭلاشقا تەشنالاردىن بىرى بولغاچقا، يۈگۈرۈپ كىرىپ ئۆيدىن دۇتار ئېلىپ چىقاتتىم. داۋۇتجان ئاكام دۇتار چېلىپ تۇرۇپ (ھەتتا بەزىدە دۇتار بولمىسا قولىدا ئۇدار كەلتۈرۈپ تۇرۇپ) مۇڭلۇق ھەسرەتلىك «ئانام - ئانام» دېگەن ناخشىنى ئېيتقاندا بوۋاي - مومايلارنىڭ كۆزىدىن ياش تامچىلاپ چۈشەتتى، كىچىكلىرىمۇ بىر دەمدىلا يېنىغا ئولىشىپ مۇڭ ئالاتتى. ئارقىدىنلا ۋەتەن، خەلقنى كۈيلەيدىغان ناخشىلارنى زوق - شوخ بىلەن ئېيتىۋېتىپ ئورنىدىن تۇراتتى. ئەنە شۇ چاغلاردا كىشىلەر ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ئاكامغا ئۇزۇن ئۆمۈرلەر تىلەپ دۇئالار قىلىشاتتى.

داۋۇتجان ئاكام دۇنيادا ئاز تېپىلىدىغان ياخشى پەزىلەتلىك ئادەم ئىدى، ئۇنى كىشىلەر بەكمۇ ھۆرمەتلەيتتى، ناخشىلىرىنى سۆيۈپ ئاڭلايتتى، مەن 1986 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭغا خىزمەت بىلەن بېرىپ خوتەندە داۋۇتجان ئاكام بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم (دەل شۇ چاغدا غۇلجا شەھەرلىك مەدەنىيەت يۇرتى جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۇيۇن قويۇشقا بېرىپتىكەن). داۋۇتجان ئاكام زۇكام بولۇپ قېلىپ دورا ئىچىۋاتقانىكەن. شۇنداق تۇرۇقلۇق ئۇيۇن قويۇشقا ئالدىراۋاتاتتى. مەن: «داۋۇتجان ئاكا، زۇكام بوپكېتىپسىز، دەم ئالسىڭىز بولمامدۇ؟» دېسەم، تاغام دەرھال: «ئۇكام، مەن خەلقنىڭ ئاددىي خىزمەتكارى، مەن بىر ئاجىز بولساممۇ ئاۋازىم ئارقىلىق خەلقنىڭ قەدىر - قىممىتىگە ئىگە بولۇپ كېلىۋاتىمەن، خەلق مېنى شۇنچە قەدىرلەۋاتقان يەردە ئاۋازىم بىلەن خەلققە خىزمەت قىلمىسام بولامدۇ؟»

دېدى ۋە مۇنداق بىر تەسىرلىك ئىشنى سۆزلەپ بەردى: بىر كۈنى ئۆيدە ئولتۇرسام بىرەيلەن بىر بوۋاي داۋۇتجاننى كۆرەتتىم دەيدۇ، دەپ مېنى چاقىرىپ چىقتى. بوۋايغا مېنى تونۇشتۇرغۇچە بوۋاي خۇددى ئەۋلىيا ئەزەملەر بىلەن ئۇچراشقاندەك قولۇمنى چىڭ سىقىپ تۇرۇپ، قوللىرىمغا سۆيۈپ كەتتى، بەكمۇ ئوڭايسىزلاندىم. بوۋاي: «بالام، سىزنى بىر كۆرسەم دەپ ئارزۇ قىلاتتىم، ئارمىنىمغا يەتتىم، سىزنى بىر كۈن ئۆيۈمدە قوندۇرۇش ئۈچۈن چاقىرىپ كەلدىم» دېدى، بىز ئىشىمىزنىڭ ئالدىراشچىلىقىنى ئېيتىپ ئۆزرە ئېيتىپ رەھمەت دېدۇق، بوۋاي ئامال بولمىغاندىن كېيىن چىقىپ كەتتى، ئەمما بىر-دەمدە بىر قوينى يېتىلەپ كىردى. «سىزگە ئاتىغان مۇشۇ قوينى مەشىدە بولسىمۇ سويۇپ، بىر چىشلەم گۆشنى بولسىمۇ سىزگە يېگۈزمىسەم ئارمىنىمغا يەتمەيمەن، بالىلىرىم سىلەرگە ئاتاپ قويغان بۇ قوينى سويۇپ بېرەي» دېدى - دە، توسقىنىمىزغا ئۇنىماي قوينى سويۇپ، بىز بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ تاماقلىنىپ، رازىمەنلىك بىلەن خۇشال چىقىپ كەتتى. مېنىڭ ناخشامنى ئاڭلايمىز دەپ كىشىلەر شۇنچە يىراقلاردىن كېلىۋاتسا، ئۇلارنىڭ ياخشى كۆڭلى ئۈچۈن مەن زۇكام بولۇپ قالدىم، دەپ چىقمىسام بولامدۇ؟

داۋۇتجان ئاكام 1988 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىغا تۇغقان يوقلاپ چىقىپ، چەت ئەلدىكى قېرىنداشلارنىڭ تەشنا بولغان يۈرەكلىرىنى ئازراق بولسىمۇ قاندۇرۇپ كەپتۇ، مەن سۆز ئارىسىدا: «ئوبدان دەم ئېلىپ كەلدىڭىز - دە» دېسەم، ئۇ: «ئۇكام، ئوبدان دەم ئالالمىدىم» دېدى، «نېمىشقا؟» دەپ سورىسام داۋۇتجان ئاكام: «ئۇكام، سوۋېتتىكى قېرىنداشلار تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ۋەتىنىنى سېغىنىدىكەن، ۋەتەندە قالغان ئۇرۇق-تۇغقان قېرىنداشلىرىنى، ۋەتەننىڭ ناخشىلىرىنى سېغىنىدىكەن، مېنى كۆرگەندە ۋەتەندىكى قېرىنداشلىرىنى كۆرگەندەك بولدى، ھەر

بىر ناخشامدىن، ئۇرۇق ـ تۇغقان، قېرىنداشلىرىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغانىدەك بولۇپ ئىنتايىن خۇشال بولۇشتى، ئۇلار مېنى شۇنچە قەدىرلەپ، ناخشامغا تەشنا بولۇپ ئۆيىمۇ ئۆي چاقىرىۋاتسا بارمىسام بولامدۇ، بارماي دېسەم، كىشىلەرنىڭ كۆڭلى، باراي دېسەم چارچاپ كەتتىم، شۇڭا ھېكچىسىگە تۇيدۇرمايلا جىملا قايتىپ كەلدۇق، بولمىسا بىلىپ قالسا يەنە قويۇپ بەرمەيتتى» دېدى.

داۋۇتجان ئاكام خۇدا ئاتا قىلغان ئاشۇ ئاۋازى بىلەن چوڭ ـ كىچىك ھەممىسىنى رازى قىلىشقا تىرىشاتتى، 1988 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى مەن كاماندىروپكىدىن كەلدىم. داۋۇتجان ئاكام، ئايالى، بالىسى ئۈچى بىزنىڭ ئۆيگە كېلىشكە تەرەددۇت قىلىشقانىكەن. دەل شۇ چاغدا ئۆزىدىن خېلىلا كىچىك بىر ئوقۇتقۇچى (ئوغلىنىڭ سۇننەت توينى قىلغانلىقتىن) داۋۇتجان ئاكامنى كەچلىك ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ كەپتۇ، داۋۇتجان ئاكام ئايالىغا قاراپ: «بۇ بالا ئىنتايىن زور ئۈمىدتە مېنى تەكلىپ قىلىپ كەپتۇ، بارمىسام كۆڭلى ئەسكى بولۇپ قالىدۇ، بۇگۈن ئولتۇرۇشقا بېرىپ مېھمانلارنى، ئۆي ئىگىسىنى رازى قىلاي، ئەتە يەكشەنبە سىڭلىم بىلەن كۆرۈشكىلى بارايلى» دەپتۇ ـ دە، ئولتۇرۇشقا كېتىپتۇ، ئولتۇرۇشتا ئۆزىنىڭ سالامەتلىكىنىڭ تازا ياخشى ئەمەسلىكىگە قارىماي ئىككى سائەتتىن ئارتۇق ناخشا ئېيتىپتۇ، پەقەتلا بولالماي ھالىدىن كېتەي دېگەندىلا باشقىلارغا ئۆزرە ئېيتىپ، ئەپۇ سوراپ قايتىپتۇ.

ئەجەلنىڭ ئەمدىلا 45 ياشقا كىرگەن نۇرغۇن ئارزۇ ـ ئارمان غايىلىرىنى تېخى ئىشقا ئاشۇرمىغان ئاشۇ قىران كىشىلەرگە ئولتۇرۇشتىلا خىرىس قىلىشنى، يىقىتىشنى كىمۇ ئويلىغان؟ قەدىرلىك تاغام ناخشا بىلەن يارالغانىدى، ناخشا بىلەن تىنىقى توختىدى، بۇ ھال كىمنىمۇ ئېچىندۇرمايدۇ؟

داۋۇتجان ئاكام ئون نەچچە يىلدىن بېرى ئىلگىرى ـ ئاخىر

بولۇپ 100 نەچچە ئىلى ناخشىلىرىنى ۋە ئىجادىي ناخشىلارنى رادىئوغا بەردى، ئەمما قەلەم ھەققى بىلەن قىلچە ھېسابلاشمايتتى، ئۇنىڭ غۇلجا شەھەرلىك رادىئو ئۇۋىلى، غۇلجا خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ سەنئەت پروگراممىلىرىدا ئاڭلىتىلغان ناخشا ـ مۇزىكىلىرىغا ھەق بەرسەك ئاسانلىقچە ئالغىلى ئۇنىمايتتى، ئالغاندىمۇ ناھايىتى تەستە ئاز ئالاتتى. ئۇ ئەنە شۇنداق پەزىلەتلىك كىشى ئىدى.

داۋۇتجان ئاكام ياشلارنى ئەخلاقلىق، پەزىلەتلىك قىلىپ تەربىيىلەشكە ئەھمىيەت بېرەتتى. ئۇ ئوغۇللىرىغا مۇزىكا چېلىشنى ئۆگەتكەندە ئوغۇللىرى «داۋۇتجان ئاكا، ئولتۇرۇشلارغا بىزنىمۇ بىللە ئېلىپ بارغىن، چوڭ سورۇنلاردا چېلىشنى ئۆگىنەيلى» دېگەندە، «ياق، سىلەر ياش، چوڭلار بار ئولتۇرۇشلارغا بارساڭلار بولمايدۇ. ئۇ يەرلەردە ئىچىدۇ، چېكىدۇ. سىلەر ئۇلارنىڭ ئۆگىنىپ قالىسىلەر، ھەر خىل گەپلەرنى ئاڭلاپ كىچىك تۇرۇپلا مىجەزىڭلاردا ئۆزگىرىش بولىدۇ، شۇڭا چوڭ كىشىلەر بار يەرگە كىچىكلەر بارمايدىغان، مەن سىلەرگە ئۆيدە ئۆگىتىمەن» دەپ ھەرگىز ئېلىپ بارمايتتى، داۋۇتجان ئاكامنىڭ تەربىيىلىگەن شاگىرتلىرىنىڭ بەزىلىرى بېيجىڭ مىللەتلەر ئىنستىتۇتىدا، بەزىلىرى ئاپتونوم رايونلۇق ناخشا ـ ئۇسسۇل ئانسامبىللىرىدا كۆزگە كۆرۈنەرلىك تالانتلىق ئارتىسلاردىن بولۇپ ئىشلەپ كەلمەكتە.

داۋۇتجان ئاكا! مەن سىزنىڭ ئېسىل پەزىلىتىڭىز، 45 يىل لىق ھاياتىڭىزدىكى خەلقىمگە تەقدىم قىلغان تۆھپىڭىز، بالىلارغا خاس كەمتەرلىكىڭىزنى سۆزلەپمۇ تۈگىتەلمەيمەن. داۋۇتجان ئاكا، ھەر يىلى يېڭى يىل، نوروز بايرىمى پائالىيەتلىرىمىزدە سىز ئەزىز مېھمانلىرىمىز قاتارىدىن ئورۇن ئالاتتىڭىز، بۇ يىل نوروز پائالىيىتىمىزنىڭ قاتناشقۇچىلىرى ئارىسىدا سىز يوق، كۆڭلىمىز يېرىم بولدى، ھەتتا داۋۇتجان ئاكام بولسىچۇ دەپ

كۆڭلۈم بۇزۇلۇپ كەتتى. توساتتىن، «ئاتاقلىق ناخشىچى مەرھۇم داۋۇتجان ناسىر ئارىمىزدا بولمىسىمۇ ئاۋازى ھەر بىر مىنۇتتا بىز بىلەن بىللە، شۇڭا داۋۇتجان ناسىرنىڭ ناخشىسىدىن بىر-نى ئاڭلىساق قانداق؟» دېگەن تەكلىپ بىلەن، زوغىن ئالقىش چاۋاكلار چېلىندى. سىز ئېيتقان «تاغ سۈلىرى» دېگەن ناخشا بەگەينى ئېگىز تاغلاردىن شارقىراپ چۈشۈۋاتقان سۈلارنى ئەسـ-لىتىپ كىشىلەرگە ھۇزۇر بەرسە، ئارىمىزدا يوقلۇقىڭىز كىشـ-لەرنى ئازابلىدى، ئەسلەشتى، سېغىنىشتى.

داۋۇتجان ئاكا! سىز گەرچە كىشىلەردىن تولىمۇ بالدۇر ئايرىلغان بولسىڭىزمۇ سىزنىڭ ناخشىڭىز مەڭگۈ جاراڭلايدۇ، سىزنىڭ ياخشى پەزىلىتىڭىز كىشىلەر تەرىپىدىن تەرىپلىنىدۇ، سىز مەڭگۈ قەدىرلىك، مەڭگۈ ھاياتسىز، داۋۇتجان ئاكا!

دادا، سېنى سېغىنىدىم

بۇئايشەم داۋۇت

دادا، جېنىم دادا! رەڭگارەڭ ئېچىلغان باھار چېچەكلىرىنىڭ خۇش‌بۇي ھىدى، قۇشلارنىڭ قىن - قىنىغا پاتماي ۋىچىرلاشلىرى، بۇلبۇللارنىڭ خەندان ئۇرۇپ سايراشلىرى ساڭا بولغان سېغىنىشىمنى كۈچەيتمەكتە. شۇ تاپتا سۈرىتىڭگە قاراپ ئولتۇرۇپ ئويلانماقتىمەن، سېنى سېغىنىپ ئازابلانماقتىمەن... سېنىڭ بىلەن بىللە بولغان كۈنلىرىم ئىختىيارسىز ئېسىمگە چۈشمەكتە...

ئېسىمنى بىلسەم، باش كىيىم كارخانىسىدا ئىشچى بولۇپ ئىشلەيتتىڭ. كۆزۈڭ غۇۋۇا كۆرسىمۇ كارخانىغا ئۆزۈڭ بېرىپ كېلەتتىڭ. ھېلىمۇ ئېسىمدە: بىر كۈنى مېنى كارخانىغا ئېلىپ باردىڭ، مەن سەن ئىشتىن چۈشكۈچە ئەتراپىڭدا ئويناپ يۈرۈدۇم. بىر چاغدا بىر ئادەم چىقىپ ئالدىڭغا كېلىپ:

— داۋۇتجان، كىگىزلەر قانداقراق؟ — دەپ سورىدى.

سەن خۇش‌خۇي ھالدا:

— دېگىنىلەن خېلى ياخشى، — دېيىشىڭگە ھېلىقى ئادەم:

— يېنىڭىزغا يەنە بىر ئادەم قوشۇپ بېرەيمۇ؟ دېۋىدى، سەن كۈلۈپ كېتىپ:

— بولدى، ئىككىمىز خېلى يېتىشۋاتىمىز! بۇ كىگىزلەر چېيىنغا پىشايلا دەپ قالدى! — دېدىڭ.

سەن كىگىزلەرنى يېنىڭدىكى ئادەم بىلەن قورۇنىڭ ئۇ

چېتىدىن بۇ چېتىگە دومىلاتتىڭ، پېشانەڭدىكى تەر تامچىلىرى مەڭزىڭگە دومىلاپ چۈشۈپ تۇراتتى. كۆرۈنۈپ تۇرۇپتىكى، سەن ھېرىپ كەتكەنسەنلا، شۇنداق تۇرۇقلۇقمۇ ئارام ئالمايتىتىڭ، نېمە ئۈچۈن شۇنچە جاپالىق ئىشلەيسەن؟ شۇ چاغدا گۆدەك قەلبىمدىن: «بىچارە دادام... سېنىڭ كۆزۈڭ ئاجىز بولسىمۇ، بىزنى، بىر ئۆينى باقسىمەن دەپ، شۇنچە جاپا تارتىۋاتىسەن...» دېگەن خىياللار كۆڭلۈمدىن كەچتى - دە، يۈگۈرۈپ بېرىپ قوللىرىڭغا ئېسىلدىم:

— دادا، مەن مەكتەپكە بارغاندا چوقۇم ياخشى ئوقۇيمەن! — دېدىم. سەن كۈلۈپ تۇرۇپ:

— ياخشى بالا دېگەن مەكتەپتە ياخشى ئوقۇيدۇ... زېرىكتىڭمۇ؟— دېدىڭ، مەن بېشىمنى لىڭشىتىپ قويۇپ، يەنە ياغاچ ئويۇنچۇقلىرىمنى ئوينىشىقا كىرىشىپ كەتتىم.

شۇ كۈندىن تارتىپ سەن ئىشلەيدىغان جايغا سەن بىلەن بىللە بېرىپ كېلىدىغان بولدۇم.

بىر يىل ئۆتكەندىن كېيىن سەن قىزىلبايراق گۈڭشىسىنىڭ كارخانىسىدا ئاپقۇت تىلىدىغان بولدۇڭ ۋە مېنى مەكتەپكە ئاپىرىپ بەردىڭ. ھېلىمۇ شۇنداق ئېسىمدە تۇرۇپتۇ. دادا، مەن سېنى ئەتىگەندە ئىش ئورنۇڭغا ئاپىرىپ قويىاتتىم. ھەر راست، قەھرىمان كوچىدىكى ھېلىقى چوڭ ئۆستەڭ بىزگە بەكمۇ ئاۋارىچىلىك سالاتتى. ئۆستەڭ بويىدىكى يول شۇنداق تار ئىدىكى، ئىككى ئادەم سىغمايتتى. سەللا دىققەت قىلمىسا، ئادەم ئۆستەڭگە چۈشۈپ كېتەتتى، شۇ چاغدا مەن سېنى يېتىلەپ، ئالدىدا ماڭسام، سەن: «مەن ئالدىڭدا ماڭاي» دەپ ئۆزەڭدىن ئەنسىرىمەي، مەندىن، مېنىڭ ئۆستەڭگە چۈشۈپ كېتىشىمدىن ئەنسىرەيتتىڭ، بىز مىڭبىر تەستە ئۆستەڭدىن ئۆتۈپ ئۇلۇغ-كىچىك تىنىپ كېتەتتۇق. كارخانىغا بارغۇچە ماڭا شېئىر يادلىتاتتىڭ ياكى بولمىسا ئېغىزچە ھېسابلاشنى ئۆگىتەتتىڭ،

شۇنداق قىلىپ ئىككىمىز ئەنە شۇ تۆزۈن كوچىلاردا يوللىرىمىزنى خۇشال باساتتۇق. موماي - بوۋايلارنىڭ ھەتتا ئۇششاق بالىلارنىڭ بىزگە مەستلىكى كېلىپ، كۈلۈمسىرىگەن ھالدا ئارقىمىزدىن قارىشىپ قالاتتى. جېنىم دادا، سەن شۇنداق تىرىشچان ھەم ئەمگەكچان ئادەم ئىدىڭ، كۈندۈزى ئىشلەپ ھېرىپ - چارچىدىم دېمەي، كېچىلىرى يەنە ئۆيدە ئاپقۇت تىلىپ، يەكشەنبە كۈنلىرى بازارغا ئاپىرىپ سېتىپ كېلىۋاتقىنىڭ، ھېلىمۇ شۇنداق ئېنىق ئېسىمدە، بىر يەكشەنبە كۈنى ئىككىمىز ئاپىقۇتلارنى بازارغا ئېلىپ بارغانىدۇق. تۆت كوچا دوقمۇشىدىكى (شەھەرلىك دوختۇرخانا ئالدىدا قاتار ئولتۇرىدىغان) موزدۇزلار:

— داۋۇتجان، بۇ ئاپقۇتلارنى ناھايىتى ياخشى تىلىپسىز جۇمۇ؟ قاراڭ، قېلىن-نېپىزلىكىمۇ ناھايىتى بەلەن بوپتۇ، دەپ باشقىلاردىن قىزغانغانىدەك ئۆزلىرىلا ئېلىۋالدى - دە، ئارقىدىنلا، — بۇنىڭدىن كېيىن ئۇدۇللا بىزگە ئەكىلىڭ، ئەگەر ئۆزىڭىز كېلەلمىسىڭىز ماۋۇ بالىلاردىن بولسىمۇ ئەۋەتىپ بەرسىڭىز بولىدۇ، — دېدى. بىز ئاپقۇتلارنى سېتىپ كېلىۋاتساق، يولدا بىر ئادەم ئۇچراپ:

— داۋۇتجان، ئەمدى ئۆزىڭىزنىڭ كونا ھۈنىرى ئەلگەكچىلىكنى قىلىڭ، ھازىر ئەلگەكنىڭ بازىرى بەك ئىتتىك! — دېدى.

دېمىسىمۇ شۇ چاغلاردا ئەلگەك ناھايىتى بازار تېپىۋاتقان مەزگىل ئىدى. جېنىم دادا، سەن شۇ كۈندىن تارتىپ، ئاپقۇت تىلىشنى قويۇپ ئەلگەك ياساشقا كىرىشتىڭ. يەكشەنبە كۈنى بىز ئىككىمىز ھارۋىغا ئەلگەكلەرنى بېسىپ بازارغا كېتىپ بارساق، تېرەكمازار كوچىسىدا بىر توپ ئادەم سېنى ئورىۋېلىپ:

— داۋۇتجان، بۇ ئەلگەكلەرنى ئۆزىڭىز ياسىدىڭىزمۇ؟ — دېگىنىچە ئاغزىغا تەگمەي، سەندىن سوراشىپ كەتتى. سەن كۈلۈپ تۇرۇپ:

— هەئە، ئۆزۈم ياسىغانىدىم، — دېۋىدىڭ، هېلىقى ئادەملەر:
— بۇ ئەلگەكلەرنى قالتىس ياساپسىز؟ قاراڭ، بۇ قاسقىنىنى نېمىدېگەن چىرايلىق ئەگكەن؟ — دېگىنىچە ساڭا شۇنداق زوقى كەلدى. سەن كۈلۈمسىرىگەن ھالدا بېشىڭنى لىڭشىتتىڭ - دە، يولىمىزغا راۋان بولدۇق.

هەي، جېنىم دادا، ئاشۇ جاپا - مۇشەققەتلىك تۇرمۇش ئىچىدە مەنمۇ چوڭ بولدۇم. سەنمۇ قىيىنچىلىقلارغا باش ئەگمەي ئىشلىدىڭ، كېيىن قىزىلبايراق گۇڭشېسىنىڭ سەنئەت ئۆمىكىگە باردىڭ، سېنىڭ بۇ ئۆمەككە بېرىشىڭ ئائىلىمىزگە زور بىر خۇشاللىق ئېلىپ كەلگەنىدى.

جېنىم دادا، سەن ھەقىقەتەنمۇ تىرىشچان بىر ئادەم ئىدىڭ. قولۇڭدىن دۇتار، تەمبۈر، ئىسكىرىپكا، ھەتتا راۋاپمۇ چۈشمەيتتى. ئاپاممۇ ھەر تىنىقىڭغا ھەمدەم بولۇپ، ئويۇن قويغان كۈنلىرى تۆۋەندە ئولتۇرۇپ، تاماشىبىنلارنىڭ قىممەتلىك پىكىر - تەلەپ ۋە ئارزۇلىرىنى ئاڭلايتتى ۋە ساڭا بىرمۇ بىر سۆزلەپ يەتكۈزەتتى. سەن بىر كۈنى سەھنىدە: «ئانام-ئانام» دېگەن ناخشىنى ئېيتىۋاتقاندا تۆۋەندىكى كىشىلەر ئۆزلىرىنى باسالماي قالدى. يېنىمدا ئولتۇرغان بىر موماي ھۆڭرەپ يىغلاپ تۇرۇپ: «ۋاي جېنىم خۇدايىم... گۆردە ياتقان ئاناممۇ بۇ ناخشىنى ئاڭلاپ، ئانىسىنى ئىزدەۋاتقاندىمۇ؟»... دېگىنىچە ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالغانىدى. جېنىم دادا، سەن خەلقىمىزنىڭ سەنئەتخۇمار خەلق ئىكەنلىكىنى ئەنە شۇ چاغلاردىلا ھېس قىلىپ بولغانىدىڭ.

سەن ئائىلىمىزنىڭ بەخت - سائادىتى ئىدىڭ. سىرتلارغا ئويۇن قويۇش ئۈچۈن چىقىپ كەتسەڭ قايتىپ كەلگۈچە ئالدىرايتتىڭ. بىزمۇ سەن كەتكەن كۈندىن باشلاپلا، خۇددى بىر نەرسىنى يوقىتىپ قويغاندەك بولۇپ قالاتتۇق. چۈنكى، سېنى يېتىلەپ يۈرۈش بىزگە ئادەت بولۇپ كەتكەنىدى. ئاپاممۇ دائىم

سەنددن ئەنسىرەپ، تامىقىنى قانداق قىلىۋاتقاندۇ؟ بىر يەر-لەرگە بارالمايۋاتامدىغاندۇ، دېگەنگە ئوخشاش خىياللار بىلەن كەلمىگەن ئىشلار كۆڭلىگە كېلىپ، بىئارام بولۇپ ئۇخلىيالمايتى. كېچىلىرى سەن توي - تۆكۈن، مەشرەپلەرگە كەتسەڭ، سەن قايتىپ كەلگۈچە كىرپىك قاقماي چىقاتتى. جېنىم دادا، ئائىلىمىزدىكى بۇ مېھرىبانلىق يۈرىكىمىزگە ئورناپ كەتكەن ئەمەسمۇ؟...

— سەن شۇنچىلىك ئاق كۆڭۈل، يۇمشاقدىل ئىدىڭ، كىشىلەرنىڭ كۆڭلىگە زادىلا ئازار بەرمەيتتىڭ. كېچىلىرى توي-تۆكۈن مەشرەپكە بېرىپ، بەكلا ھېرىپ - چارچاپ كېلەتتىڭ، بۇنداق كۈنلەردە ئاپام بىزدىنمۇ بەكرەك پەرۋانە بولۇپ، ھاردىم - چارچىدىم دېمەي، ئائىلىمىزنىڭ ئېغىر - يېنىك ئىشلىرىنى ئۆز زىممىسىگە ئالاتتى. سېنىڭدىن بىردەمۇ نېرى بولمايتتى.

جېنىم دادا، بىر كۈنى سەن ئامباردا قويلارغا يەم بېرىۋاتاتتىڭ، ئىككى ئادەم سېنى ئىزدەپ كەلدى. ئۇكام ئىككىمىز يۈگۈرۈپ چىقىپ: «دادام يوق، ئۇ ئىشتىن قايتىپ بىر يەرگە بارىمەن دېگەنىدى» دەپ تۇرۇۋىدۇق، سەن: «ۋۇي كېلىڭلار!...» دېگىنىڭچە ئامباردىن چىقىپ، ئۇلارنى ئۆيگە باشلىدىڭ. سەن كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى شۇنداق ئايايتتىڭ. ئۇ-لارنى شۇنداق ھورمەتلەيتتىڭ... ھەتتا بىزنىڭمۇ ئىززىتىمىزنى قىلاتتىڭ. شۇڭا، بىر كۈنى سەن بىزنىڭ نېمە يىلى تۇغۇلغانلىقىمىزنى ھېسابلىغاندا، بىز ساڭا چاقچاق قىلىپ: «دادا، سەن يۇمشاق يىلى تۇغۇلغانمۇ؟» دېگەنىدۇق. بۇ سۆزىمىزدىن ئاپام ئىككىڭلار قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتكىنىڭلار ھېلىمۇ ئېسىمدە.

دادا، گەرچە سەن مەكتەپ قوينىنى كۆرمىگەن بولساڭمۇ، ئەمما بىزنى كۆز قارىچۇقۇڭنى ئاسرىغاندەك ئاسراپ، تەربىيە-لىدىڭ، بىلىم ئېلىشقا ئۈندىدىڭ. بىر كۈنى مەن مەكتەپتىن

قايتىپ كېلىپ، ئاكاردىيون چېلىۋاتسام، سەن: «بۇ چېلىۋاتقان مۇزىكا خاتا!» دېگىنىڭچە تۇيۇقسىز ۋارقىراپ كەتتىڭ، مەن قورققىنىمدىن قولۇمدىكى ئاكاردىيوننى تاشلىۋەتكىلى تاسلا قالدىم. سەن ئۆيگە كىرىپ كەلدىڭ ـ دە، «مانا ماۋۇ تىلىنى مۇنداق باسسىز، ئاندىن بۇنىڭغا ماس ھالدا ماۋۇ باش تەپنى مۇنداق ئۇرۇپ بېرىسىز...»، دېگىنىڭچە قولۇڭغا ئاكاردىيوننى ئېلىپ چېلىشقا باشلىدىڭ، مەن ھەيران بولغان ھالدا: «توۋا... دادامۇ ئاكاردىيون چالالايدىكەن ـ ھە!...» دېگىنىمچە قاراپلا قالدىم. ئاڭغىچە تالادىن ئۇكام كىرىپ كەلدى ـ دە، ئۇمۇ ھەيران بولغان ھالدا:

ــ دادا، بۇ گارمۇننى چېلىشنى نەدىن ئۆگەنگەنسىڭ؟ــ دەپ سوردى.

ــ ۋاي، جېنىم بالىلىرىم، نېمە دېسەم بولار... مېنىڭ ئىچىمدە بىر بۇلاق بار. مۇزىكىنى قولۇمغا ئېلىشىم بىلەنلا ئىچىمدىكى شۇ بۇلاق قايناشقا باشلايدۇ، ــ دېدىڭ.

كېيىن «قېنى، بايىقى مۇزىكىنى چېلىپ بېقىڭا؟» دەپ ئاكاردىيوننى مۇرەمگە ئېسىپ قويدۇڭ ۋە قايتا ـ قايتا مەشق قىلدۇرۇش ئارقىلىق بىر مۇزىكىنى تولۇق ئۆگىتىپ چىقتىڭ.

بىر كۈنى ئوقۇتقۇچۇمنىڭ يېڭى يىل مۇناسىۋىتى بىلەن ئائىلىمىزگە ئەۋەتكەن تەكلىپنامىسىنى كۆتۈرگىنىمچە ئۆيگە خۇشال كىرىپ كەلدىم. سەن يالغۇز ئولتۇرۇپ مۇزىكا ئىشلەۋاتقانىكەنسەن، مېنىڭ كەلگەنلىكىمدىن خوشال بولۇپ قولۇڭدىكى دۇتارنى قوزۇققا ئاۋايلاپ ئېسىپ قويدۇڭ ـ دە، «قىزىم، بىر پىيالە قىزىق چاي دەملەڭا!» دېدىڭ. ئىككىمىز بىللە چاي ئىچىپ ئولتۇرغاندا، ئوقۇتقۇچۇمنىڭ تەكلىپنامىسىنى ئوقۇپ بەردىم. سەن سەل ئەپسۇسلانغان ھالدا:

ــ ھەي... چاتاق ئىش بولدى ـ دە، ئەتىگەن مېنى كۆنچىدىكى بىر ئاغىنەم مەشرەپكە تەكلىپ قىلىپ كەپتىكەن،

ئەمدى قانداق قىلارمىز؟... قىنى، سىز بىر نەرسە دەپ بېقىڭا! قايىسىسىغا بارسام بولار؟... دەپ سوريدىك.

— ئوقۇتقۇچى ھەمساۋاقداشلىرىمىنى كېلىدۇ دەپ بەك خۇشال. ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى سېنى كۆرمەپتىكەن. شۇڭا، سېنى كۆرۈشنى، سېنىڭ دۇتارىڭنى ئاڭلاشنى بەكلا ئارزۇ قىلىدۇ،— دېدىم مەن جاۋابەن.

سەن ئادەتتىكى بويىچە مىيىقىڭدا كۈلۈپ قويۇپ:

— بوپتۇ بارسام باراي... مەكتەپكە بېرىپ سىزنىڭ ئۆگىنىش ئەھۋالىڭىزنى بىر ئۇقۇپ كېلەي دېۋىدىم. چوقۇم باراي!—دېدىڭ!

سېنىڭ تەكلىپىمىزنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلغانلىقىڭدىن سۆيۈنۈپ:

— جېنىم دادا، خۇدايىم سالامەتلىكىڭنى بەرسۇن! — دېگىنىمچە ساڭا ئېسىلىپ سۆيۈپ كەتتىم.

چايدىن كېيىن ساراي ئۆيىدىن بىر قىزىل تاشلىق خاتىرىنى ئېلىپ چىقىپ: «قىزىم، سىز بۇ شېئىرنى ئالدىرىماي ئوقۇڭ. مەن لېنىنغا ئېلىۋالاي...» دېگىنىڭ ھېلىمۇ ئېسىمدە.

لېنىننى ئۇنۇتالغۇغا سالدىڭ، مەن قايسى بىر شائىرنىڭ بىر شېئىرىنى ئوقۇپ بەردىم. سەن ئۇنۇتالغۇنى سەرەمجانلاشتۇرۇپ قويۇپ ئۇ شېئىرغا مۇزىكا ئىشلەشكە كىرىشتىڭ.

يېڭى يىل كېچىسى، پۈتۈن يەر ـ جاھان ئاپئاق تون كىيگەن. سىنىپ ئىچى رەڭگارەڭ بېزەلگەن بولۇپ، نۇرغۇنلىغان ئۈمىدۋار كۆزلەر سېنىڭ كېلىشىڭنى تەقەززالىق ئىچىدە كۈتمەكتە ئىدى. سەن ھايال ئۆتمەي سىنىپقا كىرىپ كەلدىڭ. ئۇزۇلمەي چېلىنىۋاتقان چاۋاك سىنىپ ئىچىنى لەرزىگە كەلتۈرىدى. ھۇرمىتىڭ ئۈچۈن چېلىنىۋاتقان چاۋاكلار ساڭا ئۈمىد بىلەن تىكىلىپ تۇرغان كۆزلەر مېنى ھاياجانلاندۇرۇپ، كۆزلىرىمنى ئىسسىق ياشلار ئورىۋالغىنى ھېلىمۇ ئېسىمدە... يېقىملىق، جاراڭلىق ئاۋازىڭ كىشىنىڭ يۈرىكىنى زىلزىلىگە سالاتتى،

ئادەمگە ئاجايىپ ھۇزۇر بېرەتتى. دۇتار چېلىپ ئولتۇرۇپ كەينى - كەينىدىن بىر نەچچە ناخشا ئېيتتىك، ساۋاقداشلىرىم ئاجايىپ ئاۋازىدىن سېھىرلەنگەندەك جىممىدە ئولتۇراتتى، ھەممە كۆزلەر ھۇرمەتتە تىكىلگەنىدى. مەن سېنىڭ ئۇدۇلۇڭدا ئولتۇراتتىم. سېنىڭ ئاۋازىڭنى ھازىرلا ئاڭلاۋاتقاندەك ھاياجانلانماقتا ئىدىم. شۇ كۈنى سەندىن بەكمۇ سۆيۈنۈپ كەتتىم. ئەمما كۆزلىرىڭگە كۆزۈم چۈشىلا كۆڭلۈم يېرىم...

«ھەي، جېنىم دادا، كۆزلىرىڭنى ھەر دائىم قاراڭغۇ تۇن پەردىسى قاپلاپ تۇرامدۇ؟» دېگەن ئوي بىلەن ئازابلاندىم، كېيىن ئۆز - ئۆزۈمگە تەسەللى بەردىم: ياق... ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس. سېنىڭ كۆزلىرىڭنى قاراڭغۇلۇق ئوراپ تۇرسىمۇ، ئەمما دىلىڭنى ئوتقاشلار يورۇتۇپ تۇرىدۇ. قاراڭغۇلۇق قەلب روشەنلىكىنى مەڭگۈ توسۇيالمايدۇ... مىللىي پۇراققا ئىگە جاراڭلىق ناخشاڭ، مىڭلىغان، ئون مىڭلىغان يۇرەكلەرنىڭ قەلب كۈيلىرى!... سېنىڭ جاپالىق ئەمگىكىڭ بەدىلىگە كەلگەن ئىجادىيىتىڭ سەنئەت گۈلزارىدىكى يېڭى گۈللەر... خەلقىم سېنىڭ ناخشاڭنى سۆيۈپ ئاڭلايدۇ! سەن كەڭ خەلقىمنىڭ يۇرەك قەلبىدىن ئورۇن ئالغان سۆيۈملۈك ناخشىچىسەن! سېنى ھېچكىم ئەما دەپ ئويلىمايدۇ. جېنىم دادا، سېنىڭدەك دادامنىڭ بوۋاقانلىقىدىن پەخىرلىنىمەن! جېنىم دادا، شۇ كۈنى ئوقۇتقۇچۇمنىڭ، ساۋاقداشلىرىمنىڭ كۆڭلى ئۈچۈن دۇتارنى نۇرغۇن پەدىلەرگە چالدىڭ، ئەمما قوللىرىڭ تالمىدى، كۆپ ناخشىلارنى ئېيتتىڭ، ئاۋازىڭ پۈتمىدى، ئاخىر ۋاقىتنىڭ بىر يەرگە بېرىپ قالغانلىقىنى ئويلاپ، قايتماقچى بولۇپ، ئۆزىڭ خاھلىق ئېيتتىڭ، تەشەككۇر چاۋاكلىرى سىنىپنى لەرزىگە كەلتۈردى. ئورنۇڭدىن قوزغالماقچى بولۇۋىدىڭ، ئىلدام بېرىپ، قولۇڭدىن تۇتتۇم - دە، ئورنۇڭدىن تۇرۇشۇڭغا يارەملەشتىم، ئوقۇتقۇچۇم دەرھال كېلىپ، قوللىرىڭنى سىقىپ تۇرۇپ:

— بۇگۈن سىزنى بەكلا ئاۋارە قىلدۇق، سىزگە نېمىدەپ رەھمەت ئېيتسام بولار؟— دېۋىدى، سەن:

— مەنمۇ ئۆزۈم بىر كېلىپ، سىز بىلەن كۆرۈشمەكچىدىم، بىراق زادىلا بىرپۇرسەت بولماي قېلىپ كېلەلمىدىم. بۇنىڭدىن كېيىن ۋاقىت بولسىلا كېلىپ تۇرىمەن! — دېدىك. شۇ كۈنى ئىككىمىز ئۆيگە تولىمۇ خۇشال قايتىپ كەلدۇق. ساڭا تولىمۇ ئەركىلەپ، يول بويى چۈڭۈلداپ سۆزلەپ ماڭغىنىم ھېلىمۇ ئېسىمدە مەرھۇم دادا!

ھەي جېنىم دادا، بۇلبۇللار كېتىپ يەنە كەلدى، قۇشلار قىن - قىنىغا پاتماي ۋىچىلدىشىپ قورۇنىڭ ئىچىنى بىر ئالدى. قايسى بىر شائىر سېنى بۇلبۇلغا ئوخشىتىپ شۇنداق دېگەن: «ئۆمرۇمدە بۇلبۇلنى كۆرۈپ باقمىغان. باھار كۈنلىرى ئۇنى مۇشۇ غۇلجىدا بار دەيدۇ. ئەمما، بۇگۈن قىش - ياز توختىماي سايرايدىغان غۇلجىنىڭ بىر بۇلبۇلنى كۆردۇم». دادا، سەن راست بىر بۇلبۇل ئىدىڭ، تەبىئەت بۇلبۇلى باھاردىلا سايرايدۇ، ئەمما سەن پەسىل تاللىماي، قىش - ياز تىنماي سايرايتتىڭ!

جېنىم دادا، قەيەردىندۇر كاككۇكنىڭ مۇڭلۇق ئاۋازى ئاڭلانماقتا! ئايرىلغىنىمىزغا ئىككى يىل بولدى. سەن مەڭگۈلۈك ئۇيقۇدا!... جېنىم دادا، خاتىرجەم يات! بىز سېنىڭ قەبرەڭنى يوقلاپ تۇرۇۋاتىمىز. سېنى مەڭگۈ ياد ئېتىمىز! جېنىم دادا، ئۇكام سەن ئېسىپ قويغان قوزۇقتىكى دۇتارىڭنى قولىغا ئالدى. مەن سەن ئۆگەتكەن ھېلىقى مۇزىكىنى تولۇقلىماقتىمەن. ئاپام سېنىڭ ناخشاڭنى تىنماي ياڭراتماقتا!...

سېنىڭ ناخشاڭ پۈتۈن شىنجاڭدا ياڭرىماقتا!...

جېنىم دادا، سەن بىزنىڭ قەلبىمىزدە مەڭگۈ ھايات!...

1990 - يىل 3 - ئاينىڭ 13 - كۈنى

مەسئۇل مۇھەررىرى: مەمتىمىن شىپە
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: جەۋلان جېلىل
مەسئۇل كورېكتورى: ئىلياس رەھىمى

قايغۇلۇق ئەسلىمىلەر
(ئەسلىمىلەر توپلىمى)
تۈزگۈچىلەر: تۇرسۇن نىياز، ماخمۇت مۇھەممەت
*
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشىر قىلدى
(ئۇرۇمچى ش ھەرى جەنۇبي ئازادلىق كوچىسى: №348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا 3 - باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

فورماتى: 850×1168 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 17.375 قىستۇرما ۋاراقى: 2
1996 - يىل 4 - ئاي 1 - نەشرى
1996 - يىل 4 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى: 3000 —— 1
ISBN 7 — 228 — 02851 — 1/I·1009
باھاسى: 14.90 يۈەن

责任编辑：买买提依明·西帕
责任校对：伊力亚斯·热依迷
封面设计：加吾兰·吉利力

悲痛的回忆 （维吾尔文）
（回忆录）
吐尔逊·尼亚孜
马合木提·穆罕默德 编

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市解放南路348号 邮政编码830001）
新疆新华书店发行 新疆新华印刷三厂印刷
850×1168毫米 32开本17.375印张2插页
1996年4月第1版 1996年4月第1次印刷
印数：1——3000

ISBN7—228—02851—1/I·1009 定价14.90元

ISBN 7-228-02851-1

1·1009（民文）定价：11·90元